

Cilt/Volume: 3 Sayı/Issue:1 Bahar/Spring Yıl/Year: 2018

AMAÇ VE KAPSAM

IBAD, Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (e-ISSN 2536-4642) [Journal of the International Scientific Research], sosyal ve beşeri bilimler alanında özgün ve nitelikli çalışmalarını bilimsel bir yaklaşımla ele almak amacıyla yayımlanan uluslararası hakemli bir e-dergidir. Dergimiz güz ve bahar olmak üzere yılda iki defa düzenli olarak yayımlanmaktadır. Gerekli görüldüğü takdirde özel sayı(lar) da yayımlanır.

IBAD, Türkçe başta olmak üzere diğer dillerde alanına yenilik getiren özgün makalelere ve derlemelere yer verir. Dergi, makaleler yanında bilimsel çeviri ve kitapların tanıtımlarını da yayımlar.

IBAD'da yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu, yazarlarına aittir. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi'ne ait olup yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz veya elektronik ortama taşınamaz.

IBAD'da insan ve toplum bilimlerinin tüm alanları ile (iktisat, işletme, maliye, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, edebiyat, tarih, psikoloji, sosyoloji, felsefe, eğitim bilimleri, dilbilimi, din bilimleri, güzel sanatlar vb.) alakalı konularda özgün ve nitelikli bilimsel çalışmalar yer almaktadır.

IBAD, yurtiçi veya yurtdışında akademik konferans, sempozyum, çalıştay vb. düzenler veya bunlara destek olur. Bu tür çalışmalarda sunulan bildirilerin tam metinlerine başka yerde yayımlanmamış olması kaydıyla yer verir.

IBAD, Uluslararası indekslerce taranan uluslararası akademik hakemli bir e-dergidir. **IBAD**, aşağıda belirtilen dizinlerce taranmakta ve indekslenmektedir:

- SOBIAD
- ASOS Index
- DOAJ
- DRJI (Directory of Research Journals Indexing),
- ResearchBib (Academic Resource Index),
- Google Scholar
- JF (JournalFactor)
- I2OR (International Institute of Organized Research)
- COSMOS IF
- SIS (Scientific Indexing Services)
- ISI (International Scientific Indexing)
- idealonline

Cilt: 3 Sayı: 1 – Ağustos 2018 & Volume: 3 Issue: 1 – August 2018
Yıldız Technical University, Department of Turkish and Social Sciences Education 34220
Esenler / İstanbul, TURKEY
E-mail: ibadconferences@gmail.com
<http://dergipark.gov.tr/ibad>

Baş editör
Editor-in-chief

Dr. Hayrullah KAHYA, Türkiye

Bu sayının editörleri
Guest Editors

Dr. Mustafa KARA, Türkiye
Emre EROĞLU, Türkiye

**Danışma -
Yayın Kurulu**
Advisory-
Editorial Board

(Unvana göre alfabetik olarak dizilmiştir.)

Prof. Dr. M. Nazif SHAHRANI, Indiana Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Meltem ONAY, Celal Bayar Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ, Marmara Üniversitesi, TÜRKİYE
Doç. Dr. Nazile ABDULLAZADE, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, AZERBAYCAN
Doç. Dr. Senija TAHIROVIC, International University of Sarajevo, BOSNA HERSEK
Doç. Dr. Toğrul HALİLOV, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, AZERBAYCAN
Doç. Dr. Wan Ahmad Jaafar WAN YAHAYA, Sains Malaysia Üniversitesi, MALEZYA
Dr. Öğr. Üyesi Admir MULAOSMANOVIĆ, International University of Sarajevo, BOSNA HERSEK
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet EKŞİ, Kocaeli Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Ali YILDIZ, Yıldız Teknik Üniversitesi TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Ebru KARAMAN, Beykent Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Nalan SINAY, Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, KKTC
Dr. Öğr. Üyesi Selvira DRAGANOVIĆ, International University of Sarajevo, BOSNA HERSEK

Hakem Kurulu
Referees Board

(Unvana göre alfabetik olarak dizilmiştir.)

Prof. Dr. Arda ARIKAN, Türkiye
Prof. Dr. C. Gazi UÇKUN, Türkiye
Prof. Dr. Hacer HÜSEYNOVA, Azerbaycan
Prof. Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU, Türkiye
Prof. Dr. M. Nazif SHAHRANI, Amerika Birleşik Devletleri
Prof. Dr. Meltem ONAY, Türkiye
Prof. Dr. Nasip DEMİRKUŞ, Türkiye
Prof. Dr. Nigar PÖSTEKİ, Türkiye
Prof. Dr. Şahmurat ARIK, Türkiye
Doç. Dr. Artun AVCI, Türkiye
Doç. Dr. Hasip SAYGILI, Türkiye
Doç. Dr. Medine YILMAZ, Türkiye
Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ, Türkiye
Doç. Dr. Oğuz YILDIRIM, Türkiye
Doç. Dr. Senija TAHIROVIC, Bosna Hersek
Doç. Dr. Toğrul HALİLOV, Azerbaycan
Doç. Dr. Wan Ahmad Jaafar WAN YAHAYA, Malezya
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet EKŞİ, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ali FİDAN, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Benan YÜCEBALKAN, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ebru KARAMAN, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Eray YAĞANAK, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Esin SEZGİN, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Fatma CESUR, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Emre GÖKTÜRK, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Nalan SINAY, KKTC
Dr. Öğr. Üyesi Nurten KİMTER, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ömer GEDİK, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ömür Hakan KUZU, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Sezai ÖZTOP, Türkiye
Dr. Sevilay ARSLAN, KKTC

İçindekiler / Contents**Özgün Makaleler / Original Articles****GELENEKSEL JAPON KULLANIMI'NIN AMERİKAN ALIŞKANLIĞI İLE SENTEZİ OLARAK YENİ BİR KULLANIM: "TEPPANYAKI"**

THE USE OF TRADITIONAL JAPANESE'S AMERICAN HABITS AS A NEW SYNTHESIS WITH USE: "TEPPANYAKI"

Yrd. Doç. Dr. İlknur YÜKSEL 1-11

MESLEK LİSESİ ÖĞRETMENLERİNİN ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞA İLİŞKİN ALGILARI

PERCEIVED ORGANIZATIONAL COMMITMENT OF VOCATIONAL HIGH SCHOOL TEACHERS

Sinan GİRĞİN, Tanju DEMİR 12-24

MOBİLYADA AYIPLI MAL NEDENİYLE TÜKETİCİNİN HAKLARI

CONSUMER RIGHTS DUE TO DEFECTIVE GOOD IN FURNITURE

Doç. Dr. Osman Devrim ELVAN 25-34

BANKA HİSSELERİNİN ZAMANLA DEĞİŞEN TOPLAM RİSKİNİN SİSTEMATİK VE SİSTEMATİK OLMAYAN RİSK BİLEŞENLERİNE AYRILMASI: AR (p)-DCC-GARCH (p, q) MODELİNE DAYALI BİR ANALİZ

DIVIDING TIME-VARYING TOTAL RISK OF BANK STOCKS INTO SYSTEMATIC AND UNSYSTEMATIC RISK: EVIDENCE FROM AR(p)- DCC-GARCH (p,q) MODEL

Yrd. Doç. Dr. Önder BÜBERKÖKÜ 35-54

EMPIRICAL EXAMINATION OF THE TURKISH TRADE DEFICIT

TÜRKİYE TİCARET AÇIĞININ AMPİRİK OLARAK İNCELENMESİ

Yrd. Doç. Dr. Hasan ALPAGU, Araş. Gör. Murat İŞİKER 55-78

XVII. YÜZYIL ÜÇ BESTEKÂRININ ALTI ÂYİN-İ ŞERİFİNİN MÜZİKÂL ANALİZİ

MUSICAL ANALYSIS OF SIX ÂYİN-I ŞERİF OF THE THREE COMPOSERS OF XVII. CENTURY

Yrd. Doç. Dr. Şirin KARADENİZ GÜNEY, Yrd. Doç. Dr. Sinem ÖZDEMİR,

Öğr. Gör. N. Yeşim ALTINEL ÇOBAN.....79-90

LİZBON ANTLAŞMASI'NIN AB'NİN KURUMSAL YAPISINA ETKİLERİ

THE EFFECTS OF THE LISBON TREATY ON THE INSTITUTIONAL STRUCTURE OF THE EU

Yrd. Doç. Dr. Demokan DEMİREL 91-103

ADAY TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETMENLERİNİN "EDEBİYAT ÖĞRETMENİ" KAVRAMINA İLİŞKİN ALGILARININ METAFOR YOLUYLA ANALİZİ

AN INVESTIGATION OF METAPHORS ON THE CONCEPT OF LITERATURE TEACHER AMONG PRESERVICE TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE TEACHERS IN TURKEY

Yrd. Doç. Dr. Hayrullah KAHYA.....104-117

DİJİTAL İNOVASYON STRATEJİSİ YÖNETİMİ

DIGITAL INNOVATION STRATEGY MANAGEMENT

Prof. Dr. Ertuğrul KARAÇUHA, Dr. Güven PADO 118-130

ÖĞRETMEN ADAYLARININ DİJİTAL OKUMA, YAZMA VE SUNUM HAZIRLAMA BECERİLERİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATING THE TEACHER CANDIDATES' VIEWS ON THEIR OWN DIGITAL READING, WRITING AND PRESENTATION SKILLS

Öğr. Gör. Dr. Senem Seda ŞAHEN ERKAN, Öğr. Gör. Dr. Asude BALABAN DAĞAL.....131-144

MEVSİMSSEL BİTKİ GÖRÜNÜMLERİNİN TERCİH VE ALGISAL FARKLILIKLARININ BELİRLENMESİ DETERMINATION OF PREFERENCE AND PERCEPTION DIFFERENCES OF SEASONAL PLANT VIEWS Arş. Gör. Emine TARAKÇI EREN, Dr. Elif Merve ALPAK, Yrd. Doç. Dr. Tuğba DÜZENLİ.....	145-154
1929 DÜNYA EKONOMİK BUNALIMININ TÜRKİYE'DE UYGULANAN SOSYAL BİLGİLER İÇERİKLİ PROGRAMLARA YANSIMASI REFLECTION OF THE GREAT DEPRESSION OF 1929 ON SOCIAL STUDIES THEMATIC PROGRAMS APPLIED IN TURKEY Doç. Dr. Yusuf KESKİN	155-162
ÖRGÜT KÜLTÜRÜ VE LİDERLİK TARZI ARAYIŞINDA YENİ ARGÜMANLAR: MANİSA VESTEL FABRİKASINDA BİR ÇALIŞMA NEW ARGUMENTS IN ORGANIZATIONAL CULTURE AND LEADERSHIP STYLE: A STUDY AT THE VESTEL FACTORY IN MANISA Dr. Yasin BARUT, Prof. Dr. Meltem ONAY	181-193
SANATSAL CAMLARDA KEMİK TOZU KULLANIMI USAGE OF BONE PARTICULES IN ARTISTIC GLASSES Emir ÖZKAYA, Selvin YEŞİLAY	194-203
YEREL YÖNETİMLERDE ALTYAPI SİSTEMLERİNİN SAYISALLAŞTIRILMASI VE SU KAYIPLARININ ÖNLENMESİ DIGITIZATION OF INFRASTRUCTURE SYSTEMS IN LOCAL ADMINISTRATION AND PREVENTION OF WATER LOSSES Dr. Orhan Veli ALICI, Kamil ÖZASLAN	204-218
MESLEK YÜKSEKOKULU ÖĞRENCİLERİNİN ETİK DEĞERLERE YATKINLIK DÜZEYLERİ (KOCAELİ MYO ÖRNEĞİ) INCLINATION OF ETHICAL VALUES OF VOCATIONAL STUDENTS (KOCAELİ VOCATIONAL SCHOOL SAMPLE) Dr. Burcu ÜZÜM, Yrd. Doç. Dr. Serpil ÖZKURT SİVRİKAYA.....	230-240
MEKANSIZ ZAMANLAR ZAMANSIZ MEKANLAR ARASINDAKİ PLAZA ÇALIŞANI BEYAZ YAKA'LAR PLAZA TIMES EMPLOYEES WHOTE COLLAR BETWEEN TIMELESS TIMES TIMELESS LOCATIONS Yrd. Doç. Dr. Şebnem GÜRİSOY ULUSOY	241-261
ÖĞRETMEN ADAYLARININ MEDYA VE TELEVİZYON OKURYAZARLIK DÜZEYLERİ MEDIA AND TELEVISION LITERACY LEVELS OF TEACHER CANDIDATES Prof. Dr. Nadir ÇELİKÖZ, Yrd. Doç. Dr. Mine ÇELİKÖZ	262-274
KÜLTÜR VE KÜLTÜR BOYUTLARININ İNOVASYON KAPASİTELERİ ÜZERİNE ETKİLERİ THE IMPACT OF CULTURE AND CULTURE DIMENSIONS ON INNOVATION CAPACITIES Dr. Güven PADO, Lale TEZCAN	275-292
ULUSLARARASI CEZA MAHKEMESİ VE İNSAN HAKLARINA KATKILARI INTERNATIONAL CRIMINAL COURT AND ITS CONTRIBUTIONS TO HUMAN RIGHTS Yunus Emre GÜL	293-303
TÜRK SİNEMASI ÖRNEKLEMİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE'NİN BATI İLE KÜLTÜREL YAKINLAŞMA SERÜVENİ CULTURAL CONVERGENCY ADVENTURE OF THE TURKISH CULTURE WITH WESTERN CULTURE IN CONTEXT OF THE TURKISH CINEMA SAMPLE Dr. Nizamettin DOĞAR	304-318
MELEKEND/MOLLAKENT MEDRESESİ'NDE EĞİTİM HAYATI VE MİMARİ EDUCATION LIFE IN THE MOLLAKENT MADRASAH AND ARCHITECTURAL Öğr. Gör. İbrahim Burçin ASNA	327-348

TRABZON İLİNİN YAYLA TURİZMİ POTANSİYELİNİN DEĞERLERİLMESİ VE FARKINDALIK YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

EVALUATION OF TRABZON'S HIGH PLATEAU TOURISM POTENTIAL AND EXAMINATION FROM AWARENESS

Arş. Gör. Demet Ülkü GÜLPINAR SEKBAN, Arş. Gör. Makbulenur BEKAR,

Prof. Dr. Cengiz ACAR 349-361

AÇIKLANMIŞ KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER İNDEKSİ ÇERÇEVESİNDE AB ADAY ÜLKELERİ ENERJİ SEKTÖRÜ REKABET GÜCÜ ANALİZİ (2006-2016)

EU CANDIDATE COUNTRIES' ENERGY SECTOR COMPETITIVENES ANALYSIS IN THE FRAMEWORK OF REVEALED COMPARATIVE ADVANTAGE INDEX (2006-2016)

Dr. Öğretim Üyesi Nurdan KUŞAT 362-376

Çeviriler / Translations

CİNSEL SALDIRGANLIK

SEXUAL AGGRESSION

Dr. Aysun ERGÜL TOPÇU, Dr. Gökhan TOPÇU 319-327

Derlemeler / Reivew Articles

AKADEMİSYENLERİN TÜKENMİŞLİK DÜZEYLERİ: SİSTEMATİK BİR DERLEME
ACADEMICIANS' BURNOUT: A SYSTEMATIC REVIEW

Doç.Dr. Zihniye OKRAY 163-180

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE YAŞLILIK

AGING IN THE WORLD AND TURKEY

Öğr. Gör. Dr. Çiğdem SAMANCI TEKİN, Yrd. Doç. Dr. Fatih KARA 219-229

**GELENEKSEL JAPON KULLANIMI'NIN AMERİKAN ALIŞKANLIĞI İLE
SENTEZİ OLARAK YENİ BİR KULLANIM: "TEPPANYAKI"****Yrd. Doç. Dr. İlknur YÜKSEL¹****Özet**

Japon toplumu yeni ihtiyaçlar ve teknolojiler karşısında geleneksel kullanımların tecrübesinden faydalanarak yeni çözümlere ulaşmıştır. Amerikan tarzı hızlı yemek alışkanlıklarının Japon toplumunu etkilemeye başlamasıyla birlikte ihtiyaç ve taleplere göre geleneksel alışkanlıklar biçimlenerek Batı tarzı fast food'un geleneksel Japon mutfağı ile sentezi "teppanyaki" tarzı pişirme doğmuştur. Bu pişirme tarzının temelinde geleneksel kullanımı; Japon tarzı kömür mangalı "hibachi" vardır. Bu çalışma; Batı'nın Doğu alışkanlıkları üzerinde etkisini gösterdiği günümüzde, bu etkileşimin senteze dönüştüğü, Japon kültüründen bir örnek olarak "teppanyaki" incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Japon, Amerikan, teppan, fast food, teppanyaki, pişirme

1

**THE USE OF TRADITIONAL JAPANESE'S AMERICAN HABITS AS A NEW
SYNTHESIS WITH USE: "TEPPANYAKI"****Abstract**

Japanese society in the face of new requirements and take advantage of new technologies and traditional solutions. Western-style eating habits with the beginning to impress the Japanese society traditional ways, according to your needs and demands is parsed knowing the Western-style fast food as a result of the synthesis of traditional Japanese cuisine of "teppanyaki" style cooking. In this study; The West showed the effect on Eastern ways nowadays, this interaction has been studied as an example of "teppanyaki" is transformed into synthesis.

Keywords: Japanese, Americana, teppan, fast food, teppanyaki, grill

GİRİŞ

Teppanyaki'nin kökeni hakkında çok görüş vardır. Bunlardan biri kökeninin Moğolistan olduğu 200 yıl önce Japonya'ya geçtiği şeklindedir. Diğer, II.Dünya Savaşı sonunda Tokyo'da başladığı şeklindedir. (URL-1) Bu görüşe göre; 1940'ların sonlarında Japonya'da bulunan Amerikan "GI" askerleri ile Japon şefleri arasındaki etkileşim, Amerikan ve Japon yemek kültürünün bileşimi olan teppanyaki'yi yarattı. (Tachibana, 2008: 56, 57) Yama Teppan House müdürü Curt Cheely'e göre ise; teppan sanatı 400 yıl önce samuray avcılık geleneğinden doğmuştur. Şövalyeler yakaladıkları taze avı geniş yassı demir levhada pişirmeyi severlerdi. Bu hazırlığı hızlı ve ateşli gösterilere dönüştürürlerdi. Bugün bu gösteriler hala eğlencelidir ancak daha zarif hale gelmiştir. (Johnson, 1992: 150)

Bir başka görüşe göre; 15. ve 16.yy'da İspanya, deniz taşımacılığında önemli bir ülkeydi. Denizcilerin taze deniz ürünlerini pişirme kolaylığı nedeniyle kullandıkları ısıtmalı demir pişirme levhaları teppanyaki'nin kökeni oldu. O günlerden beri İspanyol ticaret filoları tarafından Amerika Birleşik Devletleri'ne yemek hazırlama yöntemi olarak girdi. Bir asır önce bu yöntem Amerikalılar tarafından, Amerikan yöntemi olarak Japonlar'a tanıtıldı. Japon usulünde, yoğunlaştırılmış yüksek sıcaklık üzerindeki demir levha üzerindeki pişirme yöntemi geliştirilerek, sos ve baharatla birlikte Batı tarzına entegre oldu. Japon tarzında "Sushi bar" benzeri müşteri-şef etkileşimli bir konsept gelişti. Akşam yemeğinde bu mutfağı sevenler sıcak demir pişirme levhasının etrafında oturarak, şefin pişirme tekniğini izlerken yemek deneyimi izleyenler için zevkli görsel ve işitsel bir deneyime dönüşür. Teppanyaki restoranı'nda mutfak, servisler, müşterinin kullandığı donatılar sabit donatılar olarak yerleştirilir. Müşteriye ayrılan alan pişirme tezgahıyla ilişkilidir ve U şeklinde tefriş edilerek mutfak için gerekli alan ile şefin performansını göstermesi için gerekli alan sağlanır. Teppanyaki düzeninde mutfak, servis ve performans için alanlar ayrılır. (Peng, Fang, Pan, 2011: 3) (Şekil 1)

Şekil 1. Teppanyaki usulünde hazırlanan yemek masası, aşçıya göre U şeklinde düzenlenir (URL-2)

TEPPANYAKİ'NİN TEMELİNDEKİ GELENEKSEL KULLANIM: "HIBACHI"

Hibachi; bir geleneksel Japon ısınma şekli olan kömürlü mangal ocağıdır. (Doi, 2014: 693) Yalnız ellerin ısınması (Hanley, 1997: 61, 62) için kullanılan, taşınabilir (Ohnuki-Tierney, 1994: 65) kömür mangalıdır. Yalnızca yakını ısıtır, uzaklaştıkça soğuktur. Seramik, metal, ahşap vb malzemelerden yuvarlak, silindirik veya kutu şeklinde (Nesbitt, 2007: 128), üstü açık (Hanley, 1997: 61, 62), kapaklı, geniş topraktan yapılmış bir çömlek (Kaylor, Kaylor: 2007: 71) kap biçimindedir. (<http://en.wikipedia.org/wiki/Hibachi>)Yakacak olarak kullanılan kömürün

(Kaylor, Kaylor: 2007: 71) sıcaklığına dayanabilecek bir malzemeden yapılır ya da ısıya dayanıklı bir malzeme ile kaplanır. (<http://en.wikipedia.org/wiki/Hibachi>) (Şekil 2)

Şekil 2. Porselenden yapılmış bir hibachi (URL-3)

Hibachi; Japonya'da pişirme amaçlı olmayan ısınmak için kullanılan küçük bir ısınma aracıdır, üstü açık kömür mangalı (Doi, 2014: 693) (Hanley, 1997: 61, 62) şeklinde taşınabilir bir ısıtıcıdır. (Ohnuki-Tierney, 1994: 65) Ancak Kuzey Amerika'da "hibachi" ya da "hibachi tarzı" pişirmeye "shichirin" denilmiştir. Shichirin; aslında geleneksel Japon mutfağında, pişirme amaçlı kullanılan kolay taşınabilir pişirme sobasıdır, (Şekil 3) az kömürle yaklaşık dört saat boyunca kullanılabilir. (<http://en.wikipedia.org/wiki/Shichirin>) Shichirin, Japonya'da Edo döneminde (1616-1868) (Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, "Japonya", cilt: 12, s: 6060)) bugünkü gibi hafif kömür sobası olarak kullanılır. (URL-4) (Şekil 4)

Şekil 3. Edo döneminin sonuna doğru kullanılan soba; "shichirin", ([Fukagawa Edo Museum](http://www.fukagawa-edo-museum.com/)) (URL-5)

Şekil 4. Geleneksel "hibachi"nin şekli, 1880-1900 (URL-3)

Hibachi, Kuzey Amerika'ya "**shichirin**" olarak girmiştir. "Hibachi tarzı" ise, Amerika'da "Japon teppanyaki usulü pişirme"nin adıdır; etrafındaki masada oturarak yemek yenirken, Şef yemeğini yiyenlerin önünde alevle yaptığı teatral performanslarını sergiler. (URL-3)

İngilizce'de "hibachi" genellikle alüminyum veya dökme demirden yapılmış küçük ızgaradaki pişirmeyi ifade eder. Hibachi ızgaralar küçük ölçüleriyle taşınabilir barbekü'nün popüler kullanımı olmuştur, geleneksel Japon mutfak eşyası "shichirin"i andırır. (URL-3) Yakacak olarak "rentan" denilen biriket kömür kullanılır. (Matthews, 2008) (Tatsumi, 2011: 96)

Hibachi, tarihte en çok ısınma için kullanılmıştı. II. Dünya Savaşından önce tren istasyonlarının bekleme salonlarında yaygın olarak kullanıldı. II. Dünya Savaşı sırasında ise askerler tarafından çakmak ve taşınabilir soba olarak kullanıldı. Ancak günümüzde ısıtma amaçlı hibachi kullanımı, yaygın kullanılan yağlı ısıtıcılar ile yer değiştirmiştir. Hibachi'nin geçmişteki bazı geleneksel kullanımları; çay seremonisi, büyük mağazalar, kışın "setsubun" gibi dış mekan aktivitelerinde ve festivallerde halen kullanılır. (URL-3) Hibachi, yeşil çayın suyunu ısıtmak, sakeyi sıcak tutmak veya omochi, pirinç kekleri yapmak veya balık ızgara pişirmek gibi kullanımlara da sahiptir. Günümüzde metal hibachi, çay seremonilerinde halen kullanılmaktadır. (Nesbitt, 2007: 128)

Hibachi'nin bir tipi (Şekil 2) schichirin'e diğer tipi (Şekil 4) teppanyaki'ye kaynaklık eder. Bunun en önemli nedenleri; Japon toplumunun Batı tarzı alışkanlıklardan etkilenmesi ve beraberinde Japon kullanımlarının da Amerika'da ilgi görmesi ve tercih edilmesidir.

TEPPANYAKİ

Teppan veya teppanyaki tarzı pişirme; üstü açık bir demir ızgara üzerinde Japonya'ya özgü hızlı kızartma yöntemidir. Teppanyaki restoranı ise, geniş bir toplantı masasının çevresinde oturanların hazırlanan yiyeceklerin tabaklarına servis edilmeden önce hazırlanan yemekleri şefin gösterisi eşliğinde izlemesidir. (Eaves, 2010: 66)

Teppan; demir levha, **yaki;** ızgara ya da tavada kızartılmış anlamlarına gelir. **Teppanyaki;** Japon mutfağında demir pişirme levhası üzerinde kızartma yöntemidir. Biftek, karides, okonomiyaki, yakisoba, monjayaki gibi yiyecekler demir pişirme levhası üzerinde pişirilir. Günümüzün modern teppanyaki restoranları; propan ısıtma kaynağı ile düz yüzeyli bir ızgara üzerinde et, deniz ürünleri ve sebzelerin konukların önünde pişirildiği (<http://en.wikipedia.org/wiki/Teppanyaki>) akşam yemeğini tarif eder. (Tachibana, 2008: 56, 57) Japon tarzı teppanyaki'de erişte (yakisoba) veya dilimlenmiş deniz ürünleri (okonomiyaki) lahana; sebze yağı, hayvan yağı veya bunların karışımıyla pişirilir. Batı usulü pişirmede ise; genellikle kullanılan malzemeler; sığır eti, karides, tarak, ıstakoz, tavuk ve çeşitli sebzelerdir. Malzemeleri pişirmek için genellikle soya yağı kullanılır. (URL-6)

Teppanyaki tarzı pişirme, pirinç üzerindeki çiğ balıktan ziyade et seven müşterileri için ızgara et ve sebze sunar. Her aşçı müşterilerini dinleyerek onların düşünce ve isteklerini oldukça zarif bir biçimde uygulamaya koyar. (Hui, 2012: 601) Teppan şefleri çatal ve bıçak hünerlerini komedi, drama ve el becerileri eşliğinde sunar. Tabla üzerinde et, ıstakoz ve önceden doğranmış sebzeler geniş tablanın üzerinde sırasıyla adeta uçarak kızartılır, hızlı bir biçimde yemek çubuğuyla yenmeye hazır hale gelir. (Johnson, 1992: 150) Teppanyaki aşçılarının bıçak çevirme gösterileri, izleyenler üzerinde güçlü bir etki bırakır. (Cwiertka, 2005: 241)

Geçmişte yalnızca barmenler müşterilerle etkileşimde olurdu. Son zamanlarda "serbest etkileşimler"e daha çok gidilmektedir. Teppanyaki restoranlarında (Şekil 5) ve sushi restoranlarında (Şekil 6) şefler yemekleri mutfaktan ziyade müşterinin gözü önünde hazırlarlar. (Huang, 2012: 276)

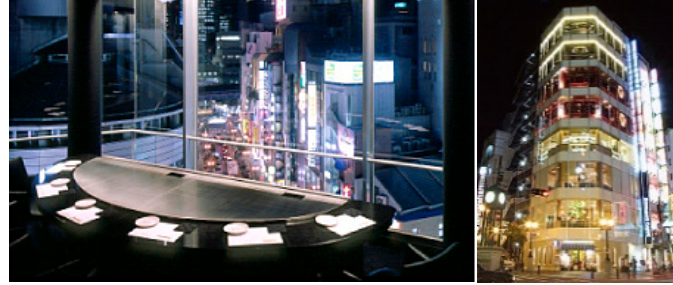

Şekil 5. Teppanyaki usulünde; mutfakta gerçekleştirilen eylemler gözönünde yapılır (URL-3)

Şekil 6. Sushi restoranı; "Zushi" (Cwierka: 18)

1945 yılında, Teppanyaki tarzı bir steakhouse olan Japon restoran zinciri **Misono**, Japon yemekleri hazırlayan şeflerin performanslarını daha öne çıkararak, Japonya'da teppan (demir pişirme levhası) üzerinde "Batı tarzı yemek pişirme" konseptine girdi. (Şekil 7) Soğan dilimleriyle yanan alevli "soğan yanardağı"nın hazırlanması (Şekil 8) gibi şefin performansını gösteren restoran zinciri çoğalarak (Şekil 9) yabancı turistlerin yoğun olduğu turistik noktalarda popüler oldu. (URL-7)

Şekil 7. Teppanyaki mutfağı sunan "Misono" restoran zincirinin **Kobe**'deki ilk restoranı (URL-8)

Şekil 8. Klasik bir gösteri olan "alevli soğan yanardağı" (URL-7)

Şekil 9. "Misono" restoran zincirinin **Japonya**'daki şubeleri (URL-8)

Teppanyaki pişirme stili, 1960'ların ortalarında Amerika'ya girdiğinden beri popülerdir. (URL-9)

Teppanyaki mutfağıyla hizmet veren restoranlar Kuzey Amerika'da genellikle "hibachi ızgara" veya "Japon steakhouse"ları olarak bilinir. (URL-7)

Amerika'da açılan ilk teppanyaki restoranı 1964 yılında açılan ünlü Benihana restoran zinciridir. Benihana ve diğer "teppanyaki steakhouse"larda şef aşçılar şapkasını bir yumurta yakalamak, gömleğinin cebinde bir karides kuyruğu çevirmek, soğan halkaları düzenlemek gibi performanslarla ustalıklarını gösterirler. (URL-7) (Şekil 10) 1964 yılında açılan Benihana restoranı'nda anafikir; "şefin yemeği masa önünde hazırlaması"dır. (URL-2) "Benihana" ismiyle New York'da açılan teppanyaki restoranı, geleneksel Japon atmosferinde, Japon olmayan yiyecek ve tefrişi birleştirerek sunma konusunda başarılı oldu. Amerika'daki Japon restoranları gibi Japon elbiseli personeli "sahne dekoru" şeklinde kullanarak (Şekil 11) ortam sunan Benihana, yalnız Japon mutfağı ile yetinmeyerek Kuzey Amerika'ya iyi bir giriş yaptı. 1970'lerin sonlarında Benihana otuz'dan fazla restoranla Amerika'ya yayıldı. (Tachibana, 2008: 56, 57)

Şekil 10. "Benihana" restoranında teppanyaki masası (URL-10)

Şekil 11. Benihana, on West 56th Street, New York (URL-11)

Benihana gibi "hızlı kızartma restoranları"nda Japon tarzı teppanyaki mutfağı lezzetli olması yanında izlemesi eğlencelidir. (Johnson, 1992: 150)

1970'lerde sadece ülkelere geri dönen Amerikan askerleri tarafından değil, etkinliklerde de basit, kolay, sanatsal, sağlıklı ve doğal oldukları için Japon yemekleri tercih edilmeye başladı. 1970'lerde Japon yemeği teppanyaki, Kuzey Amerika'da popüler oldu. (Tachibana, 2008: 56, 57)

En fazla teppan mutfağı Amerika'dadır. (Eaves, 2010: 66) Japon et evi "teppanyaki restoranı"nın en iyi bilineni "Benihana" restoranlarının da çoğu şubesi Amerika'dadır. (Reiber, 2012: 26) Teppanyaki, Kanada'da da gelişti. Birkaç sushi restoranı sahibi 1970 ve 80'lerde teppanyaki işinde çalışmak için Kanada'ya gitti. Bunlar Victoria'da da Japon yemeğine öncülük ettiler. (Tachibana, 2008: 56, 57)

Avrupa kentlerinde de popüler oldu. Teppanyaki restoranları, Avrupa'da Japon tarzı gastronominin başlangıcı oldu. 1970'ler ve 80'lerde Hollanda'da Japon restoranlarının karakteristik özelliği Japon girişimciler tarafından Asyalılar'ın Avrupalılara hizmet verdiği yemek sektörü biçiminde yeni bir doku oluşturdu. Japon etnik yemeği, teppanyaki restoranlarında, Japon olmayan yöneticiler tarafından sunulmaktadır. Teppanyaki'nin Japonya

dışındaki formu; personelin kıyafeti, yarı Japon dekorasyonu ve fon müziği eşliğinde restoranlarda satılan aslında "Japon olmayan" satılmaktadır. (Cwiertka, 2005: 241)

Teppanyaki restoranı dünyada popülerdir. (Peng, Fang, Pan, 2011: 12) Teppanyaki mutfağı, farklı ülkelerde ve şehirlerde yayılmaya devam etmektedir. (Şekil 12)

Şekil 12. 40 kişilik teppanyaki restoranı "Burwood Teppanyaki House", Australia (URL-1)

Teppan'da pişen yiyecekler günlük hazırlanır, hızlı pişirilir; şiş balık, kızarmış Çin makarnası (yakisoba) gibi hızlı hazırlanan yemekler sunulur. Teppanyaki usulü pişirme, lüks restoranlardan sokakta seyyar tezgahlara kadar geniş bir kullanım alanı bulmuştur. (Şekil 13) Teppan; Edo döneminden beri "fast food" konusunda popüler bir pişirme yöntemi olmuştur. (Ashkenazi, Jacob, 2000: 94)

Şekil 13. İş bölgesinin kalabalık noktalarından birinde, kalabalık binalar arasında cadde kenarındaki mobil büfede teppanyaki tarzında pişirdiklerini satan seyyar satıcı (Shinohara, 2011: 2)

BULGULAR VE TARTIŞMALAR

Teppanyaki için geleneksel Japon evinde kullanılan hibachi'den ilham alarak geliştirilmiş "Japon usulü bir fast-food tarzı (hot-plate food)" denebilir. (Ming, 2001: 9) Ancak teppanyaki; barbekü kömüründe veya gaz alevinde kullanılan "hibachi"nin açık ızgara şekli ile karıştırılmamalıdır. (URL-7)

Teppanyaki tarzı Restoran Menüsünün analizi üzerine yapılan bir çalışmada görülmüş ki; karlılık geleneksel menüden ayrılarak artmıyor. Ampirik (deneysel) sonuçlara göre; A La Carte sunumda teknoloji düzeyinin Fix menü'ye göre nispeten daha yüksek olduğu, %20 verimlilik farkı gösteren fix menü'nün yönetici değişimi ile geliştirilebileceği görülmüş. (Peng, Fang, Pan, 2011: 12)

Günümüzde Batı'nın Doğu'ya etkileri tartışılmaktadır. Ancak teppanyaki usulü pişirme usulü; Doğu ile Batı'nın sentezi olarak görülebilir. Ayrıca Japonya'nın Batı tarzı hızlı pişirme usulünü

geleneksel pişirme yöntemleriyle biçimlendirerek Amerika'da yaygın görülen bir pişirme tarzına ve bu tarzın uygulandığı yaygın görülen restoranlara dönüşmüştür.

Bu kullanım; farklı kültürlerin de geleneksel öğelerinin, Batı tarzı alışkanlıkları ile sentezinin mümkün olabileceğini düşündürmektedir.

SONUÇLAR

Japonya'da birbirinden farklı gibi görünen kullanımlar genellikle mevcut kullanımların iyileştirilmesi veya geliştirilmesi yoluyla gelişimine etki etmiştir.

Batı tarzı fast-food, geleneksel Japon mutfağındaki geleneksel bir kullanım olan "hibachi" ile birlikte gelişmiştir. (Cheng, 2010: 10)

Teppanyaki; Japon tarzı; "hibachi" sobasındaki pişirme tarzının, Batı tarzı; "fast-food" yemek pişirme tarzından etkilenmesiyle, bu iki tarzın bir bileşimi olarak gelişmiştir.

Geleneksel kullanımların kaybolduğu günümüzde geleneksel kullanımların çağdaş alışkanlıklara iyileştirme ve geliştirmelerle cevap verebilmesinin mümkün olduğunu, geleneksel bir kullanımın tamamen terkedilmeden, faydalı geliştirmelerle ve günün ihtiyaçlarına paralel olarak ihtiyaçları karşılayan, bir kullanım ortaya çıkmıştır. Hatta teppanyaki iki farklı kültürdeki farklı yemek hazırlama ve pişirme tarzlarının birbirini etkileyerek her ikisini de içeren yeni bir kullanım olarak ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle birbirine oldukça yabancı olarak bilinen Doğu ve Batı kültürlerinin yemek pişirme tarzlarını kapsayan, damak tadı ve ihtiyaçları bağlamında farklı kültürlerin ortak beklentilerine cevap vermek konusunda başarılı olmuştur.

Teppanyaki; Batı dünyasının tüm dünyayı etkisi altına aldığı günümüzde geleneksel bir kullanımın terkedilmeden, günümüz ihtiyaçlarına cevap vermek konusunda Batı ile senteze ulaştığı geleneksel bir kullanıma örnek teşkil etmektedir.

Teppanyaki; Batı tarzı fast-food'un Doğu dünyasındaki geleneksel bir kullanımın geliştirilmesiyle senteze ulaştığı bir çözüm olmuştur. Hızın yaşamın her alanında arttığı günümüzde günümüz dünyasının ihtiyaçlarına Doğu dünyasının geleneksel bir kullanımının geliştirilmesiyle beklentilerin karşılanması konusunda getirilen çözüm bağlamında bir sunumdur ve bu çözüm dünyayı etkisi altına alan Batı dünyasına sunulmuş ve kabul görmüştür.

Bu bağlamda ülkemizde terkedilerek kaybolmuş birçok kullanım için faydalanılabilir bir yaklaşımdır. Ülkemizde de yaygınlığı görülen fast-food alışkanlığı ile geleneksel Türk yeme alışkanlıklarının sentezine ulaşılabilir. Günümüzün ihtiyacı haline gelmiş olan hazırlanan ürünün üretim aşamalarını ve uygunluğunu görmek ihtiyacı ile yemeğin gözönünde hazırlanması, Türk mutfağında hızlı hazırlanan ürünlerin sunumu konusunda tüm sürecin görülmesini sağlanması şeklinde bir ihtiyaç haline gelmiştir, denetim ve hijyen şartlarının takip ve kontrol edilmesi gibi denetim ve idari süreçleri kısaltacağı gibi kullanıcının ilgisini çekmek ve eğlendirmek bağlamında mekanlara ve eylemlerin şekline de zenginlik sunabilir. Bu tür gelişmeler, mekanların da bu bağlamda yeni yaklaşımları karşılayabilecek şekilde oluşturulmasını gerektirecektir. Yemek yeme eylemine farklı içerikler kazandırmak konusunda yaratıcılık ortamı, ayrıca hizmet sektörüne zenginlik ve tatlı bir rekabet katabilir.

Batı'da hızlı ve taze pişirme yöntemi fast-food'un Doğu kültürü ile bu etkileşimden doğan "teppanyaki"; hibachi'nin pişirme işlevli kullanımından geliştirilmiştir. Japonya'da geleneksel

kullanım "hibachi"nin Batı tarzı yeme alışkanlığıyla sentezi sonucu "teppanyaki" doğmuştur. Teppanyaki; Batı tarzı "fast food" türü hızlı yemek yeme alışkanlığının görsel bir sunuma dönüşümüdür denebilir.

Günümüzde teppanyaki hakkında patent başvuruları ile geliştirmeler devam etmekte, bu kullanım iyileştirme ve geliştirmelerle çeşitlenmeye devam etmektedir.

KAYNAKÇA

REIBER Beth, (2012), *Frommer's Tokyo*, John Wiley & Sons, , ISBN: 978-1-118-12871-8 (pbk); 978-1-118-22494-6 (ebk); 978-1-118-26298-6 (ebk); 978-1-118-23864-6 (ebk), s: 26

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, *Japonya*, cilt: 12, s: 6060

OHNUKI-TIERNEY Emiko, (1994), *Rice as Self: Japanese Identities through Time*, Princeton University Press, s: 65

MATTHEWS Joel, (2008), *Suicide and the Japanese Media On the Hunt for Blame*, PhD Candidate, Kobe University

SHINOHARA Hiroyuki, (2011), *Custom Bike Urbanism*, The 5th International Conference of the International Forum on Urbanism (IFoU) 2011 National University of Singapore, Department of Architecture Global Visions: Risks and Opportunities for the Urban Planet, s: 2

HO, Chia Hui, (2012), *A Study on the effects of Leadership Style on Organizational Commitment in Catering Industry*, Pakistan Journal of Statistics, vol. 28 (5), s: 601

(<http://www.burwoodteppanyakihouse.com.au/>) URL-1

(<http://hauteliving.com/2011/05/top-five-hibachi-restaurants-in-moscow/158147/>) URL 2

(<http://en.wikipedia.org/wiki/Hibachi>) URL 3

(http://en.wikipedia.org/wiki/Portable_stove) URL 4

(<http://en.wikipedia.org/wiki/Shichirin>) URL 5

(http://en.wikipedia.org/wiki/Kobe_beef) URL 6

(<http://en.wikipedia.org/wiki/Teppanyaki>) URL 7

(<http://www.misono.org/en/kobe.html>) URL 8

(<https://www.google.com/patents/US20140116415>) URL 9

(<http://hauteliving.com/2011/05/top-5-hibachi-restaurants-in-new-york-city/159554/>) URL 10

(<http://en.wikipedia.org/wiki/Benihana>) URL 11

- CWIERTKA, J. Katarzyna, (2005), *From Ethnic to Hip: Circuits of Japanese Cuisine in Europe*, Food and Foodways: Explorations in the History and Culture of Human Nourishment, , 13: 4, 241-272, DOI: 10.1080/07409710590931294
- CWIERTKA, J. Katarzyna, (2001), *Japanese Food in Holland: The Global Trend Spreads*, s: 18
- KAYLOR, L. KAYLOR, P. (2007), *Unto a Land That I Will Show You*, Xulon Press, 2007, s: 71
- NESBITT Mariana, (2007), *Japanese Ancestral Practices: A Contextualized Teaching Tool on the Afterlife in the Local Church (Hibachi Theology)*, A Thesis Submitted for the degree of Master of Theology at the South African Theological Seminary, s: 128
- EAVES Megan, (2010), *Insiders' Guide® to El Paso*, Morris Book Publishing, s: 66
- ASHKENAZI Michael, JACOB Jeanne, (2000), *The Essence of Japanese Cuisine*, Curzon Press, ISBN: 0-7007-1085-X, s: 94
- PENG Pao-Yu (Jessie), FANG Chin-Yi, PAN Wei-Ta (Woody), (2011), *Efficiency-based Menu Analysis in the Teppanyaki-style Restaurant*, The 11th Annual Hawaii International Conference on Business in 2011, s: 3, 12
- JOHNSON Pete, (1992), *Teppan Magic*, Orange Coast Magazine, March, s: 150
- TACHIBANA Rumiko, (2008), "Processing" *Sushi / Cooked Japan: Why Sushi Became Canadian*, A Thesis submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in the Department of Interdisciplinary Studies, University of Victoria, s: 56, 57
- DOI Schun, (2014), *The Naturalisation Process of the Japanese Loanwords Found in the Oxford English Dictionary*, English Studies, Vol. 95, No. 6, s: 693 (674–699)
- HANLEY B. Susan, (1997), *Everyday Things in Premodern Japan: The Hidden Legacy of Material Culture*, University of California Press, s: 61, 62
- MING Wai, (2013), *Popularization and Localization of Sushi in Singapore: An Ethnographic Survey*, New Zealand Journal of Asian Studies, 1 (June, 2001): s: 9 (7-19)
- HUANG Yu-Ying, (2012), *Service backstage visibility and the corresponding perceived values in the process of service delivery*, Australasian Marketing Journal, , sayı: 20, s: 276 (275–281)
- CHENG Yuhui, (2010), *Grounding Migrant Belonging: Taiwanese Skilled Expatriates in the Yangtze River Delta (YRD)*, China, Submitted in accordance with the requirements for the degree of PhD, University of London, Department of Geography Royal Holloway, University of London, s: 10
- TATSUMI Yukako, (2011), *Constructing Home Economics in Imperial Japan*, Dissertation submitted to the Faculty of the Graduate School of the University of Maryland, College Park, in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy, s: 96

MESLEK LİSESİ ÖĞRETMENLERİNİN ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞA İLİŞKİN ALGILARI**Sinan GİRGİN¹**
Tanju DEMİR²**Özet**

Bu araştırma, İstanbul ili Bağcılar ilçesinde, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı meslek liselerinde çalışan öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeylerine ilişkin algılarının ne düzeyde olduğu ve çeşitli değişkenlere (cinsiyet, yaş, medeni durum, branş, mesleki kıdem, çalıştığı okuldaki kıdem) göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemektir. Araştırma tarama modeline uygun şekilde hazırlanmıştır. 2014-2015 eğitim-öğretim yılı İstanbul ili Bağcılar ilçe sınırları içinde olan meslek liselerinde çalışan 307 öğretmen ile yapılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak örgütsel bağlılık düzeyinin belirlenmesi amacıyla Meyer, Allen ve Smith (1993)'in geliştirdikleri ve Sarıdede (2003)'nin Türkçeye uyarladığı 18 ifadeden oluşan "Örgütsel Bağlılık Ölçeği" kullanılmıştır. Araştırma neticesinde ortaya çıkan sonuçlar şöyledir: Meslek lisesi öğretmenlerinin örgütsel bağlılığa ilişkin algılarının yüksek düzeyde olduğu saptanmıştır. Cinsiyet, yaş, medeni durum, branş, mesleki kıdem ve çalışılan okuldaki kıdem değişkenlerine göre meslek lisesi öğretmenlerinin örgütsel bağlılığa ilişkin algıları anlamlı farklılık göstermemiştir.

Anahtar Kelimeler: Meslek Lisesi, Öğretmen, Örgütsel Bağlılık**PERCEIVED ORGANIZATIONAL COMMITMENT OF VOCATIONAL HIGH SCHOOL TEACHERS****Abstract**

The study aims to determine the level of perceived organizational commitment of the vocational high school teachers working in the vocational high schools affiliated to the Ministry of Education in the district of Bağcılar, İstanbul and whether such perception varies depending on different variables (such as gender, age, marital status, field of study, seniority and seniority levels in their respective schools). The study was designed using survey model. The study was conducted on 307 teachers working at vocational high schools in the districts of Bağcılar, İstanbul in the school year of 2014-2015. The study used, as data collection tool, "Scale of Organizational Commitment" of 18 statements as designed by Meyer, Allen and Smith (1993), and translated and adapted into Turkish by Sarıdede (2003) to determine the level of organizational commitment. The results of the study are as follows: it was determined that the perceptions of the vocational high school teachers about the organizational commitment were high. According to the variables of gender, age, marital status, field of study, seniority and seniority levels in their respective school, the perception of the organizational commitment of the vocational high school teachers did not show any significant difference.

Keywords: Vocational High School, Teacher, Organizational Commitment.¹ Sorumlu yazar/Corresponding Author, Okan Üniversitesi, Türkiye, sinan.girgin@hotmail.com² Alaattin Nilüfer Kadayıfçıoğlu Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Türkiye, tanjupdris@hotmail.com

GİRİŞ

Bireylerin örgütlerine ilişkin algıları onların örgütlerine ilişkin tutumlarını etkilemektedir. Örgütler için bireylerin sahip olduğu en önemli tutumlardan biri ise örgütsel bağlılıktır (Kaya ve Özdevicioğlu, 2008). Örgütüne bağlı olan bireylerin, örgütün amaç ve hedeflerini benimseyecekleri, örgüt lehine davranışlarda bulunacakları, önemli bilgileri saklı tutacakları ileri sürülebilir. Tüm bu olumlu tutum ve davranışların temelinde yatan en önemli unsurlardan birinin de örgüte bağlılık olduğu söylenebilir. Millî Eğitimin temel kurumlarından olan okullar birer hizmet örgütüdür. Örgüt olarak okulların hedefi; zamanın ihtiyaçlarına cevap verebilen, araştırmacı, sorgulayıcı, sorumluluk alabilen, sosyal ve aynı zamanda kendi kendine yetebilen kişiler yetiştirmektir (Balay, 2014). Okulların kıt kaynaklarıyla bu amaçları maksimum düzeyde gerçekleştirmeleri öğretmenlerin okullarına bağlılığını etkilediği söylenebilir. Yani örgütünü seven öğretmen öğrencisini de sevecek böylece başarının kendiliğinden geleceği söylenebilecektir. Aslında, örgütsel başarı; bireysel ve örgütsel kaynaklar ile performansı artıran çalışanlara bağlıdır. Nitelikle ilgili problemlerin, örgüt sisteminde görev alan üyelerin bağlılık seviyesi ile bağlantılı olduğu ifade edilebilir.

Çalışmada, öncelikle örgütsel bağlılık ve alt boyutları olan duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık kavramlarına dair tanımlamalar yapılmıştır. Bu teorik arka plan çerçevesinde, söz konusu kavramların İstanbul ili Bağcılar ilçesinde, Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı meslek liselerinde çalışan öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeylerine ilişkin algıları öğretmenlerden anket yoluyla toplanan veriler ışığında araştırılmıştır. Daha sonra elde edilen bulguların değerlendirilmesi ve bazı önerilerde bulunulması ile sonuçlanmaktadır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Örgütsel Bağlılık ve Alt Boyutları

Örgütsel bağlılık kavramı farklı araştırmacılar tarafından değişik biçimlerde ifade edilmiştir. Bu ifadelerin farklı olması araştırmacıların ortak bir tanımlama konusunda anlaşamadıklarını ortaya koymaktadır. Farklı dallardaki araştırmacılar kendi uzmanlık alanlarına göre açıklamalarda bulunmuşlar bu durum ise kavramın anlaşılmasını daha da zorlaştırmıştır. Mowday, Steers, ve Porter (1979) örgütsel bağlılığı, örgütün gelişmesiyle beraber örgüt elemanlarının kendilerini ortaya koymaları arasındaki kuvvetli bağ olarak, Wiener (1982), örgütsel hedef ve ilgileri karşılayan normatif baskıların bütünü şeklinde ifade etmişlerdir. Örgütsel bağlılığı çoğu bakımdan ele alan araştırmacılar O'Reilly ve Chatman (1986), çalışanın örgütün yapısına ve özelliklerine ne kadar uyum sağladığını veya onu içselleştirdiğini gösteren; çalışan bakımından örgüte duyulan psikolojik bağımlılık şeklinde ifade etmiştir. Örgütsel bağlılık, bir personelin, örgütünün değer ve amaçlarına, etkili ve taraflı bağlılığı şeklinde ifade edilmektedir. Bağlılık hisseden personel, örgütün değer ve amaçlarına kuvvetli bir şekilde inanmakta, beklenti ve emirlere kalben riayet göstermektedir (Balay, 2000). Aslında bağlılığı içsel-dışsal ve kişisel-örgütsel etkenlerin toplam ürünü olduğunu, çalışanın davranışlarının bu şekilde yönlendirildiği söylenebilir. Örgütsel bağlılık sadakat, örgütte görev alma ve örgüte olan güveni de içine alan personelin örgütüne duyduğu duygusal bağlıdır (Çetin, 2004). Personelin iç dünyasında örgütünü benimsemesi olarak yorumlanabilir. Örgütsel bağlılık, psikolojik alt tabanda özdeşleşmeyi, bütünleşmeyi, istikrarı ve davranışa şekil verme fonksiyonlarını içinde barındırır. Bu bağlamda örgütsel bağlılık, çalışanların davranışları ve inançlarını arasındaki ahengi ortaya çıkaran bir duygudur. Örgütsel bağlılık kavramının içinde, örgütün değer ve amaçlarını kabul etme, bu değer ve amaçlar doğrultusunda harekete kalkma, örgütün verimliliği için kuvvetli bir çalışma arzusuyla örgütün üyeliğini devam ettirme isteği de yatar. Bu bakımdan örgütsel bağlılığın; herhangi pozitif sebep olmasa bile çalışanın eylemlerini etkileyen ve harekete geçiren değişken bir yapısı vardır (Huczynski ve Buhanan, 2001). Çalışanın örgütü ile arasında duygusal bir bağ geliştirmekte olduğu söylenebilir. Bu hislerinde işine karşı pozitif yansıdığı ifade edilebilir. Örgütsel bağlılık alanında oluşturulan sınıflandırmalar çok çeşitlidir. Örgütsel bağlılık sınıflandırmalarının temel özelliği bir örgüt içindeki iş görenin örgüte bağlılığını ifade ederek, bağlılık sınırlarını tespit etmek olduğu söylenebilir. Örgütsel bağlılık genel olarak literatürde üç alt boyut şeklinde incelenmiştir. Bu alt boyutlar *duygusal bağlılık*, *devamlılık bağlılığı* ve *normatif bağlılıktır*.

1.2. Duygusal bağlılık

Çalışanlar örgütlerinin hedeflerini, kurallarını ve ideallerini özümstedikleri ölçüde duydukları bağlılıktır. Bu ortamda çalışan, örgütün değer yapısını kuvvetli bir biçimde benimser ve örgütünün bir bireyi olarak kalmayı arzular. Bu, çalışanın örgüte bağlı kamanın en önemli göstergesidir. Aslında bu çalışanlar, bütün iş sahiplerinin hayal ettiği, gerçekten kendini örgütüne sadık ve adanmış çalışanlardır. Bu şekilde çalışanlar, örgüte için pozitif duygu sergiler ve gerekirse ellerinden gelen çabayı göstermeye hazırdırlar (Bayram, 2006). Çalışanların örgütüne duygusal bağlılıklarını ve örgütleri ile bütünleşmesini anlatan bu tür bir bağlılıkta, çalışanın örgütünü terk etmeme sebebi, örgütün amaçları ile özdeşleşmesi olduğu söylenebilir. Bu sebeple çalışanlarda en çok bu bağlılık türünün istendiği söylenebilir. Çalışan örgüte isteyerek girmişse, örgütsel yaşantısının tekrarlanması, destekleyici ve pozitif yaşantıların etkisi sonucu örgütte kalma eğilimi gösterecek ve zaman içerisinde örgüte duygusal bağlanım gösterecek, ardında davranışlarını bu sürece uygun hale getirecektir. Bunu kısaca işini sevenlerin daha çok örgütlerine bağlılık gösterebildikleri şeklinde özetlemek de mümkündür. Bir başka deyişle işin çalışanların kişiliklerine, değerlerine, kişisel özelliklerine uygunluk durumu duygusal bağlılık seviyesini belirleyebilmektedir. Çalışanlar kişisel gereksinimlerini gidermek, tatmin sağlamak, beklentilerini karşılamak ve kişisel amaçlarını gerçekleştirmek için duygusal bağlılık gösterme eğilimine girebilmektedirler. Burada önemli olan nokta beklentiler karşılandığında pozitif, karşılanmadığında ise negatif tutum gelişebilmektedir. Bu yönüyle beklentilerin karşılanıp karşılanmaması duygusal bağlılığı etkileyebilmektedir (Meyer ve Allen, 1997). Duygusal bağlılık örgüte çalışanın bağlılığının gücüdür. Örgütler çalışanlarına iyi davrandıklarında onların örgütleri ile olan ilişkileri, bağlılıkları yükseleceği söylenebilir.

1.3. Devam Bağlılığı

Çalışanın kendini örgütünde bulunmaya mecbur olarak görmesidir. Örgütten ayrılmasının maddiyatı örgüt mensubu için fazlaysa, örgüt elemanı örgütünü terk etmez. Bu bağlılık ödül-maddiyat incelemesi yaparak örgütü terk etmeme davranışı göstermeyi zaruri kılar. Örgüt mensubu kendini örgütünün üyesi olarak kabul ettiği durumda örgüt onun için büyük bir değer ifade eder. Balay (2000) rasyonel bağlılık şeklinde de ifade edilen bu çeşit bağlılıkta, örgütünden ayrılmanın zararı fazlaysa örgüt üyesinin sürdüreceğini ifade eder. Çalışanların örgütte kalma istekleri özellikle ayrıldıklarında karşılaşılabilecek maliyetleri fark ettikleri durumlarda gelişebilmektedir. Bu süreçte örgütte kalma noktasında bir zorunluluk fikri de belirebilmektedir. Çalışanların örgütlerine yaptıkları yatırımların büyüklüğü, miktarı ve seviyesi ile işin alternatiflerinin durumu da örgütte kalıp kalmama kararının olasılığını etkilemektedir. Ayrıca maddi olanaklar, saygınlık, itibar, lojman gibi işle ve ailevi durum, kişisel özellikler, yerleşim durumu gibi çalışanla alakalı birçok değişken de örgütte kalma isteğini belirleyen etkenler arasındadır (Meyer ve Allen, 1997). Devam bağlılığı örgütler tarafından benimsenmeyen bir bağlılık çeşidi olduğu ifade edilebilir. Örgütüne devam bağlılığı hisseden üyeler, kendilerini örgütte huzursuz hissedebilir ve buldukları ilk fırsatta örgüt üyeliklerinden ayrılabilirler.

1.4. Normatif Bağlılık

Örgüt üyesinin kendini örgütte bulunmaya mecbur hissetmesi veya örgütte olmasının daha mantıklı, olumlu, doğru ve güzel bir karar olarak görmesi normatif bağlılığı meydana çıkarmaktadır. Sosyal ve kültürel gelişim çalışanların örgüte sadık kalmasını sağlamaktadır. Bu sebeple normatif bağlılığın seviyesi, üyelerin kişisel, ailevi, sosyal ve kültürel gelişimlerdeki değişimler ve bu gelişimin sebep olduğu algılamalara göre farklılık göstermektedir. Normatif bağlılığın örgüt mensubu ve örgüt içinde yer alan bir psikolojik anlaşma olabileceği de belirtilmektedir (Meyer ve Allen, 1997). Normatif bağlılık durumunda olan çalışan için örgütte kalmasının daha yararlı olacağına inandığı söylenebilir. Wiener (1982), örgütte kalma zorunluluğunu hissetmesi örgüt içinde (ailevi ya da kültürel sosyalleştirme) ya da girişten sonraki (örgütsel sosyalleşme) giriş den önce çalışana normatif baskı kullanmanın içselleştirilmesi ile neticelenebilir. Normatif bağlılık gelişebilir bununla birlikte, örgüt çalışana ileride ödüller sağlarsa ya da istihdamın sağlanmasında önemli maliyete girilirse normatif bağlılık gelişir. Örgütün bölümlerinde bu maliyetin farkında olma çalışan/örgüt ilişkileri ve çalışanın örgüte kendisini bağlanmada karşılık vermede zorunlu hissetmesi bir dengesizlik yaratabilir (Kul, 2010). Örgüte bağlılığın sonuçları, bağlılığın seviyesiyle bağlantılı şekilde pozitif veya negatif olarak gerçekleşebilmektedir. Örgütsel hedefler benimsenebilir bulunmadığında, örgüt üyelerinin üst seviyedeki bağlılığı örgütün parçalanmasını hız kazandırabilirken, hedefler mantıklı ve makul şekilde olduğunda yüksek seviyede bir bağlılığın etkili davranışlarla neticelenmesini sağlayabilmektedir.

2. METODOLOJİ

2.1. Amaç ve Yöntem

Bu çalışma, İstanbul Bağcılar ilçesinde, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı meslek liselerinde çalışan meslek lisesi eğitimcilerinin örgütsel bağlılıkla alakalı algılarının ne seviyede olduğu ve meslek lisesi öğretmenlerinin örgütsel bağlılıkla alakalı algılarının cinsiyet, yaş, medeni durum, branş, kıdem, çalıştığı okuldaki kıdem değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymaktır. Bu çalışmada tarama yöntemi kullanılmıştır. Tarama sistemleri, eskiden veya günümüzde meydana gelen durumu, gerçekleştiği şekliyle ifade etmeyi hedefleyen araştırma anlayışıdır (Karasar, 2002).

Bu amaç doğrultusunda, araştırma ile şu alt amaçlara cevap aranmıştır:

1. Meslek lisesi öğretmenlerin örgütsel bağlılık algısı ne düzeydedir?
2. Cinsiyet değişkeni açısından meslek lisesi öğretmenlerinin örgütsel bağlılığa ilişkin algısı farklılaşmakta mıdır?
3. Yaş değişkeni açısından meslek lisesi öğretmenlerinin örgütsel bağlılığa ilişkin algısı farklılaşmakta mıdır?
4. Medeni durum değişkeni açısından meslek lisesi öğretmenlerinin örgütsel bağlılığa ilişkin algısı farklılaşmakta mıdır?
5. Branş değişkeni açısından meslek lisesi öğretmenlerinin örgütsel bağlılığa ilişkin algısı farklılaşmakta mıdır?
6. Mesleki kıdem değişkeni açısından meslek lisesi öğretmenlerinin örgütsel bağlılığa ilişkin algısı farklılaşmakta mıdır?
7. Çalışılan okuldaki kıdem değişkeni açısından meslek lisesi öğretmenlerinin örgütsel bağlılığa ilişkin algısı farklılaşmakta mıdır?

2.2. Çalışma Grubu

Çalışmanın grubunu, 2014-2015 eğitim- öğretim yılı İstanbul ili Bağcılar ilçesinde bulunan meslek liselerinde çalışan öğretmenlerden oluşmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise 3 kız meslek lisesi, 3 imam hatip lisesi, 7 endüstri meslek lisesi ve 5 ticaret meslek lisesi olmak üzere toplam 18 meslek lisesinden seçkisiz eleman örnekleme yoluyla seçilen 307 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin demografik niteliklerine göre dağılımı Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1 Meslek Lisesi Öğretmenlerin Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Değişken	Grup	n	%
Yaş	21-30 Yaş	142	46,3
	31-40 Yaş	126	41,0
	41-50 Yaş	39	12,7
Cinsiyet	Kadın	157	51,1
	Erkek	150	48,9
Medeni Durum	Evlü	181	59,0
	Bekar	126	41,0
Branş	Kültür Öğretmeni	168	54,7
	Meslek Öğretmeni	139	45,3
Mesleki kıdem	1-5 Yıl	115	37,5
	6-10 Yıl	126	41,0
	11-15 Yıl	41	13,4
	16-20 Yıl	25	8,1
Çalıştığınız Okuldaki Kıdem	1-5 Yıl	244	79,5
	6-10 Yıl	60	19,5
	11-15 Yıl	3	1,0
Toplam		307	100,0

Tablo 1 incelendiğinde anket katılımcıların 142'si (%46,3) 21-30 yaş, 126'sı (%41,0) 31-40 yaş, 39'u (%12,7) 41-50 yaş arasında olduğu tespit edilmiştir. Çalışmasına katılan 307 kişinin 157'si (%51,1) kadın, 150'si ise (% 48,9) erkek olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların 168'inin (% 54,7) kültür öğretmeni, 139'unun (% 45,3) meslek öğretmeni olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların 115'inin (% 37,5) 1-5 yıl, 126'sının (%41,0) 6-10 yıl, 41'i (% 13,4) 11-15 yıl, 25'i (% 8,1) 16-20 yıl arası mesleki kıdeme sahip olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların 244'ü (% 79,5) 1-5 yıl, 60'ı (%19,5) 6-10 yıl, 3'ü (% 1,0) 11-15 yıl çalışılan okuldaki kıdeme sahip olduğu tespit edilmiştir.

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırmada bilgi toplama aracı olarak öğretmenler ile ilgili demografik bilgileri edinmek amacıyla “Kişisel Bilgi Formu” uygulanmıştır. Kişisel bilgiler formunda öğretmenlerin cinsiyet, yaş, medeni durum, branş, mesleki kıdem, çalışılan okuldaki kıdem gibi bilgilerin ortaya konulmasına yönelik ifadeler içermektedir. Örgütsel bağlılık düzeylerini belirlemek için Meyer, Allen ve Smith (1993)'in geliştirdiği ve Sarıdede (2003)'nin Türkçeye uyarladığı 18 ifadeli “Örgütsel Bağlılık Ölçeği” kullanılmıştır. Örgütsel bağlılığın duygusal, devam ve normatif boyutlarının her biri 6 ifadeyle ölçülmüştür. Bütün maddeler “Kesinlikle Katılmıyorum” dan “Tamamen Katılıyorum”a doğru derecelendirilen yedili likert tipi ölçek üzerinde katılımcının cevaplandıracağı ifadelerden oluşmaktadır. Değerler arttıkça örgütsel bağlılık artmaktadır. Örgütsel bağlılık ölçeği üç alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin alt boyutları ve ifadeleri tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 2.Örgütsel Bağlılık Ölçeği Alt Boyutları ve İfadeleri

Alt Boyutlar	İfadeler
Duygusal Bağlılık	1., 2., 3., 4., 5., 6
Devam Bağlılığı	7., 8., 9., 10., 11., 12
Normatif Bağlılık	13., 14., 15., 16., 17., 18

Bu araştırmada Örgütsel bağlılık ölçeğinin alt boyutlarına ilişkin cronbach alfa kat sayıları sırasıyla duygusal bağlılık .80, devam bağlılığı .71 ve normatif bağlılık .67 olarak bulunmuştur.

2.4. Verilerin Analizi

Katılımcılardan sağlanan veriler araştırmacı tarafından kodlanmış ve istatistik paket programına aktararak analiz edilmiştir. Toplamda 307 katılımcının verileri analiz sürecine katılmıştır. Sağlanan verilerin normal dağılıp dağılmadığının belirlenmesi için “Normallik Testi” uygulanmış ve puanlarının düzenli dağıldığı sonucuna varılmıştır. Sosyodemografik özelliklerinin belirlenmesi için “Frekans” analizi yapılmıştır. Araştırmaya katılan kişilerin sosyodemografik nitelikleri açısından farklılık olup olmadığını ölçmek için “t-testi” ve “one-way Anova” testi kullanılmıştır. Ölçeklerle belirlenen puanların aralıkları “1.00-1.80 çok düşük” seviyede, “1.81-2.60 düşük” seviyede, “2.61-3.40 orta” seviyede, “3.41-4.20 yüksek” seviyede, “4.21-5.00 çok yüksek” seviyede şeklinde belirlenmiştir.

2.5. Araştırmanın Kısıtları

Araştırmaya dair kısıtlar şunlardır:

1. Araştırma 2014-2015 Eğitim-Öğretim yılında İstanbul Bağcılar ilçesinde Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı meslek liselerinde görev yapan 307 öğretmenin örgütsel bağlılığa ilişkin görüşleri ile sınırlıdır.
2. Ölçekte yer alan boyutlarla sınırlıdır.

3. BULGULAR

Araştırmada ortaya çıkan bulgular alt amaçlar çerçevesinde tablolar şeklinde aşağıda gösterilmiştir.

3.1. Birinci Alt Amaca İlişkin Bulgular

Meslek lisesi öğretmenlerinin örgütsel bağlılık algısıyla alakalı betimsel istatistikler Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3 Meslek Lisesi Öğretmenlerinin Örgütsel Bağlılık Algı Düzeyi

Boyutlar	$\bar{X}$	ss	Düzye
Duygusal Bağlılık	3,47	0,81	Yüksek
Devam Bağlılığı	3,80	1,23	Yüksek
Normatif Bağlılık	3,63	1,20	Yüksek
Örgütsel Bağlılık (Genel)	3,63	0,81	Yüksek

Tablo 3 incelendiğinde meslek lisesi öğretmenlerinin genel örgütsel bağlılık algılarının $\bar{X}=3,63$ aritmetik ortalama ile yüksek düzeyde değer almaktadır. Örgütsel bağlılık ölçeğinin alt boyutlarına bakıldığında; duygusal bağlılık boyutunda $\bar{X}=3,47$, devam bağlılığı boyutunda $\bar{X}=3,80$, normatif bağlılığı boyutunda ise $\bar{X}=3,63$ aritmetik ortalama ile “yüksek” düzeyde olduğu görülmektedir. Meslek lisesi öğretmenlerinin örgütsel bağlılık ölçeğinden, devam bağlılığı boyutunda en fazla değer aldığı tespit edilirken, en az değeri ise duygusal bağlılık boyutunda aldığı görülmüştür.

3.2. İkinci Alt Amaca İlişkin Bulgular

Meslek lisesi öğretmenlerinin cinsiyet değişkenine göre örgütsel bağlılık algıları arasında anlamlı bir fark olup olmadığı bağımsız örneklem için t testiyle belirlenmiş ve sonuçları Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4. Meslek Lisesi Öğretmenlerinin Cinsiyetlerine Göre Örgütsel Bağlılık Algıları Arasında Farklılaşma Durumunu Gösteren t Testi Sonucu

Boyutlar	Cinsiyet	n	$\bar{X}$	ss	t	p
Duygusal Bağlılık	Kadın	157	3,44	0,76	-,630	,529
	Erkek	150	3,50	0,86		
Devam Bağlılığı	Kadın	157	3,86	1,18	,890	,374
	Erkek	150	3,73	1,27		
Normatif Bağlılık	Kadın	157	3,65	1,15	,335	,738
	Erkek	150	3,61	1,24		
Örgütsel Bağlılık (Genel)	Kadın	157	3,65	0,78	,401	,689
	Erkek	150	3,61	0,85		

Tablo 4’te meslek lisesi öğretmenlerinin cinsiyetlerine göre genel örgütsel bağlılık [$t(305)=,401$, $p>0,05$] algıları ile duygusal bağlılık [$t(305)=-,630$, $p>0,05$], devam bağlılığı [$t(305)=,809$, $p>0,05$] ve normatif bağlılık [$t(305)=,335$, $p>0,05$] alt boyutlarına ilişkin algıları arasında anlamlı bir fark tespit edilememiştir.

3.3. Üçüncü Alt Amaca İlişkin Bulgular

Meslek lisesi öğretmenlerinin yaş değişkenine göre örgütsel bağlılık algıları arasında anlamlı bir fark bulunup bulunmadığı tek yönlü varyans analiziyle tespit edilmiş ve sonuçları Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5. Meslek Lisesi Öğretmenlerinin Yaşlarına Göre Örgütsel Bağlılık Algıları Farklılaşma Durumunu Gösteren Tek Yönlü Varyans Analizi Testi Sonucu

Boyutlar	Yaş	n	$\bar{X}$	ss	f	p	Anlamlılık
Duygusal Bağlılık	21-30	142	3,41	0,77	1,017	,363	
	31-40	126	3,55	0,88			
	41-50	39	3,47	0,72			
Devam Bağlılığı	21-30	142	3,7	1,28	,289	,749	

		31-40	126	3,78	1,20			
		41-50	39	3,94	1,14			
Normatif Bağlılık		21-30	142	3,43	1,13	3,741	,025*	21-30 ile 31-40
		31-40	126	3,80	1,24			
Örgütsel Bağlılık (Genel)		41-50	39	3,82	1,22			
		21-30	142	3,53	0,76	1,919	,148	
		31-40	126	3,71	0,87			
		41-50	39	3,74	0,79			

* $p < 0,05$

Tablo 5 incelendiğinde meslek lisesi öğretmenlerinin yaşlarına göre genel örgütsel bağlılık [$F(2-304)=1,91$, $p > 0,05$] algıları ile duygusal bağlılık [$F(2-304)=1,017$, $p > 0,05$] ve devam bağlılığı [$F(2-304)=,289$, $p > 0,05$] alt boyutlarıyla alakalı algıları arasında anlamlı bir fark bulunamazken normatif bağlılık [$F(2-304)=3,741$, $p > 0,05$] alt boyutu algıları arasında anlamlı fark bulunmuştur. Buna göre;

21-30 yaş ve 31-40 yaş meslek lisesi öğretmenlerinin normatif bağlılığa ilişkin algı düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunduğu ve bu farklılığın 31-40 yaş meslek lisesi öğretmenleri lehine olduğu bulunmuştur. Ortalama puanlar incelendiğinde; 31-40 yaş meslek lisesi öğretmenlerinin ($\bar{X}=3,80$) normatif bağlılık puanlarının 21-30 yaş meslek lisesi öğretmenlerine ($\bar{X}=3,43$) göre daha fazla olduğu görülmektedir.

3.4. Dördüncü Alt Amaca İlişkin Bulgular

Meslek lisesi öğretmenlerinin medeni durumlarına göre örgütsel bağlılık algıları arasında anlamlı bir farkın bulunup bulunmadığı bağımsız örneklem için t testiyle tespit edilmiş ve sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Meslek Lisesi Öğretmenlerinin Medeni Durum Değişkenine Göre Örgütsel Bağlılık Algıları Arasında Farklılaşma Durumunu Gösteren t Testi Sonucu

Boyutlar	Medeni Durum	N	$\bar{X}$	ss	t	p
Duygusal Bağlılık	Evli	181	3,47	0,83	-,039	,969
	Bekar	126	3,47	0,79		
Devam Bağlılığı	Evli	181	3,80	1,20	,147	,883
	Bekar	126	3,78	1,27		
Normatif Bağlılık	Evli	181	3,71	1,24	1,365	,173
	Bekar	126	3,52	1,13		
Örgütsel Bağlılık (Genel)	Evli	181	3,66	0,84	,727	,468
	Bekar	126	3,59	0,78		

Tablo 6 incelendiğinde meslek lisesi öğretmenlerinin medeni durumlarına göre genel örgütsel bağlılık [$t(305)=,727$, $p > 0,05$] algıları ile duygusal bağlılık [$t(305)=-,039$, $p > 0,05$], devam bağlılığı [$t(305)=,147$, $p > 0,05$] ve normatif bağlılık [$t(305)=1,365$, $p > 0,05$] alt boyutlarına ilişkin algıları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır.

3.5. Beşinci Alt Amaca İlişkin Bulgular

Meslek lisesi öğretmenlerinin branş değişkenine göre örgütsel bağlılık algıları arasında anlamlı bir farkın bulunup bulunmadığı bağımsız örneklem için t testiyle tespit edilmiş ve sonuçları Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Meslek Lisesi Öğretmenlerinin Branş Değişkenine Göre Örgütsel Bağlılık Algıları Arasında Farklılaşma Durumunu Gösteren t Testi Sonucu

Boyutlar	Branş	N	$\bar{X}$	ss	t	p
Duygusal Bağlılık	Kültür Öğretmeni	168	3,46	0,77	-,362	,717
	Meslek Öğretmeni	139	3,49	0,86		
Devam Bağlılığı	Kültür Öğretmeni	168	3,78	1,25	-,173	,863

Normatif Bağlılık		Meslek Öğretmeni	139	3,81	1,21	,544	,587
		Kültür Öğretmeni	168	3,66	1,25		
Örgütsel (Genel)	Bağlılık	Meslek Öğretmeni	139	3,59	1,14	,059	,953
		Kültür Öğretmeni	168	3,63	0,83		
		Meslek Öğretmeni	139	3,63	0,80		

Tablo 7 incelendiğinde meslek lisesi öğretmenlerinin branş değişkenlerine göre genel örgütsel bağlılık [t(305)=,059, p>0,05] algıları ile duygusal bağlılık [t(305)=-,362, p>0,05], devam bağlılığı [t(305)=-,173, p>0,05] ve normatif bağlılık [t(305)=,544, p>0,05] alt boyutlarına ilişkin algıları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır.

3.6. Altıncı Alt Amaca İlişkin Bulgular

Meslek lisesi öğretmenlerin mesleki kıdemlerine göre örgütsel bağlılık algıları arasında anlamlı bir farkın bulunup bulunmadığı Kruskal Wallis testiyle tespit edilmiş ve sonuçları tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8. Meslek Lisesi Öğretmenlerinin Mesleki Kıdem Değişkenine Göre Örgütsel Bağlılık Algıları Arasında Farklılaşma Durumunu Gösteren Kruskal Wallis Testi Sonucu

Boyutlar	Mesleki Kıdem	N	Sıra ort.	X ²	sd	p
Duygusal Bağlılık	1-5 Yıl	115	140,70	4,381	3	,223
	6-10 Yıl	126	160,73			
	11-15 Yıl	41	167,74			
	16-20 Yıl	25	158,72			
Devam Bağlılığı	1-5 Yıl	115	159,68	5,758	3	,124
	6-10 Yıl	126	148,62			
	11-15 Yıl	41	135,66			
	16-20 Yıl	25	185,06			
Normatif Bağlılık	1-5 Yıl	115	148,10	2,379	3	,498
	6-10 Yıl	126	151,81			
	11-15 Yıl	41	166,80			
	16-20 Yıl	25	171,18			
Örgütsel (Genel) Bağlılık	1-5 Yıl	115	148,67	3,206	3	,361
	6-10 Yıl	126	152,70			
	11-15 Yıl	41	154,96			
	16-20 Yıl	25	183,48			

Tablo 8 incelendiğinde meslek lisesi öğretmenlerinin mesleki kıdem durumlarına göre genel örgütsel bağlılık [$\chi^2=3,206$, p>0,05] algıları ile duygusal bağlılık [$\chi^2=4,381$, p>0,05], devam bağlılığı [$\chi^2=5,758$, p>0,05] ve normatif bağlılık [$\chi^2=2,379$, p>0,05] alt boyutlarına ilişkin algıları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır.

3.7. Yedinci Alt Amaca İlişkin Bulgular

Meslek lisesi öğretmenlerin çalışılan okul değişkenine göre örgütsel bağlılık algıları arasında anlamlı bir farkın bulunup bulunmadığı Kruskal Wallis testiyle belirlenmiş ve sonuçları tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9. Meslek Lisesi Öğretmenlerinin Çalışılan Okuldaki Kıdem Değişkenine Göre Örgütsel Bağlılık Algıları Arasında Farklılaşma Durumunu Gösteren Kruskal Wallis Testi Sonucu

Boyutlar	Çalışılan Okuldaki Kıdem	N	Sıra ort.	X ²	sd	p
----------	--------------------------	---	-----------	----------------	----	---

Duygusal Bağlılık	1-5 Yıl	244	156,32	,954	2	,620
	6-10 Yıl	60	144,08			
	11-15 Yıl	3	163,33			
Devam Bağlılığı	1-5 Yıl	244	154,70	,509	2	,775
	6-10 Yıl	60	149,63			
	11-15 Yıl	3	184,17			
Normatif Bağlılık	1-5 Yıl	244	154,34	,077	2	,962
	6-10 Yıl	60	153,30			
	11-15 Yıl	3	140,50			
Örgütsel (Genel) Bağlılık	1-5 Yıl	244	155,35	,369	2	,831
	6-10 Yıl	60	148,01			
	11-15 Yıl	3	164,17			

Tablo 9 incelendiğinde meslek lisesi öğretmenlerinin çalışılan okuldaki kıdem değişkenine göre genel örgütsel bağlılık [$\chi^2=,369$, $p>0,05$] algıları ile duygusal bağlılık [$\chi^2=,954$, $p>0,05$], devam bağlılığı [$\chi^2=,509$, $p>0,05$] ve normatif bağlılık [$\chi^2=,077$, $p>0,05$] alt boyutlarına ilişkin algıları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışmada İstanbul Bağcılar ilçesinde, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı meslek liselerinde çalışan meslek lisesi öğretmenlerinin örgütsel bağlılıkla alakalı algılarının ne seviyede olduğu ve meslek lisesi öğretmenlerinin örgütsel bağlılıkla alakalı algılarının cinsiyet, yaş, medeni durum, branş, kıdem, çalıştığı okuldaki kıdem değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak amaçlanmıştır.

Araştırma sonucunda meslek lisesi öğretmenlerinin örgütsel bağlılığa ilişkin algılarının alt boyutlarında ve toplamda genel algılarının “yüksek” düzeyde olduğu görülmektedir. Meslek lisesi öğretmenlerinin örgütsel bağlılık ölçeğinden, en fazla değeri devam bağlılığı boyutunda aldığı görülürken, en az değeri ise duygusal bağlılık boyutunda aldığı görülmektedir. Bağlılığın yüksek seviyesinin çalışanlar için pozitif sonuçları, çalışanın terfi ve maaşının gelişmesi, davranışlarının örgüt tarafından ödüllendirilmesi ve amaçlara ulaşma sayılabilir. Çalışanların çok istekli bir şekilde hırslanmasını sağlayabilir. Bağlılığın yüksek seviyesinin çalışanlar için negatif sonuçları, kişisel büyüme, aşırı stres ve gerilim, yaratıcılık ve canlılık için fırsatların bastırılması, değişmeye bürokratik direnç gösterme, toplumsal ve aile ilişkilerinde stres ve gerilimin artması, çalışanın kişisel gelişimi ve yaratıcılığının sınırlanması ya da azalarak yok olması, örgütlerde çalışmama için zamanın ve enerjinin sınırlandırılması sayılabilir. Bağlılığın yüksek seviyede olmasının örgüt için pozitif sonuçları, çalışanın istikrarlı ve güvenli olması, çalışanların daha fazla üretim için örgütün isteklerini kabul etmesi, rekabet ve performansın yüksek seviye olması sayılabilir. Bağlılığın yüksek seviyesinin örgüt için negatif sonuçları, çalışan kaynaklarının etkisiz kullanılması, örgütsel esnekliğinin, yeniliğin ve uyumun az olması, yerleşik geleneksel uygulamaların devamı ve süregitmesine yol açması, gayretli çalışanlardan düşmanlık ve öfke, örgüt adına etik olmayan ve yasa dışı eylemlere girişme olarak ifade edilebilir (Randall, 1987). Boylu, Pelit ve Güçer (2007), Buluç (2009), Erdem (2010), İzgar (2008), Karataş ve Güleç (2010), Korkmaz (2011), Kurşunluoğlu, Bakay ve Tanrıoğen (2010), Nartgün ve Menep (2010), Nayir (2013), Topaloğlu, Koç ve Yavuz (2008), Öksüz (2012), Özutku, Ağca ve Cevrioğlu (2007), Yörük ve Sağban (2012) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda da öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları yüksek düzeyde olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Yaş değişkenine göre meslek lisesi öğretmenlerin örgütsel bağlılığa ilişkin algıları sadece normatif bağlılık alt boyutunda anlamlı farklılık göstermiştir. 21-30 yaş ve 31-40 yaş meslek lisesi öğretmenlerinin normatif bağlılığa ilişkin algı düzeyleri arasında olumlu bir fark olduğu ve bu farkın 31-40 yaş meslek lisesi öğretmenleri lehine olduğu bulunmuştur. 31- 40 yaş meslek lisesi öğretmenlerinin çalıştığı okula karşı sorumluluğu ve yükümlülüğünün daha fazla olduğuna inanmasından kaynaklandığı söylenebilir. Demir (2013) yaş değişkeni ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır. Durna ve Eren (2005) çalışanların yaşı ile örgütsel bağlılık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğunu, Solmuş (2004) yaş ve duygusal bağlılık arasında pozitif yönde bir ilişki olduğunu, Gündoğan (2009), 41 yaş ve üzerindeki çalışanların duygusal ve devam bağlılık düzeylerinin 18-40 yaş aralığındaki çalışanlardan daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Sardedde ve Doyuran (2004) yaptıkları çalışmada elde ettikleri sonuçlara göre, demografik etkenlerden sadece yaş

değişkeninin örgüte bağlılık üzerinde anlamlı bir yordayıcısı olduğunu öteki demografik etkenlerin örgüte bağlılığa etkisinin anlamlı olmadığını saptamıştır.

Cinsiyet değişkenine göre meslek lisesi öğretmenlerin örgütsel bağlılığa ilişkin algıları arasında anlamlı bir farklılaşma ortaya çıkmamıştır. Bu durum kadın ve erkek öğretmenlerin örgütsel bağlılığın bu alt boyutları için benzer algılara sahip oldukları şeklinde açıklanabilir. Durna ve Eren (2005) tarafından eğitim ve sağlık alanında işgörenlerin örgütsel bağlılıklarıyla ilgili araştırmasında, cinsiyet ile duygusal, devamlılık ve normatif bağlılık arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığını belirtmiştir. Keman'ın (2012) çalışmasında, çalışanların cinsiyetleri ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı düzeyde bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu kapsamda araştırma bulgularımız bu çalışmalarla paralellik göstermektedir. Ancak, Türker (2010)'ın sağlık çalışanları arasında yaptığı araştırmasında da erkeklerin örgütsel bağlılık algı düzeylerinin, kadınların örgütsel bağlılık algı düzeylerinden daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu bulgu erkek sağlık çalışanlarının kadın sağlık çalışanlarına göre, örgütlerine daha fazla örgütsel bağlılık duyduklarını göstermektedir. Erkek çalışanlar için örgütsel bağlılığın daha yüksek olması, Türk aile yapısı içerisinde kadınlarının ailelerine bağlılıkları nedeniyle, iş yeri ilişkilerinin ikincil planda olması ile açıklanabilir. Ayrıca ailesinin geçimini sağlamak erkekler için daha öncelikli bir görev olarak karşımıza çıkmaktadır. Güner (2015)'in araştırma bulgularına göre cinsiyetin örgütsel bağlılık boyutlarından devam bağlılığı ve normatif bağlılık ile psiko-sosyal faktörlerden birisi olan kontrol odağı üzerinde etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Erkek çalışanların kontrol odaklarının kadın çalışanlardan daha yüksek olduğu saptanmıştır. Zeyrek (2008) ise araştırmaya katılan erkek öğretmenlerin duygusal bağlılık, normatif bağlılık ve bağlılık toplam puanı ortalamaları bayan öğretmenlerden önemli ölçüde yüksek bulmuştur. Öztürk (2013)'ün araştırmasında cinsiyet ile duygusal bağlılık ve normatif bağlılık alt boyutları arasında istatistiksel anlamda bir farklılık bulunmazken cinsiyet ile devamlılık bağlılığı alt boyutu arasında istatistiksel anlamda bir farklılık bulunmaktadır.

Medeni durum değişkenine göre meslek lisesi öğretmenlerin örgütsel bağlılığa ilişkin algıları arasında anlamlı bir farklılaşma ortaya çıkmamıştır. Öğretmenlerin medeni durumları, onların örgütsel bağlılık düzeylerinin anlamlı bir belirleyicisi değildir. Güner (2015) öğretim elemanlarıyla yaptığı çalışmada evli olan öğretim elemanlarının duygusal bağlılık düzeylerinin, bekâr olan öğretim elemanlarından daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bozkurt ve Yurt (2013) ise akademik personeller ile yapmış oldukları araştırmada, evliler ile bekârların devam bağlılığı ile normatif bağlılık boyutlarında anlamlı farklılık göstermediğini; ancak duygusal bağlılık boyutunda anlamlı farklılık gösterdiğini tespit etmişlerdir. Buna karşın Erdoğan (2006) tarafından yapılan araştırma grubunu oluşturan okul yöneticilerinin örgütsel bağlılık düzeylerinin tüm boyutlarında medeni durumlarına göre anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Branş değişkenine göre meslek lisesi öğretmenlerin örgütsel bağlılığa ilişkin algıları arasında anlamlı bir farklılaşma ortaya çıkmamıştır. Çakır (2007) ilköğretim okulu öğretmenlerinin örgütsel bağlılık düzeylerinin tüm alt boyutlarında öğretmenlerin branşları arasında anlamlı bir fark saptamamıştır. Çakır (2007), Budak (2009) ve Akgül'ün (2012) ilköğretim öğretmenleri ile yaptıkları çalışmalarda ise branşın örgütsel bağlılık düzeyinde farklılaşma yaratmadığı sonuçları ortaya konmuştur.

Mesleki kıdem durum değişkenine göre meslek lisesi öğretmenlerin örgütsel bağlılığa ilişkin algıları arasında anlamlı bir farklılaşma ortaya çıkmamıştır. Budak (2009)'ın çalışmasında da 21 yıl ve üzeri kadrolu çalışan öğretmenlerin örgütsel bağlılıklarının diğerlerinden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Dönmez (2015) mesleki kıdem değişkeni ile uyum, özdeşleşme ve içselleştirme alt boyutları arasında anlamlı bir farklılaşma olduğunu tespit etmiştir. Bu üç boyuttaki farklılaşmalar mesleki kıdem arttıkça örgütsel bağlılık düzeyinde artış olduğu yönündedir. Güner (2007) ise sağlık personelinin kıdeminin arttıkça örgütsel bağlılığı azaldığı sonucuna varmıştır. Bunun nedeni, cazip iş alternatiflerini değerlendirme veya emekli olup işi bırakma düşüncesi olabilmektedir. Ancak, Öztürk (2013)'ün araştırmasında, mesleki deneyim süresi ile örgütsel bağlılığın alt boyutları arasında istatistiksel anlamda bir farklılık bulunmamaktadır. Bunun sebebi ise, sağlık hizmetlerinde çalışan personelin, verilen hizmetin hassasiyeti sebebiyle uzun yıllar sürekli eğitim alması ve bu durumun da sağlık çalışanını aktif tutması olarak açıklanabilir. Demir (2013) okul yöneticilerinin örgütsel bağlılık düzeyleri onların yöneticilikteki kıdemlerine göre, devam bağlılığı ve normatif bağlılık alt boyutlarında farklılık göstermediğini, ancak, duygusal bağlılık alt boyutunda yöneticilerin örgütsel bağlılık düzeyleri onların kıdemlerine göre farklılık gösterdiği sonucuna ulaşmıştır.

Çalışılan okuldaki kıdem değişkenine göre meslek lisesi öğretmenlerinin örgütsel bağlılığa ilişkin algıları anlamlı farklılık göstermemiştir. Erdoğan (2006), Canpolat (2011), Çakır (2007) ve Kılıçoğlu (2010)

çalışmalarında örgütsel bağlılığa ilişkin öğretmen algılarının kurumda çalışma sürelerine göre anlamlı bir farklılık göstermediğini belirtmişlerdir.

Araştırma sonuçlarına yönelik öneriler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Bu araştırma sonucuna göre meslek lisesi öğretmenlerinin örgütsel bağlılık algıları yüksek düzeydedir. Bu algıyı düşürmemek için meslek lisesi öğretmenlerinin okul içi etkinliklere aktif katılımları desteklenebilir ve takdir, ödüllendirme, manevi destek gibi pekiştirme araçları kullanarak kendilerini okulun bir üyesi gibi görüp güçlü bir aidiyet duygusu sağlanabilir.
- Okullarda sosyal kaynaşma, sosyal görev bilinci, demokratik durum, öğretmenlerin seviyelerinin geliştirilmesi, güvenli ve sağlıklı çalışma şartları oluşturularak öğretmenlerin bağlılıklarını artırıcı faaliyetler düzenlenebilir.

Araştırmacılara yönelik öneriler ise aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Bu araştırmanın verileri, yalnızca İstanbul ilinin Bağcılar ilçesini kapsamaktadır. Araştırma verileri daha çok sayıda okul, ilçe ve ilden toplanarak, öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeyleri ve örgütsel bağlılık düzeylerini etkileyen faktörler arasında bölgesel farklılıkların olup olmadığı araştırılabilir.
- Özel okullar ile devlet okullarında çalışan öğretmenlerle gerçekleştirilerek, örgütsel bağlılık düzeyleri ve örgütsel bağlılığı etkileyen faktörler karşılaştırılabilir.
- Okullarda öğretmenlerin yanı sıra yöneticilerin de örgütsel bağlılık düzeyi belirlenebilir ve öğretmenlerin örgütsel bağlılıklarıyla yöneticilerin örgütsel bağlılıklarının birbirini ne derecede etkilediğine dair araştırmalar yapılabilir.
- Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak yurt içinde ve yurt dışında görev yapan öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeyleri ve örgütsel bağlılık düzeylerini etkileyen faktörler karşılaştırılabilir.
- Örgütsel bağlılık ile diğer örgütsel değişkenler arasındaki ilişkiler incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Akgül, S. (2012). *İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Örgütsel Kimlik Alguları İle Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişki (Sakarya ili örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Balay, R. (2000). *Yönetici ve Öğretmenlerde Örgütsel Bağlılık*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Balay, R. (2014). *Yönetici ve Öğretmenlerde Örgütsel bağlılık*. (2.Baskı). Ankara: Pegem akademi.
- Bayram, L. (2006). Yönetimde yeni bir paradigma: örgütsel bağlılık. *Sayıştay Dergisi*, 59, 125-139.
- Buluç, B. (2009). Sınıf Öğretmenlerinin Algılarına Göre Okul Müdürlerinin Liderlik Stilleri ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 57, 5-34.
- Budak, T. (2009). *İlköğretim Okullarında Görev Yapan Kadrolu ve Sözleşmeli Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılıkları (Kocaeli İli Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Bozkurt, Ö. & Yurt, İ. (2013). Akademisyenlerin Örgütsel Bağlılık Düzeylerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*. 11(22), 121-139.
- Boylu, Y., Pelit, E. & Güçer, E. (2007). Akademisyenlerin Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*. 44(511), 55-74.
- Canpolat, C. (2011). *Öğretmen Kariyer Basamakları Uygulaması İle Öğretmen Motivasyonu ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkiler*. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

- Çakır, A. (2007). *İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Ve Okul Kültürü Algıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Çetin, M. Ö. (2004). *Örgüt Kültürü ve Örgütsel Bağlılık*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Demir, B. (2013). *Okul Yöneticilerinin Örgütsel Bağlılık Düzeyleri (İzmir İli Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Okan Üniversitesi, İstanbul.
- Dönmez, N. (2015). *Ortaokullarda Görev Yapan Öğretmenlerin Psikolojik Sözleşme Düzeyleri İle Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, Uşak.
- Durna, U., & Eren, V. (2005). Üç Bağlılık Unsuru Ekseninde Örgütsel Bağlılık. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6(2), 210-219.
- Erdoğan, H. (2006). Resmi-Özel İlköğretim Okullarında Çalışan Yöneticilerin Kişisel Özellikleri İle Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişki. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Erdem, M. (2010). Öğretmen Algılarına Göre Liselerde İş Yaşamı Kalitesi ve Örgütsel Bağlılıkla İlişkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 511-536.
- Gündoğan, T. (2009). *Örgütsel Bağlılık Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Uygulaması*. Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Güner, A. R. (2007). *Sağlık Hizmetlerinde Örgütsel Bağlılık, İşe Bağlılık ve İş Tatmini Arasındaki İlişkilerin Modellenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Güner, A. G. (2015). *Öğretim Elemanlarının Örgütsel Bağlılık Düzeylerinin Değerlendirilmesi (Giresun Üniversitesi Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Huczynski, A & David Buchanan. (2001). *Organizational Behaviour: An Introductory Text*. 4th ed., Financial Times, Prentice Hall.
- Izgar, H. (2008). Okul Yöneticilerinde İş Doyumu Ve Örgütsel Bağlılık. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25,317 -334.
- Karataş & Güleş. (2010). İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin İş Tatmini İle Örgütsel Bağlılığı Arasındaki İlişki. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 74-89.
- Karasar, N. (2002). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kaya, Y., & Özdevecioğlu, M. (2008). Organizasyonlarda algılanan mağduriyetin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi* 10(1), 19-37.
- Keman, G. (2012). *Psikolojik Sözleşmenin Örgütsel Bağlılığa Olan Etkisi: Tekstil Sektöründe Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Korkmaz, M. (2011). İlköğretim Okullarında Örgütsel İklim ve Örgüt Sağlığının Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 1, 117-139.
- Kul, M. (2010). *Okul Yöneticilerinin Liderlik Stilleri İle Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Yıldırma (Mobbing) Yaşama Düzeyleri, Örgütsel Bağlılıkları ve İş Doyumu Arasındaki İlişki*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi üniversitesi, Ankara.
- Kurşunluoğlu, Bakay & Tanrıöğen. (2010). İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Örgütsel Bağlılık Düzeyleri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28,101-115.
- Kılıçoğlu, G. (2010). *İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Örgütsel Bağlılık Algılarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Meyer, J.P., Allen, N.J., & Smith, C.A. (1993). Commitment to organizations and occupations: Extension and test of a three component conceptualization. *Journal of Applied Psychology*, 78, 538-551.

- Meyer, J.P., & Allen, N.J. (1997). *Commitment in the Workplace: Theory, Research, and Application*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Mowday R. T., Steers R. M., & Porter L. W. (1979). The measurement of organizational commitment. *Journal of Vocational Behavior*, 14, 224–247.
- Nartgün & Menep. (2010). İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılığa İlişkin Algı Düzeylerinin İncelenmesi. *Uluslar arası İnsan Bilimleri Dergisi*.1,288-316.
- Nayir, F. (2013). İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Örgütsel Bağlılık Düzeyi. *İlköğretim Online*,1,179-189.
- OReilly, C. A. & Chatman, J. A. (1986). Organizational commitment and psychological attachment: The effects of compliance, identification and internalization on prosocial behavior. *Journal of Applied psychology*, 71, 492-499.
- Öksüz, Y. (2012). İlköğretim Okulları Yöneticilerinin Örgütsel Bağlılık Düzeyleri ile Ertelemecilik Davranışları Arasındaki İlişki. *The Journal of Academic Social Science Studies*,4, 161-182.
- Özutku, H., Ağca, V. & Cevrioğlu, H. (2007). *Lider-üye etkileşim teorisi çerçevesinde, yönetici-ast etkileşimi ile örgütsel bağlılık boyutları ve iş performansı arasındaki ilişki: Ampirik bir inceleme*. İçinde, XV. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı, 25-27 Mayıs 2007, ss: 288-296. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Öztürk, M. (2013). *Örgütsel Bağlılık Ve Sağlık Çalışanlarının Örgütsel Bağlılık Düzeyleri: Kırklareli Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Randall, D. M. (1987). Commitment and organization: The organization man revisited. *Academy of Management Review*, 12(3), 460-471.
- Sarıdede, U. & Doyuran, Ş. (2004). *Eğitim örgütlerinde Örgütsel Bağlılığın İşten Ayrılma Niyetine Etkisi*, XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, 6-9 Temmuz, İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Malatya.
- Solmuş, T. (2004). *İş yaşamında duygular ve kişiler arası ilişkiler*. İstanbul, Beta.
- Topaloğlu, Koç & Yavuz. (2008). Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılığının Bazı Temel Faktörler Açısından Analizi. *Kamu-İş*, 4.
- Türker, E. (2010). *Psikolojik Sözleşme İle Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Sağlık Çalışanları Üzerinde Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Wiener, Y. (1982). Commitment in organizations: A normative view. *Academy of Management Review*, 7, 418-428
- Yörük & Sağban. (2012). Okul Müdürlerinin Kültürel Liderlik Rollerinin Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılık Düzeyine Etkisi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*,3, 2795-2813.
- Zeyrek, A. O. (2008). *Milli Eğitim Bakanlığı 2005 Öğretmenlik Kariyer Basamakları Yükselme Sınavında Öğretmenlerin Başarı Durumları İle Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.

Acknowledgement / Bilgilendirme: Bu çalışma 2. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi – İnsan ve Toplum Bilimleri (IBAD-2017) sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

MOBİLYADA AYIPLI MAL NEDENİYLE TÜKETİCİNİN HAKLARI

Doç. Dr. Osman Devrim ELVAN¹

Özet

Günümüzde tüketimin artması ile birlikte tüketici haklarının gelişmesi ve düzenlenmesi bir ihtiyaç olmuştur. Bu bağlamda yasalar hazırlanmış ve tüketiciler satıcı, üretici ve ithalatçıya karşı korunmuştur. En çok tüketilen ve yaşamın bir parçası olan mobilya sektöründe de tüketici ile sorumlular karşı karşıya gelmektedir. Özellikle malın ayıplı olması durumunda tüketicilerin hangi haklara sahip oldukları konusunda bilgilendirilmeleri gerekmektedir. Bu çalışma ile mobilyada ayıplı mal durumunda tüketicinin yasal olarak hangi haklara sahip olduğu ve nasıl kullanacağı konusu irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mobilya, Ayıplı Mal, Tüketici, Haklar

CONSUMER RIGHTS DUE TO DEFECTIVE GOOD IN FURNITURE

25

Abstract

Nowadays, consumer rights increases because of the increased consumption. In addition to effective laws and regulations protected consumer enter in force. This regulations mostly protect consumer against seller, producer, manufacturer and importer. Consumer and liables usually conflict with each other in furniture sectors. Especially consumers need to learn their rights about defective good. In this study will try to examine using right of the consumer regarding to defective goods in furnitures

Keywords: Furniture, Defective Good, Consumer, Rights

1.GİRİŞ

Anayasanın 172. Maddesi devletin, tüketicileri koruyucu ve aydınlatıcı tedbirleri alacağını ve tüketicilerin kendilerini koruyucu girişimlerini teşvik edeceğini hüküm altına almıştır. Bu bağlamda 1995 yılında 4077 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun, bu kanun yürürlükten kalkarak 07.11.2013 tarihinde 6502 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun yürürlüğe girmiştir. Söz konusu kanunun amacı, kamu yararına uygun olarak tüketicinin sağlık ve güvenliği ile ekonomik çıkarlarını koruyucu, zararlarını tazmin edici, çevresel tehlikelerden korunmasını sağlayıcı, tüketiciyi aydınlatıcı ve bilinçlendirici önlemleri almak, tüketicilerin kendilerini koruyucu girişimlerini özendirme ve bu konulardaki politikaların oluşturulmasında gönüllü örgütlenmeleri teşvik etmeye ilişkin hususları düzenlemektir.

6502 Sayılı Kanun'un 3. Maddesi, tüketiciyi, ticari veya mesleki olmayan amaçlarla hareket eden gerçek veya tüzel kişi olarak tanımlamıştır. Dolayısı ile ihtilafa uygulanacak kanunun belirlenmesi açısından, ürün veya hizmetin hangi amaçla satın alındığı önemlidir. Kanundaki tüketici tanımından yola çıkılacak olursa, eğer ayıba konu ürün veya hizmet, ticari veya mesleki olmayan amaçlarla satın alınmışsa, işlemin tarafının gerçek veya tüzel kişi olduğuna bakılmaksızın, doğacak ihtilafa 6502 sayılı kanun uygulanacaktır. Ürün veya hizmetin, ticari veya mesleki amaçla satın alınmış olması durumunda ise, ihtilafa Tüketicinin Korunması hakkında kanun hükümlerinin tatbik edilmesi mümkün değildir. Bu gibi durumlarda ihtilaf, Türk Borçlar Kanunu veya Türk Ticaret Kanunu'nun konuya ilişkin maddeleri ile çözümlenecektir. 6502 Sayılı Kanun adından da anlaşılacağı üzere satıcıya karşı zayıf durumda olan tüketiciyi koruma amacıyla düzenlendiğinden, kanundaki düzenlemeler daha çok tüketici lehinedir. Ancak Borçlar Kanunu ve Ticaret Kanunu'ndaki ayıplı mala ilişkin düzenlemelerde böyle bir ayrıcalık söz konusu değildir (Erkan, 2015).

6502 Sayılı Kanunun kapsamı incelendiğinde, her türlü tüketici işlemi ile tüketiciye yönelik uygulamaları kapsadığı belirtilmiştir. Kanun tüketici işlemi de tanımlayarak, mal veya hizmet piyasalarında kamu tüzel kişileri de dâhil olmak üzere ticari veya mesleki amaçlarla hareket eden veya onun adına ya da hesabına hareket eden gerçek veya tüzel kişiler ile tüketiciler arasında kurulan, eser, taşıma, simsarlık, sigorta, vekâlet, bankacılık ve benzeri sözleşmeler de dâhil olmak üzere her türlü sözleşme ve hukuki işlemin tüketici işlemi olduğunu belirtmiştir. Özellikle eser sözleşmesinin de kanunun kapsamına alınması ile kişiye özel tasarım yapılan mobilya ve ahşap ürünler ile ilgili anlaşmazlıkların da 6502 Sayılı Kanun kapsamında olduğu sonucunu ortaya çıkmaktadır.

2. AYIPLI MAL KAVRAMI

Ayıplı mal kavramına geçmeden önce kanunda “mal” ile ifade edilenin ne olduğu incelenecek olursa, 6502 Sayılı Kanunun 3/h bendi, malı; alışverişe konu olan, taşınır eşya, konut veya tatil amaçlı taşınmaz mallar ile elektronik ortamda kullanılmak üzere hazırlanan yazılım, ses, görüntü ve benzeri her türlü gayri maddi mallar olarak tanımlamıştır. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere bir şeyin mal olarak kabulü için onun alışverişe konu olması gerekmektedir yani bir bedel karşılığında alınabiliyor olması gerekmektedir.

Ayıplı mal kanununun 8. maddesinde, tüketiciye teslimi anında, taraflarca kararlaştırılmış olan örnek ya da modele uygun olmaması ya da objektif olarak sahip olması gereken özellikleri taşımaması nedeniyle sözleşmeye aykırı olan maldır. Ayrıca ayıplı mal, ambalajında, etiketinde, tanıtma ve kullanma kılavuzunda, internet portalında ya da reklam ve ilanlarında yer alan özelliklerinden bir veya birden fazlasını taşımayan; satıcı tarafından bildirilen veya

teknik düzenlemesinde tespit edilen niteliğe aykırı olan; muadili olan malların kullanım amacını karşılamayan, tüketicinin makul olarak beklediği faydaları azaltan veya ortadan kaldıran maddi, hukuki veya ekonomik eksiklikler içeren mallar olarak maddenin devamında tanımlanmıştır².

Bununla birlikte sözleşmeye konu olan malın, sözleşmede kararlaştırılan süre içinde teslim edilmemesi veya montajının satıcı tarafından veya onun sorumluluğu altında gerçekleştirildiği durumlarda gereği gibi monte edilmemesi sözleşmeye aykırı ifa olarak değerlendirilir.

Malın montajının tüketici tarafından yapılmasının öngörüldüğü hâllerde, montaj talimatındaki yanlışlık veya eksiklik nedeniyle montaj hatalı yapılmışsa, sözleşmeye aykırı ifa söz konusu olur” denilmiştir. Böylece malın süresi içinde teslim edilmemesi, gereği gibi monte edilmemesi, montaj talimatındaki yanlışlık veya eksiklik, ayıp olarak değil sözleşmeye aykırılık olarak değerlendirilmek suretiyle genel hükümlerin uygulanacağına işaret edilmiştir. Fakat bu durumda TBK. m. 112 vd. (gereği gibi ifa etmeme) hükümlerinin mi yoksa temerrüt hükümlerinin mi uygulanacağı açık değildir. Malın süresi içinde teslim edilmemesi halinde temerrüt, diğer hallerde m. 112 vd. hükümleri uygulanması gerektiğine dair görüşler bulunmaktadır (Akıncı, 2015). Diğer taraftan, sözleşmede kararlaştırılan sürede teslim edilmemesinin sözleşmeye aykırı ifa olarak değerlendirileceğine dair de görüşler bulunmaktadır

Kanunun getirdiği yeni düzenleme ile de açık ve gizli ayıp ayrımının bu kanuna tabi sözleşmeler için bir anlamının kalmadığını ifade etmek mümkündür. Kanun, tüketicinin ayıptan doğan haklarını kullanabilmesi için gözden geçirme ve bildirim yükümlülüğünü de öngörmediğinden, tüketici, zamanaşımı süresi içinde ayıptan doğan haklarını kullanabilecektir (Özçelik, 2015).

Ayıplı mal kavramı ahşap mobilya özelinde ele alındığında hangi hallerde ayıplı mal olarak değerlendirilebileceği incelenecek olursa;

- Mobilyanın teşhir, ilan, tanıtım veya katalogdaki üründen farklı olması,
- Sözleşmede belirlenen model ve şekilden farklı olması,
- Mobilyanın objektif olarak sahip olması gereken özelliklerine sahip olmaması (koltukların oturmaya elverişli olmaması, sandalyelerin fizyolojik açıdan ergonomik olmaması vs),
- Mobilyadan beklenen temel gereksinimlerin faydalanan karşılanmaması,
- Mobilyaların renginin atması, kabarması, çekme yapması,
- Kumaş kalitesi, rengi ve deseninin sözleşmede belirtilenden farklı olması, vs.

Konuya ilişkin yargı kararları incelendiğinde Yargıtay; mobilyaların kaplamalarının kabarmasını³, koltuk modeli üzerinde anlaşılan renk ve desende kumaşın kullanılmamasını⁴, kumaş hatasını⁵, mobilyalarda kaplama kısmında pres hatasından kaynaklanan kabarma ve

² Maddi ayıplar, ancak hizmetin maddi açıdan somut bir nesne üzerinde gerçekleşmesi halinde söz konusu olabilir. Hukuki ayıp, hizmet yoluyla sağlanan maldan yararlanma ve tasarruf imkânını ortadan kaldıran veya sınırlayan kamu hukuku kaynaklı sınırlamalardır. Ekonomik ayıp ise, tüketicinin, hizmetin ilgili olduğu maldan beklediği tarzda gelir ve verimin sağlanmamasıdır (Çağlayan, 2016).

³ Yargıtay 13. Hukuk Dairesi E. 2014/25625 K. 2015/19331 T. 11.6.2015

⁴ Yargıtay 20. Hukuk Dairesi E. 2015/6454 K. 2015/10042 T. 23.10.2015

⁵ Yargıtay Hukuk Genel Kurulu E. 2009/4-291 K. 2009/318T. 8.7.2009

çekme kusurlarının bulunmasını⁶, anlaşmanın aksine beğenilen marka koltuk takımı yerine farklı marka koltuk takımı getirilmesini⁷ ayıplı mal olarak kabul etmiştir.

Ayıplı maldan sorumluluk konusunda ise, 6502 SK satıcının malı satış sözleşmesine uygun olarak tüketiciye teslim etmekle yükümlü olduğunu ifade etmiştir.

Ancak, mal hakkında yapılan reklamlardan, açıklamalardan satıcının haberdar olmadığı ve bilmesinin de kendisinden beklenmeyeceğini ispatlaması halinde ayıptan sorumluluğuna gidilemeyecektir. Ayrıca, yapılan açıklamanın içeriğinin satış sözleşmesinin akdi anında düzeltilmiş olduğunu veya satış sözleşmesi kurulma kararının bu açıklama ile nedensellik bağı içinde olmadığını ispatladığı takdirde açıklamanın içeriği ile bağı olmaz dolayısıyla burada da ayıptan dolayı satıcı sorumlu olmayacaktır.

2.1 Ayıplı Malda İspat yükü

6502 SK'nun 10. Maddesi gereği, teslim tarihinden itibaren altı ay içinde ortaya çıkan ayıpların teslim tarihinde var olduğu kabul edilir. Bu durumda malın ayıplı olmadığına ispatı satıcıya aittir. Bu karine, malın veya ayıbın niteliği ile bağdaşmıyor ise uygulanmaz.

Yukarıda da belirtildiği üzere, 6502 SK'da açık ve gizli ayıp ayrımı olmadığından, tüketicinin ayıptan doğan haklarını kullanabilmesi için gözden geçirme ve bildirim yükümlülüğü de yoktur (Özçelik, 2015). Bu durumda mobilyayı teslim alan tüketicinin mobilyayı teslim almadan önce inceleme ve gözden geçirme yükümlülüğü yoktur. Altı ay içinde ortaya çıkan ya da altı ay içinde kusurun tüketici tarafından fark edilmesi halinde bu mobilyanın kusurlu olmadığına ispatı satıcıya ait olacaktır. Malın ayıpla bağdaşmaması durumuna örnek olarak koltuktaki sigara yanığı gösterilebilir.

Tüketicinin, sözleşmenin kurulduğu tarihte ayıptan haberdar olduğu veya haberdar olmasının kendisinden beklendiği hâllerde ise sözleşmeye aykırılık söz konusu olmaz. Bu duruma örnek olarak defolu olduğu ilan edilmiş ya da bu durumun sözleşmede belirtildiği mobilya için seçimlik haklarını kullanamayacağı ifade edilebilir.

Bu konuyla ilgili olarak satışa sunulacak ayıplı mal üzerine ya da ambalajına, üretici, ithalatçı veya satıcı tarafından tüketicinin kolaylıkla okuyabileceği şekilde malın ayıbına ilişkin açıklayıcı bilgiyi içeren bir etiket konulmalıdır. Bu etiketin tüketiciye verilmesi veya ayıba ilişkin açıklayıcı bilginin tüketiciye verilen fatura, fiş veya satış belgesi üzerinde açıkça gösterilmesi zorunludur.

6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun ihbar külfetini de tümüyle kaldırılmıştır. Bu açıdan, yeni kanunun, AB Satım Hukuku ile uyum içinde olduğu söylenebilir. Zira Yönerge mecburi bir ihbar külfeti getirmemekle beraber, üye ülkelere isterlerse ayıbın tespitinden itibaren işleyecek asgari 2 aylık bir ihbar süresi öngörme imkanını tanımaktadır (m. 5/2). Dolayısıyla yeni kanun düzenlemesi AB satım hukuku ile uyum içindedir (Atamer ve Baş, 2014).

⁶ Yargıtay 13. Hukuk Dairesi E. 2004/12508 K. 2005/1188 T. 1.2.2005

⁷ Yargıtay 13. Hukuk Dairesi E. 2001/7981 K. 2001/9212 T. 06.10.2001

2.2. Mobilyada Ayıplı mallarda Tüketicinin Seçimlik Hakları

Bir malın ayıplı olduğunun anlaşılması durumunda 6502 Sayılı Kanun 11. maddesi hükmünce tüketiciye kullanmak üzere seçimlik haklar tanınmıştır.

Bir malın ayıplı olması durumunda tüketici, kanunda sayılan dört seçimlik haktan birisini kullanabilir. Haklardan istediğini seçecek olan tüketicidir. Sorumlu olanlar, tüketici hangi hakkını seçmişse onu yerine getirmek zorundadır (Ovacık, 2014). Tüketicinin seçimlik haklarından birini kullanmasından sonra ortaya çıkacak başka ayıplarda da tüketici seçimlik hakkında değişikliğe gidebilir⁸. Ancak Kanun bazı durumlarda tüketicinin seçimlik haklarını kullanmasında kısıtlama yapmıştır.

Seçimlik hakların kullanılması nedeniyle ortaya çıkan tüm masraflar, tüketicinin seçtiği hakkı yerine getiren tarafça karşılanır. Tüketici bu seçimlik haklarından biri ile birlikte 11/1/2011 tarihli ve 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu hükümleri uyarınca tazminat da talep edebilir.

Kanunun tüketiciye tanıdığı seçimlik haklar ise şunlardır;

- *Satılanı geri vermeye hazır olduğunu bildirerek sözleşmeden dönme,*

Alıcının ayıplı mal tesliminden dolayı sözleşmeden dönme şeklinde irade açıklaması, bozucu yenilik doğuran bir hakkın kullanılmasını teşkil eder, satıcıya vardığı andan itibaren hüküm ve sonuçlarını doğurur ve sözleşmeyi ortadan kaldırır. Sözleşme geçmişe etkili olarak ortadan kalktığından yerine getirilmiş edimlerin iadesi gerekir (Kılıç ve Korkut, 2000). Bu durumda ayıplı mal satıcıya, bedel tüketiciye iade edilir. Malın ayıplı olması durumunda tüketici yasal faizi ile bedelin iadesini isteyebilir. Burada faizin başlangıç tarihi konusunda Yargıtay'ın son uygulaması⁹ mal ayıplı dahi olsa tüketicinin tasarrufunda bulunduğu sürece satıcı ve sağlayıcının faiz ile sorumlu olmayacağını kabul edilmesidir. Arızanın niteliği itibarıyla malın kullanımına engel teşkil etmediği ve malın yargılama süresince devamlı kullanıldığı durumlarda bunun menfaatler dengesine ve hakkaniyete uygun olacağı ancak malın ayıp nedeniyle hiç kullanılmadığının sabit olduğu veya ayıplı malın satıcıya ya da ifa yardımcısına veya mahkemece belirlenen tevdi mahalline teslim edildiği durumlarda satıcının temerrüdünün gerçekleştiği faiz ile sorumlu olması gerektiği belirtilmiştir. Talep edilecek faiz oranının ise taraflardan birinin tacir olması sebebiyle ticari faiz (avans faiz) olduğu konusunda Yargıtay uygulamaları ve doktrinde ağırlıklı görüşler bulunmaktadır.

Bu hak sadece satıcıya karşı kullanılabilir. Bu hak kullanıldığı andan itibaren satıcı ödemeyi derhal yapmalıdır.

- *Satılanı alıkoymuş ayıp oranında satış bedelinden indirim isteme,*

Tüketici malı satıcıya teslim etmeden önce fiyatında indirim talebinde bulunabilir.

Bedel indiriminde Yargıtay nisbi yöntem kullanmaktadır. Bu yöntemle ayıplı değer ile ayıpsız değer arasındaki fark oranı hesaplanır ve bu oran satış parasına uygulanarak yüzde hesabıyla satış parasından indirilmesi gereken miktar bulunur (Dal, 2006).

Sözleşmeden dönmeye olduğu gibi bu hak sadece satıcıya karşı kullanılabilir. Bu hak kullanıldığı andan itibaren satıcı ödemeyi derhal yapmalıdır.

⁸ Yargıtay Hukuk Genel Kurulu E. 2010/13-389 K. 2010/429 T. 29.9.2010.

⁹ Yargıtay 13. Hukuk Dairesi'nin 2006/14920 Esas ve 2007/4783

- *Aşırı bir masraf gerektirmediği takdirde, bütün masrafları satıcıya ait olmak üzere satılanın ücretsiz onarılmasını isteme*

Tüketiciye tanınan bir diğer seçimlik hak ise ayıbın ücretsiz olarak giderilmesini talep etmektir. Bu seçimlik hakkı, mal, garanti belgesi ile satılması zorunlu olan mallardan olmasa bile kullanabilir. Tüketiciler ayıplı mal nedeniyle sorumlulara müracaat ettiğinde, önce bu hakkını kullanmak zorunda oldukları izlenimi verilmekte ya da ayıp nedeniyle sorumlulara teslim edilen mallar tamir edilip tüketiciye iade edilmektedir. Oysa, tüketiciye tanınan bu hak diğer üçü gibi seçimlik haklardan olup tüketici dilediğini kullanmakta özgürdür (Ovacık, 2012).

Örneğin sürgü mekanizması bozuk ve kapanmayan bir dolabın ayıpsız misli ile değiştirilmesinin istenebilmesi için öncelikle ücretsiz onarım hakkını kullanmış olması gerekmektedir.

Ücretsiz onarımın satıcı için orantısız güçlükleri beraberinde getirecek olması hâlinde tüketici, sözleşmeden dönme veya ayıp oranında bedelden indirim haklarından birini kullanabilir. Orantısızlığın tayininde malın ayıpsız değeri, ayıbın önemi ve diğer seçimlik haklara başvurmanın tüketici açısından sorun teşkil edip etmeyeceği gibi hususlar dikkate alınmaktadır.

6502 Sayılı Kanun, ücretsiz onarım hakkını üretici veya ithalatçıya karşı da kullanılabileceğini düzenlemiştir. Tüketici bu konuda istediği sorumluya gidebilir. Bu fıkradaki hakların yerine getirilmesi konusunda satıcı, üretici ve ithalatçı müteselsilen sorumludur. Üretici veya ithalatçı, malın kendisi tarafından piyasaya sürülmesinden sonra ayıbın doğduğunu ispat ettiği takdirde sorumlu tutulmaz.

Mobilyada ayıplı malın onarımı için tüketicinin satıcı, üretici ya da ithalatçıya bunu iletmesi halinde, 6502 SK'nun 58. Maddesine dayalı olarak çıkartılmış olan Satış Sonrası Hizmetler Yönetmeliğinin¹⁰ ekli listesinde mobilya ve ahşap ürünleri için belirlenen onarım süresine göre azami 20 iş gününde bunu yerine getirilmesi zorunludur.

- *İmkân varsa, satılanın ayıpsız bir misli ile değiştirilmesini isteme,*

Tüketiciye, ayıplı malın yenisi ile değiştirilmesini talep hakkı tanınmış bulunmaktadır. Malın ayıplı olması durumunda; tüketici aynı cins ve özelliklerde ayıpsız mislinin verilmesini talep edebilir. Teslim edilen yeni malın da ayıplı olması halinde tüketicinin yeniden seçimlik haklardan birisini kullanabilir.

Kanunda bu hakkın imkan olması halinde kullanılması öngörülmüştür. Örneğin üretimi bitmiş ve elde bulunmayan bir mobilya takımı için ya da eser sözleşmesine dayanarak özel olarak üretilen bir mobilya için bu hak kullanılamayacaktır. Çünkü kanun “misli” diyerek bu yolu kapatmıştır. Bir eşyanın misli eşya olması yerini aynı cinsten aynı miktar başka eşyanın alabilmesidir. Genel hukuk kuralı gereği misli eşya harap olmaz “genu non perit”. Üretimi bitmiş bir mobilyadan aynısını istemek hakkaniyet ilkesi ile bağdaşmayacağı için bu hak kullanılamayacaktır. Diğer taraftan eser sözleşmesi ile ortaya konan ve özel üretim yapılan mobilyadan tek bir tane yapıldığı için gayri misli eşyadır.

Burada da malın ayıpsız misli ile değiştirilmesinin satıcı için orantısız güçlükleri beraberinde getirecek olması hâlinde tüketici, sözleşmeden dönme veya ayıp oranında bedelden indirim haklarından birini kullanabilecektir. Orantısızlığın tayininde malın ayıpsız değeri, ayıbın

¹⁰ 13.06.2014 Resmi Gazete Sayısı: 29029

önemi ve diğer seçimlik haklara başvurmanın tüketici açısından sorun teşkil edip etmeyeceği gibi hususlar dikkate alınmaktadır.

6502 Sayılı Kanun, ücretsiz onarımda olduğu gibi malın ayıpsız misli ile değiştirilmesinde de haklarının üretici veya ithalatçıya karşı da kullanılabileceğini düzenlemiştir (Aydoğdu, 2014).

Mobilyada ayıplı malın ayıpsız mal ile değiştirilmesi konusunda tüketicinin sorumlulara bunu iletmesinden, itibaren satıcı, üretici ya da ithalatçı bunu azami 30 iş gününde yerine getirilmesi zorunludur.

3. ZAMANAŞIMI

6502 Sayılı Kanununun 12. Maddesinde düzenlenen zamanaşımı hükmüne göre mobilyada taraflar arasındaki sözleşmede daha uzun bir süre belirlenmediği takdirde, ayıplı maldan sorumluluk, ayıp daha sonra ortaya çıkmış olsa bile, malın tüketiciye teslim tarihinden itibaren iki yıllık zamanaşımına tabidir. İkinci el satışlarda satıcının ayıplı maldan sorumluluğu bir yıldır. Ayıp, ağır kusur ya da hile ile gizlenmişse zamanaşımı hükümleri uygulanmaz.

Zamanaşımı itirazını hakim resen dikkate almayacağı için ancak davalının bunu iddia etmesi gerekmektedir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere malın tesliminden sonraki 6 ay içinde ortaya çıkan ayıplarda ispat yükü satıcıya aittir. Ancak 6 aydan sonra ortaya çıkan ayıpların ya da 6 aydan sonra yapılacak itirazlarda ispat yükü tüketiciye aittir.

4. GARANTİ

Garanti Belgesi Yönetmeliğine¹¹ (Md 8 ve devamı) göre mobilya ve ahşap ürünlerinde garanti süresi en az 2 yıldır. Tüketicinin, Kanununun 11 inci maddesinde yer alan seçimlik haklarından ücretsiz onarım hakkını seçmesi durumunda satıcı; işçilik masrafı, değiştirilen parça bedeli ya da başka herhangi bir ad altında hiçbir ücret talep etmeksizin malın onarımını yapmak veya yaptırmakla yükümlüdür. Tüketici, ücretsiz onarım hakkını üretici veya ithalatçıya karşı da kullanabilir. Satıcı, üretici ve ithalatçı, tüketicinin bu hakkını kullanmasından müteselsilen sorumludur

Tüketicinin, ücretsiz onarım hakkını kullanması halinde malın;

a) Garanti süresi içinde tekrar arızalanması,

b) Tamiri için gereken azami sürenin aşılması,

c) Tamirinin mümkün olmadığının, yetkili servis istasyonu, satıcı, üretici veya ithalatçı tarafından bir raporla belirlenmesi, durumlarında; tüketici malın bedel iadesini, ayıp oranında bedel indirimini veya imkan varsa malın ayıpsız misli ile değiştirilmesini satıcıdan talep edebilir. Satıcı, tüketicinin talebini reddedemez. Bu talebin yerine getirilmemesi durumunda satıcı, üretici ve ithalatçı müteselsilen sorumludur. Malın ayıpsız misli ile değiştirilmesinin satıcı için orantısız güçlükleri beraberinde getirecek olması halinde tüketici, sözleşmeden dönme veya ayıp oranında bedelden indirim haklarından birini kullanabilir. Orantısızlığın tayininde malın ayıpsız değeri, ayıbın önemi ve diğer seçimlik haklara başvurmanın tüketici açısından sorun teşkil edip etmeyeceği gibi hususlar dikkate alınır.

¹¹ 13.06.2014 Resmi Gazete Sayısı: 29029

Tüketicinin sözleşmeden dönme veya ayıp oranında bedelden indirim hakkını seçtiği durumlarda, satıcı, malın bedelinin tümünü veya bedelden yapılan indirim tutarını derhal tüketiciye iade etmek zorundadır.

Tüketicinin, malın ayıpsız misli ile değiştirilmesi hakkını seçmesi durumunda satıcı, üretici veya ithalatçının, malın ayıpsız misli ile değiştirilmesi talebinin kendilerine bildirilmesinden itibaren azami otuz iş günü içerisinde, bu talebi yerine getirmesi zorunludur.

Tamirinin mümkün olmadığının, yetkili servis istasyonu, satıcı, üretici veya ithalatçı tarafından bir raporla belirlenmesi halinde bu raporun arızanın bildirim tarihinden itibaren o mala ilişkin azami 20 gün tamir süresi içerisinde düzenlenmesi zorunludur.

Garanti uygulaması sırasında değiştirilen malın garanti süresi, satın alınan malın kalan garanti süresi ile sınırlıdır.

Ancak, Tüketicinin malı tanıtma ve kullanma kılavuzunda yer alan hususlara aykırı olarak kullanmasından kaynaklanan arızalar tüketicinin seçimlik haklardan yararlanması mümkün değildir. Arızalarda kullanım hatasının bulunup bulunmadığının, yetkili servis istasyonları, yetkili servis istasyonunun mevcut olmaması halinde sırasıyla; malın satıcısı, ithalatçısı veya üreticisinden birisi tarafından mala ilişkin azami tamir süresi içerisinde düzenlenen raporla belirlenmesi ve bu raporun bir nüshasının tüketiciye verilmesi zorunludur.

Tüketiciler, bu rapora ilişkin olarak bilirkişi tarafından tespit yapılması talebiyle uyuşmazlığın parasal değerini dikkate alarak tüketici hakem heyetine veya tüketici mahkemesine başvurabilir.

5. BAŞVURU, İTİRAZ ve YARGILAMA

6502 Sayılı Kanunun 68. Madde hükmünce Tüketici Hakem Heyetine başvuru için parasal sınır getirilmiştir. Buna göre 2017 yılı¹² için tüketiciler, değeri 2.400 Türk Lirasının altında bulunan uyuşmazlıklarda ilçe tüketici hakem heyetlerine, 3.610 Türk Lirasının altında bulunan uyuşmazlıklarda il tüketici hakem heyetlerine, büyükşehir statüsünde bulunan illerde ise 2.400 Türk Lirası ile 3.610 Türk Lirası arasındaki uyuşmazlıklarda il tüketici hakem heyetlerine başvuru yapmaları zorunludur. Bu değerlerin üzerindeki uyuşmazlıklar için tüketici hakem heyetlerine başvuru yapılamaz.

Taraflar, tüketici hakem heyetinin kararlarına karşı tebliğ tarihinden itibaren on beş gün içinde tüketici hakem heyetinin bulunduğu yerdeki tüketici mahkemesine itiraz edebilir¹³. İtiraz, tüketici hakem heyeti kararının icrasını durdurmaz. Ancak talep edilmesi şartıyla hâkim, tüketici hakem heyeti kararının icrasını tedbir yoluyla durdurabilir. Tüketici hakem heyeti kararlarına karşı yapılan itiraz üzerine tüketici mahkemesinin vereceği karar kesindir.

Tüketici işlemleri ile tüketiciye yönelik uygulamalardan doğabilecek uyuşmazlıklara ilişkin davalarda tüketici mahkemeleri görevlidir. Tüketici mahkemeleri nezdinde Bakanlık, tüketiciler ve tüketici örgütleri tarafından açılan dava harçlarından muaftır. Tüketiciler 2016 yılı itibari ile 3610 TL üzerindeki uyuşmazlıklar için Tüketici Mahkemelerine başvurmak zorundadır. Bu sınırın üstündeki uyuşmazlıklarda Tüketici Hakem Heyetine başvurulmasında heyetin vereceği kararlar mahkemede delil olarak kullanılabilir.

¹² 3 Aralık 2016 RG Sayı: 29907 6502 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanunun 68 İnci Ve Tüketici Hakem Heyetleri Yönetmeliğinin6 Nci Maddelerinde Yer Alan Parasal Sınırların Artırılmasına İlişkin Tebliğ

¹³ 27 Kasım 2014 RG Sayı : 29188 Tüketici Hakem Heyetleri Yönetmeliği

Bununla birlikte, satışa sunulan bir seri malın ayıplı olduğunun tespiti, üretiminin veya satışının durdurulması, ayıbın ortadan kaldırılması ve satış amacıyla elinde bulunduranlardan toplatılması için Bakanlık, tüketiciler veya tüketici örgütleri dava açabilir.

Satışa sunulan seri malın ayıplı olduğunun mahkeme kararı ile tespit edilmesi hâlinde, mahkeme ayıbın niteliğine göre malın satışını geçici olarak durdurma veya ayıbı giderme kararları verebilir. Üretici veya ithalatçı mahkeme kararının tebliğ tarihinden itibaren en geç üç ay içinde malın ayıbını ortadan kaldırmakla yükümlüdür. Malın ayıbının ortadan kalkmasının imkânsız olması hâlinde mal, üretici veya ithalatçı tarafından toplanır veya toplattırılır. Toplatılan mallar taşıdıkları risklere göre kısmen veya tamamen imha edilir veya ettirilir. İmha edilen malla ilgili tüketicinin dava ve tazminat hakları saklıdır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

6502 Sayılı Kanun görüldüğü üzere satıcıya ve diğer sorumlulara karşı tüketici lehine hükümler içermektedir özellikle AB mevzuatı doğrultusunda durumdan mağdur olacak olan ve kendisini savunma imkanının kısıtlı olacağını düşünerek bu yönde düzenlemelere gidilmiştir. Mülga kanun 4077 sayılı Kanunda yaşanan sıkıntıları da devreden çıkararak tüketicinin hareket alanını daha da serbestleştirmiştir. Bu durum başta mobilya sektörü olmak üzere üreticileri ithalatçıları ve satıcıları daha dikkatli davranmaya yasanın öngördüğü önlemleri almalarına neden olmaktadır. Ancak bazı durumlarda satıcının da kanun karşısında mağdur duruma düştüğü görülmektedir. Özellikle 6 ay içinde ortaya çıkacak olan ayıbın teslimden önce olduğunun kabulü ve bunun ispat külfetinin satıcıda olması zaman zaman mağduriyete neden olmaktadır. Çünkü mobilyanın ayıplı olduğunun iddia edilmesi ve iade sürecinde taşıma sökme vs gibi masrafların satıcıya ait olması ek bir külfet getirmekte ve mobilyaların fiyat olarak yüksek rakamlara sahip olması satıcıyı müşkül duruma düşürmektedir. Özellikle Türkiye'deki mobilyanın tüketiciye pazarlanmasında sözleşmenin kurulması esnasında bunun kanunda belirtilen şartlara uygun olarak yapılmadığı görülmektedir. İcab ve kabulün ardından yazılı bir sözleşme yapılmayıp ön ödeme alınarak fatura kesilmekte ve genellikle fatura üzerine bir takım detaylar yazılarak ürün tüketiciye ulaştırılmalıdır. Ardından üründe ayıp ortaya çıktığının iddia edilmesi halinde bunun ispatının yapılamadığı görülmektedir. Bu nedenle öncelikle satıcının mobilyanın satımı konusunda anlaşması halinde satıma konu mobilyaya yönelik yazılı sözleşme hazırlaması gerekmektedir. Çünkü müzakere edilmeyen ve önceden hazırlanan sözleşmeler hükümsüzdür. Tüketici aleyhine dengesizliğe sebep olan hükümler geçersizdir. Dili mutlaka anlaşılır olmalı ve yazı boyutu 12 punto olmalıdır. Sözleşmeye konu mobilyanın sözleşmesinde mutlaka rengi deseni ağaç ve diğer akşamların türü, mobilyanın modeli ölçüleri, eklentilerinin özellikleri yazılmalı, yüklemmeden önce ve montajdan sonra fotoğraflarının çekilip sözleşmeye ek yapılacağı ibaresi yer almalı varsa kurulum şemasını içermelidir. Her tüketiciye özel olarak hazırlanacak bu sözleşmelere tüketicinin okuyup anladığını ve teslim aldığına dair imzası bulunmalıdır. Bilindiği üzere 6502 Sayılı Kanun ile eser sözleşmeleri de bu kanun kapsamına girdiğinden akdedilecek eser sözleşmelerinde yukarıda belirtilen detayların yanı sıra Borçlar Hukukunda ele alınan diğer temel unsurlara dikkat edilmelidir. Özel üretim mobilyaların eser sözleşmesine konu olmasından dolayı bunu sözleşmede mutlaka belirtilmesi gerekir. Çünkü eser sözleşmesine konu olacak seçimlik haklar sınırlıdır ve bunun belirtilmemesi satıcıya karşı tazminat talebi ile dönülmesine neden olabilecektir.

Diğer taraftan satıcı, özellikle değişim ve onarım konularındaki yasal sürelere dikkat etmeli ve tüketiciyi mağdur etmemelidir. Tüketicinin seçimlik haklarını kullanma konusundaki

serbestisinin farkında olacak şekilde davranmalı ve bu konuda tüketiciyi kısıtlayacak davranışlardan kaçınmalıdır.

KAYNAKÇA

Akçal, M., Uyumaz, A. 2013. 6502 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanunun Bazı Hükümlerine (M. 1-16) İlişkin Bir İnceleme. İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 4 (2).Malatya

Akıncı, Ş., 2016. Kötü İfa- Eksik İfa- Ayıplı İfa Ayırımı ve Bu Ayırımın Hukuki Sonuçları*, Medeni Kanun'un ve Borçlar Kanunu'nun 90. Yılı Uluslararası Sempozyumu, İstanbul.

Atamer, Y., Baş, E., 2014. Avrupa Birliği Hukuku İle Karşılaştırmalı Olarak 6502 Sayılı Yeni Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun Uyarınca Satım Sözleşmesinde Ayıptan Doğan Sorumluluk. İstanbul Barosu Dergisi Tüketici Hakları ve Rekabet Hukuku Özel Sayısı, 88, 20-60. İstanbul

Aydoğdu, M., 2014. Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt: 15, Sayı: 2, s.1-62

Çağlayan, A. H. C. 2016. Ayıplı Hizmetten Doğan Sorumluluk Ve Seçimlik Haklar. Journal of Judgments by the Court of Jurisdictional Disputes/Uyumsuzluk Mahkemesi Dergisi, (7).

Dal, E., 2006. Ayıplı Mal ve Hizmetlere Karşı Tüketicinin Korunması, Hukuk Gündemi Dergisi, Ankara.

Erkan A., 2015, <http://www.hukukitavsiyeler.com/2015/10/22/tuketici-hukukunda-ayipli-mal-ile-ilgili-bilinmesi-gerekenler>

Kılıç, M., Korkut, Ö., 2000. Ayıplı Mal Teslimi Nedeniyle Sözleşmeden Dönme Halinde Satıcının Sorumluluğu. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Ana Bilim Dalı, Ankara.

Ovacık A., 2012. Ayıplı Mal, Avukatlar İçin Tüketici Hukuku Rehberi, Ankara Barosu, Ankara.

Özçelik, Ş. B., 2015. 6502 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'a Göre Taşınmazlarda Ayıptan Sorumluluk. Ankara Üniversitesi Hukuk Fak. Dergisi, 64 (4) 1165-1188.

**BANKA HİSSELERİNİN ZAMANLA DEĞİŞEN TOPLAM RİSKİNİN
SİSTEMATİK VE SİSTEMATİK OLMAYAN RİSK BİLEŞENLERİNE AYRILMASI:
AR (p)-DCC-GARCH (p, q) MODELİNE DAYALI BİR ANALİZ****Yrd. Doç. Dr. Önder BÜBERKÖKÜ¹****Özet**

Bu çalışmanın amacı çoklu student t dağılımı varsayımı altında üç değişkenli AR(p)-DCC-GARCH (1,1) modeli kullanılarak iki büyük ölçekli mevduat bankasının zamanla değişen toplam riskini sistematik ve sistematik olmayan risk bileşenlerine ayırmaktır. Çalışmada, risk türlerinin zamanla değişip değişmediği Bai ve Perron'un (1998, 2003) çoklu yapısal kırılmalı testi ile incelenmiştir. Ayrıca, incelenen dönem içerisinde yer alması nedeniyle, 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri ile 2007-2008 küresel finans krizinin ABD ve Avrupa merkezli dönemlerinin risk bileşenleri üzerindeki etkileri de incelenmiştir. Çalışma bulguları ilgili risk bileşenlerinin zamanla değiştiği ve toplam riskin önemli bir kısmının (%73-76) sistematik risk bileşeninden kaynaklandığını göstermektedir. Ayrıca, ilgili bankaların toplam, sistematik ve sistematik olmayan risk düzeyleri üzerinde en çok 2000 Kasım - 2001 Şubat kriz döneminin etkili olduğu ardından ise 2007-2008 küresel finans krizinin ABD merkezli döneminin geldiği anlaşılmaktadır. 2007-2008 küresel finans krizinin Avrupa merkezli döneminin ise ilgili risk türleri üzerinde pek bir etkisi olmadığı ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Toplam risk, sistematik risk, sistematik olmayan risk, DCC-GARCH modeli**DIVIDING TIME-VARYING TOTAL RISK OF BANK STOCKS INTO
SYSTEMATIC AND UNSYSTEMATIC RISK: EVIDENCE FROM
AR(p)- DCC-GARCH (p,q) MODEL****Abstract**

In this study, the time-varying total risk of two Turkish large-scale deposit banks is divided into time-varying systematic and unsystematic risk by using the AR(p)- DCC-GARCH (p,q) model under multivariate student t distribution assumption. The Bai and Perron (1998; 2003) structural break test is applied to determine whether the relevant types of risks are time-varying or not. Additionally, since the sample period covers the November 2000 and February 2001 financial crises in Turkey, as well as the 2007-2008 global financial crisis, the effects of these crises on the level of time-varying total, systematic, and unsystematic risks are also examined. The results show that the relevant types of risks are time-varying, and a significant portion of total risk (73-76%) is due to the systematic risk component. Additionally, the findings indicate that the November 2000 and February 2001 financial crises had the most significant impact on the level of relevant time-varying types of risks, followed by the US-centred 2007-2008 global financial crisis. The Europe-centred global financial crisis of 2007-2008, however, had no significant impact.

Keywords: Total risk, systematic risk, unsystematic risk, DCC-GARCH model**Özgün Araştırma / Original Article**¹ Sorumlu yazar/Corresponding Author, Yüzüncü Yıl Üniversitesi,Türkiye, onderbuber@gmail.com.ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7140-557X>

1. GİRİŞ

Şirketlerin iktisadi ve finansal faaliyetlerini yerine getirirken karşı karşıya kaldıkları toplam risk sistematik ve sistematik olmayan risk olarak iki gruba ayrılmaktadır. Sistematik risk, gerçekleştiğinde finansal sistemin geneli üzerinde etkili olabilen riskleri ifade ederken sistematik olmayan risk daha çok şirketlerin kendi karakteristik özelliklerinden kaynaklanan riskleri ifade etmektedir. Şirketler açısından sistematik olmayan risk faktörleri finansal risk, faaliyet riski ve yönetim riski olarak üç gruba ayrılmaktadır. Finansal risk, firmaların sabit finansman giderlerinin (bir diğer ifade ile borçluluk oranlarının) yüksekliğinden kaynaklanan bir risk türü olup finansal kaldıraç derecesi ile ölçülmektedir. Finansal kaldıraç derecesi faiz ve vergi öncesi kardaki %1'lik değişimin şirketin hisse başına karında yol açtığı değişimi ölçmektedir. Finansal kaldıraç derecesi yüksek olan şirketler için finansal risk de yüksek olmaktadır. Bu durum özellikle de ekonominin yavaşladığı dönemlerde daha belirgin bir hale gelmektedir. Çünkü, ekonominin yavaşladığı dönemlerde firmanın nakit girişlerinde bir azalma yaşanabilecek iken firmanın sabit finansman ödemelerini düzenli bir şekilde yerine getirmeye devam etmesi beklenecektir. Faaliyet riski ise firmaların sabit giderlerinin (yani duran varlıklarının) yüksekliğinden kaynaklanan bir risk türü olup faaliyet kaldıraç derecesi ile ölçülmektedir. Faaliyet kaldıraç derecesi satışlardaki %1'lik değişimin faiz ve vergi öncesi karda meydana getirdiği değişimi ifade etmektedir. Yönetim riski ise firma yöneticilerinin aldığı kararlara ve / veya firma yönetiminde yaşanan değişikliklere bağlı olarak ortaya çıkan ve şirketi negatif etkileme potansiyeline sahip olan riskleri ifade etmektedir. Bu risklerin gerçekleşmesi veya gerçekleşeceğine dönük beklentilerin oluşması şirket hisselerinin negatif fiyatlanmasına yol açabilmektedir.

Sistematik riske yol açan unsurlar ise genel olarak piyasa riski, enflasyon riski, politik risk, kur riski ve faiz oranı riski olarak beş gruba ayrılmaktadır. Enflasyon riski fiyatlar genel düzeyinde yaşanan gelişmelerin finansal değişkenler üzerinde yaratabileceği beklenmeyen etkiler sonucunda sistemin bütünü (dolayısıyla menkul kıymetlerin genelini) bu gelişmelerden etkilenme durumunu ifade etmektedir. Benzer şekilde, politik risk de politika yapıcılarının alacağı yanlış kararların ve / veya siyasi yönetimde yaşanabilecek istikrarsızlıkların sistemin bütünü üzerinde etkili olabilme durumunu ifade etmektedir. Piyasa riski ise finansal piyasaların genelinde çeşitli fiyat hareketlerine yol açan, bir firmanın veya yatırımının kontrol edemediği spekülatif, psikolojik veya iktisadi / finansal faktörlere bağlı olarak ortaya çıkan riskleri ifade etmektedir. Faiz oranı riski ve kur riski ise gerek finansal gerekse reel sektör kuruluşları açısından üzerinde en çok araştırma yapılan risk türleri arasında yer almaktadır. Faiz oranı riski genel olarak piyasa faiz oranlarında meydana gelen beklenmedik değişimlerin yol açtığı negatif etkiler olarak tanımlanabilir. Bankalar özelinde ise faiz oranı riskine yol açan parametrelerin başında durasyon gapı gelmektedir (Czaja, Scholz ve Wilkens, 2009:2 ; Bharati, Nanisetty ve So, 2006 : 37). Durasyon gapı, faize duyarlı aktiflerin ağırlıklı ortalama süresi ile faize duyarlı pasiflerin ağırlıklı ortalama süresinin birbirinden farklı olması durumunu ifade etmektedir. Durasyon gapının sıfırdan farklı olduğu durumlarda faiz oranlarındaki değişimler bankaların aktif ve pasifindeki kalemleri farklı derecede etkileyebileceğinden bankaların net nakit akışlarının bugünkü değeri dolayısıyla da hisse senetlerinin piyasa değeri değişebilmektedir. Nitekim, Türk bankacılık sektörünün genel fonlama yapısı, mevduatların ortalama vadesine de bağlı olarak, daha çok kısa vadeli kaynaklarla uzun vadeli kredilerin fonlanmasına dayalı olduğundan faiz oranlarındaki beklenmedik yüksek oranlı değişimlerin bankacılık sektörü üzerinden finansal piyasaların bütününe etkileyebilecek sistematik riske dönüşebileceği ifade edilebilir. Kur riski ise genel olarak beklenmedik döviz kuru değişimlerinin firma değeri üzerindeki etkisi olarak tanımlanmaktadır. Daha spesifik olarak ifade etmek gerekirse, kur riski, şirketlerin hisse senetlerinin piyasa fiyatında beklenmedik kur hareketleri sonucunda ortaya çıkan değişimler olarak tanımlanabilir (Madura,1989 ; Papaioannou, 2006). Firmalar açısından kur riskine yol açan faktörler işlem riski, dönüştürme (muhasabe) riski ve ekonomik risk olarak üç grupta sınıflandırılmaktadır. İşlem riski, bir firmanın uluslar arası ticari işlemlerinde kullandığı yabancı para birimlerinin yarattığı nakit akımlarının döviz kurlarında yaşanan dalgalanmalardan etkilenme durumunu ifade etmektedir. Muhasebe riski firmaların bilançolarında yabancı para birimi cinsinden bulunan varlık ve yükümlülüklerin yerli para birimine dönüştürülmesi ile ortaya çıkan riski ifade etmektedir. Ekonomik risk ise döviz kurlarındaki beklenmeyen fiyat hareketlerinin firmaların nakit akışı ve değeri üzerinde yarattığı etki olarak tanımlanmaktadır (Aksu, 2016;153; Simmons ve Robock,1989: 556). Bankalar özelinde konuyu daha spesifik olarak ifade etmek gerekirse bir bankanın döviz cinsi varlık ve yükümlülük dengesine bağlı olarak üç farklı döviz pozisyonu ile karşılaşması söz konusu olabilmektedir. Bunlar; uzun (fazla) pozisyon, açık (kısa) pozisyon ve denk pozisyonudur. Uzun pozisyon bankanın döviz cinsi varlıklarının döviz cinsi yükümlülüklerinden fazla olması

durumu ifade etmektedir. Böyle bir döviz pozisyonu taşıyan banka için risk döviz kurlarında beklenmedik aşağı yönlü hareketlerdir. Kısa pozisyon ise bankanın döviz cinsi varlıklarının döviz cinsi yükümlülüklerinden az olması durumunu ifade etmektedir. Böyle bir pozisyon taşıyan banka içinse risk döviz kurlarında beklenmedik yukarı yönlü hareketlerdir. Denk pozisyon durumunda ise bankanın döviz cinsi varlıkları döviz cinsi yükümlülüklerine eşit olmaktadır. Böyle bir pozisyon taşıyan banka için kur riski söz konusu olmayacaktır (Candan ve Özün, 2006). Fakat, Türkiye’de genel olarak hem finans sektörünün hem de reel sektörün bilanço içinde önemli oranda açık pozisyon ile çalıştığı bilinmektedir. Bu durum da döviz kurlarındaki beklenmedik sert yukarı yönlü hareketlerin finansal sistem açısından önemli bir sistematik risk unsuru olabileceği anlamına gelmektedir.

Sistematik ve sistematik olmayan risk unsurları ile ilgili olarak bu aşamaya kadar belirtilen hususlardan anlaşılacağı üzere 2007-2008 küresel finans krizi gibi krizler de çeşitli kanallar üzerinden ülkemiz banka hisselerinin risk düzeyi üzerinde etkili olmuş olabilir. Çünkü, bilindiği gibi, özellikle Türkiye gibi gelişen ekonomilerde beklentilerdeki değişimlerin ve sermaye hareketlerindeki volatilitenin finansal istikrar üzerinde önemli etkileri olabilmektedir (Kara, 2012:12). Örneğin, 2007-2008 küresel finans krizi döneminde gelişmiş ülke merkez bankalarının uyguladığı para politikaları sonucunda artan küresel likidite yoğun bir şekilde Türkiye gibi ekonomilere yöneldiğinde bu durum kısa vadede olumlu etkiler yaratmış gibi görünse de orta ve uzun vadede banka bilançolarında vade ve kur uyumsuzluğuna sebebiyet verebilmekte ve yerli paranın değerlendirilmesine yol açarak cari işlemler dengesini olumsuz etkileyebilmektedir. Bu durum da bankacılık sektörü üzerinden finansal sistem içerisinde önemli sistematik risklerin birikmesine yol açarak finansal istikrarın bozulmasına sebep olabilmektedir. Bozulan finansal istikrar ise sermaye hareketlerinde ani ve ters bir hareketin başlamasına yol açarak ülke ekonomilerine zarar verebilmektedir (Başçı ve Kara, 2011: 12; Kara, 2012: 11). Bu vb. nedenlerden dolayı, 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri ile 2007-2008 küresel finans krizinin risk bileşenleri üzerindeki olası etkilerinin incelenmesinin de önemli olduğu düşünülmektedir. Bilindiği kadarıyla, bu konu bu açıdan daha önce incelenmemiştir.

Sistematik ve sistematik olmayan risk bileşenlerine dönük bu açıklamalara rağmen finansal literatüre bakıldığında bu alandaki çalışmaların daha çok şirketlerin sistematik risk düzeyi üzerine odaklandığı görülmektedir. Bunun bir nedeni sistematik olmayan riskin firmalara özgü bir risk türü olması ve bu nedenle de gerçekleştiğinde etkisinin daha çok ilgili firma ve / veya sektör ile sınırlı kalmasıdır. Bir diğer nedeni ise, özellikle portföy yönetimi açısından, sistematik olmayan riskin çeşitlendirme ile giderilebilen bir risk türü olmasıdır. Sistematik risk ise gerçekleştiğinde bir firmadan ziyade finansal sistemin bütününe etkileyebilen ve portföy yönetimi açısından da çeşitlendirme ile giderilemeyen bir risk türüdür. Bundan dolayı da sistematik riskin ölçümü ve analizi finansal istikrar açısından daha önemli olabilmekte ve sistematik olmayan risk parametresine nazaran daha geniş bir kullanım alanına sahip olmaktadır. Örneğin, sistematik risk parametresi hisse senetlerinin doğru fiyatlanıp fiyatlanmadığının belirlenmesi, firmaların öz sermaye maliyetinin hesaplanması, türev piyasalarda yapılan hedging (korunma) işlemlerinin etkinliğinin belirlenmesi, portföylerin performanslarının ölçümü, firma değerlemesinde iskonto faktörlerinin belirlenmesi, risk-getiri ilişkisinin incelenmesi gibi bir çok finansal analizde kullanılmaktadır (Brooks ve Shoung, 2006: 248; Altınsoy, 2009; Aohna, 2010; Dash, 2016: 54; Kurach ve Stelmach, 2014: 140; Adam, Benecka ve Jansky, 2012: 486; Eisenbeiss, Kauermann ve Semmler, 2007: 504).

Fakat, güncel çalışmalara bakıldığında, Bessler vd.’ın da (2015: 46) ifade ettiği gibi özellikle 2007-2008 küresel finans krizi herhangi bir bankadan kaynaklanan sistematik olmayan riskin, bankanın büyüklüğüne de bağlı olarak, sektörün ve / veya finansal sistemin bütününe etkileyebilecek sistematik bir riske dönüşebileceğine dair işaretler sunmuştur. Nitekim, bu dönemde özellikle de ABD’de “batmasına izin verilemeyecek kadar büyük banka” kavramı oldukça sık kullanılmış ve bu anlayış uygulanan ekonomi politikaları üzerinde de etkili olmuştur. Buna ilaveten, portföy yönetimi açısından bakıldığında da literatürde yatırımcıların çeşitli portföy oluşturma kısıtları ve işlem maliyetleri gibi nedenlere bağlı olarak portföylerini tam olarak çeşitlendiremeyeceklerini bu nedenle de getirinin sadece sistematik değil aynı zamanda sistematik olmayan riskin de bir fonksiyonu olabileceğini ifade eden çalışmaların da olduğu görülmektedir (Campbell vd., 2001; Malkiel ve Xu, 2002; Cotttervd., 2015). Bu nedenlerden dolayı, bu çalışmada hem sistematik hem de sistematik olmayan risk bileşenleri üzerinde durulmuştur.

Bu kapsamda literatürdeki çalışmalara bakıldığında toplam riskin sistematik ve sistematik olmayan risk olarak bileşenlerine ayrılmasının oldukça yaygın bir uygulama olduğu ve bu ayrıştırma sonuçlarının risk-getiri

ilişkisinin incelenmesi, farklı risk türlerinin piyasalar tarafından fiyatlanıp fiyatlanmadığının araştırılması, çeşitli finansal krizlerin risk bileşenleri üzerindeki etkisinin incelenmesi, risk bileşenlerinden hangisinin toplam risk içerisinde daha fazla paya sahip olduğunun tespiti ve risk bileşenlerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi gibi oldukça farklı finansal analizlerde kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, Tang ve Shum (2003) hisse senedi piyasaları için risk-getiri ilişkisini inceledikleri çalışmalarında hisse senedi getirilerinin açıklanmasında toplam risk, sistematik risk ve sistematik olmayan risk bileşenlerinden her üçünün de etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bessler vd. (2015) ABD bankacılık sektörü için zamanla değişen sistematik ve sistematik olmayan risk bileşenleri üzerinde hangi faktörlerin etkili olduğunu inceledikleri çalışmalarında sistematik risk parametresi üzerinde daha çok kurumsal krediler ile konut kredilerinin, sistematik olmayan risk parametresi üzerinde ise yüksek kredi kayıp oranları ile düşük öz sermaye sahipliğinin etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Guo ve Savickas (2006), Ang vd. (2006) ve Ang vd. (2009) hisse senedi getirileri ile sistematik olmayan risk bileşeninin volatilitesi arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında sistematik olmayan riskin volatilitesi ile hisse senedi getirileri arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Brooks ve Shoung (2006) 1998 Asya krizi döneminde Malezya'nın uluslararası sermaye hareketlerine uyguladığı kontrollerin büyük ölçekli 10 Malezya bankasının sistematik risk düzeyi üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında, uygulanan bu politikanın bankaların sistematik risk düzeylerinin Malezya göstere hisse senedi endeksinin risk düzeyine yakınsaması sonucunu doğurduğunu ifade etmişlerdir. Caporale (2012) 2007-2008 küresel finans krizinin finansal piyasalar tarafından kriz öncesinde fiyatlanıp fiyatlanmadığını ABD bankalarının sistematik risk parametrelerini dikkate alarak incelediği çalışmada kriz öncesinde piyasaların bankaları az riskli kuruluşlar olarak fiyatladığı sonucuna ulaşmıştır. Dolayısıyla, krizin başlaması ile birlikte hisse senedi ve konut piyasalarında görülen sert fiyat hareketlerinin de krizin daha önceden piyasalarca fiyatlanmamış olması ile açıklanmıştır. Campbell vd. (2001) ise ABD hisse senedi piyasalarını inceledikleri çalışmalarında toplam riskin yaklaşık %70'inin sistematik olmayan riskten kaynaklandığı sonucuna ulaşmışlardır. Benzer bir şekilde Cotter vd. (2015) da İngiltere hisse senedi piyasalarını inceledikleri çalışmalarında toplam riskin %50'den fazlasının sistematik olmayan riskten kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Bu çalışmaların aksine Ben-Horim ve Levy (1980) ise çalışmalarında toplam riskin önemli bir kısmının sistematik risk bileşeninden kaynaklandığını ifade etmişlerdir.

Ulusal yazındaki çalışmalara bakıldığında ise bu alanda öncelikle oldukça az sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Ayrıca, bu çalışmaların tamamının toplam riskin bileşenlerine ayrılmasına odaklandıkları ve benzer sonuçlara ulaştıkları anlaşılmaktadır. Örneğin, Usta ve Demireli (2010) Türk hisse senedi piyasalarındaki üç hisse senedi için toplam riski bileşenlerine ayırdıkları çalışmalarında toplam riskin yaklaşık %70'inden fazlasının sistematik risk bileşeninden kaynaklandığı sonucuna ulaşmışlardır. Akkaya vd. (2012) banka ve enerji sektörü hisselerini inceledikleri çalışmalarında toplam riskin önemli bir kısmını sistematik riskin oluşturduğu sonucuna ulaşmışlardır. Altıntaş (2006) da hisse senetlerini incelediği çalışmada toplam riskin önemli bir kısmını sistematik riskin oluşturduğu sonucuna ulaşmıştır.

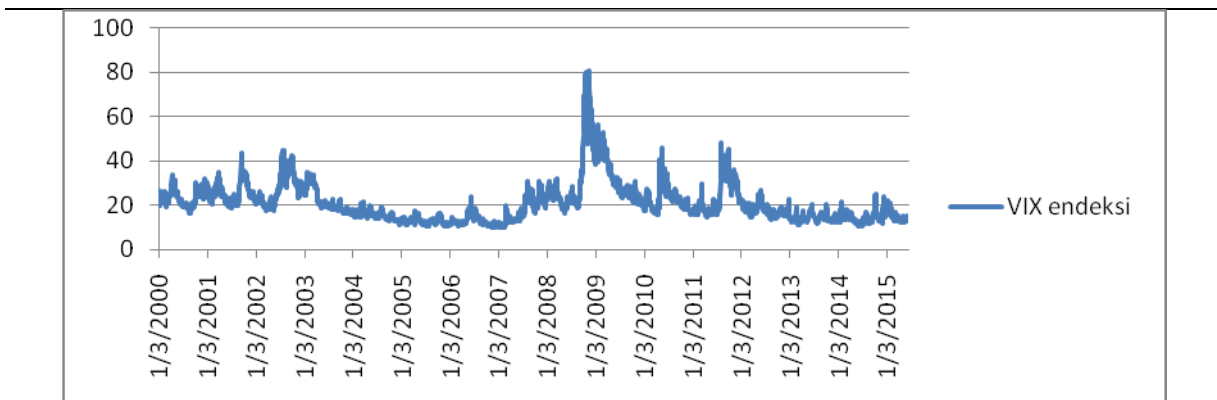
Fakat, ulusal yazında yer alan bu çalışmaların en temel eksikliğinin ilgili risk bileşenlerini zamanla değişmeyen birer parametre olarak modellemeleri olduğu ifade edilebilir. Halbuki, ilgili risk faktörlerinin zamanla değiştiği literatürde genel kabul görmektedir. Örneğin, standart sapma ve / veya varyans parametresi ile ölçülen toplam riskin zamanla değişen bir parametre olduğu finansal yazında yaygın olarak ifade edilmektedir. Bunun bir sonucu olarak finansal varlıkların zamanla değişen varyans veya standart sapmalarının hesaplanmasında GARCH tipi modeller oldukça yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (örneğin bkz: Ane, 2006; So ve Yu, 2006; Fan, Zhang, Tsai ve Wei, 2008; Cheng ve Hung, 2011). Benzer bir durum sistematik ve sistematik olmayan risk bileşenleri için de geçerlidir. Örneğin, Giannopoulos (1995), Tang ve Shum (2003), Li vd. (2008), Li vd. (2009) ve Bessler vd. (2015) çalışmalarında zamanla değişen sistematik olmayan risk bileşeni dikkate alırken; Faff, Hiller ve Hiller (2000), Choudhry, Lu ve Peng (2010), Adam, Benecka ve Jansky (2012) ile Ciner (2015) çalışmalarında zamanla değişen sistematik risk bileşenini dikkate almışlardır.

Risk faktörlerinin zamanla neden değiştiğinin açıklanmasına gelince sistematik risk bileşeninin değişimin açıklanmasında literatürün genel olarak çeşitli makro ekonomik faktörlerdeki değişim üzerinde durduğu görülmektedir. Örneğin, Abell ve Kreuger (1989), Faff ve Brooks (1998), Lettau ve Ludvigson (2001), Andersen vd. (2005) ile Mergner ve Bulla (2008) kurdukları modellerde faiz oranları, enflasyon, petrol fiyatları, dış ticaret açığı, sanayi üretimi gibi makro ekonomik değişkenler üzerinde durmuşlardır. Fabozzi ve Francis (1978) ise çeşitli makroekonomik faktörlere ilaveten finansal piyasa koşullarında yaşanan

değişimler (örneğin piyasanın boğa veya ayı piyasası döneminde olması gibi) ile politik kararlardaki değişimlerin önemini vurgulamışlardır. Ciner (2015) ise güncel bir yaklaşım olarak hisse senedi piyasalarındaki işlem hacminin etkisinin dikkate alınmasını tavsiye etmiştir. Sistemati olmayan riskin zamanla değişimine gelince Campbell vd. (2001) bu konunun açıklanmasında beklenen nakit akışları ve iskonto faktörünün volatilitesinde yaşanan şoklar üzerinde durmuşlardır. Bu şoklara yol açan faktörlere örnek olarak firmaların henüz yeterli kar oranına ulaşmadan hisse senedi ihraç etmeleri, şirketlerin finansal kaldıraç derecelerindeki artışlar, teknolojik gelişmeler sonucunda ortaya çıkan çeşitli finansal yenilikler ile yatırım ve emeklilik fonları gibi kurumsal yatırımcıların heterojen beklentilerinin iskonto faktörü üzerindeki etkisi gibi unsurları göstermişlerdir.

Bu çalışmanın amacı risk faktörlerinin zamanla değişimine izin vererek toplam riskin bileşenlerine ayrılmasıdır. Bu kapsamda, Türk finans sektörü içerisinde önemli bir yer tutan büyük ölçekli iki mevduat bankası üzerinde durulmuştur. Çalışmanın literatüre katkısı ise şu şekilde ifade edilebilir: Öncelikle, daha önce belirtildiği gibi, konunun önemine rağmen ulusal yazında henüz bu konuda yeterince çalışma olduğunu söylemek güçtür. İkincisi, bu çalışmaların da ilgili finansal zaman serilerinin karakteristik özelliklerini (örneğin, zamanla değişme ve normal dağılıma uymama gibi) yeterince dikkate almadıkları görülmektedir. Bu durum da literatürde ifade edildiği gibi yanlış sonuçlar elde edilmesine yol açabilmektedir. Çünkü, bu tür yaklaşımlar ilgili parametrelerin olması gerekenden daha düşük veya daha yüksek tahmin edilebilmesine yol açabilmektedir. Ayrıca, Adrian ve Franzoni (2004) ile Huang ve Hueng (2008: 382) tarafından ifade edildiği gibi bu katsayıların zamanla değişmeyen birer parametre olarak tahmin edilmesi yatırımcıların finansal piyasalara dönük olarak değişen davranış özelliklerinin de dikkate alınmaması anlamına gelmektedir. Bu nedenlerden dolayı, bu varsayımlar altında belli bir dönem için tahmin edilen katsayılar bir sonraki dönemin katsayılarının tahmini (öngörüsü) için de uygun birer parametre olmayabilmektedir (Odabaşı, 2003:11; Celik, 2013:18; Huang ve Hueng, 2008). Bu açıklamalar doğrultusunda bu çalışmada çoklu student t dağılımı varsayımı altında üç değişkenli AR(1)-DCC-GARCH(1,1) modelinden yararlanılmıştır. Böylece hem risk bileşenlerinin zamanla değişimine izin verilmiş hem de standart normal dağılıma göre finansal zaman serilerinin karakteristik özelliklerine daha uygun bir dağılım varsayımından yararlanılmıştır. Üçüncü olarak, zamanla değişen risk parametrelerinin elde edilmesi bu çalışmanın inceleme dönemi içerisinde yer alan 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri ile 2007-2008 küresel finans krizinin hem ABD hem de Avrupa merkezli dönemlerinin risk parametreleri üzerindeki etkisinin incelenmesine de yardımcı olmuştur. Bilindiği kadarıyla, bu konu bu açıdan daha önce incelenmemiştir. Fakat, bu konu incelenirken kriz dönemlerinin doğru tanımlanması gerekmektedir. Bu çalışmada Dimitriou vd. (2013) ile Stracca'nın (2015) çalışmalarından hareketle Ağustos 2007 ile Aralık 2009 arası dönem 2007-2008 küresel finans krizinin daha çok ABD merkezli olarak ortaya çıktığı dönem; Ocak 2010 ile Aralık 2012 arası dönem ise krizin daha çok Avrupa borç krizi olarak ortaya çıktığı dönem olarak tanımlanmıştır. Şekil 1'de gösterilen VIX endeksinin genel seyrinin de bu tarihleri destekler bulgular sunduğu ifade edilebilir.

Şekil 1: Günlük VIX Endeksi Değerleri

Kaynak: www. finance. yahoo.com

2000 Kasım ile 2001 Şubat kriz döneminin ise 2002 yılı sonuna kadar etkili olduğu ifade edilebilir (Eğilmez, 2009). Ayrıca, son olarak, bu çalışmada ilgili dönem boyunca bankalar için sistematik ve sistematik olmayan riskin toplam risk içerisindeki zamanla değişen ağırlıkları da hesaplanmıştır. Böylece bankalar açısından ilgili risk türlerinin zamanla değişen göreceli önemi de belirlenebilmiştir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde veri ve metodoloji yer almakta üçüncü bölümde bulgular sunulmakta son bölümde ise sonuç kısmı yer almaktadır.

2. VERİ VE METODOLOJİ

2.1. Veri

Çalışma Ocak 2000 ile Nisan 2015 dönemini kapsamakta ve günlük verilerden oluşmaktadır. Çalışmada Türk finans sektörü içerisinde önemli bir yer tutan büyük ölçekli iki mevduat bankası üzerinde durulmuştur. Bu bankalar Akbank ve Türkiye İş Bankası'dır. Çalışma boyunca bu bankalar için AKBNK ve ISBNK ifadeleri kullanılmıştır. Piyasa getirisini temsilen BIST100 endeksinden yararlanılmıştır. Tüm veriler FINNET'ten temin edilmiştir. Günlük logaritmik getiri serileri Denklem (1)'de gösterildiği gibi hesaplanmıştır:

$$r_t = 100 * (\ln P_t - \ln P_{t-1}) \quad (1)$$

Burada, P_t ; t zamanında ilgili finansal varlıkların kapanış değerlerini göstermektedir.

2.2. Metodoloji

Çalışmada toplam risk ve bileşenleri arasındaki ilişki diğerlerinin yanı sıra Omran (2007) ve Campbell vd.'nin (2001) çalışmalarında olduğu gibi Denklem (2)'de gösterilen model dikkate alınarak incelenmiştir:

$$\sigma_{i,t}^2 = \beta_{it}^2 \sigma_{m,t}^2 + \sigma_{s,it}^2 \quad (2)$$

Burada, $\sigma_{i,t}^2$ zamanla değişen toplam riski; " $\beta_{it}^2 \sigma_{m,t}^2$ ", zamanla değişen sistematik riski; $\sigma_{s,it}^2$, zamanla değişen sistematik olmayan riski, $\sigma_{m,t}^2$ ise BIST100 endeksinin zamanla değişen varyansını ifade etmektedir.

Çalışmada öncelikle " $\sigma_{i,t}^2$ " ve " $\beta_{it}^2 \sigma_{m,t}^2$ " parametreleri tahmin edilmiş ardından " $\sigma_{s,it}^2$ " parametresi Denklem (3)'te gösterildiği gibi hesaplanmıştır:

$$\sigma_{s,it}^2 = \sigma_{i,t}^2 - \beta_{it}^2 \sigma_{m,t}^2 \quad (3)$$

β_{it} değeri ise Denklem (4)'teki gibi hesaplanmıştır:

$$\beta_{it} = \frac{h_{12t}}{h_{22t}} \quad (4)$$

Burada, h_{12t} , ilgili hisse senedinin getirisi ile BIST100 endeksinin getirisi arasındaki zamanla değişen şartlı kovaryans değerini, h_{22t} ise BIST100 endeksinin getirisinin zamanla değişen şartlı varyansını göstermektedir.

Çalışmada zamanla değişen şartlı varyans ve kovaryans değerlerinin hesaplanmasında ise üç değişkenli AR(1)-DCC-GARCH(1,1) modelinden yararlanılmıştır. Engle (2002) tarafından geliştirilen DCC-GARCH modeli Denklem (5)'teki gibi ifade edilebilir:

$$r_t = \omega x_t + \psi_t$$

$$\psi_t = H_t^{1/2} \zeta_t$$

$$\begin{aligned}
 H_t &= D_t^{1/2} R_t D_t^{1/2} \\
 R_t &= \text{diag}\{Q_t\}^{-1/2} Q_t \text{diag}\{Q_t\}^{-1/2} \\
 Q_t &= (1 - \alpha - \beta) \bar{Q} + \alpha \epsilon_{t-1} \epsilon_{t-1}^T + \beta Q_{t-1}
 \end{aligned} \tag{5}$$

Burada,

$r_t, m * 1$ boyutlu bağımlı değişken vektörünü

$\omega, m * k$ boyutlu parametre matrisini

$x_t, k * 1$ boyutlu bağımsız değişkenler vektörünü

$\psi_t, m * 1$ boyutlu standardize edilmiş hata terimi vektörünü

$\zeta_t, m * 1$ boyutlu i.i.d özelliklerine sahip hata terimlerini

$H_t, m * m$ boyutlu şartlı varyans matrisini

$D_t, m * m$ boyutlu zamanla değişen şartlı varyansın diagonal matrisini

$R_t, m * m$ boyutlu zamanla değişen korelasyon matrisini

Q_t şartlı dinamik korelasyon yapısını

$\epsilon_t, "D_t^{-1/2} \psi_t"$ değerine eşit olan $m * 1$ boyutlu standardize edilmiş hata terimleri vektörünü

$\bar{Q}$, şartsız (unconditional) korelasyon matrisini göstermektedir.

DCC-GARCH modelinin parametrelerinin tahmin edilmesinde ise iki aşamalı bir süreç izlenmiştir. İlk aşamada Denklem (6) ve (7)'de gösterilen AR(1)-GARCH(1,1) modeli tahmin edilmiştir.

$$r_t = c + r_{t-1} + \xi_t, \xi_t = N(0, \sigma_t^2) \tag{6}$$

$$\sigma_t^2 = \omega + \alpha_i \mu_{t-1}^2 + \beta_j \sigma_{t-1}^2 \tag{7}$$

Burada, Denklem (6) getiri denklemini Denklem (7) ise varyans denklemini göstermekte olup $\omega > 0$, $\alpha_i \geq 0, \beta_j \geq 0$ ve $\alpha_i + \beta_j < 1$ 'dir.

İkinci aşamada ise ilk aşamada elde edilen standardize edilmiş hata terimleri kullanılarak DCC modelinin şartlı korelasyon değerleri hesaplanmıştır. DCC modeli çoklu student t dağılımı varsayımı altında tahmin edilirken de Denklem (8)'de gösterilen logaritmik olabilirlik (log-likelihood) fonksiyonundan yararlanılmıştır.

$$L_{st} = \left\{ \ln \Gamma \left(\frac{v+m}{2} \right) - \ln \Gamma \left(\frac{v}{2} \right) - \frac{m}{2} \ln [\pi(v-2)] \right\} - \frac{1}{2} \ln (\det (R_t)) - \ln (\det (D_t^{1/2})) - \left(\frac{v+m}{2} \right) \left[\ln \left(1 + \frac{\epsilon_t R_t^{-1} \epsilon_t^T}{(v-2)} \right) \right] \tag{8}$$

Burada, $v; v > 2$ olacak şekilde çoklu student t dağılımının serbestlik derecesini, $\Gamma(\cdot)$ ise Gamma fonksiyonunu ifade etmektedir.

İlgili risk türlerinin zamanla değişip değişmediğinin tespitinde ise diğerlerinin yanı sıra Caporale (2012) ve Ciner'in (2015) çalışmalarında olduğu gibi Bai ve Perron'un (1998, 2003) çoklu yapısal kırılmalı testinden yararlanılmıştır. Bai ve Perron (1998, 2003) testi eğer ilgili risk türlerinde bir yapısal değişim / kırılma olmadığını ifade ederse bu durum ilgili serilerin incelenen dönem boyunca statik bir seyir izledikleri dolayısıyla zamanla değişim göstermedikleri anlamına gelmektedir. Aksine, eğer Bai ve Perron (1998, 2003) testi ilgili değişkenlerde yapısal değişimler olduğu sonucuna işaret ederse bu durum da serilerin sabit birer değişken olmadığı anlamına gelmektedir.

Bai ve Perron (1998, 2003) testi Denklem (9)'da gösterilen m adet yapısal kırılmalı (dolayısıyla $m + 1$ adet rejime sahip) çoklu regresyon modeline dayanmaktadır:

$$y_t = x_t' \beta + z_t' \delta_j + \mu_t \quad (9)$$

Burada, T yapısal kırılma noktalarını, m ise yapısal kırılma sayılarını gösterecek şekilde $t = T_{j-1} + 1, \dots, T_j$ ve $j = 1, \dots, m + 1$ olmaktadır. Ayrıca, y_t bağımlı değişkeni, x_t etkisi zamanla değişmeyen açıklayıcı değişkenler vektörünü, z_t etkisi zamanla değişen değişkenler vektörünü, β ve δ_j ilgili değişkenlere ait katsayıları, μ_t ise hata terimini ifade etmektedir.

Bai ve Perron (1998, 2003) testinde serilerin yapısal değişimler içerip içermediği UDmax ve WDmax test istatistikleri ile sınımlanmaktadır. Bu test istatistiklerinin H_0 hipotezi “yapısal kırılma yoktur” şeklindedir. Alternatif hipotez ise maksimum yapısal kırılma sayısı m olacak şekilde en az bir tane yapısal kırılma vardır” şeklindedir. Yapısal kırılmaların varlığı tespit edildikten sonra yapısal kırılma sayılarının tespitine geçilmektedir. Bu amaçla bu çalışmada literatürde yaygın kullanım alanı olan SEQF test istatistiği ile Yao (1988) tarafından tavsiye edilen BIC (Bayesian Information Criterion, BIC) ve Liu, Wu ve Zidek (1997) tarafından tavsiye edilen modifiye edilmiş Schwarz (LWZ) bilgi kriterleri kullanılmıştır. SEQF test istatistiği hipotezleri ardışık (sequential) bir şekilde sınımlanmaktadır. Bir diğer ifade ile, örneğin maksimum yapısal kırılma sayısının 5 alındığı bir durumda öncelikle bir tane yapısal kırılma olduğunu ifade eden H_0 hipotezine karşı iki tane yapısal kırılma olduğunu ifade eden alternatif hipotez sınımlanmaktadır. Bu durumda H_0 hipotezi reddedilirse ardından iki yapısal kırılma olduğunu ifade eden H_0 hipotezine karşı üç yapısal kırılma olduğunu ifade eden alternatif hipotez sınımlanmakta ve bu süreç ardışık bir şekilde beş yapısal kırılmaya kadar devam etmektedir. BIC ve LWZ kriterleri kullanıldığında ise yapısal kırılma sayıları BIC ve LWZ kriterlerinin minimum değerleri aldığı noktaya göre belirlenmektedir.

3. BULGULAR

Serilere ilişkin betimleyici istatistikler, birim kök ve değişen varyans testi sonuçları Tablo 1'de sunulmuştur. Sonuçlar incelendiğinde ilgili dönemde ISBNK, AKBNK ve BIST100 endeksinin ortalama getirisinin pozitif olduğu, en yüksek ortalama getiriyi AKBNK'nin en düşük ortalama getiriyi ise ISBNK'nin sunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, en yüksek standart sapma değerine ISBNK'nin en düşük standart sapma değerine ise BIST100 endeksinin sahip olduğu ifade edilebilir. Çarpıklık değerlerine bakıldığında da BIST100 endeksinin negatif, ISBNK ile AKBNK'nin pozitif bir değere sahip olduğu görülmektedir. Bu da ISBNK ve AKBNK hisselerinin pozitif getiri sunma olasılıklarının BIST100 endeksine göre daha yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Basıklık değerlerine bakıldığında en yüksek değere BIST100 endeksinin, en düşük değere ise AKBNK'nin sahip olduğu görülmektedir. Bu da BIST100 endeksinde ekstrem fiyat hareketlerinin gerçekleşme olasılığının diğer değişkenlere göre daha yüksek olduğu anlamına gelmektedir.

Değişkenlerin durağanlık özelliklerinin incelenmesinde Augmented Dickey Fuller (ADF), Phillips ve Perron (PP) ile Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (KPSS) birim kök testlerinden yararlanılmıştır. Serilere uygulanan birim kök testi sonuçları her üç değişkenin de düzey değerlerinde durağan olmadığını göstermektedir. Fakat, serilerin birinci farkı alınıp birim kök testleri yeniden uygulandığında serilerin durağan hale geldikleri anlaşılmaktadır. Bu bulgu da değişkenlerin birinci dereceden bütünleşik yani $I(1)$ olduklarını göstermektedir. Getiri serilerine uygulanan Ljung-Box $Q(k)$ ve $Q^2(k)$ testleri ile Jarque-Bera testi sonuçları ise serilerin her üçünün de otokorelasyon ve değişen varyans sorunu içerdiğini ayrıca standart normal dağılıma uymadığını göstermektedir.

Tablo 1: Getiri Serilerine İlişkin Betimleyici İstatistikler, Birim Kök ve Değişen Varyans Testi Sonuçları (%)

	ISBNK		AKBNK		BIST100	
Ortalama	0.035653		0.057959		0.040546	
Maksimum	18.68812		18.95277		17.77357	
Minimum	-20.76435		-22.63111		-19.97851	
Std. Sapma	3.018726		2.976485		2.252572	
Çarpıklık	0.069587		0.265660		-0.060430	
Basıklık	6.861970		6.644906		10.01693	
Jarque-Bera	2381.38*[0.0000]		2163.473*[0.0000]		7853.629*[0.0000]	
Birim kök Testleri						
Logaritmik Fiyat serileri						
	C	C&T	C	C&T	C	C&T
ADF	-1.118[0.711]	-2.902[0.162]	-1.057[0.735]	-2.212[0.480]	-0.729[0.837]	-2.857[0.176]
PP	-1.109[0.714]	-2.894[0.165]	-0.965[0.767]	-1.992[0.605]	-0.726[0.838]	-2.859[0.176]
KPSS	6.582*	0.464*	7.175*	1.492*	7.299*	0.609*
Logaritmik Getiri serileri						
	C		C		C	
ADF	-63.26273*[0.0001]		-62.27444*[0.0001]		-61.51966*[0.0001]	
PP	-63.25601*[0.0001]		-62.81124*[0.0001]		-61.51919*[0.0001]	
KPSS	0.061222		0.090160		0.075821	
ARCH testi						
Q ² (36)	1097.0*[0.0000]		871.45*[0.0000]		1831.6*[0.0000]	

*, %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Köşeli parantez içerisindeki değerler olasılık değerleridir. C&T trendli modeli, C ise trendsiz modeli ifade etmektedir. Logaritmik fiyat serilerine birim kök testleri uygulanırken her iki model de dikkate alınmıştır. Birinci fark alınmış serilerde (getiri serilerinde) ise trend bileşeni bulunmadığından bu serilerde sadece trendsiz model spesifikasyonu dikkate alınmıştır. KPSS testi için %5 anlamlılık düzeyindeki kritik tablo değerleri trendli modelde 0.146, trendsiz modelde 0.463'tür.

Üç değişkenli AR(1)-DCC-GARCH(1,1) modeline ilişkin tahmin sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur. Sonuçlar incelendiğinde varyans denklemindeki ARCH ve GARCH parametrelerinin her durumda pozitif ve istatistiki olarak anlamlı olduğu ve kovaryans durağanlık koşulunun da sağlandığı görülmektedir (ARCH+GARCH<1). Korelasyon denklemindeki α (alpha) ve β (beta) katsayılarının istatistiki olarak anlamlı çıkması da değişkenler arasındaki korelasyon değerinin zamanla değiştiği anlamına gelmektedir. Ayrıca, çoklu student t parametresi de geleneksel anlamlılık düzeylerinde istatistiki olarak anlamlı çıkmaktadır. Bu da DCC-GARCH tahmininde bu dağılım varsayımının kullanılmasını destekleyen bir bulgudur.

Değişkenler arasındaki ortalama şartlı korelasyon değerleri bakıldığında da korelasyon değerlerinin yaklaşık 0.76 ile 0.88 arasında değişen değerler aldığı ve her durumda istatistiki olarak anlamlı oldukları görülmektedir. Standardize edilmiş hata terimlerine ve karelerine uygulanan Q(k) ve Q²(k) testi sonuçları da % 5 veya daha iyi bir anlamlılık düzeyinde otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarının giderildiğine işaret etmektedir.

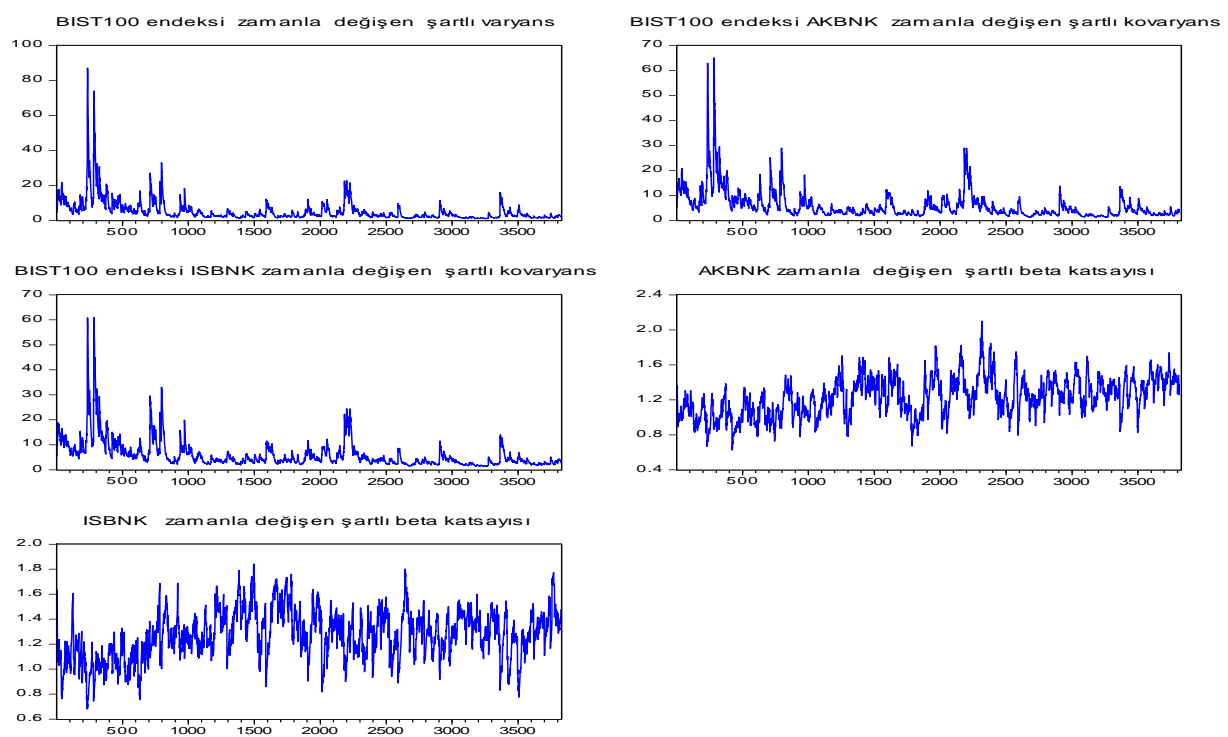
Bu veriler doğrultusunda, Denklem (2), (3) ve (4) dikkate alınarak her bir banka için hesaplanan toplam risk, sistematik risk ve sistematik olmayan risk bileşenlerine ilişkin bulgular Tablo 3'te sunulmuştur. Bu değerlerin hesaplanmasında kullanılan zamanla değişen şartlı varyans, kovaryans ve beta serileri ise Şekil 2'de sunulmuştur.

Tablo 2 : AR(1)-DCC-GARCH(1,1) Model Tahmin Sonuçları

	Risbnk	Rbist	rakbnk
Tekil GARCH modeli tahmin sonuçları			
Getiri denklemi			
C	0.0818*[0.0435]	0.1126*[0.0001]	0.1001*[0.0102]
AR(1)	-0.0055[0.7575]	0.0208[0.2312]	0.0058[0.7369]
Varyans denklemi			
C	0.1061*[0.0657]	0.0664*[0.0107]	0.1123*[0.0184]
ARCH	0.0612*[0.0003]	0.1045*[0.0000]	0.0744*[0.0000]
GARCH	0.9272*[0.0000]	0.8854*[0.0000]	0.9145*[0.0000]
ARCH+GARCH	0.9884 < 1	0.9899 < 1	0.9888 < 1
DCC tahmin sonuçları			
Corr....risbnk-rbist	0.875154*[0.0000]		
Corr....rakbnk-rbist	0.853511*[0.0000]		
Corr....risbnk-rakbnk	0.7578*[0.0000]		
Alpha	0.0279*[0.0000]		
Beta	0.9576*[0.0000]		
Sd	7.66629*[0.0000]		
LogL	-20808.259		
Diagnostik testler			
Q(36)	29.5163	45.0272	43.2886
Q ² (36)	45.3695	36.5923	49.0637
Gözlem sayısı	3827	3827	3827
Tahmin edilen parametre sayısı	21		

Köşeli parantez içerisindeki değerler olasılık değerleridir. *, % 5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. "corr" ifadesi ilgili değişkenler arasındaki ortalama şartlı korelasyon değerlerini göstermektedir. "LogL", loglikelihood değeri temsil etmektedir. "Sd", çoklu student t dağılım parametresidir. risbnk, rakbnk, rbist ise ilgili değişkenlerin logaritmik getiri serilerini temsil etmektedir.

Şekil 2: Zamanla Değişen Şartlı Varyans, Kovaryans ve Beta Serileri

Tablo 3'teki sonuçlar incelendiğinde ise ISBNK için toplam riskin yaklaşık %76.5'inin sistematik riskten, % 23.5'inin ise sistematik olmayan riskten kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Benzer şekilde AKBNK için de toplam riskin yaklaşık % 73'ünün sistematik riskten, % 27'sinin ise sistematik olmayan riskten kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda, her iki banka için de toplam riskin önemli bir kısmının sistematik riskten kaynaklandığı ifade edilebilir. Daha ayrıntılı bir analiz için risk bileşenlerine ait betimleyici istatistikler incelendiğinde (Tablo 4) tüm dönem boyunca ISBNK için sistematik riskin toplam risk içerisindeki payının %56.7 ile %90.18 arasında; sistematik olmayan riskin payının ise %9.82 ile %43.2 arasında değişen değerler aldığı görülmektedir. AKBNK içinse tüm dönem boyunca sistematik riskin toplam risk içerisindeki payının %44.7 ile %86.5 ; sistematik olmayan riskin payının ise %13.5 ile %55.3 arasında değişen değerler aldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, ISBNK için tüm dönem boyunca sürekli bir şekilde sistematik risk toplam riskin (en az %56.7 ile) daha önemli bir kısmını oluşturmaktadır. AKBNK içinse ortalama olarak sistematik riskin payının daha fazla olmasına rağmen belli dönemlerde sistematik olmayan riskin payının (en fazla %55.3 olacak şekilde) daha fazla olduğu durumların da yaşandığı anlaşılmaktadır. Sistematik ve sistematik olmayan risk bileşenlerinin toplam risk içerisindeki zamanla değişen ağırlıklarında bankalar arasında gözlemlenen bu tür farklılıkların da bankaların risk yönetim kültürleri, borç kompozisyonları, ortaklık yapıları, bilanço esneklikleri, kur riski düzeyi, faize duyarlı aktif ve pasif yapılarındaki farklılıklar gibi nedenlerden kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir. Şekil 3'te sunulan sistematik ve sistematik olmayan riskin zamanla değişen paylarına ilişkin serilerin de yapılan bu analizleri desteklediği görülmektedir.

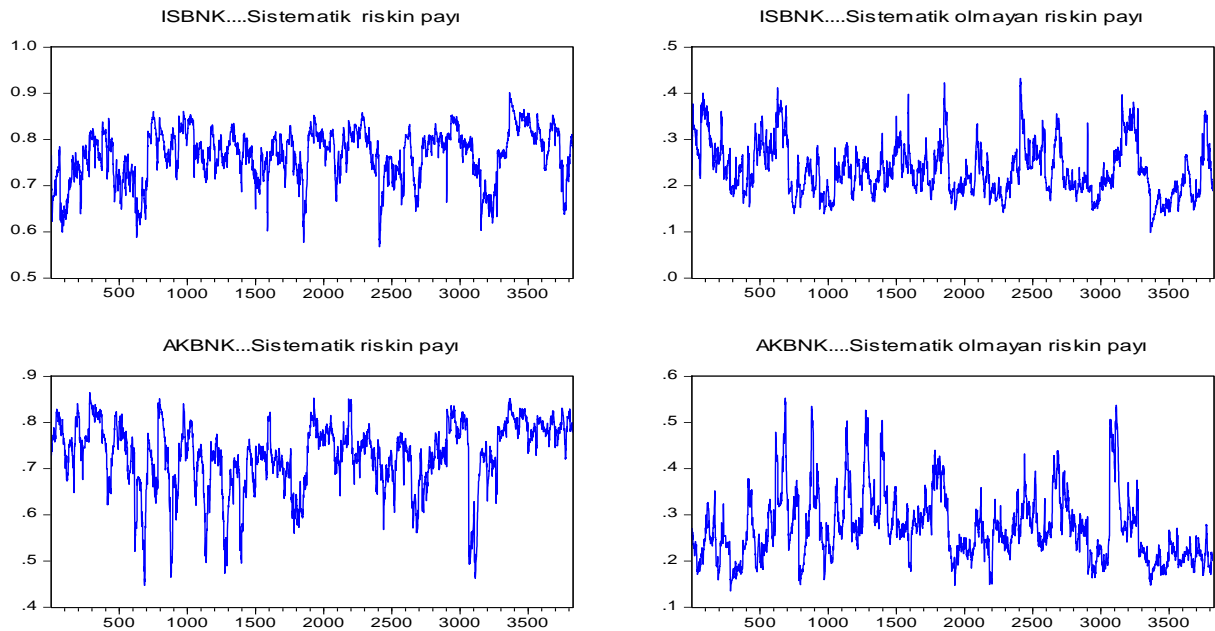
Tablo 3 : Toplam Riskin Dağılımına İlişkin Veriler (%)

	Toplam risk	Sistematik risk	Sistematik olmayan risk
ISBNK			
Ortalama değer	9.1309	7.0376	2.0933
Toplam içindeki payı	100	76.542	23.457
AKBNK			
Ortalama değer	9.0105	6.7444	2.2661
Toplam içindeki payı	100	72.797	27.202

Tablo 4 : Risk Bileşenlerine ait Betimleyici İstatistikler (%)

	Sistemantik risk	Sistemantik olmayan risk
ISBNK		
Ortalama	76.5429	23.4571
Minimum	56.7529	9.8192
Maksimum	90.1808	43.2471
Standart sapma	5.4320	1.5230
AKBNK		
Ortalama	72.7973	27.2027
Minimum	44.6796	13.4871
Maksimum	86.5129	55.3204
Standart sapma	5.4337	1.4155

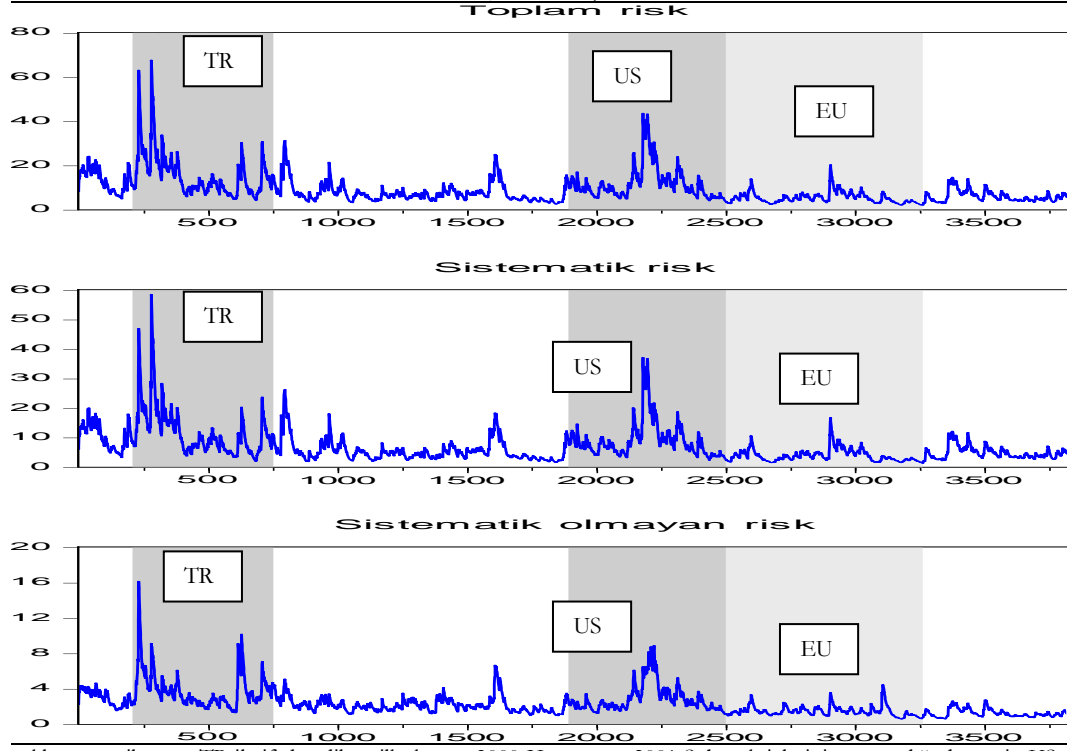
Şekil 3: Risk Bileşenlerinin Toplam Risk İçerindeki Ağırlıklarının Zamanla Değişimi

Tüm dönem için hesaplanan toplam risk, sistemantik risk ve sistemantik olmayan risk bileşenlerine ait seriler ise Şekil 4 ve 5'te sunulmuştur. Değişkenler üzerinde 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri ile 2007-2008 küresel finans krizinin ABD ve Avrupa merkezli dönemlerinin etkilerini gözlemleyebilmek için de ilgili kriz dönemleri koyu renklerle gösterilmiştir. Bulgular incelendiğinde her üç risk türünün de birbirine benzer bir seyir izlediği ifade edilebilir. Kriz dönemlerinin etkilerine gelince, özellikle 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri ile 2007-2008 küresel finans krizinin ABD merkezli döneminin ilgili risk bileşenleri üzerinde önemli şok tipi artışlara yol açtığı; 2007-2008 krizinin Avrupa merkezli döneminin ise ilgili risk türleri üzerinde önemli bir etkiye yol açmadığı ifade edilebilir. İlgili kriz dönemleri arasında bir sıralama yapılması gerektiğinde de şok tipi ani artış etkisinin daha çok 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri döneminde yaşandığı gözlemlenmektedir².

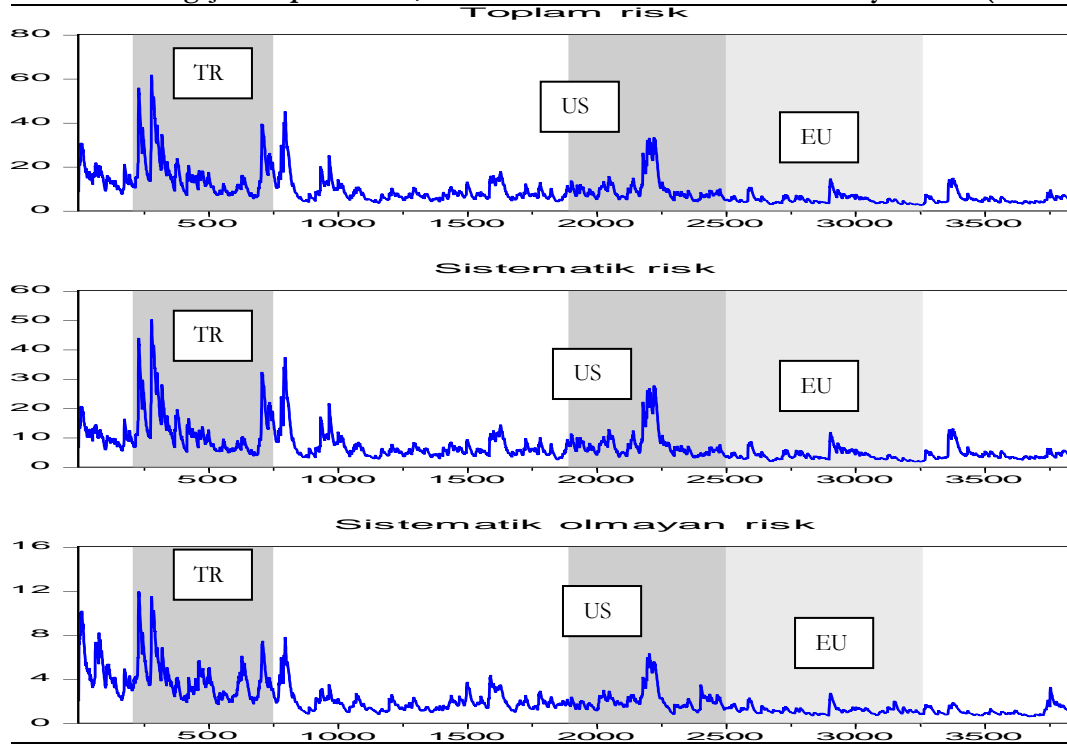
² İlgili finansal kriz dönemlerinin risk bileşenleri üzerindeki etkileri konusunda daha formel ve ayrıntılı analizler yapılabilir. Fakat, bu çalışmanın amacı zamanla değişen toplam riskin zamanla değişen sistemantik ve sistemantik olmayan risk bileşenlerine ayrılması olduğundan bu tür konular daha sonraki çalışmalara bırakılmıştır. Fakat, krizlerin finansal değişkenler üzerindeki olası etkilerinin anlaşılması açısından bu tür analizlerden de yararlanılabileceğinin gösterilmesi açısından mevcut analizin de önemli olduğu düşünülmektedir.

Şekil 4 : Zamanla Değişen Toplam Risk, Sistematik Risk ve Sistematik Olmayan Risk (AKBNK)

Koyu renkle gösterilen ve TR ile ifade edilen ilk kısım 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerinin yaşandığı dönemi, US ile ifade edilen ikinci kısım 2007-2008 küresel finans krizinin ABD merkezli dönemini; EU ile ifade edilen üçüncü kısım ise 2007-2008 küresel finans krizinin Avrupa merkezli dönemini göstermektedir.

Şekil 5 : Zamanla Değişen Toplam Risk, Sistematik Risk ve Sistematik Olmayan Risk (ISBNK)

Koyu renkle gösterilen ve TR ile ifade edilen ilk kısım 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerinin yaşandığı dönemi, US ile ifade edilen ikinci kısım 2007-2008 küresel finans krizinin ABD merkezli dönemini; EU ile ifade edilen üçüncü kısım ise 2007-2008 küresel finans krizinin Avrupa merkezli dönemini göstermektedir.

Bu aşamaya kadarki analizlere ilaveten bu çalışma açısından önemli olan bir diğer nokta ise ilgili risk türlerinin zamanla değişip değişmediğinin (her ne kadar ilgili değişkenlerin zamanla değiştiği literatürde yaygın bir şekilde ifade edilse ve bu konuda Şekil 4 ve 5'te önsel bilgiler sunulsa da) ekonometrik testler ile test edilmesi gerektiğidir. Bu amaçla uygulanan Bai ve Perron (1998, 2003) testi sonuçları Tablo 5,6 ve 7'de sunulmuştur. Sonuçlar incelendiğinde, hem AKBNK hem de ISBNK için UDmax ve WDmax test istatistiklerinin % 5 anlamlılık düzeyinde her üç risk türünde de yapısal değişimler olduğuna işaret ettiği görülmektedir. Bir diğer ifade ile bulgular ilgili risk türlerinin zamanla değişmeyen / statik birer değişken olmadıklarını göstermektedir.

Tablo 5: Bai ve Perron (1998, 2003) Testi Sonuçları

	UDmax	WDmax
ISBNK		
Toplam risk	11.105*	13.196*
Sistemik risk	9.7825*	11.625*
Sistemik olmayan risk	17.961*	20.911*
AKBNK		
Toplam risk	10.552*	12.539*
Sistemik risk	9.719*	10.875*
Sistemik olmayan risk	18.539*	18.539*

Triminaj 0.15, maksimum yapısal kırılma sayısı 5 olarak belirlenmiştir. Hata terimlerinin dağılımının yapısal kırılmalar arasında değişmesine izin verilmiştir. UDmax ve WDmax test istatistiklerinin %5 anlamlılık düzeyindeki kritik tablo değerleri sırasıyla % 8.88 ve % 9.91'dir.

Tablo 6 : SIC, LWZ ve SEQF Kriterlerince Belirlenen Yapısal Kırılma Sayıları (ISBNK)

Yapısal kırılma sayısı	Hata terimlerinin kareleri toplamı	Log-L	SIC	LWZ	SEQF		
					Hipotezler	Test istatistiği	Kritik değerler
ISBNK							
Toplam risk							
0	176428.1	-12760.58	3.832988	3.837660			
1	115602.2	-11951.63	3.414540	3.428558	Ho: 1&2	9.176062	10.13
2	106831.7	-11800.65	3.339952	3.363314	Ho: 2&3	1.695779	11.14
3	104223.3	-11753.35	3.319545	3.352252	Ho: 3&4	1.213784	11.83
4	103925.5	-11747.88	3.320994	3.363048	Ho: 4&5	0.000000	12.25
5	106252.6	-11790.25	3.347451	3.398851			
Tespit edilen kırılma sayıları			3	3	1		
Sistemik Risk							
0	112894.0	-11906.27	3.386524	3.391196			
1	80360.33	-11255.81	3.050906	3.064924	Ho: 1&2	9.266302	10.13
2	74778.05	-11118.05	2.983222	3.006584	Ho: 2&3	1.647052	11.14
3	73085.04	-11074.23	2.964632	2.997340	Ho: 3&4	0.747217	11.83
4	72939.96	-11070.43	2.966957	3.009010	Ho: 4&5	0.000000	12.25
5	74773.68	-11117.94	2.996097	3.047497			
Tespit edilen kırılma sayıları			3	3	1		
Sistemik olmayan risk							
0	8875.181	-7039.871	0.843333	0.848006			
1	4474.202	-5729.256	0.162714	0.176731	Ho: 1&2	11.88938	10.13
2	4048.458	-5537.922	0.067033	0.090396	Ho: 2&3	2.433156	11.14
3	3956.010	-5493.720	0.048245	0.080953	Ho: 3&4	0.411309	11.83
4	3951.645	-5491.607	0.051452	0.093506	Ho: 4&5	0.000000	12.25
5	3972.350	-5501.607	0.060989	0.112389			
Tespit edilen kırılma sayıları			4	3	2		

Triminaj 0.15, maksimum yapısal kırılma sayısı 5 olarak belirlenmiştir. Hata terimlerinin dağılımının yapısal kırılmalar arasında değişmesine izin verilmiştir. Koyu ve altı çizili olarak gösterilen değerler SIC ve LWZ kriterlerinin aldığı minimum değerleri göstermektedir. "Log-L" ise logaritmik likelihood değerini ifade etmektedir.

İlgili dönem boyunca değişkenlerde yapısal kırılmaların kaç defa ortaya çıktığını belirlemek için uygulanan BIC ve LWZ ile SEQF test istatistikleri sonuçlarına bakıldığında da (Tablo 6 ve 7) ilgili yöntemlerin birbirinden farklı yapısal kırılma sayılarına işaret ettiği ve yapısal kırılma sayılarının 1 ile 4 arasında değişen değerler aldığı görülmektedir. Bu da hem ilgili risk bileşenlerinde yapısal değişimler olduğunu destekleyen bir diğer unsur olmakta hem de ilgili dönem boyunca ilgili risk bileşenlerinde birbirinden farklı en az 2 en fazla 5 farklı rejim döneminin olabileceğine işaret etmektedir.

Tablo 7 : SIC, LWZ ve SEQF Kriterlerince Belirlenen Yapısal Kırılma Sayıları (AKBNK)

Yapısal kırılma sayısı	Hata terimlerinin kareleri toplamı	Log-L	SIC	LWZ	SEQF		
					Hipotezler	Test istatistiği	Kritik değerler
AKBNK							
Toplam risk							
0	170307.8	-12693.02	3.797682	3.802354			
1	133261.4	-12223.65	3.556699	3.570716	Ho: 1&2	6.546824	10.13
2	125019.8	-12101.49	3.497169	3.520532	Ho: 2&3	5.391199	11.14
3	114115.5	-11926.86	<u>3.410219</u>	<u>3.442927</u>	Ho: 3&4	0.288818	11.83
4	113995.5	-11924.84	3.413479	3.455532	Ho: 4&5	0.000000	12.25
5	116992.1	-11974.50	3.443738	3.495137			
Tespit edilen kırılma sayıları			3	3	1		
Sistematiik Risk							
0	112964.6	-11907.46	3.387149	3.391821			
1	90148.25	-11475.74	3.165841	3.179859	Ho: 1&2	4.899621	10.13
2	86088.23	-11387.56	3.124070	3.147432	Ho: 2&3	3.485661	11.14
3	78523.81	-11211.57	<u>3.036411</u>	<u>3.069118</u>	Ho: 3&4	0.805944	11.83
4	78281.91	-11205.67	3.037637	3.079690	Ho: 4&5	0.000000	12.25
5	78801.62	-11218.33	3.048565	3.099965			
Tespit edilen kırılma sayıları			3	3	1		
Sistematiik olmayan risk							
0	7665.986	-6759.609	0.696868	0.701540			
1	5926.459	-6267.139	0.443813	0.457830	Ho: 1&2	4.056505	10.13
2	5193.207	-6014.412	0.316049	0.339411	Ho: 2&3	3.967340	11.14
3	4889.108	-5898.949	0.260018	<u>0.292726</u>	Ho: 3&4	3.674969	11.83
4	4835.789	-5877.966	<u>0.253364</u>	0.295418	Ho: 4&5	0.000000	12.25
5	4969.498	-5930.156	0.284950	0.336350			
Tespit edilen kırılma sayıları			4	3	1		

Triminaj 0.15, maksimum yapısal kırılma sayısı 5 olarak belirlenmiştir. Hata terimlerinin dağılımının yapısal kırılmalar arasında değişmesine izin verilmiştir. Koyu ve altı çizili olarak gösterilen değerler SIC ve LWZ kriterlerinin aldığı minimum değerleri göstermektedir. "Log-L" ise logaritmik likelihood değerini ifade etmektedir.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Toplam risk sistematiik ve sistematiik olmayan risk bileşenlerinden oluşmaktadır. Toplam riskin bileşenlerine ayrılması literatürde oldukça ilgi gören bir konudur. Çünkü, bu konuda elde edilen bilgiler finansal yazında risk-getiri ilişkisinin incelenmesi, farklı risk türlerinin piyasalar tarafından fiyatlanıp fiyatlanmadığının araştırılması, finansal krizlerin risk bileşenleri üzerindeki etkilerinin incelenmesi, risk bileşenlerinin toplam risk içerisindeki ağırlıklarının belirlenmesi gibi oldukça farklı finansal konularda önemli bilgiler sunabilmektedir. Fakat, ulusal yazına bakıldığında bu konuda hem oldukça az sayıda çalışma olduğu hem de bu çalışmaların ilgili finansal zaman serilerinin normal dağılıma uymama ve zamanla değişiyor olma gibi

bazı karakteristik özelliklerini pek dikkate almadıkları görülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada ilgili risk türlerinin karakteristik özelliklerini daha iyi modelleyebilmek amacıyla çoklu student t dağılımı varsayımı altında üç değişkenli AR(1)-DCC-GARCH(1,1) modeli kullanılmış ve iki büyük ölçekli mevduat bankası için toplam risk sistematik ve sistematik olmayan risk bileşenlerine ayrılmıştır. İlgili risk türlerinin zamanla değişip değişmediği de Bai ve Perron'un (1998, 2003) çoklu yapısal kırılmalı testi ile incelenmiştir. Ayrıca, incelenen dönem içerisinde yer alması nedeniyle, 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri ile 2007-2008 küresel finans krizinin ABD ve Avrupa merkezli dönemlerinin risk bileşenleri üzerindeki etkileri de incelenmiştir.

Öncelikle finansal krizlerin risk bileşenleri üzerindeki etkilerine bakıldığında çalışma bulguları şok tipi ani artış etkisinin daha çok 2000 Kasım ile 2001 Şubat krizleri döneminde yaşandığını ardından ise 2007-2008 küresel finans krizinin ABD merkezli döneminin geldiğini göstermektedir. 2007-2008 küresel finans krizinin Avrupa merkezli döneminin ise ilgili risk bileşenleri üzerinde pek önemli bir etkisi olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum şöyle açıklanabilir: Türkiye ekonomisi 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerine yüksek kamu borçluluğu, yüksek enflasyon ve cari açık gibi yapısal sorunlar ile bankacılık sektörünün önemli oranda kur riski taşıdığı ve daha az liberal ekonomi politikalarının uygulandığı bir ekonomik yapı ile girmiştir. Dolayısıyla, kamu maliyesinden finans sektörüne kadar sistemde birikmiş çeşitli yapısal sorunların bulunması bu kriz döneminin etkilerinin daha fazla yaşanmasına yol açmış olabilir. 2007-2008 küresel finans krizine girerken ise Türkiye ekonomisinin 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri sonrasında daha dirençli bir yapıya dönüşmüş olmasının bu dönemin negatif etkilerinin hafifletilmesinde etkili olmuş olabileceği düşünülmektedir. Çünkü, 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri sonrasında Türkiye ekonomisi daha liberal bir ekonomik yapıya geçmiş ve bu doğrultuda kamunun ekonomi içerisindeki payının azaltılması, dalgalı kur rejiminin uygulanması, bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması ve Basel kriterleri çerçevesinde bankalarda bir risk yönetim kültürünün oluşturulması gibi gelişmeler iktisadi ve finansal sistemin güçlenmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca, küresel finansal kriz döneminde politika yapıcılarının uyguladığı etkin para ve maliye politikalarının da bu süreçteki görece öneminin göz ardı edilmemesi gerektiği düşünülmektedir. Krizin Avrupa merkezli döneminin pek önemli bir etkisinin olmamasının ise öncelikle küresel finans piyasalarındaki risk algısı ve fiyatlama davranışlarının bir sonucu olabileceği düşünülmektedir. Çünkü, Şekil 1'de sunulan VIX endeksi incelendiğinde endeksin özellikle küresel finans krizinin ABD merkezli döneminde oldukça yüksek değerlere ulaştığı krizin Avrupa merkezli döneminde ise belirgin şekilde daha düşük değerler aldığı görülmektedir. Dolayısıyla, krizin ABD merkezli döneminin etkilerinin küresel ölçekte daha fazla olduğu ifade edilebilir. Ayrıca, dünya ekonomisinin öncelikli itici gücü olarak görülen ABD ekonomisinde uygulanan hızlı ve etkin ekonomi politikalarının piyasalar tarafından olumlu bir şekilde fiyatlanması ve krizin ilk etkilerinin yavaş yavaş ortadan kalkması gibi nedenler de bu tip bir sonucun ortaya çıkmasında rol oynamış olabilir.

Çalışmanın ana konusu ile ilgili bulgulara gelince, yapılan analizler her iki büyük ölçekli mevduat bankası için toplam risk, sistematik risk ve sistematik olmayan risk türlerinin zamanla değiştiğini, ilgili dönem boyunca farklı rejim dönemlerinin söz konusu olduğunu ve toplam riskin önemli bir kısmını (%73-76) sistematik riskin oluşturduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, ulusal yazında bu konuda yapılabilecek daha sonraki çalışmalarda yanlı sonuçlar elde edilmemesi için ilgili risk bileşenlerinin bu çalışmada ortaya konulan karakteristik özelliklerinin dikkate alınmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, bu tür bir yaklaşımın sergilenmesi diğerlerinin yanı sıra Tang ve Shum (2003), Bessler vd. (2015) ve Ang vd.'nin (2009) çalışmalarında da olduğu gibi farklı risk türlerinin piyasalar tarafından fiyatlanıp fiyatlanmadığının araştırılması, çeşitli finansal krizlerin risk bileşenleri üzerindeki etkisinin incelenmesi ve risk bileşenlerini etkileyen faktörlerin neler olduğunun incelenmesi gibi zamanla değişen risk bileşenlerine ihtiyaç duyulan analizlerin Türk finans piyasaları için de yapılabilmesine imkan sağlayacaktır.

Çalışma bulgularının uygulamaya dönük sonuçlarına gelince öncelikle sistematik riskin toplam risk içerisinde daha fazla paya sahip olduğu sonucuna ulaşılması portföy yönetimi açısından ilgili iki banka hissesini içerecek yatırımların beklenen çeşitlendirme etkisini gösteremeyebileceği anlamına gelmektedir. Çünkü, bilindiği gibi, standart portföy yönetimi ile azaltılabilen risk sistematik olmayan risktir. Bu çalışmada ilgili hisselerin toplam riskinin önemli bir kısmını sistematik risk bileşeninin oluşturduğu sonucuna ulaşılması bu hisseleri içeren portföylerin risk yönetimi açısından beklenen etkinliği sağlayamayabileceği anlamına gelmektedir. Bu nedenle portföy yatırımlarında hisselerin sistematik risk düzeylerinin dikkate alınmasının da önemli olduğu düşünülmektedir. İkinci olarak, bulgular Türk finans sektörü içerisinde oldukça önemli bir yere sahip olan ilgili büyük ölçekli iki bankanın toplam risk düzeylerinin

azaltılmasında sistematik risk düzeyinin azaltılabılmesinin önemli bir payı olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla, finansal sistemin daha istikrarlı bir hale gelebilmesi için daha çok faiz ve kur riski ile birlikte politik risk, piyasa riski ve enflasyon riskine dönük gelişmelerin yakından takip edilip bu risklere dönük gerekli önlemlerin alınması gerektiği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Abell, J.D., Krueger, T.M. (1989). Macroeconomic Influences on Beta. *Journal of Economics and Business*, 41(2), 185-193.

Adam, T., Benecka, S., Jansky, I. (2012). Time-Varying Betas of Banking Sector. *Czech Journal of Economics and Finance*, 62, 485-501.

Adrian, T., Franzoni, F. (2004). Learning about Beta: A New Look at CAPM Tests. *Staff Reports of Federal Reserve Bank of New York*, No:193.

Akkaya, G.C., Güney, S., Mocan, S., Tezcan, Ö. (2012). Enerji ve Banka Sektörlerine ait Hisse Senetleri Üzerinde Risk Ayırıştırma Çalışması. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 9-24.

Aksu, D. (2016). İmalat Sektöründe Kur Riskinin Birincil ve İkincil Etkileri ve Kur Riskine Karşı Çözüm Önerileri. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 71, 149-164.

Altınsoy, G. (2009). *Time-Varying Beta Estimation for Turkish Real Estate Investment Trusts: An Analysis of Alternative Modeling Techniques*. Unpublished Master thesis, Middle East Technical University, Ankara.

Altıntaş, M.A. (2006). *Bankacılıkta Risk Yönetimi ve Sermaye Yeterliliği*. Ankara: Turhan Kitapevi.

Andersen, T.G., Bollerslev, T., Diebold, F.X., Wu, J.G. (2005). A Framework for Exploring the Macroeconomic Determinants of Systematic Risk. *National Bureau of Economic Research*.

Ane, T. (2006). Analysis of the Flexibility of Asymmetric Power GARCH Models. *Computational Statistics & Data Analysis*, 51, 1293-1311.

Ang, A., Hodrick, R. J., Xing, Y., Zhang, X. (2006). The Cross-Section of Volatility and Expected Returns. *Journal of Finance*, 51, 259-299.

Ang, A., Hodrick, R. J., Xing, Y., Zhang, X. (2009). High Idiosyncratic Volatility and Low Returns: International and further US Evidence. *Journal of Financial Economics*, 91, 1-23.

Aohna, T. (2010). *Time-Varying Betas and the Athens Stock Exchange Market*. Unpublished Master Thesis, University of Macedonia, Macedonia.

Bai, J., Perron, P. (1998). Estimating and Testing Linear Models with Multiple Structural Changes. *Econometrica*, 66, 47-78.

Bai, J., Perron, P. (2003). Computation and Analysis of Multiple Structural Change Models. *Journal of Applied Econometrics*, 18, 1-22.

Başçı, E., Kara, H. (2011). Finansal İstikrar ve Para Politikası. *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 26 (302), 9-25.

Ben-Horim, M., Levy, H. (1980). Total Risk, Diversifiable Risk and Non-diversifiable Risk: A Pedagogic Note. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 15(2).

- Bessler, W., Kurmann, P., Nohel, T. (2015). Time-Varying Systematic and Idiosyncratic Risk Exposures of US Bank Holding Companies. *Journal of International Financial Markets, Institutions & Money*, 35, 45-68.
- Bharati, R., Nanisetty, P., So, J. (2006). Dynamic Gap Transformations: Are Banks Asset Transformers or Brokers? Or Both?. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 46, 36-52.
- Brooks, R.D., Shoung, L.C. (2006). The Impact of Capital Controls on Malaysian Banking Industry Betas. *Applied Financial Economics Letters*, 2 (4), 247-249.
- Campbell, J., Lettau, M., Malkiel, B., Xu, Y. (2001). Have Individual Stocks Become more Volatile? An Empirical Exploration of Idiosyncratic Risk. *Journal of Finance*, 56, 1-43.
- Candan, H. & Özün, A. (2007). *Bankalarda Risk Yönetimi ve Basel II*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Caporale, T. (2012). Time-Varying CAPM Betas and Banking Sector Risk. *Economics Letters*, 115, 293-295
- Celik, S. (2013). Testing the Stability of Beta: A Sectoral Analysis in Turkish Stock Market. *Journal of Economics and Behavioral Studies*, 5(1), 18-23.
- Cheng, W. H., Hung, J.C. (2011). Skewness and Leptokurtosis in GARCH-Typed VaR Estimation of Petroleum and Metal Asset Returns. *Journal of Empirical Finance*, 18, 160-173.
- Choudhry, T., Lu, L., Peng, K. (2010). Time-Varying Beta and the Asian Financial Crisis: Evidence from the Asian Industrial Sectors. *Japan and the World Economy*, 22, 228-234.
- Ciner, C. (2015). Time Variation in Systematic Risk, Returns and Trading Volume: Evidence from Precious Metals Mining Stocks. *International Review of Financial Analysis*, 41, 277-283.
- Cotter, J., Sullivan, N.O., Rossi, F. (2015). The Conditional Pricing of Systematic and Idiosyncratic Risk in the UK Equity Market. *International Review of Financial Analysis* 37, 184-193.
- Czaja, M.G., Scholz, H., Wilkens, M. (2009). Interest Rate Risk of German Financial Institutions: The impact of Level, Slope, and Curvature of the Term Structure. *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 33, 1-26.
- Dash, M. (2016). Testing the Stationarity of Beta for Banking Sector Stocks in Indian Stock Markets: Panel Regression Analysis. *Skyline Business Journal*, 11 (2), 53-60.
- Dimitriou, D., Kenourgios, D., Simos, T. (2013). Global Financial Crisis and Emerging Stock Market Contagion: A Multivariate FIAPARCH-DCC Approach. *International Review of Financial Analysis*, 30, 46-56.
- Eğilmez, M. (2009). İki Kriz İki Türkiye. [URL: <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/mahfi-egilmez/iki-kriz-iki-turkiye-940785/>].
- Eisenbeiss, M., Kauermann, G., Semmler, W. (2007). Estimating Beta-Coefficients of German Stock Data: A Non-Parametric Approach. *The European Journal of Finance*, 13 (6), 503-522.
- Engle, R., Kroner, K. (1995). Multivariate Simultaneous Generalized ARCH. *Econometric Theory*, 11, 122-150.
- Fabozzi, F.J., Francis, J.C. (1978). Beta as a Random Coefficient. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 13, 101-115.

- Faff, R., Brooks, R. (1998). Time-Varying Beta Risks for Australian Industry Portfolios: An Exploratory Anaysis. *Journal of Business Finance & Accounting*, 25, 721- 745.
- Faff, R.W., Hiller, D., Hiller, J. (2000). Time Varying Beta Risk: An Analysis of Alternative Modelling Techniques. *Journal of Business, Finance & Accounting*, 27 (5), 523-537.
- Fan, Y., Zhang, Y. J., Wei, Y.M (2008). Estimating 'Value at Risk' of Crude Oil Prices and its Spillover Effect Using the GED-GARCH Approach. *Energy Economics*, 30, 3156-3171.
- Giannopoulos, K. (1995). Estimating the Time Varying Components of International Stock Markets' Risk. *The European Journal of Finance*, 1(2), 129- 164.
- Guo, H., Savickas, R. (2006). Idiosyncratic Volatility, Stock Market Volatility, and Expected Stock Returns. *Journal of Business and Economic Statistics*, 24, 43–56.
- Huang, P., Hueng, C.J. (2008). Conditional Risk-Return Relationship in a Time-Varying Beta Model. *Quantative Finance*, 8 (4), 381-390.
- Kara, A.H. (2012). Küresel Kriz Sonrası Para Politikası. *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 27, (315), 9-36.
- Kurach, R., Stelmach, J. (2014). Time-Varying Behaviour of Sector Beta Risk –The Case of Poland. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 17 (1), 139-156.
- Lettau, M., Ludvigson, S. (2001). Resurrecting the CAPM: A Cross-Sectional Test When Risk Premia are Time-Varying. *Journal of Political Economy*, 109 (6),1238-1287.
- Li, X., Miffre, J., Brooks,C., Sullivan, N.O. (2008). Momentum Profits and Time-Varying Unsystematic Risk. *Journal of Banking & Finance*, 32(4), 541-558.
- Li, X., Brooks, C., Miffre, J. (2009). The Value Premium and Time-Varying Volatility. *Journal of Business Finance and Accounting*, 36, 1252–1272.
- Liu J., Wu, S., Zidek J.V. (1997). On Segmented Multivariate Regressions. *Statistica Sinica*, 7, 497–525.
- Madura, J. (1989). *International Financial Management*. Second edition, St.Paul, Minnesota: West Publishing Company.
- Malkiel, B. G., Xu, Y. (1997). Risk and Return Revisited. *Journal of Portfolio Management*, 23, 9–14.
- Mergner, S., Bulla, J. (2008). Time-Varying Beta Risk of Pan-European Industry Portfolios: A Comparison of Alternative Modeling Techniques. *European Journal of Finance*, 14 (8), 772-802.
- Odabaşı, A. (2002). An Investigation of Beta Instability in Istanbul Stock Exchange. *The Istanbul Stock Exchange Review*, 6 (24), 15-32.
- Omran, M.F. (2007). An Analysis of the Capital Asset Pricing Model in the Egyptian Stock Market. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 46, 801-812.
- Papaioannou, M.(2006). Exchange Rate Risk Measurement and Management: Issues and Approaches for Firms. *IMF Working Paper*, No:255. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2006/wp06255.pdf>.
- Simmons, K. & Robock, H.S. (1989). *International Business and Multinational Enterprises*. Richard D. Irwin Inc.: Homewood.

So, M.P., Yu, P.H. (2006). Empirical Analysis of GARCH Models in Value at Risk Estimation. *Journal of International Financial Markets Institutions & Money*, 16, 180–197.

Stracca, L. (2015). Our Currency, Your Problem? The Global Effects of the Euro Debt Crisis. *European Economic Review*, 74, 1–13.

Tang, G.Y.N., Shum, W.C. (2003). The Relationships Between Unsystematic Risk, Skewness and Stock Returns During up and down Markets. *International Business Review*, 12(5), 523-541.

Usta, Ö., Demireli, E. (2010). Risk Bileşenleri Analizi: İMKB’de Bir Uygulama. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 25–36.

Yao, Y.C. (1988). Estimating the Number of Change-Points via Schwarz’ Criterion. *Statistics and Probability Letters*, 6(3), 181–189.

TÜRKİYE TİCARET AÇIĞININ AMPİRİK OLARAK İNCELENMESİ

Yrd. Doç. Dr. Hasan ALPAGU¹
Araş. Gör. Murat İŞİKER²

Özet

Bu çalışmamızda, reel döviz kurunun kısa ve uzun vadede ticaret dengesi üzerindeki etkisi, Türkiye için 1992'den 2011'e üçer aylık veri seti kullanılarak incelenmiştir. Ayrıca, petrol fiyatları, reel dış ve iç gelir gibi Türkiye'nin ticaret dengesi belirleyicileri, bu değişkenlerin ticaret açığına neden olup olmadığını gözlemlemek için model içine dahil edilmiştir. Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM), Johansen eş-bütünleşme analizi, Granger nedensellik testi ve genelleştirilmiş impuls cevap analizi ile uygulanmıştır. VECM bulguları, J eğrisinden ziyade S eğrisi desenini üreten, reel döviz kuru ile ticaret dengesi arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını önermektedir. Wald testi altında reel döviz kuru ile ticaret dengesi arasında kısa vadeli ilişkinin varlığını buluyoruz ancak sonuçlar Granger nedensellik analizi kapsamıyor.

Anahtar Kelimeler: Ticaret açığı, VECM, Johansen eş entegrasyon analizi, J eğrisi, döviz kuru

EMPIRICAL EXAMINATION OF THE TURKISH TRADE DEFICIT

Abstract

In this study, we examine real exchange rate effect on trade balance both in the short run and long run by using quarterly data set from 1992 to 2011 for Turkey. Also other determinants of trade balance of Turkey such as oil prices, real foreign and domestic income are taken into the model in order to observe whether these variables cause trade deficit or not. Vector Error Correction Model (VECM) is applied with Johansen cointegration analysis, Granger causality test and generalized impulse response analysis. VECM findings suggest existence of long run relationship between real exchange rate and trade balance which generates S curve pattern rather than J curve. We find also existence of short run relationship between real exchange rate and trade balance under Wald test but not under Granger causality analysis.

Keywords: Trade deficit, VECM, Johansen co-integration analysis, J Curve, exchange rate

Özgün Araştırma / Original Article

¹ Sorumlu Yazar / Corresponding Author, Nişantaşı Üniversitesi, TÜRKİYE, hasan.alpagu@gmail.com

² İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, TÜRKİYE, murat.isiker@izu.edu.tr

Copyright © 2016-2018 IBAD
ISSN: 2536-4642

1. Prologue

The study examines the Turkey's chronicle trade deficit by means of observing the dynamics of trade balance in order to understand which of the variables deteriorate this deficit and also in what manner these variables affect trade balance. Also, current account deficit of Turkey has always been debated and be one of the most popular issue in Turkish Economy for many years. In the light of this idea, trade balance attracts researchers' attention due to being the most significant part of current account which helps them to understand reasons of current account deficit.

The world development indicators from World Bank data and calculate trade deficit to GDP ratio between 1992 and 2010 have been applied to see general appearance of trade deficit for Turkish economy. Results indicate that there is an upward trend in this ratio after 2001 when fixed exchange rate regime has been changed to "managed float". For example, trade deficit to GDP ratio was 5.13 percent in 2001 while it reached its last ten years peak in 2006 by 10.18 percent. By 2010 this ratio is calculated as 9.76 which is very close to its peak level for last ten years period. These results also attract our attention to investigate about effects of exchange rate regime on trade deficit of Turkey. The quarterly data set from 1992 to 2011 for Turkey's economy have been applied in order to examine chosen independent variables, such as real exchange rate, real foreign income, real domestic income and oil price per barrel, which influence on trade balance. Vector Error Correction Model (VECM) is applied where we use ordinary least squared (OLS) method with Johansen cointegration analysis, Granger causality test and generalized impulse response analysis.

2. Methodological Approach and Data

The quarterly time series data set has been applied for the period between 1992.Q1 and 2011.Q4 for Turkey. Related data sets that are used in our study are generated by using Central Bank of Republic of Turkey (CBRT) Electronic Data Delivery System (EDDS) and International Financial Statistics (IFS) of IMF. We use Economic and Social Data Service (ESDS) in order to access IFS. Trade balance (TB) is measured by considering ratio of export to import and the result of each year deflated by consumer price index (CPI). Nominal exchange rate is also deflated by CPI to get real effective exchange rate (REER) and 2005 is taken as base year for REER. GDP volume index of Turkey is deflated by using GDP deflator and we obtain real domestic GDP index (RDY) for Turkey and again 2005 is takes as base

year. GDP volume changes of seven countries (Germany, Italy, Spain, France, Netherlands, UK and US) are used to calculate real foreign income (RFY) variable. Firstly, we generate GDP volume index for each country, then GDP deflator of each country is used to calculate their real income. Finally, we took average of real GDP index of these countries according to 2012 trade volume with Turkey as percentage to calculate final version of RFY. Our final variable is spot oil price per barrel which is taken from Dow Jones.

a. Formulation of the Model

The model that has been applied in this study was developed before by Rose and Yellen (1989) who are taken TB as dependent variable while REER, RDY and RFY are independent variables. In the study a (0,1) dummy variable has been used which is not used in Rose and Yellen (1989) to examine shifts in the real exchange rate due to exchange rate regime change from fixed-but adjustable to managed floating³ by the beginning of 2001. Also, we plan to extend the scope of our study by adding Oil price per barrel (OIL) variable which is absent for studies that we follow. The reason of taking OIL variable is that: majority of crude oil needs in Turkey is being provided by import. Peker and Hotunoğlu (2009) states that nearly 90 percent of crude oil need of Turkey is being imported which covers remarkable place in the current account deficit. They include oil price variable in their study which investigate the reasons of current account deficit in Turkey. Real OECD GDP was used in paper of Rose and Yellen; however we take average of seven trade partners of Turkey as our RFY. Akbostancı (2002) and Kimbugwe (2006) are also developed same model for Turkish data. The only difference for Kimbugwe's paper is that taking trade balance as a ratio between export and import. We will follow this way by taking TB as the ratio of export over import. Functional indication and equation form of our model can be shown as:

$$TB_t = f(REER_t, RDY_t, RFY_t, OIL_t)$$

$$TB_t = \alpha_0 + \alpha_1 REER_t + \alpha_2 RFY_t + \alpha_3 RDY_t + \alpha_4 Oil_t + \alpha_5 D R + \epsilon_t \quad (1)$$

Equation (1) indicates independent variables that may have significant effects on dependent variable that is stated trade balance in our model. According to Kimbugwe (2006) and many other studies we expect coefficients of independent variables of (1) as the following: real exchange rate coefficient "α1" is expected positive due to Marshall-Lerner condition that suggests real depreciation will lead to improve trade balance through increasing export. Growth of Turkey's GDP is generally increases import more than export, thus we expect to

³ Exchange rate is permitted to float but Central Bank may intervene depending on the economic conditions.

see negative sign for “ α_3 ”. Kimbugwe (2006) asserts that sign of coefficient of real foreign income is ambiguous for Turkey’s trade balance due to uncertainty on domination of supply or demand side factors. Finally, we expect for “ α_4 ” to be negative due to crude oil has large proportion in Turkey’s import where an increase in oil prices would deteriorate trade balance of Turkey.

We use logarithmic form of the model where $\ln$ represents natural logarithm, D R is dummy variable that have a value zero until 2000.Q4, after this period it takes value of 1 and ϵ_t is the residual term of our model.

$$\ln TB_t = \alpha_0 + \alpha_1 \ln REER_t + \alpha_2 \ln RDY_t + \alpha_3 \ln RFY_t + \alpha_4 \ln Oil_t + \alpha_5 DR + \epsilon_t \quad (2)$$

Equation (2) represents our model in logarithmic form where it gives more desirable results on residual tests. Part 4.2 states benefit of preferring logarithmic form and table 3 indicates residuals test results which convince us to use equation (2).

b. Model and Estimation

In this study, the ordinary least squared (OLS) method and restricted VAR model have been applied which is known as VECM with Unit Root Test, Cointegration analysis and impulse response functions in order to determine the effect of Exchange rate regime to trade balance of Turkey. VAR model is firstly developed by Sims in 1980. Sims (1980) refuses to differentiate variables as exogenous and endogenous and he suggests that in an econometric model each variable has an effect on another variable while this variable has also been affected by the other variables. Thus, each variable is considered as endogenous in VAR model. However, under restricted VAR model, we can take dummy variable as exogenous.

Gujarati (1995) states that if a VAR model has N number of variables, all of these variables need to be stationary. If variables have unit roots, suitable transformation needs to be done to convert non-stationary variables into stationary. In order to check whether variables are stationary or not, Augmented Dickey Fuller (ADF) unit root test will be applied as an initial step. First, unit root test will be checked at level by selecting intercept, choice in the equation. Then, if necessary, variables will be tested by taking first difference and selecting intercept choice again. The next step after completion of unit root test for variables is that selection of optimal number of lag order. Most common selection is being done by taking into consideration Akaike information criteria (AIC) and Schwarz information criteria (SC). We will also look at Hannan-Quinn information criterion (HQ), Final prediction error (FPE) and LR test statistic. Decision will be taken according to result of the majority of these criteria.

Johansen's Cointegration Test in VAR model is useful to understand whether non-stationary variables are cointegrated or not which means also whether variables have long run association or not. Onafowora (2003) states that if there is no long run association, then non-stationary variables are said to be not cointegrated, on the other hand, if they are cointegrated, this will lead to obtain long run association among variables. In other words, result of this test indicates that in the long run whether variables move together or not. In addition, variables must be integrated of same order (in our model all variables adjusted to I(1) by taking their first differences) in order to apply Johansen's cointegration test. Trace statistic, which detects number of cointegrated equations, and Maximum Eigenvalue statistic, which tests absence of cointegration and existence of number of cointegration, are most commonly used to detect cointegration between equations.

In our study we use Impulse Response Analysis to measure first response of trade balance then response of real exchange rate to one unit shock for endogenous variables *ln_tb*, *ln_treer*, *ln_tr_dy*, *ln_tr_fy* and *ln_toil* under VECM. After that, we will apply Variance Decomposition analysis in order to check whether impulse responses results are corresponding with variance decomposition analysis or not. Briefly, empirical findings suggest existence of long run relationship between real exchange rate and trade balance which generates S curve pattern rather than J curve. We find also existence of short run relationship between real exchange rate and trade balance under Wald test but not under Granger causality analysis.

3. Unit Root Test

As a first step of our analysis we check whether variables are stationary or not. Thus, ADF Unit root test is applied for model (1) at level for intercept choice. All of variables have a unit root at level for intercept choice except TB. At first difference level, for all hypothesis we can reject null hypothesis at 5% level meaning that variables are stationary for intercept choice. Result for ADF unit root test for model (1) is presented in Table 1.

We apply again ADF Unit root test is applied for model (2) at level for intercept choice. All of variables have a unit root at level for intercept choice except *ln_tTB*. At first difference level, for all hypothesis except *ln_tRFY* we can reject null hypothesis at 5% level meaning that variables except *ln_tRFY* are stationary for intercept choice. For *ln_tRFY* we apply second

difference level and we could reject null hypothesis which suggests that there is no unit root at 5% level. Result for ADF unit root test for model (2) is presented in Table 2.

Table 1: Results of ADF Unit Root Test for Variables

Variables	Level		First Difference	
	ADF Test Statistics		ADF Test Statistics	
	Intercept	Lags	Intercept	Lags
<i>Trade Balance (X/M)</i>	-3.898*	0	-	
<i>Real Exchange Rate</i>	-1.652	0	-7.966*	0
<i>Real Domestic Income</i>	2.550	8	-3.983*	7
<i>Real Foreign Income</i>	-0.686	6	-3.381*	5
<i>Oil Price</i>	-0.421	2	-9.199*	1

*Null hypothesis is rejected at 5 %level
 Note: Critical value for the ADF statistic is -3.5426. The order of the lag length is selected using the Schwarz Information Criterion (SC).

Table 2. Results of ADF Unit Root Test for Logarithm Version of Variables

Variables	Level		First Difference	
	ADF Test Statistics		ADF Test Statistics	
	Intercept	Lags	Intercept	Lags
<i>lnTrade Balance (X/M)</i>	-3.829*	0	-	-
<i>lnReal Exchange Rate</i>	-1.735	0	-7.631*	1
<i>lnReal Domestic Income</i>	0.180	4	-3.784*	7
<i>lnReal Foreign Income</i>	-2.035	5	-2.551	4
<i>lnOil Price</i>	-0.647	0	-8.047*	

*Null hypothesis is rejected at 5 %level
 Note: Critical value for the ADF statistic is -3.5426. The order of the lag length is selected using the Schwarz Information Criterion (SC).

4. Residual Tests

In order to check whether our model is good enough to make estimation or not, firstly we should do some tests on residual. We test both normal and logarithmic form of our model in order to see benefit of using logarithmic form. For the normal form of the model, histogram

and normality test suggests that null hypothesis could not be rejected with the 0.0095 probability value, which means that residuals are not normally distributed. However, in the logarithmic form we can reject the null hypothesis by 0.4516 probability value which means residuals are now normally distributed. Second test which is serial correlation LM test (two lags) gives same results in terms of fail to reject null hypothesis which suggests that there is no serial correlation. Last test is heteroskedasticity test where we choose ARCH (two lags) as test type. By using normal form we can not reject null hypothesis which means that there is no heteroskedasticity by obtaining 0.0622 probability value of chi-square. Also, we can not reject null hypothesis when we take logarithmic form of our model by 0.1833 probability value which gives better result than normal form of the model which is also desirable.

Table 3: Residual Tests in Normal and Logarithmic Forms of the Model

	Normal Form		Logarithmic Form	
	Jarque-Bera	Probability	Jarque-Bera	Probability
Histogram and Normality Test	9.3057	0.0095	1.5895	0.4516
	Obs*R-squared	Prob. Chi-Square	Obs*R-squared	Prob. Chi-Square
Heteroskedasticity Test : ARCH (2 lags)	5.5546	0.0622	3.3935	0.1833
Serial Correlation LM Test (2 lags)	0.7465	0.6885	2.1569	0.3401

a. Optimal Lag selection

We apply lag length criteria by including seven lags to determine optimal lag for our estimation. AIC suggests seven lags where it tends to be higher if we choose more than seven as the lag selections. LR suggests five lags as optimal selection while by selecting FPE, it will offer us six lags. However, we make our final decision according to choose SC and HQ tests which indicate two lags as optimal lag selection and both of them are remaining same if we

expand the number of lags that we include. Table 4 indicates test result that is done for optimal lag selection.

Table 4: Optimal Lag Selection

VAR Lag Order Selection Criteria

Endogenous variables: LNTB LNREER LNRFY LNRDY LNOIL

Exogenous variables: C

Sample: 1 80

Included observations: 73

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	86.53343	NA	7.37e-08	-2.233792	-2.076912	-2.171273
1	475.2411	713.5183	3.47e-12	-12.19839	-11.25710	-11.82327
2	539.7327	109.5472	1.19e-12	-13.28035	-11.55466*	-12.59263*
3	563.9991	37.89562	1.24e-12	-13.26025	-10.75016	-12.25994
4	593.1915	41.58911	1.16e-12	-13.37511	-10.08061	-12.06220
5	629.6011	46.88360*	9.20e-13	-13.68770	-9.608801	-12.06219
6	662.1719	37.47870	8.47e-13*	-13.89512	-9.031816	-11.95701
7	693.7381	31.99864	8.50e-13	-14.07502*	-8.427308	-11.82431

* indicates lag order selected by the criterion

LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)

FPE: Final prediction error

AIC: Akaike information criterion

SC: Schwarz information criterion

HQ: Hannan-Quinn information criterion

b. Johansen Co-integration Test Results

We use data at level and also original data which has not already transformed in order to check whether there are cointegrated equations or not. Result of Johansen cointegration test suggests that under trace statistics, null hypothesis of there is no cointegration among variables can be rejected at 5 percent level. However, null hypothesis of there is at most 1 cointegrated equation and there are at most 2, 3 and 4 cointegrated equations can not be rejected which have bigger p-values than 5 percent level. Actually, we do not need to check cointegration for at most 2, 3 and 4 if we will detect at most 1 cointegrated equation. Table 5 indicates Johansen cointegration test results which detects cointegration among variables. Thus, the following interpretation can be done: there is one cointegrated equation which also means that all variables have long run association. In addition, under maximum eigenvalue statistic null hypothesis of there is at most 1 cointegrated equation can not be rejected which gives the same result corresponding with trace statistic.

Table 5 : Johansen Cointegration Test Result

Sample (adjusted): 4 80
 Included observations: 77 after adjustments
 Trend assumption: Linear deterministic trend
 Series: LNTB LNREER LNRFY LNRDY LNOIL
 Exogenous series: DUMMY
 Warning: Critical values assume no exogenous series
 Lags interval (in first differences): 1 to 2

Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.422145	79.06539	69.81889	0.0076
At most 1	0.262802	36.83605	47.85613	0.3553
At most 2	0.110801	13.35886	29.79707	0.8745
At most 3	0.046021	4.316402	15.49471	0.8764
At most 4	0.008904	0.688647	3.841466	0.4066

Trace test indicates 1 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level

* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.422145	42.22935	33.87687	0.0040
At most 1	0.262802	23.47719	27.58434	0.1540
At most 2	0.110801	9.042457	21.13162	0.8290
At most 3	0.046021	3.627755	14.26460	0.8964
At most 4	0.008904	0.688647	3.841466	0.4066

Max-eigenvalue test indicates 1 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level

* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

According to this result, as long as we find cointegration among variables, we can apply vector error correction model (VECM) that is also known as restricted VAR. At this stage Alptekin (2009) suggests that it is also possible to apply Granger Causality test within the VECM. This test produces causation relationship between two variables. It is important to bear in mind that Granger Causality test is being applied in order to analyse short run causality among variables. Gujarati (1995) uses two following equation in order to demonstrate causality between any two variables such as X and Y:

$$X_t = \alpha + \sum \beta_j Y_{t-1} + \sum \gamma_j X_{t-1} + u_{1t} \quad (3)$$

$$Y_t = \theta + \sum \delta_j X_{t-1} + \sum \lambda_j Y_{t-1} + u_{2t} \quad (4)$$

In addition, stationary variables need to be used in Granger Causality test. If they are non-stationary, procedure of converting them into stationary needs to be applied to make them

stationary. Also u_{1t} and u_{2t} need to be uncorrelated. Table 6 indicates that the normalized cointegration coefficients result that is obtained from Johansen cointegration test. According to this result oil price has a negative effect on trade balance which is defined as the ratio between export over import. The oil price coefficient is -0.164 which can be interpreted as ten percent increase in oil prices while other variables are remained constant will deteriorate the ratio of export over import as 1.64 percent. Also, real foreign income and real effective exchange rate have negative influences on trade balance. Coefficients suggests that ten percent growth in real foreign income deteriorate trade balance by 2.4 percent while ten percent rise in real exchange rate result as a decline in trade balance by 3.85 percent. On the other hand, real domestic income has positive effect on trade balance. Ten percent increase growth of domestic income will improve trade balance by 2.85 percent.

Table 6: Johansen Cointegration Test: Normalized Cointegrating Coefficients

1 Cointegrating Equation(s):		Log likelihood		571.7809	
Normalized cointegrating coefficients (standard error in parentheses)					
LNTB	LNREER	LNRFY	LNRDY	LNOIL	
1.000000	-0.385042	-0.240115	0.285284	-0.163852	
	(0.20481)	(0.18601)	(0.09939)	(0.08962)	

c. Granger Causality Test Results

Lag selection is an important criterion for Granger Causality test which may cause to misleading change in results if it is not done properly. In the light of this idea, we use two different groups of lag selection criteria in our test. First we use SC and HQ test as lag selection criteria which suggest two lags as an optimal choice. Then we use five lags which is determined as optimal selection according to LR. In this test, stationary variables need to be used, thus we take first difference of our 5 variables which convert most of them from non-stationary to stationary. Results for Granger Causality test which indicates short run causality is presented in table 7 and in table 8.

Table 7: Granger Causality test results for two lags selection

Pairwise Granger Causality Tests

Sample: 1 80

Lags: 2

Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
DLNREER does not Granger Cause DLNTB	77	2.76722	0.0695
DLNTB does not Granger Cause DLNREER		4.65717	0.0125
DLNRFY does not Granger Cause DLNTB	77	0.10295	0.9023
DLNTB does not Granger Cause DLNRFY		0.14325	0.8668
DLNRDY does not Granger Cause DLNTB	77	1.23613	0.2966
DLNTB does not Granger Cause DLNRDY		6.33324	0.0029
DLNOIL does not Granger Cause DLNTB	77	6.64569	0.0022
DLNTB does not Granger Cause DLNOIL		0.63852	0.5310
DLNRFY does not Granger Cause DLNREER	77	0.31456	0.7311
DLNREER does not Granger Cause DLNRFY		0.32587	0.7230
DLNRDY does not Granger Cause DLNREER	77	1.18837	0.3106
DLNREER does not Granger Cause DLNRDY		3.56461	0.0334
DLNOIL does not Granger Cause DLNREER	77	0.32618	0.7227
DLNREER does not Granger Cause DLNOIL		1.91751	0.1544
DLNRDY does not Granger Cause DLNRFY	77	0.21493	0.8071
DLNRFY does not Granger Cause DLNRDY		0.29384	0.7463
DLNOIL does not Granger Cause DLNRFY	77	4.22435	0.0184
DLNRFY does not Granger Cause DLNOIL		0.41769	0.6601
DLNOIL does not Granger Cause DLNRDY	77	0.76585	0.4687
DLNRDY does not Granger Cause DLNOIL		0.66501	0.5174

Table 7 indicates that under two lags selection the hypothesis of *dlntb* does not Granger Cause *dlnreer* and *dlnrDY* can be rejected under 5 percent level which means that trade balance cause real exchange rate and real domestic income in the short run while it does not cause real foreign income and oil price in the short run which make sense. Furthermore, oil price cause trade balance and real domestic income while does not cause other variables. Also, real exchange rate causes real domestic income while does not cause any other variables in the short run. All other combinations do not Granger cause each others.

Table 8: Granger Causality test results for five lags selection

Pairwise Granger Causality Tests

Sample: 1 80

Lags: 5

Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
DLNREER does not Granger Cause DLNTB	74	1.36506	0.2495
DLNTB does not Granger Cause DLNREER		5.22349	0.0004
DLNRFY does not Granger Cause DLNTB	74	0.51138	0.7666
DLNTB does not Granger Cause DLNRFY		0.69770	0.6272
DLNRDY does not Granger Cause DLNTB	74	0.55340	0.7351
DLNTB does not Granger Cause DLNRDY		2.66366	0.0301
DLNOIL does not Granger Cause DLNTB	74	5.41674	0.0003
DLNTB does not Granger Cause DLNOIL		0.51177	0.7663
DLNRFY does not Granger Cause DLNREER	74	0.87831	0.5009
DLNREER does not Granger Cause DLNRFY		0.61459	0.6891
DLNRDY does not Granger Cause DLNREER	74	0.29513	0.9139
DLNREER does not Granger Cause DLNRDY		1.52212	0.1957
DLNOIL does not Granger Cause DLNREER	74	0.60533	0.6960
DLNREER does not Granger Cause DLNOIL		1.14956	0.3440
DLNRDY does not Granger Cause DLNRFY	74	1.87653	0.1111
DLNRFY does not Granger Cause DLNRDY		1.04976	0.3967
DLNOIL does not Granger Cause DLNRFY	74	3.60924	0.0062
DLNRFY does not Granger Cause DLNOIL		0.44408	0.8160
DLNOIL does not Granger Cause DLNRDY	74	1.49668	0.2036
DLNRDY does not Granger Cause DLNOIL		0.42911	0.8267

According to Granger Causality test results under five lags selection which is indicated in table 8, null hypothesis of *dlntb* does not Granger cause *dlnreer* can be rejected at 5 percent level meaning that trade balance does cause real effective exchange rate in the short run. Also the following outcomes can be obtained for the short run period from the result: trade balance cause real domestic income while it does not cause to real foreign income and oil price. Moreover, real effective exchange rate does not cause trade balance, real foreign income, real domestic income and oil price. Oil price causes trade balance and real foreign income while it does not cause real effective exchange rate and real domestic income. Finally, real domestic income and real foreign income do not cause all other variables. To summarize Granger causality test, oil price cause trade balance and real foreign income and also trade balance causes real exchange rate and real domestic income for both lag selection in the short run. In addition, when we select two lags, we can observe that real exchange rate causes real

domestic income while this is not the case for five lags selection. Other causality results has been unchanged when lag selection criteria is taken differently.

d. Vector Error Correction Model (VECM) Results

Table 9 indicates VECM results in system form which give detailed evidences in order to evaluate variables influence on trade balance. Firstly, we look at the number of variables which are statically significant to explain trade balance. In order to see this, we check p-values of variables in our model. Real exchange rate is statically significant for lag one and lag two and have influence on trade balance. Real foreign income and oil price variables are statically significant for lag two while they are not for lag one by 8 percent and 63 percent of p-values respectively. On the other hand, real domestic income and trade balance itself are not significant for lag one and lag two which means they do not have influence on dependent variable which is trade balance in our model.

Secondly, our error correction term “C (1)” is significant and the coefficient is negative which is desirable. This means there is a validity of the long run equilibrium relationship among all variables which supports our Johansen cointegration test result. C (1) is equal to -0.407 which means that 40.7 percent of imbalance in our model has been eliminated in one quarter by error correction term. Also, our dummy variable is significant where it has positive sign in front of its coefficient and its p-value is less than 5 percent. Dummy variable has positive impact on trade balance in Turkey and the policy decision in 2001 which was made by converting fixed exchange rate regime into floating regime. This means that policy change can be evaluated as successful in terms of showing positive impact on trade balance.

Finally, we look at R-squared and F-statistic values to check their significance level. Although R-squared value is a bit low that is calculated as 0.47 which may cause a bit problem for us in terms of estimation quality, F-statistic has p-value less than 5 percent probability which means that it is statistically significant. This means that independent variables jointly have influence on dependent variable. In addition, we obtain desirable result by having R-square value is less than Durbin-Watson statistic value which also proves that our estimation is not spurious.

Table 9: Vector Error Correction Model Result in System Form

Dependent Variable: D(LNTB)

Method: Least Squares

Sample (adjusted): 4 80

Included observations: 77 after adjustments

$$D(LNTB) = C(1)*(LNTB(-1) - 0.385042226516*LNREER(-1) - 0.240115200848*LNRFY(-1) + 0.285284185515*LNRDY(-1) - 0.163851922342*LNOIL(-1) + 0.972178377441) + C(2)*D(LNTB(-1)) + C(3)*D(LNTB(-2)) + C(4)*D(LNREER(-1)) + C(5)*D(LNREER(-2)) + C(6)*D(LNRFY(-1)) + C(7)*D(LNRFY(-2)) + C(8)*D(LNRDY(-1)) + C(9)*D(LNRDY(-2)) + C(10)*D(LNOIL(-1)) + C(11)*D(LNOIL(-2)) + C(12) + C(13)*DUMMY$$

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C(1)	-0.407926	0.105821	-3.854874	0.0003
C(2)	0.141784	0.113777	1.246157	0.2172
C(3)	0.042444	0.108712	0.390426	0.6975
C(4)	-0.366602	0.153637	-2.386160	0.0200
C(5)	-0.410417	0.157869	-2.599734	0.0116
C(6)	1.927447	1.089835	1.768568	0.0817
C(7)	-2.257876	1.069691	-2.110773	0.0387
C(8)	0.025213	0.099825	0.252576	0.8014
C(9)	0.111913	0.100211	1.116776	0.2683
C(10)	-0.028824	0.060025	-0.480197	0.6327
C(11)	-0.266062	0.060025	-4.432497	0.0000
C(12)	-0.038096	0.021304	-1.788184	0.0785
C(13)	0.078545	0.026442	2.970488	0.0042
R-squared	0.461979	Mean dependent var		-0.000669
Adjusted R-squared	0.361100	S.D. dependent var		0.107542
S.E. of regression	0.085960	Akaike info criterion		-1.917140
Sum squared resid	0.472899	Schwarz criterion		-1.521433
Log likelihood	86.80989	Hannan-Quinn criter.		-1.758861
F-statistic	4.579543	Durbin-Watson stat		1.840149
Prob(F-statistic)	0.000027			

We can also evaluate coefficients of independent variables one by one. Real exchange rate has negative sign in front of coefficients that are C (4) and C (5) which are also statically significant. Coefficients of real foreign income have two different signs, but we take into consideration C (7) due to being significant and it has negative sign. However, coefficient is not small enough to make significant interpretation by being bigger than one. Although real domestic income coefficients have positive sign, we can observe that they are not significant. Lastly, oil price coefficient C (11) has negative sign where c (10) is not significant but also has positive sign. To compare these results with our coefficient sign expectation part that is stated in part 3.1, we can say that, coefficient of oil price and has similar result with our expectation. However, VECM results suggest that real domestic income is not statically significant to check its effect on trade balance and an also real foreign income result does not

make sense to interpret. Moreover, results suggest that an increase in real exchange rate will deteriorate trade balance which is against to our expectation.

e. Wald Test Results

We use also Wald test in our VECM example in order to check whether our variables have short run causality on trade balance or not. First, we develop null hypothesis that suggests real exchange rate does not cause trade balance.

Table 10: Wald Test for Real Exchange Rate Coefficients

Wald Test:
Equation: Untitled

Test Statistic	Value	df	Probability
F-statistic	6.528353	(2, 64)	0.0026
Chi-square	13.05671	2	0.0015

Null Hypothesis: $C(4)=C(5)=0$

According to above Wald test result, real exchange rate coefficients $C(4)$ and $C(5)$ jointly causes trade balance in the short run which means the null hypothesis can be rejected at 5 percent level. Secondly, we test whether real foreign income has short run causality on trade balance or not.

Table 11: Wald Test for Real Foreign Income Coefficients

Wald Test:
Equation: Untitled

Test Statistic	Value	df	Probability
F-statistic	2.227777	(2, 64)	0.1161
Chi-square	4.455553	2	0.1078

Null Hypothesis: $C(6)=C(7)=0$

Test result suggests that coefficients of real foreign income, jointly does not cause trade balance in Turkey in the short run which means we fail to reject null hypothesis. Then, we check Wald test short run causality for real domestic income on trade balance.

Table 12: Wald Test for Real Domestic Income Coefficients

Wald Test:
Equation: Untitled

Test Statistic	Value	df	Probability
F-statistic	10.09842	(2, 64)	0.0002
Chi-square	20.19685	2	0.0000

Null Hypothesis: $C(8)=C(9)=0$

Wald test result indicates that real domestic income causes trade balance in the short run where null hypothesis can be rejected at 5 percent level which suggests real domestic income does not cause trade balance. Finally, we check same thing for oil price by developing null hypothesis that claims oil price does not cause trade balance.

Table 13: Wald Test for Oil Price Coefficients

Wald Test:
Equation: Untitled

Test Statistic	Value	df	Probability
F-statistic	0.674280	(2, 64)	0.5131
Chi-square	1.348560	2	0.5095

Null Hypothesis: $C(10)=C(11)=0$

We can not reject null hypothesis in this Wald test that is done to test short run causality of oil price on trade balance, because Chi-square value is more than 5 percent level meaning that oil price does not has short run causality on trade balance. To compare Wald test results with VECM result, we realize that there are some differences in terms of causality in the short and long runs. For example, although real domestic income does not have a long run effect on trade balance according to VECM results, it has short run causality on trade balance. Moreover, oil price and real foreign income variables (for their second lags) also statistically significant in the long run where they do not cause trade balance in the short run. On the other hand, real exchange rate has both short and long run causality on trade balance.

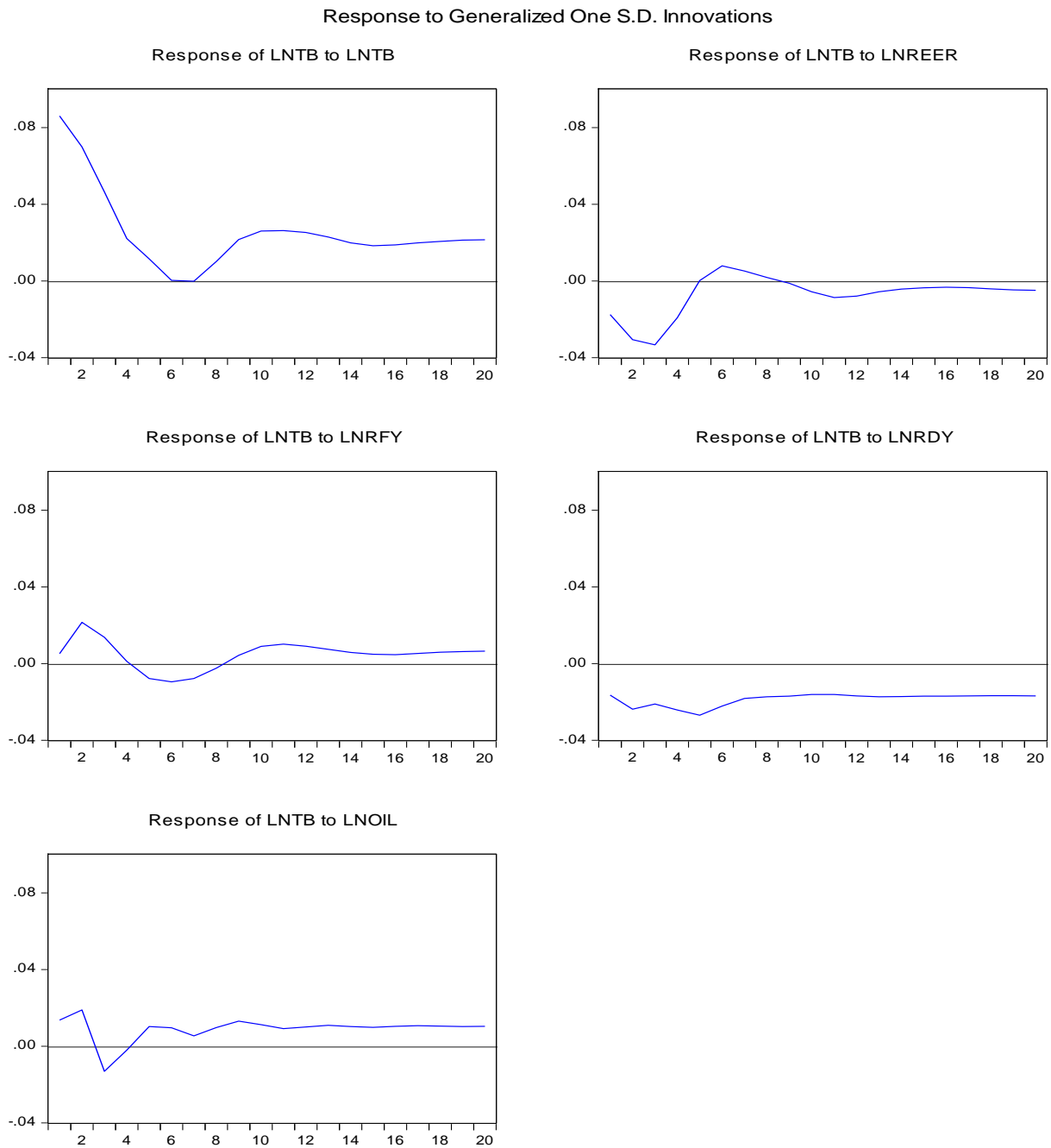
f. Impulse Response Analysis Results

Equations 4 and 5 can help us to explain Impulse Response Analysis. This analysis shows the response of endogenous variables in the VAR model when one unit of shock is added to

residual terms which are defined as U_1 and U_2 in equations 4 and 5. Thus, this analysis tells us for example, a change in U_1 will generate a change in X_t . Also, it will generate a change next period for X_t and Y_t . In Figure 1, impulse response of trade balance to itself, real exchange rate, real foreign income, real domestic income and oil prices are measured by using generalized impulses as decomposition method. Twenty periods has been chosen in this analysis.

Results indicate that response of trade balance to itself is initially positive up to six quarters. Then the effect touches zero line which means trade balance does not affect itself for the periods seven and eight. Finally the effect becomes again positive and remains in this manner until twentieth period. Secondly, results suggests that response of trade balance to real exchange rate shock is negative which lasts five quarters after shock was applied and then the effect turns to positive for two periods, finally it becomes again negative from the ninth period on and remain stable.

Thirdly, real foreign income shock initially positively affects trade balance for three quarters. Then it becomes negative between fourth and eight quarters and finally turns to positive at 9 quarters. Then the effect remains stable after tenth quarter. Then, one unit shock that is applied to real domestic income negatively affects trade balance for all quarters that are chosen for future period. Finally, response of trade balance to one unit standard deviation shock for oil price affects trade balance positively for 2 quarters. For the third quarter, the effect turns to negative while after fifth quarters effect becomes again positive and remains constant from sixth quarter on.

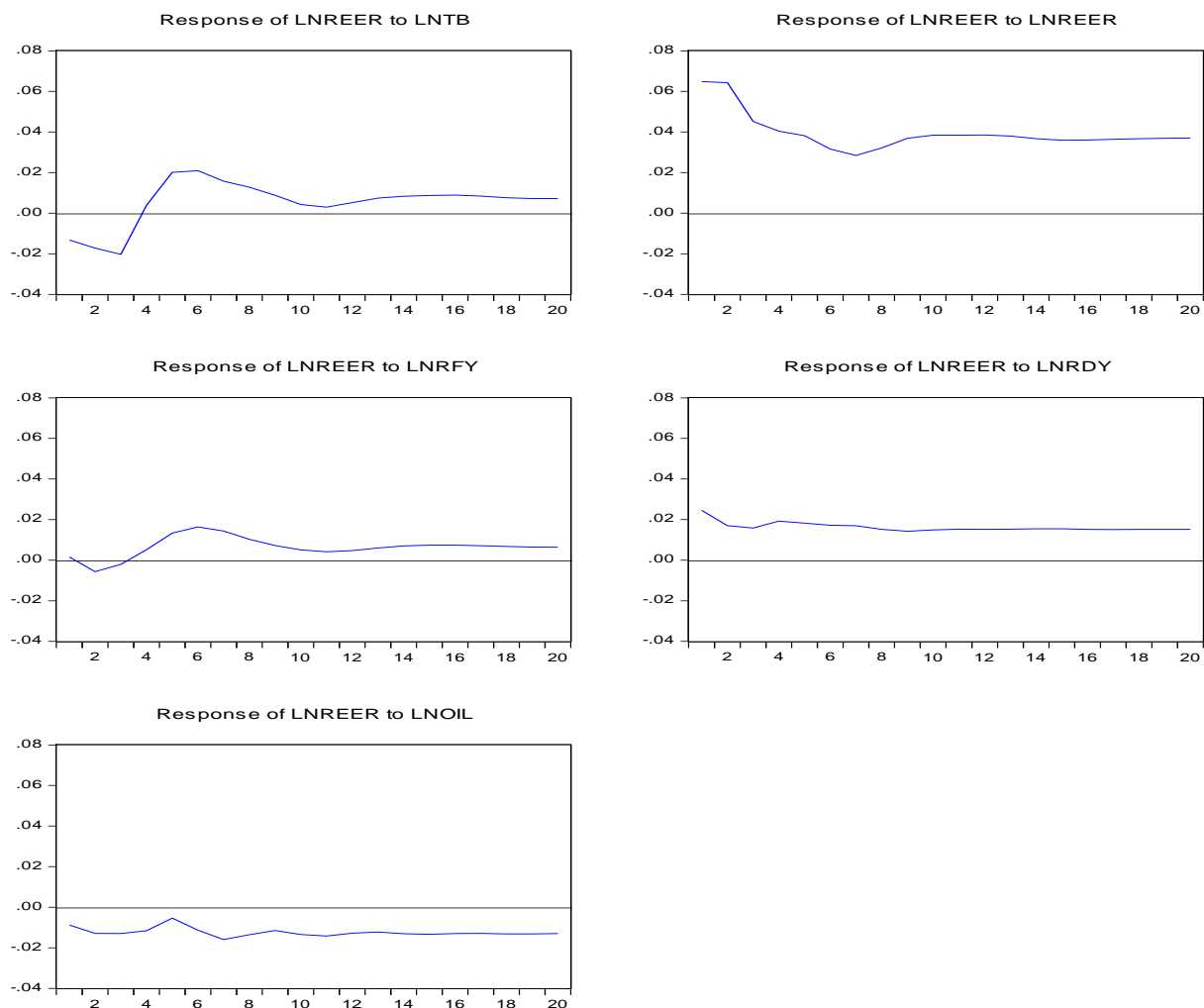
Figure 1: Impulse Response Analysis: Response of Trade Balance to Variables

The Figure 2 indicates response of real exchange rate when one unit shock is given to residual of itself and other four variables. Firstly, one unit innovation of trade balance has negative effect on real exchange rate which last four quarters. Between fifth quarter and eighth quarter effect turn to positive and after tenth quarter it becomes stable until the end of selection future period.

Secondly, we check response of real exchange rate to one unit shock of itself. It is clear that shock has positive effect on real exchange rate and this effect remains positive until the end of selection period. The effect is initially higher for first two periods then it falls gradually until seventh period. Finally it increases again and remains stable after ninth period. Thirdly, one unit shock for real foreign income has positive effect for first quarter, then until the third period it becomes negative. Then it gradually increases and turns to positive again between fourth and sixth quarters. Until the tenth quarter it falls a bit but still remains positive and stable until the end.

Then, response of real exchange rate to one unit shock of real domestic income is positive for twenty quarters which shows stable effect generally. Finally, one unit innovation of oil price has negative effects on real exchange rate which gradually affects better until fifth quarters than effect becomes stable but still negative from eight quarters on.

Figure 2: Impulse Response Analysis: Response of Real Exchange Rate to Variables
Response to Generalized One S.D. Innovations

g. Variance Decomposition Analysis

Alptekin (2009) states that variance decomposition analysis has a significant role in order to detect which variables explain better to improvements on dependent variables in an econometric model estimation. In the light of this opinion, we calculate variance decomposition of trade balance for other endogenous variables.

Table 14: Variance Decomposition Analysis of LnTB

Period	S.E.	LNTB	LNREER	LNRFY	LNRDY	LNOIL
1	0.085960	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.113901	94.58889	2.147378	2.490550	0.501568	0.271618
3	0.128362	87.58130	5.280951	2.805103	0.623406	3.709240
4	0.132222	85.33626	6.256122	2.644654	2.127051	3.635914
5	0.136427	80.87018	5.912603	2.889351	5.883800	4.444071
6	0.140313	76.45233	5.922623	3.227214	8.970177	5.427657
7	0.142536	74.08727	5.873219	3.445671	10.83371	5.760125
8	0.144590	72.48678	5.782905	3.397880	12.06924	6.263191
9	0.147639	71.65458	5.594401	3.296796	12.73583	6.718391
10	0.150946	71.52028	5.352608	3.395659	12.97507	6.756383
11	0.154104	71.51826	5.183002	3.571754	13.09591	6.631069
12	0.157115	71.37512	5.018846	3.672999	13.33539	6.597649
13	0.159845	71.00355	4.853038	3.692608	13.75251	6.698298
14	0.162139	70.50765	4.716862	3.670540	14.27182	6.833124
15	0.164208	69.98748	4.598741	3.628862	14.80738	6.977536
16	0.166334	69.48308	4.483035	3.581316	15.30565	7.146913
17	0.168550	69.05284	4.367160	3.543929	15.73380	7.302271
18	0.170777	68.72428	4.253982	3.525099	16.08922	7.407411
19	0.173014	68.46052	4.145296	3.518216	16.39551	7.480460
20	0.175267	68.21458	4.040252	3.514038	16.68167	7.549459

Cholesky Ordering: LNTB LNREER LNRFY LNRDY LNOIL

Table 14 indicates variance decomposition of trade balance which states the following results: for the second period, 94.6 percent of variance of trade balance is explained by itself. This shows that the most significant endogeneity for trade balance is itself. However, after sixth period this ratio falls to 76 percent and this ratio fluctuates between 68.2 and 72.5 percent for the periods between eight and twenty. From eight periods on variance fluctuations can be observed stable.

When we take the twentieth period into consideration, we can summarize decomposition of variance for other variables as the following: the explanatory effect of real domestic income to trade balance is realized as 16.7 percent share which is the highest among variables while oil price has 7.55 percent, real exchange rate has 4.04 percent and real foreign income has 3.51 percent shares. Especially, real domestic income effect is initially smaller but then it increases gradually and tends to increase if we select more periods. Oil price effect is also has an increasing trend and it has second big effect on trade balance. On the other hand, real

exchange rate and real foreign income effects seem more stable than oil price and real domestic income. Also, their effects are not more than these two variables. To evaluate these results, oil price and real domestic income has negative effect on trade balance through increasing import. This is the case for Turkish economy for years: economic growth leads to boost import growth and increasing oil prices deteriorate trade balance due to absence of crude oil reserves in Turkey. However, real foreign income growth has positive effect on trade balance of Turkey through demand increase on Turkish goods which improves export.

5. Resume

The study examines real exchange rate influence on trade balance for both short run and long run. By means of this study we have also studied real foreign income, real domestic income and oil prices effect on trade balance to understand determinants of trade deficit of Turkey.

Empirical findings suggest the following: According to Johansen cointegration analysis, under trace and maximum eigenvalue tests variables found cointegrated which means there is long run relationship among variables. This result enables us to apply VECM.

Our VECM findings indicate that error correction term is significant and 40.7 percent of imbalance in our model has been eliminated in one quarter by error correction term. Also, our dummy variable is significant and it shows that policy change in 2001 which made in exchange rate regime has positive impact on trade balance in Turkey. We can briefly mention other variables' effect under VECM analysis. Real exchange rate and oil price are statically significant and have negative effect on trade balance in the long run. However, we found real foreign income and real domestic income as not statically significant which means also they do not have meaningful influence on trade balance in the long run. Finally, we observe that independent variables jointly have an effect on trade balance according to F-statistic value while we obtain a bit low R-squared value as 0.47. This does not cause a problem since our model is found significant in terms of residual tests. Histogram and normality test, heteroscedasticity test and serial correlation LM test give desirable results in the logarithmic form of our model. We can compare these results with our expectation that is done in formulation of model part. We can say that, coefficient of oil price and has similar result with our expectation. Moreover, results suggest that an increase in real exchange rate will deteriorate trade balance which is against to our expectation.

For short run analysis we apply both Granger causality and Wald test. Thus, at 10 percent level real exchange rate influence trade balance in short run under Granger causality test. Also, according to this test results oil price causes trade balance while real foreign income and real domestic income does not cause trade balance in the short run. Moreover, Wald test results under VECM indicate that coefficients of real exchange rate jointly influence trade balance in the short run. Also, real domestic income coefficients' has short run effect on trade balance. On the other hand, the effects of coefficients of real foreign income and oil price jointly are not statically significant for trade balance which means that they do not have influence on trade balance in the short run.

Generalized impulse response analysis under VECM applied which gives following results: trade balance positively affects itself for twenty quarters. However, response of trade balance

to one-unit shock of exchange rate shows S curve pattern which is initially negative then turns to positive finally it becomes negative and stable until the end of twentieth period. This result supports findings of Onafowora (2003). Moreover, trade balance has been positively affected by real foreign income after nine quarters while the effect is fluctuated as being positive initially and turns to negative for 4 periods again becomes positive at eighth quarter. This pattern also followed by response of trade balance to one-unit shock of oil price but in different quarters.

Also, we checked response of real exchange rate to standard deviation shocks of other variables. We found that except oil price effect on real exchange rate, response of real exchange rate to itself and other variables is positive for twenty quarters.

Finally, we finish our empirical test by variance decomposition test. We calculated variance decomposition of trade balance and found that most of variance fluctuations can be explained by itself. Real domestic income, oil price, real exchange rate and real foreign income are ordered in terms of the power to explain rest of the fluctuations.

To conclude, some recommendations can be made for Turkey in order to improve her trade deficit for the following periods. Firstly, as we found oil price statically significant in our findings, oil and natural gas explorations should be accelerated and budget that is reserved for these activities should be increased. It is highly possible that Turkey could reach these resources due to located in Middle-east region which has many oil exporter countries. If Turkey could increase oil and natural gas productions, the rate of import on energy usage would be dramatically declined from 90 percent level. Of course, this would affect Turkey's trade deficit in a good aspect. In addition, according to Turkish Electricity Transmission Company (TEİAŞ), rate of natural gas that is used in Electricity Generation in Turkey is 44 percent which have significant negative effect on trade deficit, because 96 percent of natural gas that is used in Turkey was imported in 2010. In the light of this information, the rate of fuels that are imported should be reduced by establishing new sources in electricity generation in order to improve trade deficit in the following years. Nuclear energy is one of the ways to decrease imported fuels in energy needs of Turkey, but this is a controversial issue in terms of possible negative threats of this energy to the environment.

Secondly, as we found also the effect of real exchange rate significant on trade balance, we can say that "managed float" exchange rate regime should be continued to be implemented, because our findings suggest that dummy variable which represents policy change in 2001 which is done by converting fixed exchange rate regime into managed float, has positive impact on trade balance and it is statically significant to explain trade deficit. Moreover, CBRT's foreign exchange reserves should be continued to be strengthened in order to respond instantaneous capital outflows during crisis periods. Because, the reason of exchange rate regime change in 2001 was to fail to respond this kind of capital outflows which resulted to exhaustion of foreign exchange reserves of CBRT. Lastly, Turkey's export seems open to fluctuations due to having neighbours and partners which are struggling with economic and political crisis such as public debt crisis in Greece, civil war in Syria, political instability in Iraq and economic recession in EU. Because of this problematic environment, Turkey should diversify her trade to developing markets.

References

Akbostancı, E. and G.I. TUNÇ (2002), “Turkish Twin Deficits: an Error Correction Model of Trade Balance,” *ERC Working Papers*, 01(06).

Akbostancı, E (2002), “Dynamics of the Trade Balance: The Turkish J-Curve.” *ERC Working Papers*, 02/05

Akhtar, M. ve Hilton R. S (1984), “Effects of Exchange Rate Uncertainty on German and U.S. Trade”, *Federal Reserve Bank of New York, Quarterly Review*, 9

Alpago, H., The Contradictions of Free Market System and The Impacts of FDI and Foreign Trade on Economy, *Turkish Economic Review*, Volume 1 December 2014 Issue 1

Alpago, H., Türkiye-IMF İlişkileri, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2002.

Alptekin, V. (2009). “Türkiye’de Dış Ticaret ve Reel Döviz Kuru İlişkisi: Vektör Otoregresyon (VAR) Analizi Yardımıyla Sınanması” *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi* Cilt: 2, Sayı: 2, s.132-149.

Arize, A. C. (1994), “Cointegration Test for a Long-run Relation between the Real Effective Exchange Rate and the Trade Balance.” *International Economic Journal* Volume 8, No:3

Bahmani-Oskooee, M. (1991), “Is There a Long-run Relation Between the Trade Balance and the Real Effective Exchange Rate of LDCs?” *Economic Letters*, 403- 407.

Boyd, Derick, and Caporale, Guglielmo Maria and Smith Ron (2001) “Real Exchange Rate Effects on the Balance of Trade: Cointegration and the Marshall-Lerner Condition,” *International Journal of Finance and Economics*, 6, 187-200.

Chinn, M. and Wei, S-J. (2008), “A Faith-based Initiative: Do We Really Know that a Flexible Exchange Rate Regime Facilitates Current Account Adjustment?” *NBER Working Paper*, No. 14420.

Demir M. and Sever E. (2007) “Türkiye’de Bütçe Açığı ile Cari Açık Arasındaki İlişkilerin VAR Analizi ile İncelenmesi” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Nisan 2007, 2(1): 47-63

Erkiliç, S. (2006), “Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri (Uzmanlık Yeterlilik Tezi)” (Ankara:Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İstatistik Genel Müdürlüğü).

Goldstein, M. and Khan M.S. (1985). “Income and Price Effects in Foreign Trade”, *Handbook of International Economics*, Vol II: 1041–1105

Işiker M., (2012), The effect of exchange rate on trade deficit, Queen Mary University, London, 110536848

Kimbugwe, H. (2006). "The bilateral J-Curve hypothesis between Turkey and her 9 trading partners," *MPRA Paper* 4254, University Library of Munich

Onafowora, O. (2003), “Exchange Rate And Trade Balance in East Asia: Is There A J Curve?,” *Economics Bulletin*, 5(18): 1-13.

Peker, O. and Hotunoğlu H. (2009), “Türkiye’de Cari Açığın Nedenlerinin Ekonometrik Analizi,” *Atatürk Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 23(3): 221–237.

Rose, A.K and Yellen, J.L (1989). “Is There a J-Curve?” *Journal of Monetary Economics* 24, 53-68.

Vergil, H. (2002). “Exchange Rate Volatility in Turkey and Its Effect on Trade Flows.” *Journal of Economic and Social Research* 4 (1), 83–99

Yapraklı S. (2010) “The Determinants of Foreign Trade Deficits Under Floating Exchange Rate Regime: Bounds Test Approach” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2010; 65(4): 143-163

XVII. YÜZYIL ÜÇ BESTEKÂRININ ALTI ÂYİN-İ ŞERÎFİNİN MÜZİKÂL ANALİZİ

Yrd. Doç. Dr. Şirin KARADENİZ GÜNEY¹
Yrd. Doç. Dr. Sinem ÖZDEMİR²
Öğr. Gör. N. Yeşim ALTINEL ÇOBAN³

Özet

Osmanlı Devleti'nin devlet ve toplum düzeninde karşılaştığı tüm olumsuzluklara rağmen; XVII. yüzyıl müzik tarihi bakımından en önemli ve zevkli devirlerden birini teşkil eder. Gerek müzik eserleri örneklerinin form, makam, usûl, bestekâr, güfte yazarı ve çalgı bilgileriyle nota yazısına geçirilmesi ve günümüze ulaşmasına imkan vermesi özelliğiyle kaleme alınması, gerek enderûn, mehterhâne, nevbethâne mevlevîhâne gibi dinî ve dindışı müzik eğitimi ve meşkinin gerçekleştirildiği mekanlardaki çeşitlilik ve paralelinde zengin form, makam, melodi yelpazesi ve gerekse Hâfız Post, Kutb-i nâyi Osman Dede, Buhûrîzâde Mustafa İtrî, Kûçek Dervîş Mustafa Dede gibi Türk müzikisinin büyük bestekârlarının varlığı ve onların eşsiz sanatlı ve dinî dindışı müzik eser örnekleri XVII. yüzyıl müzik kültürü ve tarihi açısından paha biçilemez kalmıştır. Bu yüzyılda özellikle dinî müzik formlarından ilahi, tevşih, temcîd, na't, mi'râciyye, salâ ve âyin-i şerîf gibi türlerden dinî müzikin temel taşları olan çok değerli eserler bestelenmiştir. Bu çalışmada, bestekârı bilinen ilk mevlevî âyini olma özelliği taşıyan Dervîş Kûçek Mustafa Dede'nin Bayati makamındaki âyin-i şerîfi, Nâyi Osman Dede'nin Uşşak, Rast, Çargâh ve Hicaz makamlarındaki âyin-i şerîfleri ve Buhûrîzâde Mustafa İtrî'nin Segâh makamındaki âyin-i şerîfi müzikal analiz yöntemleri ile analiz edilecek ve elde edilen veriler neticesinde bu döneme âyin besteciliği açısından ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: 17.yüzyıl, Mevlevî, Âyin-i Şerîf, Analiz

MUSICAL ANALYSIS OF SIX ÂYİN-İ ŞERÎF OF THE THREE COMPOSERS OF XVII. CENTURY

Abstract

XVII. century constitutes one of the most important and delightful periods in terms of classical music history despite all the hitches faced by the Ottoman State in the state and society. The writing of the samples of musical works in the musical notes together with their information on their form, makam, usûl, composer, lyricist and musical instruments, allowing them to come until today, and the diversity of places such as enderun, mehterhane, nevbethane mevlevihane, where religious and nonreligious musical education and exercise were performed, and in parallel to this the rich range of form, makam and melody as well as the existence of great composers of the Turkish classical music such as Hafız Post, Kutb-i nâyi Osman Dede, Buhûrîzâde Mustafa İtrî, Kûçek Dervîş Mustafa Dede and unique examples of their artistic, religious and nonreligious musical works made the XVII. century invaluable in terms of musical culture and history. In that century, invaluable works were set to music, which consist the fundamentals of religious music, particularly from religious musical forms such as divine music, tevşih, temcîd, naat, miraciyye, sala and âyin-i şerîf. In this study, âyin-i şerîf of Kûçek Dervîş Mustafa Dede in Bayati makam, which is the first mevlevî ritual whose composer is known, âyin-i şerîf s of Nâyi Osman Dede in Uşşak, Rast, Çargâh and Hicâz makams as well as âyin-i şerîf of Buhûrîzâde Mustafa İtrî in Segâh makam will be analyzed with musical analysis methods, and by virtue of the results to be obtained, it will be tried to shed light on this period in terms of ritual's composing and makam.

Keywords: 17th century, Mevlevî, Âyin-i Şerîf (the ritual of Sufis), Analysis

Özgün Araştırma / Original Article

¹ Sorumlu yazar / Corresponding author, Istanbul Technical University, TURKEY, karadenizsi@itu.edu.tr,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1932-0691>

² Istanbul Technical University, TURKEY, ozdemirsin@itu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0300-2111>

³ Istanbul Technical University, TURKEY, cobann@itu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4576-566X>

1.GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyıl siyasi, iktisadi ve kültürel tarihi, devletin içte ve dışta türlü sorunlarla uğraştığı diğer taraftan da son derece ilgi çekici, önemli bir tarih kesitini işaret eder. Toplam on bir padişahın hükümdarlıkları dönemi olan 1600-1700'lü yıllar, devlet ve toplum düzeninin karşılaştığı bütün olumsuzluklara rağmen; müzikî tarihi bakımından en önemli ve zevkli devirlerden birini teşkil etmiştir. Müzikî yanında mimari, şiir, edebiyat, tarih, tasavvuf alanlarında da kültür tarihinin en önemli isimlerini yetiştiren bir dönem olması bakımından XVII. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu yüksek kültür düzeyi ve sanat çevresinin ne denli canlı ve verimli olduğunun örnekleri ile taçlanmıştır.

Müzikîmiz bakımından birinci derecede kaynak eserlerin peş peşe kaleme alındığı XVII. yüzyıl, "güfte kitabı", "cönk", "risâle", "edvâr", "târih", "seyâhatnâme" vb. türdeki bu eserlerle yalnızca ilgili yüzyıl bakımından değil, daha önceki devirler bakımından da kıyas yolu ile bilgiler edinmemize imkân veren, diğer yandan günümüzde genel geçer kabul gören bâzı yaklaşımların da o bilgiler ışığında yeniden gözden geçirilmesini gerekli kılan tespitleri bünyesinde barındırmaktadır (Ayangil,2002:45). XVII. yüzyılın müzikî hayatına, kurumlarına, gelişmelerine, bestekârlarına, eserlerine, sanat anlayışına, makam tasnifleri ve usûl bilgilerine, dönem çalgılarına ve oyunlarına ışık tutan kaynakları ve yazarları ise şöyledir: Hâfız Post'un "Güfte Mecmûası"sı, Santûrî Ali Bey / Ali Ufkî Bey'in "Mecmûa-i Sâz-ü Söz" adlı cönkü (nota defteri) ve "Sarây-ı Enderûn" adlı betiği, Kutb-ı nâyî Osman Dede Efendi'nin "Rab-ı Ta'birât-ı Müsikî"si, Ahîzâde'nin "Edvâr"ı, Evliyâ Çelebi'nin "Seyâhatnâme"si, Prens Demetrius Cantemir / Kantemiroğlu'nun "Kitâb-ı 'ilm'ül müsikî 'alâ vech'il hurûfât" adlı müzikî kuramı kitabı ve "Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Gerileme Târîhi" adlı telifi, Şeyh'ülislâm Mehmed Es'ad Efendi'nin "Atrab'ülâsâr"ı, Kâtip Çelebi'nin "Keşfüzzünûn"u (özellikle İlm-i Müsikî kısmı), Gelibolulu Mustafa Âli'nin "Küh'ül ahbâr"ı ve Müstakîymzâde'nin "Mecmûa"sı bunların başlıcalarındandır (Ayangil,2002:46).

XVII. yüzyıl aralarında Hâfız Post, Kutb-ı nâyî Osman Dede, Buhûrîzâde Mustafa İtrî, Kûçek Derviş Mustafa Dede gibi dini ve dindışı müzikîmizin en büyük bestekârları addolunan isimlerin yaşadığı ve eser verdikleri devirdir (Ayangil,2002:45). Bu bestekârlar musikimizin sözlü ve saz eseri repertuarında yer alan mihenk taşı değerindeki Miraciye'den besteye, kârdan Âyîn-i şerîf e kadar geniş bir yelpazede gerek dini gerek din dışı formlarda eserler vücuda getirmişlerdir.

Konumuz itibarı ile ele alacağımız Mevlevî ayinlerinin ilk örnekleri Beste-i Kadim olarak adlandırılan Pençgâh, Dügâh ve Hüseyini Makamlarındaki bestekârları meçhul XVI. Yüzyılda bestelendiği tahmin edilen ayinleridir. XVII. yüzyılda bestekârı bilinen ilk âyîn-i şerîf Beyâtî Makamında Kûçek Derviş Mustafa Dede tarafından bestelenmiştir.

Bu yüzyılda bestelenen bir diğer ayin Segâh makamında olup; yüzyılın dînî müzikî sahasında olduğu kadar, dîn dışı müzikî sahasında da muhteşem eserler meydana getiren Türk Müsikî tarihinin en büyük san'atkârlarından biri olarak addedilen Buhûrî-zâde Mustafa İtrî'ye aittir. İtrî aynı zamanda bütün Mevlevî Âyîn-i şerîf lerin başında icra edilen Rast makamındaki Na't-ı Şerîf'in de bestekârdır (Tura, 1983:11).

XVII. yüzyılın dînî müzikî alanındaki en büyük bestekârlarından bir diğeri de "Kutb-ı nâyî Osman Dede"dir ki, "Rast", "Uşşak", "Çargâh" ve "Hicaz" makamlarındaki dört adet âyîn-i şerîf bestesi bu formun en önemli örnekleri arasında yer almıştır.

Bu çalışmada XVII. yüzyılda bestelenmiş olan altı âyîn-i şerîf in ekler bölümünde görüldüğü üzere önce usûl sayıları belirlenerek her bir ayin için birer tablo hazırlanmıştır. Altı ayinin hem makam hem form analizleri yapılmıştır. Biçimlerin incelenmesi yapıp bölümler tespit edildikten sonra yapılan makam analizi sonuçları ile paralellik olup olmadığı karşılaştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar tablolar halinde gösterilmiştir. İnceleme sırasında ayinlerin başında ve sonunda icra edilen çalgısal türlerin dönem bestekârı tarafından bestelenenleri inceleme kapsamına alınmış ve bu çalgısal türler için de usûl ve makam analizlerini içeren tablolar hazırlanmıştır.

2.MEVLEVİ ÂYİNLERİ ve SEÇİLEN ÂYİNLERİN ANALİZİ

Türk Müziğinin en büyük formları içerisinde yer alan Mevlevî ayinleri, Mevlevîlerin zikirleri sırasında, semaya eşlik edilmesi için sazın ve sözün bir arada icra edileceği şekilde bestelenmiş eserlerdir. Döneminin Konservatuarı görevini üstlenen mevlevihanelerde yetişen kişiler tarafından

vücuda gelen ayinler o ortamda verilen müzik eğitimi, adabı ve bestecilik anlayışı ile ilgili pek çok özellik taşımaktadır.

Mevlana Celaleddin Rumi'nin (1207–1231) ardından onun düşüncelerini benimseyenler tarafından kurulan Mevlevilik tarikatı, kültürümüze pek çok zenginlik katmıştır. Mevlevi tarikatının bir ürünü olan ve Türk Müziğinin en büyük formları içerisinde yer alan Mevlevi ayinleri, Mevlevilerin zikirleri sırasında, semaya eşlik edilmesi için sazın ve sözün bir arada icra edileceği şekilde bestelenmiş eserlerdir. Günümüz Mevlevi ayin bestekârlarından Hafız Ahmet Çalışır Mevlevi ayinlerinin sistematikleşmesi hakkında şunları söylemiştir:

“Mevlevi ayini Hz. Mevlana'nın belli bir usûle bağlı olmadan tamamen bir vecd hali ile yapmış olduğu semanın sonradan bir sisteme bağlanması ile oluşmuştur. Hz. Pir'in düşünce, yaşayış, ilim ve aşk halinden oluşan bu sistematik yapı, oğlu Sultan Veled ve onun oğlu Ulu Arif Çelebi zamanında oluşmuştur. Hem Sultan Veled hem de Ulu Arif Çelebi'nin belirli bir düzene bağlı olmaksızın sema ettikleri bilinmektedir. Ancak sonraları bunun Hz. Mevlana'yı anmak maksadı ile periyodik hale gelmesi, mukabelenin bir sistem haline gelmesine zemin oluşturmuş ve sema meclislerine bir düzen verilmeye başlanmıştır. 15. Yüzyılda (Sultan Veled oğlu Şemseddin Emir Abid Çelebi oğlu Emir Âlim Çelebi'nin oğlu olan ve 1421 yılında çelebilik makamına gelen Pir Adil Çelebi tarafından bugünkü anlamda düzenlenen mukabele-i şerif, daha sonra 1642 yılında çelebilik makamına geçen Pir Hüseyin çelebi tarafından, tekke ve medrese kavgalarının yoğun olduğu bir dönem olmasında rağmen herkes tarafından kabul görmüş bir şekilde son düzenlemeleri yapılmış ve son halini almıştır” (Karadeniz, 2013:1).

Her biri birer hazine değerinde olan Mevlevi ayinleri genel yapısı itibarıyla birbirinden ritmik ve melodik yapıları açısından farklılık gösteren dört selamdan meydana gelmektedir. Her selamın ayrı bir anlamı vardır (Karadeniz, 2013:1).

“Birinci selam, insanın bilgiyle hakikate yönelerek, Yüce Yaratıcıyı ve kendi kulluğunu idrak etmesini, ikinci selam, insanın yaradılıştaki düzeni ve azameti fark ederek, Allah'ın kudreti karşısında hayranlık duymasını, üçüncü selam, bu hayranlığın aşka dönüşmesi ve aşk ile kendinden geçiştir. Tam bir teslimiyetle sevgilide yok oluşturmaktır. Bir nevi miraçtır. Dördüncü selam ise insanın manevi yolculuğunu tamamlayıp kulluğa dönüşünü temsil etmektedir” (Çevikoğlu, 2008).

Mevlevi ayinlerinde kullanılan güftelere bakıldığında Mevlana'nın Divan-ı Kebir ve/veya Mesnevisinden seçme kısımlar olduğu görülmektedir. Ancak bu eserler dışında Sultan Veled, Ahmed Eflâki, Yunus Emre gibi başka kişilere ait güftelerin de kullanıldığı bilinmektedir. Güfteler Farsça, Arapça ve Türkçe olmak üzere üç dil olduğu ve aruz vezni ile ölçülerek yazılmıştır. Güftenin bittiği ancak melodik açıdan söyleneceklerin bitmediği zamanlarda melodik yapı ve usûlü tamamlamak adına lafzi terennümlerin ayinleri süslediği görülmektedir. Mevlevi ayinlerinde yalnız lafzi terennüm değil saz terennümler de yer almaktadır (Karadeniz, 2013:4).

Mevlevi ayinlerinden önce ve sonra çalınan peşrev ve ardından çalınan yürük semai adı verilen çalgısal türler Mevlevi ayinlerinin önemli parçalarından bir diğeridir. Bu saz eserleri ayinin bestecisine ait olabileceği gibi başka bir besteci tarafından yazılan bir eser de olabilir. Bu noktada Mevlevi ayinlerinin önemli bir özelliğine daha dikkat çekmek gerekir. Farklı dönem ve farklı bestekârların eserleri Mevlevi ayinlerinde bir bütün olarak icra edilebilmektedir. Örneğin, ne zaman ve kim tarafından bestelendiği bilinmeyen beste-i kadim düğâh ayinden önce on dokuzuncu yüzyılda yaşayan Salih Dede'nin uşak peşrevinin çalınması gibi.

Ayinleri makam kullanımı açısından değerlendirdiğimizde ise:

- 1) Başladığı makamla devam eden ve biten örneğin Künhi Abdürrahim Dede Hicaz Ayini,
- 2) Başladığı makamdan sonra başka makam/makamlara geçen ve yine başladığı makamla biten örneğin Hafız Abdürrahim Şeyda Dede Irak Ayin,
- 3) Başladığı makamdan farklı bir makamda biten örneğin Musahib Seyyid Ahmed Ağa Nihavend Ayin,
- 4) Başka bir ayinle tamamlanan ayinler örneğin beste-i kadim düğâh ayin, olmak üzere dört kategoride ele alabiliriz (Karadeniz, 2013:4).

2.2. XVII. YÜZYIL MEVLEVİ ÂYİNLERİNİN ANALİZİ

Bu bölümde sırasıyla Bayati, Segâh, Rast, Çargâh Hicaz ve Uşak makamlarındaki ayinlerin müzikal analizleri yapılmış ve açıklamalarıyla tablolar halinde sunulmuştur.

Makam analizleri yapılırken o dönem Türk musikisi makam anlayışı da göz önünde bulundurularak bugün yaygın olarak kullanılan Arel-Ezgi-Uzdilek sistemi çerçevesinde bir yol izlenmiştir.

2.2.1. BEYÂTİ MEVLEVÎ ÂYİN-İ ŞERÎF

Tablo1: Beyâti Mevlevî Âyîn-i Şerîf'in Selamları İçinde Kullanılan Usûller ve Ölçü Sayıları

Bestekâr	Makam	1.Selam Usûl/ölçü sayısı	2.Selam Usûl/ölçü sayısı	3.Selam Usûl/ölçü sayısı	4.Selam Usûl/ölçü sayısı	Son Peşrev Usûl/ölçü sayısı	Son Yürük Semai
Küçek Derviş Mustafa Dede	Bayati	Devr-i Revan(14/8) 67 ölçü	Evfer (9/4) 47 ölçü	-11 ölçü Devr-i Kebir(14/4) -12 ölçü Aksak Semai(10/8) -170 ölçü Yürük Semai(6/8) Toplam:193 ölçü	Evfer (9/4) 18 ölçü	-	-

Tablo2: Beyâti Mevlevî Âyîn-i Şerîf'in Biçim ve Makam Analiz Sonuçları

1.SELAM			2.SELAM			3.SELAM			4.SELAM		
Ölçü Aralığı	Makam	Biçim	Ölçü Aralığı	Makam	Biçim	Ölçü Aralığı	Makam	Biçim	Ölçü Aralığı	Makam	Biçim
1-33	Beyâti	A Bölümü	1-47	Beyâti	A Bölümü	1-23	Beyâti	A Bölümü	1-18	Hicaz Humayun / Hicaz Uzzal/ Hicaz Makamı	A Bölümü
34-49	Çargâh	B Bölümü				24-61	Beyâti	B Bölümü			
50-67	Beyâti	C Bölümü				62-98	Beyâti	C Bölümü			
						99-129	Beyâti	D Bölümü			
						130-154	Hicaz	E Bölümü			
						155-194	Hicaz Humayun	F Bölümü			

82

Beyâti Mevlevî Ayini'nin 1. Selamı Devr-i Revan (14/8) usûlü ile 67 ölçü uzunluğunda bestelenmiştir. Yapılan analiz neticesinde, ayinin 1. Selamının 3 bölümden meydana gelmiş olduğu tespit edilmiştir. Ana makamın yapısı içerisinde yer alan çeşniler kullanılarak Beyâti makamı içerisindeki tüm çeşniler kullanılmış olup, B bölümünde Çargâh makamına geçilmiş C bölümünde tekrar Beyâti makamına dönmüştür. Form ve makam analizleri karşılaştırıldığında bölümler ile makam geçkilerinin çoğunlukla paralelliği saptanmıştır. 2. Selam 47 ölçü Ağır Evfer (9/4) usûlü ile 1 Bölüm olarak bestelenmiştir. Ayinde 3. Selamda 11 ölçü Devr-i Kebir, (14/4) , 12 ölçü Aksak Semai(10/8) ve 170 ölçü Yürük Semai (6/8) usûlü kullanılmıştır. Bu selam 6 bölümden oluşmaktadır. Ayinin 4. Selamı ise 18 ölçü uzunluğunda 1 bölüm olarak Ağır Evfer (9/4) usûlünde bestelenmiştir.

2.2.2.SEGÂH MEVLEVÎ ÂYİN-İ ŞERÎF

Tablo3: Segâh Mevlevî Âyîn-i Şerîf'in Selamları İçinde Kullanılan Usûlleri ve Ölçü Sayıları

Bestekâr	Makam	1.Selam Usûl/ölçü sayısı	2.Selam Usûl/ölçü sayısı	3.Selam Usûl/ölçü sayısı	4.Selam Usûl/ölçü sayısı	Son Peşrev Usûl/ölçü sayısı
Buhûri-zâde Mustafa Efendi	Segâh İtrî	Devr-i Revan (14/8) 86 ölçü	Evfer (9/4) 57 ölçü	-12 ölçü Devr-i Kebir(14/4) -9 ölçü Aksak Semai(10/8) -130 ölçü Yürük Semai(6/8)	Evfer (9/4) 16 ölçü	-

Tablo 4: Segâh Mevlevî Âyîn-i Şerîf'in Biçim ve Makam Analiz Sonuçları

1.SELAM			2.SELAM			3.SELAM			4.SELAM		
Ölçü Aralığı	Makam	Biçim	Ölçü Aralığı	Makam	Biçim	Ölçü Aralığı	Makam	Biçim	Ölçü Aralığı	Makam	Biçim
1-17	Segâh Makamı	A Bölümü	1-33	Neva Makamı	A Bölümü	1-5	Bestenigar Makamı	A Bölümü	1-16	Neva Makamı	A Bölümü
17-47	Segâh Maye Makamı	B Bölümü	33-57	Sümbüle/Bestenigar/Irak Makamı	B Bölümü	5-22	Eviç Makamı	B Bölümü			
47-69	Arazbar/Saba Makamı	C Bölümü				22-57	Eviç Makamı	C Bölümü			
69-83	Kûçek Makamı	D Bölümü				57-124	Bestenigar Makamı	D Bölümü			
83-86	Uşşak/Beyâti Makamı	E Bölümü				124-151	Hüzzam Makamı	E Bölümü			

Segâh Mevlevî Ayini'nin 1. Selamı Devr-i Revan(14/4) usûlü ile 86 ölçü ile bestelenmiştir. Yaptığımız analiz neticesinde, ayinin 1. Selamının 5 bölümden meydana gelmiş olduğu tespit edilmiştir. Her bölüm içerisinde yer alan makam geçkileri tabloda belirtildiği gibidir. Ana makamın yapısı içerisinde yer alan çeşniler kullanılarak yakın ve uzak makamlara geçkiler yapılmıştır. Form ve makam analizleri karşılaştırıldığında bölümler ile makam geçkilerinin çoğunlukla paralelliği saptanmıştır. Bazı bölümlerde birden fazla makam geçkisi yaptığı görülmüştür. 2. ve 4. Selamlarda aynı usûl (Ağır Evfer (9/4)) kullanılmış olup; biçim bakımından 2. Selamın 1. Bölümü ve makamı 4. Selamda aynen kullanılmıştır. 2. Selam 57 ölçü uzunluğunda iken 4. Selam 16 ölçü ile bestelenmiştir. 5 bölümden meydana gelen 3. Selamda da yakın makamlara geçkiler yapılmıştır. Devr-i Kebir (14/4) usûlü ile 12 ölçü, Aksak Semai (10/8) usûlü ile 9 ölçü ve Yürük Semai (6/8) usûlü ile 130 ölçü bestelenen 3. Selam toplam 151 ölçüdür.

Tablo 5: Segâh Mevlevî Âyîn-i Şerîf'in Başında İcra Edilen Peşrevin Haneler Bazında Usûlleri, Ölçü Sayıları ve Makamı

Ayinin Bestekârı	Makamı	Peşrevin				
		Bestekârı	Usûlü	Hanesi	Ölçü Sayısı	Makam
Buhûri-zâde Mustafa İtrî Efendi	Segâh	Nâyî Osman Dede	Devr-i Kebir (14/2)	1.hane	8 ölçü	Segâh
				2.hane	8 ölçü	Segâh
				3.hane	4 ölçü	Segâh
				4.hane	4 ölçü	Segâh
				Toplam:24 ölçü		

Segâh Peşrevde birinci ve ikinci hanelerde teslim ve mülâzime birbirine bağlı olarak hane içerisinde yer almıştır. Bugünkü peşrev anlayışından farklı bir yapıda bestelenmiştir. Üçüncü hanede teslim ve mülâzime bulunmazken; dördüncü hanede ise teslim ve mülâzimenin bir bölümü kullanılmıştır.

2.2.3.RAST MEVLEVÎ ÂYİN-İ ŞERİF

Tablo 6: Rast Mevlevî Âyîn-i Şerîf'in Selamlar İçinde kullanılan Usûlleri ve Ölçü Sayıları

Bestekâr	Makam	1.Selam Usûl/ölçü sayısı	2.Selam Usûl/ölçü sayısı	3.Selam Usûl/ölçü sayısı	4.Selam Usûl/ölçü sayısı	Son Peşrev Usûl/ölçü sayısı	Son Yürük Semai Usûl/ölçü sayısı
Nâyî Osman Dede	Rast	Düyek (8/4) 154 ölçü	Evfer (9/4) 34 ölçü	-9 ölçü Frençin(12/2) -14 ölçü Aksak Semai(10/8) -267ölçü Yürük Semai(6/8) Toplam:290 ölçü	Evfer (9/4) 18 ölçü	Düyek (8/4) 20 ölçü	Yürük Semai(6/8) 30 ölçü

Tablo 7: Rast Mevlevî Âyîn-i Şerîf'in Biçim ve Makam Analiz Sonuçları

1.SELAM			2.SELAM			3.SELAM			4.SELAM		
Ölçü Aralığı	Makam	Biçim	Ölçü Aralığı	Makam	Biçim	Ölçü Aralığı	Makam	Biçim	Ölçü Aralığı	Makam	Biçim
1-47	Rast	A Bölümü	1-19	Rast	A Bölümü	1-24	Nişâbur	A Bölümü	1-18	Rast	A Bölümü
47-82	Rast	B Bölümü	19-34	Rast	B Bölümü	24-81	Nişâbur	B Bölümü			
82-106	Rast	C Bölümü				81-125	Nişâbur	C Bölümü			
106-118	Rast	D Bölümü				125-161	Nişâbur	D Bölümü			
118-154	Rast	E Bölümü				161-290	Nişâbur-Rast	E Bölümü			

Rast Mevlevî Ayini'nin 1. Selamı Ağır Düyek (8/4) usûlünde 154 ölçü ile bestelenmiştir. Yapılan analiz neticesinde, ayinin 1. Selamının 5 bölümden meydana gelmiş olduğu tespit edilmiştir. 2. ve 4. Selamlarda aynı usûl (Ağır Evfer (9/4) kullanılmış olup; Biçim bakımından 2. Selamın 1. Bölümü ve makamı 4. Selamda aynen kullanılmıştır. 2. Selam 34 ölçü uzunluğunda iken 4. Selam 18 ölçü olarak bestelenmiştir. 5 bölümden meydana gelen 3. Selamda da yakın makamlara geçkiler yapılmıştır. Frenkçin (12/2) usûlü ile 9 ölçü, Aksak Semai (10/8) usûlü ile 14 ölçü ve Yürük Semai (6/8) usûlü ile 267 ölçü bestelenen 3. Selam toplam 290 ölçüdür. Her bölüm içerisinde yer alan makam geçkileri tabloda belirtildiği gibidir.

Tablo 8: Rast Mevlevî Ayininin Başında İcra Edilen Peşrevin Haneler İçinde Kullanılan Usûller, Ölçü Sayıları ve Makamı

Ayinin Bestekârı	Makamı	Peşrevin				
		Bestekârı	Usûlü	Hanesi	Ölçü Sayısı	Makam
Nâyî Osman Dede	Rast	Nâyî Osman Dede	Devr-i Kebir (14/2)	1.hane	2 ölçü	Rast
				Teslim	2 ölçü	Rast
				2.hane	8 ölçü	Rast
				3.hane	3 ölçü	Rast
				4.hane	2 ölçü	Rast

2.2.4. ÇARGÂH MEVLEVÎ ÂYİN-İ ŞERİF

Tablo 9: Çargâh Mevlevî Âyîn-i Şerîf'in Selamlar İçinde Kullanılan Usûlleri ve Ölçü Sayıları

Bestekâr	Makam	1.Selam Usûl/ölçü sayısı	2.Selam Usûl/ölçü sayısı	3.Selam Usûl/ölçü sayısı	4.Selam Usûl/ölçü sayısı	Son Peşrev Usûl/ölçü sayısı	Son Yürük Semai
Nâyî Osman Dede	Çargâh	Devr-i Revan (14/8) 103 ölçü	Evfer(9/4) 31 ölçü	-8 ölçü Devr-i Kebir(14/4) -12 ölçü Aksak Semai(10/8) -83 ölçü Yürük Semai(6/8) Toplam: 103 ölçü	Evfer (9/4) 16 ölçü	Tanburi Osman Bey (Saba) Devr-i Kebir (14/2) 1.hane 3ölçü Teslim 1 ölçü 2. hane 3 usûl Teslim 1 usûl 3.hane 3 usûl 4.hane 3 usûl Toplam 14 ölçü	Yürük Semai(6/8) 13 ölçü

Tablo10: Çargâh Mevlevî Âyîn-i Şerîf'in Biçim ve Makam Analiz Sonuçları

1.SELAM			2.SELAM			3.SELAM			4.SELAM		
Ölçü Aralığı	Makam	Biçim	Ölçü Aralığı	Makam	Biçim	Ölçü Aralığı	Makam	Biçim	Ölçü Aralığı	Makam	Biçim
1-19	Çargâh	A Bölümü	1-30	Bestenigâr-Çargâh	A Bölümü	1-20	Çargâh	A Bölümü	1-16	Bestenigâr-Çargâh	A Bölümü
20-28	Bestenigâr	B Bölümü				21-65	Çargâh	B Bölümü			
29-46	Çargâh	C Bölümü				65-100	Saba	C Bölümü			
47-60	Çargâh	D Bölümü				100-132	Çargâh	D Bölümü			
61-76	Çargâh	E Bölümü				133-158	Saba	E Bölümü			
77-90	Çargâh	D Bölümü				159-179	Çargâh	F Bölümü			
91-102	Bestenigâr	B Bölümü				180-203	Çargâh	G Bölümü			

Çargâh Mevlevî Ayini'nin 1. Selamı Devr-i Revan (14/8) usûlü ile 103 ölçü ile bestelenmiştir. Yapılan analiz neticesinde, ayinin 1. Selamı 7 bölümden meydana gelmiş olduğu tespit edilmiştir. 2. ve 4. Selamlarda aynı usûl (Ağır Evfer (9/4) kullanılmış olup; biçim bakımından 2. Selamın 1. Bölümü ve makamı 4. Selamda aynen kullanılmıştır. 2. Selam 30 ölçü uzunluğunda iken 4. Selam 16 ölçü olarak bestelenmiştir. 7 bölümden meydana gelen 3. Selamda da yakın makam olan Saba Makamına geçkiler yapılmıştır. Devr-i Kebir (14/4) usûlü ile 8 ölçü, Aksak Semai (10/8) usûlü ile 12 ölçü ve Yürük Semai (6/8) usûlü ile 83 ölçü bestelenen 3. Selam toplam 103 ölçüdür. Her bölüm içerisinde yer alan makam geçkileri tabloda belirtildiği gibidir.

Tablo 11: Çargâh Mevlevî Âyîn-i Şerîf'in Başında İcra Edilen Peşrevin Haneler İçinde Kullanılan Usûller, Ölçü Sayıları ve Makamı

Ayinin Bestekârı	Makamı	Peşrevin				
		Bestekârı	Usûlü	Hanesi	Ölçü Sayısı	Makam
Nâyî Osman Dede	Çargâh	Nâyî Osman Dede	Devr-i Kebir (14/8)	1.hane	2 ölçü	Çargâh
				2.hane	2 ölçü	Çargâh
				3.hane (3.hane Teslim olarak kullanılmış)	4 ölçü	Çargâh
				4.hane	2 ölçü	Çargâh
					Toplam: 10 ölçü	

Çargâh Mevlevî Ayininin başında yer alan Çargâh Peşrevindeki 3. Hane bugünkü bilinen peşrev formundan farklılık göstererek, Teslim bölümü olarak kullanmıştır.

2.2.5.HİCAZ MEVLEVİ ÂYİN-İ ŞERİF

Tablo 12: Hicaz Mevlevî Âyîn-i Şerîf'in Selamlar İçinde kullanılan Usûlleri ve Ölçü Sayıları

Bestekâr	Makam	1.Selam Usûl/ölçü sayısı	2.Selam Usûl/ölçü sayısı	3.Selam Usûl/ölçü sayısı	4.Selam Usûl/ölçü sayısı	Son Peşrev Usûl/ölçü sayısı	Son Yürük Semai
Nâyî Osman Dede	Hicaz	Düyek (8/4) 151 ölçü	Evfer (9/4) 35 ölçü	-31 ölçü Düyek (8/4) -9 ölçü Aksak Semai (10/8)	-	-	-

Tablo 13: Hicaz Mevlevî Âyîn-i Şerîf'in Biçim ve Makam Analiz Sonuçları

1.SELAM			2.SELAM			3.SELAM			4.SELAM		
Ölçü Aralığı	Makam	Biçim	Ölçü Aralığı	Makam	Biçim	Ölçü Aralığı	Makam	Biçim	Ölçü Aralığı	Makam	Biçim
1-37	Hicaz Humayun/ Hicaz Uzzal Makamları	A Bölümü	1-35	Hicaz Uzzal/ Hicaz Humayun /Hicaz	A Bölümü	1-40	Hicaz Humayun/ Hicaz /Hicaz Zırgüle	A Bölümü	-	-	-
37-53	Hicaz Uzzal Makamı	B Bölümü									
53-77	Hicaz Zırgüle Makamı/ Hicaz Humayun	C Bölümü									
77-111	Hicaz Uzzal/ Hicaz Humayun	D Bölümü									
111-151	Hicaz Humayun/ Hicaz Uzzal/Hicaz Makamı	E Bölümü									

Hicaz Mevlevî Ayini'nin 1. Selamı Düyek (8/4) usûlü ile 151 ölçü ile bestelenmiştir. Yaptığımız analiz neticesinde, ayinin 1. Selamının 5 bölümden meydana gelmiş olduğu tespit edilmiştir. Ana makamın yapısı içerisinde yer alan çeşniler kullanılarak Hicaz Ailesi içerisindeki tüm makam dizileri gösterilmiştir. Form ve makam analizleri karşılaştırıldığında bölümler ile makam geçkilerinin çoğunlukla paralellığı saptanmıştır. Tüm bölümler birden fazla Hicaz ailesi dizisi ile bestelenmiştir. 2. Selam 35 ölçü Ağır Evfer (9/4) usûlü ile bestelenmiştir. Ayinde 3. Selamda 31 ölçü Düyek (8/4) ve 9 ölçü Aksak Semai(10/8) ile bestelenmiş bölümler mevcutken, Yürük Semai bölümü eksiktir. Ayinin 4. Selamı literatürde bulunmuyorken; bu eksiklik farklı bestekârların Hicaz Ayinlerinin son kısımları ile tamamlanır.

Ayinin başında icra edilen Hicaz Peşrev farklı bir yüzyıla ait olduğu için değerlendirilmeye alınmamıştır.

2.2.6.UŞŞAK MEVLEVİ ÂYİN-İ ŞERİF

Tablo 14: Uşşak Mevlevî Âyîn-i Şerîf'in Selamlar İçinde kullanılan Usûlleri ve Ölçü Sayıları

Bestekâr	Makam	1.Selam Usûl/ölçü sayısı	2.Selam Usûl/ölçü sayısı	3.Selam Usûl/ölçü sayısı	4.Selam Usûl/ölçü sayısı
Nâyî Osman Dede	Uşşak	Devr-i Revan (14/8) 101 ölçü	Evfer (9/4) 36 ölçü	-8 ölçü Devr-i Kebir(14/4) -9 ölçü Aksak Semai(10/8) -213 ölçü Yürük Semai(6/8) Toplam: 230 ölçü	Evfer (9/4) 16 ölçü

Tablo 15: Uşşak Mevlevî Âyîn-i Şerîf'in Biçim ve Makam Analiz Sonuçları

1.SELAM			2.SELAM			3.SELAM			4.SELAM		
Ölçü Aralığı	Makam	Biçim	Ölçü Aralığı	Makam	Biçim	Ölçü Aralığı	Makam	Biçim	Ölçü Aralığı	Makam	Biçim
1-27	Uşşak Makamı	A Bölümü	1-36	Uşşak Makamı	A Bölümü	1-9	Rast Makamı	A Bölümü	1-16	Uşşak Makamı	A Bölümü
27-47	Hüseyni Makamı	B Bölümü				9-56	Rast Makamı	B Bölümü			
47-79	Neva'da Uşşak	C Bölümü				56-87	Neva'da Buselikli Rast	C Bölümü			
79-101	Uşşak-Beyâti	D Bölümü				87-203	Hüseyni Makamı	D Bölümü			
						203-230	Acem Makamı	E Bölümü			

Uşşak Mevlevî Ayini'nin 1. Selâmı Devr-i Revan(14/8) usûlü ile 101 ölçü ile bestelenmiştir. Yaptığımız analiz neticesinde, ayinin 1. Selâmının 4 bölümden meydana gelmiş olduğu tespit edilmiştir. Her bölüm içerisinde yer alan makam geçkileri tabloda belirtildiği gibidir. Ana makamın yapısı içerisinde yer alan çeşniler kullanılarak yakın makamlara geçki yapılmıştır. Form ve makam analizleri karşılaştırıldığında bölümleri ile makam geçkilerinin paralelliği saptanmıştır. 2. ve 4. Selamlar aynı usûl (Ağır Evfer (9/4))biçim ve Uşşak makamı yapısı içerisinde olup; farklı ölçü sayısına sahiptir. 2. Selam 36 ölçü uzunluğunda iken 4. Selam 16 ölçü ile bestelenmiştir. 5 Bölümden meydana gelen 3. Selamda yine Uşşak makamı yapısı içerisinde yer alan çeşniler kullanılarak yakın makamlara geçkiler yapılmıştır. Devr-i Kebir (14/4) usûlü ile 8 ölçü, Akşak Semai (10/8) usûlü ile 9 ölçü ve Yürük Semai (6/8) usûlü ile 213 ölçü bestelenen 3. Selam toplam 230 ölçüdür.

Tablo 16: Uşşak Mevlevî Âyîn-i Şerîf'in Başında İcra Edilen Peşrevin Haneler İçinde Kullanılan Usûller, Ölçü Sayıları ve Makamı

Ayinin Bestekârı	Makamı	Peşrevin				
		Bestekârı	Usûlü	Hanesi	Ölçü Sayısı	Makam
Nâyî Osman Dede	Uşşak	Nâyî Osman Dede	Muzaaf Devr-i Kebir (14/2)	1.hane	8 ölçü	Uşşak
				2.hane	8 ölçü	Uşşak
				3.hane	8 ölçü	Tiz bölgede genişleme Uşşak
				4.hane	8 ölçü	Dügâhta saba-pest bölgede genişleme
				Toplam: 36 ölçü		

Uşşak Peşrevde teslimler bağı olarak hane içerisinde yer almıştır.

Tablo 17: Uşşak Mevlevî Ayininin Sonunda İcra Edilen Peşrevin Haneler İçinde kullanılan Usûller, Ölçü Sayıları ve Makamı

SON PEŞREV			
Bestekârı	Makamı	Usûlü/ Ölçü Sayısı	Makam
Nâyî Osman Dede	Arazbar	Düyek (8/4)	
		1.hane 28 ölçü	Arazbar
		2.hane 16 ölçü	Arazbar
		3.hane 14 ölçü	Arazbar
		4.hane 14 ölçü	Arazbar
		Toplam; 72 ölçü	

3.SONUÇ

Çalışmamızda XVII. yüzyıla ait altı âyin-i şerîfin hem makam hem form analizleri yapılmıştır. . Biçimlerin incelenmesi yapıp bölümler tespit edildikten sonra yapılan makam analizi sonuçları ile paralellik olup olmadığı karşılaştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar hem tablolar halinde sunulmuş hem de açıklamaları yapılmıştır. İnceleme sırasında ayinlerin başında ve sonunda icra edilen çalgısal türlerin, dönem bestekârlarına ait olanları inceleme kapsamına alınmış, usûl ve makam analizlerini içeren tablolar hazırlanmıştır.

Tablo 17: Sayısal olarak Bölüm ve Makam Dağılımı

Bestekârı	Ayin Adı	1.Selam		2.Selam		3.Selam		4.Selam	
		Bölüm	Makam	Bölüm	Makam	Bölüm	Makam	Bölüm	Makam
Kûçek (Kçek) Derviş Mustafa Dede	Bayati	3	3	1	1	6	3	1	3
Buhûrî-zâde Mustafa İtrî	Segâh	5	6	3	4	5	3	1	1
Nâyî Osman Dede	Rast	5	1	2	1	5	2	1	1
	Çargâh	7	2	1	2	7	2	1	2
	Hicaz	5	4	1	3	1(kayıp)	3	Kayıp	
	Uşşak	4	3	1	1	5	3	1	1

Ayinlerin geneline bakıldığında, bestelendiği makamın bünyesinde bulunan çeşniler ve yakın makam dizilerine geçkiler yapıldığı, uzak makam geçkilerinin tercih edilmediği tespit edilmiştir. Bestekârlar arasında mukayese yapıldığında Buhûrî-zâde Mustafa İtrî'ye ait olan Segâh Ayin'de diğer ayinlere nazaran daha fazla makam geçkisi kullanıldığı görülmüştür. Tablo 17'de ki makam kullanımı ile Tablo 18'deki ölçü sayıları kullanımı kıyaslandığında; aralarındaki tezatlık dikkat çekicidir. Şöyle kayinlerinde ölçü sayısı uzunluğu en fazla olan Nâyî Osman Dede'nin daha az makam geçkisi kullandığı; ayinlerinde ölçü sayısı uzunluğu daha az olan Buhûrî-zâde Mustafa İtrî'nin Segâh Ayini'nde daha fazla makam geçkisi kullandığı görülmüştür.

Tablo 18: Ayinlerin Selamlar Bazında Usûl Sayıları

Bestekârı	Ayin Adı	1.Selam	2.Selam	3.Selam	4.Selam
Kûçek Derviş Mustafa Dede	Bayati	67	47	193	18
Buhûrî-zâde Mustafa İtrî	Segâh	86	57	130	16
Nâyî Osman Dede	Rast	154	34	290	18
	Çargâh	103	31	103	16
	Hicaz	151	35	9 Devamı Kayıp	- Kayıp
	Uşşak	101	36	230	16

Tablo 18'de gördüğümüz, XVII. yüzyılda bestelenmiş olan altı âyin-i şerif'in selamlarında kullanılan usûl sayılarına bakıldığında, ayinlerin 4. Selamlarındaki usûl sayılarının birbirine yakın olduğu görülmüşken; 3. Selamlarındaki usûl sayılarının diğer selamlardan daha fazla olduğu (eksik olan Hicaz

ayın hariç), 1. ve 2. selamlarındaki usûl sayılarında ise genel bir standart olmadığı tespit edilmiştir. Altı ayının geneline bakıldığında ise 1. ve 3. Selamları en uzun olan ayınler Nâyî Osman Dede'ye aittir. Bununla birlikte Nâyî Osman Dede'ye ait 4 Ayın-î şerifin usûl sayısı açısından kendi içerisinde bir tutarlılığı olduğu görülmüştür. Şöyle ki; dört ayinde de 1. Selamlarda 100 ve üzerinde bir usûl sayısı, 2. Selamlarda 30-40 usûl sayısı ile bestelenildiği tespit edilmiştir.

Tablo 19: Ayınlerin Selamlar Bazında Usûlleri

Bestekârı	Ayin Adı	1.Selam	2.Selam	3.Selam	4.Selam
Küçük Derviş Mustafa Dede	Bayati	Devr-i Revan (14/8)	Evfer (9/4)	Devr-i Kebir (14/4) Aksak Semai (10/8) Yürük Semai (6/8)	Evfer (9/4)
Buhûrî-zâde Mustafa İtrî	Segâh	Devr-i Revan (14/8)	Evfer (9/4)	Devr-i Kebir (14/4) Aksak Semai (10/8) Yürük Semai (6/8)	Evfer (9/4)
Nâyî Osman Dede	Rast	Düyek (8/4)	Evfer (9/4)	Frenkçin (12/2) Aksak Semai (10/8) Yürük Semai (6/8)	Evfer (9/4)
	Çargâh	Devr-i Revan (14/8)	Evfer (9/4)	Devr-i Kebir (14/4) Aksak Semai (10/8) Yürük Semai (6/8)	Evfer (9/4)
	Hicaz	Düyek (8/4)	Evfer (9/4)	Düyek (8/4) Aksak Semai (10/8)	
	Uşşak	Devr-i Revan (14/8)	Evfer (9/4)	Devr-i Kebir (14/4) Aksak Semai (10/8) Yürük Semai (6/8)	Evfer (9/4)

Bu yüzyılda kullanılan usûllerin diğer yüzyıllarda da aynı şekilde kullanıldığı ve bu kullanım şeklinin ayın formuna ait bir özellik olduğu bilinmektedir. Tablo 19'da görüldüğü gibi ayınlerin 1.- 2.ve 4. Selamlarında kullanılan usûllerin kendi içinde tutarlılığı tespit edilmiştir. Sadece Nâyî Osman Dede'nin Rast ve Hicaz makamlarındaki ayınlerinde diğer dört ayinden farklı usûller kullandığı görülmektedir. Usûller ile ilgili çalışmamızı yaparken İstanbul Konservatuarı Neşriyatı tarafından yayınlanmış olan notalarda Segâh Ayın'ın 1. selamının ölçü rakamı 14/4 olarak yazılmasına rağmen aslında ölçünün 14/8'lik olduğu, Çargâh Ayın'ın de 2. Selamının ölçü rakamı 9/8 yazılmasına rağmen aslında ölçünün 9/4'lük olduğu görülmüştür.

Bu çalışmanın sonunda, XVII. yüzyılda farklı makamlarda üç bestekâr tarafından bestelenilmiş olan altı ayini şerifin form ve makam analizleri incelendiğinde, selamlarda kullanılan bölümler açısından birbirleri arasında bir tutarlılıktan çok bestekârların kendi üslupları çerçevesinde bir kompozisyon anlayışı izledikleri; yapılan makam geçkileri açısından ise sayısal farklılıkları olmalarına rağmen üçünün de yakın makam geçkilerini tercih ettikleri görülmüştür.

KAYNAKLAR

AYANGİL, R. (2002). “XVII. Yüzyılda Türk Müsikîsi”, *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*, Cilt. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 43-58.

ÇEVİKOĞLU, T. (2008). *Döndükçe Gönülde Aşk Tazelenir*, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya.

KARADENİZ, Ş. (2013). “Mevlevî Âyinlerinin Kompozisyon Açısından İncelenmesi”, *İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

TURA, Y. (1983). “Dîmî Türk Müsikîsi Ders Notları”, Yayınlanmamış Ders Notları, İstanbul.

(1934). “Mevlevî Âyinleri”, *Türk Müsikîsi Klasiklerinden*, İstanbul Konservatuvarı Neşriyatı, Haşım Matbaası, İstanbul.

LİZBON ANTLAŞMASI'NIN AB'NİN KURUMSAL YAPISINA ETKİLERİ**Yrd. Doç. Dr. Demokaan DEMİREL¹****Özet**

Lizbon Antlaşması 1 Aralık 2009'da yürürlüğe girmiştir ve Avrupa Birliği Antlaşması ile Avrupa Topluluğu Antlaşması'nda önemli değişiklikler getirmiştir. Antlaşma, AB'nin kurumsal yapısını ve kurumlar arası ilişkileri büyük ölçüde etkilemiştir. Birliğe hukuken uluslararası alanda tüzel kişilik kazandırmıştır. Avrupa Parlamentosu'nun yetkilerini arttırmıştır. Yasama sürecinde Bakanlar Konseyi'nin yanı sıra Parlamento'ya da söz hakkı vermiştir. Ulusal parlamentoların Birlik genelinde siyasal entegrasyona katkıda bulunmaları sağlanmıştır. Bakanlar Konseyi'nin oylama prosedürlerinde değişikliğe gidilmiştir. Avrupa Birliği Konseyi'nin kurumsallaşması temin edilmiştir. Avrupa Birliği Komisyonu'nun adalet ve içişlerinde işbirliği alanında yetkileri artırılmıştır. Komisyon üyelerinin sayısı ise azaltılmıştır. Avrupa Dışı İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilciliği ile Birliğin koordineli ve tutarlı biçimde dış politikalarını şekillendirmesi amaçlanmıştır. Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın adalet ve içişlerinde işbirliği yargı yetkisi önemli ölçüde artırılmıştır. Bu çalışma Lizbon Antlaşması ile gerçekleştirilen değişikliklerin AB'deki belli başlı kurumlar üzerindeki etkilerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, Lizbon Antlaşması'nın kurumsal açıdan getirdiği yenilikler ele alınmıştır. Bu kurumsal değişikliklerin saptanabilmesi için Lizbon Antlaşması'nın metninden ve bu alanda yapılmış akademik araştırmaların değerlendirmelerinden de genel anlamda yararlanılmıştır. Çalışmada yer alan AB kurumları büyük ölçekli değişikliklere maruz kaldıkları için incelenmeye değer bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Lizbon Antlaşması, Avrupa Parlamentosu, AB Bakanlar Konseyi, AB Komisyonu, AB Adalet Divanı

THE EFFECTS of THE LISBON TREATY on the INSTITUTIONAL STRUCTURE of the EU**Abstract**

The Lisbon Treaty entered into force on 1 December 2009 and it has made important changes in the European Union Treaty and the European Union Treaty and the European Community Treaty. The Lisbon Treaty has greatly influenced the institutional structure and inter-institutional relations in the EU. It has legally brought legal personality to the European Union in international area. It has increased the powers of the European Parliament. It also gave a voice to the European Parliament in the legislative process, as well as the Council of Ministers of the EU. It has made it possible for the national parliaments to contribute to political integration throughout the EU. It has changed the voting procedures of the Council of Ministers. It has ensured the institutionalization of the Council of the EU. It has increased the powers in the field of cooperation in the justice and home affairs of the Council of the EU. It has reduced the number of the members of the European Commission. The senior representative of the European External Relations and Security Policy aims to shape the EU's foreign policies in a coordinated and coherent manner. It has been increased significantly the European Court of Justice's judicial power in the field of justice and home affairs by the Lisbon Treaty. This study aims to assess the impacts of the Lisbon Treaty on major institutions in the EU. In the study, the basic changes examine from the institutional perspective of the Lisbon Treaty are discussed. In order to be able to identify these institutional changes, the text of the Treaty of Lisbon and the evaluations of the academic researches made in this area are used in general terms. The EU institutions involved in the study are worth examining as they are subject to large scale changes.

Keywords: The Lisbon Treaty, The European Parliament, The Council of Ministers, The European Commission, The European Court of Justice

Özgün Araştırma / Original Article

¹ Sorumlu yazar/Corresponding Author, Kocaeli Üniversitesi, Türkiye, demokaand@gmail.com,

ORCID ID: 0000-0001-5454-9507

GİRİŞ

Avrupa Birliği Antlaşması ile Avrupa Topluluğu Antlaşması'nda değişiklikler öngören Lizbon Antlaşması Birliğe hukuken uluslararası alanda tüzel kişilik kazandırmıştır. Birlikteki parçalı sütun yapısını (Birinci sütun; üç Avrupa Topluluğu'nu, ikinci sütun; Ortak Dış İşleri ve Güvenlik Politikasını, üçüncü sütun; Adalet ve İçişleri Alanında İşbirliğini kapsamaktadır) her üç sütünü da birleştirerek ortadan kaldırmıştır. Antlaşma; siyasal açıdan AB'ye üye devletlerin karar alma süreçlerine, oylama prosedürlerine, yürütme fonksiyonundaki rollerine yargısal bağlamdaki taleplerine dair hükümler içermektedir. Böylelikle bir anlamda kurumsal yapıyı revizyon politikasına tabi tutmaktadır. Antlaşma'nın hazırlık sürecinde, yetkilerin ne şekilde paylaşılacağı, yasamada bilhassa oylama sistemindeki değişiklikler, komisyonun nasıl teşekkül edeceği, ortak dış güvenlik politikasının temel ilkelerinin belirlenmesi, ulusal parlamentoların karar alma sürecindeki rolü gibi konular ayrıntılı bir biçimde müzakere edilmiştir. Antlaşma; Avrupa Topluluğu Antlaşması'nın adını Avrupa Birliği'nin İşleyişine Dair Antlaşma olarak değiştirmiştir. Topluluk yerine "Birlik" kelimesini getirmiştir. Avrupa Parlamentosu'nun yetkilerini arttırmıştır. Konsey oylama prosedürlerinde değişikliğe gitmiştir. Bakanlar Konseyi icra organı olmanın yanı sıra yasama sürecinde parlamento ile birlikte rol almaktadır. Komisyonun yürütme görevi Bakanlar Konseyi ile bağlantılı hale getirilmiştir. Adalet Divanı yeni fonksiyonlara sahip kılınmıştır. AB Konseyi kurumsallaşarak AB Başkanlık makamının fonksiyonlarını icra eden bir konumdadır. Antlaşma ile Avrupa Birliği Antlaşması'na ilk kez demokratik işleyişe uygun bir başlık eklenerek AB'nin çalışma usulü temsili demokratik esaslara dayandırılmıştır. Ulusal Parlamentolara ilişkin düzenlemede ise; Ulusal Parlamentoların Birliğin iyi işlemesine aktif biçimde katkı sağladığı belirtilmektedir. Böylelikle ulusal parlamentolarda entegrasyonun bir parçası haline getirilmiştir. Çalışmada, Lizbon Antlaşması'nın önemli değişiklikler öngördüğü AB'nin temel kurumlarından Avrupa Parlamentosu, Bakanlar Konseyi, AB Konseyi (Zirve), AB Komisyonu, AB Adalet Divanı, AB Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilciliği ile Ulusal Parlamentoların Birlik çapındaki yeniden tanımlanan rollerine değinilmiştir. Çalışma, Antlaşmanın AB kurumsal yapısında öngördüğü değişikliklerle birlikte yeniden gözden geçirilmiş kurumsal fonksiyonlara yönelik bir değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır. Çalışma, kuramsal açıdan Birlik genelinde kurumlar arası ilişkileri dikkate alan teorik incelemelere dayalıdır ve Antlaşmanın ulus üstü düzeyde Birliğin işleyiş sürecine dair yasama, yürütme ve yargısal fonksiyonlarına yönelik getirdiği değişim sürecine değinmektedir. Temel problem AB'de Lizbon Antlaşması çerçevesinde değişen kurumlar arası ilişkilerin ne şekilde biçimlendiği ve kurumlar arası dengenin nasıl kurgulandığı, antlaşmanın içeriğine ilişkin üye devletlerin onaylama sürecinde göstermiş olduğu tepkiler üzerinedir. Bu kapsamda çalışma AB'nin antlaşma aracılığıyla demokratikleşme yönünde kurumsal dönüşümü gerçekleştirme amacında olduğunu ileri sürmektedir.

1. LİZBON ANTLAŞMASI SONRASI AB KURUMLARININ İŞLEYİŞİNDEKİ DEĞİŞİM

Lizbon Antlaşması AB kurumlarının kendi içinde ve birbirleriyle olan ilişkilerinde önemli değişiklikler öngörmektedir. Bu başlık altında Avrupa Parlamentosu, Ulusal Parlamentolar, Avrupa Birliği Bakanlar Konseyi, AB Konseyi, AB Komisyonu, Dış İlişkiler Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi ve Avrupa Birliği Adalet Divanı temelinde gerçekleştirilen değişikliklere değinilmektedir.

1.1. AVRUPA PARLAMENTOSU

Avrupa Parlamentosu, AB halklarının ortak siyasi iradesinin demokratik temelde temsilini sağlayan bir organdır. Parlamento 1979 yılından itibaren 5 seneliğine tek dereceli doğrudan genel seçimlerle göreve gelmektedir. Lizbon Antlaşması'nda Avrupa Parlamentosu ile ilgili değişiklikler incelendiğinde, değişimin AB'deki karar alma süreçleri kapsamında demokratik

meşruiyeti arttırma ve Avrupa Parlamentosu'nun daha etkili bir biçimde işleme amacına dönük olduğu görülmektedir. Lizbon Antlaşması'na göre; Avrupa Parlamentosu, Birliğe üye ülkelerin vatandaşlarını temsil etmektedir ve parlamento başkanı haricinde 750 üyeden oluşmaktadır. Bu sayının gelecekte 751'e çıkarılması kararlaştırılmıştır. Bu düzenlemeye göre, Avrupa Parlamentosu'nda her üye ülkenin sahip olacağı parlamenter sayısının alt sınırı orantılı biçimde azalan temsil ilkesine uygun olarak en az altı olacak ve üye ülkeler yine nüfus oranlarına göre en çok doksan altı parlamentere sahip olacaktır (Özçelik, 2008: 218-230).

Lizbon Antlaşması'yla getirilen önemli bir değişiklik de “olağan” ve “özel” olarak nitelendirilen yasama süreçlerinin ayrı ayrı düzenlenmiş olması ve ancak bu süreçlerden geçen hukuki düzenlemelerin yasama işlemi niteliğinde sayılmasıdır. Lizbon Antlaşması öncesi Avrupa Parlamentosu temel bir yasama organı olmaktan öte danışma ve çeşitli denetim yetkilerini yerine getiren yasama sürecine katılan, ancak yasama sürecindeki rolü görüş bildirme ve onayının alınmasıyla kısıtlı olan bir organ görünümünde iken (Ülger, 2008: 117), antlaşmayla birlikte Parlamento Konsey ile ortak olarak yasama ve bütçe işlerini icra eder bir duruma gelmiştir. Antlaşmaya göre, ortak karar usulü olağan yasama usulüdür. Göç, yapısal fonlar, uyum fonu, tarım, hizmetler ve uzmanlık mahkemelerinin kuruluşu gibi konularda ortak karar usulü uygulanmaktadır. Olağan yasama usulü, Komisyonun önerisi üzerine bir tüzüğün, yönergenin veya kararın Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Birliği Bakanlar Konseyi tarafında ortak şekilde kabul edilmesiyle oluşmaktadır. Komisyon'un Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Birliği Bakanlar Konseyi'ne öneri sunmasıyla başlayan olağan yasama usulü en geç Avrupa Parlamentosu ve Konsey'in yapacağı üç okuma neticesinde tamamlanmaktadır (Güçlü, 2009: 66-73).

Lizbon Antlaşması, Parlamento'ya ilişkin bütçe harcamaları bakımından basit bir usul öngörerek zorunlu ve zorunlu olmayan bütçe harcamaları arasındaki ayrımı ortadan kaldırmıştır. Buna göre; Avrupa Birliği'nin İşleyişine Dair Antlaşmanın 314. Maddesinde Birlik bütçesinin Parlamento ve Konsey'in dâhil olduğu özel bir yasama sürecinin sonunda kabul edilmesi öngörülmüştür. Yıllık bütçeye ilişkin taslak Komisyonca hazırlanmaktadır ve Parlamento ile Bakanlar Konseyi'ne sunulmaktadır. Bakanlar Konseyi görüşünü Parlamento'ya iletmektedir. Parlamento 42 gün içinde Bakanlar Konseyi'nin görüşünü olumlu bulup onaylayabilir veya bir karar almaz. Karar almadığı takdirde bütçe kabul edilmiş sayılacaktır. Parlamento yeni bir öneri getirirse Bakanlar Konseyi ve Parlamentonun eşit bir biçimde temsil edildiği bir uzlaştırma komitesi kurulacak ve bu komite 21 gün içinde ortak bir metin üzerinde anlaşmaya varacaktır.

Bu süre zarfında anlaşma sağlanamazsa Komisyon yeni bir bütçe taslağı hazırlanması gerekecektir. Komite ortak bir metin üzerinde uzlaşırsa bu metin 14 gün içinde Parlamento ve Bakanlar Konseyi'nce onaylanacaktır (Lizbon Antlaşması m.2, paragraf 265-9).

Lizbon Antlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle yasama tasarruflarıyla yasama tasarrufu olmayan tasarruflar arasındaki fark kesin olarak ayırt edilmiştir. Yasama tasarrufları olağan ve özel yasama usulüne göre Avrupa Parlamentosu ve Konsey tarafından kabul edilen tüzük, yönerge ve kararlardır. Yasama tasarrufu olmayan mevzuatın uygulanmasına ilişkin tasarruflar antlaşmada “delege edilmiş tasarruflar” ve “uygulama tasarrufları” olarak birbirlerinden ayırt edilmiştir. Bu ayrıma göre; delege edilmiş tasarruflar; usulüne uygun olarak kabul edilmiş bir yasama tasarrufunun esaslı nitelikte olmayan unsurlarının tamamlanması ya da değiştirilmesidir. Uygulama tasarrufları ise; Birliğin bağlayıcı tasarruflarının üye ülkelerde yeknesak; diğer bir anlatımla standart bir biçimde uygulanmasının sağlanabilmesi için ortak şartların belirlenmesi amacıyla Komisyon tarafından çıkarılmaktadır (Özçelik, 2008: 222-223). Bu noktada yasama tasarrufunda açıkça belirtilmesi kaydıyla Parlamento ve Konsey delege edilmiş tasarruf ile Komisyon'a tanınan yetkiyi geri alma hususunda etkili olabilir veya bu tip

delege edilmiş tasarrufun yürürlüğe girmesi için Parlamento ve Konsey'in söz konusu tasarrufa itiraz etmemesi şartı koşulabilir. Bu durum parlamentonun ortak karar usulünce icra edilen yasama tasarruflarına dayanan uygulamaya dönük işlemler üzerindeki denetim rolünü arttırmıştır. Avrupa Parlamentosu ile Konsey'in Komisyon tarafından çıkartılacak delege edilmiş tasarrufa itiraz süresi ise her bir dayanak yasama tasarrufunda belirtilecektir (Hoffmann, 2009: 492).

Lizbon Antlaşması'nda uluslararası antlaşmaların kabulüne ilişkin hususlarda Avrupa Parlamentosu'nun yetkileri arttırılmıştır. Buna göre; ortaklık antlaşmalarının, Avrupa Birliği'nin İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi'ne katılımına ilişkin antlaşmanın, işbirliği usulü getirilmek suretiyle kurumsal temele dayanan antlaşmaların, birlik açısından mali etkileri olacak antlaşmaların, olağan yasama usulünün veya Avrupa Parlamentosu'nun onayının arandığı bir özel yasama usulünün uygulandığı alanları kapsayan antlaşmaların kabulü için Parlamento'nun onayı aranmaktadır (Lizbon Antlaşması, m.2, paragraf 173/6a). Bu değişiklikler Parlamento'nun uluslararası alandaki politik gücünü ve ağırlığını arttırmıştır.

Lizbon Antlaşması ile birlikte Birliğin kurucu antlaşmalarının değiştirilmesi usulü de farklılaşmıştır. Kurucu antlaşmaların olağan değiştirme usulü ve basitleştirilmiş değiştirme usullerine göre değiştirilebilmesi kararlaştırılmıştır. Olağan değiştirme usulü ile kurucu antlaşmalarda birliğe tanınan yetkiler hem arttırılabilmekte hem azaltılabilmektedir. Basitleştirilmiş değiştirme usulünde ise; Avrupa Birliğinin İşleyişine İlişkin Antlaşma'nın üçüncü kısmında yer alan Birliğin iç politika alanlarına ilişkin hükümlerin bir kısmının veya tamamının değiştirilmesi sağlanabilir. Üye ülkeler ve Komisyonun yanı sıra Parlamento da değişiklik önerisi yapabilecektir. Olağan usulde Avrupa Konseyi'nin Antlaşma değişikliklerine dair önerilerin görüşüleceği bir konvansiyon oluşturulmasına ilişkin karardan önce Parlamento'ya danışılmaktadır. Basitleştirilmiş usulde, Avrupa Konseyi'nce Kurucu Antlaşma değişikliklerine dair kararların alınması için Parlamento'ya danışılması öngörülmüştür (Lizbon Antlaşması, m.1 paragraf, 56/2 ve 56/7).

Bunlara ilaveten antlaşma ulusal parlamentoları da etkileyen önemli bir niteliğe sahiptir.

1.2. ULUSAL PARLAMENTOLAR

Ulusal Parlamentoları ilgilendiren iki protokolden söz etmek mümkündür. Ulusal Parlamentoların Rolüyle İlgili Protokole göre; AB Ulusal Parlamentolara yıllık yasama programını, taslak yasama belgelerini, Bakanlar Konseyi'ne ilişkin toplantı çıktıları ile gündemleri, Sayıştay'ın yıllık olarak düzenlediği raporları gönderecektir. Ulusal Parlamentolar bu belgeleri 8 haftalık bir süre zarfında inceleyecektir. Taslak yasama kararının Konsey'in geçici gündemine konulmasıyla ulusal parlamentolarca bir karar verilmesi arasında on günlük bir süre olmalıdır. Bu on günlük süre ulusal parlamentoların bakanlarını etkileyebilmek adına zaman kazanabilmeleri adına olumlu bir gelişmedir (Göçmen, 2008: 305). Katmanlı Yetki ve Orantılılık İlkelerinin Uygulanması Hakkındaki Protokole göre ise; ulusal parlamentolar sekiz hafta zarfında taslak yasama kararlarını katmanlı yetki ilkesine göre denetler ve kararları uygun bulmazlar ise AP, Komisyon ve Konsey başkanlarına gönderirler. Ulusal parlamentoların birlik içindeki süreçlere katılımı yararlı olarak görülmelidir. Katmanlı yetkiye göre; birlik düzeyinde daha iyi bir biçimde yerine getirilen ve yerel veya bölgesel düzeyde gereği gibi icra edilemeyen konular birlik çapındaki kararlarla çözüme bağlanacaktır. Orantılılık ilkesi ise; Birliğin kendi temelini oluşturan antlaşmalarda belirtilen hedeflere ulaşmak amacıyla ve antlaşmalara göre üye ülkelerin birliğe tanıdığı yetkilere göre davranmasını sağlamaktadır (Topal, 2008: 23-24). Protokoldeki diğer bir husus, katmanlı yetki ilkesinin denetimi bakımından Adalet Divanı'nda

iptal davası açılabilmesidir. Kurucu antlaşmalardaki değişikliklerde ulusal parlamentoların rolünü güçlendirmiştir. Ulusal parlamentolar taslak yasama faaliyetlerinden haberdar olabilmektedir. Antlaşmalar hakkında görüş bildirmektedir. Üyeliğe aday ülkelerin birliğe yaptığı katılım başvuruları hakkında bilgi almaktadır. Avrupa Parlamentosu ile Ulusal Parlamentolar arasında işbirliğinin sağlanması sürecinde yer almaktadır. Ayrıca birlikteki belirli politik alanların değerlendirilmesinde ulusal parlamentoların etkinliği artmıştır. Ulusal Parlamentolar Avrupa Polis Teşkilatı ile Avrupa Adli İşbirliğini Geliştirme Ajansının faaliyetlerini de değerlendirebilmektedir (Varlı, 2009: 27-28). Böylelikle ulusal parlamentoların Avrupa Birliği'nde alınan kararları yakından izlemeleri ve alınan kararlara karşı itirazlarını belirtmelerinin genel olarak gerçekleştirilen değişiklikler yoluyla sağlandığı görülmektedir.

1.3. BAKANLAR KONSEYİ

AB'nin temel karar alma ve yasama organı olan Bakanlar Konseyi hükümetler arası bir seviyede faaliyetlerini icra etmektedir. Konsey'in amacı; Birliğin orta vadeli siyasa hedeflerini ortaya koymaktır. Konsey toplantılarında ilgili bakanlar ulusal düzeyde çeşitli ülkeler arasında çıkar çatışmasına neden olabilecek konuları ele alarak ekonomik ve siyasi kararların alınması için ortak çözümler oluşturmaya çalışmaktadır. Konsey genelde Brüksel'de toplanmaktadır. Nisan, Haziran ve Ekim aylarındaki toplantılar ise Lüksemburg'da gerçekleştirilmektedir (Canbolat, 1998: 136-137). Lizbon Antlaşması ile birlikte Bakanlar Konseyi görüşmeleri ve birleşimlerinin tümü Birliğin karar alma mekanizmasını daha demokratik ve şeffaf kılmaya yönelik olarak kamuoyuna açık hale getirilmiştir (Mayoral, 2011: 6). Antlaşmaya göre; üye devletlerin sorumlulukları altına giren politik alanlarda Bakanlar Konseyi; üye devletlerin tutumlarını belirlediği, birbirleriyle görüşlerini paylaştığı bir merkez gibi hareket edecektir. AB'nin diğer organlarınca kurucu antlaşmaların ihlâlini tespit ettiği takdirde AB Adalet Divanı'na dava açabilecektir. Komisyon'dan ilgili gördüğü bir alanda araştırma yapmasını ve yasa önerisi hazırlamasını isteyebilecektir. Avrupa Konseyi'nin (Zirve'nin) toplantılarını hazırlayarak ilgili toplantıları takip edecektir.

Ortak Dış Güvenlik Politikasının yapısını belirleyerek Avrupa Konseyi tarafından benimsenen veya tanımlanan talimatları veya stratejik plânları uygulama adına karar alabilecek, AB politika alanlarının çoğunda alınacak karar üzerinde son kararı kendisi verecektir (Chalmers, 2010: 63). Antlaşma; Bakanlar Konseyi'nin Dış ve Genel İşler Konseyi dışında tüm Konsey bileşimlerinde nitelikli oy çokluğu ile karar almasını sağlamıştır. Nitelikli oy çokluğunda üye devletlerin karşılaştırmalı büyüklüklerine göre nominal bir değer saptanarak oy ağırlıklarının dağıtılması yoluna gidilmektedir (Watts, 2008: 89).

Lizbon Antlaşması ile Bakanlar Konseyi bileşimleri tekrar düzenlenmiş ve Genel ve Dışişleri Konseylerinin, Genel İşler ve Dış İşler Konseyi olmak üzere iki farklı biçimde toplanması benimsenmiştir. Bakanlar Konseyi toplantıları Konsey'in yasamaya ilişkin faaliyetleri ve yasamaya ilişkin olmayan faaliyetleri olarak ikiye ayrılmıştır. Gündem A, B ve Kapalı Görüşme olarak düzenlenmiştir. Gündem A başlığı altında düzenlenen bir konuyu kapsıyorsa Konsey tarafından yerine getirilecek ilgili işlem herhangi bir tartışmaya yer verilmeden kabul edilmektedir (Horvath ve Odor, 2010: 146).

Konsey Başkanlığı görevi, rotasyon usulüne tabi tutulmuştur. Ancak Birlik Dış İlişkiler Ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi'nin başkanlık edeceği Dışişleri Konseyi bu hükümden bağımsız tutulmuştur. Buna göre; antlaşma öncesi uygulanan 6 aylık dönem başkanlığı üç üye devletin 1,5 yıllık çalışma programına dayalı bir biçimde üçlü bir başkanlık sistemi ile değiştirilmiştir. Diğer bir değişiklik Genel Sekreterlikle ilgilidir. Genel Sekreteri Konsey atayacaktır ve sekreteryası Konseyce basit çoğunlukla alınacak bir karara göre oluşacaktır.

Sekretarya, AB Dış ve Güvenlik Yüksek Temsilciliği'ne bağlı olan Dış Eylem Servisi'nin çalışmalarına destek olmakla görevlendirilmiştir (Feud, 2009: 330; Baykal, 2007: 56-59).

Lizbon Antlaşması ile Konsey'deki karar alma süreçlerinde nitelikli çoğunluğu belirlenmesine ilişkin usuller ise şöyledir:

- ✓ Lizbon Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği tarihten 31 Ekim 2014'e kadar Nice Antlaşması ile belirlenen oylama esaslarının uygulanması kararlaştırılmıştır. Buna göre; kararlar Komisyon'un önerisi üzerine alınıyorsa üyelerin çoğunluğunun olumlu oyunu yansıtan en az 255 oyla alınacaktır. Bu durumda kararların birlik toplam nüfusunun %62'sini temsil etmesi gerekir. Komisyon'un herhangi bir önerisi olmayan diğer durumlarda karar alınması gerektiğinde üyelerin en az üçte ikisini temsil eden (18 üye ülke) en az 255 lehte oyun varlığı aranır (Lizbon Antlaşması m.1, paragraf 17/5).
- ✓ 1 Kasım 2014'ten itibaren nitelikli çoğunluk esasına geçilmiştir. Engelleyici azınlık ise en az 4 üye ülkeyi kapsamaktadır. Engelleyici azınlık üye ülkelerin toplam nüfusunun en az %35'ini temsil eden üye devletlerin sayısından bir fazla olacaktır (Çalışkan, 2011, s. 10-11; Lizbon Antlaşması m.1, paragraf 17/4). Buna göre; Konsey üyelerinin %55'inin veya birlik genelindeki toplam nüfusun %65'ini içeren en az 15 üye devletin desteği alınmalıdır. Konsey Zirvenin önerisi veya Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi'nin tavsiyesi aracılığı ile hareket etmez ise nitelikli çoğunluk için birliğin toplam nüfusunun en az %65'ini kapsamaması şartı ile üye ülkelerin toplamda %72'sinin desteğini almak gerekecektir (Yakut, 2010: 59-69).
- ✓ 1 Kasım 2014 ile 31 Mart 2017 tarihleri arasında nitelikli çoğunlukla karar alınması gerekirse Konsey üyelerinden herhangi biri Nice Antlaşması'na göre nitelikli çoğunlukla karar alınmasını talep edebilecektir. Diğer yandan Yanya Uzlaşısı gereği bu tür bir talepte bulunabilecek olan ülkelerin engelleyici azınlık bakımından birlik nüfusunun %75'ini veya üye ülke sayısının %75'ini, 1 Nisan 2017 ve sonrası için ise birlik nüfusu veya üye ülke sayısının %55'ini temsil etmeleri gerekmektedir (Çalışkan, 2011: 10-11). Bakanlar Konseyi'nde oy katsayısı sisteminin kaldırılması orta ve küçük ölçekteki üye ülkelerin Bakanlar Konseyi'ndeki etkinliklerini büyük ölçüde azaltmıştır. İngiltere'nin de 24 Haziran 2016 günü gerçekleştirilen referandumla birlikte %52'lik bir oy oranıyla AB'den ayrılma kararı alması üzerine ileriki aşamalarda Almanya, Fransa, İtalya ve İspanya'nın Bakanlar Konseyi'ndeki etkinliğinin ve Birliğin yasama sürecindeki ağırlığının artacağı düşünülmektedir.

1.4. AVRUPA KONSEYİ (ZİRVE)

Lizbon Antlaşması ile Zirve Birlik kurumları arasındaki yerini almıştır ve Zirvenin tasarrufları Adalet Divanı'nın denetimine tâbi kılınmıştır. Üye ülke devlet ve hükümet başkanları ile Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Zirvenin işleyişinde söz sahibi olacaktır. Zirve Birliğe ilişkin politik konuları öncelik sıralamasına tabi tutmaktadır ve kararlarını mutabakat yoluyla almaktadır. Zirve, her altı ayda en az iki kez toplanmaktadır. Lizbon Antlaşması'yla getirilen en önemli yeniliklerden biri, önceden 2,5 yıllığına göreve getirilen ve en çok 5 yıl süreyle görevini yürütecek olan bir başkanın nitelikli çoğunlukla atanmasıdır. Zirve Başkanı ortak dışişleri ve güvenlik politikasına göre uluslararası ilişkilerde birliğin dış dünyaya karşı temsilinden sorumludur (Çalışkan, 2011: 6-7). Zirve Başkanı, Avrupa Konseyi toplantılarının yöneticiliğini üstlenmekte, Avrupa Konseyi'nin faaliyetlerinin ve görevlerinin devamlılığını garanti altına almaktadır. Gerçekleştirilen her Zirveden sonra AP'ye Zirve ilgili bir rapor sunulması da zorunlu tutulmuştur (Emerson, vd. 2011: 30). Böylelikle demokratik bir

temsil gücüne sahip AP Zirve'nin faaliyetlerini yakın takip eder hale gelmiştir. Üye devletler yeni bir antlaşmanın kabulünde veya herhangi bir konuda fikir ayrılığına düştüklerinde Avrupa Konseyi'ne karar alma yetkilerini devredebilmektedir (Horvath ve Odor, 2010: 153). Ayrıca Lizbon Antlaşması ile Zirve'ye tanınan en önemli yetkilerden biri de; Antlaşmanın 3. Bölümünde düzenlenen Birliğin iç politika ve eylemleri ile ilgili konularda basitleştirilmiş revizyon prosedürünü kullanarak bir karar alabilmesidir. Bu prosedürde AP ve Komisyon'un değişiklik önerisi doğrultusunda Zirve oy birliği yöntemiyle karar alarak AP ve Komisyon'a danıştıktan sonra gereken hüküm değişikliklerini gerçekleştirmektedir. Ancak Zirve tarafından benimsenen kararın AB üye devletlerinin iç hukuk sistemlerince onaylanması zorunludur (Feud, 2009: 44-45). Bu durum Birliğin kurumlar arası ilişkilerde koordinasyona dayalı bir işbölümü politikasıyla karar alma sürecine ilişkin meşruiyeti sağlama yönündeki ortak tavrını sergilemektedir.

Zirvelerin gündemleri, Zirve Başkanı tarafından Bakanlar Konseyi Başkanlığı'nı yürüten ülkeye ve Komisyon'a danışıldıktan sonra belirlenmektedir (Chalmers, 2010: 77). Zirve, AB'nin geleceğini şekillendiren ve AB üyeliği ile ilgili kararlar vermekte, aday bir ülkenin AB'ne tam üyeliğini askıya alabilmektedir. Kurucu antlaşmalarda belirtilen sınırlar çerçevesinde AP ve Komisyon'un yapısını belirlemektedir. Avrupa Konseyi üyeleri ulusal politik sorunların çözümüyle yetkilendirilmişlerdir. Lizbon Antlaşması'yla getirilen frenleme prosedürü Zirve'yi kurumsal açıdan güçlendirmiştir. Buna göre; Avrupa Konseyi üyelerinden herhangi biri, bir yasa önerisinin sosyal güvenlik sisteminin veya suç ve adalet sisteminin temel ilkeleri üzerinde radikal bir biçimde değişiklik öngördüğü durumlarda ilgili öneriyi Zirve'ye havale edebilmektedir (Feud, 2009: 45-80).

1.5. AVRUPA KOMİSYONU

Avrupa Komisyonu'nun sahip olduğu yetkiler ilk kez Lizbon Antlaşması ile kapsamlı bir biçimde belirlenmiştir. Antlaşmayla Komisyon oldukça önemli yetkilerle donatılmıştır. Buna göre, Komisyon Birliğin genel çıkarlarını gözetir ve bu amaçla uygun girişimlerde bulunur. Anlaşmaların ve kurumlarca belirlenen önlemlerin uygulanmasını sağlar. Birlik hukukun uygulanmasını Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın denetimi altında gözetir. Avrupa Komisyonu birlik bütçesinin uygulanması ve birliğe ilişkin programların yönetiminden sorumludur. Anlaşmalarca öngörülen şartlara uygun olarak koordinasyon, yürütme ve idarî işlevleri yerine getirir. Ortak dış ve güvenlik politikasının ve antlaşmalarda öngörülen diğer durumların haricinde Birliğin dış dünyaya karşı temsilini sağlar. Kurumlar arası antlaşmaları gerçekleştirmek amacıyla Birliğin yıllık ve çok yıllık programlarını kabul eder. Birliğin yasama sürecini başlatır (Lizbon Antlaşması m.1, paragraf 18/1). Antlaşmanın Avrupa Komisyonu'na ilişkin getirdiği ilk değişiklik komiser sayısının azaltılmasıdır. Bu tür bir değişiklikle komisyon üyelerinin birliğin ortak menfaatlerini temsil etmeleri sağlanmıştır. Bütün üye ülkelerin bir Komiser ile temsil edildiği bir oluşuma yönelik değişikliğin her ne kadar Komisyon'u Konsey karşısında güçsüz kılacağı iddia edilse de, yeni sistemin nüfusu az üye ülkelerin lehine olduğunu ileri sürenlerde vardır (Güneş, 2008: 759). Düzenlemeye göre; 31 Ekim 2014'e kadar Komisyon Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisini de kapsayacak bir biçimde her üye devletten bir komiseri kapsamıştır. 1 Kasım 2014'ten itibaren ise; Komisyon; Komisyon Başkanı ile Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisinin yanı sıra üye ülke sayısının 2/3'üne kadar sayıdaki komiseri kapsayacaktır. Komiserler, üye ülke vatandaşları arasından eşit rotasyon sistemi temelinde tüm üye ülkelerin demografik yapıları ve coğrafi çeşitliliğini ifade ederek şekilde seçilecektir (Lizbon Antlaşması m.1, paragraf 18/5).

Lizbon Antlaşması ile Komisyon başkan adayının AP tarafından seçilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda AB Konseyi, Komisyona başkanlık edecek bir aday belirleyecek, bu aday Avrupa

Parlamentosu üyelerinin çoğunluğu ile seçilecektir. Komisyonda yer alacak üye seçimi için ise, Komisyon başkanı bir liste hazırlamaktadır. Bu liste AP'nin onayını aldıktan sonra Zirve nitelikli çoğunlukla bir karar almaktadır. Böylece Komisyon üyeleri atanmış olmaktadır (Lizbon Antlaşması, m.1 paragraf 18/7). Komisyon Başkanı'nın AP tarafından seçilmesi AB vatandaşlarının bir anlamda AB hükümetini kendileri seçebilmeleri anlamına geldiğinden Birliğin demokratik çoğulculuğa ve katılıma verdiği önemin doğrudan bir yansımasıdır. Zirve Başkanı, Komisyon Başkanı ile işbirliği halinde çalışmaktadır ve AB Konseyi'ne ilişkin çalışmaların hazırlığını yapmaktadır. Konsey içinde uzlaşının sağlanması için çaba göstermektedir. Zirve toplantıları sonrası AP'na rapor sunmaktadır. Konsey Başkanı üye devletler ve birlik genelindeki kurumlar arası dengenin sağlanmasında dikkate değer bir stratejik konum elde etmiştir (Elmas, 2010: 56-58).

Komisyunun yasama faaliyeti olarak sürdürdüğü yarı yasama faaliyetleri geniş biçimde yorumlanmaktadır. Bakanlar Konseyi, Komisyon'a en önemli politika alanlarında yetki devri yapmazken, genel uygulama kabiliyetine sahip yasama dışı tasarrufları kabul edebilme yetkisini devredebilmektedir. Lizbon Antlaşması vatandaşların Komisyon'a öneri teklifinde bulunmalarını sağlamıştır. Komisyonun vatandaşların istekleri doğrultusunda yasa yapım sürecini başlatması üye ülkelerden en az 1 milyon Avrupa vatandaşının imzası yoluyla mümkün olmaktadır. Yine Antlaşmaya göre; Komisyon AB'ne üye bir devlet tarafından başka bir ülkeye yasal olmayan bir yardım yapıldığını tespit ederse ilgili birimlere konuyu iletmektedir. Kamuoyu menfaatlerini garanti altına almak için kurucu antlaşmaların ihlâl edilmesi halinde yasal önlemler alabilmektedir. Üçüncü ülkelerden gelen ürünler üzerinde yaptırım uygulayabilmektedir. Adil olmayan ticari uygulamaları, ihracat, devlet desteği ve indirim kararları alarak engelleyebilmektedir (Feud, 2009: 24-181). Görüldüğü üzere, Komisyon Birliğin politik ve idari fonksiyonlarında çok yönlü işlevlerle donatılmış etkin bir kurumdur.

1.6. DIŞ İLİŞKİLER GÜVENLİK POLİTİKASI YÜKSEK TEMSİLCİSİ

Dış ilişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilciliği Lizbon Antlaşması ile hayata geçirilen, Birliğin dış ilişkilerinden güvenlik politikasından sorumlu, 5 yıllık bir süre için göreve getirilen, Avrupa Birliği Dışişleri Bakanı olarak da anılan yeni bir makamdır. Antlaşmaya göre, Temsilci Birliğin ortak dış ilişkiler ve güvenlik politikasını, ortak biçimde kararlaştırılan savunma politikalarını yürütmektedir. Birliği ortak dış güvenlik politikasına ilişkin konularda temsil etmektedir. Uluslararası örgütlerde ve konferanslarda birliğin belirlediği ortak tutumu yansıtmakla görevlidir. Dış İlişkiler Konseyi'ne başkanlık eder. Komisyon Başkan Yardımcısı sıfatıyla Birliğin dış faaliyetinin tutarlılığını ve Birliğin diğer dış faaliyetlerinin koordinasyonunu sağlar (Lizbon Antlaşması m.1, paragraf 19/2, 19/3, 19/4 ve 30/2). Diğer Komisyon başkan yardımcıları Komisyon Başkanı'nın atanmasıyla göreve başlarken, Yüksek Temsilci olarak görev yürüten Komisyon başkan yardımcısı, Komisyon Başkanının uygun bulması üzerine Zirve tarafından nitelikli çoğunluk usulüyle atanmaktadır. Yüksek Temsilci Komisyon faaliyetlerine katılmakta, Bakanlar Konseyi'nin sorumluluğu altında görevini sürdürmektedir (Feud, 2009: 26). Lizbon Antlaşması kapsamında bu organ ile birliğin uluslararası alandaki aktif dış siyasetinin şekillendirilmesi hedeflenmiştir. Ancak birliğin dış politikasında Zirve Başkanı, AB Komisyonu Başkanı ve Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi'nin bir arada rol alması, dış politikaların belirlenebilmesi için gerekli sorumluluk alanlarına ilişkin tam bir netlik olmaması nedeniyle mümkün olmayabileceği söylenebilir. Buna ilâveten üye devletlerin Başbakan ve Dışişleri Bakanlarının ağırlıklarının devam etmesi nedeniyle kendi içinde tutarlı ve tek sesli bir AB dış politikasının oluşturulması da oldukça zor görünmektedir (Joint Study, 2010: 64-77).

1.7. AVRUPA BİRLİĞİ ADALET DİVANİ

AB Adalet Divanı AB üyesi ülkeler arasında Birlik hukukunu ilgilendiren konularda son sözü söyleyen en son mahkemedir. Divan, Birlik Hukuku'nun yorumlanmasını ve bunun tüm üye ülkelerde eşit bir biçimde uygulanmasını sağlamaktadır. Lizbon Antlaşması ile Avrupa Toplulukları Adalet Divanı'nın adı "Avrupa Birliği Adalet Divanı", Divana bağlı ilk derece mahkemesinin adı "Genel Mahkeme", Daire Mahkemeleri ise, "İhtisas Mahkemeleri" olarak değiştirilmiştir. Antlaşma, Adalet Divanı'nın her üye ülke başına bir yargıçtan oluşacağını ve genel savcılar (hukuk sözcüleri) ile destekleneceğini düzenlemektedir (Lizbon Antlaşması m.1, paragraf 20/1). Antlaşma, bireysel iptal davalarına yönelik önemli bir değişiklik de getirmiştir. Buna göre, gerçek ve tüzel kişiler kendisini doğrudan ilgilendiren ve etkileyen hukuki tasarruflara karşı dava açabilecektir (Lizbon Antlaşması m.2, paragraf 214c). Antlaşma ile getirilen bir başka önemli değişiklik, ulusal parlamentoların dolaylı da olsa AB yargı organlarına başvurmasına olanak sağlanmış olmasıdır. Ayrıca Divan bireysel cezalar ile adli işbirliği, özgürlüklerin teminat altına alınması, hukuki güvenliğin sağlanması konularında karar verme yetkisine haiz kılınmıştır. Ancak Divan üye ülkelerin polis veya diğer soruşturma makamlarınca yürütülen faaliyetleri veya üye ülkelerin kamu düzeninin muhafaza edilmesi ve iç güvenliğin korunmasına ilişkin operasyonları geçerlilik veya orantılılık yönünden denetlemeye yetkili değildir (Lizbon Antlaşması m.2, paragraf 223/240b). Üye ülkelerin iç politik sahada kendi kanuni düzenlemelerini hukuk devleti ilkesine göre serbestçe uygulamaları yerinde bulunmuştur.

AB Adalet Divanı, AB üye ülkelerinin atadıkları yargıçlardan oluşmaktadır. 27 üyeli AB'de 27 tane Adalet Divanı Yargıçı bulunmaktadır. Yargıçların görev süreleri 6 senelik bir periyodu kapsamakla birlikte, bu süre gerekli görülürse uzatılabilen ve bir kez görev yapan bir yargıç tekrardan atanabilmektedir. Yargıçlar görevlerini herhangi bir üye devlet veya Birlikten bağımsız olarak gerçekleştirmekte ve görev süreleri dolmadan görevden alınamamaktadır. Yargıçlar 3 yıllık bir görev süresi için kendi içlerinden başkanlarını seçmektedir (Warleigh, 2004: 43-44). Lizbon Antlaşması ile yargıçların ve genel mahkeme hâkimlerinin atanma usulünde de değişikliğe gidilmiştir. Antlaşmaya göre, genel mahkeme hâkimliği ve hukuk sözcülüğü görevlerini yerine getirebilecek kişilerin seçilmesi öncesi, yetkinliği hukuk konusunda kabul edilen 7 kişiden oluşan bir komite oluşturulmakta, bir kişi de AP tarafından önerilmektedir. Daha sonra Bakanlar Konseyi komitenin nasıl çalışacağına yönelik bir karar kabul etmekte, komite üyelerinin atanmasına ilişkin usulü belirleyen bir başka karar daha benimseyerek yargıçları atamaktadır (Feud, 2009: 157). Böylece Adalet Divanı'nın oluşumunda diğer AB kurumlarının da söz sahibi olmaları mümkün kılınmıştır.

8. ANTLAŞMA SONRASI ÜYE ÜLKELERİN TEPKİLERİ

Antlaşmanın yürürlüğe girme sürecinde AB üyesi ülkeler arasında birtakım ihtilaflar da oluşmuştur. Her şeyden önce antlaşmanın kendi içinde kuvvetler ayrılığı sistemine ilişkin sağlıklı bir açılım oluşturamaması eleştirilmektedir. Ayrıca Lizbon Antlaşması'nın demokratik bir antlaşma niteliğine sahip olup olmadığı da sorgulanmaktadır. Antlaşma üye devletlerin çoğu tarafından hükümet bazında kabul edilmiştir ve halk oylamasına gidilmesine gerek duyulmamıştır (Akıllı, 2010: 50). Özellikle Fransa'da halkın AB Anayasası'nda olduğu gibi antlaşmayı reddedeceği yönünde oluşan kaygıyla antlaşmanın parlamentoda onaylandığı görülmektedir. Antlaşma İrlanda halkı tarafından 12.06.2008'deki referandumda %53,4 hayır oyuyla reddedilmiştir. Bunun sebebi halkın Lizbon Antlaşması'nı yeterince anlayamaması ve AB'nin genişleme sürecinin yarattığı kaygılar olarak gösterilmiştir. İrlanda halkının kaygılarını gidermek üzere 11-12 Aralık 2008'de Brüksel'de gerçekleştirilen AB Konseyi Zirvesi'nde her üye devlete bir Komisyon üyesi verileceği, vergilendirme, yasama, aile ve eğitim politikalarında

haklar tanınacağı, İrlanda'nın tarafsız tutumuna saygı gösterileceği belirtilmiştir. Verilen bu tavizler neticesinde 02.10.2009'da gerçekleştirilen ikinci referandumda antlaşma %67,13 ile kabul edilmiştir. Antlaşma Polonya ve Çek Parlamentoları tarafından onaylansa da söz konusu ülkelerin devlet başkanları İrlanda referandumu sonuçlanana kadar antlaşmayı imzalamamıştır. Polonya 10.10.2009'da antlaşmayı kabul etse de, Çek Cumhuriyeti AB Temel Haklar Şartında belirli alanlarda muafiyetler elde ettikten ve 03.11.2009'da Çek Anayasa Mahkemesi'nin antlaşmanın anayasaya aykırı olmadığı sonucuna varması üzerine anayasayı onaylamıştır. Finlandiya'da özerk bir temsil gücüne sahip Äland Bölgesel Meclisi'nde antlaşma için ayrı bir oylama yapılmıştır. Gerçekleştirilen oylamada 24'e karşı 6 oyla antlaşma kabul edilmiştir. Federal Almanya'da Anayasa Mahkemesi Anayasayla uyumlu olduğunu belirtmiş, ancak Alman iç hukukunda AB müktesebatına uygun bazı değişiklikler öngörmüştür. Bu gelişmeler AB içindeki temsili demokrasi ve oylama mekanizmalarındaki eksikliklerin halen devam ettiğini göstermektedir (Gençtürk, www.tuicakademi.org, 14.12.2017, Çetin, 2010, avrupaanaliz.wordpress.com, tr.wikipedia.org, 14.12.2017). Ayrıca ulus devletlerin milli niteliklerini ve bölgesel oluşumların ise özerk konumlarını korumaları yönünde kararlı bir politik duruş sergilemeleri AB'nin ne derece ulus-üstü bir siyasal entegrasyon olduğu sorunu yeniden gündeme taşımaktadır.

SONUÇ

Lizbon Antlaşması Avrupa'nın siyasal bütünleşme sürecine ivme kazandırmış, gerek karar alma mekanizmasında gerekse kurumsal seviyede öngördüğü değişiklikler aracılığıyla daha etkili ve verimli bir biçimde işleyen demokratik bir AB sistemi oluşturmaya yönelik önemli adımlar atmıştır. Lizbon Antlaşması ile AB'nin karar alma mekanizmasında gerçekleştirilen reformlarla kararların daha şeffaf, hızlı ve etkili bir biçimde alınması sağlanmaya çalışılmıştır. Birliğin karmaşık karar alma yöntemleri ve prosedürleri basitleştirilmiştir. Karar alma usulünde “çifte çoğunluk” kuralı benimsenerek ortak karar usulü ve nitelikli oy çoğunluğu uygulaması süreç içinde yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Oylama sistemi üye ülke sayılarında çoğunluğa bakmaktadır ve oylama sürecinde üye ülkelerin toplam nüfuslarını yüzde olarak kendisine ölçüt almaktadır. Yeni sistemle Bakanlar Konseyi'nin yasama yetkisini AP ile paylaşması kararlaştırılmış, AP ile Konsey arasındaki yapısal dengenin demokratik açıdan güçlü bir temsil kabiliyetine sahip AP lehine değişiminde ilerleme kaydedilmiştir. Bu durum Birlik tasarruflarının çoğulculuğu esas alan bir yaklaşımla değerlendirmeye tabi tutulması açısından oldukça yararlı gözükmektedir. Kararların demokratik bir biçimde müzakere edilmesinde çok aktörlülük benimsenmektedir. Bu noktadan hareketle yapılan reformlar demokratik karar alma sürecine nitelikli bir biçimde işlerlik kazandırmaya yöneliktir. Üç sütunlu AB yapısının lağvedilmesi de Birliğin yeknesak bir karar alma mekanizması kurmasını sağlamıştır. AP ve Bakanlar Konseyi'nin yasama ve bütçe yükümlülüklerini ortak bir biçimde yerine getirmesi ile bu iki organ eşit seviyede karar alıcı ve yapıcı hale gelmiştir. Ulusal parlamentoların yasama sürecine dâhil olması, yasama ve yürütmenin karar alma süreci bakımından ayrıştırılması, yasama tasarruflarının açık bir biçimde ifade edilerek belirsizliklerin giderilmesi Lizbon Antlaşması'nın getirdiği yenilikler arasındadır. Lizbon Antlaşması'nın Ulusal Parlamentolara tanıdığı ikincillik yetkisi denetimi sayesinde Birliğin; yetkilerinin sınırlarına ve ikincillik ilkesine uygun davranıp davranmadığı saptanabilecektir. Antlaşma ile Ulusal Parlamentolar, Birlikte hangi kararların alındığını izleme, alınan kararlara karşı itirazlarını belirtme hakkına sahip olmuştur. Lizbon Antlaşması'nın getirdiği en önemli yeniliklerden daimi AB Konseyi Başkanlığı'nın kabulü ve AB Konseyi'nin Birliğin kurumlarından biri olarak sayılmasıdır. Konsey'in AB kurumsal yapısı içinde yer alması diğer AB kurumlarına karşı sorumluluk taşımasını sağlamıştır ve Konsey, Adalet Divanı'nın denetimine tabi kılınmıştır. Ayrıca her Zirveden sonra AP'ye Zirve ile ilgili rapor sunması Konsey'in bir diğer yükümlülüğüdür. Lizbon Antlaşması'yla Avrupa Komisyonu mevzuat önerileri hazırlayarak AP ile Konsey'e

sunma, başka bir deyişle Birlik çapında yasama sürecini başlatma işleviyle donatılmıştır. Komisyoner sayısı azaltılarak Komisyon'un AB genelinde Birliğin ortak menfaatlerini ve kazanımlarını koruyacak bir yapıya sahip kılınması arzulanmıştır.

Antlaşmayla ihtisas edilen yeni bir makam AB Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilciliğidir. Bu makamın AB'nin uluslararası alanda daha aktif ve istikrarlı bir aktör olabilmesi, küreselleşme sürecinde sürekli değişen uluslararası dengelere ve dış ilişkilere aktif bir biçimde şekil verebilme amacıyla oluşturulduğu ortadadır. Yüksek Temsilci ortak dışişleri ve güvenlik politikasının şekillendirilmesi bakımından Birliği temsil etmektedir ve AB Komisyonu başkan yardımcılarında biri olması nedeniyle Komisyon kapsamındaki görevlerini de ifa etmektedir. Antlaşmayla Avrupa Birliği Adalet Divanı'nda da bazı değişikliklere gidilmiştir. Gerçek veya tüzel kişilerin kendilerini doğrudan ilgilendiren ve doğrudan uygulanma yeteneğine sahip hukuki tasarruflara karşı dava açabilmeleri sağlanmıştır. Ulusal Parlamentolara bir yasama tasarrufu nedeniyle ikincillik ilkesinin ihlâl edilmesi gerekçesiyle kendi üye ülkeleri aracılığıyla dava açılmasını sağlama imkânı tanımıştır. Divanın yargı yetkisi AB Konseyi'nin her türlü tasarrufunu kapsayacak biçimde genişlemiştir. Antlaşmanın AB üç sütunlu yapısını ortadan kaldırmasıyla Divanın yetkilerinin Ortak Dış Güvenlik Politikası ile adli uyumsuzluklar, bireysel açıdan hukuki güvenliğin teminini içine alabilecek biçimde arttığı gözlemlenmektedir. Genel olarak bakıldığında; Lizbon Antlaşması ile getirilen değişiklikler kurumsal temelde AB'yi dış dünyada daha güçlü, hızlı karar alabilen, yasama ve yürütme güçleri açısından üye ülkeleri temsil kabiliyeti yüksek, ulusal parlamentolara da Birlik yapısı dâhilinde söz hakkı verebilen; hukuki açıdan kendi içinde etkin bir denetim mekanizmasına sahip siyasal bir entegrasyona dönüştürmek amacındadır.

KAYNAKÇA

BAYKAL, S. (2007). "REFORM ANTLAŞMASI VE GETİRDİKLERİ: KURUMSAL YAPI ÇERÇEVESİNDE GENEL BİR DEĞERLENDİRME". Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 7 (1), ss.45-67.

CANBOLAT, İ. (1998). ULUSLAR ÜSTÜ SİSTEM AVRUPA BİRLİĞİ. Geliştirilmiş İkinci Baskı. İstanbul: Alfa Yayınları.

CHALMERS, D., Gereth D., Giorgio M. vd. (2010). EUROPEAN UNION LAW CASES and MATERIALS. Cambridge: Cambridge University Press.

ÇALIŞKAN, Ö. (2011). LİZBON ANTLAŞMASI SONRASI AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KURUMSAL YAPISI. Ankara Üniversitesi Sunum Metni. Munich Personel RePEC Archive.

ÇETİN, S. (2010). "LİZBON ANTLAŞMASI", Retrieved from <https://avrupanaliz.wordpress.com/tag/lizbon-antlasmasi/>, (14.12.2017).

ELMAS, F. Y. (2010). "DEĞİŞEN VE DÖNÜŞEN YÖNLERİYLE AB BAŞKANLIĞI: KURUMSAL YAPIDA ETKİNLİK VE İŞLERLİK SORUNSALI". Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi. 9 (2), ss.45-65.

EMERSON, M., Rosa B., Tim C., Jon W., Diotr Macier K., Thomas R. vd. (2011). UPGRADING THE EU'S ROLE AS A GLOBAL ACTORS: INSTITUTIONS. LAW and RESTRUCTURING of EUROPEAN DIPLOMACY. Center for European Policy Studies. Brussels.

FOUNDATION for EU DEMOCRACY FEUD (2009), THE LISBON TREATY READABLE VERSION. Brussels.

GENÇTÜRK, T. “AB LİZBON REFORM ANTLAŞMASI”, Retrieved from <http://www.tuicakademi.org/ab-lizbon-reform-anlasmasi/>, (14.12.2017).

GÜNEŞ, A. (2008). “LİZBON ANTLAŞMASI SONRASINDA AVRUPA BİRLİĞİ”. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi.12 (1-2), ss.739-772.

GÖÇMEN, İ. (2008). “ULUSAL PARLAMENTOLARIN AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİNDEKİ ROLÜ VE LİZBON ANTLAŞMASI”. (Ed.) Akçay B., Kahraman S. ve Baykal S., Avrupa Birliği'nin Güncel Sorunları ve Gelişmeler. Ankara: Seçkin Yayıncılık. ss.275-316.

GÜÇLÜ, B. (2009). “LİZBON ANTLAŞMASI'NIN TEMEL UNSURLARI”. DTM. Ankara. ss.66-73.

HOFFMANN, H. (2009). “LEGISLATION, DELEGATION and IMPLEMENTATION under the TREATY of LISBON: TYPOLOGY MEETS REALITY”. European Law Journal. Vol: 15 (4). pp.482-505.

HORVATH, Z., Balint O. vd. (2010). THE UNION after LISBON: TREATY REFORM OF THE EU. Budapeşte: Hvgorac Basım Evi.

JOINT STUDY EPC, EGMONT and CEPS (2010). TREATY of LISBON: A Second Look at the Institutional Innovations. Brussels.

LİZBON ANTLAŞMASI (2009). m.1. paragraf 17/4, 17/5, 18/1,18/5,18/7.19/2, 19/3, 19/4, 20/1, 30/2 ile m.2. paragraf 173/6a, 214c, 223/240/b, 265-9.

MAYORAL, J. (2011). DEMOCRATIC IMPROVEMENTS in the EUROPEAN UNION under the LISBON TREATY: INSTITUTIONAL CHANGES REGARDING DEMOCRATIC GOVERNMENTS IN THE EU. European Union Democracy Observatory. Italy.

ÖZÇELİK, G. B. (2008). “AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KURUMSAL YAPISI VE LİZBON ANTLAŞMASI”. (Ed.) Akçay B., Kahraman S. ve Baykal S., Avrupa Birliği'nin Güncel Sorunları ve Gelişmeler. Ankara: Seçkin Yayıncılık. ss.203-233.

TOPAL, E. (2008). “LİZBON ANTLAŞMASI İLE AVRUPA BİRLİĞİ'NDE YASAMA NİTELİĞİNDEKİ İŞLEMLER VE YASA YAPIM SÜREÇLERİNDE GETİRİLECEK DEĞİŞİKLİKLERE GENEL BİR BAKIŞ”. Yasama Dergisi. 9. Mayıs-Ağustos. ss.17-34.

VARLI, B. (2009). “LİZBON ANTLAŞMASI SONRASINDA AVRUPA BİRLİĞİ'NDE ULUSAL PARLAMENTOLARIN ROLÜ ve TBMM AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME”. Yasama Dergisi. 13. Eylül-Aralık. ss.5-43.

VİKİPEDİ, “Lizbon Antlaşması”, Retrieved from https://tr.wikipedia.org/wiki/Lizbon_Antla%C5%9Fmas%C4%B1, (14.12.2017)

WARLEIGH, A. (2004). THE BASICS EUROPEAN UNION. London-New York: Routledge.

WATTS, D. (2008). THE EUROPEAN UNION., Scotland: Edinburg University Press.

YAKUT, B. (2010). "LİZBON SONRASI AB'NİN YENİ KURUMSAL YAPISI ve KARAR ALMA SÜREÇLERİNİN ÖZGÜRLÜK, GÜVENLİK ve ADALET ALANINDAKİ YANSIMALARI". Türkiye Adalet Akademisi Dergisi. 1 (2). ss.53-85.

ADAY TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETMENLERİNİN “EDEBİYAT ÖĞRETMENİ”
KAVRAMINA İLİŞKİN ALGILARININ METAFOR YOLUYLA ANALİZİYrd. Doç. Dr. Hayrullah KAHYA¹

Özet

Metafor, kişilerin bir olgu ya da kavrama ilişkin algılarını benzetmeler yoluyla ifade etmesi olarak tanımlanabilir. İnsanoğlu eskiden beri özellikle soyut kavramları daha iyi anlayabilmek/anlatılabilmek için onları metaforlar yardımıyla ifade eder. Bu yönüyle metaforlar hayatımızda çok önemli bir işleve sahiptirler. Bu çalışmada aday Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenlerinin “edebiyat öğretmeni” kavramına ilişkin algıları metafor yoluyla analiz edilmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini Türkiye’nin çeşitli üniversitelerinden aday Türk dili ve edebiyatı öğretmenleri oluşturmaktadır. Araştırma verileri yarı yapılandırılmış açık uçlu soru formu aracılığıyla toplanmıştır. Araştırmaya gönüllülük esasına göre katılmış olan katılımcılardan veri toplama formundaki “Edebiyat öğretmeni ..... gibidir/benzer/hatırlatır. Çünkü .....” şeklindeki açık uçlu cümleleri tamamlamaları istenmiştir. Elde edilen veriler içerik analizi yapılarak on bir kategoriye ayrılmıştır: *bilgi kaynağı ve/veya sağlayıcısı* (n= 30; %30), *yol gösterici ve yönlendirici* (n= 24; %24), *rol model* (n=12; %12), *bireysel ve duygusal gelişimi destekleyici* (n= 8; %8), *üretici* (n= 8; %8), *değerli bir varlık* (n=6; %6), *şekillendirici/biçimlendirici* (n= 6; %6), *süper otorite* (n=3; %3), *iletişim aracı* (n=1; %1), *eğlendirici/dinlendirici* (n=1; %1), *sevgi ve fedakarlık örneği* (n=1; %1). Sonuçlara göre katılımcıların %58’i (n=58) öğretmeni geleneksel (*bilgi kaynağı ve/veya sağlayıcısı, yol gösterici ve yönlendirici, rol model, değerli bir varlık, şekillendirici/biçimlendirici, süper otorite, sevgi ve fedakarlık örneği*); %43’ü ise (n= 43) edebiyat öğretmenini çağdaş eğitim yaklaşımlarına uygun özelliklere (*yol gösterici ve yönlendirici, bireysel ve duygusal gelişimi destekleyici, üretici, iletişim aracı, eğlendirici/dinlendirici*) daha uygun rolleriyle algılamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni, öğretmen, metafor, eğitim.

AN INVESTIGATION OF METAPHORS ON THE CONCEPT OF LITERATURE TEACHER
AMONG PRESERVICE TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE TEACHERS IN
TURKEY

Abstract

Metaphor can be described as one’s expressing perceptions about a fact or a notion thorough similes. Humankind expresses nonfigurative notions with the help of metaphors to understand/narrate them better since the ancient times. Metaphors have a very important place in one’s life with this function. In this study, trainee Turkish Language and Literature teachers’ perception about “literature teacher” notion is analyzed through metaphors. Phenomenology design of qualitative research is used in this study. The paradigm of the study is formed by trainee Turkish language and literature teachers. The data of this research is collected with semi-constructed open-ended question form. Participants that attended the research by voluntarily is requested to complete open-ended sentences similar to “Literature teacher is similar to/is like/reminds ..... because .....” The acquired data is divided into 11 categories by doing content analysis: *knowledge source and/or provider* (n= 30; %30), *leader and director* (n= 24; %24), *role-model* (n=12; %12), *supporter of personal and emotional development* (n= 8; %8), *productive* (n= 8; %8), *a precious being* (n=6; %6), *former/moulder* (n= 6; %6), *super authority* (n=3; %3), *communication tool* (n=1; %1), *entertainer/relaxing* (n=1; %1), *example of love and sacrifice* (n=1; %1). According to results, %58 of the participants (n=58) described the teacher as traditional (*knowledge source and/or provider, leader and director, role-model, a precious being, former/moulder, super authority, example of love and sacrifice*); %43 of them perceive the teacher as roles that fits better the qualities of modern education approaches (*leader and director, supporter of personal and emotional development, productive, communication tool, entertainer/relaxing*).

Keywords: Turkish Language and Literature Teacher, teacher, metaphor, education.

Özgün Araştırma / Original Article

¹ Sorumlu yazar/Corresponding Author, Yıldız Teknik Üniversitesi, TÜRKİYE, hayrullahkahya@hotmail.com,

ORCID ID: 0000-0002-1192-6453

Copyright © 2016-2018 IBAD

ISSN: 2536-4642

GİRİŞ

Metafor kelimesi Yunanca *meta-* “öte”, *pherein* “taşımak, götürmek” kelimelerinin birleşerek “transfer etmek, taşımak anlamlarına gelmesinden oluşmuş birleşik bir kelimedir. Dolayısıyla hem etimolojik hem de terminolojik olarak metafor kelimesi iki nokta arasında gerçekleşen bir transfer olayını ifade eder. Bir şeyin bazı özelliklerinin başka bir şeye taşınması, iletilmesi anlamına gelir (Demirci 2014: 226). Metaforun esası bir cins bir şeyi başka bir cins şeye göre anlamak ve tecrübe etmeye dayanır (Lakoff and Johnson 2010: 27). Güçlü ya da zayıf bir benzerlik kurulabilecek ortak özellik olduğu müddetçe iki tarafın mevcudiyeti metafor için yeterlidir. Ancak genellikle az bilen çok bilinene benzetilmesi daha yaygındır (Crystal 2008: 98’den aktaran Demirci 2014: 227) Metafor, zaten var olan bir kavram (phenomena) üzerine yeni bir ışık tutma, ona tamamen yeni bir perspektiften bakma ve konuşma yoludur. Böylece biz bir anlam transferi elde eder ve bu şekilde farkındalık yaratırız (Hubner 1984: 12). Metaforlar sadece anlatımı, daha geniş söylemek gerekirse dili, süslemeye yarayan bir söz sanatı değildir. İnsan hayatındaki önemi bundan çok daha fazlasını ifade eder. Lakoff ve Johnson metaforun sadece bir dil veya kelime sorunu olmadığını, insanın düşünme sürecinin başlı başına metaforik bir esasa dayandığını belirtir (Lakoff and Johnson 2010: 28).

Bir şeyi anlatmak için tek yol metafor olmamakla (Miller 1987: 219) birlikte metaforların aday öğretmen eğitiminde kullanılmasının oldukça verimli bir yöntem olduğu düşünülmektedir (Goldstein 2005: 8; Saban vd. 2006: 47). Birçok araştırmacıya göre eğitimciler açısından bakıldığında metaforlar iki olgu arasında karşılaştırma yapmak, benzerlik veya farklılıklara dikkat çekmek ya da bir olguyu başka bir olgu ile açıklama yapmak imkanı sunar (Saban 2004: 131-132). Metafor üretmek, kişinin düşüncelerini esnekletmesine ve basmakalıp görüşleri üzerinde yeniden düşünmesine yardımcı olur (Levine 2005: 172). Dolayısıyla herhangi bir kavram üzerinde metaforlar üzerinden bir analiz yapmak kişilerin o kavramı nasıl algıladıklarını en iyi gösteren yollardan biridir. Bu amaçla bu çalışmada üniversitelerinden aday Türk dili ve edebiyatı öğretmenlerinin gelecekte icra edecekleri meslek olan “edebiyat öğretmeni” kavramına ilişkin algıları metafor analizleri yoluyla ortaya konacaktır.

Öğrenme, öğrenci, okul, okur-yazarlık, ölçme-değerlendirme gibi eğitim ile ilgili kavramlar üzerinde birçok metaforik çalışma (Inbar 1996; Mahlios ve Maxon 1998; Bozık 2002; Guzel Stichert 2005; Silman ve Şimsek 2006; Massengil vd. 2008; Saban 2009; Boyacı 2009; Cephe 2009; Toremene ve Dos 2009; Alger 2009; Çapan 2010; Aydın 2011; Tatar ve Murat 2011; Kunt ve Tortop 2013 gibi) yapılmasına rağmen Türkçe literatürde “edebiyat öğretmeni” kavramına ilişkin bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yüzden burada biz, öncelikle alanyazında sadece “öğretmen” kavramı ile “... öğretmeni” kavramı üzerinde yapılmış metaforik algıların analizine yönelik bazı çalışmalar üzerinde duracağız. Bu çalışmalardan biri Yıldırım vd. (2011) tarafından yapılmıştır. Çalışma ilköğretim müfettişi, ilköğretim okulu yöneticisi ve öğretmenlerinin öğretmen kavramına ilişkin algılarını metaforlar yoluyla tespit etmeyi amaçlayan bir çalışmadır. Çalışmanın çalışma grubunu Konya’da görevli 51 ilköğretim müfettişi, 73 ilköğretim okulu yöneticisi ve 154 öğretmen oluşturmuştur. Çalışma sonucunda katılımcıların öğretmenleri olumlu (*fedakar, çalışkan, aydınlatıcı, biçimlendirici, lider*) ve olumsuz (*yetkisiz, verimsiz, ucuz işgücü, tekdüze, tutarsız, tembel, saldırgan, ezik*) olmak üzere iki temel kategoride değerlendirdikleri anlaşılmıştır. Aytan (2014) ise aday Türkçe öğretmenlerinin “öğretmen” kavramı algılarını metaforik yolla analiz eden bir çalışma yapmıştır. Çalışma grubunu 3 farklı üniversiteden 114 aday Türkçe öğretmeni oluşturmaktadır. Katılımcılar öğretmen kavramını *sevgi ve fedakarlık örneği, bilgi kaynağı, yol gösterici ve rehber, biçimlendirici* olarak değerlendirmişlerdir. Bir başka araştırmacı, Cerit (2008), öğrenci, öğretmen ve okul yöneticilerinin öğretmen kavramına ilişkin metaforik algılarını anket yoluyla tespit etmiştir. Çalışma grubunu 600 öğrenci, 203 öğretmen ve 51 okul yöneticisi oluşturmuştur. Katılımcıların öğretmen kavramını daha çok *bilgi kaynağı ve dağıtıcısı, ebeveyn, arkadaş, rehber ve aydınlatıcı* gibi olumlu metaforik kavramlarla algıladıkları; *bahçıvan, otoriter kişi,*

bakıcı, gardiyan, yıkıcı ve zarar verici kişi gibi metaforik kavramları ise öğretmene yakıştıramadıkları anlaşılmıştır. Konu ile ilgili önemli bir başka çalışmada (Saban 2004), giriş düzeyinde aday sınıf öğretmenlerinin öğretmenlik kavramına ilişkin algıları metaforlar yoluyla analiz edilmiştir. Çalışma grubunu 151 sınıf öğretmeni adayı oluşturmuştur. Çalışmanın sonucuna göre katılımcıların çoğu öğretmeni *bilgi kaynağı ve aktarıcısı, şekillendirici ve biçimlendirici, tedavi edici* olarak, daha azı ise öğretmeni *eğlendirici, bireysel gelişimi destekleyici, rehber veya kılavuz* olarak algılamışlardır. Saban vd. (2006) de öğretmen kavramına ilişkin aday öğretmenlerin metaforik algılarını konu alan bir çalışma yapmıştır. Çalışma grubunu çeşitli branşlardaki 1222 aday öğretmen oluşturmuştur. Katılımcılar öğretmeni *bilgi sağlayıcı, şekillendirici ve biçimlendirici, tedavi edici ve onarıcı, süper otorite figürü, değişim ajanı, eğlendirici, karakter prototipi ve gelişimcisi, bireysel gelişimi destekleyici, yol gösterici ve yönlendirici, işbirlikçi ve demokratik lider* olarak kabul etmektedirler. Konu ile ilgili başka bir çalışmada (Aydın vd. 2010) aday Türkçe öğretmenlerinin öğrenci ve öğretmen kavramlarına ilişkin algıları metaforlar yoluyla tespit edilmiştir. Çalışma grubunu 165 aday öğretmen oluşturmuştur. Katılımcıların öğretmeni *bilgi kaynağı, üretici ve biçimlendirici, iyileştirici ve onarıcı, yol gösterici ve yönlendirici, örnek kişi, güç göstergesi* olarak algıladıkları ortaya çıkmıştır. Çelikten (2006) ise literatür araştırması yapmış ve çalışmasında öğretmen kavramının *arkadaş, otoriter, ebeveyn, bahçıvan, inci istiridyesi ve doktor* metaforları etrafında ele alındığını ileri sürmüştür. Bu çalışmalar yanında Cerit (2008)’in belirttiğine göre bazı araştırmalar öğretmenin *otoriter bir kişi* (Mahlion ve Maxson 1988; Balcı 2001), *gardiyan* (Baker 1995) ve *üretici* (Cook-Sather 2003) olarak da algılandığını ortaya koymuştur.

Literatürde “... öğretmeni” kavramı üzerine yapılan çalışmalar daha azdır. Örneğin Özbaş ve Aktekin (2013) aday tarih öğretmenlerinin tarih öğretmenliğine ilişkin metaforlarını araştırmışlardır. Çalışma grubunu 74 aday tarih öğretmeni oluşturmuştur. Katılımcılar tarih öğretmenini *tarihsel bilginin aktarıcısı, tarihsel bilginin depolayıcısı, aydınlatan/yol gösteren kişi, müfredatın bekçisi, toplumu şekillendiren kişi ve tarih araştırmacısı* olarak kabul etmektedirler. Ünal ve Ünal (2010) ise rehber öğretmenlerin öğrenciler ve öğretmenler tarafından nasıl algılandığına ilişkin bir çalışma yapmışlardır. Çalışma grubunu bir lisedeki 89 öğrenci ve 25 öğretmen oluşturmaktadır. Katılımcılar rehber öğretmenini *bilgi verici, yararlı, güven duyulan, çalışkan, sakınılması gereken, hayatı güzelleştiren, sabırlı, demokrat* bir kişi olarak algılamaktadırlar. Aday İngilizce öğretmenlerinin İngilizce öğretmeni hakkındaki algılarını ortaya koyan bir araştırma da Kavanoz (2016) tarafından yapılmıştır. Çalışma grubunu 94 aday İngilizce öğretmeni oluşturmuştur. Katılımcıların İngilizce öğretmenini *bilgi kaynağı ve sağlayıcısı, kolaylaştırıcı, sanatçı, zanaatkar, yol gösterici, üstün otorite, değişimin temsilcisi/ajanı, besleyici, avukat, eğlendirici, işbirlikçi lider* olarak algıladıkları ortaya çıkmıştır.

Burada Türkiye’de aday Türkçe öğretmenlerinin “edebiyat” kavramı üzerindeki algılarına yönelik bir araştırmadan da söz etmek gerekir. Bağcı (2013) tarafından yapılan çalışmanın katılımcıları 230 aday Türkçe öğretmeninden oluşmaktadır. Katılımcılara göre “edebiyat” kavramı *yansıtıcı ve aktarıcı, önemli, değerli ve hassas, farklı ve çeşitli, sonsuz ve derin, duygusal, hayat tarzı, mutluluk ve sevgi* kategorileri altında değerlendirilmiştir.

Çalışmada aday edebiyat öğretmenlerinin “edebiyat öğretmeni” kavramına ilişkin kullandıkları metaforlar nelerdir sorusunun cevabı araştırılmıştır.

Buna bağlı olarak da aşağıdaki soruların cevaplarına ulaşılmaya çalışılmıştır:

1. Aday edebiyat öğretmenlerinin “edebiyat öğretmeni” kavramına ilişkin ürettiği metaforlar hangi kategoriler altında gruplandırılabilir?
2. “Edebiyat öğretmeni” kavramına ilişkin metaforlar, aday edebiyat öğretmenlerinin “edebiyat öğretmeni” kavramına ilişkin hangi algılarını göstermektedir?

3. Elde edilen veriler, “öğretmen” ve “... öğretmeni” kavramlarına ilişkin daha önceki araştırmalarla ortaya konmuş metaforik algılar ile karşılaştırıldığında “edebiyat öğretmeni” kavramına ilişkin hangi ayrıntılara ulaşılabilmektedir?

Yöntem

Bu çalışma mevcut durumun betimlenmesi ve analiz edilmesine yönelik bir nitel çalışmadır. Verilen toplanması ve analizinde nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veriler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir.

Araştırmanın Deseni

Bu çalışmada olgubilim (phenomenology) deseni uygulanmıştır. Olgubilim, genellikle varlığı bilinen ancak derinlemesine bir anlayışa sahip olunmayan olgulara odaklanır. Tümüyle yabancı olmayan ama tam olarak da kavranamayan olgular için en uygun yöntemlerden biri olgubilim desendir. Bununla birlikte olgubilim araştırmaları, her zaman kesin ve genel sonuçlara ulaşmayı sağlayamayabilir. Fakat bu durum, nitel araştırmaların doğasında vardır. Olgubilim, bir olgunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olduğundan bilimsel çalışmalara katkıda bulunmaktadır (Yıldırım ve Şimşek 2011: 72-75)

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinin Türk dili ve edebiyatı bölümü öğrencisi veya mezunu aday Türk dili ve edebiyatı öğretmenleri oluşturmaktadır. Katılımcılar gönüllülük esasına göre ve rast gele seçilmişlerdir. Katılımcılara ilişkin bilgiler aşağıdaki Tablo 1'de sunulmuştur:

Tablo 1: *Üniversitelere göre katılımcı sayıları*

Üniversite adı	f	%
Anadolu Üniversitesi	53	38.9
Yıldız Teknik Üniversitesi	23	16.9
İstanbul Aydın Üniversitesi	15	11
İstanbul Arel Üniversitesi	10	7.3
Kırklareli Üniversitesi	5	3.6
Beykent Üniversitesi	5	3.6
İstanbul Kültür Üniversitesi	3	2.2
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi	3	2.2
Boğaziçi Üniversitesi	3	2.2
İstanbul Üniversitesi	2	1.4
Diğer üniversiteler*	14	10.2
Toplam	136	99.5

* Her birinden birer katılımcı ile diğer üniversiteler: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fırat Üniversitesi, Yakın Doğu Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Trakya Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Uludağ Üniversitesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul Yeditepe Üniversitesi, Namık Kemal Üniversitesi.

Verilerin Toplanması

Araştırmaya katılanlara “Edebiyat öğretmeni ... gibidir/benzer/hatırlatır. Çünkü ...” şeklinde verilen cümlelerin yazılı olduğu formlar dağıtılıp buradaki boşlukları doldurmaları istenmiştir. Formu doldurmadan önce katılımcılara metaforun tanımı ve özellikleri ile ilgili kısa bilgi verilmiştir. Bu bağlamda metaforun “isim”, benzetme yönünün de “sıfat” cinsinden olması gerektiği belirtilmiştir. Katılımcılar formları 15-20 dakika içinde doldurmuşlardır.

Verilerin Analiz Edilmesi

Bu çalışmada elde edilen veriler, içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. İçerik analizi elde edilen verilerin tanımlanması ve içinde saklı olabilecek gerçeklerin ortaya çıkarılması demektir. Bu amaçla içerik analizinde benzer veriler belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilir ve düzenlenir. Bu şekilde elde edilen kavram ve temalar yorumlanarak okuyucu sunulur (Yıldırım ve Şimşek 2011: 227). Bu çalışmada elde edilen veriler Saban vd. (2006) tarafından geliştirilen altı aşama dikkate alınarak analiz edilmiştir:

1. **Adlandırma aşaması:** Bu aşamada katılımcılar tarafından oluşturulan metaforların alfabetik sıraya göre geçici bir listesi yapıldı.
2. **Tasnif aşaması:** Bu aşamada katılımcılar üretmiş olduğu metaforlar içerik analizi metoduyla tasnif edildi. Bütün metaforlar tek tek gözden geçirilerek benzer ve ortak özelliklere sahip olanlar analiz edildi. Her metafor imgesi konu, kaynak, konu ile kaynak arasındaki ilişki bakımlarından ele alındı.
3. **Yeniden düzenleme ve derleme aşaması:** Bu aşamada zayıf yapılı veya geçersiz sayılabilecek metaforlar listeden çıkarıldı ve geriye kalan geçerli ve çalışmanın amacına uygun olan metaforlar teker teker tekrar gözden geçirilerek alfabetik sıraya uygun olarak yeniden listelendi. Bu aşamada 36 katılımcının ya kağıdı boş bıraktıkları ya da metafor kaynağı ile konusu arasında mantıksal ilişki kuramadıkları görüldü. Bu yüzden zayıf yapılı ya da geçersiz olarak adlandırılan bu metaforlar listeden çıkarıldı ve geriye 100 geçerli metafor kaldı.
4. **Kategorileştirme aşaması:** Bu aşamada elde edilen son metafor listesi ortak özelliklerine göre kategorilere ayrıldı. Kategorileştirme daha önce yapılan çalışmalar (Mahlios ve Maxson 1998; Martinez vd. 2001; Oxford vd. 1998; Guerrero ve Villamil 2000; Saban vd. 2006; Yıldırım vd. 2011; Aytan 2014; Bağcı 2013; Sağdıç 2013 gibi) göz önüne alınarak yapıldı.
5. **Geçerlik ve güvenilirliği sağlama aşaması:** Toplanan verilerin ayrıntılı olarak rapor edilmesi ve araştırmacının sonuçlara nasıl ulaştığı açıklaması nitel araştırmalarda en önemli hususlardan biri olan geçerlik ve güvenirliliğin sağlanması açısından önemli olduğu belirtilmektedir (Yıldırım ve Şimşek 2011). Bu çalışmada sonuçların geçerliğini sağlamak amacıyla çalışmanın veri analiz süreci ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Ayrıca elde edilen bulguların işlenmesi ve yorumlanması katılımcıların kendi ifadeleri temel alınarak yapılmıştır. Bulgular yorumlanırken katılımcıların verilerinden direkt alıntılar yapılmıştır. Ayrıca araştırmacı tarafından daha önce yapılmış benzer çalışmalar da göz önüne alınarak geliştirilen kavramsal kategoriler altında verilen metaforların söz konusu kavramsal kategorileri tam olarak temsil edip etmediğini teyit etmek için görevli bir uzman öğretim elemanının görüşüne başvurulmuştur. Araştırmacı tarafından

oluşturulan kavramsal kategorilerin (kısa açıklamaları ile birlikte) ve üretilmiş geçerli metaforların listesi verilerek uzmandan hiçbiri dışarda kalmayacak şekilde bunları birbirleriyle eşleştirmesi istenmiştir. Ortaya çıkan sonuç, Milles ve Huberman (1994: 64) tarafından geliştirilen güvenilirlik testi formülü (Güvenirlik=Görüş birliği/görüş birliği+görüş ayrılığı) ile test edilmiştir. Çalışmamızdaki güvenilirlik oranı (Güvenirlik=127/127+9) .93 olarak hesaplanmıştır. Milles ve Huberman’a göre araştırmacı ile uzmanlar arasındaki uyumluluk oranı %90’a yakın ya da %90’dan fazla ise çalışmanın güvenilirliği istenen düzeyde demektir. Buna göre çalışmamız güvenilir olarak değerlendirilmiştir.

6. **Nicel veri analizi veri organizasyonu:** Metaforların tanımlanmasından ve kavramsal kategorilerin geliştirilmesinden sonra tüm veriler bilgisayara aktarılmış, bunların frekansları ve yüzdeleri hesaplanmıştır.

Bulgular

Çalışmada aday Türk dili ve edebiyatı öğretmeni olan katılımcılardan edebiyat öğretmeni kavramına ilişkin düşüncelerini metaforlar yoluyla ifade etmeleri istenmiştir. Katılımcılar tarafından oluşturulan metaforların listesi frekansları ve yüzdeleri ile birlikte frekans sıklıklarına göre aşağıdaki tabloda listelenmiştir:

Tablo 2: *Metaforların frekans/yüzde oranlarına göre genel listesi*

<i>Metafor</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
ağaç	6	6
deniz	4	4
kitap	4	4
kütüphane	4	4
şiiir	3	3
ansiklopedi	3	3
pusula	3	3
okyanus	3	3
güneş	3	3
gezgin	3	3
kılavuz	3	3
anne	2	2
bahçıvan	2	2
gemi kaptanı	2	2
usta	2	2
şair	1	1
arı	1	1
aşık	1	1
ayna	1	1
bilgisayar	1	1
bülbül	1	1
çoban	1	1
demir	1	1
ebeveyn (anne/baba)	1	1
ekmek	1	1

elmas	1	1
figür	1	1
fihrist	1	1
film	1	1
google	1	1
gökkuşağı	1	1
gökyüzü	1	1
halı dokumacısı	1	1
hazinedar	1	1
Hint kumaşı	1	1
ilkbahar	1	1
Kaan çivikıran	1	1
kalem	1	1
kalp	1	1
kandil	1	1
karınca	1	1
kaşif	1	1
kondüktör	1	1
köprü	1	1
kuğu	1	1
kuş	1	1
kültür taşı	1	1
küp	1	1
lale	1	1
lider	1	1
madenci	1	1
makinist	1	1
masal anlatıcısı	1	1
mevsim	1	1
mum	1	1
mücevher	1	1
mühendis	1	1
psikolog	1	1
rehber kitabı	1	1
ressam	1	1
roman	1	1
tarih	1	1
tercüman	1	1
toprak	1	1
üstühan	1	1
yağmur	1	1
yol	1	1
Yunan tanrısı	1	1
Toplam	100	100

Çalışmada elde edilen metaforlar açıklamaları da dikkate alınarak baskın özelliklerine göre şu kategoriler altında toplanmıştır: *bilgi kaynağı ve/veya sağlayıcısı, yol gösterici ve yönlendirici, rol model, bireysel ve duygusal gelişimi destekleyici, üretici, değerli bir varlık, şekillendirici/biçimlendirici, süper otorite, iletişim aracı, eğlendirici/dinlendirici, sevgi ve fedakarlık örneği* olarak edebiyat öğretmeni.

Tablo 3: Ana metafor kategorileri

<i>Metafor kategorileri</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
1. Bilgi kaynağı ve/veya sağlayıcısı	30	30
2. Yol gösterici ve yönlendirici	24	24
3. Rol model	12	12
4. Bireysel ve duygusal gelişimi destekleyici	8	8
5. Üretici	8	8
6. Değerli bir varlık	6	6
7. Şekillendirici/biçimlendirici	6	6
8. Süper otorite	3	3
9. İletişim aracı	2	2
10. Eğlendirici/dinlendirici	1	1
11. Sevgi ve fedakarlık örneği	1	1
Toplam	100	100

Tablo 3'ten de anlaşılacağı üzere katılımcılar edebiyat öğretmenini en çok *bilgi kaynağı ve/veya sağlayıcısı* (n=30, % 30) olarak görmekte, ikinci olarak ise öğrencilere *yol gösterici ve onları yönlendirici* (n=24, % 24) bir özelliğe sahip olduğunu düşünmektedirler. Katılımcılar edebiyat öğretmenini en az *eğlendirici/dinlendirici* (n=1, %1) ve *sevgi ve fedakarlık örneği* (n=1, %1) olarak algılamaktadırlar.

Aşağıda bu kategorilerin her biri üzerinde ayrıntılı olarak durulacaktır.

1. *Bilgi kaynağı ve/veya sağlayıcısı* olarak edebiyat öğretmeni

Bu kategoriye edebiyat öğretmenini bilginin kaynağı ve/veya sağlayıcısı olarak algılayan katılımcıların metaforları yerleştirilmiştir. Bu kategorideki metaforların çoğunluğu (n=20, % 20) edebiyat öğretmenini daha çok *öğrencilere bilgi sağlayan önemli bir kaynak* [*google* (1), *deniz* (3), *gökkuşuğu* (1), *fihrist* (1), *ansiklopedi* (2), *bilgisayar* (1), *gökyüzü* (1), *okyanus* (3), *küp* (1), *kitap* (1), *ağaç* (1), *lale* (1), *gezgin* (1), *aşık “ozan”* (1), *tarih* (1)] olarak görürken birkısı (n=8, % 8) onu daha ziyade *bilgi sağlayıcısı* [*kütüphane* (2), *haznedar* (1), *kültür taşı* (1), *deniz* (1), *kitap* (1), *ansiklopedi* (1), *güneş* (1)], daha az bir kısmı (n=2, % 2) ise *hem bilgi kaynağı hem de bilgi sağlayıcısı* [*kütüphane* (1), *kitap* (1)] olarak görme eğilimindedirler:

Edebiyat öğretmeni google gibidir. Çünkü ne sorarsan cevap verir. (bilgi kaynağı)

Edebiyat öğretmeni okunmamış, içine girilmemiş kütüphaneye benzer. Çünkü insanlar hayatları boyunca [edebiyat öğretmenlerinden] bilgi almaktadırlar. O yüzden benzer.” (bilgi sağlayıcısı)

Edebiyat öğretmeni kütüphane gibidir. Çünkü binlerce bilgiyi saklayıp gerektiğinde sunabilen, eski bilgilerle yeni bilgileri bir arada tutabilen ayaklı kütüphane gibidir.” (bilgi kaynağı ve sağlayıcısı)

2. *Yol gösterici ve yönlendirici* olarak edebiyat öğretmeni

Bu kategorideki metaforlar, edebiyat öğretmenlerinin öğrencilere her alanda yol gösteren bir kılavuz olduğunu belirten metaforlardır. Bu metaforlarda en öne çıkan anlayış şudur: Öğrenciler yalnızca düşmeye eğilimlidir. Uyarılması gereken toy ve bilgisiz bireyler olarak bilgili ve tecrübeli öğretmenler tarafından yönlendirilmeye muhtaçtır. Katılımcılar, ikinci sırada (n=24, % 24) edebiyat öğretmenine yol gösterici ve yönlendiricilik misyonunu yüklemişlerdir. Bu kavramsal kategoride edebiyat öğretmeni *pusula* (3), *gemi kaptanı* (2), *kılavuz* (2), *gezgin* (2), *güneş* (2), *usta* (1), *anne* (1), *ayna* (1), *Kaan Çivikıran* (1), *anne/baba (ebeveyn)* (1), *figür* (1), *lider* (1), *mum* (1), *kandil* (1), *roman* (1), *kitap* (1), *kütüphane* (1), *rehber kitabı* (1) olarak algılanmaktadır. Edebiyat öğretmeni hem edebi bilgileri, hem hayatı, hem de iyi düşünce ve

davranış kalıplarını, tarihimizi, kültürümüzü öğrencilere öğreten ve onları bu yönde yönlendiren bir figürdür.

*Edebiyat öğretmeni pusula gibidir. Çünkü yolunu kaybedenlere o yol gösterir.
Edebiyat öğretmeni kaptan gibidir. Çünkü öğrencinin rotasını o çizer.*

3. Rol model olarak edebiyat öğretmeni

Katılımcılar tarafından üretilen metaforların bazıları da (n=12, % 12) edebiyat öğretmeni rol model olarak algılanmaktadır. Bu kategorideki metaforlar, edebiyat öğretmeni öğrenciler için örnek alınacak bir insan, bir tür karakter prototipi olarak algılanmaktadır. Öğrenciler geliştirilmesi gereken bireyler olarak örnek alınacak öğretmenlere ihtiyaç duyarlar. Bu kategorideki katılımcılar, edebiyat öğretmenin öğrencilerine örnek olabilecek niteliklere haiz olduğunu beyan etmiş olmaktadır. Bu kavramsal kategoride edebiyat öğretmeni *şair* (2), *kalem* (1), *psikolog* (1), *tercüman* (1), *bülbül* (1), *mevsimler* (1), *kuğu* (1), *karınca* (1), *demir* (1), *kuş* (1), *ilkbahar* (1) olarak algılanmaktadır. Bu metaforlarda edebiyat öğretmenin onurlu, çalışkan, anlayışlı, nazik ve kibar gibi genellikle olumlu niteliklere sahip bir rol model olduğu ifade edilmektedir.

*Edebiyat öğretmeni kalem gibidir. Çünkü dik, asil ve onurlu bir duruşu vardır.
Edebiyat öğretmeni karınca gibidir. Çünkü durmaz, sürekli çalışır.*

4. Bireysel ve duygusal gelişimi destekleyici olarak edebiyat öğretmeni

Katılımcıların bazıları (n=8, % 8) edebiyat öğretmeni öğrencilerin bireysel, duygusal ve akademik gelişimlerine katkıda bulunabilecek bir figür olarak algılanmaktadır. Eğitim sürecindeki öğrenciler bireysel nitelik, duygusal gelişim veya akademik özellikleri bakımından geliştirilmeye, desteklenmeye ve karşılaşılabilecekleri sorunları çözebilmek için yardıma ihtiyaç duyarlar. Bu kavramsal kategoride edebiyat öğretmeni *bahçıvan* (2), *şair* (1), *şair* (1), *kılavuz* (1), *yol* (1), *kâşif* (1), *madenci* (1) olarak algılanmaktadır. Bu metaforlar, edebiyat öğretmenin öğrencilerin bireysel, duygusal ya da akademik anlamda gelişimlerini destekleyecek niteliklere sahip olduklarını ifade etmektedir. Edebiyat öğretmeni bu yönüyle kuşaklar arası bağlantıyı da sağlamış olmaktadır.

*Edebiyat öğretmeni şair gibidir. Çünkü dili ve edebiyatı kullanarak ders verme yoluyla öğrencilerin kalbine ulaşabilir.
Edebiyat öğretmeni kılavuz gibidir. Çünkü hayal dünyasının sınırsız özgürlüğünü de arkasına alarak kuşaklar arası bağlantıyı kurabilir.*

5. Üretici olarak edebiyat öğretmeni

Katılımcıların bir bölümü (n=8, % 8) de edebiyat öğretmeni üretici olarak görmektedirler. Bu kategorideki metaforlar edebiyat öğretmenin yaptığı görev sonunda ürün alan üretici olarak görmektedirler. Bu ürünler, öğrencilerin kendileri, bilgi ya da eğitimin çıktısı olarak karşımıza çıkabilir. Bu kavramsal kategoride edebiyat öğretmeni *ağaç* (5), *toprak* (1), *arı* (1), *kalp* (1) olarak algılanmaktadır.

*Edebiyat öğretmeni ağaç gibidir. Çünkü öğrencilerini bilgileriyle besledikçe onlardan meyvelerini toplar.
Edebiyat öğretmeni ağaç gibidir. Çünkü meyveleri öğrencileridir.*

6. Değerli bir varlık olarak edebiyat öğretmeni

Bu kategorideki metaforlar (n=6, % 6) edebiyat öğretmenin eşsiz, paha biçilemeyen ve değerli bir varlık olduğunu ifade etmektedirler. Bu kavramsal kategoride edebiyat öğretmeni *mücevher*

(1), *Hint kumaşı* (1), *kalp* (1), *ekmek* (1), *üstühan* (1), *elmas* (1) olarak nitelendirilmişlerdir. Bu metaforlara göre edebiyat öğretmeni genellikle yaşamsal öneme sahip değerli bir varlıktır.

Edebiyat öğretmeni insanın kalbi gibidir. Çünkü kalp olmadan insan yaşayamaz, edebiyat olmadan da insan yaşayamaz.

Edebiyat öğretmeni ekmek gibidir. Çünkü yemek ekmezsiz yenmez. Yesen de doyamazsın. Edebiyatsız da eğitim olmaz.

7. Şekillendirici/biçimlendirici olarak edebiyat öğretmeni

Katılımcıların bazıları (n=6, % 6) da edebiyat öğretmeni şekillendirici ve biçimlendirici özelliklere sahip bir figür olarak algılamaktadır. Bu kategorideki katılımcılar öğrencileri şekillendirilecek, istenilen şekilde yoğrulacak bireyler olarak görmekteydiler. Onları istenilen şekle getirecek olanlar da edebiyat öğretmenleridir. Bu kavramsal kategoride edebiyat öğretmeni *mühendis* (1), *usta* (1), *yağmur* (1), *çoban* (1), *halı dokumacısı* (1), *ressam* (1) olarak nitelendirilmişlerdir.

Edebiyat öğretmeni keçi çobanı gibidir. Çünkü asi bir keçi gibi olan öğrencileri bir yola sokmaya çabalar.

Edebiyat öğretmeni mühendis gibidir. Çünkü bugünün insanını felsefe, sosyoloji, psikoloji, tarih ve en çok da edebiyat bilgisiyle inşa eder.

8. Süper otorite olarak edebiyat öğretmeni

Bu kategorideki metaforlara (n=3, % 3) göre eğitim sürecindeki öğrenciler pasif bir yapıya sahiptirler. Onların üzerinde dilediklerini yapmaya yetkili süper otoriteler ise edebiyat öğretmenleridir. Bu kavramsal kategoride edebiyat öğretmeni *makinst* (1), *kondüktör* (1), *Yunan tanrısı* (1) olarak nitelendirilmişlerdir.

Edebiyat öğretmeni eski Yunan tanrıları gibidir. Çünkü her ikisi de kendi kontrolleri dışında bir şeylerin gelişmesine izin verirken sürekli onlara müdahale etmek ister.

9. İletişim aracı olarak edebiyat öğretmeni

Bu kategorideki metaforlara (n=2, % 2) göre edebiyat öğretmenleri öğrenciler ile diğer kişi, nesne veya kavramlar arasında ilişki kurabilen birer iletişim aracıdır. Bu kavramsal kategoride edebiyat öğretmeni *köprü* (1) ve *film* (1) olarak nitelendirilmişlerdir.

Edebiyat öğretmeni film gibidir. Çünkü geçmişten geleceğe bir köprü görevindedir.

10. Eğlendirici/dinlendirici olarak edebiyat öğretmeni

Bu kategorideki metaforlara (n=1, % 1) göre edebiyat öğretmenleri öğrenciler üzerinde eğlendirici ve dinlendirici bir etkiye sahiptir. Bu kavramsal kategoride edebiyat öğretmeni *masal anlatıcısı* (1) olarak nitelendirilmişlerdir.

Edebiyat öğretmeni masal anlatıcısı gibidir. Çünkü edebiyatı bir masal tadına hayatlarımıza aktarır.

11. Sevgi ve fedakarlık örneği olarak edebiyat öğretmeni

Bu kategorideki metaforlara (n=1, % 1) göre edebiyat öğretmenleri sevgi ve fedakarlık örneği olarak değerlendirilmişlerdir. Bu kavramsal kategoride edebiyat öğretmeni *anne* (1) olarak nitelendirilmişlerdir.

Edebiyat öğretmeni anne gibidir. Çünkü anne nasıl çocuklarından ayrılamazsa edebiyat öğretmeni de öğrencilerini bırakamaz.

Tartışma ve Sonuç

Dünya, sonsuz bir nesne ve olgulardan oluşan bir bütündür. Bu durum, iş bakışta çok karmaşık bir görünüm arz eder. İnsanlar bu karmaşıklığı gidermek için dünyadaki nesne ve olguları gözlemlerine göre sınıflandırmış (örneğin insan-bitki-hayvan, canlı-cansız, soyut-somut vb.) ve bunları kavramlaştırmışlardır. Kavramların dildeki görünümüleri de kelimelerdir (Huber 2008: 149-152). İnsan doğasının meydana getirdiği bu işlemin bir devamı olarak da algılanabilecek metaforlar, kelimelerin karmaşık dünyasını daha anlaşılabilir kılmaya ve böylece bireylerin algı dünyasını daha açık bir şekilde ortaya koymaya yararlar.

Aday öğretmenlerin gelecekte yapacakları iş olan öğretmenlik mesleğine ait sahip oldukları gözlem, bilgi ve düşüncelerinin tespiti onların yetiştirilmeleri aşamasında öğretmen eğitimcileri açısından önemlidir (Saban 2004: 154-155). Bir şeyi anlatmak için tek yol metafor olmamakla (Miller 1987: 219) birlikte metaforların aday öğretmen eğitiminde kullanılmasının oldukça verimli bir yöntem olduğu düşünülmektedir (Goldstein 2005: 8; Saban vd. 2006: 47).

Literatürde yapılan çalışmalar öğretmen adaylarının çağdaş eğitim yaklaşımlarına kıyasla daha çok geleneksel eğitim anlayışına sahip olduklarını göstermektedir. Geleneksel eğitim anlayışına göre öğretmenin öğrencilerine bilgi sağlama ve/veya aktarma, onları istediği şekle sokma, otorite sahibi olduğu için onları değiştirebilen ve duygusal, bilişsel veya sosyal açıdan öğrencilerde var olduğu düşünülen hastalıkları tedavi etme gibi rollere sahiptir. Buna karşılık öğrenci, üretilen, şekle sokulması gereken, pasif, kusurlu birer bireyler olarak algılanmaktadır (örnek olarak bk. Saban 2006: 155; Bramald vd. 1995; Cook-Sather 2003). Bununla birlikte yapılan araştırmalar katılımcılardan daha az orandaki diğer bölüğünün öğretmeni bireysel gelişimi destekleyen, öğrencilere kılavuzluk yapan, işbirlikçi ve demokratik lider vb. olarak algıladıkları görünmektedir (Aydın vd. 2010; Ünal ve Ünal 2010; Kavanoz 2016).

Bu çalışma da daha önce “öğretmen” veya “... öğretmeni” hakkında yapılan çalışmalara benzer sonuçlara ulaşmıştır. Katılımcıların yüzde elli sekizi (n= 58) edebiyat öğretmenini geleneksel rolleriyle (*bilgi kaynağı ve/veya sağlayıcısı, yol gösterici ve yönlendirici, rol model, değerli bir varlık, şekillendirici/biçimlendirici, süper otorite, sevgi ve fedakarlık örneği*); yüzde kırk üçü ise (n= 43) edebiyat öğretmenini çağdaş eğitim yaklaşımlarına uygun özelliklere (*yol gösterici ve yönlendirici, bireysel ve duygusal gelişimi destekleyici, üretici, iletişim aracı, eğlendirici/dinlendirici*) sahip bireyler olarak algılamışlardır.

Çağdaş eğitimin amacı, öğretmenlerin çağdaş eğitim anlayışına uygun rollere sahip olmalarını sağlamaktır. Türkiye’de de bu amaca ulaşabilmek için Türkiye’deki öğretmen eğitimini deruhte eden kurumlar, aday öğretmenlerin geleneksel değil çağdaş eğitimin gerektirdiği niteliklere sahip bireyler olarak yetiştirilmeleri için üzerine düşeni yapmalı, mevcut eğitim programlarını ve yaklaşımlarını bu amaca uygun olarak güncellemelidir.

Bilgilendirme / Acknowledgement: Bu makale, 21-22 Aralık 2017 tarihleri arasında Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından İstanbul’da düzenlenen **IV. Yıldız Sosyal Bilimler Kongresinde** sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

Alger, L. C. (2009). Secondary teachers’ conceptual metaphors of teaching and learning: changes over the career span. *Teaching and Teacher Education*, 25, 743-751.

Aydın, İ. Seçkin (2011). Türkçe Kavramının Metaforik Algılanma Biçimleri. *Folklor/Edebiyat*, 17(66), 173-187.

Aytan, T. (2014). An Investigation of Metaphors on the Concept of Teacher among Preservice Turkish Teacher, *Revista de cercetare și interventie sociala*, 46, 65-84.

- Bağcı, H. (2013).** Metaphors of Turkish preservice teachers about the concept of “Literature”. *Educational Research and Reviews*, 8(18), 1742-1752.
- Baker, C. (1995).** *Zorunlu Eğitimi Hayır.* (çev. Ayşegül Sönmezay). İstanbul: Ayrıntı yayınları.
- Balcı, A. (2001).** Öğrenci, öğretmen ve velilerin okul kavramlaştırmaları: okul’un metaforik bir analizi. X. Ulusal Eğitim Bilimleri Sempozyumu. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Boyacı, A. (2009).** Metaphorical Images For Educational Planning: Perceptions Of Public Elementary School Teachers. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 111-124.
- Bozlk. M. (2002).** The College Student as Learner: Insight Gained Through Metaphor Analysis. *College Student Journal*, 36(1), 142-151.
- Bramald, R., Hardman, F., Leat, D. (1995).** Initial teacher trainees and their views of teaching and learning. *Teaching and Teacher Education*, 11, 23-31.
- Cephe, T. P. (2009).** An analysis of the impact of reflective teaching on the beliefs of the teacher trainees. *Eğitim ve Bilim*, 34(152), 182-191.
- Cerit, Y. (2008).** Öğretmen Kavramı İle İlgili Metaforlara İlişkin Öğrenci, Öğretmen ve Yöneticilerin Görüşleri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(4), 693-712.
- Cook-Sather, A. (2003).** Movements of minde: The matrix, metaphors and re-imagining education. *Teachers College Record*, 105(6), 946-977.
- Cyrstal, D. (2008).** *A Dictionary of Linguistics and Phonetics.* Oxford: Blackwell Publishers.
- Çapan, B.E. (2010).** Öğretmen Adaylarının Üstün Yetenekli Öğrencilere İlişkin Metaforik Algıları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(12), 140-154.
- Çelikten, M. (2006).** Kültür ve Öğretmen Metaforları. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 269-283.
- David E. W. (2009).** Promoting metaphorical thinking through synectics: developing deep thinking utilizing abstractions. Retrieved from, <http://facstaff.bloomu.edu/dwalker/Conference%20Information/IUT/Synectics.pdf>
- Demirci, K. (2014).** *Türkoloji İçin Dilbilim – Konular Kavramlar Teoriler.* Ankara: Ani Yayıncılık (2. baskı).
- Goldstein, L. B. (2005).** Becoming a teacher as a hero’s journey: Using metaphor in preservice teacher education. *Teacher Education Quarterly*, 32(1), 7-24.
- Güzel, S. (2005).** Preservice Science Teachers’ Perception of Profession with Metaphorical Images and Reasons of Choosing Teaching as a Profession. (Unpublished Master Dissertation). Middle East Technical University.

Huber, E. (2008). Dilbilime Giriş. İstanbul: Multilingual.

Huebner, D. (1984). The search for religious metaphors in the language of education. *Phenomenology and Pedagogy* 2(2): 112.

Inbar, D. (1996). The free educational prison: Metaphors and mages. *Educational Research*, 38(1), 77-92.

Kunt, K., Tortop, H. S. (2013). Türkiye’deki Üstün Yetenekli Öğrencilerin Bilim ve Sanat Merkezlerine İlişkin Metaforik Algıları. *Journal of Gifted Education Research*, 1(2), özel sayı, 117-127.

Lakoff, G., Mark, J. (2010). Metaforlar / Hayat, Anlam ve Dil. (çev. Gökhan Yavuz Demir). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Larisa N., Furuoka, F. (2008). “A Language Teacher is Like...”: Examining Malaysian Students’ Perceptions of Language Teachers through Metaphor Analysis”, *Electronic Journal of Foreign Language Teaching* 2008, Vol. 5, No. 2, pp. 192–205.

Levine, P. M. (2005). “Metaphors and images of classrooms”, ERIC: EJ724893.

Mahlios, M., Maxson, M. (1998). Metaphors as structures for elementary and secondary preservice teachers’ thinking. *International Journal of Educational Researches*, 29, 227-240.

Martinez, M. Sauleda, N., Huber, G. (2001). Metaphors as Blueprints of Thinking about Teaching and Learning. *Teaching and Teacher Education*, 17, 965-977.

Massengill, D., Barry, A., Mahlios, M. (2008). Preservice Teachers’ Metaphors of Teaching in Relation to Literacy Beliefs. *Teacher and Teaching: Theory and Practice*, 14(1), 35-50.

Milles, M. B., Huberman, M. (1994). *The qualitative researcher’s companion*. California: Sage Publication.

Miller, S. (1987). Some commentes on the utility of metaphors for educational theory and practice. *Educational Theory*, 37, 219-227.

Oxford, R., Tomlinson, S., Barcelos, A., Harrington, C., Lavine, R.Z., Salih, A., Longhini, A., (1998). Clashing Metaphors about Classroom Teachers: Toward a Systematic Typology for the Language Teaching Field. *System*, 26, 3-50.

Özbaş, B. Ç., Aktekin, S. (2013). Tarih Öğretmen Adaylarının Tarih Öğretmenliğine İlişkin İnançlarının Metafor Analizi Yoluyla İncelenmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama Dergisi*, 9(3), 211-228.

Saban, A. (2004). Giriş düzeyindeki sınıf öğretmeni adaylarının “öğretmen” kavramına ilişkin ileri sürdükleri metaforlar. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 131-155.

Saban, A., Beyhan N. K., Saban, A. (2006). “Öğretmen Adaylarının Öğretmen Kavramına İlişkin Algılarının Metafor Analizi Yoluyla İncelenmesi”. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*. 6 (2), 461-522.

Saban, A. (2009). Öğretmen Adaylarının Öğrenci Kavramına İlişkin Sahip Oldukları Zihinsel İmgeler. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 281-326.

Sağdıç, M. (2013). Geography teachers' metaphors concerning the concept of “Geography”. *Educational Research and Reviews*, 8, 637-645.

Silman, F., Şimşek, H. (2006). Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri Okulları ve Merkezi Eğitim Kurumlarına Mecazlar Yoluyla Bir Bakış. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(23), 177-187.

Tatar, N., Murat, S. (2011). Öğretmen Adaylarının “Değerlendirmeye” Yönelik Algıları. *E-International Journal of Educational Research*, 2(4), 70-88.

Toremen, F., Dos, I. (2009). Metaphorical perception of primary school teachers regarding the concept of inspectorship. *Educational Sciences in Theory and Practice*, 9(4), 1973-2012.

Ünal, A., Ünal, E. (2010). Öğretmen ve Öğrencilerin Rehber Öğretmeni Algılamalarına İlişkin Bir Durum Çalışması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(2), 919-945.

Yıldırım, A., Şimşek, H. (2011). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (8. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, A., Ünal, A., Çelik, M. (2011). Öğretmen kavramına ilişkin öğretmen, yönetici ve müfettiş algılarının analizi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. 8(2), 92-109.

DİJİTAL İNOVASYON STRATEJİSİ YÖNETİMİ

Prof. Dr. Ertuğrul KARAÇUHA¹
Dr. Güven PADO²

Özet

Son yıllarda işletmeler dijital teknolojiyi çok yoğun olarak kullanmaya başlamışlardır. Dijital teknoloji işletmelerin kendileri için öngördükleri hedeflere ulaşmaları yönünde gittikçe önem kazanmaktadır. İşletmeler, dijital teknolojiye karar süreçlerinde, üretim süreçlerinde, farklı ürün tasarımlarında, yüksek kaliteli servisler sunmada ve zaman, maliyet risklerine karşı yararlanmaktadır. Bu durumun etkisi ile dijital teknoloji tüm endüstrilerde yeni radikal yapılanmalara neden olmuştur. Dijital teknolojinin yönetilmesi daha önceki teknolojilere göre daha zor olmaya başlamıştır. Dijital teknoloji ile firmadaki tüm süreçlerde köklü değişim ve dönüşümler olmakta, özellikle, inovasyon yönetimi sürecindeki yeni bakış açıları ve sorunların çözüm yöntemleri üzerine çok geniş bir kullanım fırsatı sunulmaktadır. Bu yeni bakış açıları özellikle, işletmelerin inovasyon süreci, ürün ve hizmet portföyü ve kaynak çevreleri üzerinde değişimlere neden olmaktadır. Bu makalede, işletmelerin dijital inovasyon stratejisini desteklemek için bir yönetim çerçevesi sunulmaktadır. Dijital inovasyon stratejisinde devam eden gelişmeleri desteklemek üzere hazırlanan çerçeve, üç temel alanı kapsar: İşletmenin örgütsel yapıları, ürün geliştirme mantığı, dijital çevre analizi. Son olarak, akademik ve iş dünyası için öneriler sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital yenilik stratejisi, dijital ürün geliştirme mantığı değer önerisi, kullanıcı deneyimi, dijital çevre analizi.

DIGITAL INNOVATION STRATEGY MANAGEMENT

Abstract

In recent years, companies have begun to use digital technology extensively. Digital technology is increasingly important as companies seek to achieve their business goals. The companies are benefiting from digital technology in decision-making processes, in production processes, in different product development, offering high-quality services and against time, cost risks. With the impact of this positive situation digital technology has caused radical new structuring in all industries. The management of digital technology has become more difficult than in previous technologies. With digital technology, there is radical change and transformation on all processes in the company. In particular, new aspects of the innovation management process and offers a wide range of opportunities for solution management of problems. With these new perspectives changed companies about their innovation process, product and service portfolio, and their all source environment. In this article, we present a managerial framework for digital innovation strategy that supports companies. The framework, geared at supporting ongoing improvements in digital innovation strategy, covers three basic key areas: organizational structure of company, product development logic, digital environment analysis. Finally, it concludes suggestions for academic and business environment.

Keywords: Digital innovation strategy, digital product development logic value proposition, user experience, digital environment analysis.

Özgün Araştırma / Original Article

¹ İstanbul Teknik Üniversitesi, Türkiye, karacuhae@itu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-7555-8952

² Sorumlu yazar/Corresponding Author, İstanbul Teknik Üniversitesi, Türkiye, padoguvan@itu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8461-3255.

1. GİRİŞ

Her teknolojik gelişim ve yenilik, kendilerine özgü değişim, dönüşüm etkileri ile kendilerinden önceki yeniliklerden farklılıklar göstermektedir. Dijital teknoloji de, kendisinden önceki teknolojik yeniliklerin dikey yapılanmasının aksine, sektörlerde yatay ve dikey bir değişim, dönüşüm süreci etkisine sahip olan bir teknolojidir. Daha önceki teknolojik gelişimlerin etkileri sınırlı sektörel boyuta sahipken, dijital teknoloji tüm sektörler üzerinde dönüştürücü ve değiştirici radikal boyutta bir etkiye sahiptir. Dijital teknoloji işletmelerin kendileri için ön gördükleri hedeflerine ulaşması yönünde gittikçe önem kazanmaktadır. İşletmeler artık dijital teknolojiden karar süreçlerinde, üretim süreçlerinde, farklı ürün tasarımlarında, yüksek kaliteli servisler sunmada ve zaman, maliyet risklerine karşı etkin bir şekilde yararlanmaktadırlar. Bu da işletmeye rakiplerine karşı önemli oranda rekabet üstünlüğü getirmektedir. Bu itici güç olan durumun etkisi ile dijital teknoloji, tüm endüstrilerde yeni radikal yapılanmalar ile işletmelerin yerel ve globalleşme sürecinin tüm parametrelerinde de değişimlere neden olmuştur. Riberio'ya göre (2011: 63), dijital teknoloji, alan genişliği oluşturarak bilginin yüksek bir ekonomik yayılmacılığı olarak karakterize edilebilir. Bilgi artık daha fazla ekonomik değer aldığı gibi global bir boyut da almıştır.

İnovasyon sürecinin temelini oluşturan bilgi artık rekabet sürecinin belirlenmesinde en etkin değerdir. Dijital teknolojideki gelişmeler, inovasyon için gerek duyulan veri ve bilgiye ulaşmayı kolaylaştırdığı gibi, aynı zamanda bilgilerin işlenmesi süreci için gerekli olan zaman ve maliyet faktörleri üzerinde de önemli değişimlerin oluşmasına neden olmuştur. Örneğin milyonlarca farklı verinin süper bilgisayarlar ile çok kısa sürede ve çok düşük maliyetler ile analiz edilerek kullanıma hazır hale getirilmesi veya 3D yazıcı ile yeni bir ürünün CAD datası biter bitmez hızlı bir şekilde çok düşük maliyetlerle deneme amaçlı üretilmesi, üretici işletmeler için çok önemli bir yenilik olmuştur.

Dijital teknolojinin getirmiş olduğu radikal değişim ve dönüştürmelerin, işletmelerdeki tüm süreçler üzerinde yarattığı büyük değişim hız kesmeden devam etmektedir. Markus ve Loebbecke (2013: 650), bu durumu, dijitalleşmenin tüm endüstri ekosistemleri içinde çok fazla yaygınlaşmasına dayandırmaktadırlar. Her ekosistem, kendi içinde alt ekosistemlerden oluşmakta ve bu alt ekosistemler birbirleri ile doğrudan veya dolaylı yoldan etkileşim içerisinde olmakta, aynı zamanda üst ekosistem ile de etkileşim içinde bulunmaktadır. Bazen üst ekosistem kendisi içindeki tüm alt ekosistemleri değiştirdiği gibi bazen de çok güçlü bir alt ekosistem, üst ekosistemi değiştirme ve dönüştürme gücüne sahip olabilmektedir. Örneğin haberleşme teknolojisi ekosistemindeki bu değişim ve dönüşümün kendi içerisindeki tüm alt ekosistemleri değiştirmesi bunun en önemli örneklerindedir. Dijital Teknoloji, dijitalleşen iş ekosisteminde iki temel yapı üzerine önemli yenilikler getirmiştir:

Birincisi ekosistemlerdeki tüm süreçlerin etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesi, yeni ürün/hizmet tasarım ve üretim süreçlerinden pazarlama ve satış sürecine kadar işletmedeki değer zinciri üzerinde önemli boyutlara sahip olması.

İkincisi üst ekosistemler veya alt ekosistemler arasında yeni platform yapılarının oluşturularak, birbirine entegre olmuş yeni yapıların kurulmasına imkan vermesi. Bu özellikler, işletmelerin inovatif ürün/hizmet konseptleri üzerinde çok etkin olma imkanı sunmuştur. İşletmeler misyon ve vizyonlarına ulaşabilmek için farklı zaman dilimleri içerisinde stratejik eylem planları yapmak zorundadırlar. Lee ve Berente (2012: 1428), 1990' dan itibaren işletmelerin dijital teknoloji konusundaki ilk eylemleri işletme organizasyonu yapıları içerisinde IT bölümlerinin oluşması olarak kabul edilmektedir. İşletmelerde dijitalleşmenin başlangıcı olarak kabul edilen bu durum ilk olarak işletmenin kendi iç operasyon süreçlerinde etkin kullanılmaya başlanmıştır. İşletmenin uygulayacağı stratejilerin başarısı, etkin bir yönetim ve işletmenin diğer alt stratejileri ile olan uyumuna bağlıdır. 2000'li yıllarda işletmelerin hedeflenen stratejilerine ulaşmada etkin bir rolü olmayan bilişim stratejisi, dijital teknolojinin çok boyutlu gelişmesi ile işletmenin ana stratejik hedeflerinin gerçekleştirilmesinde etkin ve belirleyici bir güce sahip olmuştur. Kulatilaka ve Venkatraman (2001: 5), işletmelerin bilişim stratejileri, işletmedeki üst stratejik yapı ile çok iyi bir şekilde senkronize olmak zorundadır. Dijitalleşme teknolojisinin ilk olarak işletmelerin operasyonel süreçlerindeki başarısından sonra, işletmenin stratejik hedeflerine ulaşabilmesi yönünde önemi de her geçen gün daha etkin hale gelmektedir. Yoo ve diğerleri (2012: 1399), daha önce işletmede sadece operasyonel süreçlerin geliştirilmesinde kullanılan dijital teknolojinin

enstrümanlarının artık yeni bir boyut olarak etkin bir fonksiyonelliğe doğru yönelerek işletmelerin ürün ve hizmetlerindeki süreçler üzerinde çok etkin bir güce sahip olduğunu ifade etmektedirler. Örneğin daha önce işletmenin tanıtım amacı için kurulan web sayfaları, günümüzde etkin kullanıldığında önemli bir pazarlama-satış kanalı özelliğine sahip olabilmekte ve bu işletmeye rekabet üstünlüğü sağlayabilmektedir. Dijital teknolojiadaki gelişmeler, yalnızca işletme içindeki süreçler ile sınırlı kalmayıp işletme dışındaki süreçler için de etkin bir şekilde kullanılmaya başlanmış, böylelikle dijitalleşme artık pazardaki rekabet sürecinde sadece ürün yapısı ile değil, aynı zamanda süreçlerde etkin bir araç olarak kullanılması ile de stratejik bir boyut kazanmıştır. Bu durum dijitalleşmenin, işletmenin iç ve dış çevresinde çok etkin olduğunu göstermektedir. Dijital teknolojinin yükselen bir trend olması, gerek aynı sektör içindeki, gerekse birbirleri üzerinde etkileşime sahip diğer sektörlerdeki işletmeleri, pazara sunmuş oldukları yeni ürün ve hizmetlere yönelik stratejilerinde önemli değişiklikler yapmaya zorlayarak dijital teknoloji temelli inovatif ürün ve hizmetlere yönlendirmiştir. Her işletme, bulunduğu pazarda rekabet üstünlüğü sağlayacağı stratejiler geliştirmekte, bu planları içerisinde yeni teknolojik imkanları kullanarak bunu fırsat üstünlüğüne dönüştürücü davranışlar göstermektedir. Bu durum, dijital teknolojiyi, işletmelerdeki ürün ve hizmet sürecinde, inovatif ürün/hizmet tasarım sürecinin merkezi bir konumuna taşımış olup işletmede dijital inovasyon yönetim sürecinin nasıl etkin bir şekilde yönetileceği konusunu gündeme getirmiştir. İşletmeler, dijital inovasyon performanslarını kontrol edebilmek için dinamik yönetim yapısına sahip olmak zorundadır.

2. DİJİTAL İNOVASYON YÖNETİMİ

Dijitalleşme ve inovasyon kavramı birliktelikleri son yıllarda tüm sektörlerde en çok odaklanılan konuların başında gelmektedir. Her iki kavramın da tek başına işletmelerin başarı faktörleri üzerine çok büyük etkilerinin olduğu bilinmektedir. Brynjolfsson ve McAfee (2014: 58), araştırmacıların son zamanlarda endüstrideki yaklaşımlara paralel olarak dijital inovasyon konusuna yoğun ilgi duyduklarını vurgulamaktadır. Endüstri 4.0 paradigması ile işletmelerin tüm süreçlerinde bilişim teknolojilerini kullanma yönündeki uygulamaları ile elde ettikleri başarılar, onları yeni ürün ve hizmetlerinde dijital teknoloji bazlı inovasyona daha fazla yönlendirmiştir. Bu durumda bilişim teknolojileri itici bir güç unsuru olarak tüm sektörlerdeki ürün ve hizmetlerde radikal değişim ve dönüşümlere neden olmaktadır. Yoo ve diğerleri (2010a: 728), dijital inovasyon kavramına geniş bir çerçeve içerisinde bakarak, kavramı, işletmelerin ürün, süreç veya işbirliği modellerinde önemli değişimler, yeni olarak algılanma ve bunların bilişim teknolojileri ile somutlaştırılması olarak tanımlar. Dijitalleşme ile ürünler farklı ve kompleks boyutlar almaya başlamıştır. Yani dijital bazlı bir ürün, yapısı içerisine entegre edilmiş bilişim teknolojileri ile programlanabilen, adreslenebilen, duyarlı, iletişim bazlı, akıllı, izlenebilen ve diğer cihaz ve sistemlerle bağlantı kurabilen özelliklere sahip olabilmektedir. Dijital teknolojinin yeni bilgilerin elde edilmesi ve geliştirilmesi yönündeki etkisi aynı zamanda bilginin hızlı bir şekilde dijitalleşmesine neden olmuştur. İletişim teknolojisindeki hızlı gelişmeler ile cihazlardaki işlem gücünün gelişmesi, hizmet süreçlerinde mobilize imkanların oluşması, ürünlerin mimari ve tasarım yönündeki gelişimi, dijitalleşmenin birleştirici değerleri olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum, dijital inovasyonu, kendinden önceki inovasyonlardan ayırmaktadır. Bu yeni paradigma daha önceki ürün inovasyonlarına göre daha karmaşık, zor bir durum halini almıştır.

Bu yeni yaklaşım işletmeler için yeni fırsat ve riskleri de beraberinde getirmektedir. Müşteri ve pazar yapısının her geçen gün daha heterojen yapıya sahip olması, işletmeleri çok farklı müşteri beklentileri gerçeğini dikkate alarak yeni ürün /hizmet tasarımları yapmak zorunda bırakmıştır. Bu durum, daha hızlı ve esnek yapılanma ile daha önceki kapalı inovasyondan çıkıp açık inovasyon tabanlı işbirliğine, iç ve dış çevre analizlerinde teknolojik yeniliklerin takibine, ürün/hizmet tasarımdaki mantıksal değişim gibi önemli yeni bakış açılarının oluşmasına neden olmuştur. Dijital inovasyon sürecinin, analog inovasyon sürecinden belirgin farklılıklarla ayrılan bir yapı gösterdiği görülmektedir. İşletmelerin dijital inovasyonda başarılı olabilmesi için ürün/hizmet sürecinde dijital teknolojiyi kullanmadaki yetkinliği ve bu yetkinliğe karşı olan isteği çok önemlidir. İşletmelerin kendi sektörleri ve diğer sektörlerdeki dijital teknoloji yeniliklerini takip ederek, bu değişimleri kendi süreçlerine entegre etmeleri onların başarısındaki temel şarttır. Aksi durumda çok hızlı değişen dijital teknolojinin gerisinde kalacaktır. Dijitalleşme, benzersiz özellikleri ile ön plana çıkmakta ve bu durum dijital inovasyon farkındalığının ortaya çıkmasına ve işletmenin rakiplerine karşı etkin bir farklılaşma stratejisi

geliştirmesine imkân vermektedir. Bundan sonraki kısımda işletmenin dijital inovasyon stratejisinin etkin yönetilmesi üzerine olan yaklaşım anlatılacaktır.

3. DİJİTAL İNOVASYON STRATEJİSİ YÖNETİM SÜREÇLERİ

Dijital inovasyon ürün/hizmet yönetimde işletmeler üç temel belirsizlik ile karşı karşıya kalabilmektedir. Bu temel belirsizlikler; işletmenin ürün/hizmetlerin pazardaki kabul riskleri, işletmenin kendi ve diğer sektörlerdeki dijital çevresel yapıları, işletmenin pazar taleplerini karşılamadaki kabiliyetleridir. Bu üç temel belirsizlik birbiri üzerinde etkileşime sahip olduğu için işletmeler bu temel belirsizlikleri değerlendirirken bir bütünlük içerisinde hareket etmelidir. Son yıllarda tüm sektörlerde yoğun, hızlı bir rekabet vardır ve bu rekabete karşı işletmelerin sahip oldukları kaynakları kullanırken etkin ve verimli bir dijital inovasyon süreci yönetimine ihtiyaçları vardır. İşletme yapısının dijital inovasyon becerilerini değerlendirirken üç temel unsur önemli olacaktır. Bunlar işletmenin örgütsel yapısı, ürün geliştirme mantığı ve dijital çevre analizidir. Şekil 1.'de başarılı bir dijital inovasyon stratejisinin yönetebilmesi ile ilgili önemli parametreler göstermektedir.

Şekil 1. Dijital İnovasyon Stratejisi Yönetim Süreçleri (yazar tarafından tasarlanmıştır)

3.1. İŞLETMENİN ÖRGÜTSEL YAPILARI

İşletme ahip olduğu mevcut analog ürünleri dijital teknoloji ile geliştirerek kendisi için bir kaldıraç etkisi olarak kullanmak istemektedir. İşletmenin bu eylemi gerçekleştirmek için yeni teknolojileri öğrenme sürecindeki yapısal özellikleri ön plandadır. İşletmenin kendi yaşam süreci içerisinde sürdürülebilir bir yenilik öğrenme stratejisini etkin bir şekilde uygulaması gereklidir. İşletmenin yöneticileri ile çalışanlarının bu yöndeki istek ve tutumları başarının temel şartıdır. Bu sürekli eğitim ilişkisinin kurulması ile işletme, dijital yetkinliklerin takibi ve kazanılması için çalışanlarını devamlı teşvik edici davranış göstermelidir.

3.2. ÜRÜN GELİŞTİRME MANTIĞI

İşletme yapısındaki çalışanların yeni ürünler konusundaki inovatif fikirlerinin oluşacağı fikir platformları ile tüm işletme içerisinde spontane bir yenilik inisiyatifinin oluşmasına imkan sunulduğunda, dijital inovasyon öğrenme süreci daha etkin bir boyutta olacaktır. Ürün/hizmetin dijital teknoloji bazlı düşünülmesi temel şarttır. Sürekli eğitim ilişkisinin kurulması ile işletme çalışanlarının dijital yetkinliklerin takibi ve kazanılması için devamlı teşvik edici davranışlar sergilenmelidir. Başarılı ürün tasarımının temel şartlarından birisi olan bilgi için dış paydaşların tasarım sürecinde etkin kullanımı çok önemlidir.

3.3. DİJİTAL ÇEVRE ANALİZİ

Dijital teknoloji her gün farklı sektörlerde, farklı yenilikler ile devamlı bir gelişim ve dönüşüm içerisinde. Bu durum, dijital teknolojinin sürekli takip edilerek işletmenin kendi ürün/hizmet portföyünde nasıl kullanacağını analiz etmesi ile mümkün olacaktır. Bu şekilde işletme çalışanların dijital teknoloji ile olan uyumu doğaçlama gibi işletme süreci içerisinde gerçekleşmiş olacaktır. İşletmeler yakın dış çevre analizlerini takip edecek özel çalışma grupları ile bu analizleri daha etkin yapabilirler.

4. İŞLETMENİN ÖRGÜTSEL YAPISI İLE DİJİTAL İNOVASYON ARASINDAKİ BAĞLANTI

Son yıllarda neredeyse tüm sektörlerde dijitalleşmenin işlevi ve önemi giderek artmaktadır, buna karşın bir çok işletme dijitalleşme sürecini etkili bir şekilde yönetememektedir. Dijital teknoloji tabanlı inovatif ürün/hizmetlerin özellikleri, içerik olarak yüksek komplike ürün yapılarından oluşan ve içerisinde birden çok farklı alt yapının yazılım ile bütünlük içinde meydana getirdiği yapısal bir üründür. İşletmeler artık dijital inovatif özelliklere sahip ürünler ile pazardaki rakiplerine karşı radikal meydan okumayı tercih etmektedirler. Lucas ve Goh (2009: 47), işletme bu meydan okuma sürecini doğru yönetemediğinde veya rakipleri tarafından meydan okumaya karşı doğru hamleler yapacak dijital inovatif ürünleri tasarlayacak yönetim sürecinden yoksun olduğunda bu durum işletme için olumsuz etkiye sahip olarak onu başarısızlığa götürebilmektedir. Örneğin Kodak firmasının kendi sektöründeki dijital meydan okumayı görmekte geç kalması ve bu meydan okumaya cevap verememesi, uzun dönem pazardaki varlığını kaybetmesine neden olmuştur. Apple firmasının elde ettiği başarı ise dijital bazlı inovatif ürün tasarımı için örnek bir rekabet üstünlüğü olarak görülebilir. Dijital inovasyon başarılı bir şekilde uygulanırsa özünde işletmeye rakiplerine karşı yıkıcı bir ürün stratejisi üstünlüğü sağlar. Bu etkin stratejik üstünlük ise ancak işletmenin pazardaki rakipleri tarafından uygulanan dijital meydan okuma karşısında müşterilerin talep/beklentilerini doğru yönetecek bir işletme yapısına sahip olması ile mümkün olacaktır. Teknoloji ve işletme organizasyonu arasındaki bağlantı ilk olarak 1960' ların ortalarında Joan Woodward tarafından ortaya konmuştur. İşletmenin sahip olduğu entelektüel sermayenin en önemli unsuru olan çalışanlar, işletmeler için her zaman itici motor gücüdür. Eğer bir işletmede çalışanlar yeniliğe, değişim ve dönüşüme ne kadar istekli olursa, onların bu davranışları ve tutumları işletmeyi inovatif ürün/hizmet süreçlerinde besleyecek, çalışanlar bunun tersi özelliğe sahip ise bu durum işletme için büyük tehlikelere neden olacaktır. İşletmelerin çalışanlarını seçerken çalışanların yenilikçi kabiliyetlerinin yüksek olmasına ve yeniliğe açık, sürdürülebilir öğrenme özelliklerine sahip olmalarına önem vermelidir. Pazardaki rekabete karşı artık ister global ölçekli işletmeler, isterse yerel ölçekli işletmeler tarafından, farklı işbirlikleri ile kolektif bir davranış gösterilmektedir. Pazardaki rekabetin hızı, boyutu ve bu rekabete karşı işletmelerin tek başlarına inovatif ürünler ile karşı koyabilmeleri artık zor bir durum haline almıştır. İşletmeler son yıllarda pazardaki bu yoğun, hızlı rekabete, yüksek düzeyde açık inovasyonlu işbirlikleri ile çözüm bulmaya çalışmaktadırlar. İşletme yönetimlerinin yapılarının açık inovasyon özellikli iş birliklerine göre esnek olması, bu birliklerinin doğru yönetilmesi için önemlidir. Dijital bazlı yenilik süreçleri genellikle işletmede bu konuda istekli çalışanlar tarafından herhangi bir ön hazırlık yapılmadan öğrenilen bir durum olmalıdır, bu çalışanlar doğaçlama zamanı ile gerek kendi sektörlerinde, gerekse farklı sektörlerdeki yeniliğin kendi işletmeleri içerisinde hangi boyutta kullanılabileceğinin değerlendirilmesi ve bu süreçlerin koordine edilmesi mekanizmalarındaki anahtar göreve sahiptirler. Artık birçok işletme çalışanlarını iş zamanı içerisinde belli bir süre teknolojik yenilikleri araştırmaları ve takip etmeleri amacı ile internet ortamında araştırma yapmaları konusunda teşvik etmektedir. Bilişim teknolojisindeki yeniliklerin hız kesmeden devam etmesi, tüm sektörlerdeki işletmeler için yeni fırsat ve tehditler oluşabilmesine neden olmaktadır. İşletmeler bu yeni teknolojiler ile yeni fırsat veya tehditleri, kendi yönetim ve süreç yapıları içerisinde, etkin bir şekilde entegre edebilme kabiliyetleri oranında doğru yönetebilecektir. Örneğin yazılı medya sektöründeki bir işletmenin bilişim sektöründeki gelişim ve yenilikleri kendi yapısı içerisinde entegre edebilme kabiliyeti o işletme için fırsat veya tehdit olabilir. İşletmeler dijital teknolojilerdeki yenilikleri mevcut yetenekleri ve sistemleri içerisinde entegre ettiği ölçüde başarılı bir dijital inovasyon gerçekleştirebilecektir.

Dijital inovasyon yeni becerileri gerektiren bir teknolojidir, işletme, mevcut süreçlerini değerlendirerek, yeni teknolojik kabiliyetleri sürdürülebilir bir şekilde öğrenmeli ve kendine özgün özelliklerine entegre etmelidir. Bu durum işletmeye dijital teknolojiyi kullanarak dinamik, sürdürülebilir bir inovasyon yeteneği kazandıracaktır. Christensen' ve Clayton'un yıkıcı teknolojiler üzerine olan teorik bakışı son yılların bu konudaki en popüler yaklaşımlardandır. Christensen ve Clayton (2003: 85), yıkıcı inovasyonu kendisine yeni bir pazar ve değer ağı kuran ve kendisinden önceki pazarı ortan kaldıran bir özellik olarak tanımlamaktadır. Evans ve diğerleri (2006: 7), dijital inovasyon ile pazardaki radikal değişim arasındaki etkileşim yönünde birçok önemli analiz yapılmış ve yeni teknolojilerin mevcut pazarın yapısını çok derinden değiştirdiği görüşü kabul edilmiştir.

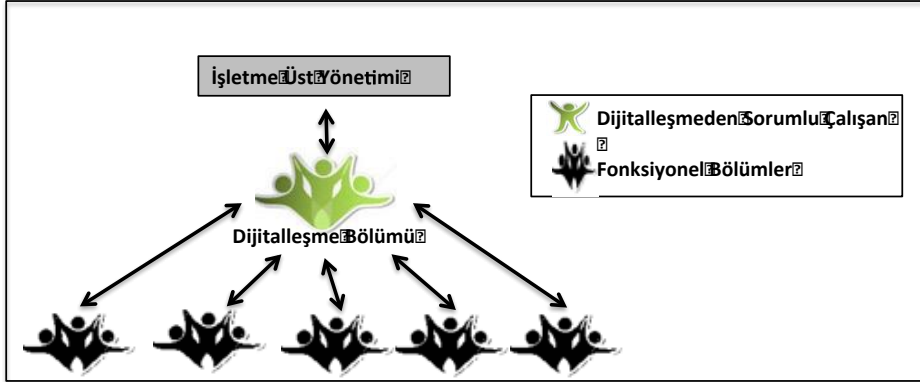
İşletmeler yönetim yaklaşımları ile pazardaki fırsat ve tehditleri, sahip oldukları güçlü ve zayıf yönlerini doğru kontrol ederek kendi lehlerine çevirebilirler. İşletmelerin rakiplerine göre sahip oldukları farklı yetkinlikleri onların inovatif ürünler yapabilmemesinin en önemli yoludur. Nyle'n ve diğerleri (2014: 62), yoğun endüstriyel dönemlerde ürün kategorilerinde kırılmanın olduğunu ve bunun pazardaki etkilerinin işletmenin lehine olduğunu söylemektedir. Bu durum karşısında bu işletmelerin iş modellerini sürekli yeniden yapılandırarak dijital inovasyon ile bu durumdan çıkabilecekleri vurgulanmaktadır. Chesbrough ve Rosenbloom (2002: 533), ise bu bağlamda iş modelinin pazarın gelir yapısına göre tanımlanmasını, değer zinciri sürecindeki değer ağları ile işletme tedarikçi, müşteri ve diğer üçüncül paydaşların dikkate alınmalarını savunmaktadır. Dijital inovasyon, sadece ürün/hizmet yapıları üzerinde bir değişiklik sınırlı kalmamış, aynı zaman da endüstrideki birçok iş modelinin ortadan kaldırılması veya yeni iş modellerinin oluşması yönünde etkiye sahip olmuştur. Dijital inovasyonun getirmiş olduğu yeni iş modelleri gelir yönetiminde yeni bir mantık ve yapılanmanın oluşmasına neden olmuştur. Bu konu üzerine çalışma yapan araştırmacılar ayrıntılı bir şekilde makro düzeyde stratejik modeller hazırlamışlardır. O'Reilly ve Tushman'a göre (2008: 192), bu modeller işletmelerin yeni ürün tasarımlarında yaşayacakları ikilemleri ortadan kaldırmaya imkan sunmuştur. İşletmeler radikal ve artan yeniliklerle nasıl başa çıkacakları konusunda işletmenin yapısal ve diğer dinamikleri ile ilgili yetkinliklerini öğrenip geliştirdiklerinde bu durum etkili olacaktır. Bu stratejik modeller ile yeni inovatif teknolojilerin yönetilmesi daha etkin olacaktır, çünkü dijital teknoloji bazı inovasyondaki iş adımları ile daha önceki iş organizasyonları ve yapısal formlar üzerinde değişiklikler önerilmektedir. İşletmelerin güçlü temel yetkinliklere sahip olması ve bu durumun yeni teknolojileri güçlendirmesi işletmeye yeni pazara girebilme ve mevcut pazarda etkin rekabet edebilme imkanı verecektir. Westergren ve Holmström'a göre (2012: 221), ürünlerdeki dijital teknoloji ile aynı zamanda işletmeler satış sonrası süreçler üzerinde rakiplerine göre farkındalık oluştururlar. Ürüne gömülü dijital teknoloji ürünlerin gerçek zamanlı izlenmesine ve satış sonrası servis organizasyonu yapısı ile ürünlere uzaktan online hızlı erişim sağlayarak daha etkin müşteri hizmeti verilebilmesine olanak sağlar. Bu durum işletmeye gerek maliyet, gerekse müşteri memnuniyeti açısından rakiplerine göre üstünlük sağlayacaktır. Dijital inovasyon bir meydan okumadır, fakat bu durum aynı zamanda ürünün kaliteli olarak üretilmesi ve ürün yapısındaki devamlılık ile etkin olabilir ve işletmenin mevcut dijital becerileri üzerine yeni becerilerin kazanılması ile gerçekleşebilir. Bu ise işletme yapısının dinamik çevre analizleri ile sürdürülebilir olacaktır.

İşletme tarafında oluşturulacak bu süreçler gelecekteki projeler için uygun yeteneklerin gelişmesi ve sürdürülebilir dijital inovasyon yönetimine ulaşabilmek için etkin olacaktır. İşletme içerisinde yeni roller ortaya çıkarak, mevcut var olan rollerin yürütülmesi dışında da dijital teknoloji ve yeniliklerin oluşmasında etkili olacaktır. Yeni oluşacak bu rolleri mevcutları ile etkin bir şekilde birleştirmek, yöneticiler için önemli bir yönetim süreci olacaktır. Yöneticiler, projeler içerisinde işletmeye katılacak olan bu yeni becerilere yönelik doğru kombinasyonu yaparak dinamik inovasyon çalışma grupları oluşturabilirler. İşletmenin yönetim yapısı içerisinde dijital teknolojinin etkin yönetilmesinde üç temel yaklaşım modeli kurgulanmıştır.

4.1.1. MERKEZİ DİJİTALLEŞME MODELİ

İşletme organizasyonu içerisinde dijitalleşme sürecinin tüm bölümlerden bağımsız bir merkezi bölüm üzerinden yönetilmesi. Bu merkezi yapı işletme içerisinde formel bir yapıya sahiptir. Dijital teknoloji konusunda yüksek bilgi sahibi çalışanlardan oluşur ve işletme içindeki tüm bölümler ile düzenli bir bilgi paylaşımı ve işbirliği vardır. İşletme içerisindeki tüm bölümlerin dijitalleşme konusundaki

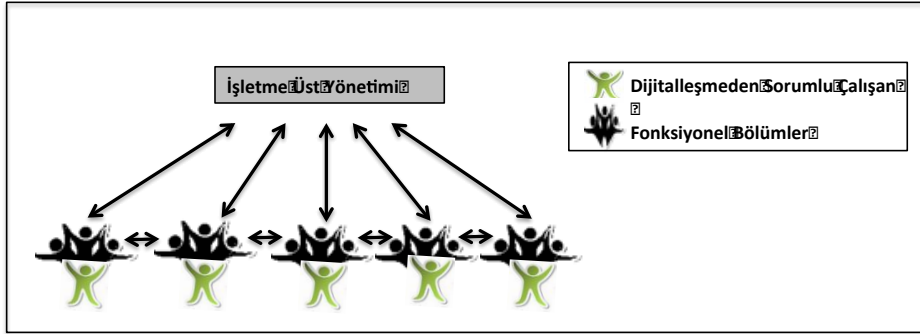
çalışmaları bu merkezi yapı üzerinden yönetilecektir. Bu bölüm işletmenin tüm dijitalleşme stratejisini diğer bölümler ile etkin bir iş birliği ile yönetmek ve işletmenin dijitalleşme konusundaki ana stratejisini yönetmekle görevlidir. Şekil 2.'de bu merkezi bölümün işletme organizasyonu içerisinde nasıl bir yapıya sahip olduğu gösterilmektedir.

Şekil 2. İşletme İçi Merkezi Dijitalleşmenin Olduğu Organizasyon Yapısı (yazar tarafından tasarlanmıştır)

4.1.2. BAĞIMSIZ DİJİTALLEŞME MODELİ

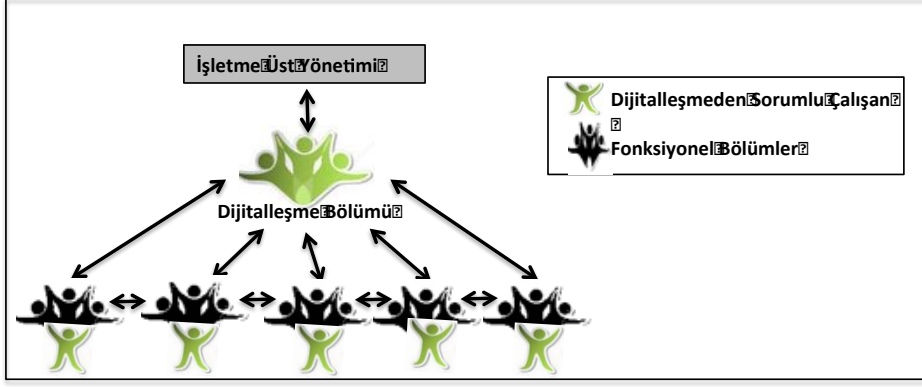
Bu modelde işletme içerisindeki her bölüm bünyesinde dijitalleşmeden sorumlu çalışanların oluşturduğu dijitalleşme yönetim yapısı mevcuttur. İşletme içerisinde informal bir dijital platform vardır. Burada tüm bölümler kendi iş ve görev kapsamı doğrultusunda bağımsız dijitalleşme stratejileri uygulama davranışı içerisindedir. Bu modelde bölümler arasında dijital strateji konusunda iş birliği imkânı vardır. Şekil 3.'de işletme organizasyonu içerisinde bağımsız bir dijitalleşme yapısının nasıl olacağı gösterilmektedir.

Şekil 3. İşletme İçi Bağımsız Dijitalleşmenin Olduğu Organizasyon Yapısı (yazar tarafından tasarlanmıştır)

4.1.3. HİBRİT DİJİTALLEŞME MODELİ

İşletme içerisinde merkezi bir dijital yönetim modeli yapısı ve ayrıca her bölüm içerisinde bulunan merkezi yapının dışında, bağımsız dijitalleşme yönetim yapıları mevcuttur. Bu modeldeki dijitalleşme stratejisinde bölümler işletmenin ana dijitalleşme stratejisine uygun olacak şekilde kendi bölümlerindeki iş kapsamı için özgün stratejiler uygulayabilirler. Bu modelin uygulandığı işletmelerde dijitalleşme stratejisine yönelik yüksek ve etkin bir sinerji imkânı vardır. Bu yapısal özellik, dijital değişimde hızlı ve sürekli inovasyon üretimi için en ilerici ve en elverişli yapıdır. Burada merkezi yapı işletmenin dijitalleşme stratejisini belirler, bu yapıda aynı zamanda bölümler kendi bağımsız kararlarını verebilme olanağına da sahiptir. Şekil 4.'de hibrit dijitalleşme modelinin işletme organizasyonu içerisinde nasıl bir yapıya sahip olduğu gösterilmektedir.

Şekil 4. İşletme İçi Hibrit Dijitalleşmenin Olduğu Organizasyon Yapısı
(yazar tarafından tasarlanmıştır)

Yukarıdaki bu üç temel modelden hangisinin işletme tarafından uygulanacağı tamamen işletmenin kendi özgün yapısını analiz ederek karar vereceği bir tercihtir. İşletme içi beceriler geliştirilerek işletme içi dijital inovasyon süreçlerinin hızlı ve çevik olması sağlanır. İşletmeler yapılarındaki bu dengeyi dikkate alarak, işletme içi yürütülen dijital inovasyon projelerini dışarıdan etkin katılım imkanları ile güçlendirerek yüksek dijital servis ve dizayn ile özgün başarılı projeler gerçekleştirebilir. Büyük işletmelerde uzmanlar birçok farklı ülke ve farklı işletme yapılarından kaynak kombinasyonu ve temini yoluna gitmektedirler. Sektör ve pazarlardaki radikal teknolojik değişimler işletmelerdeki tüm süreçler üzerinde etkin sonuçların oluşmasına neden olabilmektedir. İşletmelerin bu etkileşmeden zarar görmemesi için işletme yapılarını bu değişimleri dikkate alarak sürdürülebilir bir şekilde yenilemeleri gereklidir.

5. ÜRÜN GELİŞTİRME MANTIĞI

125

İşletmelerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için buldukları pazarının yapısına uygun ve müşterilerin beklentileri yönünde yeni ürün/hizmet geliştirmeleri zorunludur. Bu durum işletmelerin sürekli bir çevre analizi yapmalarını zorunlu hale getirmektedir. Dijital teknoloji, ürün/hizmet sürecinde kendine özgü süreçlere sahiptir. Her yeni teknolojik devrim kendinden önceki mevcut teknolojilerin temel paradigmaları üzerinde önemli değişikliklere neden olmaktadır. Dijital teknoloji devrimi ile yeni ürün tasarım süreçleri ve mantığı üzerinde önemli değişimler olmuştur. Dijital teknoloji, ürün tasarım sürecinin fikir oluşumu ile başlayan ve pazardaki son kullanıcıyı da kapsayacak şekilde oluşmuş bir mantık üzerine kuruludur. Ürün tasarımlarındaki yenilik boyutu işletmeye bulunduğu sektördeki rakiplerine göre daha rekabetçi üstünlükler sağlayabilmektedir. Şekil 5.'de dijital inovasyon ürün tasarımı sürecinin dört temel boyutu gösterilmektedir.

Şekil 5. Dijital Teknoloji Sürecinde Ürün Geliştirme Mantığı
(yazar tarafından tasarlanmıştır)

5.1.1. YENİLİK BOYUTU

Bir ürünlerdeki yenilik derecesi yeni ürün ile mevcut ürün arasındaki farkı gösterir. Değişimin boyutu minör (küçük) veya majör (büyük) radikal boyutlarda olabilir. Yeni ürün/hizmetteki içerik yeniliğinin etkisi müşteri veya işletmeye göre değişik olabilir. Dijital inovasyon ile ürüne fonksiyonellik ve hizmet bazlı yenilikler açısından geniş bir faz aralığı sunulmaktadır. Yeni ürün tasarımında dijital inovasyonun sunmuş olduğu yenilik boyutundaki farkındalık, işletmelere pazarda güçlü bir rekabet üstünlüğü kazandırabildiği gibi, doğru yönetilmediği durumlarda bir takım belirsizlikler ile karşı karşıya da bırakabilir. Çünkü pazara sunulacak yeni bir dijital üründe hangi faktörlerin ürünün kabulünde etkin olduğunun tespitinde müşteri önyargıları, kullanıcı yorumları veya rakip işletmelerin pazar stratejileri etkili olmaktadır. Günümüz şartlarında bilgi teknolojileri, müşterilerin yeni ürünler hakkında çok fazla bilgiye sahip olacakları farklı kaynak imkanları sunmaktadır. Özellikle internetteki haber kaynakları (Web sayfaları, sosyal platformlar, vb.) ile bir ürün üzerine yapılan sınırsız yorum ve eleştiriler, müşteri için ürünün yeniliklerinin fark edilmesine, işletmeler içinse yeniliğin müşteri tarafından nasıl algılandığının öğrenilmesine olanak sağlayacaktır. İşletmeler dijital inovasyon ile bir ürünü müşterilerine çok farklı yenilik boyutlarında sunabilmektedir ve bunu yaparken farklı hizmet yaklaşımları ile pazarın yapısına göre bir denge kurabilir. Örneğin televizyon üreten bir işletme, temel fonksiyonu dışında farklı fonksiyonları da (internet, dahili kayıt sistemi, vb.) entegre ederek televizyona yeni boyutlar kazandırarak müşteri talepleri üzerine çıkacak şekilde yenilikler sunmuş olacaktır. Yenilik boyutu sadece fonksiyonellik açısından değil, aynı zamanda ürüne verilecek hizmet açısından da yenilik getirmiş olacaktır. Üst sınıf bir ürün ile alt sınıf bir üründe hangi hizmetlerin ücretsiz olacağı gibi, aynı ürün içinde farklı hizmet paketleri ile müşteriye yönelik bir yenilik sunabilmektedir. Bu konuda smart telefonların hizmet paketleri ve ürün yapıları örnek verilebilir. İşletmeler rakiplerine meydan okumalarını sürekli kılmak için düzenli olarak müşterilerine karşı yeni ürün/hizmet yaklaşımını etkin kullanırlar. Dijital teknoloji işletmelere ürün yapılarında yatay boyutta genişleme imkanı sunmaktadır, yani dijital komponentler geleneksel ürünler içeresine gömülerek müşteri için yeni boyutlu ürünlerin ortaya çıkması sağlanmaktadır. Örneğin son yıllarda evlerde kullanılan birçok klasik ürüne dijital teknoloji ile çok farklı yenilik boyutları kazandırılmaktadır. Dijital inovasyondaki gerek yatay, gerekse dikey farklılaşma boyutu ürüne pazardaki rekabet açısından daha güçlü bir şans verecektir. Dijital teknoloji ile ürünün yenilik boyutu daha etkin bir güce kavuşmuştur.

5.1.2. TASARIM SÜRECİNDEKİ BOYUTLAR

Dijital teknolojide ürün tasarımı kompleks bileşenler mantığı üzerine kurulmuştur. Dijital teknoloji birden fazla yapı ve sistemi bir araya getirerek yeni bir sistemin, ürünün oluşmasına imkan vermektedir ve bu durum tasarım süreçleri açısından oldukça karmaşıktır. Örneğin smart cep telefonları ile telefon, fotoğraf makinası, video kayıt cihazı, cd çalar gibi birçok farklı ürünün tek bir üründe toplanması gibi bir çok fonksiyon ve farklı sistemin tek bir platform üzerinde birbirlerine entegre veya bağımsız olarak kullanılması tasarım süreci açısından zorluklar getirebilmektedir. Tasarım süreçlerindeki karmaşıklık, smart bir üründe olduğu gibi dijital bileşenlerin geleneksel ürünlere gömülü olduğu 'hibrid' ürünlerde de olabilmektedir. Dijital teknolojinin ürün yapısı içerisinde bileşen veya bir platform olarak kullanılması, daha sonra bu mevcut üründe yeni konstrüktif yapıların oluşmasına imkan sunmaktadır. Bu yenilik bir sonraki kaskad için yeni bir platform imkanı sağlar. Tasarım sürecinde öne çıkan temel parametreler:

a) Generatif Dizayn: Dijital ürün inovasyonunda modüler dizayn bazlı yapı yerine genel bir generatif dizayn mantığı vardır. Generatif tasarım teknolojisinde temel mantık doğanın evrimsel yaklaşımını taklit eden bir yöntemdir. Tasarım hedefi ile başlanır ve daha sonra en iyi çözümü bulmak için seçeneklerden permütasyon yaklaşımı ile ideal olan çözüm bulunur. Dijital ürün inovasyonunun bir diğer özelliği de daha sonra oluşacak ihtiyaçlar ve bunların çözümlerinin ürüne sonradan da entegre edilebilmesidir. Böylece ürün tasarımının sürecinde tekrar başa dönme gereği olmayacak bir iş akışı sağlanacaktır. Sonradan sisteme ekleme olayı ile üretici işletme için tasarımda maliyet ve zaman riskleri en aza indirgenmiş olur. Tasarımdaki fonksiyonellik: Dijital ürün tasarımında fonksiyonellik çok önemlidir. Dijital ürün inovasyonunda ürün tasarımındaki amaç, karmaşık problemlerin çözümüne odaklanan bir anlayıştır. Ürün konseptlerindeki fonksiyonellikte ise taşınabilir, giyilebilir, adreslenebilir, kodlanabilir, takip edilebilir, farklı sistemler ile eşleşebilir olan, tek bir cihaz ile çok fonksiyonu gerçekleştirebilen özellikler ön plandadır.

b) İnternet/Network bazlı tasarım: Dijital inovatif ürünler internet/network bazlı yapılar üzerine kuruludur. Dijital ürün inovasyonunda ağ yapıları dikkate alınarak bir tasarım hedeflenir. Böylece internet ağı üzerinde birçok sistem ve yapı ile kolay, hızlı ve entegre çalışma imkânına sahip olunacaktır. Dijital bazlı ürün inovasyonu, diğer harici dijital altyapılara entegrasyon imkânı ile ürüne, yenilik ve yeni kullanım fırsatları enjekte edecektir. Böylece ürünler birbirleri ile iletişim kurma imkânına sahip olacaktır.

c) Tasarımda Sürdürülebilir Gelişim: Dijital ürün tasarımında, ürüne farklı zaman dilimlerinde yeni özelliklerin eklenmesi ile ürün gelişimi satış sonrası süreçlerde de devam edebilmektedir. Ürün fonksiyonelliği yazılım üzerine kurulu olduğu için tasarım sürecindeki birçok bariyer ortadan kalkmıştır. Fonksiyonelliğin ürünün fiziksel yapısında olmamasındaki temel prensiple tasarım süreci içindeki farklı aşamalarda ürüne yeni fonksiyonel özellikler gelebilmektedir. Örneğin akıllı cep telefonunun pazarda satışa sunulmasından sonra o ürüne entegre edilen yeni yazılımlar ile fonksiyonelliği devamlı artırılmaktadır. Dijital bazlı ürün inovasyonunda form değişikliği yapmadan ürün devamlı geliştirilir. Bu durum gerek işletme, gerekse müşteri açısından önemlidir. Çünkü ürüne yeni özellik katılmasında herhangi bir sınırlama bulunmamaktadır. Bu da ürünün pazarda devamlı olarak güncel olmasına imkân sağlar. Yoo ve diğerleri' ne göre (2010b: 7), işletmelerin ürün tasarım süreçlerindeki teknolojik yapıları dikkate alarak yaptığı iyileştirmeler ve bunları etkin olarak kullanabilme kabiliyetinin pazara sunacağı dijital inovatif ürünlerin endüstrideki radikal dönüşümler ile uyumlu olması, hem ürünün pazar başarısı üzerinde hem de ürün ve hizmet portföyü ile yeni alanların oluşmasına imkan verecektir. Dijital ürün inovasyonunda ürünlerdeki varyant değişimi özelliği sürdürülebilmesi sürecinde baz olmaktadır. Yani aynı donanıma sahip ürünlerde yazılım imkânı ile çok farklı özelliklere sahip varyantların oluşturulması imkânı bulunmaktadır. Bu durum işletmelere ürün farklılaşma stratejisi uygulamada düşük maliyet ile kolay ve hızlı uygulama imkânı vermektedir.

5.1.3. İŞBİRLİKLERİ SÜRECİ

Günümüzde hem yüksek teknoloji, hem de düşük teknoloji sektörlerinde ürünlerin pazar ve raf ömürleri kısalmaktadır. Bu durum özellikle dijital teknolojinin ağırlıklı kullanıldığı sektörlerde yaşanan radikal rekabetten dolayı çok daha yoğun hale gelmektedir. İşletmelerin rakiplerine göre farklı ürün tasarımlarını tek başlarına kısa sürede yapabilmeleri artık oldukça zor bir hale gelmiştir. Bunun için işletmeler artık açık inovasyon işbirlikleri yaklaşımları ortaya koymaktadırlar. Dış aktörler işletmeler için artık daha fazla değer yaratıcı ortaklardır, çünkü onlar yetkinliğin kaynağı olarak görülmektedirler. Rakipler, farklı sektördeki işletmeler ve tedarikçiler, dijital inovatif tasarımı için ihtiyaç duyulan bilginin kaynağı olarak çok etkin bir role sahiptirler. Bu yaklaşımda işletme, dışarıdaki bilgileri işletme içindeki yenilik süreçlerine entegre ederken proaktif bir davranış göstermektedir. Bilişim teknolojileri ile dış bilgi kaynakları işletmeler için etkin ve yeni bir işbirliği olmaya başlamıştır. Günümüzde işletmeler dijital ürün tasarım sürecinde açık inovasyonu yoğun kullanmak zorundadır. Bunun iki temel nedeninden ilki zaman baskısı, ikincisi ise işletmeye maliyet ve asıl işine daha fazla odaklanmasına imkan sunmasıdır, bu sebeplerle dijital tasarım sürecinde işletmeler çok yoğun iş birliğine gitmeye başlamışlardır. Yoo ve diğerleri' ne göre (2010a: 730), dijital teknolojiler işletmelere aynı zamanda sürekli yüksek işleme kapasitesi ve daha düşük maliyetleri gerçekleştirme imkânı da sunmaktadır. Dijital teknolojilerin her sektörde giderek gelişmesi, daha önce teknik ve ekonomik olarak üretimi zor olan ürün/hizmetlerin, artık daha fazla katılımcı paydaş ile daha hızlı ve düşük R&D maliyeti ile üretilmesi imkanını vermiştir. Birçok smart telefon üretici firma ve global otomotiv üreticileri, bu açık iş birliği için önemli örneklerdendir.

5.1.4. MÜŞTERİ ENTEGRASYONU

Son yıllarda değişen müşteri kavramı işletmeler için çok daha fazla değer kazanmıştır. Müşteri entegrasyonu paradigmasının işletmeler ile müşterileri arasında kurulan güçlü bilgi transferleri sayesinde işletmelerin ürün ve hizmet süreçlerindeki etkisi tartışılmaz bir gerçek olmuştur. Müşteri artık ürün ve hizmetin sadece kullanıcısı değil aynı zamanda o ürünün tasarım sürecinden son kullanım sürecine kadar tüm süreçlerde vermiş olduğu pozitif eleştirel katkı ile işletme için ürün performansı ve yeniliklerinde önemli bir kaynak durumuna gelmiştir. İşletme yapısı, bu geri bildirim alacak ve işleyecek bir süreçte sahip olmalıdır. Bilişim teknolojilerinde çok çeşitli geri bildirim kanallarının olması, işletmelerin ihtiyaç

duyacakları verileri etkin bir şekilde toplama imkanı vermiştir. Burada önemli olan işletmenin bu kanallardan hangisini daha etkin ve verimli bir şekilde kullanacağıdır. Dijital inovasyon ile işletmeler ürün ve hizmet segmentlerinde, kanal yönetimi, ürün tutundurma politikası, satış sonrası hizmet süreçlerinde müşteri için daha fazla değer yaratma imkanı sunabilmektedir. İşletmeler ürün ve hizmet sürecinde dijital inovasyon ile rakiplerine göre farklılaşma stratejisini daha etkin olarak uygulama imkanına sahip olacaktır. 1990' ların sonlarından itibaren insanların birçok ihtiyacı internet üzerinden daha düşük ve rekabetçi bir fiyat ile sunulmaya başlanmıştır. Hassenzahl ve Tractinsky (2006: 94), dijital inovasyonda, müşteri uzmanlığının ölçülmesi sadece kullanım problemi ile sınırlı olmayıp, aynı zamanda dijital ürün ve hizmetlerin estetik özellikleri de kapsar. İşletmeler stratejik karar verebilmek için, hangi farklı müşteri grubuna hangi ürün ve servislerin işletme dijital portföyü ile yapacağı gibi müşteri bazlı analizlere ihtiyaç duyarlar. Müşteri segmentasyonu işletmelere smart telefonlardaki ios ve android uygulamalardaki hizmet gibi fiyatlandırma ve kendi dijital ürün/ hizmetlerini konumlandırmaları imkanı sağlar. Müşteri bazlı segmentasyon sonrası işletme ürün ve hizmetlerinin kendi dijital portföyünde farklılaştırma ve birleştirmelerinin nasıl olacağına karar verecektir. İşletmeler dijital inovasyon yapacaklarında ürün ve hizmetlerinin hangi yeni inovatif yollarla bağlayacaklarını kontrol etmek zorundadır. Ürün tasarımında dijital inovasyon süreçlerinin benzersizliği ile işletmelerin ürün/hizmet portföyündeki yapılandırma, ürün tasarımlarının pazardaki kabul şansını yükseltecektir. Bu da yukarıda anlatılan üç temel yaklaşımın doğru ve etkin bir şekilde yönetilmesi ile mümkündür.

6. DİJİTAL ÇEVRE ANALİZİ

Dijital teknoloji devrimi kendisinden önceki diğer endüstri devrimlerine göre çok daha derin bir içerik, çok boyutluluk ve oldukça hızlı bir şekilde gelişme özelliğine sahiptir. Dijital inovasyonu başarılı yönetebilmek için işletmeler kendi sektörleri dışındaki dijital yenilikleri de takip etmek zorundadır, yani bir dijital yenilik taraması yapması gerekmektedir. Aksi durum işletmenin pazardan çekilmesi durumuna kadar gidebilir. Örneğin Kodak firmasının dijital teknolojiyi kendi sektöründeki yapıya indirgememesi, fotoğraf makinası üretim sektöründen çıkmasına neden olmuştur. İşletmeler dijital yenilik taraması ile yapay zekalı yeni cihazların; web sayfaları üzerinden dijital kanallara erişim, mobil işletim sistemi, yeni sosyal medya yapıları, birçok farklı hizmeti sunan uygulamaların indirileceği alt yapılar, gelişmekte olan kullanım bağlamları ile bu yenilik fırsatlarından faydalanmalıdır. İşletmeler dijital yenilik taramaları ile ürün ve hizmetlerin üzerinde etkili olan parametreleri etkin bir şekilde analiz etmelidir. Çünkü dijital teknoloji ile ürünlerin ömründe dizayn esnekliği ile ürüne pazarda rekabet gücü sağladığı gibi aynı zaman da ürünlerin yaşam ömürleri üzerinde de etkisi vardır. Dijital teknolojinin doğasında 'bir araya getiren, birleştirici' bir şekilde geliştirme veya kendinden öncekini ortadan kaldırma vardır. Dijital teknoloji süreci ürünlerde birden fazla hardwarein bir araya getirilip yazılımla birleştiriciliği ile bir bütünlük sağlar. Otomobil dashboard ile smart telefonun oluşturduğu birliktelik buna örnektir. Dijital teknoloji ilk oluştuğunda bu kadar büyük bir değişim ve dönüştürme etkisinin olacağı tahmin edilememiştir. Axelrod ve Cohen (2000: 125) göre, dijital teknoloji bir kaç basit donanım ile başlayıp, zamanla birkaç tür kombine yazılım bileşenleri ile kendini göstermekte ve daha sonra kendini geliştirerek daha sofistike, karmaşık sistemler oluşturmakta ve her geçen gün çok daha fazla entegre yapılara dönüşmektedir. Son beş yılda bu evrimsel sürecin sürekli hızlandığı görülmektedir. Bu gelişme dijital cihazların kısa döngüler ile kendini devamlı yenilemesini sağlar, bununla birlikte sosyal medya ve iletişim hizmetlerindeki uygulamalar da dijitalleşme sürecini etkiler.

İşletmeler kendilerini doğrudan veya dolaylı yönden etkileyecek tüm gelişmeleri takip ederek kendi dijital ürün ve hizmetlerindeki uyumu zamanında gerçekleştirmek zorundadır. Fakat bu takip işletmeler için uyum ötesine geçerek gelişmekte olan tüm dijital inovasyonlardan yararlanmak istemeye doğru bir yöne kaymaya başlamıştır. Dijital evrim sürecinde inovasyon için yeni fırsatlar belirlenir. Dijital yenilik, bir araya getirme eylemlerinin açığa çıktığı bir eylemdir, işletmeler sürekli diğer aktörler ile bu ilişkinin nasıl daha aktif olabileceği konusunda proaktif davranış göstermelidir. Dijital evrim taramasında yeni kullanıcı davranışları gözlemlenir. Bu amaçla, yeni pazarlar ve kullanıcılar ortaya çıkabilir ve bazen beklenmedik yeni kullanıcılar, bir dijital teknolojinin yeni bir kullanım konteksinin ortaya çıkmasına imkan verebilir. Axelrod ve Cohen (2000: 167), dijital teknoloji ve ekosistemin devamlı bir ko-evrim geçirmektedir, yani cihazların kullanımı, ilgili kanal ve diğer tüm süreçler devamlı bir değişim içindedir. Arthur (2009: 117), böyle bir durumda işletmeler bu karmaşıklıkla tehdit görmek yerine onlardan faydalanma yönünde bir davranış göstermelidir. Burt (1992: 72) ise işletmeler

yapılarındaki boşlukları tanımlayarak ve birleştirici dijital yenilik fırsatından yararlanarak dijital evolüsyon taraması yapar. Dijital evrim taraması bu nedenle öncü yeni ürün tasarımının anahtar alanıdır, işletmelerin, yenilik şansı sağlayacak mekanizmaları ile kendi dijital çevrelerindeki durumu daha doğru görmelerini sağlar.

SONUÇ

Dijital teknolojiye baş döndürücü radikal değişimler daha önceki iş dünyasında en sağlam paradigmaları bile ya ortadan kaldırmış ya da önemli değişimlere uğratmıştır. İş dünyasının küresel değer zincirindeki kaynak kullanımı ve gereksinimi, işletmeler için yeni engelleri ortaya çıkarmaktadır. İş dünyasındaki ekonomik ve rekabetle ilgili sınırlarının ortadan kalktığı günümüzde işletmeler varlıklarını devam ettirebilmek için tüm süreçlerine yeni teknolojileri entegre etme yönünde büyük bir çaba içerisine girmişlerdir. İşletmelerin pazardaki varlıklarını devam ettirebilmelerindeki güç olan ürün/hizmet tasarımları da, teknoloji ile beraber önemli ölçüde değişim süreci içerisine girmiştir. Günümüzde işletmeler teknolojik gelişmeleri takip ederek pazardaki müşteri beklentilerini karşılayacak inovatif ürün/hizmet tasarımları ile değişen zamana uyum sağlamak zorundadır. Dijital teknoloji müşterilerin ürün/hizmet üzerine olan talep ve beklentilerinin değişimine neden olmuştur. Ürün konseptleri taşınabilir, giyilebilir, adreslenebilir, kodlanabilir, takip edilebilir, farklı sistemler ile eşleşebilen, tek bir cihaz ile çok fonksiyonu gerçekleştirebilen komplike yapılar dönüşmüştür. Değişen müşteri beklentileri işletmeleri dijital inovatif ürün/hizmete yönlendirmiştir. Dijital inovatif ürün tasarımlarındaki karmaşık durum, işletmeler için dijital inovasyon sürecinin yönetiminde aynı zamanda karışık bir durum olduğunu ortaya çıkarmıştır. İşletmeler klasik inovasyon anlayışından açık inovasyona geçerek ihtiyaç duyduğu kaynakları bu şekilde çok daha hızlı ve daha uygun maliyetlerle elde etmiş olacaktır.

İşletmeler kendi sektörleri veya diğer sektörlerdeki dijital teknolojik gelişimleri takip edip değer zinciri içerisine entegre ederek aynı zamanda endüstri 4.0 devriminden de uzak kalmayacaklardır. Elbette bunların etkin ve verimli bir şekilde yapılması esnek ve iyi bir işletme yapısı ile mümkün olabilecektir. Öğrenen işletmelerin önemi her geçen gün daha fazla ön plana çıkacaktır çünkü dijital teknolojiye yenilikler çok hızlı bir şekilde gelişmektedir. İşletmelerin dijital inovasyonlarını etkin yönetebilmeleri için organizasyonel yapılarında da gerekli düzenlemeleri yapmaları gereklidir. Bu değişimleri yaparken de iç ve dış çevre şartlarındaki etkileşimleri dikkate almak zorundadırlar.

Dijital inovasyondaki açık inovasyon iş birliklerinde, üniversite ve sanayi iş birlikleri çok daha fazla önem kazanacaktır. Dijital inovasyon sürecinde üniversiteler, işletmenin ihtiyacı olan bilgi için çok önemli bir kaynaktır. Gerek tasarım süreci içerisinde ihtiyaç duyulacak yeni teknolojik bilgiler, gerekse işletmenin ihtiyaç duyduğu diğer yönetim sürecinin etkin yönetilmesi konusundaki yeni paradigmalar, işletmedeki süreçlerde kullanılması açısından önemli olacaktır. Gelişmiş ülkelerin kalkınmasında önemli bir güç olan üniversite sanayi iş birliğinin, dijital teknolojik gelişim sürecinde de en etkin güce sahip olan iş birliklerinden biri olduğu unutulmamalıdır. Bu konuda üniversite ve işletmelerin yoğun iş birlikteliği yapacağı geniş platformlar kurulmalıdır.

Rekabette önemli parametrelerden olan zaman ve maliyet kavramının dijitalleşme devriminde etkin yönetilmesinin çok daha fazla önemli olduğu unutulmamalıdır ve dijital inovasyon yönetimi mutlaka bir stratejik bakış açısı ile yönetilmelidir.

Bilgilendirme / Acknowledgement: Bu makale Dr. Güven PADO'nun "DİJİTAL TEKNOLOJİNİN VE AÇIK İNOVASYONUN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK STRATEJİSİ ÜZERİNE OLAN ETKİLERİ" isimli Post Doktora Çalışmasından üretilmiştir.

KAYNAKÇA

- Arthur, W. B. (2009). The nature of technology: What it is and how it evolves. *New York: The Free Press.*
- Axelrod, R., Cohen, M. D. (2000). Harnessing complexity: *Organizational implications of a scientific frontier.* New York: Free Press.
- Brynjolfsson, E., McAfee, A. (2014). The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. New York, NY: *WW Norton & Company.*
- Burt, R. S. (1992). Structural holes: The social structure of competition. Cambridge, MA: *Harvard University Press.*
- Chesbrough, H., Rosenbloom, R. S. (2002). The role of the business model in capturing value from innovation: Evidence from Xerox Corporation's technology. *Industrial and Corporate Change, 11(3), 529–555.*
- Christensen, Clayton M. (2003). The innovator's solution : creating and sustaining successful growth. *Harvard Business Press.* ISBN 978-1-57851-852-4.
- Evans, D.S., Hagi, A., Schmalensee, R. (2006). Invisible Engines, How Software Platforms Drive Innovation and Transform Industries *MIT Press*, Cambridge, Massachusetts, London, England.
- Hassenzahl, M., Tractinsky N. (2006). User experience: A research agenda, *Behav. Inform. echnol.* 25 91- 97
- Kulatilaka, N., Venkatraman, N. (2001). Strategic options in the digital era. *Business Strategy Review, 12(4), 7-15.*
- Lee, J., Berente, N. (2012). Digital innovation and the division of innovative labor: Digital controls in the automotive industry. *Organization Science, 23(5), 1428—1447.*
- Lucas, H. C., Jr., Goh, J. M. (2009). Disruptive technology: How Kodak missed the digital photography revolution. *The Journal of Strategic Information Systems, 18(1), 46—55.*
- Markus, M.L., Loebbecke, C. (2013). Commoditized digital processes and business community platforms: new opportunities and challenges for digital business strategies. *MIS Quarterly, 37(2), 649-652.*
- Nyle'n, D., Holmström, J., Lyytinen, K. (2014). Oscillating between four orders of design: *The case of digital magazines.* Design Issues, 30(3), 53—68.
- O'Reilly, C. A., III, Tushman, M. (2008). Ambidexterity as a dynamic capability: Resolving the innovator's dilemma. *Research in Organizational Behavior, 28, 185—206.*
- Ribeiro, N. (2011). Managing in the digital era, *CreateSpace Independent Publishing Platform, Portugal*
- Westergren, U. H., Holmström, J. (2012). Exploring preconditions for open innovation: Value networks in industrial firms. *Information and Organization, 22(4), 209—226.*
- Yoo, Y., Henfridsson, O., Lyytinen, K. (2010a). Research Commentary: The New Organizing Logic of Digital Innovation: *An Agenda for Information Systems Research Information Systems Research 21(4), pp. 724–735,*
- Yoo, Y., Lyytinen, K. J., Boland, R. J., Jr., Berente, N. (2010b). The next wave of digital innovation: Opportunities and challenges: A report on the research workshop 'digital challenges in innovation research.' Retrieved from http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1622170
- Yoo, Y., Boland, R. J.Jr., Lyytinen, K., Majchrzak, A. (2012). Organizing for innovation in the digitized world. *Organization Science, 23(5), 1398—1408.*

**ÖĞRETMEN ADAYLARININ DİJİTAL OKUMA, YAZMA VE SUNUM
HAZIRLAMA BECERİLERİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ****Öğr. Gör.Dr. Senem Seda ŞAHEN ERKAN¹**
Öğr. Gör. Dr. Asude BALABAN DAĞAL²**Özet**

Günümüzde; küreselleşme, teknolojik gelişmeler ve bilgi çağının etkisiyle, bireylerin dijital okuma ve yazma becerilerini geliştirmeleri temeldir. Bu çalışmanın amacı, görüşme, gözlem ve verilecek ödevler aracılığıyla, öğretmen adaylarının dijital okuma ve yazma beceri düzeylerini belirlemek ve bu alana ilişkin oluşturulabilecek katkılar konusunda öneriler geliştirmektir. Bu araştırmada nitel analiz yöntemlerinden betimsel analiz yaklaşımı kullanılmıştır. Bu çalışmada nitel yöntemlerden görüşme ve gözlem tekniklerinden yararlanılmıştır. Bu araştırmaya 6 sınıf öğretmenliği ve 6 okul öncesi bölümünden toplam 12 öğretmen adayı katılmıştır. Çalışmada açık uçlu soruların bulunduğu görüşme formunun yanı sıra derste yapılan gözlemler ve verilen sunum ödevleri değerlendirilmiştir. Bu araştırmanın sonucunda öğrencilerin dijital okuma ve yazma alanında okuduklarını yorumlamada, ifade etmede, okuduklarına ilişkin örnekler vermede ve kendi fikirlerini ifade etmekte yaşadıkları zorluklara ilişkin veriler toplanmıştır. Elde edilen bu verilerin değerlendirilmesi ile öğretmen adaylarına çeşitli konularda dijital okuma ve yazma ödevlerinin verilmesi, onların dijital okuma-yazmaya yönlendirilmeleri ve motive edilmeleri, bu becerilerin geliştirilmesi amacıyla önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen adayları, sınıf ve okul öncesi öğretmenliği, nitel analiz yöntemi, dijital okuma-yazma becerileri.

**EVALUATING THE TEACHER CANDIDATES' VIEWS ON THEIR OWN
DIGITAL READING, WRITING AND PRESENTATION SKILLS****Abstract**

Nowadays, because of globalization, technological developments and also the effects of the century of knowledge, digital writing and reading became essential. The aim of this study, was to determine teacher candidates' level of digital reading, writing and presentation skills by the help of open-ended questions, observations and homeworks and to develop new suggestions that contribute to this area. Descriptive methods which are also the part of qualitative methods were used in this research. The data were collected by interviews and observations. 6 preschool teacher candidates and 6 primary teacher candidates participated in this research. This study was composed of open-ended questions, observations, and also the teacher candidates' homeworks. Data regarding the difficulties that teacher candidates experienced while they interpreted, expressed, exemplified when they read digitally and when they expressed their own ideas, were collected as the result of this research. After evaluating the data, giving digital reading and writing homeworks about various subjects, directing and motivating the teacher candidates towards digital reading and writing were proposed to develop their digital reading and writing skills.

Keywords: Teacher candidates, kindergarten teacher candidates, primary teacher candidates, quantitative method, skills of digital reading and writing.

Özgün Araştırma / Original Article

¹ Marmara Üniversitesi, Türkiye, senemseda78@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7861-430X

² Sorumlu yazar/Corresponding Author, Marmara Üniversitesi, Türkiye, asudebd@gmail.com,

ORCID ID: 0000-0002-9527-5335

GİRİŞ

21. yüzyılda bilişim teknolojileri hızla ilerlemekte ve değişmektedir. Bu kadar hızlı değişen teknolojiye ayak uydurmak hayatın hızını yakalamak açısından son derece önemlidir. Değişen teknoloji ile birlikte tüm mesleklerin ve de özellikle öğretmenlik mesleğinin içerikleri değişmiştir. Tüm kişisel hayatta ve öğretmenlik mesleğinde yeni teknolojik gelişmelerden yararlanılmaktadır. Fakat bu teknolojiden verimli bir biçimde yararlanmayı başaramazsak, hayatın eğitim ve diğer boyutlarına aktaramazsak bu teknolojik araçların olumlu yönleri değil tam aksine olumsuz yönleri yaşantıyı etkileyecektir. Bu durumda dijital okuma-yazma kavramları günümüzde biraz daha ilgilenilmesi gereken kavramlar olarak dikkat çekmektedir.

Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojileri güncel ve iş hayatında hızlı bir biçimde yaygınlık kazanmaktadır. Aynı zamanda bireylerin bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde günlük hayatları ve işleri kolaylaşmaktadır (Gömleksiz, Koç, 2010). Nitekim dijital okuma birçok ayrı perspektifte ve birçok farklı alanda araştırma konusu olmuştur: “gazetecilik, yayıncılık, felsefe, tarih ve eğitimidir. Bu düşünceler bilimsel makaleler, bloglar ve kitaplarda ortaya konulmaktadır. Ancak mevcut ya da gelişmek sürecinde olan teknolojik araç-gereçlere uyum sağlamak ve onları etkin bir şekilde kullanmak bazı bireyler için kolay iken bazı bireyler için ise bu durum oldukça zor olarak algılanmaktadır (Bleeker, 2010).

İnternet ile oluşan "sanal gerçeklik" aynı doğrultuda eğitimi de etkilemiştir. Teknolojinin küreselliği ve sunduğu etkileşimlilik, eğitimde, bir açıdan uzaktan eğitim sisteminin var olan olumlu yönlerini korurken, diğer açıdan geleneksel eğitimin yüzyüze sağladığı etkileşimi "sanal ortamda" ortaya koyabilmektedir. Bu bağlamda sistem, bilgi çağında, bireyin, araştırmacı bir yaklaşımla, aktif bir biçimde öğrenmeye katılmasını da sağlayarak, geleneksel sistemlerin "ezberci" yetiştirme zaafını da büyük ölçüde ortadan kaldıracılabileceği benzetmektedir. Teknolojinin eğitime sunabileceği olumlu yönlerin tam olarak bilinmesiyle birlikte bu alandaki ortaya koyulabilecek gelişmeleri destekleyecektir (Karasar, 1999).

2000’li yıllardan itibaren, işitsel-görsel medyanın ve dijital ortamlardaki gelişmelerin etkisiyle yazılı araştırmalar da değişmektedir. Geleneksel gazeteler, basılı kitaplar ve okumanın bazı formları zayıflamaktadır. Çağdaş okuma, daha çok etkileşimli resim, video ve müzik gibi el yazısını da içerebilen web gibi dijital çevrelerde yapılmaktadır.

21. yüzyılda gençlerin düşünme ve süreç bilgileri ailelerine kıyasla büyük ölçüde değişim göstermektedir (Prensky, 2001). Gençler doğdukları günden itibaren teknolojiyi sürekli bir biçimde kullanmaktadırlar. Oysaki aileleri teknoloji ile daha sonra tanışarak ondan yararlanmaya çalışmaktadır.

Bilgi toplumunda okuma becerisi, dinlediklerimizi anlamlandırmada, zihnimizdeki anlamı başkalarına konuşma ve yazma yoluyla aktarılmakta ve bilgi edinmekte en önemli ve en etkili araçtır (Coşkun, 2003; Akyol, 2006; Özbay, 2007). 21. yüzyılda iki tür okuma mevcuttur: yazılı ve dijital okumadır. Ekrandan okuma denilen yeni bir okuma türü artık kağıdın yerini almıştır (Dillon, 1996).

Sprenger (2010) çalışmasında teknolojiyi kullanan bireyleri doğum yıllarına göre sınıflandırmıştır. Bu bireyler 1977 yılından sonra doğan bireylerdir. İsimlerinden bazıları şöyledir: Y jenerasyonu (Millennials, Generation Y), z jenerasyonu (Generation Z), net jenerasyonu (Net Generation), d jenerasyonu (D-Gen), Google jenerasyonu (Google Generation), yeni bin yılın öğrencileri (New Millennium Learner) jenerasyon gibi. Bu bireyler farklı adlarla bilgisayar ve diğer teknolojileri kullanarak büyüyen ve günümüze kadar ulaşan bireylerin tanımlanma şeklidir. (Prensky, 2001; Sims ve Koszalka, 2008; Sprenger, 2010; Şahin, 2010; Bullen vd., 2011; Helsper, Eynon, 2010; Schulmeister, 2010; Kakırman Yıldız, 2012; Margaryan vd., 2011; Çukurbaşı, İşman, 2014).

Günümüzde teknolojik gelişmelerin doğrultusunda bazı okuyucular, yazılı metni değil dijital metinleri okumayı tercih etmektedirler. Bu tercihte metni istenilen boyuta değiştirebilme, bilgiyi

koruma ve düzenleme kolaylığı, kâğıt kullanımını azaltma, kâğıt masrafından kaçınma ve çevresel faydalar etken olmuştur (Dyson, Haselgrove, 2001; Garland, Noyes, 2004; Spencer, 2006; Rose, 2011). Öğrenciler ekrandan okuma araç-gereçlerinin hafifliği ve taşınabilirliğiyle yanı sıra navigasyon, kullanım kolaylığı, depolama kapasitesi gibi özelliklerinden olumlu bir biçimde etkilenmektedir (Gibson, Gibb, 2011).

Günümüzde küreselleşme ve teknolojik araçların gelişmesiyle öğretmen adaylarının dijital okuma, yazma ve sunum hazırlama alanlarında yeterli bilgi, beceri ve deneyime sahip olmasının önemi gittikçe artmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın genel amacı, okul öncesi ve sınıf öğretmenliğinde okumakta olan öğretmen adaylarının dijital okuma- yazma ve hazırladıklarını sunma ile ilgili düşüncelerini kişisel görüşlerine ve bağımsız gözlemci görüşlerine göre incelemektir. Bu genel amaç doğrultusunda araştırmada şu sorulara yanıt aranmıştır:

Öğretmen adayları,

- 1) “Dijital ortamda” okumanın avantajları nelerdir?”
- 2) “Dijital ortamda” okurken karşılaşılan sorunlar nelerdir?”
- 3) “Dijital ortamda yazı yazmanın avantajları nelerdir?”
- 4) “Dijital ortamda yazı yazmanın dezavantajları nelerdir?”
- 5) “Dijital ortamda sunum hazırlama ve yapmanın avantajları nelerdir?”
- 6) “Dijital ortamda sunum hazırlama ve yapmanın dezavantajları nelerdir?”

YÖNTEM

Desen

Araştırmada, nitel yöntemlerden betimsel araştırma yaklaşımı kullanılmıştır. Nitel araştırma; sosyal ve eğitim bilimlerinde gözlem, görüşme (açık uçlu: [katılımcıların yorumlarını açıklayan]/kapalı uçlu sorular ve yapılandırılmış/yarı yapılandırılmış/yapılandırılmamış görüşme formları) ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algılar ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma (Yıldırım, Şimşek, 2013; Jupp, 2006) yaklaşımı olarak tanımlanabilir.

Araştırmada kullanılan veriler, yarı-yapılandırılmış görüşme tekniğiyle ve gözlemler yoluyla toplanmıştır. Toplanan verilere içerik analizi uygulanmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmasının nedenleri arasında, sınıf öğretmenliği ve okul öncesi öğretmen adaylarının sıklıkla derslerinde kullanmak durumunda kaldıkları dijital okuma ve yazma konusunda görüşlerini ayrıntılı olarak anlattıklarına ve araştırmacı gözlemlerine göre incelemektir.

Katılımcılar

Araştırmaya katılan katılımcılar amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Bu durumda katılımcılar belirlenirken araştırmaya gönüllü katılmaları, sınıf öğretmenliği ve okul öncesi öğretmenliği bölümünde son sınıfta okuyor olmaları, ders esnasındaki sunumlarının mümkün olduğunca güçlü olması gibi üç temel ölçüt kullanılmıştır. Araştırmaya 2014-2015 öğretim yılı bahar döneminde İstanbul ilinde Marmara Üniversitesi sınıf öğretmenliği ve okul öncesi öğretmenliği bölümünde okumakta olan 12 öğretmen adayı katılmıştır. Öğretmen adaylarından sadece bir tanesi erkek diğerleri kadındır. Öğretmen adaylarının yaşları 20 ile 22 arasında değişmektedir. Öğretmen adaylarından altısı okul öncesi öğretmenliği bölümünde okurken altısı sınıf öğretmenliği bölümünde okumaktadır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma verileri yarı-yapılandırılmış görüşme tekniğiyle toplanmıştır. Görüşmeler, araştırmacılar tarafından 2014-2015 bahar döneminde yapılmıştır. Görüşmeler yaklaşık 20 dakika sürmüştür. Görüşmelerden elde edilen veriler içerik analizi ile yorumlanmıştır. İçerik analizinde amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşabilmektir. İçerik

analizinde temelde yapılan işlem birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde biraraya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır (Yıldırım, Şimşek, 2013: 259).

Araştırmada şu aşamalar izlenmiştir: (i) Görüşme soruları alanında uzman 10 kişinin görüşüne sunulmuştur. (ii) Soruların güvenilirliğini sağlamak amacıyla Miles ve Huberman'ın (1994) güvenilirlik formülünden yararlanılmıştır:

$$R(\text{Güvenilirlik}) = N_a(\text{Görüş birliği}) / N_a(\text{Görüş birliği}) + N_d(\text{Görüş ayrılığı})$$

Yukarıdaki formülle 1. sorunun güvenilirliği 0,90; 2. sorunun güvenilirliği % 100; 3.sorunun güvenilirliği 0,80; 4. sorunun güvenilirliği % 100; 5. ve 6. soruların güvenilirliği %90'dır. Tüm soruların ortalama güvenilirliği ise; % 92'dir. Güvenilirlik hesaplarının %70'in üzerinde çıkması araştırma için güvenilir kabul edilmektedir (Miles ve Huberman, 1994). (iii) Soruların güvenilirliği sağlandıktan sonra görüşmeler başlatılmıştır. (iv) *Analize başlamadan önce* ses kayıtları yazı haline getirilmiştir. (v) Yazı haline getirilen dökümler öğretmen adaylarına verilen görüşme formları ile karşılaştırılmıştır. (vi) Ses kayıtlarının doğruluğu formlar üzerinde kontrol edilmiştir. Bu işlemi araştırmacılar farklı zaman dilimlerinde bağımsız olarak yapmışlardır. (iv) Bu forma dayalı olarak, öğretmenlerin sorulara ilişkin belirttikleri görüşlerini en iyi yansıttığını düşünülen bir sözcük ya da sözcük grubu *belirlenmiştir*. (vii) Oluşturulan veriler gruplandırılarak ilgili olduğu görüşme sorusu altında eşleştirilmiştir. (viii) Görüşme soruları tema kabul edilmiştir. Bunun için araştırmacılar birbirlerinden bağımsız olarak görüşme kodlama anahtarı oluşturmuşlardır. (ix) Daha sonra, araştırmacılar bir araya gelerek kodlama anahtarlarındaki eşleştirmeleri gözden geçirmiştir. Uygun olmayan eşleştirme varsa, uygun olduğu temayla ilişkilendirilmiştir. (x) Elde edilen sonuçlara göre öğretmenlerin görüşleri sınıflandırılmıştır. Bir önceki aşamada görüşme sorularına dayalı temaların altında oluşturulan alt temalar gözden geçirilmiştir. (xi) İlgili veriler frekanslarla ifade edilerek yorumlanmıştır.

BULGULAR

Bu araştırmada, öncelikle aşağıdaki Tablo 1'de öğretmen adaylarının dijital ortamda okuma ve yazmanın avantaj ve dezavantajları hakkındaki görüşleri gösterilmektedir:

Tablo 1. Öğretmen Adaylarının "Dijital Okuma ve Yazmanın Avantaj/Dezavantajları" Hakkındaki Görüşleri

Dijital Okuma avantajları			Dijital Okuma dezavantajları			Dijital Yazma Avantajları			Dijital Yazma Dezavantajları		
Cevaplar	N	f	Cevaplar	N	f	Cevaplar	N	f	Cevaplar	N	f
Zaman kazancı	12	4	Bilgiyi ayıklama, ayırt etme	12	6	Kopyala yapıştır kolay	12	7	Gözler, bel, boyun ve eller yorucu	12	5
Hızlı ve kolay	12	5	Doğru Kaynak seçimi	12	10	Zaman kazancı, Hızlı	12	8	Programların (word, excel, vs...) kullanımı zordur.	12	3
Farklı kaynak ve görüşler	12	8	Fazla reklam	12	3	Düzenli ve profesyonel	12	6	Kaydet tuşuna basmak unutulabilir.	12	2
Zaman Sınırı Yok	12	1	Göz yorgunluğu	12	2						

Tablo 1'de görüldüğü gibi, araştırmaya katılmış olan 6 okul öncesi öğretmen adayı ve 6 sınıf öğretmen adaylarının verdikleri yanıtlar içerik analizi yapıldığında; öğretmen adaylarının dijital

ortamda **okumanın avantajları** olarak en fazla (8 öğretmen adayı) farklı kaynaklara ve görüşler ile daha fazla bilgiye ulaşabildiklerini aktarmışlardır. Bu görüşü sırasıyla, olarak hızlı ve kolay bilgiye erişilebilmesi (5 öğretmen adayı) , zaman kazancı sağlaması (4 öğretmen adayı) olarak gösterilebilir. Son olarak ise bir öğretmen adayı dijital ortamda okumanın zaman sınırına engel olduğu şeklinde bir yorumda bulunmuştur.

“(Ö3) Daha rahat istediğim zaman internetimi açıp araştırma yapıyorum. Gündüz müsait olmasam bile ya da bir şey eksik kalsa saat kaç olursa olsun internete girebiliyorum.”

“(Ö6) Çok kısa sürede çok fazla bilgiye ulaşmaktır. Zamandan tasarruf etme, bilginin sınırının olmaması, çok farklı kaynaklardan çok farklı görüşlerden yararlanabilmek, aradığımız herşeye kolaylıkla ulaşabiliyorum.”

“(Ö8) Bilgiye daha hızlı ulaşıyor, daha kolay ulaşıyor, tek tek kitapları incelemektense bu şekilde daha fazla bilgi elde ediyorum.”

Elde edilen bulgularla, öğretmen adaylarının genellikle farklı kaynak ve görüşlere kolay ulaşılabilmesi nedeniyle dijital okumayı tercih ettikleri vurgulanabilir.

Öğretmen adaylarının **dijital ortamda okumanın dezavantajları** olarak en çok doğru kaynak seçiminde (10 öğretmen adayı) sorunlar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Doğru kaynak seçimine ilişkin soruya yönelik yanıtlar değerlendirildiğinde görüşlerin internette bilgi düzeyinin uygunsuz olması ve bilginin doğru verilmemesi gibi durumlardan kaynaklandığına yönelik olduğu görülmüştür. Aynı bağlamda 6 öğretmen adayı internette gördükleri bilgileri yorumlamakta, ayırtmakta, ayıklamada güçlük çektiklerini söylemişlerdir. Bununla birlikte 3 öğretmen adayı kaynak araştırırken karşılaştıkları reklamların dikkatlerini dağıttığını, 2 öğretmen adayı ise bilgisayarda çalışırken gözlerinin yorulduğunu ifade etmişlerdir.

“(Ö5) Dijital ortamda bilgi okurken bilimsel olan bilginin doğru olduğuna inanmıyorum. Bu bilgilerin yanlış olma olasılığının çok yüksek olduğunu düşünüyorum. Bilgilerin açık ve doğru bir şekilde aktarılmadığını düşünüyorum. Aynı zamanda dijital ortamda verilen bilginin kişinin düzeyine uygun olmadığı kansındayım.”

“(Ö9) Gerekli gereksiz tüm bilgileri ayırmak zordur. Bilen, bilmeyen herkes bir şeyler yazabilmektedir. Çok fazla reklam vardır. Virüs çıkma ihtimali çok yüksektir. Uzun süre çalışıldığında göz yorucudur.”

Bulgular ışığında, öğretmen adaylarının çoğunlukla dijital okuma yaparken doğru kaynak seçiminde zorlandıklarını belirtmişlerdir. Bu durumda dijital ortamda doğru kaynak bulmanın ya da doğru kaynakları ayırt edebilmenin güç olduğu yargısına varılabilir.

“(Ö12) Google akademi'yi çok kullanıyorum. Ama aslında nasıl kullanacağımı çok bilmediğim için çoğu kez istediğim bilgiyi bulamıyorum. Makale ve tezi ayırt edemiyorum. Araştırmaların güvenilirliklerini test edecek bilgin yok.”

Öğretmen adaylarına “**Dijital ortamda yazı yazma avantajları**” sorulduğunda 8 öğretmen adayı dijital ortamda yazı yazmada hızlı olduklarını bu nedenle zaman kazancı sağladığını ifade etmişlerdir. 7 öğretmen adayı ise dijital ortamda “kopyala-yapıştır” seçeneğinin avantaj olduğunu bu da dijital ortamda yazı yazmanın kolaylık sağladığını, 6 öğretmen adayı dijital ortamda yazı yazmanın avantajları arasında daha düzenli olmasını ve profesyonel bir görünüm elde edebildiklerini aktarmışlardır.

“(Ö11) Anlaşıldığı üzere yazım kötüdür. Okuyan için çok avantajlıdır ☺. Tabii ki copy, paste Neyi aldığımı okuyorum ama en azından tekrar yazmak zorunda kalmıyorum.”

“(Ö6) Düzenli ve standart olması, istenilen şeklin, rengin, boyutun, yazı tipinin anında verilebilmesi ve hızlı olunmasıdır.”

“(Ö5) Herkese hitap edebilecek biçimdedir. Zamandan tasarruf sağlar. Daha hızlı ve daha kolaydır. Bilgiye daha kısa sürede ulaşabiliyorum. Ayrıca daha düzenli ve profesyoneldir.”

Elde edilen veriler doğrultusunda, öğretmen adaylarının özellikle dijital ortamda yazı yazarken hızlı olduklarını, zaman kazandıklarını ve çalışmalarının kolaylaştığını ifade etmişlerdir.

Öğretmen adayları “**dijital ortamda yazı yazmanın dezavantajları**” olarak gözler, bel, boyun ve eller için yorucu olduğunu (5 öğretmen adayı), word-excel gibi Microsoft ofis programlarının kullanımında zorlandıklarını (3 öğretmen adayı) ve de kaydet tuşuna basmanın sıklıkla unuttuklarını (2 öğretmen adayı) ifade etmişlerdir.

“(Ö1) Hazırlanması yorucu olmaktadır. Zaman alıcıdır. Uzun bir metin ise bir süre sonra gözlerim, sırtım ve boynum ağrıyor.”

“(Ö2) Bilgi düzeyi kişinin ihtiyacını karşılamayabilir. Teknolojiyle fazla muhattap olduğumda gözlere zarar veriyor.

“(Ö9) Kaydet tuşuna basmak unutulabiliyor. Çok uzun süre bilgisayar başında olduğunda gözlere zarar verebiliyor. Bel ve boyun ağrıları yaşanabiliyor. Ayrıca bilmeyenler için kullanımı zordur. “

Öğretmen adaylarının dijital ortamda sunum hazırlama ve yapmanın avantajları ve dezavantajları hakkındaki görüşleri aşağıdaki Tablo 2’de özetlenmektedir:

Tablo 2. Öğretmen Adaylarının “Hazırlanılan Sunumu Yapmanın Avantaj/ Dezavantajları” Hakkındaki Görüşleri

Dijital ortamda sunum yapmanın avantajları			Dijital ortamda sunum yapmanın dezavantajları		
Cevaplar	N	f	Cevaplar	N	f
Okuma kolaylığı sağlıyor, hatırlatıcı oluyor	12	8	Zorlanmıyorum	12	6
Dijital ortamda sunum yapmanın avantajları			Dijital ortamda sunum yapmanın dezavantajları		
Cevaplar	N	f	Cevaplar	N	f
Görsel malzeme ile dikkat çekici	12	7	Bilgi fazlalığı	12	4
Farklı uygulamalar (videolar, sunum efektleri..vs) katılınca ilgi çekici	12	5	Küçük yazıldığında okunması zordur.	12	2
			Dinleyicilerin görsele yoğunlaşmaları dinlemedikleri hissini yaratabilir	12	5

Tablo 2 incelendiğinde, öğretmen adayları **dijital ortamda sunum yapmanın avantajları** olarak sırasıyla sunumların hatırlatıcı olmasından ve okuma kolaylığı sağlamasından (8 öğretmen adayı), görsel malzemeleri kullanımının rahatlığından (7 öğretmen adayı) ve dinleyenlerin ilgisini çekmesinin avantajlı olduğundan, ayrıca kullanılan programlar sayesinde

sunumlara videoların eklenebilmesi, çeşitli efektleri verebilmenin (5 öğretmen adayı) mümkün olduğundan söz etmişlerdir.

“(Ö7) Dijital ortamda hazırladığım bir sunum yapmak daha kolaydır. Çünkü görsel öğeler, videolar, çeşitli efektler kullanarak sunumun daha anlaşılır olmasını sağlayabiliyorum. Ayrıca daha dikkat çekici olduğunu düşünüyorum.”

“(Ö10) Dijital ortamda hazırladığım bir sunum yaparken kendimi daha rahat hissediyorum. Çünkü söyleyeceklerimi hatırlatacak görsel bil belge elimde oluyor. Motivasyonumun daha yüksek olduğunu düşünüyorum. Transfer ve ilişkilendirmeler daha kolay oluyor. Ve dinleyicileri etkilediğine inanıyorum.”

Bu bağlamda, öğretmen adaylarının genellikle dijital ortamda sunum hazırlama ve yapmanın hatırlatıcı ve okumayı kolaylaştırdığını söylemişlerdir. Benzer şekilde “**dijital ortamda sunumu yapmanın dezavantajları**” sorulduğunda sunum yapmakta zorlanmadıklarını (6 öğretmen adayı) belirtmişlerdir. Buna rağmen 5 öğretmen adayı dinleyicilerin görsele odaklanmaları nedeniyle dinlenilmediklerini hissettiklerini, 4 öğretmen adayı sunum esnasında hazırlamış oldukları fazla bilgiyi analiz etmede, yorumlamada zorlandıklarını, 2 öğretmen adayı ise küçük punto ile yazıldığında okumada zorlanıyor olduklarını ifade etmişlerdir.

“(Ö5) Dijital ortamda sunum hazırladığımızda yanlış bilgiler verebiliriz. Bilgi düzeyi karşımızdaki kişinin ihtiyacını karşılamayabilir. Ayrıca dinleyiciler görsele yoğunlaşınca dinlenmediğim hissine kapılabilirim.”

“(Ö 4) Dijital ortamda sunum hazırlarken hızlı yazamadığım için zorlanıyorum. Ancak görsellerle ve videolarla desteklediğim için konuşmacı olarak bana düşen görevleri azaltıyor. Aynı zamanda teknik arızalarla karşılaşabiliyor.”

“(Ö 11) Dijital ortamda sunum için hazırlık yaptığımızda sunum hazırlamanın yorucu olduğunu belirtmeliyim. Dijital ortamda sunum yaparken zorlanıyorum çünkü çok fazla bilgiye yer veriyorum. Bu bilgileri aktarmak, sıkıcı ve zor oluyor.”

Bu kapsamda öğretmen adaylarının çoğunluğunun dijital sunum hazırlarken ve yaparken zorlanmadıklarını ifade etmişlerdir. Buna rağmen öğretmen adaylarının özellikle dijital sunum hazırlarken ve yaparken dinleyicilere kendilerini dinletmekte ve motive edip dikkatlerini çekemediklerinden şikâyetçidirler. Öğretmen adaylarının dijital sunum yaparlarken elde edilen gözlemler aşağıdaki Tablo3’ te gösterilmektedir:

Tablo 3. Gözlem Verileri

	Görsel		Kaynak Seçimi		Sunum Becerisi		
	N	f	N	f	N	f	
Okul Öncesi Öğretmenliği	6	3	6	5	Beden dili kullanımı	6	0
					Yorum becerisi/ Kendinden bir şey katması	6	2
					Görsel-yazı uyumu	6	6
					Beden dili kullanımı	6	1
Sınıf Öğretmenliği	6	2	6	3	Yorum becerisi/ Kendinden bir şey katması	6	1
					Görsel-yazı uyumu	6	2
					Beden dili kullanımı	6	1
					Yorum becerisi/ Kendinden bir şey katması	6	1

	Görsel		Kaynak Seçimi		Sunum Becerisi		
	N	f	N	f	N	f	
Toplam	12	5	12	8	Beden dili kullanımı	12	1
					Yorumlama Becerisi	12	3
					/Kendinden bir şey katması		
					Görsel-yazı uyumu	12	8

12 öğretmen adayının sunum becerileri gözlem ve sunum dosyaları birlikte değerlendirildiğinde beceriler 3 tema altında toplanması uygun görülmüştür. Bu temalar sunum esnasında görsel malzeme kullanımı, kaynak seçimi ve sunum esnasında gösterdikleri performans şeklindedir. Bu noktalara göre hazırlanan Tablo 3'te görüldüğü gibi 12 öğretmen adayının 5'i görsel malzemelere önem vermiş, 8'inin doğru kaynaklara ulaşabildiği gözlemlenmiştir. Görsel malzemeyi doğru, yerinde kullanım okul öncesi öğretmen adaylarının 3'ünde bulunmakta iken sınıf öğretmeni adaylarının 2'sinde mevcuttur. Kaynak seçimi açısından değerlendirildiğinde ise okul öncesi öğretmenlerinin 5'i doğru kaynaklara ulaşabilirken, sınıf öğretmeni adaylarının 3'ünün doğru kaynaklara ulaşabildiği gözlenmiştir. 12 öğretmen adayından sunum performansları değerlendirildiğinde 8 öğretmen adayının sunumlarında kullandıkları bilgilerle görsel materyal uyumunun yerinde olduğu, 3 öğretmen adayının yazmış oldukları bilgileri yorumlama becerilerinin yeterli düzeyde olduğu ve kendilerinden bir şey katma yani istenilenin dışına çıkabilme becerilerinin olduğu ve 1 öğretmen adayının beden dilini kullandığı gözlemlenmiştir. Okul öncesi öğretmen adaylarının hiçbiri sunum becerileri kapsamında beden dili kullanmamışken, sınıf öğretmeni adayları arasında sadece 1'inin beden dilini kullanabildiği gözlenmiştir. Ayrıca 2 okul öncesi öğretmen adayının ve de 1 sınıf öğretmeni adayının sunumlarında yorumlama becerilerini kullanabildikleri ve kendilerinden bir şey katabildikleri görülmüştür. Bunun dışında sunum becerilerinin gösterilen performansta görsel malzeme kullanımının verilen bilgilerle uyumu açısından değerlendirildiğinde 6 okul öncesi adayının ve 2 sınıf öğretmeni adayının görsel malzeme kullanımında başarılı oldukları gözlemlenmiştir.

SONUÇ

Sonuçlar ve Tartışma

Araştırmada sorulan sorular, dijital ortamda okuma yapmanın avantajları-dezavantajları; dijital ortamda yazı yazmanın avantajları-dezavantajları ve dijital ortamda sunum hazırlamanın ve bu sunumu sunmanın avantajları-dezavantajları olarak üç kategori ve altı boyutta incelenmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda genel olarak öğretmen adaylarının dijital ortamda okuma-yazma ve sunum yaparken zorlandıklarını ifade ettikleri görülmüştür. Ancak buna rağmen dijital ortamda okuma-yazma ve sunum yapmanın zaman açısından daha verimli olduğunu ve kolaylaştırıcılığını ön plana çıkardıkları gözlemlenmiştir.

Bu noktalarda araştırma her soru açısından tek tek değerlendirildiğinde; *öğretmen adaylarının "dijital ortamda okumanın avantajları"* olarak en fazla farklı kaynaklara ve görüşler ile daha fazla bilgiye ulaşabildiklerini ifade etmişlerdir. Ardından hızlı ve kolay bilgiye erişilebildiğini ve zaman kazancı sağladığını belirtmişlerdir. Son olarak dijital ortamda araştırma yapmanın zaman sınırına engel olduğu şeklinde bir yorumda da bulunulmuştur. Bu durumda öğretmen adaylarının daha fazla bilgi edinebilme, zamanı verimli kullanabilme gibi açılardan dijital okumayı tercih ettikleri söylenilebilir. Bu da öğretmen adaylarının temel düzeyde dijital okumaya yatkın olduklarını gösterebilir. Benzer bir araştırma 8. sınıf öğrencileriyle yapıldığında sayfanın kişiselleştirilebilmesi ilk sırada yer alırken, okumayı eğlenceli kılması, okumanın daha

cazip ve ilgi çekici olması ikinci sırada ve diğerleri de sırasıyla, önemli bilgileri ve ders içeriklerini hızlı, kolay ve uzun süreli kaydetme, kalıcı öğrenme sağlaması, öğrenmeyi ve hatırlamayı kolaylaştırması şeklinde yer almaktadır (Duran, Alevli, 2014: 114). Ayrıca Dee-Lucas, Larkin (1995)'nin yapmış oldukları deneysel araştırmada da dijital metinlerde yer alan karşılıklı görüşmelerin öğrenenlerin hatırlama becerilerini ve yansıtıcı düşünme becerilerini geliştirdiği ortaya çıkmıştır. Ancak adı geçen araştırmada bu araştırmadaki görüşlerden farklı olarak öğrenenlerin dijital metin okuma hızlarının yazılı metin okuma hızlarına göre daha yavaş olduğu tespit edilmiştir. Bunun sebebi dijital ortamda öğrenenlerin farklı sayfalara hızla kayabilmeleri kendilerinin hızlı okuyor olduklarını düşünmeleri olabilir. Sullivan, Puntambekar (2015)'in araştırmalarında da dijital metin okumanın öğrenenlerin anlama ve planlama becerilerini geliştirdiği vurgulanmıştır.

Öğretmen adaylarının “dijital ortamda okumanın dezavantajları” olarak en çok doğru kaynak seçiminde sorunlar yaşadıklarını söylemişlerdir. İnternette yer alan bilginin doğru verilmemesi gibi durumların kaynak seçiminde zorlanma nedenleri olarak belirtmişlerdir. Benzer şekilde internette gördükleri bilgileri yorumlamakta, ayırtetmekte, ayıklamada güçlük çektiklerini aktarmışlardır. Ayrıca kaynak araştırırken karşılaştıkları reklamların dikkatlerini dağıttığını, bilgisayarda çalışırken gözlerinin yorulduğunu da eklemişlerdir. Bu kapsamda öğretmen adaylarının dijital ortamda okurken doğru kaynak ve bilgi seçiminde zorlandıkları vurgulanabilir. Bu durumda öğretmen adaylarının dijital okuma yaparken yaşadıkları güçlüklerin farkında oldukları söylenebilir. Aynı şekilde Dağtaş (2013)'in çalışmasında da dijital okumanın dezavantajları arasında dijital ortamda okumanın gözü ve zihni yorduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim Tyger (2011)'in yapmış olduğu araştırmada da öğretmen adayları dijital ortamda okuma etkililiği için dijital ortama ilişkin bilgilerinin, becerilerinin ve dijital ortamı anlayabilmelerine ihtiyaç duyduklarını ifade etmişlerdir. Ekrandan okumanın ekran karşısında duruş bozuklukları (Binboğa, Korhan, 2015) nedeniyle bel-boyun ağrılarına, baş ağrısına, göz yorgunluğu, gözde sulanmaya neden olabileceği yapılan birçok araştırmada da ortaya çıkmaktadır (Dockrell, Earle, Galvin, 2010; Jeong, 2012; Yaman, Dağtaş, 2013). Dockrell, Earle, Galvin (2010) ekrandan okuma kâğıttan okumayla karşılaştırıldığında daha yorucu ve genellikle göz yorgunluğuna neden olduğunu belirtmişlerdir.

Öğretmen adaylarının “Dijital ortamda yazı yazma avantajları” olarak zaman kazancı sağladığını ifade etmişlerdir. Dijital ortamda “kopyala-yapıştır” seçeneğinin bulunmasının kolaylık sağladığını, daha düzenli ve profesyonel bir görünüm elde edebildiklerini aktarmışlardır. Dijital ortamda yazı yazmanın öğretmen adayları için, okumaya benzer biçimde zaman tasarrufu ve kolaylık sağlamak açısından etkin olduğu ifade edilebilir. Bu durumda öğretmen adaylarının dijital ortamda yazı yazmayı verimli bir biçimde kullanabildikleri söylenebilir. Benzer şekilde Tüzel, Tok'un (2013) yapmış oldukları çalışmada elde edilen bulguların sonucunda, dijital ortamlarda yazmanın kullanıcılara; fiziksel rahatlık, zaman tasarrufu, ekonomik olma, kolay paylaşım imkânı, görsellerin kullanımı, okunaklı yazabilme, yazım ve noktalama sorunlarının azalması, sayfa düzeni ve arşivleme gibi kolaylıklar sunduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca yapılan diğer bir araştırmada öğretmen adaylarının hizmet vermekte olan öğretmenlere göre dijital ortamda yazmayı işbirlikçi bir şekilde iki kat daha fazla yaptıkları ortaya çıkmıştır (Evans, 2013).

Araştırmaya katılan öğretmen adayları gözler, bel, boyun ve eller için yorucu olduğunu, word-excel gibi Microsoft ofis programlarının kullanımında zorlandıklarını ve de kaydet tuşuna basmanın sıklıkla unutulduğunu *dijital ortamda yazı yazmanın dezavantajları* olarak ifade etmişlerdir. Genellikle öğretmen adaylarının dijital ortamda yazı yazarken fiziksel rahatsızlıklar yaşadıklarından bahsetmişlerdir. Bu nedenle öğretmen adaylarının dijital ortamda yazı yazarken verimli zaman kullanımı ve çalışma süresince etkin ara verme teknikleri hakkında bilgi sahibi olmadıkları düşünülebilir. Bu durumda bilgisayar başında geçirilecek sürelerle ilgili ve bilgisayar karşısında çalışırken bel, boyun ağrıları yaşamamak için yapılması gerekenler

konusunda bilgilendirmeler verilebilir. Yapılan diğer bir araştırmada ise dikkat dağınıklığı, bireyselleşme, düşünce tembelliği ve intihal ise katılımcılar tarafından dijital yazma deneyiminin olumsuz yönleri olarak ortaya konulmuştur (Tüzel, Tok, 2013).

Öğretmen adayları dijital ortamda hazırladıkları bir sunumu yapmanın avantajları olarak sırasıyla sunumların hatırlatıcı olmasından ve okuma kolaylığı sağlamasından, görsel malzemeleri kullanımının rahatlığından ve dinleyenlerin ilgisini çekmesinin avantajlı olduğundan ayrıca kullanılan programlar sayesinde sunumlara videoların eklenebilmesi, çeşitli efektler verebilmenin mümkün olduğundan bahsetmişlerdir. Öğretmen adaylarının dijital ortamda hazırladıkları bir sunumu yapmanın kolaylığından ve hatırlamaya olumlu etkileri olduğunu ifade etmişlerdir. Bu noktada öğretmen adaylarının derslerde hazırladıkları ve yaptıkları sunumların kendilerinin derse yönelik ilgi ve motivasyonlarını olumlu yönde arttırdığı ifade edilebilir. Ruggiero, Mong (2013) öğretmen adaylarının teknoloji kullanımını eğitime dahil etme deneyimleri konulu ABD’de 5 devlet üniversitesinde nitel yöntemle yürütülen araştırmalarında, teknolojiyi eğitime dahil etmeye göre power point sunum hazırlama alanında bilgi ve becerilerinin daha yetersiz olduğunu belirtmişlerdir. Sonuçta, öğretmen adaylarının çoğunluğunun power point sunum hazırlama ve word ofis programıyla ders planı yazma ve bu teknolojik araçların oluşturulup kullanımlarında yeterli bilgi, beceri ve deneyime sahip olmadıklarını ifade etmişlerdir. Savaşçı Akalın (2011) “Türk Öğretmen Adaylarının sınıflarında power point sunumunu kullanılmasının tercih etme nedenleri” konulu araştırmanın sonuçlarına göre, öğretmen adaylarının çoğunluğunun bu yöntem sayesinde bilgilerini daha kolay, hızlı ve etkin bir biçimde hazırladıkları tespit edilmiştir. Yarıdan fazla öğretmen adayının ise power point sunumlarında daha fazla görsel ve videonun yer alması gerekliliğini vurgulamışlardır. Koç ve Bakır (2010) öğretmen adaylarının eğitim teknolojilerini kullanımında bilgi, deneyim ve algıları konulu ABD Middle East Üniversitesi’nde yürütülen araştırmanın sonuçlarına göre öğretmen adaylarının çoğunluğunun ofis programları, sunum araçlarını kullanmayı ve web sayfası hazırlayabildikleri tespit edilmiştir. Ancak elektronik tablolar, veri tabanları, kavram haritaları ve simülasyon aracı hazırlama, dijital ortamda araştırma yapma, ve video düzenleme alanlarında kendilerini yetersiz hissettikleri tespit edilmiştir.

Dijital ortamda hazırlanan sunumu yapmanın dezavantajları olarak yarısı zorlanmadıklarını ifade etmiştir. Ancak yine de güçlük çektikleri noktalar arasında dinleyicilerin görsele odaklanmaları nedeniyle dinlenilmediklerini hissettiklerini, sunum esnasında hazırlamış oldukları fazla bilgiyi analiz etmede, yorumlamada zorlandıklarını, küçük punto ile yazıldığında okumakta zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Öğretmen adayları dijital ortamda hazırladıkları bir sunumu yapma konusunda bazı sorunlar yaşadıklarının farkında oldukları sonucuna ulaşılabilir. Öğretmen adaylarının sunum becerileri gözlem ve sunum dosyaları birlikte değerlendirildiğinde beceriler 3 tema altında toplanması uygun görülmüştür. Bu temalar sunum esnasında *görsel malzeme kullanımı, kaynak seçimi ve sunum esnasında gösterdikleri performans* şeklindedir. Bu kriterler çerçevesinde çoğu öğretmen adayının doğru kaynaklara ulaşabildiği gözlemlenmiştir. Okul öncesi öğretmen adaylarının daha fazlasının kaynak seçiminde ve görsel malzeme kullanımında daha dikkatli davrandıkları gözlenmiştir. Öğretmen adaylarının sunum performansları değerlendirildiğinde çoğunun sunumlarında kullandıkları bilgilerle görsel materyal uyumunun yerinde olduğu tespit edilmiştir. Birkaç öğretmen adayının yazmış oldukları bilgileri yorumlama becerilerinin yeterli düzeyde olduğu ve kendilerinden bir şey katma yani istenilenin dışına çıkabilme becerilerinin olduğu ve bir öğretmen adayı dışında hiçbirinin beden dilini kullanmadığı gözlemlenmiştir. Beden dilini kullanan bir öğretmen adayı vardır. Bu öğretmen adayı, sınıf öğretmeni bölümünde okumaktadır. Ayrıca okul öncesi öğretmen adaylarını ve sınıf öğretmeni adaylarının sunumlarında çok azının yorumlama becerilerini kullanabildikleri ve kendilerinden bir şey katabildikleri gözlemlenmiştir. Bunun dışında sunum becerilerinin gösterilen performansta görsel malzeme kullanımının verilen

bilgilerle uyumu açısından değerlendirildiğinde, sınıf öğretmeni adaylarına göre daha fazla okul öncesi öğretmen adayının görsel malzeme kullandığı dikkat çekmiştir.

Yapılan gözlemler sonucunda öğretmen adaylarının dijital ortamda sunum hazırlama ve yapma alanında özellikle beden dili kullanma hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları veya bunun gerekliliğine inanmadıkları düşünülebilir. Ancak öğretmen adaylarının temel düzeyde görsel yazı uyumuna dikkat ettikleri ve bu tip durumlara daha çok önem verdikleri ifade edilebilir. Ancak verilen sunum ödevine kendilerinden bir şey katmadıkları ve sunum dosyasında yazılanları tamamen okuyor oldukları için metinleri ne derece özümseyerek hazırladıkları ve aktardıkları konusunun tartışmalı olduğu söylenilebilir.

Öneriler

Araştırmacılara öneriler,

Bu çalışmanın bulgularına dayanarak araştırmacıların dijital okuma ve yazma becerilerine yönelik bir ölçek hazırlayarak durumun genellenmesi sağlanabilir,

Yapılan çalışmalar neticesinde sunum becerilerine yönelik araştırmaların yeterli olmaması nedeniyle geleceğin öğretmenleri olarak öğretmen adaylarının sunum becerilerinin önemsenmesi ve bu konuda yapılacak çalışmaların artırılması önerilebilir.

Uygulamaya yönelik öneriler,

Öğretmen adaylarının vermiş olduğu yanıtlar çerçevesinde kendilerini dijital ortamda okuma ve yazma becerilerinde eksik hissettikleri dikkat çekicidir. Bu noktada öğretmen adaylarına yönelik hazırlanan eğitim programlarının içerisine dijital ortamda okuma ve yazmaya yönelik programların dâhil edilmesi önerilebilir.

Ayrıca yapılan gözlemler neticesinde öğretmen adaylarının sunum becerilerini geliştirmeye yönelik farklı programlar düzenlenebilir. Bu nedenle lisans ve hatta tüm eğitim kademelerinde eğitim programına dijital sunum hazırlama ve hazırladıkları sunumları sunmayı öğretmeye yönelik derslerin ilave edilmesinin gerektiği vurgulanabilir. Son yıllarda özellikle mesleki yaşantılarda sunum becerilerinin önem kazanması ile birlikte bu tür derslerin eğitim programlarının içerisine aktarılması kaçınılmaz olacaktır.

Drama yöntemi öğretmen adaylarının beden dilini de etkin olarak kullanabilmelerini sağladığı için öğretmen adaylarını yetiştiren eğitimcilerin derslerinde drama yöntemini kullanmalarını önerilebilir.

Bilgilendirme / Acknowledgement: Bu çalışma 28-31 Mayıs 2015 tarihinde VII. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

Akyol, H. (2006). *Türkçe ilk okuma yazma öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Binboğa Yel, E. & Korhan, O. (2015). A survey of students participating in a computer assisted education programme. *International Journal of Research in Education and Science (IJRES)*, 1(2), 131-141.

Bleeker, E. (2010). *On reading in the digital age. MA thesis book and digital media*. USA: Stichting Lezen, Oxford House
<https://www.lezen.nl/sites/default/files/On%20reading%20in%20the%20digital%20age.pdf>,
Erişim Tarihi: 02.01.2018

Bullen, M., Morgan, T., & Qayyum, A. (2011). Digital learners in higher education: Generation is not the issue. *Canadian Journal of Learning and Technology*, 37(1). 1-24.

- Coşkun, E. (2003). Çeşitli değişkenlere göre lise öğrencilerinin etkili okuma becerileri ve bazı öneriler. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Türkçe'nin Öğretimi Özel Sayısı, 13: 219-232.
- Çukurcubaşı, B., İşman, A. (2014) Öğretmen adaylarının dijital yerli özelliklerinin incelenmesi (Bartın Üniversitesi örneği). *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3 (1), 28 -54.
- Dağtaş, A. (2013). Öğretmenlerin basılı sayfa ve ekrandan okuma tercihleri ile eğitimde elektronik metin kullanımına yönelik görüşleri. *Turkish Studies -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN: 1308-2140, 8 (3), 395-406. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4390>.
- Dee-Lucas, D. & Larkin, J. H. (1995). Learning form electronic texts: effects of interactive overview information access. *Cognition and Instruction*, 13 (3), 431-468.
- Dillon, A. (1996). *Myths, misconceptions and an alternative perspective on information usage and the electronic medium*, içinde: J. F. Rouet, Levonen, J. J., Dillon, A., Spiro, R. J. (Ed.) Hypertext and cognition (9-24), New Jersey: Mahwah, Lawrence Erlbaum Associates.
- Dockrell, S.; Earle, D., Galvin, R. (2010). Computer-related posture and discomfort in primary school children: the effects of a school-based ergonomic intervention. *Computers & Education*, 55(1), 276- 284.
- Duran, E., Alevli, O. (2014). Öğrenci görüşleri: Dijital metin mi basılı metin mi? (Students' Opinions: Digital Text or Printed Text?). *International Journal of Language Academy (IJLA)*, ISSN: 2342-0251, 2(2), 110-126.
- Dyson, M. C. & Haselgrove M. (2001). The influence of reading speed and line length on the effectiveness of reading form screen. *International Journal of Human Computer Studies*, 54, 585-612. doi: 10.1006/ijhc.2001.0458.
- Evans, J. (2013). *Learning in the 21st century, digital experiences and expectations of tomorrow's teachers (special report release-ceo)*. Project Tomorrow, http://www.metrostatecue.org/files/mscd/Documents/Summit%202013/Learning%20in%20the%2021st%20Century_Blackboard%20K-12.pdf, Erişim tarihi: 10/04/2015.
- Garland, K.J., Noyes, J. M. (2004). CRT monitors: Do they interfere with learning?. *Behaviour & Information Technology*, 23, 43-52.
- Gibson, C., Gibb, F. (2011). An evaluation of second generation ebook readers. *The Electronic Library*, 29(3), 303-19.
- Gömlüksiz, M., Koç, A. (2010). Bilgisayar okuryazarlığı becerisi ediniminde e-portfolyo sürecinin öğrenen performansına ve tutumlarına etkisi. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2), 75-96.
- Helsper, E., Eynon, R. (2010). Digital natives: where is the evidence?. *British Educational Research Journal*, 36(3), 503-520.

- Jeong, H. (2012). A comparison of the influence of electronic books and paper books with objective measures, including user comprehension, eye fatigue and perception. *The Electronic Library*, 30 (3), 390-408.
- Jupp, V. (2006). *The SAGE dictionary of social research methods*. London: SAGE Publication, New Delhi.
- Kakırman Yıldız, A. (2012). Dijital yerliler gerçekten yerli mi yoksa dijital melez mi?. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(7), 819-833.
- Karasar, Ş. (1999). Sanal eğitim. *Çağdaş Eğitim*, 254, 32-38.
- Koç, M. & Bakır, N. (2010). A needs assessment survey to investigate pre-service teachers' knowledge, experiences and perceptions about preparation to using educational technologies. *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 9(1), 13-22.
- Margaryan, A.; Littlejohn, A., Vojt, G. (2011). Are digital natives a myth or reality? University students' use of digital technologies. *Computers and Education*, 56 (2), 429-440. <http://tinyurl.com/6x92brf>, Erişim tarihi: 10/05/2015.
- Miles, M. B. and Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded source book*. (İkinci Baskı). California: SAGE Publications.
- Özbay, M. (2007). *Türkçe özel öğretim yöntemleri II*, Ankara: Öncü Yayınevi.
- Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants. *On The Horizon*, 9(5), 1-6. <https://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf>, Erişim Tarihi: 02.01.2018.
- Rose, E. (2011). The phenomenology of on-screen reading: University students' lived experience of digitized text. *British Journal of Educational Technology*, 42(3), 515-526.
- Ruggiero, D., Mong, C. (2013). Improving understanding of pre-service teacher experience with technology integration. *The International Journal of Multimedia & Its Applications (IJMA)*, 5(5), 1-15.
- Savaşçı Akalın, F. (2011) Why turkish pre-service teachers prefer to see powerpoint presentations in their classes. *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 10, (3), 340-347.
- Schulmeister, R. (2010). Students, internet, eLearning and Web 2.0. içinde ((Ed.) M. Ebner, M. Schiefner) *Looking toward the future of technology-enhanced education: ubiquitous learning and the digital native* (13-36). New York: Information Science Reference.
- Sims, R., & Koszalka, T. (2008). Competencies for the new-age instructional designer. içinde ((Ed.) J. Spector, M. Merrill, J. Merrienboer, ve M. Driscoll) *Handbook of research on educational communications and technology* (3. Baskı) (569-575). New York: Taylor & Francis Group.

- Spencer, C. (2006). Research on learners' preferences for reading from a printed text or from a computer screen. *Journal of Distance Education*, 21(1), 33–50.
- Sprenger, M. (2010). Brain-based teaching in the digital age. Alexandria: ASCD.
- Sullivan, S.A.& Puntambekar: S. (2015). Learning with digital texts: exploring the impact of prior domain knowledge and reading comprehension ability on navigation and learning outcomes. *Computers in Human Behavior*, 50, 299-313.
- Şahin, M. (2010). Eğitim fakültesi öğrencilerinin yeni binyılın öğrencileri (AECED-new millenium learners) ölçütlerine göre değerlendirilmesi). *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Tüzel, S. & Tok, M. (2013). Öğretmen adaylarının dijital yazma deneyimlerinin incelenmesi. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 6(15), 577-596. doi: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh292>.
- Yaman, H. & Dağtaş, A. (2013). Ekrandan okumanın okuduğunu anlamaya etkisi. *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 64-79.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (9. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

MEVSİMSSEL BİTKİ GÖRÜNÜMLERİNİN TERCİH VE ALGISAL FARKLILIKLARININ BELİRLENMESİ Arş. Gör. Emine TARAKÇI EREN¹Dr. Elif Merve ALPAK²Yrd. Doç. Dr. Tuğba DÜZENLİ³**Özet**

Bu çalışmada, Trabzon ili Karadeniz Teknik Üniversitesi Kanuni Kampüsündeki bazı taksonların mevsimsel görünümünün tercih ve algısal farklılıklarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaçla 2015 ve 2016 yılının farklı mevsimlerinde, belirlenen taksonlara ait ağaçlar fotoğraflanmıştır. Bu fotoğraflar KTÜ, Peyzaj Mimarlığı öğrencilerine anket yöntemi kullanılarak tercih ve algılanma düzeyleri belirlenmiştir. Anlamsal farklılaşım tekniği ile de görsel algılamadaki farklılıkları tespit edilmiştir. Değerlendirme sonucu elde edilen veriler analiz edilerek görsel algılamadaki farklılıklarına göre yorumlanmıştır. Çalışmanın sonucunda, farklı mevsim görünümünün kullanıcıların tercihini etkilediği ve mevsimsel görünüm arasında algısal farklılıklar olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Anlamsal Farklılaşım, Görsel Tercih, Algısal Fark, Takson, Mevsimsel Görünüm

DETERMINATION OF PREFERENCE AND PERCEPTION DIFFERENCES OF SEASONAL PLANT VIEWS**Abstract**

In this study, it was aimed to reveal preference and perceptual differences of seasonal appearance of some taxa in Kanuni Campus of Karadeniz Technical University in Trabzon province. For this purpose, the trees belonging to the designated taxa were photographed in different seasons of 2015 and 2016. These photographs were used to determine the preference and perception level of the students of Landscape Architecture by using the survey method. Differences in visual perception were also identified with the semantic differentiation technique. The data obtained after the evaluation are analyzed and interpreted according to their differences in visual perception. As a result of the study, it is seen that different seasonal views affect the preference of the users and there are perceptual differences between the seasonal views.

Keywords: Semantic Differential, Visual Preference, Perceptual Difference, Taxonomy, Seasonal Appearance.

Özgün Araştırma / Original Article

¹ Karadeniz Teknik Üniversitesi, TÜRKİYE, eminem_tarakci@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5595-9505>

² Karadeniz Teknik Üniversitesi, TÜRKİYE, elifmerveakyol@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2306-4299>

³ Sorumlu yazar/Corresponding Author, Karadeniz Teknik Üniversitesi, TÜRKİYE, tugbaduzenli@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6957-3921>

GİRİŞ

Peyzaj mimarlığının öncelikli hedefleri insanların fizyolojik, psikolojik, estetik ihtiyaç ve beğenilerine cevap verebilmektir. Peyzaj mimarlığı çalışmalarında kullanılan malzemeler arasında bitkilerin özel bir yeri vardır. Özellikle, estetik ve işlevsel mekânların tasarlanmasında hiç kuşkusuz bitkiler önemli roller üstlenirler. Bitkiler bir zaman süreci içerisinde büyür, gelişir, kendine öz karakterlerini sergileyip peyzaja dördüncü boyutu kazandırır (Acar vd, 2003; Müderrisoğlu ve Eroğlu, 2006; Müderrisoğlu vd, 2006; Acar ve Güneroğlu, 2009). Bitkisel tasarım; insan ile doğa arasındaki zamanla bozulan dengenin kurulmasına yardımcı olmaktadır (Dee, 2001). Peyzaj tasarımında bitkilerin ağırlıklı olarak ele alındığı alan bitki görünümleri ve kompozisyonudur (Altman, Wohlwill, 1983; Nasar, 1988). Bitkisel tasarımın temeli olan bitkiler ise estetik veya fonksiyonel kullanım amacına göre kullanıldıklarına mekânlara farklı anlamlar ve fonksiyonlar katmaktadır. Bu kompozisyonu oluşturabilmek için bitkilere ait yapısal ve görsel karakter özelliklerini iyi bilmek gerekir.

Bitkiler içinde herdem yeşil kalanlar olduğu gibi yaprak dökenler, sonbaharda renk değiştirenler, çiçekleriyle etkili olanlar, yapraksız devrede gövde kabuğu renkleriyle belirginleşenler, kaligrafik ağırlık kazananlar gibi daha birçok değişik karakter gösterenler sayılabilir. Bütün bu değişiklikler içerisinde bitkisel tasarımın ana ilkelerini kullanarak bir kompozisyon yaratabilmek zor fakat başarılı peyzaj çalışmaları ortaya çıkarabilmektedir (Gültekin 1990). Literatürde bitkilerin görsel tercih ve algılarını araştırmış pek çok çalışma vardır (Daniel ve Boster, 1976; Brown ve Daniel, 1984; Ribe, 1989; Tyrvainen ve Tavhanainen, 1999; Tahvanainen vd. 2001; Acar ve Sakıcı 2008; Düzenli ve Bekçi, 2016; Tarakçı Eren ve Düzenli, 2017a; Tarakçı Eren ve Düzenli, 2017b). Bu çalışmalar göstermektedir ki; yeşil alanların kullanımında görsel algı etkili bir faktördür. İnsanların zekâsının ve psikolojik yapısının estetik algıdan etkilendiği bir gerçektir. (Kaplan ve Kaplan 1989).

Estetik algıyı ve görsel tercihi etkileyen ölçütler, insana ve çevreye ait olanlar olarak ikiye ayrılır. İnsana ait olanlar sorunlar, istekler, beklentiler, ihtiyaçlar ve algısal süreçlerdir. Çevreye ait olanlar ise biçimsel/estetik ve işlevsel/fonksiyonel ölçütlerdir (Kaptanoğlu, 2006). Bu bağlamında değerlendirildiğinde; çevreye ait olan bileşenler; bazı taksonların kış, ilkbahar, yaz ve sonbahar mevsimlerine ait farklılaşan görünümler, insana ait olanlar ise algısal değerlendirmeleridir. Kullanıcı gereksinimlerini, beğeni ve tercihlerini esas alan çalışmalarda işlevsel beğenin yanı sıra görsel beğenin de oldukça önemlidir. Bu nedenle bu çalışmada bitkilerin mevsimsel görünümleri ele alınarak tercih ve algıları araştırılmıştır.

MATERYAL ve METOT

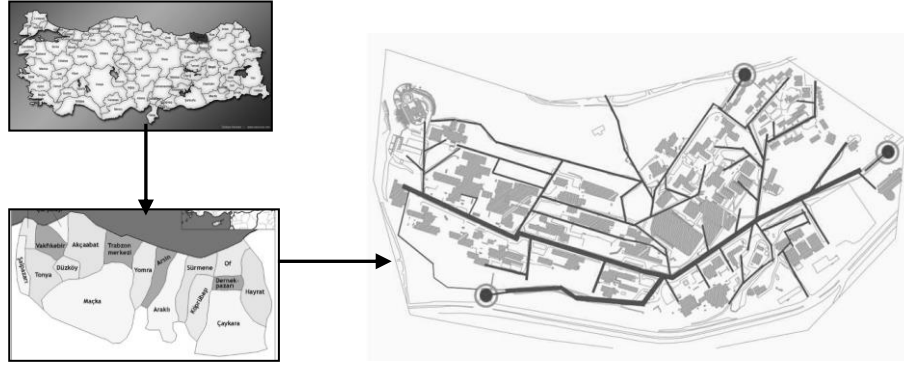
KTÜ Kampüsünde bulunan 10 farklı taksonun kış, ilkbahar, yaz ve sonbahar mevsimlerinde çekilmiş toplam 40 fotoğrafı çalışmanın materyalini oluşturur. Fotoğraflar değerlendirilerek dört mevsime ait görünümlerden hangisinin daha çok beğenildiği, tercih edildiği ve görsel tercih düzeyinin belirlenmesi amaçlanmıştır. İnsanlardaki mekân-bitki etkileşimlerinin algılama durumlarını ortaya koymak direkt güç olmakla birlikte amaca yönelik veri alınabilmesi deneysel çalışmalarla sağlanabilir. Bu çalışmada, bitki kompozisyonlarının algılama durumlarının değerlendirilmesinde kullanıcılarının görsel izlenimleri deneysel bir çalışmayla ortaya konulmuştur. Bu amaçla, anket tekniği ve Anlamsal Farklılaşım Ölçeği tekniği bu araştırmanın yöntemi olarak belirlenmiştir. Anlamsal farklılaşım skalasındaki sıfat çiftleri yardımıyla da ile görsel algılamadaki farklılıkları belirlenmesi amaçlanmıştır.

Çalışma alanı

Araştırma alanı olarak; Türkiye'nin Doğu Karadeniz bölgesinde yer alan Trabzon kenti sınırları içinde bulunan Karadeniz Teknik Üniversitesi, Kanuni Kampüsü seçilmiştir. 20 Mayıs 1955 yılında kurulmuş olan Karadeniz Teknik Üniversitesi, İstanbul ve Ankara illeri dışında kurulan ilk üniversitedir. Kuruluşundan yaklaşık sekiz yıl sonra, 19 Eylül 1963 tarihinde Rektörlük ve Fakülte kadroları verilerek Temel Bilimler, İnşaat-Mimarlık, Makina-Elektrik ve Orman Fakülteleri kurulmuştur. Günümüzde Karadeniz Teknik Üniversitesi 16 fakülte, bir konservatuvar, 4 yüksekokul, 10 meslek yüksekokulu, 3 enstitü ve 16 araştırma merkezi, 1828 kişilik güçlü akademik kadrosu, 81 il

ve birçok farklı ülkeden yaklaşık 34 bin öğrencisiyle ülkemizin sayılı eğitim kurumlarından biridir. Çalışma alanı Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Çalışma Alanı

Bitki türü seçimi

Bu çalışmada geniş yapraklı ağaçlar (*Ginkgo bloba*, *Liquidambar styraciflua*, *Platanus orientalis*, *Forsythia x intermedia*, *Acer palmatum osakasuki*, *Wisteria sinensis*, *Morus alba pendula*, *Parthenocissus quinquefolia*, *Quercus pontica*, *Albizia julibrissin*) kullanılmıştır. Bu ağaçların tür isimleri Tablo 1'da görülmektedir. Bu türlerin seçilmesinin nedeni kampüste yapısal ve görsel özellikleri açısından mevsimsel değişim gösteren en belirgin türler olmasıdır. Çalışmada geniş yapraklı türlerin seçilmesinin nedeni dört mevsimde de formlarının, renklerinin değişime uğramasıdır. Böylece dört mevsime ait oluşan görsel değişimin etkileri net olarak değerlendirilmesi sağlanmıştır.

Tablo 1. Görsel değerlendirmesi yapılan bitkiler

	Ginkgo biloba	Liquidambar styraciflua	Platanus orientalis	Forsythia x intermedia	Acer palmatum osakasuki	Wisteria sinensis	Morus alba pendula	Parthenocissus quinquefolia	Quercus pontica	Albizia julibrissin
K I Ş										
İ L K B A H A R										
Y A Z										
S O N B A H A R										

Fotoğrafların değerlendirilmesi

Fotoğraflar 165 KTÜ Peyzaj Mimarlığı öğrencisi tarafından değerlendirilmiştir. Çalışmada aynı bitkinin dört mevsime ait farklı fotoğraflarından; kış mevsimine ait olanlar a, ilkbahar mevsimine ait olanlar b, yaz mevsimine ait olanlar c ve sonbahar mevsimine ait olanlar d olarak kodlanmıştır. 1. Bitkiye ait olan fotoğraflar buna göre; kış görünümü 1a, ilkbahar görünümü 1b, yaz görünümü 1c, sonbahar görünümü 1d olarak kodlanmıştır. Bu kodlama değerlendirilmeye alınan 10 bitki için yapılmıştır.

Çalışmada algısal farklılıkları ölçmek amacı ile “Anlamsal Farklılaşım” (Semantic Differential) tekniği kullanılmıştır (Osgood, 1975). Bu tekniğe göre fotoğrafların değerlendirilebilmesi için onbir adet bir birine zıt sıfat çifti seçilmiştir. Bu sıfat çiftlerinin seçilmesi ve gruplanmasında Summit ve Sommer (1999) yaptıkları çalışmadan yararlanılmıştır. Bu çalışmaya göre sıfat çiftleri *beğenilen/beğenilmeyen*, *çirkin/güzel*, *itici-çekici*, *tedirgin edici/rahatlatıcı*, *etkileyici değil/etkileyici*, ağaçların görsel algı ve kalitesini belirlerken, *sıkıcı-ilginç*, *monoton/hareketli*, *düzensiz/düzenli*, *sade/gösterişli*, *okunaklı-okunaksız*, *karmaşık-sade* dir. Değerlendiricilerden gösterilen fotoğraflar için anket cetveli üzerinde, her bir sıfat çifti için “-2, -1, 0, 1, 2” puanlarından birini vererek değerlendirilmeleri istenmiştir. Anketlerin bilgisayar ortamına aktarılmasında değerlendirmenin daha kolay olabilmesi için “-2, -1, 0, 1, 2” değerleri “1; çok, 2;az, 3;nötr, 4;az, 5;çok” rakamlarına ve çevrilmiştir.

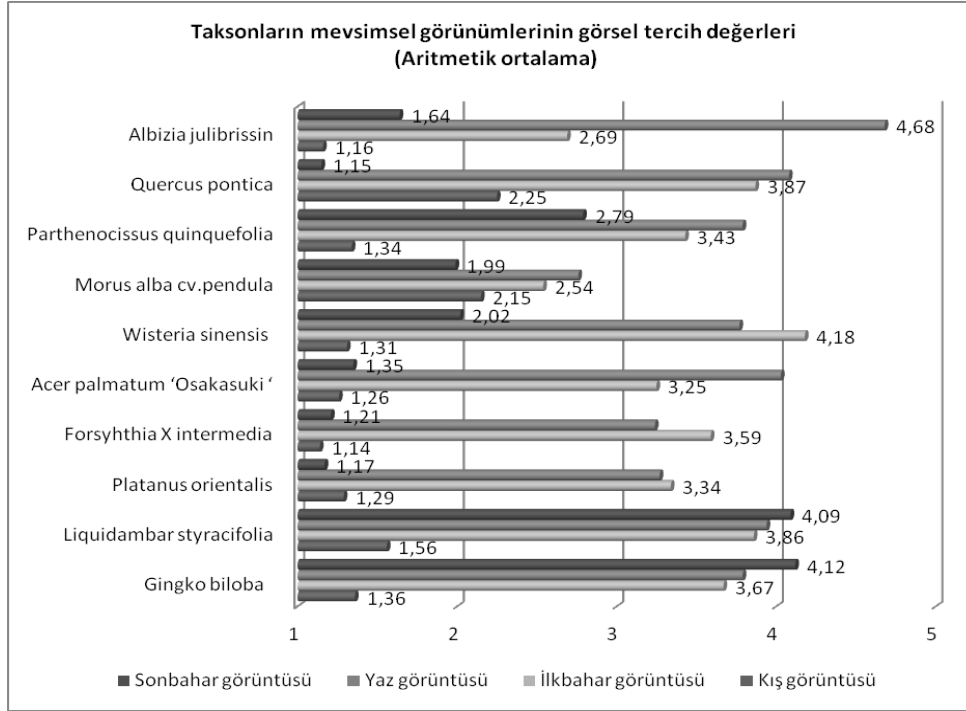
BULGULAR

Demografik özellikler

Bazı taksonların mevsimsel değişimleri nedeni ile tercihi ve algılanışlarındaki farklılıkları ortaya koymak amacı ile 105 KTÜ peyzaj mimarlığı öğrencisine anket yapılmıştır. Ankete katılanların %43’i erkek %57’ü kızdır.

Taksonların mevsimsel görünümüne ilişkin görsel tercih oranları

Bu bölümde bitkilerin mevsimsel görünümünün tercih düzeylerini belirlemek için *Gingko biloba*, *Liquidambar styracifolia*, *Platanus orientalis*, *Forsythia X intermedia*, *Acer palmatum ‘Osakasuki’*, *Wisteria sinensis*, *Morus alba cv.pendula*, *Parthenocissus quinquefolia*, *Quercus pontica*, *Albizia julibrissin* türlerine ait dört mevsim görünümleri katılımcılara sorgulanmıştır. Buna göre 10 bitkiden en çok tercih edilen görünümün yaz görünümü olduğu tespit edilmiştir. Bu 5 bitki *Acer palmatum ‘Osakasuki’*, *Morus alba cv.pendula*, *Parthenocissus quinquefolia*, *Quercus pontica*, *Albizia julibrissin*dir. *Platanus orientalis*, *Forsythia X intermedia*, *Wisteria sinensis* türlerinin ise ilkbahar görüntüsü, *Gingko biloba*, *Liquidambar styracifolia* türlerinin sonbahar görüntüsü en çok beğenilmiş ve tercih edilmiştir (Şekil 2).

Şekil 2. Bitkilerin mevsimsel görünümlerinin tercih düzeylerine ilişkin grafik

10 bitkinin kış, ilkbahar, yaz ve sonbahar görünümlerinden en az tercih edilenler ise kış görünümleridir. 7 türün *Ginkgo biloba*, *Liquidambar styracifolia*, *Forsythia X intermedia*, *Acer palmatum 'Osakasuki'*, *Wisteria sinensis*, *Parthenocissus quinquefolia*, *Albizia julibrissin* kış görünümleri en az tercih edilmiş, beğenilmiştir. Kalan üç *Platanus orientalis*, *Morus alba cv.pendula*, *Quercus pontica*'nın ise sonbahar görünümleri en az tercih edilmiştir.

Taksonların mevsimsel görünümlerine göre algılanmasındaki farklılıklar

Bu bölümde bitkilerin mevsimsel görünümlerinin katılımcıların algısal süreçlerine bağlı olarak değerlendirilmesi için sıfat çiftlerinin aritmetik ortalamalarından yararlanılmıştır. *Ginkgo biloba* türünün sonbahar görüntüsü beğenilen- beğenilmeyen sıfat çiftlerinden en yüksek olumlu değeri almıştır.

Albizia julibrissin yaz görüntüsü itici- çekici sıfat çiftlerinden en yüksek olumlu değeri almıştır. Yani bitkiler içerisinde en çekici görünüm *Albizia julibrissin* yaz görüntüsüdür. *Acer palmatum* yaz görüntüsü tedirgin edici-rahatlatıcı sıfat çiftlerinden en yüksek olumlu değeri almıştır. Yani bitkiler içerisinde en rahatlatıcı görünüm *Acer palmatum* yaz görüntüsüdür. *Quercus pontica* yaz görüntüsü etkileyici-etkileyici değil sıfat çiftlerinden en yüksek olumlu değeri almıştır. Yani bitkiler içerisinde en etkileyici görünüm *Quercus pontica* yaz görüntüsüdür. *Albizia julibrissin* ve *Quercus pontica* türlerinin yaz görüntüsü sıkıcı-ilginç sıfat çiftlerinden en yüksek olumlu değerleri almıştır. Yani bitkiler içerisinde en ilginç görünüm *Quercus pontica* ve *Albizia julibrissin* yaz görüntüleridir. *Albizia julibrissin* yaz görüntüsü monoton-hareketli değil sıfat çiftlerinden en yüksek olumlu değeri almıştır. Yani bitkiler içerisinde en hareketli görünüm *Albizia julibrissin* yaz görüntüsüdür. *Albizia julibrissin* yaz görüntüsü düzenli-düzensiz sıfat çiftlerinden en yüksek olumlu değeri almıştır. Yani bitkiler içerisinde en düzenli görünüm *Albizia julibrissin* yaz görüntüsüdür. *Albizia julibrissin* yaz görüntüsü düzenli-düzensiz sıfat çiftlerinden en yüksek olumlu değeri almıştır. Yani bitkiler içerisinde en düzenli görünüm *Albiziajulibrissin* yaz görüntüsüdür. Aritmetik ortalamaların sıfatlara göre dağılımı Tablo 2 ve 3'de verilmiştir.

Tablo 2. En çok beğenilen ve tercih edilen mevsim görünümüne ilişkin sıfat çiftlerine verilen yanıtların aritmetik ortalama değerleri

BİTKİ İSİMLERİ		Görsel algı ve kalite											
		Beğenilmeyen Beğenilen	Çirkin Güzel	İtici Çekici	Tedirgin edici Rahatlatıcı	Etkileyici değil Etkileyici	Sıkıcı İlginç	Monoton Hareketli	Düzensiz Düzenli	Sade Gösterişli	Okunaksız Okunaklı	Karmaşık Sade	GÖRSEL ALGI VE KALİTE
1	Gingko biloba sonbahar görüntüsü	4,57	4,68	3,43	4,02	4,21	4,09	4,56	3,24	4,73	3,12	3,10	3,97
2	Liquidambar styracifolia sonbahar görüntüsü	4,76	4,77	4,64	4,23	4,85	4,71	4,89	4,67	4,87	3,42	3,25	4,44
3	Platanus orientalis ilkbahar görüntüsü	4,81	4,55	4,71	4,68	4,04	4,19	4,21	4,11	4,25	4,02	4,12	4,33
4	Forsythia X intermedia ilkbahar görüntüsü	4,85	4,58	4,82	4,69	4,15	4,79	4,62	4,87	4,67	4,56	4,34	4,63
5	Acer palmatum 'Osakasuki yaz görüntüsü'	3,52	3,42	3,88	3,61	3,76	3,54	3,76	3,89	3,92	3,79	3,65	3,70
6	Wisteria sinensis ilkbahar görüntüsü	3,81	3,78	3,68	4,14	4,21	4,09	4,56	3,24	4,73	3,12	3,1	3,86
7	Morus alba cv.pendula yaz görüntüsü	4,57	4,68	3,43	4,02	4,01	3,86	3,78	3,69	3,42	3,67	3,55	3,85
8	Parthenocissus quinquefolia yaz görüntüsü	4,85	4,58	4,69	4,79	4,72	4,21	4,53	4,76	4,89	4,65	4,78	4,67
9	Quercus pontica yaz görüntüsü	4,81	4,43	4,23	4,65	4,51	4,34	4,47	4,83	4,75	4,61	4,28	4,53
10	Albizia julibrissin yaz görüntüsü	4,85	4,71	4,54	4,45	4,66	4,21	4,53	3,67	4,87	3,82	3,42	4,33

SONUÇLAR ve TARTIŞMA

Bu çalışma Trabzon KTÜ Kanuni Kampüsündeki bazı taksonların mevsimsel değişimlerine bağlı olarak görsel algılanmalarındaki değişimleri incelemektedir. Bu amaçla KTÜ Peyzaj Mimarlığı öğrencilerinden yararlanılmıştır. Bitki kullanımı ile ilgi bilgi sahibi olmaları nedeni ile değerlendirmelerin daha güvenilir olacağı düşünülmüştür. Bu çalışmada 10 farklı tekstür ve formda geniş yapraklı ağaç kullanılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda tüm sıfat çiftleri ve grupları açısından görsel algılarında farklılıklar olduğu ortadadır. Bu sonuç ile seçilen bitkilerin farklı kompozisyon değerlerine sahip olduklarını desteklemektedir. Summit ve Sommer (1999) çalışmasında da ortaya koyduğu üzere belirlenen bu sıfat çiftleri ve grupları ile bitkilerin tek tek görsel değerleri belirlenebilmektedir.

Tablo 3. En az beğenilen ve en az tercih edilen mevsim görünümüne ilişkin sıfat çiftlerine verilen yanıtların aritmetik ortalama değerleri

BİTKİ İSİMLERİ			Görsel algı ve kalite												
			Beğenilmeyen Beğenilen	Çirkin Güzel	İtici Çekici	Tedirgin edici Rahatlatıcı	Etkileyici değil Etkileyici	Sıkıcı İlginç	Monoton Hareketli	Düzensiz Düzenli	Sade Gösterişli	Okunaksız Okunaklı	Karmaşık Sade	GÖRSEL ALGI VE KALİTE	
1	Gingko biloba görsel görüntüsü	kış	1,23	1,42	2,11	2,09	1,98	1,67	1,34	2,13	2,03	1,32	2,23	1,77	
2	Liquidambar styracifolia kış görüntüsü		2,16	1,98	1,26	2,17	2,13	2,01	1,65	1,46	1,89	1,78	1,23	1,79	
3	Platanus orientalis sonbahar görüntüsü		1,64	1,85	1,69	1,91	1,83	1,87	1,48	1,76	2,02	1,45	1,97	1,77	
4	Forsythia X intermedia kış görüntüsü		1,93	1,73	1,78	1,92	1,84	2,08	2,02	1,67	1,79	1,87	1,56	1,83	
5	Acer palmatum 'Osakasuki görsel görüntüsü'	'kış	2,03	1,92	1,93	1,86	1,76	2,11	2,12	1,89	1,99	1,98	2,01	1,96	
6	Wisteria sinensis görsel görüntüsü	kış	2,22	2,14	2,21	2,09	1,65	1,73	1,74	1,88	1,89	1,96	1,77	1,93	
7	Morus alba cv.pendula sonbahar görüntüsü		1,06	1,65	1,95	1,79	1,89	1,18	1,23	1,85	1,67	1,12	1,56	1,54	
8	Parthenocissus quinquefolia görsel görüntüsü	kış	1,23	1,42	2,11	2,09	1,98	1,67	1,34	2,13	2,03	1,32	2,23	1,77	
9	Quercus pontica sonbahar görüntüsü		1,23	1,42	2,11	2,09	1,98	1,67	1,34	2,13	2,03	1,32	2,23	1,77	
10	Albizia julibrissin görsel görüntüsü	kış	1,23	1,42	2,11	2,09	1,98	1,67	1,34	2,13	2,03	1,32	2,23	1,77	

Bu çalışmada ortaya çıkan en etkili değişim yaprak ve çiçek renklemelerinde meydana gelen değişimlerdir. Özellikle bu çalışmada seçilen bitkiler geniş yapraklı bitkiler olduğu için, yapraklarının dökülmesi ya da renk değiştirmesiyle bireylerin algısal süreçlerine göre farklılıklar ortaya çıkmıştır. Ağırlıklı olarak bitkilerin yaz görünümü tercih edilirken, görsel kalite ve algı açısından da en yüksek değeri *Parthenocissus quinquefolia* türünün yaz görüntüsü sahiptir. Çünkü bu türün çok etkili mevsimsel yaprak renklemeleri vardır. Çoğu bitkinin yoğun renklenme gösteren mevsimsel görünümü yazın olduğundan yaz görüntüleri algısal açıdan yüksek değerler almıştır. Yani bu sonuçlar gösteriyor ki bitkilerin mevsimsel görünümü arasında algısal farklılıklar vardır. Buda görsel tercihi etkilemektedir.

Değerlendirmelerden en düşük değerleri alan tür *Morus alba cv.pendula* sonbahar görüntüsüdür. Bu türün diğer mevsim görünümüne göre sonbahar görünümü oldukça zayıf kalmıştır. Çünkü bu tür sonbaharda yaprağını döken, sarkık bir ağaçtır. İlkbahar ve yazın yeşil renkli yapraklar sonbaharda dökülür. Bu sebeple katılımcıların değerlendirmeleri sonucunda en düşük değeri türler içinde bu tür almıştır. Ancak çalışmadan çıkan diğer bir sonuç ta araştırmada kullanılan bitkilerin kış görüntülerinin algısal değerlendirme sonucunda en az değeri aldığı ve az tercih edildiğidir. Genellikle bitkilerin kış görünümü yapraksız ve çiçeksiz olduğu olduğu için kış görüntüleri daha az tercih edilmiştir. Ayrıca algısal açıdan değerlendirmelerden düşük değerler almıştır. Kişilerin deneyimlerinin algılarına etki ettiği birçok çalışmada ortaya konmaktadır (Fisher vd., 1984; Strumse, 1996).

Çalışmanın sonucunda, mevsimsel renklemesi belirgin olan türlerin tercihte ve sıfat tanımlamalarında ön planda olduğu, özellikle yaprak renklemesi belirgin olan bitkilerin daha çok tercih edildiği belirlenmiştir. Bu nedenle yapılacak peyzaj tasarımlarında bitkilerin mevsimsel değişimleri, çiçek ve yaprak renklemeleri göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKÇA

- ACAR, C., DEMİRBAŞ, E., DİNÇER, P., ACAR, H. (2003). “ANLAMSAL FARKLILAŞIM TEKNİĞİNİN BİTKİ KOMPOZİSYONU ÖRNEKLERİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ”. *Turkish Journal of Forestry*. A(1), 15-28.
- ACAR, C., GÜNEROĞLU A. N. (2009). “TRABZON KENTİNDEKİ ÇİZGİSEL BİTKİ KOMPOZİSYONLARININ TÜR ÇEŞİTLİLİĞİ İLE İŞLEVSEL VE GÖRSEL DEĞERLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA”. *Ekoloji Dergisi*, 18(72).
- ACAR, C., SAKICI, C. (2008). “ASSESSING LANDSCAPE PERCEPTION OF URBAN ROCKY HABITATS”. *Building and Environment*, 43, 1153-1170.
- ALTMAN, I., WOHLWILL, E. J. (1983). *BEHAVIOR AND THE NATURAL ENVIRONMENT*. New York: Plenum Press. ISBN 0-306- 41099-0.
- BROWN, T.C., DANİEL, T.C. (1984). *MODELING FOREST SCENIC BEAUTY: CONCEPTS AND APPLICATION TO PONDEROSA PINE*. USDA forest service research paper RM-256.
- DANİEL, T.C., BOSTER, R.S. (1976). *MEASURING LANDSCAPE ESTHETICS: THE SCENIC BEAUTY ESTIMATION METHOD*. USDA forest service research paper RM-167.
- DEE, C. (2001). *FORM AND FABRIC IN LANDSCAPE ARCHITECTURE*. Spon Press, London
- DÜZENLİ, T., BEKÇİ, B. (2016). "EVALUATING LANDSCAPE PLANTING COMPOSITIONS IN AN CAMPUS OPENSAPCE". *Journal of Balkan Ecology*, no.4, pp.379-394.
- FISHER, J.D., BELL, P.A., BAUM, A. (1984). *ENVIRONMENTAL PSYCHOLOGY*. 2nd ed. NY, USA, ISBN 0-03-059867-2.
- GÜLTEKİN, E. (1990). *BİTKİ KOMPOZİSYONU*. ÇÜ Ziraat Fakültesi, Ders Kitabı, (10), 70.
- KAPLAN, R., KAPLAN, S. (1989). *THE EXPERIENCE OF NATURE. A PSYCHOLOGICAL PERSPECTIVE*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaptanoğlu, A. (2006). “Peyzaj Değerlendirmesinde Görsel Canlandırma Tekniklerinin Kullanıcı Tercihlerine Etkileri”. Doktora Tezi, *İstanbul Üniversitesi*, İstanbul
- MÜDERRİSOĞLU, H., EROĞLU, E. (2006). “BAZI İBRELİ AĞAÇLARIN KAR YÜKÜ ALTINDA GÖRSEL ALGILANMASINDAKİ FARKLILIKLAR”. *Turkish Journal of Forestry*. A (1), 136-146.
- MÜDERRİSOĞLU, H., EROĞLU, E., ÖZKAN, Ş., AK, K. (2006). “VISUAL PERCEPTION OF TREE FORMS”. *Building and Environment*, 41(6), 796-806.
- NASAR, L. J. (1988). *ENVIRONMENTAL AESTHETICS (Theory, Research and Applications)*. USA: Cambridge University Press. ISBN 0-521 42916-1.
- RİBE R. (1989). “THE AESTHETICS OF FORESTRY: WHAT HAS EMPIRICAL PREFERENCES RESEARCH TAUGHT US?” *Environmental Management*;13:55–74.
- STRUMSE, E. (1996). “DEMOGRAPHIC DIFFERENCES IN THE VISUAL PREFERENCES FOR AGRARIAN LAND-SCAPES IN WESTERN NORWAY”. *Journal of Environmental Psychology*. 16(1), 17-31.

SUMMIT, J.; SOMMER, R. (1999). "FURTHER STUDIES OF PREFERRED TREE SHAPES". *Environment and Behavior* 31(4): 550–576.

TAHVANAİNEN, L, TYRVAİNEN, L, IHALAİNENE, M, VUORELA, N, KOLEHMAİNEN, O. (2001). "FOREST MANAGEMENT AND PUBLIC PERCEPTIONS - VISUAL VERSUS VERBAL INFORMATION". *Landscape and Urban Planning* 53, 53-70.

TARAKÇI EREN, E., DÜZENLİ, T. (2017A)."ASSESSMENT OF SEASONAL VIEWS BASED ON LANDSCAPE PERCEPTION: THE CASE OF KTU KANUNİ CAMPUS". *Current World Environment -An International Research Journal of Environmental Science*, vol.12, pp.188-196.

TARAKÇI EREN, E., DÜZENLİ, T. (2017B). "DETERMINATION OF THE VISUAL PREFERENCE LEVELS AND PERCEPTUAL DIFFERENCES IN THE APPEARANCE OF CERTAIN TAXA IN DIFFERENT SEASONS". *Fresenius Environmental Bulletin*, Vol.26, Pp.8304-8315.

TYRVAİNEN, L, TAVHANAİNEN, L. (1999). "USING COMPUTER GRAPHICS FOR ASSESSING THE SCENIC VALUE OF LARGESCALE RURAL LANDSCAPE". *Forthcoming Scandinavian Journal of Forest Research* 14, 282-288.

1929 DÜNYA EKONOMİK BUNALIMININ TÜRKİYE'DE UYGULANAN SOSYAL BİLGİLER İÇERİKLİ PROGRAMLARA YANSIMASI**Doç. Dr. Yusuf KESKİN¹****Özet**

Sosyal bilgiler, ilköğretim okullarında okutulan sosyal bilimlere ait farklı disiplinlerin bir araya getirildiği disiplinler arası bir derstir. Bu ders kapsamında öğrencilerden, ekonomik kararlarıyla yüzleşmeleri, bilinçli tüketiciler olmaları ve ekonomi konularında doğru kararlar vermeleri beklenmektedir. Bu nedenle sosyal bilgiler dersi kapsamında ekonomi bilimine ait konulara yer verilmelidir. Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze uygulanan sosyal bilgiler içerikli derslere ait programlarda ekonomi konularına az veya çok yer verildiği bilinmektedir. Cumhuriyet tarihinin ilk programı olan 1924 tarihli İlk Mekteplerin Müfredat Programı'nda ağırlıklı olarak coğrafya derslerinde ekonomiye vurgu yapılmıştır. Uzun yıllar devam eden savaşlar nedeniyle, yeni devlet her açıdan olduğu gibi ekonomik açıdan da çok zor durumda idi. Bu durumu dönemin şartlarına göre düşünmek gerekmektedir. Zira yaşanan ekonomik, politik, sosyal ve ekonomik gelişmeler doğrudan uygulanan öğretim programlarını etkilemektedir. 1929 Dünya ekonomik bunalımı tüm devletleri etkilediği gibi, Türkiye'yi de derinden etkilemiş ve etkileri 1930'lu yılların sonuna kadar devam etmiştir. Bu çalışmanın amacı 1929 tarihli Dünya ekonomik bunalımının Türkiye'de uygulanan sosyal bilgiler içerikli derslere (tarih, coğrafya ve yurt/yurttaşlık bilgisi) yansımaları tespit etmektir. Araştırmada temel veri kaynağı, 1929 yılında sonra yayınlanan 1936 ve 1948 tarihli ilköğretim programlarıdır. Bu nedenle çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Araştırmada ismi geçen programlara ek olarak Türk eğitim tarihi ve ekonomi üzerine yazılan eleştiri veya açıklayıcı nitelikteki çalışmalarda ikincil veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Araştırma sonunda 1929 ekonomik bunalımının sosyal bilgiler içerikli dersleri (ağırlıklı olarak coğrafya) etkilediği tespit edilmiştir. Bu etki 1936 programıyla başlamış ve 1948 programında da devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilgiler, ekonomi, 1929 Dünya ekonomik bunalımı.

REFLECTION OF THE GREAT DEPRESSION OF 1929 ON SOCIAL STUDIES THEMATIC PROGRAMS APPLIED IN TURKEY**Abstract**

Social studies is an interdisciplinary course to be taught in elementary school which brings together different disciplines of social sciences. Within the scope of this course, students are expected to confront with their economic decisions, become conscious consumers and make the right decision on economic issues. For this reason, topics of economics should be included within the scope of social studies course. It is known that economic issues have taken place more or less in the programs of social studies thematic courses applied from the establishment of the Republic to the present day. In the first program in the history of the Republic, 'The First School Curriculum' dated 1924, economics was mainly underlined in the geography course. Due to the wars lasting for many years, the newly established state was in such a difficult situation economically as in every aspect. This situation should be considered within the conditions of the period, yet the economic, political and social developments have directly affected the applied curriculum. As the World Great Depression of 1929 affected states worldwide, it also affected Turkey deeply, and these effects continued until the end of the 1930s. The objective of this study is to determine the reflection of the World Great Depression of 1929 on social studies courses applied in Turkey (history, geography and civics/citizenship). Main data sources of the research are elementary school curriculums dated 1936 and 1948 that were published after the year 1929. For this reason, the document review of qualitative research methods has been used in this study. In addition to the programs mentioned in this study, critical and descriptive studies on Turkish history of education and economics have been used as a secondary data source. At the end of the study, it has been determined that economic depression of 1929 had affected social studies courses (mainly geography). While this effect was beginning in the curriculum of 1936, it also continued in the curriculum of 1948.

Keywords: Social studies, economy, the World great depression of 1929

Özgün Araştırma / Original Article

¹ Sorumlu yazar/Corresponding Author, Sakarya Üniversitesi, TÜRKİYE, ykeskin@sakarya.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1072-6708

GİRİŞ

1929 Dünya Ekonomik krizi, başta Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere olmak üzere, dünyanın birçok ülkesini etkilemiştir (Ezer, 2010; Bernstein, 1989). 1929 bunalımının kökleri I. Dünya Savaşı'na dayandırılabilir. Zira bu savaş sonrası galip devletlerin yenik devletlere imzalattıkları antlaşmalar çok ağır ekonomik yaptırımlar içermektedir (Boratav, 2008). Bu savaş sonrası ilk ekonomik kriz 1921 yılında meydana gelmiştir. Bu kriz alınan önlemlerle kısa sürede atlatılmış ve geçici bir rahatlama dönemi yaşanmıştır. Fakat 1920'li yılların sonuna yaklaşılırken ABD'de sanayi üretimi neredeyse durmuş ve işsizlik oranı artmıştır (Tekeli ve İlkin, 2009). Bu olumsuzluklar sonucunda ise 1929 sonbaharında Wall Street Borsası çökmüştür. Bu kriz sonrası uluslararası ticaret büyük oranda gerilemiş ve işsizlik iyice artmıştır (Burg, 2009; Rothbard, 1972).

1929 ekonomik krizi başlangıçta Türkiye'yi çok derinden etkilememiştir. Bir tarım ülkesi olan Türkiye, 1929 yılında iklim şartlarının uygun olması nedeniyle yüksek ürün rekoltesi beklemekteydi. Ayrıca bazı yabancı firmalar Türkiye'de yatırım yapmak için girişimlerde bulunmuşlardı (Ezer, 2010). Fakat kriz etkilerini yavaşta olsa göstermeye başlamıştır. İlk yansıma Türk lirasının İngiliz sterlini karşısında değer kaybetmeye başlamasıyla olmuştur. Kısa sürede birçok firma iflas etmiş ve işsizlik oranı da artmaya başlamıştır (Tekeli ve İlkin, 2009).

1929 krizine yönelik Türkiye'de ilk önlem *Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti*'nin kurulmasıdır. Bu cemiyet döneminin başbakanı İsmet İnönü'nün desteğiyle açılmış ve çalışmaya başlamıştır (Duman, 1990). Cemiyetin nizamnamesinde yer verilen amaçlar şöyledir (Duman, 1990; Ezer, 2010; Tekeli ve İlkin, 2009):

1. Halkı israfla mücadeleyle, hesaplı ve tutumlu yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak.
2. Yerli mallarını tanıtmak, sevdirmek ve kullanırmak.
3. Yerli mallarımızın miktarını yükseltmeye, kalitesini arttırmaya ve fiyatlarını ucuzlatmaya çalışmak.
4. Yerli mallarımızın sürümünü arttırmak.

Halka tutumlu olmayı öğretmek ve yerli mallarını kullanmaya özendirme ilk defa bu cemiyet ile ortaya çıkan bir hareket değildir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yerli malı kullanma ve tasarruf yapma düşüncesi halka benimsetilmeye çalışılmıştır (Duman, 1990). Bu nizamnamenin Türk eğitim tarihi açısından önemi, ilk ve orta dereceli okullarda tasarruf haftaları düzenlenmesi yoluyla çocuklara bir taraftan tasarruf fikrinin aşılanmaya, diğer taraftan ise yerli malı kullanımının teşvik edilmeye çalışılmasıdır (Ezer, 2010). Cemiyet her yıl aralık ayının 12 ile 19'u arasındaki yedi günün "*Yerli Malı ve Tutum Haftası*" olarak kutlanmasını kararlaştırmıştır. 1929 yılında başlayan kutlamalar savaş yıllarında da aynı hassasiyetle devam ettirilmiş ve mekteplerden halkevlerine kadar her yerde bu uygulamaya devam edilmiştir (Özer, 2013).

1929 krizi sonrası liberal ekonomi anlayışı terk edilerek ekonominin devlet eliyle idare edilmesine ağırlık verilmiş ve devlet sanayileşme işini bizzat kendi yürütmüştür. Ayrıca yine kriz sonrası önlem amaçlı Merkez Bankası (1930) kurulmuş, I. ve II. Beş Yıllık Sanayi Planları hazırlanmıştır. Türkiye ekonomik krizden hem aldığı önlemler, hem de fazla dış borç almadan başarılı bir şekilde çıkabilmeyi başarmıştır (Ezer, 2010).

Ekonomi, sosyal bilimler içinde yer alan bir disiplin olup, "*İnsanların sınırsız tüketim istekleri sınırlı kaynaklarla en iyi nasıl karşılanabilir?*" sorusuna yanıt aramaktadır. Bütün sosyal bilim alanlarında olduğu gibi ekonomi de, karmaşık toplumsal olayların bir yorumlanma biçimidir (Akhan, 2013; Turan, 2010). Bu nedenle sorumlu ve etkin bir vatandaş yeterli miktarda ekonomi bilgisine sahip olmalıdır. Birey belirli ekonomik rolleri (üretici, tüketicisi, yatırımcısı gibi) ve kavramları (kıtlık, ihtiyaç, üretim, tüketim gibi) anlamalı ve kullanabilmelidir. Bunun başarılabilmesi ise ekonomi konularının küçük yaşta itibaren öğrencilere öğretilmesine bağlıdır. Bu noktada karşımıza çıkan ders sosyal bilgilerdir (Parker ve Jarolimek, 1997).

Sosyal bilgiler, ilköğretim okullarında okutulan ve sosyal bilimlere ait farklı disiplinlerin bir araya getirildiği disiplinler arası bir derstir. Bu ders kapsamında öğrencilerden, ekonomik kararlarıyla yüzleşmeleri, bilinçli tüketiciler olmaları beklenmektedir (MEB, 2005). Bu nedenle sosyal bilgiler dersi kapsamında ekonomi bilimine ait konulara yer verilmelidir.

Cumhuriyet döneminde hazırlanan ve uygulanan öğretim programlarının dönemsel olarak farklılıklar gösterdiği bilinmektedir. Zira yaşanan ekonomik, politik ve sosyal gelişmeler doğrudan doğruya uygulanan öğretim programlarını etkilemektedir. Yaşanan bu gelişmeler küresel olabileceği gibi yerel de olabilmektedir.

1929 Ekonomik Krizi tüm ülkeleri etkilediği gibi Türkiye'yi de etkilemiş küresel bir bunalımdır. Bu bunalımın etkileri 1930'lu yılların sonuna kadar devam etmiştir. Bu kriz ister istemez uygulanan sosyal bilgiler içerikli programlara da yansımıştır. Ekonomik bir problem olan 1929 bunalımı öncesinde hazırlanan gerek ilkökul ve gerekse ortaokul sosyal bilgiler öğretim programlarında ekonomi konularına yer verildiği bilinmektedir (Keskin, 2002). Cumhuriyet tarihinin ilk programı olan 1924 tarihli İlk Mekteplerin Müfredat Programı'nda ağırlıklı olarak coğrafya derslerinde ekonomiye vurgu yapılmıştır (Keskin, 2008; Şahin, 2017: 51). Boratav (1997) 1923–1929 dönemini “*açık ekonomi koşullarında yeniden inşa*” olarak tanımlamaktadır. Uzun yıllar devam eden savaşlar sonrası yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde ekonomi çok iyi değildi ve bu program ekonomik bilincin halka aşılması noktasında bir araç olarak düşünülmüştü. 1929 bunalımı sonrası hazırlanan öğretim programlarındaki ekonomi konularında krizin etkisiyle değişim yaşandığı bilinmektedir (Keskin, 2002; 2008). Bu çalışmada, 1929 tarihli Dünya Ekonomik Bunalımının Türkiye'de uygulanan sosyal bilgiler içerikli derslere (tarih, coğrafya, yurt/yurttaşlık bilgisi) ait öğretim programlarına yansımaya durumu tespit edilmeye çalışılmıştır.

YÖNTEM

Araştırmada, 1929 Dünya Ekonomik Krizinin, Türkiye'de uygulanan sosyal bilgiler içerikli derslere ait öğretim programlarına yansımaya durumunun tespit edilmesi amaçlandığından birincil veri kaynakları 1936 ve 1948 ilkökul programları; ikincil veri kaynakları ise Türk eğitim tarihi ve ekonomi üzerine yazılan eleştiri veya açıklayıcı nitelikteki çalışmalardır. Bu nedenle çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Yazılı dokümanlar geçmiş hakkında bize bilmediğimiz pek çok şeyi sunan çok değerli bilgi kaynaklarıdır (Karasar, 1998). Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

BULGULAR

Araştırmada, bulgular iki başlık altında sunulmuştur. İlk başlık altında 1936 İlkokul Programı'nda, daha sonra ise 1948 İlkokul Programı'nda yer verilen ekonomi konuları sosyal bilgiler içerikli dersler merkeze alınarak incelenmiştir.

1936 İlkokul Programı

CHP idaresinin izlerini taşıyan bu programda (Güngördü ve Güngördü, 1966; Başgöz, 1995) sosyal bilgiler başlığı altında toplanabilecek dersler tarih, coğrafya ve yurt bilgisidir. Programın girişinde ve sosyal bilgiler içerikli derslerde ekonomi konularına yapılan vurguyu belirlenen temalar doğrultusunda gösteren tablo (Tablo 1) aşağıda verilmiştir.

Tablo 1. 1936 İlkokul Programı'nda Yer Alan Sosyal Bilgiler İçerikli Derslerde Ekonomik Temalar

Dersler		Ekonomi vurgusu	Ulusal Ekonomi	Temalar		
				Devletçilik	Yerli malı	Tasarruf
İlkokulun Hedefleri Prensip (İlkeler)	Hedefler	✓		✓		
	Direktifler	✓	✓		✓	✓
Tarih	Hedefler					
	Direktifler					
Coğrafya	Hedefler	✓	✓			
	Direktifler	✓	✓			
	4. Sınıf	✓	✓	✓		
	5. Sınıf	✓	✓	✓		
Yurt Bilgisi	Hedefler			✓		
	Direktifler					✓

Tablo 1 incelendiğinde; 1936 tarihli bu programın girişinde verilen ilkokulun hedefleri (genel amaçlar) ve eğitim-öğretim ilkelerinde ekonomik vurguların varlığı görülmektedir. İlkokulun hedefleri incelendiğinde, hedef ifadeleri verilmeden önce “*Bu eğitim [ilkokul], asrımızın sosyal, politik ve ekonomik ihtiyaçlarından doğmuş bir zarurettir*” (İlkokul Programı [İP], 1936: 5) ifadesi ile ilkokul eğitiminin önemli temellerinden birinin ekonomi olduğuna işaret edilmiştir. İkinci hedef ifadesinin ‘d’ bendinde ise şu ifadelerle devletçilik ilkesine vurgu yapılmıştır:

Her öğretmen, derslerinde sırasını getirerek hususi teşebbüsler ile meydana getirmeleri güç olan birçok işlerin Devlet eli ile yapılmasının ne kadar faydalı ve lüzumlu olduğunu, imparatorluk devrinde ihmal edilmiş olan birçok işlerin Cumhuriyet devrinde Devlet eliyle ne kadar geniş bir ölçüde ve ne kadar sürat ve mükemmeliyetle başarıldığını çocukların kavrayacağı bir dille anlatacak ve gösterecektir (İP, 1936: 9).

Programda yer verilen eğitim ve öğretim ilkeleri [ilkokulun eğitim ve öğrenim prensipleri] incelendiğinde ise devletçilik hariç diğer dört temaya yönelik ifadeler tespit edilmiştir. Ekonomi vurgusu, program değişikliğine gerekçe olarak verilen cümlede “...ve iktisadi hayatta değişiklikler olması...” şeklinde yer almaktadır. Programda verilen on üçüncü eğitim ve öğretim ilkesi doğrudan ekonomi ile ilgili olup; bu ilkede ulusal ekonomi, yerli malı ve tasarruf olmak üzere üç temaya ait vurgu tespit edilmiştir. İlkenin ilk cümlesi “*İlkokulun bütün faaliyetlerinde ulusal ekonomik kavrayışı ve duyusu önemli bir yer tutacaktır*” (İP, 1936: 30) şeklinde olup ulusal ekonomiye vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu cümlenin hemen altında ise üç madde halinde şu ifadelere yer verilmiştir:

- Bütün derslerde işlenecek mevzuların ulusal ekonomi bakımından da tetkikine önem verilecektir.
- Okula girecek eşya ve malzemenin yerli malı olmasına dikkat edilecek, çocukların her yerde, her fırsatta yerli malı aramaları şuurulu bir surette kendilerine telkin edilecektir.
- Okuldaki bütün faaliyetlerde zaman, malzeme ve enerji israfına meydan verilmeyecektir...(İP, 1936: 30).

Yukarıda verilen maddeler incelendiğinde, ‘a’ bendinde ulusal ekonomiye vurgu yapıldığı ve ilkokul düzeyinde bütün derslerde işlenen konuların ulusal ekonomi ile bağlantılı olarak, işlenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. ‘b’ bendinde yerli malı kullanımının önemine, son olarak verilen ‘c’ bendinde ise tasarruf konusuna yer verilmiştir.

Programda yer alan derslerin ders içerikleri incelendiğinde her ders ile ilgili hedeflere ve direktiflere yer verildiği görülmektedir. Coğrafya dersine ait programda içerik (konular listesi) yer almakta iken, tarih ve yurt bilgisi programlarında içeriğe yer verilmemiştir.

Programda Tarih dersi için verilen hedefler ve direktifler incelendiğinde, doğrudan ekonomiye dönük bir ifadeye rastlanmamıştır. Yurt bilgisi dersinde ise sadece direktifler kısmında “...tebeşiri lüzumsuz yere kullanması gibi hadiselerden istifade ederek, öğretmenin, devlet mallarına zarar vermenin önemli zararları üzerinde talebeyi, düşündürmesi, devlet malını kendi malımızdan fazla korumanın nasıl millî bir ödev olduğunu talebede akide haline getirmesi lazımdır” ifadesi yer almaktadır. Bu ifade hem tasarruf, hem de devletçilik (devlet malını koruma) ilkelerine vurgu yapıldığı görülmektedir.

Ekonomi konularına en çok vurgunun Coğrafya dersinde olduğu ve bu derse ait hedef ve direktiflerde ulusal ekonomi, sınıflara ait verilen konular listesinde ise ulusal ekonomiye ek olarak devletçilik ilkesine vurgu yapıldığı tespit edilmiştir. Coğrafya dersine ait ikinci hedef ifadesi “İnsanların birbirleriyle ve coğrafi muhitleriyle karşılıklı tesirlerinin, insan kümelerinin hayat şekillerini ve geçinme tarzlarını tetkik ettirerek Türk çocuklarının memleketin iktisadi kalkınmasında bir unsur haline getirmek” (İP, 1930: 92) şeklinde olup, coğrafya ile ekonomi arasındaki ilişkinin kurularak, öğrencilerde ulusal bir ekonomi bilinci kazandırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Programda sınıflara göre (4. ve 5. sınıf) yer verilen Coğrafya konuları incelendiğinde ulusal ekonomi odaklı konuların, devletçilik ilkesi etrafında yapılandırıldığı görülmektedir.

1936 tarihi ilkökuller programının girişinde ve sosyal bilgiler kapsamındaki üç dersin (tarih, coğrafya ve yurt bilgisi) öğretim programlarında vurgu yapılan ekonomik temalar incelendiğinde en çok ulusal ekonomiye, ikinci sırada ise devletçilik ilkesine yer verildiği söylenebilir. Bu üç derse ait programda çocuklara milli/ulusal bilinç aşılmasını tekrarlı kez vurgulanmış ve özellikle coğrafya ve yurt bilgi derslerinde bu vurgu ekonomi odaklı olarak da ele alınmıştır. Bu durum, ekonomik anlamda ulusal bir algının öğrencilere yerleştirilmeye çalışıldığını göstermektedir.

1948 İlkokul Programı

1930'lu yılların başından itibaren şehir ve köy ilkokullarına ait programlar ayrı idi. 1950'li yıllara yaklaşıldıkça köy ve şehir ilkokulları programlarının birleştirilmesi kararlaştırıldı ve 1948 tarihli İlkokul Programı ile bu birleşme gerçekleşti. Program, 1948–1949 öğretim yılı başından itibaren uygulanmaya başlandı (Güngördü ve Güngördü, 1966). Bu programda sosyal bilgiler başlığı altında toplanabilecek dersler tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisidir. Programın girişinde ve sosyal bilgiler içerikli derslerde ekonomi konularına yapılan vurguyu belirleyen temalar doğrultusunda gösteren tablo (Tablo 2) aşağıda verilmiştir.

Tablo 2. 1948 İlkokul Programı'nda Yer Alan Sosyal Bilgiler İçerikli Derslerde Ekonomik Temalar

Dersler	Ekonomi vurgusu	Ulusal Ekonomi	Temalar		
			Devletçilik	Yerli malı	Tasarruf
Milli Eğitimin Amaçları	✓		✓		✓
İlkeler	✓	✓	✓	✓	✓
Tarih	Amaçlar				
	Açıklamalar				
	4. Sınıf				
Coğrafya	5. Sınıf	✓	✓	✓	✓
	Amaçlar	✓	✓		
	Açıklamalar	✓	✓		
	4. Sınıf	✓	✓		
	5. Sınıf	✓	✓		
Yurttaşlık Bilgisi	Amaçlar				
	Açıklamalar			✓	✓
	4. Sınıf	✓	✓		
	5. Sınıf	✓	✓	✓	✓

1948 programında, 1936 programından farklı olarak Milli Eğitimin amaçlarına yer verilmiştir. Programda Milli Eğitimin amaçları (İP, 1948: 1-2);

1. Toplumsal bakımdan,
2. Kişisel bakımdan,
3. İnsanlık münasebetleri bakımından,
4. Ekonomik hayat bakımından olmak üzere 4 başlık altında toplanmıştır.

Bu başlıklar altında verilen amaç ifadeleri incelendiğinde; toplumsal bakımdan ifade edilen amaçlardan biri “Mili kaynakları korur” (İP, 1948: 1) şeklindedir. Bu amaç ifadesinde hem devletçilik, hem de tasarruf temalarına vurgu yapıldığı görülmektedir. Direkt ekonomi vurgusunun olduğu ekonomik hayat bakımından ifade edilen amaçlarda yer verilen “...d) Geçimini düzenlemeye muktedir, e) Hesabını bilir, bir yurttaş olmasını sağlamaktır” ifadeleri tasarruf teması odaklıdır.

Programda yer verilen “İlkokulun Eğitim ve Öğretim İlkeleri” başlığı altında ekonomi ile ilgili tüm temalarda vurgular olduğu tespit edilmiştir (bkz. Tablo 2). Birinci eğitim ve öğretim ilkesinin ‘b’ bendinde yer verilen “...gittikçe artmakta olan demiryollarının, okulların, bankaların, fabrikaların ve diğer ekonomi ve bayındırlık kurumlarının değerini daha iyi anlayacak ve yurdun kültür, bayındırlık, ekonomi ve refah yollarında kalkınmasında kendisine düşen ödevlerin kıymetlerini daha iyi takdir edecektir” (İP, 1948: 4) cümlesinde doğrudan ekonominin yanında ulusal ekonomi ve devletçilik temalarına da vurgu yapıldığı görülmektedir. Altıncı eğitim öğretim ilkesi doğrudan ekonomi odaklı olup, bu ilkeye ait maddenin hemen altında beş alt madde yer almaktadır. Bu ana madde ve alt maddeler şöyledir:

6. İlkokulların bütün çalışmalarına tutum, milli kaynakları koruma, ulusal ekonomi kavrayış ve duyuşu önemli bir yer tutmalıdır.
  - a) Okulun dershane, işlik, okuma odası, uygulama bahçesi ve oyun alanlarındaki türlü etkinliklerinde tutumlu davranmalarına, kullandıkları çalışma araklarının temizliğine ve bakımına itina etmelerine dikkat edilmelidir...
  - b) Okuldaki bütün çalışmalarda boşuna zaman ve enerji harcanmasına meydan verilmemelidir...
  - c) Okula girecek eşya ve gereçlerin yerli malından olmasına dikkat edilmeli; çocukların her yerde ve her fırsatta yerli malı aramaları bilinçli bir surette kendilerine telkin edilmelidir.
  - d) Çocukların, elindeki malzemeyi idare ile kullanmalarına dikkat edilmeli, artık ve eski malzemeden kendi buluşlarıyla çeşitli eserler meydana getirmeleri teşvik olunmalıdır.
  - e) Bütün derslerde işlenecek konuların ulusal ekonomi bakımında da değerlendirilerek incelenmesine önem verilmelidir (İP, 1948: 9-10).

Yukarıda verilen ana ilke incelendiğinde, ulusal ekonomi başta olmak üzere, devletçilik, yerli malı ve tasarruf temalarına vurgu yapıldığı görülmektedir. Beş madde şeklinde verilen yardımcı/alt ilkelere ise tasarruf (a, b ve d), yerli malı (c), devletçilik (a) ve ulusal ekonomi (e) ilkelerine yer verilmiştir. Özellikle alt ilkelere sonuncusu, 1936 programında da aynı şekilde yer almaktadır.

Tarih dersine ait amaçlar ve açıklamalar incelendiğinde, ekonomi odaklı bir ifade tespit edilememiş olup, vurgunun özellikle inkılapların ve cumhuriyet rejiminin kavratılması, Türk kültürü ve tarihinin öğretilmesi (kültürel değerlerin aşılması) üzerinde olduğu görülmektedir. Bu ders kapsamında iki sınıf düzeyinde verilen ünite ve konular incelendiğinde; dördüncü sınıfta doğrudan ekonomi odaklı bir konuya rastlanmamıştır. Beşinci sınıf düzeyinde ise, “Türk Devrimi” başlığını taşıyan son ünitenin son konusu “*Ekonomi Hayatında Devrim*” (İP, 1948; 138) şeklinde olup, hem doğrudan ekonomiye hem de diğer tüm temalara vurgu yapıldığı söylenebilir.

Coğrafya dersine ait amaçlar, açıklamalar ve iki sınıf düzeyinde yer verilen ünite ve konular toplu olarak incelendiğinde, tamamında ekonomi vurgusunun olduğu tespit edilmiştir (bkz. Tablo 2). Bu vurgu ise ulusal ekonomi odaklıdır. Programda coğrafya dersi için verilen ikinci amaç ifadesi “*İnsanların birbirleriyle ve coğrafi çevreleriyle karşılıklı etkilerini, insan topluluklarının yaşama şekillerini ve geçinme yollarını inceleyerek öğrencileri yurdun ekonomik kalkınmasında bilgili ve etkili birer öge haline getirmek*” (İP, 1948: 139) şeklindedir. Bu amaç ifadesinde öğrencilere ekonomi bilincinin milli eksen etrafında verilmesi istenmektedir. Programda coğrafya dersinin uygulanması ile ilgili verilmiş toplam on ilkeden ikisi (üçüncü ve dokuzuncu ilkeler) ulusal ekonomi vurgusuna sahiptir. Üçüncü ilkede okulun bulunduğu çevreyle ilgili iktisadi faaliyet ve çalışma alanlarının tanıtılması, onuncu ilkede ise turizmin ulusal ekonomi açısından önemini açıklanması istenmektedir. Dördüncü ve beşinci sınıf düzeyinde yer verilen konu ve ünitelerde ulusal ekonomiye ağırlık verildiği, diğer ülkelere ait coğrafi konuların ise ülkemizle olan iktisadi ilişkileri odaklı işlenmesi istenmektedir.

Programda, Yurttaşlık Bilgisi dersi için verilen yedi amaç ifadesi incelendiğinde, ekonomi odaklı bir ifadeye rastlanmamıştır. Bu derse ait açıklamalar kısmında yer verilen dokuzuncu maddede -aynen 1936 programında bu ders için verilen direktiflerdeki gibi- devletçilik (devlet malını koruma) ve tasarruf temalarına vurgu yapılmıştır. Bu dersin iki sınıf düzeyinde yer verilen konu ve üniteleri

incelendiğinde; ekonomik temalara doğrudan yer verilen konu başlıkları ve uyarılar tespit edilmiştir. Dördüncü sınıf düzeyinde “*Büyük Ulusum*” (üçüncü ünite) ve “*Köylerde Hayat*” (dördüncü ünite) ünitelerinde ulusal ekonomi ağırlıklı ekonomik vurgular bulunmaktadır. Beşinci sınıf düzeyinde ise “*Ulusal Ekonomi*” başlığını taşıyan yedinci ünite “*Yerli malı kullanmak, bunun önemi. Para Biriktirmek. Biriktirilen paranın işletilmesi. Ulusal bankalar. Bankaların önem ve faydaları*” (İP, 1948: 156) şeklinde alt konu başlıklarına yer verilmiştir. Bu alt konu başlıkları incelendiğinde ulusal ekonomi, tasarruf, devletçilik ve yerli malı temalarına ait oldukları anlaşılmaktadır.

1948 tarihi ilköğretim programının girişinde ve sosyal bilgiler kapsamındaki üç dersin (tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi) öğretim programlarında vurgu yapılan ekonomik temalar incelendiğinde; en çok ulusal odaklı olarak ekonomiye vurgu yapıldığı görülmektedir. İkinci sırada ise devletçilik ve tasarruf temalarına yer verildiği söylenebilir. En az vurgu yapılan tema ise yerli malı kullanımınıdır. Sosyal bilgiler içerikli üç derse ait programda çocuklara ekonomi odaklı bir ulusal bilinç aşılanması tekrarlı kez vurgulanmıştır. Bu durum, ekonomik anlamda ulusal bir algının öğrencilere benimsetilmeye çalışıldığını göstermektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Eğitim alanına hiçbir ilgi göstermeyen veya bu alanla ilgili hiçbir düzenlemede bulunmayan bir devlet günümüzde düşünülemez. Birçok sayıda genç insanın, kalkınan bir ekonomi ve anayasa hedefine uygun olarak yetiştirilmesi eğitimin, toplumsal, kültürel ve psikolojik etkilerinin yanı sıra ekonomik etkisinin olduğunu gösterir (Çakmak, 2008; Öz, 2014). Bundan dolayı eğitim yoluyla çocuklara ekonomi disiplinine ait konular öğretilmelidir. Bir ülkenin gelişmişliği; o ülke insanlarının iyi ve sürekli bir eğitim almaları ve bununla kazandıkları bilgi, beceriyle ekonomik büyümeye yapabilecekleri katkıya bağlıdır (Çakmak, 2008).

Kapitalist dünyanın küresel ölçekte yaşadığı ilk büyük kriz olan 1929 Dünya Ekonomi Krizi Türkiye'nin daha önceden başlattığı tüketimden kısmak ve yerli ürünlere yönelmek politikasını daha önemli bir hale getirdi. İthalatta ciddi kısıtlamalara gitmek dışında, yerli ürünleri tüketmek konusunda adeta bir seferberlik ilan edildi. Bu amaçla çeşitli yasal ve kurumsal düzenlemelere gidildi (Duman ve Varnalı, 2013). 1929 krizine yönelik Türkiye'de ilk önlem Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kurulmasıdır. Bu cemiyete ait nizamnamenin Türk eğitim tarihi açısından önemi, ilk ve orta dereceli okullarda tasarruf haftaları düzenlenmesi yoluyla çocuklara bir taraftan tasarruf fikrinin aşılanmaya, diğer taraftan ise yerli malı kullanımının teşvik edilmeye çalışılmasıdır (Ezer, 2010). Benzer fikirler Millet Mekteplerinde de işlenmiştir (Şahin, 1992).

Bu cemiyetin benimsediği tasarruf fikri ve milli/ulusal ekonomi anlayışı ekonomik kriz sonrası hazırlanan 1936 ve 1948 tarihli ilköğretim programlarına yansıtılmıştır. Bu yansımanın izleri ise en sağlıklı şekilde sosyal bilgiler içerikli derslere (tarih, coğrafya ve yurt/yurttaşlık bilgisi) ait programlarda tespit edilebilmektedir. Sosyal bilgiler dersinin temel amacı iyi ve etkili vatandaş yetiştirmektir. Etkili bir vatandaşın önemli bir özelliği de ekonomi okuryazarı olmasıdır. Fakat ekonomi genellikle insanlar tarafından zor ve anlaşılması güç bir sosyal bilim disiplini olarak görülür. Oysaki ekonomi insanı ve çevreyi anlamaya yardım eden, günlük yaşamda ve çalışma hayatında bireylerin doğru kararlar almasını sağlayan, her alanda hayatı kolaylaştıran bir bilimdir (Hayta ve Akhan, 2014).

Araştırma sonunda 1929 ekonomik bunalımının sosyal bilgiler içerikli dersleri (ağırlıklı olarak coğrafya) etkilediği tespit edilmiştir. Milli ekonomi bilincinin ve tasarruf fikrinin çocuklara aşılanması gerektiği sosyal bilgiler içerikli derslere ait programların birçok yerinde (amaçlar, direktif/açıklamalar ve konular) tekrarlı kez dile getirilmiş ve programlar da bu tarzda yapılandırılmıştır. Bu etki 1936 programıyla başlamış, 1948 programında da devam etmiştir.

Bilgilendirme / Acknowledgement: Bu çalışma, 19-22 Mayıs 2016 tarihleri arasında Bodrum'da gerçekleştirilen International Conference on Research in Education & Science (ICRES) sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Akhan, N. E. (2013). Sosyal bilgilerde ekonominin yeri ve önemi. R. Turan ve K. Ulusoy (Eds.). *Sosyal bilgilerin temelleri içinde* (s. 389-407). Ankara: Pegem Akademi.
- Başgöz, İ. (1995). *Türkiye'nin eğitim çıkmazı ve Atatürk*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bernstein, M. A. (1989). *The Great Depression: Delayed recovery and economic change in America, 1929-1939*. New York, US: Cambridge University Press.
- Boratav, K. (1997). "İktisat Tarihi (1908-1980)". S. Akşin (Ed.). *Türkiye tarihi çağdaş Türkiye 1908-1908 (4. Cilt)* içinde. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Boratav, K. (2008). *Türkiye iktisat tarihi, 1908-2007*. İstanbul: İmge kitabevi.
- Burg, D. F. (2009). *The Great Depression*. New York, US: Infobase Publishing.
- Çakmak, Ö. (2008). Eğitimin ekonomiye ve kalkınmaya etkisi. *D. Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, 33-41.
- Duman, D. (1990). *Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Duman, D. ve Varnalı, Ş. (2013). 1930'larda çocuk piyeslerinde yerli malı kullanma ve ulusal ekonomi bilincini oluşturma çabaları. *International Journal of Social Science*, 6(2), 1529-1547.
- Ezer, F. (2010). 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye etkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 427-442.
- Güngördü, K. ve Güngördü, N. (1966). *Yeni ilkokul programı uygulama kılavuzu ve program geliştirme tarihçesi*. İstanbul: Acar Matbaası.
- Hayta, N. ve Akhan, N. E. (2014). İlköğretim sosyal bilgiler derslerinde ekonomi okuryazarlığının geliştirilmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18 (1). 205-230.
- İlkokul Programı [İP]* (1936). T.C. Kültür Bakanlığı. İstanbul: Devlet Basımevi.
- İlkokul Programı [İP]* (1948). T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Karasar, N. (1998). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Keskin, Y. (2002). *II. Meşrutiyet'ten günümüze kadar uygulanmış olan sosyal bilgiler öğretim programlarının analizi ve karşılaştırılması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Keskin, Y. (2008). *Türkiye'de sosyal bilgiler öğretim programlarında değerler eğitimi: tarihsel gelişim, 1998 ve 2004 programlarının etkililiğinin araştırılması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- MEB (2005). *Sosyal bilgiler öğretim programı*. <http://programlar.meb.gov.tr> adresinden 21.07.2009 tarihinde alınmıştır.
- Öz, E. (2014). Eğitim ve ekonomi ilişkisi. *Kamuda Sosyal Politika Dergisi*, 29, 35-40.
- Özer, S. (2013). 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı çerçevesinde yerli malı ve tutum haftası kutlamaları. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(5), 595-613.
- Parker, W. C., & Jarolimek, J. (1997). *Social studies in elementary education* (10th ed.). New Jersey, UAS: Prentice-Hall.
- Rothbard, M. N. (1972). *America's great depression*. Alabama, US: Ludwig von Mises Institute.
- Şahin, M. (1992). Bir halk eğitimi çalışması olarak Millet Mektepleri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 213-234.
- Şahin, M. (2017). Social studies curricula in Turkey historical evolution. *European Journal of Education Studies*, 3(2), 48-64.
- Tekeli, İ., ve İlkin, S. (2009). *1929 dünya buhranında Türkiye'nin iktisadi politika arayışları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Turan, İ. (2010). Sosyal bilim disiplinleri ekonomi. A. S. Bilgili (Ed.). *Sosyal bilgilerin temelleri içinde* (s. 55-64). Ankara: Pegem Akademi.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

AKADEMİSYENLERİN TÜKENMİŞLİK DÜZEYLERİ : SİSTEMATİK BİR DERLEME**Doç.Dr. Zihniye OKRAY¹****Özet**

Tükenmişlik duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarısızlık hissi ile birlikte seyreden ve bireylerle yüze çalışmayı gerektiren meslek gruplarında sık rastlanan bir sendromdur. Her ne kadar da tükenmişlik sendromunun sağlık çalışanları, öğretmenler ve benzeri meslek grupları için çalışılmış ve tükenmişliği artıran etkenlerin neler olduğu araştırılsa da akademisyenlerin tükenmişliği ile ilgili genellenebilir sonuçlara ulaşmak için yeterli çalışmalar yapılmamıştır. Bu çalışmanın amacı akademisyenlerle yapılan çalışmaların sistematik bir derlemesini yapmaktır. Çalışmanın sonucunda akademik ünvan, çalışma yılı, cinsiyet, haftalık ders saati gibi değişkenlerin akademisyenlerin tükenmişliğinde en önemli etkenler olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tükenmişlik, akademisyen, üniversite, Maslach Tükenmişlik Ölçeği, sistematik derleme.

ACADEMICIANS' BURNOUT: A SYSTEMATIC REVIEW

163

Abstract

Burnout characterized by emotional exhaustion, depersonalization and diminished personal accomplishment of occupational groups which was especially working with individuals in a face to face manner. Burnout studied mostly in helping professions and teachers also predictive factors of burnout investigated. But the literature and studies about academicians' burnout is not well studied and there are no data for generality. The aim of this study make a systematic review about academicians' burnout. As a result, variables such as academic title, duration of working as years, gender and weekly work load are the main predictors of academician's burnout.

Keywords: Burnout, academician, university, Maslach Burnout Inventory, systematic review.

Derleme Makale / Review Article

¹ Sorumlu yazar/Corresponding Author, Lefke Avrupa Üniversitesi, KKTC, zokray@eul.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9117-4991.

Copyright © 2016-2018 IBAD
ISSN: 2536-4642

GİRİŞ

Tükenmişlik sendromu 1970'li yıllarda özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde alanyazına girmeye başlamasına rağmen ilk kez 1961 yılında Greene'nin yazmış olduğu 'Tükenmiş Vaka' adlı romanla anılmaya başlanmıştır (Maslach, Schaufeli & Leiter, 2001). Tükenmişlik kavramı ilk kez 1975 yılında Freudenberg tarafından başarısızlık, yıpranma, enerji ve güç kaybı ve bireyin iç kaynakları üzerinde karşılanmayan istekler sonucu ortaya çıkan tükenme durumu olarak tanımlanmıştır (Izgar, 2001). Daha sonra 1976 yılında iş yerlerinde duygular üzerine çalışan Maslach bu kavrama değinmiştir (Maslach, Schaufeli & Leiter, 2001). 1980'li yıllara gelindiğinde tükenmişlikle ilgili daha sistematik çalışmalar Maslach ve Jackson tarafından yapılmaya başlanıp tükenmişliğin işlevsel tanımını yapmışlar ve tükenmişliği ölçmek amacı ile de Maslach Tükenmişlik Ölçeği'ni (MTÖ) geliştirmişlerdir (Maslach & Jackson, 1981, Maslach, Schaufeli & Leiter, 2001). Yapılan işlevsel tanımda olduğu gibi MTÖ de tükenmişliği üç temel boyutta ölçmektedir. Bunlar Duygusal Tükenme, Duyarsızlaşma ve Kişisel Başarısızlık boyutlarıdır. Duygusal tükenme bireyin enerjisinin olmadığını ve bütün kaynaklarının tükendiğini hissetmesi iken duyarsızlaşma bakmakla yükümlü olduğu bireylere birer insan değil de birer obje gibi davranması ve son olarak da kişisel başarısızlık da bireyin kendi kapasitesini ve işlevselliğini düşük ya da olumsuz olarak değerlendirmesi olarak tanımlanmaktadır (Maslach & Jackson, 1981, Maslach, Schaufeli & Leiter, 2001, Watts ve Robertson, 2011). MTÖ tükenmişlik alanında yapılan neredeyse bütün çalışmalarda kullanılan temel ölçüm aracıdır (Cordes & Dougherty, 1993, Maslach, Schaufeli & Leiter, 2001, Watts ve Robertson, 2011, Kutanis ve Karakiraz, 2013).

Maslach, Schaufeli ve Leiter (2001)'in yaptığı tükenmişlikle ilgili derleme çalışmasında yapılan ilk çalışmaların; tükenmişliğin bireylerle yüz yüze ilişkilerin gerektiği sağlık çalışanları ve öğretmenlik gibi meslek gruplarında daha çok yaşandığı fakat ilerleyen yıllarda yöneticiler gibi çok fazla sorumluluk istenilen meslek grubu üyelerinin de tükenmişlik yaşadıklarının farkedilmesi ile tükenmişlikle ilgili araştırmalar farklı meslek grupları ile yapılmaya başlandığını ifade etmişlerdir.

Yapılan alanyazın taramasında hemşireler (Gök Balcı, Demir, Kurdal, Koyuncu, Deniz, Tereci, Mandus, Yalçınkaya ve Öngel, 2013, Kaya, Kaya, Ayık ve Uygur, 2010, Gülseren, Karaduman ve Kültür, 2000), doktorlar (Helvacı ve Turhan, 2013), öğretmenler (Seferoğlu, Yıldız, Avcı Yücel, 2014), okul yöneticileri (Koçak, 2009), ve daha birçok farklı grupta araştırmaların yapıldığı tespit edilmiştir. Yapılan bu çalışmalar cinsiyet, iş yükü, eğitim, çalışma süresi ve medeni durum gibi bir çok değişkenin tükenmişlik ile olan ilişkisine ya da yordayıcılığına bakmıştır (Maslach, Schaufeli & Leiter, 2001, Gök Balcı ve Ark., 2013, kaya ve ark, 2010, Seferoğlu, Yıldız ve Avcı Yücel, 2014 Cordes & Dougherty, 1993, Watts ve Robertson, 2011).

Akademisyenlerin yaşadıkları zaman baskısı (Barnes, Agago ve Combs, 1998), kendilerinden beklentilerinin yüksek olması (Smith, Anderson ve Lovrich, 1995), araştırma ve yayın baskısı (Blix, Cruise, Mitchell ve Blix, 1994) en sık rastlanan tükenme nedenleri olarak bulunmuştur. Bunların yanısıra iş yükünün fazlalığı, sınıf sayılarının yüksek oluşu, öğrencilerin dersleri bölmesi, ücretlerin yetersiz oluşu ve baskı altında çalışma da akademisyenlerin tükenmelerine etki eden faktörler olarak tespit edilmiştir (Salami, 2006). Salami (2010) yaptığı başka bir araştırma da ise kişilik özellikleri ve sosyal destekle ilgili değişkenlerin hem birlikte hem de ayrı ayrı tükenmişliği etkilediğini tespit etmiştir. Buna göre kişilik ile sosyal destek kişisel başarı hissini olumlu yönde etkilerken, çevresel koşulların da tükenmişlik üzerinde önemli bir yordayıcı olduğunu bulmuştur. Azeem ve Nazir (2008) ise okutmanların öğretim görevlilerine göre daha az fakat profesörlere göre daha fazla duygusal tükenme yaşadıklarını tespit etmişlerdir. Malezya'da yapılan bir çalışmada ise akademisyenlerin yaklaşık %6'sının tükenmişlik yaşadığını tespit etmiş ve akademik kademesi daha düşük olanları daha fazla duygusal tükenme yaşadıklarını bulmuştur (Chen, W.S., Haniff, J., Siau, C.S., Seet, W., Loh, S.F., Jamil, M.H.A., Sa'at, N., ve Baharum, N., 2014). Türkiye'de farklı meslek gruplarına mensup bireylerle yapılan tükenmişlikle ilgili çalışma sayıları binler olarak görülürken 2000-2017 yılları arasında akademisyenlerle yapılan çalışma sayısının sadece 38 olması dikkat çekici bir unsur olarak değerlendirilmiştir.

Amaç

Bu araştırmanın amacı, akademisyenlerin tükenmişlik düzeylerini çeşitli değişkenlere ve ilgili kavramlara göre belirlemeye çalışan araştırma makalelerini; yapıldığı yıllara, konularına, kullanılan ölçme araçları ve örneklem gruplarına göre sınıflandırarak değerlendirmektir. Bu çalışma kapsamında cevap verilmesi gereken iki temel soru bulunmaktadır. Bunlar:

- 1- Akademisyenlerin yaşadıkları tükenmişlik hakkında neler bilinmektedir?
- 2- Tükenmişliğin önceden tahmin edilebilmesi ya da açıklanabilmesinde hangi değişkenler ön plandadır?

Yöntem

Akademisyenlerin tükenmişlik düzeylerini belirlemeye yönelik yapılan çalışmaların değerlendirilmesinin amaçlandığı bu çalışmada sistematik derleme yöntemi kullanılmıştır (Herdman, 2006). Sistematik derleme belirlenmiş bir konu üzerinde uygun kriterler sağlandığında elde edilen bilgilerin bir araya toplanma yöntemi olarak tanımlanabilmektedir (Higgins & Green, 2008).

Bu çalışmada, TÜBİTAK ULAKBİM EKUAL ve TÜBİTAK ULAKBİM hizmeti olan DergiPARK'ta yayınlanmış Türkçe ve İngilizce makaleler kullanılmıştır. 'Akademisyen' ve 'tükenmişlik' anahtar kelimeleri ile yapılan taramada konu ile ilgili olan TÜBİTAK ULAKBİM EKUAL'da toplam 27 ve TÜBİTAK ULAKBİM hizmeti olan DergiPARK'ta toplam 804 makaleye ulaşılmıştır. İlgili makaleler bilgisayar ortamında kodlanarak listelenmiştir. Tarama Ağustos 2017'de yapılmıştır.

Kapsam ve Sınırlılıklar

Bu araştırma, 2000-2017 yılları arasında 'akademisyen' ve 'tükenmişlik' anahtar kelimeleri ile yapılan tarama sonucunda elde edilen ve Türkiye sınırları dahilinde eğitim veren üniversite ve meslek yüksek okullarının akademisyenleri ile yapılan çalışmalarla sınırlıdır. Araştırmanın kapsamı dışında bırakılan çalışmalar okul yöneticileri, ilk ve orta öğretim öğretmenleri ve lise öğretmenleri ile ilgili yapılan çalışmaların yanı sıra örneklemelerinin Türkiye dışında öğretim veren üniversitelerde akademisyenlerden oluşan çalışmalar, akademisyenlerin tükenmişliğini ölçmeyi amaçlayan ölçek geliştirme çalışmaları ve literatür tarama ve derleme çalışmaları kapsam dışı bırakılmıştır. Bu ön eleme kriterleri uygulanarak araştırma kapsamında değerlendirilmeye alınan makale sayısı 37 olarak belirlenmiştir. Bu aşamada bu makaleler tek tek incelenmeye alınmıştır. Yapılan bu ikinci inceleme sırasında Eker, Anbar ve Karabıyık (2007) ve Karabıyık, Eker ve Anbar (2008) çalışmaları ile Demir, Türkmen ve Doğan (2015) ve Doğan, Demir ve Türkmen (2016) çalışmalarında aynı örneklem grubundan elde edilen verilerin kullanılmış olduğu görülüp bu çalışmalardan sadece birer tanesi araştırmaya dahil edilmiştir. Geçit (2012) çalışmasında bir tartışma platformu üzerinden orta öğretim ve lisede çalışan coğrafya öğretmenleri ve coğrafya akademisyenlerine ulaşılmış fakat çalışmada bu iki grubu karşılaştırmadığı ve bu iki grup arasındaki farklılıkları belirtmediği için bu çalışma da kapsam dışında bırakılmıştır. Kuntanis ve Karakiraz (2013), Karataş Aracı, Apalı ve Bekci (2016), Ayaz (2016) Kopenhag Tükenmişlik Ölçeği'ni; Öztürk (2013), Öğretmen Tükenmişlik Ölçeği'ni ve Bulut (2017)'de Tükenmişlik Düzeyi Ölçeği'ni çalışmalarında kullanmışlardır. Bahsedilen bu çalışmalarda ölçülen tükenmişlik Maslach Tükenmişlik Ölçeği'nde olduğu gibi duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı eksikliği boyutlarında olmadığı için araştırmalar arasında düzgün bir kıyasa gidilemeyeceği düşünüldüğü için kapsam dışında tutulmuşlardır. Sonuç olarak 29 çalışma belirlenen araştırma kriterlerine uygun bulunmuş ve değerlendirmeye alınmıştır (EK 1). Araştırmaya dahil edilme kriterlerinde izlenen yol Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Araştırmaya Dahil Edilme Kriterleri

Bulgular

Araştırmaya dahil edilen çalışmalar örneklem özellikleri, yapıldıkları coğrafi bölgeler, kullanılan ölçüm araçları, ortalama tükenmişlik puanları, kullanılan demografik değişkenler (yaş, cinsiyet, akademik ünvan, kıdem vs. gibi) ve tükenmişlikle ilgili görülen diğer durumlara göre sınıflandırılarak incelenmiştir.

Örneklem Özellikleri

İncelenen çalışmalarda örneklem büyüklükleri 48 kişi ile 648 kişi arasında değişmektedir. Ortalama örneklem büyüklüğü 213 kişi olarak hesaplanmıştır. Araştırmalara katılım gönüllülük ilkesi ile gerçekleştirilmiş ve hesaplanan örneklem büyüklüğüne ulaşıldığı bildirilmiştir. Geri dönüş oranları bazı araştırmalarda verilmemiş olmasına rağmen %9 ile % 99 arasında değişmektedir. Yapılan bütün araştırmalarda evreni temsil edilebilirlik oranının sağlandığı bildirilmiştir. Araştırma çerçevesinde katılımcıların genellikle erkek katılımcı oranları kadın katılımcı oranlarından daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Bunun yanısıra yine kullanılan örneklerde öğretim görevlisi ve araştırma görevlilerinin örneklerin büyük çoğunluğunu oluşturduğu profesör doktor ve doçent doktorların örneklerde daha az sayılarda temsil edildikleri de görülmüştür. Eğitim bilimleri, fen-edebiyat, mühendislik, diş hekimliği, idari ve iktisadi bilimler, ilahiyat, tıp, iletişim, hukuk, spor bilimleri fakültelerinin yanısıra meslek yüksek okulları ve İngilizce hazırlık okullarında görev yapmakta olan akademisyenlerde de tükenmişlik araştırılmıştır. Bazı çalışmalarda kolayda örneklem yolu izlenmiş ve üniversitelerin kurumsal e-posta adreslerine anketler gönderilmiş ve veri bu şekilde toplanmıştır. Farklı sosyodemografik özelliklerin anket formlarında toplanmasına rağmen neredeyse incelenen bütün çalışmalarda yaş, cinsiyet, medeni durum, akademik ünvan, haftalık ders yükü, ikinci öğretimde ders verilip verilmediği, çalışma yılı, kurumda çalışılan yıl ve çocuk sayısı değişkenleri hakkında bilgi toplandığı ifade edilse de bu verilerin dağılımları konusunda detaylı bilgi verilmemiştir. Örneklem özellikleri başlığı altında verilebilecek bir diğer bilgi de verilerin devlet üniversiteleri, vakıf üniversiteleri ve özel üniversitelerden toplandığı bilgisidir.

Kullanılan Ölçüm Araçları

İncelemeye alınan bütün araştırmalarda MTÖ kullanılmıştır. MTÖ yanısıra araştırmanın içeriğine bağlı olarak iş doyum, yaşam doyum, duygusal zeka, örgütsel sessizlik, organizasyonel sinizim, sosyal uyum, örgütsel adalet, özyeterlik, örgütsel vatandaşlık ve örgütsel güven ile ilgili ölçekler de uygulanmış ve tükenmişliğin bu belirtilen değişkenlerle ilişkisine bakılmıştır.

MTÖ'den elde edilen ortalama değerler Izgar (2001) ve Maslach ve Jackson (1981) değerlerinden düşük olduğu tespit edilmiştir. Izgar (2001) düşük duygusal tükenme (DT), duyarsızlaşma (D) ve kişisel başarı (KB) puanlarının sırasıyla 0-16, 0-6 ve 0-31 olarak bildirmiştir. Bu çalışmada bildirilen DT puanları 1,09-27,55 arasında değişmekte ve ortalama puan 9,88, D puanları 0,58-15,56 arasında değişmekte ve ortalama puan 4,96 ve KB puanları ise 1,15-36,73 arasında değişmekte ve ortalama puan 14,63 olarak hesaplanmıştır.

MTÖ	DT			D			KB		
	Min	Max	Ort.	Min	Max	Ort.	Min	Max	Ort.
	1,09	27,55	9,88	0,58	15,56	4,97	1,15	36,73	14,64

Tablo 1. MTÖ'den Elde Puan Ortalamaları

Cinsiyet ve Tükenmişlik

Cinsiyet değişkeninin tükenmişlik üzerine etkisi incelenen çalışmalarda farklılıklar göstermiştir. İncelenen bazı çalışmalarda kadın ve erkek katılımcıların tükenmişlik puanları arasında herhangi bir fark bulunamazken bazı çalışmalarda ise tükenmişlik alt boyutları arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Örneğin Budak ve Sürgevil (2005), Denizoğlu, Yılmaz, Akyıl ve Akyıl (2005), Küçüksüleymanoğlu (2007), Derinbay (2012), Ersoy, Kavalcı, Yel, Yılmaz, Kavalcı ve Aslan (2014) Çavuşoğlu, Ünver, Doğan, İslamoğlu ve Özdemir (2015) ve Gün ve Baskan (2017) çalışmalarında kadınların daha fazla duygusal tükenme yaşadıkları bulurken Çan, Topbaş, Yavuzılmaz, Çan ve Özgün (2006) erkeklerin daha fazla duygusal tükenme yaşadıklarını tespit etmiştir.

Denizoğlu, Yılmaz, Akyıl ve Akyıl (2005), Ersoy, Kavalcı, Yel, Yılmaz, Kavalcı ve Aslan (2014) erkeklerin duyarsızlaşma puanlarının kadınlara göre daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir buna karşın Eker, Anbar ve Karabıyık (2007) kadınların daha fazla duyarsızlaşam yaşadıklarını bulmuşlardır.

Gezer ve Yenel (2009), Kaygın ve Naktiyok (2012) erkeklerin kişisel başarı puanlarını yüksek bulurken Fadelelmula (2014) erkeklerin kişisel başarı puanlarını düşük bulmuş, Gün ve Baskan (2017) ise kadınların kişisel başarı puanlarını daha yüksek bulmuşlardır.

Medeni Durum ve Tükenmişlik

Medeni durum değişkeni de farklı araştırmalarda farklı sonuçlar vermektedir. Denizoğlu, Yılmaz, Akyıl ve Akyıl (2005), Küçüksüleymanoğlu (2007), İraz ve Ganiyusufoğlu (2011), Gün ve Baskan(2017) bekar katılımcıların duygusal tükenmişlik puanlarının daha yüksek olduğunu tespit ederken, Denizoğlu, Yılmaz, Akyıl ve Akyıl (2005), Küçüksüleymanoğlu (2007), İraz ve Ganiyusufoğlu (2011), Toker (2011), Can ve Tiyek (2015), Gün ve Baskan(2017) bekar katılımcıların duyarsızlaşma puanlarının daha yüksek olduğunu bulmuşlar, İraz ve Ganiyusufoğlu (2011), Gün ve Baskan (2017) bekar katılımcıların kişisel başarı puanlarını yüksek bulurken; Can ve Tiyek (2015) bekar katılımcıların kişisel başarı puanlarını düşük olarak tespit etmişler; Ardıç ve Polatçı (2008), Toker (2011), Çavuşoğlu, Ünver, Doğan, İslamoğlu ve Özdemir (2015) evli katılımcıların kişisel başarı puanlarını yüksek bulmuşlardır.

Demir, Türkmen ve Doğan (2015) bekarların tükenmişlik puanlarının daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir.

Akademik Ünvan ve Tükenmişlik

İncelenen çalışmalarda akademik ünvanın tükenmişlik düzeylerinde farklılıklar yarattığı görülmüştür. Genel olarak bakıldığında akademik ünvan yükseldikçe kişisel başarı artmakta, duygusal tükenme ve duyarsızlaşma azalmaktadır.

Budak ve Sürgevil (2005), Konakay (2013), Çavuşoğlu, Ünver, Doğan, İslamoğlu ve Özdemir (2015), Gün ve Baskan (2017) profesör doktor ve doçent doktorların kişisel başarılarının yardımcı doçent doktorlara ve öğretim görevlilerine göre daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Budak ve Sürgevil (2005), Toker (2011), Konakay (2013), Demir, Türkmen ve Doğan (2015), Çavuşoğlu, Ünver, Doğan, İslamoğlu ve Özdemir (2015), Gün ve Baskan (2017) araştırma görevlilerinin duygusal tükenme ve duyarsızlaşma puanları diğer tüm akademik ünvana sahip olan akademisyenlerden daha yüksek olarak bulunmuştur.

Denizoğlu, Yılmaz, Akyıl ve Akyıl (2005) ve Derinbay (2012)'ın yaptıkları çalışmalarda da akademik ünvanın artması kişisel başarı hissini artırırken duygusal tükenme ve duyarsızlaşma puanlarını düşürmüştür. Küçüksüleymanoğlu (2007), Eker, Anbar ve Karabıyık (2007), Ardiç ve Polatçı (2008) profesör doktorların kişisel başarılarının yüksek olduğunu ve duygusal tükenmeyi araştırma görevlileri ile yardımcı doçent doktorların en fazla yaşadığını tespit etmiştir. Gezer ve Yenel (2009), İraz ve Ganiyusufoğlu (2011) bütün akademik ünvan grupları içerisinde en fazla duygusal tükenme ve duyarsızlaşma yaşayan grubun yardımcı doçentler olduğunu tespit etmiştir. Merakoğlu, Kargın ve Erkal (2017) araştırma görevlilerinin bütün akademik ünvanlar içerisinde en fazla tükenme yaşayan grup olduğunu tespit etmiştir.

Yaş, Çalışma Yılı, Haftalık Ders Yükü ve Tükenmişlik

Yapılan çalışmalarda genç yaştaki akademisyenlerin duygusal tükenme ve duyarsızlaşma puanlarının yüksek, kişisel başarı puanlarının ise düşük olduğu tespit edilmiştir. Yaşın artması kişisel başarı hissini artırırken duygusal tükenme ve duyarsızlaşmayı azaltmaktadır. İncelenen çalışmalarda 41 yaş ve üzerindeki akademisyenlerin kişisel başarı hislerinin en yüksek buna karşın 21-30 yaş aralığındaki akademisyenlerin duygusal tükenme ve duyarsızlaşma puanlarının yüksek olduğu tespit edilmiştir (Denizoğlu, Yılmaz, Akyıl ve Akyıl, 2005, Çavuşoğlu, Ünver, Doğan, İslamoğlu ve Özdemir, 2015, Küçüksüleymanoğlu, 2007, Ardiç ve Polatçı, 2008, Gezer ve Yenel, 2009, İraz ve Ganiyusufoğlu, 2011, Toker, 2011, Konakay, 2013, Ersoy, Kavalcı, Yel, Yılmaz, Kavalcı ve Aslan, 2014, Can ve Tiyek, 2015, Demir, Türkmen ve Doğan, 2015, Çavuşoğlu, Ünver, Doğan, İslamoğlu ve Özdemir, 2015).

Benzer bir şekilde akademisyen olarak çalışma yılı arttıkça kişisel başarı hissi yükselmekte, duyarsızlaşma ve duygusal tükenme azalmaktadır. Meslekte 1-5 yıl çalışanların duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşma puanları yüksek iken 20 yıl ve üzeri çalışanların kişisel başarıları yüksek bulunmuştur (Denizoğlu, Yılmaz, Akyıl ve Akyıl, 2005, Eker, Anbar ve Karabıyık, 2007, İraz ve Ganiyusufoğlu, 2011, Ersoy, Kavalcı, Yel, Yılmaz, Kavalcı ve Aslan, 2014, Fadlelmula, 2014, Demir, Türkmen ve Doğan, 2015).

Haftalık ders yükünü hiç olmaması ve 20 saatin üzerinde olması durumunda duygusal tükenme ve duyarsızlaşma puanları artmakta kişisel başarı hissi ise düşmektedir (Çan, Topbaş, Yavuzylmaz, Çan ve Özgün, 2006, Çavuş, Gök ve Kurtay, 2007, Ardiç ve Polatçı, 2008, Ersoy, Kavalcı, Yel, Yılmaz, Kavalcı ve Aslan, 2014).

İdari Görev, Fakülte ve Tükenmişlik

Ardiç ve Polatçı (2008), Derinbay (2011), Can ve Tiyek (2015), idari görevin olmaması duyarsızlaştırma ve duygusal tükenme puanlarını artırırken idari görevin olması kişisel başarı hissini artırdığı bulmuştur.

İncelenen çalışmalar akademisyenlerin bağlı buldukları fakültelerle ilgili farklı bulgulara ulaşmışlardır. Ardiç ve Polatçı (2008) idari ve iktisadi bilimler fakültesinde çalışan akademisyenlerin kişisel başarı hislerinin eğitim bilimleri ve spor bilimleri fakültelerinde çalışan akademisyenlere göre daha düşük bulmuştur. Çavuşoğlu, Ünver, Doğan, İslamoğlu ve Özdemir (2015) ilahiyat fakültesinde çalışan akademisyenlerin duygusal tükenme puanlarının daha düşük, meslek yüksek

okullarında çalışan akademisyenlerin duyarsızlaşma puanlarının daha yüksek ve ziraat fakültesi ve meslek yüksek okullarında görev yapanların ise en düşük kişisel başarı hissine sahip olduklarını bulmuştur. Küçüksüleymanoğlu (2007) eğitim bilimler ve sağlık bilimleri fakültelerinde çalışan akademik personelin duyarsızlaşma puanlarının sosyal bilimlere göre yüksek, sağlık bilimleri fakültelerinde çalışanların ise kişisel başarı hissini eğitim bilimlerine göre daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir.

Çan, Topbaş, Yavuzylmaz, Çan ve Özgün (2006) tıp fakültesinde yaptıkları araştırmada ise cerrahi bilimlerde çalışan akademisyen hekimlerin dahili bilimlerde çalışan akademisyen hekimlere oranla daha fazla duygusal tükenme yaşadıklarını tespit etmiştir. Özel üniversitelerde çalışan akademisyenlerin kişisel başarı puanlarının diğer üniversitelerde çalışan akademisyenlere göre daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir (Kulavuz-Önal ve Tatar, 2017).

Tükenmişliğin Diğer Ölçüm Araçları İle İlişkisi

Bu bölümde MTÖ ile birlikte örnekleme verilmiş olan diğer ölçeklerden alınan puanlar ve tükenmişliğin alt alanları arasındaki ilişkiler verilecektir. Bu bölüm kişisel etkenler ve örgütsel etkenler olarak değerlendirilecektir.

i- Tükenmişliği Etkileyen Bireysel Etkenler

Arslan ve Acar (2013) yaşamdan alınan doyum arttıkça duygusal tükenme ve duyarsızlaşmanın azaldığını, kişisel başarının arttığını bulmuşlardır. İş doyumunun artması duyarsızlaşmayı azaltan bir faktör olarak bulunmuş, duyarsızlaşma yaşamdan alınan doyumunu artıran bir faktör olarak hesaplanmıştır.

Dinç, Bitlisli, Çetinceli ve Aydın (2013) Beş Faktör Kişilik ölçeği ile tükenmişlik arasındaki ilişkiye bakmıştır. Buna göre dışadönüklük arttıkça duygusal tükenme ve duyarsızlaşma puanları artarken sorumluluk arttıkça kişisel başarı hissi artarken duygusal tükenmenin azaldığını, nörotikliğinin duygusal tükenmeyi; açıklığın ise kişisel başarıyı artırdığını tespit etmişlerdir.

Konakay (2013), duygusal zeka ve tükenmişlik arasındaki ilişkiye bakmıştır. Duygusal tükenmenin pozitif duygusal değerlendirme ile olumlu pozitif duygusal yönetim ile olumsuz bir ilişki sergilediği, kişisel başarı hissini yükselmesi ile birlikte pozitif duygusal değerlendirme, pozitif duygusal yönetim ve empatik duyarlılığın arttığı, duygusal katılma ile pozitif duygusal yönetimin olumsuz bir ilişkisi olduğu ve duygusal yumuşamanın, empatik duyarlılığı artırdığını tespit etmiştir.

Taşlıyan, Kırık ve Çiftçi (2014) tükenmişliğin duygusal zeka ve iş doyumla olan ilişkisine bakmıştır. Buna göre işten alınan doyum arttıkça duygusal tükenme ve duyarsızlaşma azalmakta ve kişisel başarı hissi artmaktadır. Diğer taraftan duygusal tükenme ve duyarsızlaşma arttıkça duygusal zekada duygusal değerlendirme, duygusal yönetim, empatik duyarlılık ve duyguların pozitif kullanımı azalmakta, kişisel başarı arttıkça duygusal zekada duygusal değerlendirme, duygusal yönetim, empatik duyarlılık ve duyguların pozitif kullanımında artmaktadır.

Orhan ve Komşu (2016) özyeterlik, öğrenme tutumları ve iş tatmin ile tükenmişlik arasındaki ilişkiye bakmıştır. Buna göre duygusal tükenme ve duyarsızlaşma arttıkça özyeterlilik ve öğrenme ile ilişkin tutumlar azalmakta, iş tatmin arttıkça duygusal tükenme azalmaktadır. Özetle tükenmişlik düzeyi iş tatmini, özyeterliliği ve öğrenmeyle ilişkin tutumları azaltmaktadır.

Kulavuz-Önal ve Tatar (2017) tükenmişlik ile öğretmenlerin profesyonel aktivitelere katılımları arasındaki ilişkiye bakmış ve duygusal tükenme ve duyarsızlaşmanın profesyonel aktivitelere katılımı olumsuz yönde etkilediği yani azalttığını, kişisel başarı hissini artmasının ise profesyonel aktivitelere katılımı artırdığını tespit etmişlerdir.

ii- Tükenmişliği Etkileyen Örgütsel Nedenler

Kahya (2015) örgütsel sessizlik ve tükenmişlik arasındaki ilişkiye bakmıştır. Örgütsel sessizlik, yönetsel ve organizasyonel nedenler, birey kaynaklı korkular ve iş kaynaklı korkular tükenmişlik toplam puanını, duygusal tükenme ve duyarsızlaşma puanlarını artırmaktadır. Örgütsel sessizlik ve kişisel başarı arasında ise herhangi bir bağıntı tespit edilmemiştir.

Curun ve Özkılıççı (2016) örgütsel adalet algısı, çatışma eylem stilleri ve tükenmişlik arasındaki ilişkiye bakmıştır. Araştırmanın bulgularına göre duygusal tükenme ve duyarsızlaşmanın artması örgütsel adaleti olumsuz yönde etkilerken kaçınmacı ve zorlayıcı çatışma eylem stilini artırmaktadır. Diğer taraftan kişisel başarı hissi arttıkça örgütsel adalet algısı artmakta ve kaçınmacı çatışma eylem stilleri de azalmaktadır.

Karapınar, Camgöz ve Ekmekci (2016) tükenmişlik ve örgütsel güven arasındaki ilişkiye bakmıştır. Tükenmişlik arttıkça örgütsel güven azalmaktadır.

Gün ve Baskan (2017) örgütsel sinizim ve tükenmişlik arasındaki ilişkiye bakmış duygusal tükenme ve duyarsızlaşmanın artması bilişsel, duyuşsal, davranışsal ve örgütsel sinizimi olumsuz yönde etkilemektedir. Yani tükenmenin artması örgütsel sinizimi artırmaktadır.

Çankır (2017) örgütsel vatandaşlık ve tükenmişlik arasındaki ilişkiye bakmış ve duygusal tükenme ve duyarsızlaşmanın örgütsel vatandaşlığı azalttığını bulmuştur.

Tükenmişliği Yordayan Temel Değişkenler

Yapılan çalışmalarda işyükü (Budak ve Sürgevil, 2005), cinsiyet (Budak ve Sürgevil, 2005, Eker, Anbar ve Karabıyık, 2007, Kahya, 2015), çalışma yılı (Eker, Anbar ve Karabıyık, 2007, Kahya, 2015) çocuk sayısı (Eker, Anbar ve Karabıyık, 2007), medeni durum (Eker, Anbar ve Karabıyık, 2007) ve yaş (Kahya, 2015) değişkenlerinin tükenmişliği en çok yordayan değişkenler olduğunu tespit etmişlerdir.

Tartışma

Bu sistematik derleme çalışması Türkiye’de çalışan akademisyenlerin yaşadıkları tükenmişlikle ilgili verilerin bir araya getirilmesi ve akademisyenlerin tükenmişliğinin hangi koşullara bağlı olarak ortaya çıktığının tespit edilmesi ve özellikle hangi değişkenlerin akademisyenlerin tükenmişlikleri üzerinde etkili olduğunu bir araya getiren ilk çalışmadır.

Tükenmişlikle ilgili yapılan birçok çalışma olmasına rağmen akademisyenlerin tükenmişlikleri ile ilgili yapılan çalışmalar dünyada olduğu gibi Türkiye’de de sınırlı sayıdadır (Watts & Robertson, 2011). Yapılan çalışmaların bir çoğunda yaş, cinsiyet, akademik ünvan, ders yükü, medeni durum (Budak ve Sürgevil, 2005, Denizoğlu, Yılmaz, Akyıl ve Akyıl, 2005, Küçüksüleymanoğlu, 2007, Derinbay 2012, Ersoy, Kavalcı, Yel, Yılmaz, Kavalcı ve Aslan, 2014, Çavuşoğlu, Ünver, Doğan, İslamoğlu ve Özdemir, 2015, Gün ve Baskan, 2017, Çan, Topbaş, Yavuzyılmaz, Çan ve Özgün, 2006, Eker, Anbar ve Karabıyık, 2007, Gezer ve Yenel, 2009, Kaygın ve Naktiyok, 2012, Fadelelmula, 2014, İraz ve Ganiyusufoğlu, 2011, Toker, 2011 Can ve Tiyek, 2015, Ardiç ve Polatçı, 2008, Budak ve Sürgevil, 2005, Konakay, 2013, Demir, Türkmen ve Doğan, 2015, Derinbay, 2012, Çavuş, Gök ve Kurtay, 2007 Kulavuz-Önal ve Tatar, 2017) ve bunun gibi değişkenlerin tükenmişliği ne kadar etkilediğine bakılırken; bazı çalışmalar kişilik özellikleri ve duygusal zekayla olan ilişkisine (Arslan ve Acar, 2013 , Dinç, Bitlisli, Çetinceli ve Aydın , 2013, Konakay, 2013, Taşlıyan, Kırak ve Çiftçi, 2014, Orhan ve Komşu, 2016, Kulavuz-Önal ve Tatar , 2017) diğer bazı çalışmalar ise örgütsel vatandaşlık, örgütsel sessizlik, örgütsel sinizim vb. kavramların tükenmişlikle olan ilişkilerine bakmışlardır (Kahya, 2015, Curun ve Özkılıççı, 2016, Karapınar, Camgöz ve Ekmekci, 2016, Gün ve Baskan, 2017, Çankır, 2017).

Cinsiyet değişkeninin tükenmişlik üzerindeki etkisini yurtdışında inceleyen çalışmaların bir çoğu duygusal tükenmenin kadınlarda, duyarsızlaşmanın ise erkeklerde yüksek olduğunu bulmuşlardır (Maslach, Jackson ve Leiter, 1996, Lackritz, 2004, Ghorpade, Lackritz and Singh, 2007). Fakat Türkiye’de yapılan çalışmalar bu konuda farklı bulgular elde etmiştir. Budak ve Sürgevil (2005), Denizoğlu, Yılmaz, Akyıl ve Akyıl (2005), Küçüksüleymanoğlu (2007), Derinbay (2012), Ersoy, Kavalcı, Yel, Yılmaz, Kavalcı ve Aslan (2014) Çavuşoğlu, Ünver, Doğan, İslamoğlu ve Özdemir (2015) ve Gün ve Baskan (2017) çalışmalarında kadınların daha fazla duygusal tükenme yaşadıkları bulurken Çan, Topbaş, Yavuzyılmaz, Çan ve Özgün (2006) erkeklerin daha fazla duygusal tükenme yaşadıklarını tespit etmiştir. Denizoğlu, Yılmaz, Akyıl ve Akyıl (2005), Ersoy, Kavalcı, Yel, Yılmaz, Kavalcı ve Aslan (2014) erkeklerin duyarsızlaşma puanlarının kadınlara göre daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir buna karşın Eker, Anbar ve Karabıyık (2007) kadınların daha fazla duyarsızlaşma

yaşadıklarını bulmuşlardır. Yurtdışında yapılan çalışmalar ile Türkiye’de yapılan çalışmaların farklılıklarının kültürel faktörlerden kaynaklandığı düşünülmüştür.

Yaş, çalışma yılı, akademik ünvan, medeni durum ve ders yükü değişkenleri ile tükenmişlik arasındaki ilişki ise yurt dışı araştırmaları ile benzer bir şekilde ortaya çıkmıştır. Türkiye’de yapılan çalışmalarda genç yaşta olanların tükenmişlik puanları daha yaşlı olan akademisyenlere göre daha yüksek bulunmuştur. Bunun yanısıra iş yükünün artması da benzer bir şekilde tükenmişliği artıran bir etken olarak ortaya çıkarken, çalışma yılının artması tükenmişliği azaltan bir etken olarak tespit edilmiştir (Maslach, Jackson ve Leiter, 1996, Lackritz, 2004, Ghorpade, Lackritz and Singh, 2007, Denizoğlu, Yılmaz, Akyıl ve Akyıl, 2005, Çavuşoğlu, Ünver, Doğan, İslamoğlu ve Özdemir, 2015, Küçüksüleymanoğlu, 2007, Ardiç ve Polatçı, 2008, Gezer ve Yenel, 2009, Iraz ve Ganiyusufoğlu, 2011, Toker, 2011, Konakay, 2013, Ersoy, Kavalcı, Yel, Yılmaz, Kavalcı ve Aslan, 2014, Can ve Tiyek, 2015, Demir, Türkmen ve Doğan, 2015, Çavuşoğlu, Ünver, Doğan, İslamoğlu ve Özdemir, 2015). Daha genç yaştaki akademisyenlerin İş yükünün fazlalığı, deneyimlerin yeterli olmaması gibi etkenlerin yanısıra hayata yeni başlamış olmalarının da etkileri ile birlikte tükenmişliği artırdığı düşünülmüştür.

Derleme kapsamında incelenen çalışmalarda tükenmişlik değerleri Izgar (2001) ve Maslach ve Jackson (1981) değerlerinden daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Bütün çalışmalarda evreni temsil eden örnekleme ulaşıldığı ifade edilse de yapılan çalışmaların kesitsel çalışmalar olmasının yanısıra, araştırmaya katılmayan katılımcıların özellikleri hakkında verilen bilgilerin yetersiz oluşu düşük değerlerin Guidotti (1995)’in bahsettiği ‘sağlıklı çalışan etkisi’ olarak değerlendirmek mümkün olabilir. Tükenmişlik yaşamayan katılımcılar çalışmaya dahil olurken tükenmişlik yaşayan katılımcıların çalışma kapsamı dışında kaldıkları düşünülmüştür. Benzer bir yorum Watts ve Robertson (2011) tarafından da yapılmıştır.

Yapılan çalışmalar kapsamında akademisyenlerin akademik hayat içerisinde esas güçlüklerinden biri olan yayın baskısı sadece bir tek çalışmada dikkate alınmış (Demir, Türkmen ve Doğan, 2015) fakat bunun tükenmişlikle ilgili bir bağlantısının olup olmadığı değerlendirilmemiştir. Blix, Cruise, Mitchell ve Blix (1994) akademisyenlerin yaşadıkları tükenmişlikte en temel etkenin yayın baskısı olduğunu bildirmiştir. Benzer bir bulgu da Tijdink, Vergouwen ve Smulders (2013) tarafından bildirilmiş; yayın baskısının tükenmişliği etkileyen temel etkenlerden biri olduğunu ve daha kıdemli olan profesörlerin yayın baskısını en az hisseden grup olduklarını bulmuşlardır.

Bu derleme kapsamında incelenen çalışmaların bir kısmında bireysel kişilik özellikleri ve duygusal zeka gibi faktörlerin de tükenmişlikle ilişkisine bakılmıştır. Dinç, Bitlisli, Çetinceli ve Aydın (2013)’ın yapmış olduğu çalışmada dışadönüklük, nevroitiklik ya da sorumluluk gibi bazı kişilik özelliklerinin tükenmişlikle ilişkili olduğunu saptamışlardır. Yine benzer bir şekilde Magnano, Paolillo ve Barrano (2015) kişilik ve tükenme arasındaki ilişkiye bakmış ve kişilik özelliklerinin organizasyonel faktörlerle birleşip tükenmişliği etkileyen temel faktörlerden biri olduğunu tespit etmişlerdir. Kişilik özelliklerinin yanısıra duygusal zeka ile tükenmişlik arasındaki ilişkilere bakılmıştır. Duygusal zeka alt alanları ile tükenmişlik boyutları arasında ilişkiler bulunmuştur (Konakay, 2013, Taşlıyan, Kırak ve Çiftçi, 2014). Duygusal zekalarını etkili bir biçimde kullanan bireylerin daha az tükenmişlik yaşadıklarını tespit etmişlerdir. Zysberg, Orenshtein, Gimmon ve Robison (2016) eğitimcilerle yapmış olduğu bir çalışmada duygusal zeka ne kadar etkili kullanılırsa tükenmişliğin azaldığını bulmuşlardır.

Tükenmişliği etkileyen diğer bir unsur olan organizasyonel faktörler de bu çalışmanın kapsamındaki makalelerde incelenmiştir. Kahya (2015), tükenmişlik arttıkça örgütsel sessizliğin arttığını, Curun ve Özkılıççı (2016) tükenmişlik arttıkça örgütsel adalet algısının azaldığını, Karapınar, Camgöz ve Ekmekci (2016) tükenmişliğin örgütsel güveni azalttığını, Gün ve Baskan (2017) tükenmişliğin örgütsel sinizimi artırdığını ve son olarak da Çankır (2017) tükenmişliğin örgütsel vatandaşlık duygusunu olumsuz olarak etkilediğini bulmuştur. Özler ve Atalay (2011) ve Volpe, Mohammed, Hopkins, Shapiro ve Dellasega (2014) tarafından da tespit edilmiştir.

Bu sistematik derleme kapsamında incelenen çalışmalar sonucunda akademisyenlerin yaşadıkları tükenmişliğin hem bireysel hem de algılanan örgütsel yapıya bağlı olarak değişebileceği sonucuna varılabilir. Bu çalışmanın ardından Türkiye’de çalışan akademisyenlerin tamamını temsil edebilecek

bir örneklem ile çalışılması ve akademisyenlerin tükenmişlik düzeyleri ile ilgili ulusal bir verinin oluşturulması tükenmeye neden olan temel etkenlerle ilgili daha detaylı bir bilgi edinmemize ve akademisyenlerin tükenmelerine neden olan etkenlerin azaltılması için önlemler alınmasına yardımcı olacağı düşünülmüştür.

KAYNAKÇA

Ardıç, K., ve Polatçı, S. (2008). Tükenmişlik Sendromu Akademisyenler Üzerinde Bir Uygulama (GOÜ Örneği), Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(2), 69-96.

Arslan, R., ve Acar, B.N. (2013). A Research on Academics on Life Satisfaction, Job Satisfaction and Professional Burnout, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18(3), 281-298.

Azeem, S.M. ve Nazir, N.A. (2008). A Study of Job Burnout among University Teachers, Psychology Developing Societies, 20(1):51-64.

Barnes, L.L.B., Agago, M.O & Coombs, W.T. (1998). Effects of job-related stress on faculty intention to leave academia. Research in Higher Education. 39, 457-469.

Blix, A.G., Cruise, R.J., Mitchell, B.M. & Blix, G.G. (1994). Occupational stress among university teachers. Educational Research, 36, 157-169.

* Budak, G. Ve Sürgevil, O. (2005). Tükenmişlik ve Tükenmişliği Etkileyen Örgütsel Faktörlerin Analizine İlişkin Akademik Personel Üzerinde Bir Uygulama, D.E.Ü.İİ. B.F Dergisi, 20(2): 95-108.

*Can, A., ve Tiyek, R. (2015). Tükenmişlik Sendromu: Akademik Personel Üzerinde Bir Uygulama, Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4(1), 72-93.

Chen, W.S., Haniff, J., Siau, C.S., Seet, W., Loh, S.F., Jamil, M.H.A., Sa'at, N., ve Baharum, N., (2014). Burnout in Academics: An Empirical Study in Private Universities in Malaysia, The International Journal of Social Sciences and Humanities Invention, 1(2):62-72.

Cordes, C.L. ve Dougherty, T.W., (1993). A review and an integration of research on job burnout, Academy of Management Review, 18(4):621-656.

*Curun, F., ve Özkılıçcı, G. (2016). Vakıf Üniversitesinde çalışan Akademisyenlerde Tükenmişliğin Yordayıcıları: Örgütsel Adalet Algısı ve çatışma Çözme Stilleri, Psikoloji Çalışmaları Dergisi, 36(1):65-80.

*Çan, E., Topbaş, M., Yavuzylmaz, A., Çan, G. Ve Özgün, Ş. (2006). Karadeniz Teknik Üniversitesi Tıp Fakültesindeki Araştırma Görevlisi Hekimlerin Tükenmişlik Sendromu ile İş Doyumu Düzeyleri ve İlişkili Faktörler, O.M.Ü. Tıp Dergisi, 23(1):17-24.

*Çankır, B. (2017). Akademisyenlerde Tükenmişliğin Örgütsel vatandaşlık Davranışı Üzerine Etkisi, Yönetim Bilimleri Dergisi, 15829):193-209.

*Çavuş, M.F., Gök, T. Ve Kurtay, F. (2007). Tükenmişlik: Meslek Yüksekokulu Akademik Personeli Üzerine Bir Araştırma, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(2): 97-108.

*Çavuşoğlu, G., Ünver, Ş., Doğan, E., İslamoğlu, İ., ve Özdemir, S. (2015). Spor Bilimleri Fakültesi Öğretim Elemanları ile Diğer Fakülte Öğretim Elemanlarının Tükenmişlik Düzeylerinin Karşılaştırılması, Spor Yönetimi ve Bilgi Teknolojileri Dergisi, 10(1):4-12.

*Demir, R., Türkmen, E., ve Doğan, A. (2015). Akademisyenlerin Tükenmişlik Düzeylerinin Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1(4): 1194-1222.

* Denizoğlu, S., Yılmaz, B., Akyıl, R., ve Akyıl, M.Ş. (2005). Atatürk Üniversitesinde Dış Hekimliği Fakültesinde Çalışan Dış Hekimlerinin ve Hemşirelerin Mesleki Durum Değerlendirmesi, Bölüm II: Tükenmişlik, Atatürk Ünivesitesi, Dış. Hek.Fak. 15(2), 43-53.

*Derinbay, D. (2012). Öğretim Elemanlarının İş Doyumları ile Mesleki Tükenmişliklerinin İncelenmesi (Pamukkale Üniversitesi Örneği), *e-Journal of New World Sciences Academy*, 7(3): 910-928.

*Dinç, M., Bitlisli, F., Çetinceli, E., ve Aydın, S.Z. (2013). ÖĞRETİM Elemanlarının Tükenmişliğinde Beş faktör Kişilik Özelliklerinin Etkisi: Süleyman Demirel Üniversitesi Meslek Yüksekokulları Örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 4(9), 44-69.

*Doğan, A., Demir, R., ve Türkmen, E. (2016). Rol Belirsizlinin, Rol Çatışmasının ve Sosyal Desteğin Tükenmişliğe Etkisi: Devlet ve Vakıf Üniversitelerinde çalışan Akademik Personelin Tükenmişlik Düzeylerinin Karşılaştırılması, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(1), 37-67.

*Eker, M., Anbar, A., ve Karabıyık, I. (2007). The Relationship Between Demographic Characteristics and Burnout Among Academicians in Turkey, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 34, 14-35.

*Ersoy, S., Kavalcı, C., Yel, C., Yılmaz, F., Kavalcı, G., ve Aslan, Ö. (2014). Tıp Fakültesi Hastahaneleri ve Sağlık Bakanlığı Eğitim ve Araştırma Hastaneleri'nde çalışan Acil Tıp Asistanlarının Tükenmişlik Düzeylerinin Karşılaştırılması, *Ankara Med J*, 14(2), 41-45.

*Fadlelmula, F.K. (2014). Academicians' Burnout Levels, *OMÜ Eğt. Fak.Derg.*, 33(2),422-438.

Freudenberger, H. J. (1974). Staff Burnout, *Journal of Social Issues*, Vol. 30, pp. 159 – 165.

*Gezer, E., ve Yenel, F. (2009). Stres Veren Yaşam Olaylarının Öğretim Elemanlarının Depresyon ve Tükenmişlik Düzeylerine Etkisi, *gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, XIV (4), 1-13.

Ghorpade, J., J. Lackrtiz, ve G. Singh (2007). Burnout and personality: Evidence from academia. *Journal of Career Assessment*, 15: 240–56.

Gök Balcı, U., Demir, Ş., Kurdal, Yıldız, Kotuncu, G., Deniz, Y., Tereci, Ö., Mandus, F., Yalçınkaya, S. Ve Öngel, K. (2013). Hemşirelerde Tükenmişlik ve Yorgunluk Semptomları, *Tepecik Eğit Hast Derg*; 23(2):83-87.

Guidotti, T. (1995). Occupational mortality among firefighters: Assessing the association. *Journal of Occupational and Environmental Medicine* 37: 1348–56.

Gülseren, Ş., Karaduman, E., Kültür, S. (2000). Hemşire ve teknisyenlerde tükenmişlik sendromu ve depresif belirti düzeyi. *Kriz Dergisi*; 8(1): 27–38.

*Gün, F., ve Başkan, Atanur, G. (2017). Öğretim Elemanlarının Algılarına Göre Örgütsel Sinizm ile Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(2):361-379.

Helvacı, I., ve Turhan, M. (2013). Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi: Silifke'de Görev Yapan Sağlık Çalışanları Üzerinde bir Araştırma, *İşletme ve İktisat çalışmaları Dergisi*, 1(4):58-68.

Herdman, E.A. (2006). Derleme Makale Yazımında, Konferans ve Bildiri Sunumu Hazırlamada Pratik Bilgiler, *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 3(1):2-4.

Higgins, P.T.J. ve Green, S. (2008). *Cochrane Handbook for Systematic Reviews of Interventions*, Wiley-Blackwell, England.

Izgar, H. (2001). *Okul Yöneticilerinde Tükenmişlik*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

*İraz, R., ve Ganiyusufoğlu, A. (2011). Örgütlerde Mesleki Tükenmişlik ve Akademisyenler Üzerinde Bir Uygulama, *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 21, 451-472.

*Kahya, C. (2015). Örgütsel Sessizlik ve Tükenmişlik Sendromu İlişkisi, *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(10), 523-546.

*Karabıyık, I., Eker, M., ve Anbar, A. (2008). Determining the factors that affect burnout among academicians, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(2), 91-115.

*Karapınar, P.B., Camgöz, S.M., ve Ekmekci, Ö.T(2016). The Mediating Effect of Organizational Trust on the Link between the Areas of Work Life and Emotional Trust, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 16(6):1947-1980.

Kaya, N., Kaya, H., Ayık, S.E., Uygur, E. (2010). Bir devlet hastanesinde çalışan hemşirelerde tükenmişlik. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1):401-19.

*Kaygın, E., ve Naktiyok, A. (2012). Tükenmişlik ve İş Tatmini Arasındaki İlişki: Akademik Personel Üzerinde Bir Araştırma, *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16(1), 99-118.

Koçak, R. (2009). Okul Yöneticilerinin Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1):65-83.

Konakay, G. (2013). Akademisyenlerde Duygusal Zeka Faktörlerinin Tükenmişlik Faktörleri İle İlişisine Yönelik Bir Araştırma: Kocaeli Üniversitesi Örneği, *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 121-144.

Kulavuz-Önal, D., ve Tatar, S. (2017). Teacher burnout and participation in professional learning activities: Perspectives from university English language instructors in Turkey, *Journal of Language and Linguistic Studies*, 13(1): 283-303.

Kutanis, R.Ö. ve Karakiraz A. (2013). Akademisyenlerde Tükenmişliğin Kopenhag Tükenmişlik Envanteri(CBI) ile Ölçülmesi: Bir Devlet Üniversitesi Örneği, *İşletme Bilimi Dergisi*, 1(2): 13-30.

Küçüksüleymanoğlu, R. (2007). Eğitim Fakültesi Öğretim Elemanlarının Tükenmişlik Düzeyleri, *Eurasian Journal of Educational Research*, 28, 101-112.

Lackritz, J.R. (2004). Exploring burnout among university faculty: Incidence, performance and demographic issues. *Teaching and Teacher Education* 20: 713-29.

Magnano, P. Paolillo, A. Ve Barrano, C. (2015). Relationships between Personality and Burn-Out: An Empirical Study with Helping Professions' Workers, *International Journal of Humanities and Social Science Research*, 1:10-19.

Markaroğlu, K., Kargın, N.Ç., ve Erkal M.A. (2017). Bir iş Hekimliği Fakültesi Çalışanlarında Periyodik Muayene, Viral Parametreler, Tükenmişlik Sendromu ve Depresyon Durumlarının Değerlendirilmesi *Euras J Fam Med*, 6(1):25-34.

Maslach, C. ve S. E. Jackson (1981). The Measurement of Experienced Burnout, *Journal of Occupational Behavior*, Vol. 2, pp. 99 – 113.

Maslach, C., S.E. Jackson, ve M.P. Leiter (1996). Maslach Burnout Inventory Manual. 3rd ed. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.

Maslach, C., W. B. Schaufeli ve M.P. Leiter (2001). Job Burnout Annual Review Psychology, Vol. 52, pp. 397 – 422.

Orhan, U., ve Komşu, U.C. (2016). Akademisyenlerde Özyeterlik Algılarının ve Tükenmişlik Düzeylerinin, Öğrenmeye Yönelik Tutuma ve İş Tatminine Etkisi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(3):1-18.

Özler, D.E. ve Atalay, C.G. (2011). A research to determine the relationship between organizational cynicism and burnout levels of employees in health sector, Business and Management Review, 1(4):26-38.

Taşlıyan, M., Hırlak, B., ve Çitçi, G.E. (2014). Akademisyenlerin Duygusal Zeka, İş Tatmini ve Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişki, Journal of Business Reserach Turk, 6(3), 63-80.

Tijdink, J. K., Vergouwen, A. C. M., & Smulders, Y. M. (2013). Publication Pressure and Burn Out among Dutch Medical Professors: A Nationwide Survey. PLoS ONE, 8(9), e73381.

*Toker, B. (2011). Burnout Among University Academicians: An Empirical Study on the Universities of Turkey, Doğu Üniversitesi Dergisi, 12(1), 114-127.

Salami, S.O. (2006). Management of stress among trainee-teachers through cognitive behaviour therapy. Personality Study and Group Behaviour, 26, 1-25.

Salami, S.O. (2010). Job Stress and Burnout among Lecturers: Personality and Social Support as Moderators, Asian Social Science, 7(5): 110-121.

Seferoğlu, S.S., Yıldız, H. Ve Avcı Yücel, Ü. (2014). Öğretmenlerde Tükenmişlik: Tükenmişliğin Göstergeleri ve bu Göstergelerin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi, Eğitim ve Bilim, 39(174):348-364.

Smith, E. Anderson, J.L. ve Lovrich, N.P. (1995). The multiple sources of workplace stress among land-grantuniversity faculty. Research in Higher Education, 36, 261-282.

Volpe, R. L., Mohammed, S., Hopkins, M., Shapiro, D., ve Dellasega, C. (2014). The Negative Impact of Organizational Cynicism on Physicians and Nurses. The Health Care Manager, 33(4), 276–288.

Watts, J. ve Robertson, N. (2011). Burnout in university teaching staff: A systematic literature review, Educational Research, 53(1), 33-50.

Zysberg, L., Orenshtein, C., Gimmon, E., & Robinson, R. (2016, April 11). Emotional Intelligence, Personality, Stress, and Burnout Among Educators. International Journal of Stress Management. Advance online publication. <http://dx.doi.org/10.1037/str0000028>.

* *Sistematiik Derleme çalışmasına dahil edilen makaleler.*

Yazar ve Yıl	Üniversite	Fakülte	Örneklem Sayısı	Geri Dönüş	Örneklem Özellikleri	Ölçüm Araçları	Değişkenler	MTÖ Ortalama Puanları
Budak ve Sürgevil, 2005	9 Eylül Üniversitesi	İBBF	185	%88	%35 K, %63 E %21 Prof. Dr., %5 Doç.Dr., %22 Yrd.Doç.Dr. %2 Öğrt.Gör., %48 Araş.Gör.	MTÖ, Çalışma Yaşam Alanları Araştırılm ası Ölçeği	Yaş, Cinsiyet, Medeni Durum, Çocuk Sayısı, Akademik Ünvan, Çalışılan Bölüm	DT 1,19±0,63 D 0,65±0,54 KB 2,95±0,49
Denizoglu, Yılmaz, Akyl ve Akyl, 2005	Atatürk Üniversitesi	Diş Hekimliği Fakültesi	117	%91,4	%64,1 K, %35,9 E %9,4 Prof. Dr., %2,6 Doç.Dr., %18,8 Yrd.Doç.Dr. %18,8 Öğrt.Gör., %37,6 Araş.Gör.	MTÖ	Yaş, Cinsiyet, Medeni Durum, Çalışma Yılı, Akademik Ünvan, İş Yeri Zararları, Çalışma Ortamı İle İlgili Sorunlar.	Her bir sosyo- demografik değişken için ayrı ayrı hesaplanmıştır.
Çan, Topbaş, Yavuzylmaz, Çan ve Özgün, 2006	Karadeniz Teknik Üniversitesi	Tıp Fakültesi (Dahili ve Cerrahi Bilimlerde Görev yapan Asistan Hekimler.)	192	%89,3	%42,2 K, %57,8 E (Diğer oranlar verilmemiştir).	MTÖ İDÖ İş Doyum Ölçeği	Yaş, Cinsiyet, Medeni Durum, Çocuk Sayısı, ÖSYS Kaçıncı Tercih, Mezun Olunan Tıp Fakültesi, Nöbet Sayısı, Günlük Yaşam Zorlukları, Alkol/Sigara Kullanımı.	Her bir sosyo- demografik değişken için ayrı ayrı hesaplanmıştır.
Çavuş, Gök ve Kurtay, 2007	Çukurova Üniversitesi Selçuk Üniversitesi	MYO	79	%89	%81 K, %19 E %12,7'si 21-30 yaş, %45,6'sı 31-40 yaş, %34,2'si 41-50 yaş, %11,4 öğretim üyesi, %77,2 öğretim görevlisi ve %11,4 okutman.	MTÖ	Yaş, Cinsiyet, Medeni Durum, Çocuk Sayısı, Akademik Ünvan, Çalışılan Bölüm, Çalışılan Konum, İdari Görev, Gece Eğitimi, Toplam Ders Yükü.	DT 2,09±0,72 D 4,05±0,47 KB 2,07±0,55
Küçükşüeym anoglu, 2007	Uludağ Üniversitesi	Eğitim Bilimleri	105	%76,8	%49,52 K, %50,47 E %1,9 Prof. Dr., %3,8 Doç.Dr., %22,85 Yrd.Doç.Dr. %43,8 Öğrt.Gör.,%16, 19 Okutman, %12,38 Araş.Gör.	MTÖ	Yaş, Cinsiyet, Medeni Durum, Alan, Çalışma Süresi, Akademik Ünvan, ÜDS/KPSS Puanı	Her bir sosyo- demografik değişken için ayrı ayrı hesaplanmıştır.
Eker, Anbar ve Karabiyik, 2007 (Karabiyik, Eker ve Anbar, 2008)	Türkiye Geneli	İİBF	160	%40	%66 K, %34 E %9,4 Prof. Dr., %12,6 Doç.Dr., %30,2 Yrd.Doç.Dr., %12,6 Okutman, %35,2Araş.Gör.	MTÖ	Yaş, Cinsiyet, Medeni Durum, Çocuk Sayısı, Eğitim Düzeyi, Akademik Ünvan, Kuru, Açılış Yılı, Kurumdaki Çalışma Yılı	DT 10,20±6,10 D 2,92±2,64 KB 11,6±3,44 GT 24,72±10,25
Ardıç ve Polatçı, 2008	Gaziosman paşa Üniversitesi	Taşlıçiftlik Kampüsü	200	%99	Sosyo- demografik değişkenlere	MTÖ	Yaş, Görev Birimi, Medeni	DT 19,53 D 8,35 KB 30,96

					göre dağılımlar verilmemiş.		Durum, Çocuk Sayısı, Akademik Ünvan, İdari Görev, Haftalık Ders Yüktü, Çalışma Süresi, Kıdem	
Gezer ve Yenal, 2009	Türkiye Geneli, Devlet Üniversiteleri	BESYO	365	Ø	%23,28K, %76,71 E %5,2 Prof. Dr., %23,01 Yrd.Doç.Dr., %42,74 Öğretim Görevlisi, %29,04 Araş.Gör.	MTÖ BDÖ Sosyal Uyumu Ölçme Skalası	Yaş, Cinsiyet, Medeni Durum, Yönetel Görev, Akademik Ünvan, Çalışılan Bölge.	DT 1,09±0,62 D 0,65±0,55 KB 1,23±0,64
İraz ve Ganiyusufoğlu, 2011	Selçuk Üniversitesi	Eğitim Bilimleri Edebiyat Fakültesi İİBF, İlahiyat Fakültesi, SBMYO	151	%87,79	% 36,4 K, % 63,6 E. % 9,3 Prof. Dr., %7,3 Doç.Dr., % 19,2 Yrd. Doç. Dr., % 14,6 Öğrt. Gör., %49,7 Araşt. Gör.	MTÖ	Yaş, Cinsiyet, Medeni Durum, Mesleki Kıdem, Öğrenim Durumu, Akademik Ünvan, Çalışılan Birim	Her bir sosyo-demografik değişken için ayrı ayrı hesaplanmıştır.
Toker, 2011	Türkiye Geneli	Tüm Fakülteler	648	%9	% 50,6 K, % 49,4 E. % 13,9 Prof. Dr., % 10,1 Doç.Dr., % 20,6 Yrd. Doç. Dr., % 16,9 Öğrt. Gör., %35,9 Araşt. Gör., %0,6 Okutman, %2,0 Uzman.	MTÖ	Yaş, Cinsiyet, Akademik Ünvan, Medeni Durum	DT 12,24±5,85 D 3,84±2,94 KB 22,47±4,09
Kaygın ve Naktiyok, 2012	Kafkas Üniversitesi	Tüm Fakülteler	218	%94,37	% 33 K, % 67 E. % 8,7 Prof. Dr., %7,8 Doç.Dr., % 32,1 Yrd. Doç. Dr., % 25,6 Öğrt. Gör., %19,3 Araşt. Gör., %3,7 Okutman.	MTÖ İş tatmin Ölçeği	Yaş, Cinsiyet, Medeni Durum, Çocuk Sayısı, Eğitim Düzeyi, Akademik Ünvan, Açılış Yılı, Kurumdaki Çalışma Yılı, İdari Görev	DT 3,89±0,661 D 3,77±0,595 KB 4,15±0,691 GT 3,90±0,50
Derinbay, 2012	Pamukkale Üniversitesi	Eğitim Bilimleri	70	Ø	% 45,7 K, % 54,3 E. % 1,4 Prof. Dr., %5,7 Doç.Dr., % 58,6 Yrd. Doç. Dr., % 18,6 Öğrt. Gör., %12,9 Araşt. Gör., %2,9 Dr.	MTÖ MİDÖ	Yaş, Cinsiyet, Akademik Ünvan, çalışma Süresi, Ders Yüktü, Çalışma Süresi, İdari Görev, Yurt Dışına Çıkma	Her bir sosyo-demografik değişken için ayrı ayrı hesaplanmıştır.
Arslan ve Acar, 2013	Uşak Üniversitesi	Tüm Fakülteler	170	Ø	% 38,8 K, % 61,2 E. % 2,4 Prof. Dr., %5,9 Doç.Dr., % 28,8 Yrd. Doç. Dr., %36,5 Araşt. Gör., %24,7 Okutman, %1,8 Uzman.	MTÖ Hackman & Oldham İş Doyum Ölçeği Yaşam Doyum Ölçeği	Yaş, Cinsiyet, medeni durum, akademik ünvan, haftalık ders yüktü, gelir düzeyi, iş değiştirme isteği	Ortalama ve standart sapma değerleri belirtilmemiş.
Dinç, Bitlislisi, Çetinceli ve Aydın, 2013	Süleyman Demirel Üniversitesi	MYO	75	%91,46	% 37,66 K, % 62,34 E. % 9,09 Yrd. Doç. Dr., %6,49 Dr., %75,32 Öğrt. Gör., %6,49 Okutman, %2,6	MTÖ NEO-FFI	Yaş, Cinsiyet, medeni Durum, Eğitim Durumu, Akademik Ünvan, Ders Çeşitliliği, Kıdem, İdari	Ortalama ve standart sapma değerleri belirtilmemiş.

					Uzman.		Görev, II. Öğretimde ders verme	
Konakay,2013	9 Eylül Üniversitesi	Eğitim Bilimleri, Teknik Eğitim Fakültesi, İletişim Fakültesi, İİBF, Hukuk Fakültesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Mühendislik Fakültesi	280	%50	% 47,1 K, % 52,9 E. % 8,9 Prof. Dr., %10,7 Doç.Dr., % 31,4 Yrd. Doç. Dr.,% 8,6 Öğrt. Gör., %40,4 Araşt. Gör.	MTÖ EI 12(Duygu sal IQ)	Yaş, Cinsiyet, medeni Durum, Alan, Akademik Ünvan, Görev Yılı	DT 3,70±0,86 KB 3,76±0,58 DK 3,69±0,84 DY 3,39±0,56 D 3,90±0,56
Taşlıyan, Kırık ve Çiftçi, 2014	Sütçü İmam Üniversitesi Kilis 7 Aralık Üniversitesi Kırıkkale Üniversitesi	Tüm Fakülteler	291	%97	% 34,7 K, % 65,3E. % 3,4 Prof. Dr., % 12 Doç.Dr, % 28,2 Yrd. Doç. Dr.,% 22,7 Öğrt. Gör., %18,9 Araşt. Gör. 6,2% Arş.Gör.Dr., %3,1 Öğr.Gör.Dr., %1,4 Uzman, %4,1 Okutman.	MTÖ EI 12 MİDÖ	Cinsiyet, Medeni Durum, çalışılan Birim, Akademik Ünvan, Yaş, İdari Görev, Çalışma Süresi, Üniversite	Her bir sosyo-demografik değişken için ayrı ayrı hesaplanmış.
Ersoy, Kavalcı, Yel, Yılmaz, Kavalcı ve Aslan, 2014	7 Eğitim ve Araştırma Hastahanesi ve 6 Tıp Fakültesi	Tıp Fakültesi Acil Eğitim ve Araştırma Hastahanesi Acil	206	Ø	% 28,6 K, % 71,4.	MTÖ	Yaş, Cinsiyet, Asistanlık Süresi, hasta Sayısı, Nöbet Sayısı, Fiziksel Saldırı	EAH : DT 27,55±5,42 D 15,56±3,40 KB 26,38±4,77 GT 69,50±8,40 TFH: DT 24,63±5,63 D 13,38±3,85 KB 27,01±4,42 GT 65,03±7,70
Fadlelmula, 2014	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Eğitim Bilimleri	48	%60	%41,7 K, %58,3 E. 54,2 Prof.Dr, % 18,8 Doç.Dr, % 68,8 Yrd.Doç.Dr., %8,3 Dr.	MTÖ	Cinsiyet, Medeni Durum, Yaş, Hizmet Yılı, Ekonomik Durum, Akademik Ünvan, Bölüm, Çocuk Sayısı	DT 1,32±0,60 D 0,58±0,55 KB 1,15±0,46 GT 1,09±0,43
Can ve Tiyek, 2015	Kırklareli Üniversitesi	Kayalı ve Kavaklı Kampüsleri	214	%90,30	Sosyo-demografik değişkenlerin dağılımları verilmemiş.	MTÖ	Yaş, Cinsiyet, Medeni Durum, çocuk Sayısı, Akademik ünvan, Görev Yapılan Birim, İdari Görev, Ders Yüklü, Gelir Düzeyi, Akademisyen olarak çalışma Süresi, Kurumda Çalışma Süresi, Ayrı odaya sahip olma	DT 2,108±0,686 D 1,907±0,763 KB 2,210±0,549

Kahya, 2015	Erzurum Atatürk Üniversitesi	Tüm Fakülteler	132	%66	%28,8 K, %71,2 E. %36,4 Prof.Dr. %25,8 Doç.Dr. %37,9 Yrd.Doç.Dr.	MTÖ Örgütsel Sessizlik Ölçeği	Cinsiyet, Yaş, Medeni Durum, Akademik Ünvan, Görev Süresi	DT 13±5 D 12±4 KB 30±6 GT 55±9
Demir, Türkmen ve Doğan, 2015 (Doğan, Demir ve Türkmen, 2016)	İstanbul Devlet ve Vakıf Üniversiteleri	Tüm Fakülteler	417	%87,97	%49,9 K, %45,3 E. %21,8 Prof.Dr. %8,6 Doç.Dr. %16,5 Yrd.Doç.Dr., %8,9 Öğrt. Gör., %7,4 Dr., %30Arşt. Gör.	MTÖ	Yaş, Cinsiyet, Medeni Durum, Akademik Ünvan, Çalışma Süresi, Son 3 yıldaki yayın sayısı, Haftalık Ders Yüktü, Alan, Çalışılan Birim, Farklı Üniversitede Ders verme, İdari Görev, Yurtdışına çıkma, Aylık Gelir	DT 2,41±0,79 D 1,83±0,70 KB 2,27±0,57 GT 2,23±0,55
Çavuşoğlu, Ünver, Doğan, İslamoğlu ve Özdemir, 2015	19 Mayıs Üniversitesi	Mühendislik Fakültesi, Ziraat Fakültesi, İlahiyat Fakültesi, Veterinerlik Fakültesi, YDYO, Spor Bilimleri Fakültesi, Bafra MYO, İktisat Fakültesi.	285	Ø	Sosyo-demografik değişkenlerin dağılımları verilmemiştir.	MTÖ	Yaş, Cinsiyet, Medeni Durum, Akademik Ünvan, Fakülte	Her bir sosyo-demografik değişken için ayrı ayrı hesaplanmıştır.
Curun ve Özkılıççı, 2016	İstanbul Vakıf Üniversitesi	Tüm Fakülteler	190	Ø	%59,5 K, %40,5 E. %17,9 Prof Dr. ve Doç.Dr. %14,2 Öğrt. Gör., %36,3 Yrd. Doç. Dr., %14,2 Öğrt. Gör., %31,6 Arşt. Gör.	MTÖ Örgütsel Adalet Algısı Ölçeği Çatışma Eylem Stilleri Ölçeği	Cinsiyet, Yaş, Akademik Ünvan, Aylık Gelir, Çalışma Süresi, İdari Görev	Ortalama ve standart sapma değerleri belirtilmemiştir.
Orhan ve Komşu, 2016	Mersin Üniversitesi Çukurova Üniversitesi Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi	Tüm Fakülteler	107	%36	%42,1 K, %57,9 E. %4,7 Prof Dr. %8,4 Doç.Dr. %15,9 Yrd. Doç. Dr., %15,9 Öğrt. Gör., %39,3 Arşt. Gör., %15,9 Okutman ve Uzman.	MTÖ Özyeterlik Ölçeği Öğrenme Tutum Ölçeği İş Tatmin Ölçeği	Yaş, Cinsiyet, Eğitim Durumu, Medeni Durum, Akademik Ünvan, Çalışılan Üniversite, Mesleki Deneyim	Ortalama ve standart sapma değerleri belirtilmemiştir.
Karapınar, Camgöz ve Ekmekci, 2016 (Tükenmişliği sadece Duygusal Tükenme alt boyutu ile çalışılmış.)	Ankara'da İki Devlet Üniversitesi	Tüm Fakülteler	201	%57,4	%13 Prof Dr. ve Doç.Dr., %17 Öğrt. Gör., ve Yrd. Doç. Dr. %70 Araş. Gör.	MTÖ Örgütsel Güven Ölçeği Çalışma yaşam Alanları Araştırılmaması Ölçeği	Çalışılan Üniversite, Akademik Ünvan, İş yükü	Ortalama ve standart sapma değerleri belirtilmemiştir.
Gün ve Başkan, 2017	Ankara Üniversitesi Gazi Üniversitesi Hacettepe	Eğitim Bilimleri, Fen-Edebiyat Fakültesi,	392	Ø	%48,2 K, %51,8 E.	MTÖ Organizasyonel Sinizm Ölçeği	Yaş, Cinsiyet, Medeni Durum, Akademik Ünvan	DT 2,29±0,85 D 1,86±0,73 KB 2,37±0,59

	Üniversitesi ODTÜ	İİBF, Mühendislik Fakültesi						
Merakoğlu, Kargın ve Erkal, 2017	Selçuk Üniversitesi	Diş Hekimliği Fakültesi	155	%95,7	%67,1 K, %32,9 E. %51 Assitan DT, %25,1 Öğrt. Üyesi., %23,9 Diğer.	MTÖ BDÖ	Cinsiyet, Medeni Durum, Yaş, Çocuk Sayısı, Haftalık Çalışma Saati, meslekte Çalışma Yılı, Fakültede çalışma Yılı	DT 11,54±6,69 D 4,25±3,23 KB 22,55±4,5
Çankır, 2017	Kırklareli Üniversitesi	Tüm Fakülteler	303	%49	%29,4 Araş. Gör., %29,7 Öğrt. Üyesi., %33,7 Öğrt. Gör., %7,3 Okutman.	MTÖ Örgütsel Vatandaşlı Ölçeği	Çalışılan Birim, Akademik Ünvan, İdari Görev	Ortalama ve standart sapma değerleri belirtilmemiş.
Kulavuz- Önal ve Tatar, 2017	İstanbul 5 Devlet ve 10 Özel Üniversite	İngilizce Hazırlık Okulu	224	%56	%80,4 K, %19,6 E.	MTÖ-EF Öğretmen Profesyon el Aktiviteler e Katılım Ölçeği	Yaş, Cinsiyet, Öğretim Deneyimi, Üniversite Türü, Haftalık Ders Yüğü, Aylık Gelir	Devlet Üniversitesi DT 20,33±10,44 D 5,08±5,09 KB 33,61±7,48 Özel Üniversite DT 18,74±10,37 D 4,83±4,92 KB 36,73±10,44

EK 1. Araştırmaya Dahil Edilen Çalışmaların Özetleri

ÖRGÜT KÜLTÜRÜ VE LİDERLİK TARZI ARAYIŞINDA YENİ ARGÜMANLAR: MANİSA VESTEL FABRİKASINDA BİR ÇALIŞMA

Dr.Yasin BARUT¹
Prof.Dr.Meltem ONAY²

Özet

Klasik olarak örgüt kültürü kavramı; bir örgütte insanların davranışlarını şekillendiren normlar, davranışlar, değerler, inançlar ve alışkanlıklar sistemidir. Çalışanlar örgütsel ortamda kendilerine özgü bu sisteme dayanarak bir kültür oluştururlar, geliştirirler, değiştirirler ve örgütün yeni çalışanlarına aktarırlar. Örgüt kültürü çoğunlukla, vizyon, felsefe ve işletme stratejileri gibi değerleri ve belli fikirleri ortaya koyan ve uygulayan bir lider, işletme yöneticisi yada sahibinin faaliyetleri ile yaratılır. Bu fikir ve değerler başarıya yol açtığında kurumsallaşır ve liderin vizyon ve stratejileri yansıtan örgüt kültürünün ortaya çıkmasına imkan verir. Bu nedenle liderin gösterdiği performans, liderlik şekli, örgüt kültürünün, stratejik amaçlar doğrultusunda şekillenmesinde en önemli gösterge olabilmektedir. Yapılan araştırmanın amacı; liderlik tarzı ile örgüt kültürü arasındaki ilişkinin güçlü olması durumunda, örgüt içinde ne gibi değişimlerin yaşandığını gözlemleyebilmektir. Bu amaçla, Manisa Vestel Fabrikası'nda 671 çalışana anket uygulanmıştır. Ayrıca 10 yönetici konumundaki personel ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan istatistiksel analiz sonuçlarına göre; özellikle liderlik tarzının örgüt kültürünü daha çok etkilediği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Örgüt Kültürü, Liderlik Tarzı, Liderlik.

**NEW ARGUMENTS IN ORGANIZATIONAL CULTURE AND LEADERSHIP STYLE:
A STUDY AT THE VESTEL FACTORY IN MANISA****Abstract**

Classical concept of organizational culture is; norms, behaviors, values, beliefs and habits that shape the behavior of people in an organization. Based on this unique system in the organizational environment, employees form a culture, develop, change and transfer it to new employees. Organizational culture often begins with a leader or a pioneer who sets and applies values and certain ideas, such as vision, philosophy and business strategies. These ideas and values are institutionalized when they lead to success and allow the emergence of an organization's culture that reflects the vision and strategies of the leader. For this reason, the leader's performance and leadership style will be the most important indicator when organizational culture is shaped for strategic purposes. The purpose of the research is; When the relationship between leadership style and organizational culture is strong, what changes can be observed in the organization. For this purpose, 671 employee surveys were conducted at the Manisa Vestel Factory. Face-to-face interviews with 10 custodians were also conducted. According to the statistical analysis results; It has become clear that leadership style influences organizational culture more.

Key Words: Organizational Culture, Leadership Style, Leadership.

Özgün Araştırma / Original Article

¹ Sorumlu yazar/Corresponding Author: NATO LANDCOM, Turkey yascartes@hotmail.com,

ORCID ID: 0000-0001-5977-3292

² Celal Bayar University, Turkey meltem@meltemonay.com.tr, ORCID ID: 0000-0003-3197-285X

1.GİRİŞ

Hızla değişen iş çevresinde bugünün işletmeleri bu değişime ayak uydurmak için bir çok yenilik yapmak zorundadırlar. Yoksa bir süre sonra yok olmaları kaçınılmazdır. Bunun için yönetim etkinliklerini arttırmalı ve değişim için işletmede uygun ortamı yaratmalıdırlar. Dünya genelindeki işletmeler değişimi kendilerini değiştirerek, bu değişime de kendi yönetim pratikleri, sistemleri, finansal yapıları, örgüt kültürleri gibi yapılarını geliştirerek ayak uydurmaları beklenmektedir (Dzuleira, 2003). Değişimi sağlamak için iyi yetişmiş ve donanımlı liderlere ihtiyaç duyulmaktadır. Liderler örgütsel değişimi gerçekleştirirken çeşitli yöntemler izleyebilirler. Fakat en önemli şey insanı değiştirebilmektir. Bu nedenle liderin gösterdiği performans, liderlik şekli, örgüt kültürünün, stratejik amaçlar doğrultusunda şekillenmesinde en önemli gösterge olacaktır. Örgütte liderler tarafından alınan kararlar ve belirlenen hedefler, bir örgütün uzun dönemde başarısı için çok önemlidir. Böylelikle çalışanlar, yaptıkları işin uzun vadeli hedeflerle doğrudan bağlantılı olduğunu bilmek durumundadırlar.

Liderlik ile örgüt kültürü arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusu olup, örgüt kültürü lider davranışlarını ve sergilenen liderlik tarzını etkilerken, aynı zamanda liderin kendisi örgüt kültürü ve örgütsel uygulamalar üzerinde etki yaratır (House vd., 2002). Yani, liderlik-örgüt kültürü ilişkisi tek yönlü olmayıp, iki yönlüdür.

Bu çalışmada esas olarak örgüt kültürü ve liderlik arasında ki ilişkinin hangi yönde olduğuna cevap bulunmaya çalışılmıştır. Bu nedenle çalışmada Manisa'da faaliyet gösteren Vestel fabrikası çalışanları ile anket soruları kullanılarak bu ilişki araştırılmıştır. Araştırmanın ilk bölümünde literatür taraması yapılmış, ikinci bölümde ise araştırmanın bulgularına yer verilmiştir.

2.LİTERATÜR TARAMASI

2.1.Liderlik

Liderlik sözcüğü Latin "lira" kelimesinden gelir. Lira, saban izi anlamına gelmektedir. Bu mecazi ifadeye göre liderlik, kendi kendini örgütleme ya da öğrenmenin meydana gelebileceği şartların yaratılmasıdır (Hurst, 2000: 175).

Liderlikle ilgili literatür incelendiğinde liderlik yeteneğinin "sonradan kazanılan" bir yetenek değil "doğuştan gelen Allah vergisi" bir yetenek olduğuna dair görüşlerin ağırlıklı olduğu görülmektedir. Bu konudaki tartışmalar 20. yüzyıla taşınmış ve liderliğin bir sanat mı, yoksa bilimsel temelleri olan, sonradan kazanılan bir beceri mi olduğu uzun süre zihinleri meşgul etmiştir. Bu tartışma bugünde sona ermiş değildir. Reinecke ve Schoell'e göre liderlik, doğuştan kazanılan bir yetenek ve sonradan kazanılan bilgi ve tecrübelerle daha da güçlü hale gelmiştir (Leblebici, 2008: 63).

Liderlerin temel üç görevi vardır. Bunlar; çalışanları harekete geçirmek, engelleri ve performans düşüklüğünü ortadan kaldırmak, izleyenlerini motive edebilmektir (Yuspeh, 2003: 14). Liderler, neler yapılabileceğine dair bir vizyona sahip olan ve bunu diğer kişilere doğru bir şekilde aktarabilen kişilerdir. Çalışanları motive eden, dış etkenlere karşı koruyan, strateji geliştiren, amaçları gerçekleştirmek için kaynakları ve diğer gerekli olan argümanları bir araya getirebilen bir yetiye sahiptirler (Torrington, Hall, 1987: 392). Gary Yukl (2006) liderliği "başkalarını etkileme süreci" olarak tanımlar. Liderlik, neler yapılması gerektiği ve nasıl yapılacağını anlamak, bunları kabul ettirerek paylaşımı gerçekleştirmek, bireysel ve toplu çabaları kolaylaştırma sürecidir". Peter Northouse (2007), liderliği "ortak bir hedefe ulaşmak için bireyin bir grubu etkilemesi" olarak tanımlar. Lider bir grubu ortak hedef ve amaçlar doğrultusunda etkiler, onlara yön verir. Bunun için ise sağlam bir örgüt yapısına ihtiyaç duyar. Amin ve Hassan (2010)'a göre bir liderin etkisini ve liderliği anlamak için örgüt hedeflerine ulaşmak için, çalışanları nasıl etkiledikleri ve motive ettiklerini anlamak gerekmektedir.

Liderliği açıklamaya yönelik görüşleri özellikler yaklaşımı, davranış yaklaşımı, durumsallık yaklaşımı ve çağdaş liderlik yaklaşımları olmak üzere dört temel başlıkta toplamak mümkündür. Bu

yaklaşımların hiçbirisi tek başına liderlik kavramını tüm yönleriyle tanımlamada yeterli olmamakta, birbirini tamamlar nitelik taşımaktadır.

2.2.Örgüt Kültürü

Örgüt kültürü kavramı yönetim bilimi literatüründe, yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren özellikle örgütlerin performanslarına, verimliliklerine, yönetsel etkinliğe ve örgütsel davranışlara odaklanan çalışmalarla popüler hâle gelmiştir (Alvesson, 1990; Hofstede, 1998).

1980'li yıllarda, örgüt kültürü kavramının örgütlerin analizinde bir araç olarak kullanılması, araştırmacılar tarafından büyük oranda kabul görmüş olmasına rağmen, ilgili alanyazın, kavramın farklı yorumlarını içermekte ve kavramın tanımı örgüt araştırmacılarına ve örgütlerin yapılarına göre farklılık göstermektedir (Gizir, 2003). Bu kavramın tanımı ve kullanımının bu kadar farklılık göstermesi, ilgili çalışmaların örgüt kültürünü farklı amaç ve derinlikte ele alması (Alvesson ve Billing, 1997) ile bu kavram üzerine çalışan bilim insanlarının araştırma yaklaşımlarının, pozitivist araştırma yaklaşımından yorumlamacı ve post-modern araştırma yaklaşımına doğru değişiklik göstermesi gibi nedenlerle ilişkilendirilebilir (Alvesson, 1993; Smircich ve Calas, 1987; Şişman, 2002). Aynı zamanda, antropoloji, sosyoloji, psikoloji ve folklor gibi farklı birçok disiplinden bilim insanının bu kavramı ele alarak bir çok kuramsal ve uygulamalı çalışmalar yapmış olması, kavramın farklı tanımlanması, yorumlanması ve kullanılmasına neden olmaktadır (Alvesson, 1993; Martin, 1992). Örgüt kültürünün, örgüt çalışanları arasında ortak değerler ve inançlar oluşması temelinde sosyal bir tutkal olduğu ve örgütün derinliklerinde yer eden bu olgunun, örgüt çalışanları için örgütsel bir kimlik oluşturduğu konusunda uzlaşa sağlandığı görülmektedir (Kuh ve Witt, 2000; Peterson ve Spencer, 1993; Smircich, 1983; Tierney, 1992). Benzer şekilde, Kuh ve Witt (2000), örgüt kültürünün örgüt çalışanlarına kimlik kazandırmak, onların örgüt içerisinde bağımsız bireyler olarak etkinliklerde bulunmalarından öte, bir bütün olarak hareket etmelerini sağlamak, çalışanlar arasında sosyal bir sistemin kurulması ve onların davranışlarına yön vermek ve rehberlik etmek gibi dört temel işlevinin olduğundan söz etmektedir.

Wallach (1983), örgüt kültürünü bürokratik, yenilikçi ve destekleyici kültür olarak üç alt boyutta ele almıştır. Bürokratik kültürde güç ve kontrol, sorumluluk ve otorite açıkça tanımlanmakta ve sistemli bir yapı ve formalite etrafında konumlandırılmaktadır. Yenilikçi alt kültür ise değişim, girişimcilik, heyecan ve dinamizm gibi değerleri içerisinde barındırmaktadır. Bu iki alt kültüre ek olarak, destekleyici alt kültür de geniş bir aile ile uyumlu ilişkiler ve insani değerleri odak noktasına almaktadır (Wallach, 1983: 32-34).

Örgütlere göre değişkenlik gösteren örgüt kültürü ile ilgili, tanımın oluşmasından günümüze değin birçok tanımlamalar yapılmıştır. Bu tanımlamaların bir çoğu paylaşılan değerler, inançlar, varsayımlar, ilişki ve davranış kalıplarını içermektedir (Odom vd., 1990: 158).

Bu tanımları içine alan geniş bir tanımda örgüt kültürü şu şekilde yer almıştır; Birtakım değerlerden oluşmuş, bu değerlerin olduğu gibi kabul edildiği ve örgüt içindeki çalışanlar tarafından ortaya atılmış bir yönetim kavramıdır. Bu değerler örgüt içindeki çalışanların istedik ve istenmedik davranışlarını belirlerler ve işgörenlerin birbiriyle kurmuş oldukları iletişim ile kazanılır ve öğrenilir (Ökzalp ve Kirel, 2001: 179). Makro açıdan, yani toplum kültürü düzeyinden bakıldığında ise, örgüt kültürü bir alt kültürdür (Eren, 2001:135).

Kısacası, "Örgüt Kültürü"; örgütü diğer örgütlerden ayıran, çalışanların düşünce ve davranışlarıyla tarih içinde oluşan, örgütün bireyleri tarafından kabul görerek, onları birarada tutan davranışlar, değerler ve normlar toplamıdır, denilebilir (Özyaman, 2010: 87).

Örgüt kültürünün en açık etkilerinden birisi çalışanların davranışları üzerindeki etkisidir (Odom vd., 1990: 157). Diğer bir yandan, bir veya daha fazla alt kültür içeren bir kültüre de sahip olunabilmektedir. Örneğin dünyadaki bir çok kurumda bir dizi alt kültür birbirleriyle iç içe çalışmaktadır. Farklı kademedeki tüm çalışanların her biri farklı kültürel kimliklere sahiptirler ve her bir grup, örgütsel sembol anlayışlarını etkileyen, kendilerine özgü yorumlama sistemine göre çalışmaktadırlar (Brooks, 2003:241).

2.3.Liderlik ve Örgüt Kültürü İlişkisi

Liderlik tarzı ve örgüt kültürü kavramları 1990 yılından sonra araştırma konusu olarak ele alınmış ve bu konuda pek çok araştırmalar yapılmıştır. Örgüt kültürü ile liderlik tarzı arasındaki karşılıklı etkileşim, kurumların gelişmesine mi, gerilemesine mi katkıda bulunur? sorusuna cevap arayan çalışmalar literatürde karşımıza çıkmaktadır Yapılan araştırmaların önemli nedenlerinden birisi, örgüt kültürü ile liderlik tarzı arasında ne tür bir ilişkinin olduğuna dair olmuştur. Kültürün geliştirilmesi ile ilgilenen liderlik ve örgüt kültürü ile ilgili teorilerin temelinde değişkenlik ve yanı sıra dış çevrenin değişimi vardır (Zhen, 2012).

İnsanlar bir örgüte katıldıklarında öğrendiklerini, inançlarını ve değerlerini de kendileri ile birlikte örgüte getirirler. Örgütte bireylerin başarılı olmaları için bu değer ve inançlar yeterli olmamaktadır. Aynı zamanda bireylerin örgütün kültürünü öğrenmeye de ihtiyaçları vardır. Her örgüt üstü kapalı kurallar, anlaşmalar ve varsayımların bir setini geliştirir. Örgüte yeni katılanlar bu kuralları öğrenene kadar tam anlamıyla örgütün bir parçası olamazlar (Robbins 2003:525).

Örgüt kültürü içerisinde liderlerin sorumluluk anlayışı, yeniliklere karşı açık olması, iş görenler arasında uyum sağlayabilmesi, iş görenleri ile arasında olumlu iletişim kurabilmesi ve başarılı iş görenleri motive etmek üzere ödüllendirmesi, örgüt üyelerinin örgüt kültürünü anlamalarını ve paylaşımlarını sağlamaktadır. İşletme içinde örgüt kültürünün paylaşılması verimliliğin artmasını sağlayan önemli bir etkidir.

Literatürde liderlik ve örgüt kültürü ilişkisi teorik bağlamda ele alınmış olup, bu ilişkinin varlığını ortaya çıkaracak yeterli sayıda araştırma yapılamamıştır (Ogbonna ve Harris 2000). Liderlik ve örgüt kültürü son yıllarda pek çok disiplinin ilgi odağı olmuştur. Bu çalışmalarla, bir yandan yaşanan toplumsal süreç anlaşılmaya çalışılırken, bir yandan da örgütlerin bilgi çağındaki yeri irdelenmeye başlanmış liderlere örgütlerini çağa ayak uydurtma konusunda önemli görevler yüklemiştir.

Kurumun içinde bulunduğu koşullara göre, liderlik tarzının katılımcı ya da serbest olması gerekebilmektedir. Bir kurumda başarılı olan lider, diğer koşullar altında da başarılı olur şeklinde bir formül geliştirilemez (Learned ve Sproat, 1972: 60). Diğer bir taraftan, kurum kültürünün oluşmasında en önemli etkenlerden bir tanesi güçlü liderlik tarzıdır. Kurumda güçlü liderlik tarzı ile karşılaşan birey, onun kişiliğini örnekleme yoluna gider. Bu durum, kurumda liderlik figürünü modelleme yoluyla benimseme şeklinde ortaya çıkar ve kültürün oluşumuna önemli katkı sağlar. Örnekleme yoluyla kazanılan davranış tarzları, diğer kurum çalışanları için de model oluşturur (Erdem ve Dikici, 2009).

Bakan (2008), yöneticilerin demografik özellikleri ile “liderlik tarzları” (katılımcı, destekleyici ve yönlendirici liderlik) ve “örgüt kültürü türleri”ne (yenilikçi, rekabetçi ve toplumcu) ilişkin algılamaları arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmasında “örgüt kültürü türleri” ve “liderlik tarzları” ile bireylerin demografik özellikleri arasındaki ilişkiler ele almış olup, ilişkilerin varlığını veya yokluğunu ortaya çıkarmış, fakat ilişkilerin yönü ve neden-sonuç ilişkisi araştırma kapsamına almamıştır. Erdem ve Dikici (2009) çalışmalarına göre; liderlik tarzı ile kurum kültürü arasında karşılıklı bir etkileşim vardır. Bu durum hem liderliğin hem de kurum kültürünün dinamik bir süreç olmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Lider, kurum kültürünü yenilemeye tabi tutma yetki ve imkânına sahiptir. Ancak kurum kültürünün direnci ve baskısı da liderlik tarzının oluşmasına sebep olan önemli bir unsurdur. Tütüncü ve Akgündüz (2012), seyahat acentaları üzerinde yapmış oldukları araştırmada; örgüt kültürüne uygun liderlik tarzı sergileyenlerin örgütsel amaca daha çabuk ulaşabilecekleri sonucuna varmışlardır. Acar (2013), 39 lojistik işletmesinde 448 anket ile yaptığı çalışmada dönüşümcü liderlik ile örgüt kültürü arasında ki ilişkinin güçlü olduğunu tespit etmiştir. Araştırmasında ayrıca Batılı ve Batılı olmayan işletmelerde ki liderlik ve örgüt kültürü farkını koymaya çalışmıştır. Swailes (2002)’ye benzer bir şekilde işletmelerde çalışanların özgür karar alabilmesi ve uygulayabilmesinin işten ayrılma eğilimine karşı bir bariyer olacağı da ayrı bir çıkarımlarıdır. Jati (2015) ve arkadaşları, liderlik ve örgüt kültürü arasında ki ilişki ile ilgili yaptıkları araştırmalarında dönüşümcü liderlik ile örgüt kültürü arasındaki ilişkinin önemine değinmişlerdir.

3.YÖNTEM

3.1.Araştırmanın Amacı

Manisa İli'nde faaliyet gösteren Vestel fabrikası çalışanları ve yöneticilere anket uygulanarak, iki amaca yönelik bir araştırma yapılması ön görülmüştür. Birincisi; işletmede mevcut “Liderlik ve Örgüt Kültürü” arasındaki ilişkiyi tespit edebilmektir. Bir diğer amaç ise; çalışanların işletmenin misyonu, vizyonu ve stratejik planlarını ne ölçüde benimsediklerini gözlemleyebilmektir.

3.2.Araştırmanın Metodu

Araştırmada, Denison ve Mishra (1995) tarafından ele alınan, örgüt kültürüne ölçülebilir bir nitelik kazandırmak amacıyla iki ana eksen ve buna bağlı dört temel örgütsel kültür boyutu dikkate alınmıştır. Yatay eksen; örgütün kontrolü dışında kalan dış çevreye uyum yapabilme ve içsel bütünleşme yeteneğini anlatmaktadır. Dikey eksen ise işletmelerin dış koşullara uyum yapabilmek için gerekli olan yapısal ve işlevsel değişimleri gerçekleştirmede gösterdiği esnekliği ve kendi iç bünyesindeki kararlılığı simgelemektedir (Kendirgil, 2006; Yahyagil, 2004a). Buna göre; dört işletme kültürü: Katılım (Involvement); Tutarlılık (Consistency); Uyum (Adaptability) ; Misyon (Mission) şeklinde tanımlanmıştır.

Her örgüt bu dört örgüt kültürüne ilişkin özellikleri belli oranda barındırmaktadır. Böylelikle örgütlerin değişen kurumsal ve dış koşullara ne ölçüde uyum sağlayabildiğini ya da değişime ne ölçüde açık olduğunu belirlemek genellikle mümkün olmaktadır (Kelez, 2008).

Araştırmanın ikinci amacına yönelik olarak da, işletme içinde genel bir tespitin yapılması arzulanmıştır. VMH, Aralık ayı içerisinde yılda bir kez düzenlenen KalDer- Türkiye Kalite Derneği'nin düzenlediği Kalite Ödülleri arasında bulunan ve EFQM- Mükemmellik Modeli'ni yapan bir işletme olduklarını iddia ettikleri bir faaliyete geçmişlerdir. Çıkan sonuçlar, işletme çalışanlarının bu konuya ne kadar duyarlı olduklarını ve liderlik konusunda ne gibi temel gereksinimlere ihtiyaç duyduklarını göstermesi açısından da önemli bir veri sağlayacaktır.

Günümüzün gelişen kalite ve yönetim yaklaşımları doğrultusunda kurumsal mükemmellik anlayışını benimseyen ülkeler ve işletmeler, en tanınmış ve yaygın kullanım zemini bulmuş EFQM kriterlerini esas alan Mükemmellik Modelini benimseyerek gelişim ve dönüşümlerini sağlama yollarına geçmişlerdir. Dokuz kriterden oluşan bu model; müşteri, çalışan ve toplum mutluluğunun; stratejilerinin; çalışanların, kaynakların ve süreçlerin etkili bir liderlik yaklaşımı ile yönlendirilerek sağlayabileceği ve kurumların ve kuruluşların mükemmel iş sonuçları elde edeceği mantığı üzerine kurulmuştur. Bu dokuz kriterden birisi de “liderlik”tir. Bu açıdan bakıldığında yapılan anket formunda, hem EFQM'i açıklayan hem de işletme de benimsenen liderlik modelinin de işletme misyon ve vizyonu ile ne kadar örtüştüğünü açıklamak adına çok önemli bir bulgu sunacaktır.

Ayrıca araştırmanın sorularının sunumu sırasında, yanıt verenlerin dikkatlerini ölçmek ve ne ölçüde doğru yanıt vermiş olduklarını kontrol etmek amacıyla, bazı sorular ters kodlanmıştır. Örneğin; Hizmet sunduğumuz müşterilerin talepleri iş faaliyetlerimizde dikkate alınmaz” şeklindeki bir soruya 7’li Likert ölçeğinde, ortalama 2,4337 şeklinde yanıt verilmiştir. Bu sonuç, çalışanların “müşteri taleplerini” dikkate almış olduklarını daha gerçekçi bir şekilde açıklamaktadır.

3.3. Araştırmanın Örneklemi

Araştırmanın örneklemi, Manisa’da elektronik sektöründe faaliyet gösteren bir işletmenin yöneticileri ve çalışanları oluşturmaktadır.

Anket soruları, fabrika içinde, Genel Müdürlüğün onayı alınarak bütün çalışanların mail adreslerine gönderilerek başlatılmıştır. Anket ile ulaşılmaya hedeflenen sayı 900 olmasına rağmen, 671 kişiye ulaşılmıştır. Bu sayı araştırma sonuçlarının dikkate değer nitelikte olduğunu göstermektedir.

3.4.Araştırmanın Sonuçları ve Değerlendirme

3.4.1 Araştırmaya Katılan Gruplar

Araştırmaya toplamda 671 kişi katılmıştır. Yanıt verenlerin büyük bir çoğunluğu İletişim Merkezi Operasyon Müdürlüğünde çalışanlardır (%21,5). İkinci sırada “Özel Projeler Müdürlüğü” (%17,3), Üçüncü sırada ise: “KEA ve Yedek Parça Müdürlüğü” (% 10,0) bulunmaktadır. Bu sonuçlar göstermektedir ki, araştırmaya katılan çalışanlardan büyük bir çoğunluğu yönetimde söz sahibi olan, çalışanlarına liderlik yapan ve gelişimlerden haberdar olan kişilerdir. Bu nedenle, hem işletmede benimsenen liderlik tipinin, hem de örgüt kültürünün ne şekilde tanımlandığını açıklamada tutarlı sonuçlara ulaşılacağı düşünülmektedir.

Tablo1: Bölümlere göre frekans dağılımı

Bölümlere göre frekans dağılımı		Sayı	Yüzde
Valid	1. VMH Üst Yönetimi	1	,1
	10. Kaynak Planlama Ekibi	5	,7
	11. Ege ve Akdeniz Servis Bölge Müdürlüğü	9	1,3
	12. Ege ve Akdeniz Merkez Servisleri	18	2,7
	13. Güneydoğu Anadolu Servis Bölge Müdürlüğü	10	1,5
	14. Güneydoğu Anadolu Merkez Servisleri	18	2,7
	15. Marmara Servis Bölge Müdürlüğü	14	2,1
	16. Marmara Merkez Servisleri	17	2,5
	17. Orta ve Doğu Anadolu Servis Bölge Müdürlüğü	7	1,0
	18. Orta ve Doğu Anadolu Merkez Servisleri	24	3,6
	19. güVENÜSsü & Özel Projeler Müdürlüğü	116	17,3
	2. Asistanlar	3	,4
	20. Saha Operasyonları Destek Sorumluluğu	10	1,5
	21. Yutdışı Servis Operasyonları Ekibi	1	,1
	3. Eğitim ve Kalite Sistemleri Müdürlüğü (Yönetim Raporlama&Bütçe, Servis Denetleme dahil)	23	3,4
	4. Beyaz Eşya ve Elektronik Teknik Müdürlüğü	38	5,7
	5. KEA ve Yedek Parça Müdürlüğü	67	10,0
	6. İletişim Merkezi Operasyon Müdürlüğü	144	21,5
	7. Çözüm Merkezi Operasyon Müdürlüğü	103	15,4
	8. Çağrı Merkezi Kalite & Gözlem Sorumluluğu	25	3,7
	9. İş Geliştirme Müdürlüğü	18	2,7

3.4.2. Denison ve Mishra (1995) Örgüt Kültürü Boyutları ve Araştırma Bulguları

Denison ve Mishra tarafından 1995 yılında geliştirilmiştir. Denison Kültür Ölçeği dört temel boyut ve oniki kavramsal alt boyut olmak üzere altmış ifadeden oluşmaktadır. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik testleri Denison ve Mishra ve Jae Cho tarafından yapılmış olup istatistiksel olarak anlamlı düzeydedir.

Denison Örgüt Kültürü Ölçeği Türkçeye Gökşen (2001) tarafından uyarlanmış güvenilirlik katsayısı (Cronbach Alpha) 0.96 bulunmuştur. Yahyagil (2004) ise, ölçeğin on iki alt boyutunun her birinin üç ifade ile temsil edildiği 36 ifadelik biçimini oluşturmuş, geçerlilik ve güvenilirliğini yapmıştır. Denison ölçme aracı, örgütlerin kültürel profilini ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Bu model; etkin örgütlerin dayandığı dört temel özellik üzerine konumlandırılmıştır. Bu özellikler; katılım, tutarlılık, uyum ve misyon olmak üzere dört temel kavramsal boyuttan oluşmaktadır. Her kavramsal boyutta üç alt kavramsal boyuttan oluşmaktadır.

3.4.2.1. Katılım Kültürü:

Örgütün içsel bütünleşmesini ve çalışanların katılımını ön plana çıkaran, çalışanlarda sahiplik duygusunun oluşumunu sağlayan katılım kültürü aynı zamanda esneklik ve değişim sergileyebilme kapasitesinin önemini yansıtır. Çalışanlarda yetenek, sahiplenme ve sorumluluk duygusunu geliştirir.

Katılım kültürünün etkili olduğu organizasyonlar; yetki devreder, takım halinde çalışmayı kullanır ve çalışanlarının sürekli olarak yeteneğini geliştirir. Yöneticiler ve çalışanlar kendilerini kurumlarına adanlar ve işlerini güçlü hislerle sahiplenirler. Çalışanlar tüm seviyelerde kararlara katılarak organizasyonel amaçlar için çalışırlar. Bu durum organizasyonun başarısına da yansır (Kelez, 2008).

Tablo 2: Katılım Kültürü Boyutları

	N	Minimum	Maximum	Ortalama	Std. Sapma
KK_yet	671	1,00	7,00	5,0368	1,32421
KK_tak	671	1,00	7,00	5,2961	1,30318
KK_yetgel	671	1,00	7,00	5,1018	1,49051
Valid N (listwise)	671				

Katılım Kültürü boyutunu destekleyen üç temel alt boyut vardır. Yetkilendirme, takım çalışması ve yetenek geliştirme. Bu gruplara verilen ortalamalara göre yanıt verenlerin büyük çoğunluğu ortalama puanları sırasıyla 5.03, 5.29, 5.10'dur. Bu durum işletmede "Katılım Kültürü"nü "orta düzeyde" benimsendiğini göstermektedir.

3.4.2.2. Tutarlılık Kültürü:

Örgütün içsel bütünleşmesini ön plana çıkararak, tutarlılık ve kontrol yeteneklerini vurgular. Organizasyonlarda kontrol ve koordinasyonu sağlayacak temel değerlerin, sistem ve süreçlerin önemi üzerinde durur. Ortak bir yönetim anlayışına, doğru ve yanlış yollar hakkında fikir birliğine, koordinasyon ve uyuma odaklıdır.

Örgüt üyelerince paylaşılan inançlar, temel değerler ve söylenmeden de anlaşılan semboller sistemi ile tutarlılık kültürü güçlenir ve yerleşik bir hale gelir. Güçlü bir tutarlılık kültüre sahip etkili organizasyonlar ise yüksek seviyede bir tutarlılık, iyi bir koordinasyon, kontrol ve bütünleşme gösterirler (Kelez, 2008).

Tablo 3: Tutarlılık Kültürü Boyutları

	N	Minimum	Maximum	Ortalama	Std. Sapma
TK_Tem	671	1,00	7,00	4,4665	1,18748
TK_Uz	671	1,00	7,00	5,1644	1,35270
TK_Koor	671	1,00	7,00	4,6905	1,13883
Valid N (listwise)	671				

Tutarlılık Kültürü'nün değerleri arasında; temel değerler, uzlaşma ve koordinasyon bulunmaktadır. Buradaki değerleri dikkate aldığımızda Vestel genelinde bu kültürel özelliklerin çok kabul görmediği söylenebilir. Çünkü yanıt verenlerin büyük çoğunluğunun ortalamaları 4'tür.

3.4.2.3. Uyum Kültürü:

Örgütün dış çevreyle olan ilişkilere verdiği önemi, esnekliğini ve değişim yeteneğini yansıtır. Örgütlerin varlıklarını sürdürebilmesi ve gelişebilmesi için, gerekli kurum içi değişikliklerin sağlanması yoluyla dış çevreden gelen taleplerin karşılanmasını destekler.

Uyum kültürünün baskın olduğu organizasyonlar; iç değişkenlerden, dış çevreden ve pazardan gelen uyarılara çabuk cevap verebilme kapasitesine sahiptirler. Hizmet sunulan kesimle birlikte risk alırlar, hatalarından bir şeyler öğrenirler ve deneyimleriyle değişirler (Fey ve Denison, 2003; Kelez, 2008).

Tablo 4: Uyum Kültürü Boyutları

	N	Minimum	Maximum	Ortalama	Std. Sapma
UK_deg	671	1,00	7,00	5,2881	1,19206
UK_musod	671	1,00	7,00	4,4337	,99261
UK_orogr	671	1,00	7,00	5,3167	1,41181
Valid N (listwise)	671				

Uyum Kültürü; değişim, müşteri odaklılık ve örgütsel öğrenme boyutları ile yakından ilişkilidir. Değerlere bakıldığında yine işletme düzeyinde bu örgütsel yapının çalışanlar tarafından orta değerde kabul görmediği söylenebilir.

3.4.2.4. Misyon Kültürü:

Misyon kültürü organizasyonun var olma nedenini ve nereden başlanacağına işaret eder. Örgüt ile dış çevre arasındaki ilişkiye büyük önem vererek, gelecekte arzulanan konuma ulaşmak üzere izlenecek yolu, hareket tarzını ve sergilenecek davranışları belirler. Aynı zamanda örgütün tutarlılık ve kontrol yeteneğini yansıtır.

Etkili organizasyonlar çalışanlarına yön verecek bir misyonun peşine düşerler. Bu organizasyonların, geleceği de kapsayan açık bir amaçları, hedefleri ve yönleri, belirlenmiş stratejileri, eylem planları ve ortaya açıkça konmuş gelecek vizyonları vardır. Misyonun değişmesi halinde değişim örgüt kültürünün görüntüsünde kendini gösterir (Fey and Denison, 2003; Kelez, 2008).

Tablo 5: Misyon Kültürü Boyutları

	N	Minimum	Maximum	Ortalama	Std. Sapma
MK_str	671	1,00	7,00	4,4031	,98436
MK_org	671	1,00	7,00	5,6617	1,25823
MK_viz	671	1,00	7,00	5,4300	1,29794
Valid N (listwise)	671				

Misyon Kültürü; stratejik yönetim, örgüt amaçları ve vizyonun işletme çalışanları tarafından ne ölçüde kabul edildiği ile ilgilidir. Sonuçlara bakıldığında; işletmede misyon kültürünün de ortalama düzeyde benimsendiği söylenebilir.

3.4.3. Liderlik Tarzları, EFQM, Stratejik Yönetim Algısı

Araştırmanın ikinci bölümünde, çalışanların EFQM Mükemmellik Modelini ne şekilde benimsedikleri, işletme misyon ve vizyonunu ne ölçüde önemstedikleri ve içselleştirdikleri; son olarak da VMH'nin mevcut stratejik yönetim yaklaşımını ne kadar etkin bir şekilde tanımladıkları araştırılmaya çalışılmıştır.

İşletmenin önemli hedefleri arasında bu dönem sonunda KalDer Derneği Ödülü olan EFQM-Mükemmellik Modeli bulunmaktadır. Günümüzün gelişen kalite ve yönetim yaklaşımları doğrultusunda kurumsal mükemmellik anlayışını benimseyen ülkeler bu çağdaş yaklaşımı çeşitli ulusal/uluslararası modellerle teşvik etmektedir.

EFQM Modeli'ni bir özdeğerlendirme aracı olarak benimseyen kurum ve kuruluşların uygulama sonuçlarını gözden geçirerek kuvvetli yönlerini ve iyileştirmeye açık alanlarını belirlemekte, bu doğrultuda yaklaşımlarını iyileştirme fırsatını da elde etmektedirler. Bu doğrultuda özellikle işletmenin EFQM ile ilgili temel yaklaşımlarına, özellikle de "liderlik" ile ilgili genel tanımlamaların çalışanlar tarafından ne kadar onaylandığı bu bölümde görülebilecektir. Burada temel bağlantı aracılığı ile; yönetici veya liderlerin işletmede arzu edilen örgüt kültürünü ne ölçüde oluşturabildiklerini de, tespit edilebilecektir. Konuyla ilgili araştırmada altı soru sorulmuştur. Bu soruların ortalama değeri 5,2466 şeklindedir. Yani, ankete katılanlar sorulan sorulara çok yüksek düzeyde olmasa da, katıldıklarını belirtmişlerdir.

Bu sonuca göre işletmede;

- Yöneticiler, çalışanlarına esin veren davranışları, faaliyetleri ve deneyimleri aracılığı ile sahiplenme, yetkilendirme, iyileştirme ve hesap verebilir bir VMH kültürü yaratmıştır.
- Yöneticiler, sürdürülebilir üstünlüğü korumanın gerektiğinde bir yöneticinin çabuk öğrenme ve hızlı yanıt verme yeteneklerine bağlı olduğunu farkındadırlar.
- Yöneticiler, çalışanlarını kendi planları, amaçları ve hedeflerini gerçekleştirmesi doğrultusunda destekler.
- Yöneticiler, çalışanlarının çabalarını ve başarılarını zamanında ve uygun biçimde takdir ederler.
- Yöneticiler, yenileşimi ve kurumsal gelişimi özendirmek amacıyla yeni fikirlerin ve yeni düşünce biçimlerinin geliştirildiği bir kültürü her zaman desteklerler.
- Yöneticiler, fırsat eşitliğini ve çeşitliliğini destekler ve cesaretlendirirler.

3.4.4.EFQM Mükemmellik Modeli ve Liderlik Tarzları

Araştırmanın bu bölümünde, konuyla ilgili yedi adet soru sorulmuştur. Bu soruların hepsine bütün çalışanların her soruya "kesinlikle katılıyorum" yanıtını verdiklerini söyleyebiliriz. Yani;

-Yöneticiler, çalışanlarına esin veren, davranışları, faaliyetleri ve deneyimleri aracılığı ile sahiplendirme, yetkilendirme, iyileştirme ve hesap verebilir bir kültür yaratabilmişlerdir.

-Yöneticiler, sürdürülebilir üstünlüğü, korumanın gerektiğinde bir yöneticinin çabuk öğrenme ve hızlı yanıt verme yeteneklerine bağlı olduğunu bilebilmişlerdir.

-Yöneticiler, çalışanlarını kendi amaçları ve hedeflerini gerçekleştirmeleri doğrultusunda desteklemişlerdir

-Yöneticiler, çalışanların çabalarını ve başarılarını zamanında ve uygun biçimde takdir etmişlerdir.

-Yöneticiler, yenileşmeyi ve kurumsal gelişimi özendirmek amacıyla yeni fikirlerin ve yeni düşünce ve biçimlerinin geliştirildiği bir kültürü her zaman desteklemişlerdir.

-Yöneticiler, fırsat eşitliğini ve çeşitliliği destekleyip, cesaretlendirdiklerini belirtmişlerdir ki, bütün bu sayılan özellikler hem çalışanları motive edebilecek düzeydedir. Hem de işletmenin amaçlarına uymaya çalıştığı stratejik planlamada başarılı bir "liderlik tarzını" işaret etmektedir.

3.4.4.1.İşletme'nin Misyon ve Vizyonu ile Çalışanların Uyumu

İşletmenin vizyonu: "Öncü ve beklentilerin ötesinde hizmetlerle Türkiye'de bir numara olmak için çalışırız" ifadesine 671 kişinin yaklaşık %67'si tamamen katıldıklarını belirtmişlerdir. %20,7'si "katıldıklarını" söylemişlerdir. Bu iki değer toplamı, kurumda işletme vizyonunun çalışanlar tarafından ne kadar kabul edildiğini açıkça anlatmaktadır. Misyon ile ilgili sorulan "beklentiyi memnuniyete, memnuniyeti teşekkürle dönüştüren hizmetler sunulur" sorusuna %64,8 ile tamamen katıldıklarını, %18,7 ile katıldıklarını ifade etmişlerdir. Yani, vizyon ve misyon ile ilgili şirkette bir tereddüt yaşanmadığı gözükmektedir.

Çalışanların işletmenin misyon ve vizyonlarını iyi anlaması önemli bir avantajdır. Ancak daha önemlisi; "sektörde bir numara olmak" ve "müşteri memnuniyetini" sağlamak için neler yapılması

gerektiğinin iyi tespit etmek ve bunu gerçekleştirecek örgüt kültürünü oluşturmaktır. Aksi takdirde yapılan araştırmalar, sadece sözde kalacaktır.

3.4.4.2. Vestel Müşteri Hizmetleri (VMH)'nin Stratejik Planları ile Çalışanların Uyumu

Son bölümde, çalışanların işletmenin stratejik planları hakkında ne kadar bilgili ve etkin oldukları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Burada amaç, hem işletme içindeki sorunları gözlemleyebilmek, hem de bu konuda çalışanların her hangi bir önerileri yada düşüncelerinin olup olmadığını kontrol edebilmektir. Bu nedenle, her bir maddeyi tek tek açıklamak yararlı olacaktır;

-Tüm çalışanlar sonuç odaklı çalışırlar; VMH'de samimi ve açık bir iletişim vardır; VMH'de yenilikçi ve yaratıcı çalışmalar yapılır; toplumsal ve çevresel konulara duyarlılık sahipliği yüksektir; etik değerlere ve farklılıklara saygı duyulur; VMH'de tüm çalışmalarda kaliteli ve güvenilir olmak benimsenir; sürekli iyileştirme çalışmaları devam etmektedir; ekiplerin motivasyonu yüksektir; marka değeri ve müşteri algısını olumlu yönde geliştirmeye yönelik çalışmalar devam etmektedir.

Belirtilen bütün maddelerin hepsine çalışanlar “tam katılıyorum” şeklinde ifade bırakmışlardır. Bu sonuçlar işletmede stratejik planlamaya yönelik yapılacak çalışmalarda çalışanların ciddi bir bilinç düzeyine sahip oldukları sonucu çıkmaktadır.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Schein (1997), “Örgüt Kültürü ve Liderlik” adlı kitabında, kültür yaratımı ve yönetimi liderliğin özüdür ve ikisi bir paranın iki yüzü gibidir demektedir. Kültür davranışa yön veren ve onu sınırlayan görünen yüzeyin altındaki bir olgudur. Liderlik kültürü yaratır ve değiştirir ama kültür de lideri etkiler ve tanımlar. Yani karşılıklı iletişimleri sürekli ve önemlidir. Problemlerin çözümünde, kişilerin adaptasyonunda ve işletmeye bağlılığının artmasında ikisinin de yeri çok önemlidir.

Literatürde örgüt kültürü ve liderlik ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmış ve farklı yaklaşımlarda bulunmuştur. Örgüt kültürü konulu araştırmalar; performans, iş tatmini ve müşteri memnuniyeti gibi konulara temel oluşturmuştur. Liderlik konulu araştırmalar ise, liderin davranışsal özellikleri, örgütsel bağlılık, motivasyon, iş gören bağlılığı, öz yeterlilik ve performans gibi konulara temel oluşturmuştur. Liderlik ve örgüt kültürü ilişkisi teorik bağlamda ele alınmıştır (Ogbonna ve Harris 2000).

Manisa-VMH'de yapılan bu çalışma ile “Liderlik ve Örgüt Kültürü” arasında güçlü ve kuvvetli bir bağın olduğu söylenebilir. Bu araştırma ile elektronik sektöründe faaliyet gösteren işletmenin kültürel yapısında hangi değişkenlerin daha etkin olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun literatüre katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

1984 yılında başlayan faaliyetleri ile 1994 yılından bu yana Zorlu Holding bünyesinde Vestel, sekiz Ar-Ge merkezi, yılda 170 milyondan fazla Ar-Ge yatırımı, Türk mühendisleri tarafından tasarlanan ve geliştirilen ilk akıllı telefonu, ilk 5K HD Kavisli Tv'ler ile yüksek seviyede tasarruf sağlayan teknolojisi ile hizmet sunmaya devam etmektedir. Bu işletmede 671 kişi üzerinde yapılan araştırma sonuçlarına göre;

- 1) İşletmede çalışanlar, işletmenin misyon ve vizyonu hakkında çok iyi düzeyde bilgi sahibidirler.
- 2) İşletmede çalışanlar, “Müşteri memnuniyetini” önemsemekte, ve “marka değerlerini” artırmak üzere çaba harcamaktadırlar.
- 3) Çalışanların, yaptıkları iş ile bütünleşmede, birimler arasında, bilgiye her an ulaşabilirlikte, farklı birimler arasında işbirliği sağlanabilmesinde; takım çalışma kültürünün bütün çalışanlar tarafından kabul edilmesinde; kurum amaçları ile çalışanların kendi görevleri arasında yakın

ilişkiyi kavrayabilmelerinde; yöneticilerin verdikleri sözleri uygulayabilmelerinde; anlaşmazlıklar olduğunda tatmin edici çözümler bulunabildiğinde; farklı bakış açılarına sahip olunması durumunda işletme içinde çalışanların çeşitlilik ve zenginlik kazandırdığına; yenilik ve gelişmelerin yönetimler tarafından izlendiği ve başarıyla uygulandığına; karşılaşılan olumsuzlukların bir öğrenme ve değişim olarak değerlendirildiğine; uzun dönem bireysel ve örgütsel hedeflerin kabul edildiği ve uygulanabildiğine ve buna uygun güçlü bir kültürün uygulanabildiğine; iletişimin güçlü olduğuna; sonuç odaklı olduğuna; paydaşların önemsendiğine; hizmetlerin sürekli iyileştirilmeye çalışıldığına yönelik “ORTA” düzeyde memnuniyete sahip olduklarını vermiş oldukları yanıtlar ile göstermişlerdir.

Bu verilen “ORTA” düzey yanıtlar yorumlandığında; çalışanların bu iş yerinde hem olumlu hem de olumsuz durumlar yaşamış oldukları düşünülmektedir. İşletmenin kendilerine sunduğu şartlar çok yeterli görülmemektedir. Bu durum, çalışanın işten ayrılmasına neden olabilir. Önemli konulardan birisi çalışanların “kariyer planlamaları” ile ilgilidir. Vestel’de bu konu çözüm bekleyen önemli bir konudur. Bu nedenle daha “uzlaşmacı bir ortamın” nasıl yaratılacağı performans değerlendirme toplantıları sırasında yapılarak sağlanabilir.

4) EFQM ile ilgili bölümdeki sorular ve verilen yanıtlara göre;

a. Yöneticiler esin verecek davranışlar göstermekte ve yetki vermektedirler.

Çalışanların yaptıkları işlerine katkıda bulunmaları onların ancak iş ile ilgili yetki almaları durumunda ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle işletmede yöneticilerin çalışanları ile daha yakın ilişki kurarak, bu problemi nasıl çözeceklerini konuşmaları yararlı olabilecektir. Yetki vermek bir yönetici için kolay olmayan bir “devir süreci”dir. Ancak çalışanların işlerinde başarılı, üretken, inovatif olmaları için mutlaka yetki verilmelidir. Bunun için çeşitli eğitimler verilebilir. Çalışan ile yönetici arasında bu sorunu çözmek böylelikle kolaylaşabilir.

b. Yöneticiler çalışanlarının çabuk öğrenmelerini ve hızla yanıt verebilmelerini ne ölçüde kolaylaştırmaktadırlar?

İşletmelerde “Öğrenme” konusu çok önemlidir. İşletme süreçlerinin çalışanlar tarafından bilinmesi, bu süreçlerin iyileştirilmesi, geçmişte yapılanların değerlendirilmesi yani işletmenin “öğrenen örgüt” olması muhakkak sağlanmalıdır.

c. Yöneticiler çalışanlarının hedeflerine ve amaçlarına ulaşabilmelerini ne ölçüde desteklemektedirler ?

İşletmelerin amaçları ve hedefleri çalışanları tek bir noktaya odaklanmalarını sağlayan önemli bir yönetsel araçtır. Ancak önemli olan bu amacın bütün çalışanlar tarafından doğru anlaşılması ve gerçekleştirilmesi doğrultusunda çaba göstermelerini sağlatması gerekir. Yoksa sadece bir söylevden başka bir anlam ifade etmeyecektir. Araştırma sonuçları içerisinde çalışanlar işletmenin vizyon ve misyonunu çok iyi anlamış oldukları tespit edilmiştir. Bu önemli bir bulgudur. Yapılacak bütün çalışmaların bu amaca yönelik olarak tasarlanması, hedeflere ulaşılmasını da kolaylaştıracaktır.

d. Yöneticiler çalışanlarının yeni fikir ve düşünce biçimlerini ortaya çıkarmalarına ne ölçüde imkan sunmaktadırlar?

Vestel’de şu anda çalışanların büyük çoğunluğu gençlerden oluşmaktadır. Bu Vestel gibi inovasyon ve yenilik üretme iddiasında bulunan bir işletme için büyük bir şanstır. Ancak bu şansın avantaja dönüştürülmesi için, kuşaklar arasındaki farklılıklar muhakkak çözülmeli, ve gençlerin kendilerini göstermeleri sağlanmalıdır.

e. Yöneticiler fırsat eşitliği ve çeşitliliğin ortaya çıkmasına ne ölçüde yardımcı olmaktadır?

Çeşitlilik işletmeler için yenilik üretme, sorunlara farklı bakış açıları ile bakabilme özgürlüğü sunacaktır. Bu nedenle yöneticilerin, çalışanların düşüncelerine saygılı olmaları ve önerdikleri

çözümleri de uygulamaya koyacak bir yapılanmaya gidebilmeleri daha sıcak, istekli ve kararlı çalışanların ortaya çıkmasına yardımcı olacaktır.

Genel bir değerlendirme ile literatürde ki benzer bazı çalışmalar ile araştırma karşılaştırıldığında; Bakan (2008), Erdem ve Dikici (2009), Tütüncü ve Akgündüz (2012), Acar (2013), Jati (2015) ve arkadaşları, liderlik ve örgüt kültürü arasında ki ilişki ile ilgili yaptıkları araştırmalarında aradaki ilişkiyi tespit etmişler ve özellikle dönüşümcü liderlik ile örgüt kültürü arasındaki ilişkinin önemine değinmişlerdir. Manisa-VHM’de yapılan bu araştırmada ise; özellikle çalışanlar tarafından, işletmede “Katılımcı Kurum Kültür”ünün özelliklerine sahip bir yapının oluşmuş olduğunu belirtmeleri oldukça önemli bir bulgunun ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur. Katılımcı Kurum Kültürü’nün önemli özelliklerinden birisi olan “takım çalışması” faaliyetlerinde, çalışanların yeteneklerinin geliştirilmesi durumunda, gelecekte yapılacak olan stratejik planlamaların ve gelişim odaklı çalışmaların çalışanlar daha istekli ve kararlı katılımını sağlayacağı düşünülebilir. Ayrıca, Takım çalışması, Uzlaşma, Örgütsel öğrenme ve Örgütsel amaçlar ile ilgili olumlu ortam, işletmenin “değerleri” de olabilecek nitelikte olan kavramlardır.

Her işletmenin kendine has problemleri bulunmaktadır. Bu problemlerin çözümünde, işletmenin sahiplerinin tutum, davranış, misyon ve vizyonu; çalışanların işletmelerine bağlılıkları ve gelişim için gayretleri; işletmenin örgüt kültürü ve buna bağlı olarak örgüt kimliği gibi pek fazla faktör de işletmeleri geleceğe taşımaktadır. Çalışanların, işletmenin misyon ve vizyonu hakkında hem fikir olmaları yapılacak olan çalışmalarda şüphesiz bir avantaj sağlayacaktır ama başarılı olunmada itici bir faktör değildir. Liderin hedefe giden yolda çalışanlarını ne şekilde etkilediği, motive ettiği, örgüt kültürünü ne şekilde etkilediği ve etkilendiği daha önem arz etmektedir. Bu nedenle, benzer şekilde araştırmaların yapılmasının, hatta Türkiye’de ulusal ve uluslararası firmalarda yapılarak karşılaştırılmasının, farklı kültüre sahip firmalarda bu ilişkinin ne şekilde olduğunun belirlenmesinin literatüre önemli katkılar sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Bilgilendirme / Acknowledgement: Bu çalışma 21-23 Eylül 2017 tarihlerinde Ürgüp/Nevşehir’de düzenlenen I. Uluslararası İpekyolu Akademik Çalışmalar sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Acar, Z., (2013), Farklı Örgüt Kültürü Tipleri ve Liderlik Tarzları ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki: Lojistik İşletmelerinde Bir Araştırma, İşletme Araştırmalar Dergisi, 5-31
- Alan, Y., (2003), İlkeli Liderlik, Leadership Excellence Liderlik Gelişimi, Yönetim Etkinliği ve Kurumsal Üretkenlik Dergisi, Sayı 70, ss.14-15
- Alvesson, M. (1990). On popularity of organizational culture. *Acta Sociologica*, 33(1), 31-49
- Alvesson, M. (1993). *Cultural perspectives on organizations*. Cambridge: Cambridge.
- Alvesson, M., & Billing, Y.D., (1997). *Understanding gender and organizations*, London: Sage.
- Amin, Hassan, A., (2010), Towards assessing the leadership style and quality of transformational leadership, the case of construction firms of Iran, *Journal of Technology Management*, Vol.5 No.3, pp.245-258
- Bakan, İ., (2008), Örgüt Kültürü ve Liderlik türlerine ilişkin algılamalar ile Yöneticilerin demografik özellikleri arasındaki ilişki: Bir alan araştırması ,*KMU İİBF Dergisi* Yıl:10 Sayı:14.
- Brooks, I., (2003). *Organizational Behavior- Individuals, Groups and Organization*. (2nd Ed.) Essex: Prentice Hall.
- Dzuleira, A., (2003), “A strategic of Business Transformaiton: Malaysia Airports Holdings Berhad,
- Erdem, O., ve Dikici, M., (2009), Liderlik ve Kurum Kültürü Etkileşimi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.8 S.29 (198-213) ISSN:1304-0278

- Eren E., (2001), *Örgütsel Davranış ve Yönetim*, Beta Basım Yayın Dağıtım, Genişletilmiş Yedinci Baskı, İstanbul
- Gizir, S. (2003). *Örgüt kültürü çalışmalarında yöntemsel yaklaşımlar*. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 35, 374 – 397.
- Gönen Z., 2012, *Örgüt Kültürü ve EFQM Mükemmellik Modeli Arasındaki İlişki Sağlık Bakanlığına Bağlı Dört Farklı Doğum Hastanesinde bir uygulama*, Yayınlanmamış, Yüksek Lisans Tezi.s.13-15 Tablo 2 ‘den yararlanılmıştır.
- Graduate Business of School, Faculty of Business and Accountancy, University of Malaya, unpublished.
- House, R. J., Javidan, M., Hanges, P. ve Dorfman, P. (2002). “Understanding cultures and implicit leadership theories across the globe: an introduction to project GLOBE”. *Journal of World Business*, 37, ss.3-10
- Hofstede, G. (1998). Identifying organizational subcultures: An empirical approach. *Journal of Management Studies*, 35(1), 1-12.
- Hurst, David K. (2000), *Kriz ve Yenilenme*, (Çev.: Ela Güldemir), Alfa Yayınları, İstanbul.
- Jati, M., Hassan, S., Harman, M., Jabar, S., ve Majid, M., (2015), *Transformational Leadership and Organizational Culture: A Case of MAHB*, *Procedia Economics and Finance* 31 (2015) 425 – 435
- Kuh, G. D. & Witt, E., J., (2000). *Culture in American colleges and universities. Organization and governance in higher education* (5. Baskı). ASHE Reader Series. Boston: Pearson Custom Publishing.
- Learned, E., ve SPROAT, A., (1972). *Örgüt Kuramı ve Politikası*, Çev. Gencay Şaylan, TODAİ Enstitüsü Yayınevi: Ankara
- Leblebici, D., N., (2008), *21.Yüzyılın Liderlik Anlayışına Bakış*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, cilt32,no:1, ss.61-72, Sivas
- Odom, Y.R., Boxx, R.W., Dunn, G.M., (1990). *Organizational Cultures, Commitment, Satisfaction and Cohesion*. *Public Productivity & Management Review*, 14 (2): 157-169.
- Özkalp E., ve Kirel, Ç., (2001), *Örgütsel Davranış*, Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Vakfı, Eskişehir.
- Özyaman, H., (2010). *Sağlık Kurumlarında Örgüt Kültürü; Akdeniz Üniversitesi Hastanesi Yardımcı Personelin Algılamalarına Yönelik Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi , Antalya.
- Robbins, S.P. (2003). *Organisational Behaviour*. 10. Baskı, NJ: Prentice-Hall Inc.
- Schein, E.H. (1997). “*Organizational Culture and Leadership*” (2. Ed.), Jossey-Bass, San Francisco.
- Swales, S. (2002). “*Organizational commitment: A critique of the construct and measures*”, *International Journal of Management Reviews*, 4(2), 155-178.
- Torrington, D., (1987). *Laura Hall, Personnel Management*, Prentice Hall International: London.
- Tütüncü, Ö., ve Akgündüz, Y., (2012), *Seyahat Acentelerinde Örgüt Kültürü ve Liderlik Arasındaki İlişki: Kuşadası Bölgesinde Bir Araştırma*, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt 23, Sayı 1, Bahar: 59-72.
- Wallach, J.E., (1983). *Individuals and Organizations: The Cultural Match, Training and Development Journal*, February, s. 29-36.
- Zhen S., (2012), *The mediating effect of organizational culture and knowledge sharing on transformational leadership and Enterprise Resource Planning systems success: An empirical study in China*, *Computers in Human Behavior* Vol.28, pp.2400-2413.

SANATSAL CAMLARDA KEMİK TOZU KULLANIMI¹**Emir ÖZKAYA²**
Selvin YEŞİLAY³**Özet**

Cam sanatında dekor teknikleri düşünüldüğünde, özellikle saydam camın, sade cam biçimi olarak yeterli etkisi yoksa ve farklı bir etki elde etmek isteniyorsa yeni bir yöntemle yüzeysel yönden zenginleştirilebilir. Her cam üreticisi kendi işine uygun özellikteki camı elde etmek için çeşitli malzemeler kullanır. Yardımcı katkı malzemesi de gerekliliklere göre değişiklik gösterir. Cam dekor yöntemlerindeki çağdaş gelişmeler, yeni ve farklı malzemelerin kullanımıyla sağlanmaktadır. Geçmişte cam sanatçıları cam tekniğinde daha uygun üretim yolları aramıştır ve öncelikle en kolay ve yakın ürünleri tercih etmişlerdir. Günümüzde farklı tasarımlara ve yüzey etkilerine sahip camların üretilmesi için uçucu küller, metal çubuklar, metal tuzları ve organik malzemeler gibi yeni bileşenlerin cam dekorasyonunda kullanımıyla ilgili çalışmalar son zamanlarda ivme kazanmıştır. Bu çalışmada cam dekorasyonunda yeni bir yöntem olarak, özgün dekor etkisine sahip cam ürünler elde etmek için üfleme sıcak camlarda kemik tozları kullanılmıştır. İlk olarak XRF (X-ışınları Floresansı) analizi ile kemik tozlarının kimyasal bileşimleri belirlenmiştir. Daha sonra tozlara TG/DTA (Termogravimetrik Diferansiyel Termal Analiz) analizi yapılarak tozların ısıl davranışları saptanmıştır. Farklı boyutlardaki kemik partikülleri ile sıcak üfleme camlarda partiküller cam yüzeyine sarılarak ve cam objenin içine hapsedilerek uygulamalar yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre sıcak camda inovatif ve özgün dekor etkileri elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cam, cam sanatı, sıcak cam üfleme, dekorlama teknikleri, organik malzeme.

USAGE OF BONE PARTICULES IN ARTISTIC GLASSES**Abstract**

Considering the decorative techniques in glass art, especially if transparent glass is not sufficiently effective as a simple glass form, and if it is desired to achieve a different effect, it can be enriched from the surface in a new way. Every glass manufacturer uses a variety of materials to obtain the appropriate glass for his artwork. The additive material also varies according to requirements. Contemporary developments in glass décor methods are achieved through the use of new and different materials. In the past, glass artists searched for more appropriate ways of production in the glass technique and preferred the easiest and nearest products first. Recently, studies on the use of new components such as fly ashes, metal rods, metal salts and organic materials in glass decoration have gained momentum in recent years to produce glasses with different designs and surface effects. In this study, as a new method of glass decoration, bone powders were used in hot glass blowing to obtain glass products with original decor effect. First, the chemical composition of bone powders was determined by XRF (X-ray fluorescence) analysis. Then, TG/DTA analysis was performed and the thermal behavior of the powders was determined. Bone particles with different sizes were gathered around the glass surface on hot blown glasses. According to the results innovative and original decor effects were obtained in hot glasses.

Keywords: Glass, glass art, hot glass blowing, decorative techniques, organic materials

Özgün Makale / Original Article

² Anadolu Üniversitesi, Türkiye, emirozkaya93@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8217-3874

³ Sorumlu yazar/Corresponding Author, Anadolu Üniversitesi, Türkiye, ORCID ID: 0000-0002-8217-3874

Copyright © 2016-2018 IBAD

ISSN: 2536-4642

GİRİŞ

Estetik amaçlı yapılan bütün uygulamalara dekorasyon denilmektedir. Cam dekorasyonu sürekli gelişen bir alana sahiptir. Dekorasyonun önemi teknik kaliteye bakmaksızın alıcı tarafından estetiğe verilen değerden kaynaklanmaktadır. Üretim prosesi tamamlanmış ürünün estetiğine verilen önem ve araştırma geliştirme çalışmaları sürekli devam etmektedir [1].

Cam, bilinen en yaygın ve en eski malzemelerden biridir ve günlük hayatımızda birçok açıdan mevcuttur. Paris'teki Louvre ve Londra'daki Lloyd binası gibi modern mimari binalarda çarpıcı yapısal formlar oluşturmak için yoğun olarak kullanılmaktadır. Cam, renkli kilise pencerelerinde kullanılarak ortaçağ mimarisinde de büyük etkiye sahip olmuştur. Günümüzde cam son derece değerli bir malzeme haline gelmiştir. Camı hazırlayan ortamın ve koşulların yeniden oluşturulması yüzlerce yıl sürmüştür [2]. İlk cam nesnelere olarak boncuklar, plakalar, kakmalar ve küçük kapların vurgulandığı, bağımsız bir malzeme olan camın M.Ö. 3000'lerden eski olmadığı düşünülmektedir. M.Ö. 2500 yıllarına dayanan cam objeleri Suriye'de, M.Ö. 2450'de ise cam boncukları Mezopotamya'da bol miktarda bulunmuştur. Cam daha sonra Mısır'da üretilmiş ve M.Ö. 1500 civarında büyük bir endüstri olarak çıkmıştır. Mısır'da bulunan en eski cam tartışmasız M.Ö. 2000'den kalmıştır [3-6].

Camın kendisini oluşturan hammaddelerinden nasıl üretilebileceğinin keşfinden önce, insanoglu binlerce yıldır doğal olarak oluşan camı kullanmıştır. Doğal silika (SiO_2) (camın temel bileşeni), kuvars, tridimit ve kristobalit olmak üzere üç kristal halinde bulunur. En yaygın olanı kuvars kaya kristali, kum veya kil bileşeni formlarında karşımıza çıkar. Kaya kristali boncuk ve dekoratif objeler haline getirilmiştir. Örneğin 17. yüzyılda Fransa da avize damlaları olarak kullanılmıştır. Ardından hızlı soğumayla meydana gelen ani volkanik patlamalar, doğal camı (amorf silika) oluşturacak yüksek silis içeren lavlar oluşturabilir ve bunun sonucunda doğal cam dediğimiz obsidiyen meydana gelir. Obsidiyen yontularak ve kesilerek keskin kenarlı aletlerin üretilmesinde kullanılmıştır. Volkanik obsidiyen, kum (silisyum dioksit), soda (sodyum oksit) ve kireçten (kalsiyum oksit) oluşur ve ona koyu rengini veren demir ve mangan içerir. Bir diğer doğal cam da çakmaktaşı olarak da bilinen flinttir. Flint ve obsidiyen eski zamanlarda birçok aletin yapımında kullanılmışlardır. Doğal olarak oluşan camın diğer formları ise volkanik pomza, fulgurit ve tektitlerdir (sutaşı). Pomza, hızlı soğutmadan önce ve sonra erimiş halde çözeltiden serbest bırakılan gazlar tarafından üretilen doğal köpük bir camdır. Fulgurit, yıldırım çarpmasıyla oluşan ergimiş silis camıdır. Tektit dünyanın belirli bölgelerinde rastlanan, küçük tabii camı cisimlerin ortak adıdır. Meteorik kökenli, yuvarlak cam parçaları olarak karşımıza çıkar. Kompozisyonu obsidiyeninkine benzer, ancak daha fazla demir ve mangan içerirler [7,8].

Cam ve uygarlık birbirine çok bağlı olmuştur. İnsanlık ilerledikçe cam daha önemli ve daha vazgeçilmez elemanlardan biri haline gelmiştir [9]. Çevre bir bütündür. Her şeyin bu çevreyle uyumlu olması kaçınılmaz bir gerçektir. İşte bu nedenle camcılıkta da, her dönemde cam yüzeyleri çok değişik ve cama özgü yöntemlerle değerlendirilmiştir. Cam tarihinin her döneminde, özellikle saydam camın elde edilmesiyle birlikte, bu yüzeylerin zenginleştirilmesi çalışmaları yapılmıştır. Camın katkılarını değiştirerek ilginç çözümlere ulaşıldığı sık sık görülür [10].

Kalsine edilmiş kemik veya kemik külü 200 yıldan fazla süredir seramik üretiminde kullanılmaktadır [11]. Canlıların temel yapı taşı olan kemikler sahip oldukları kompleks mikro yapıları ile seramik organik kompozitler olarak adlandırılabilirler. Kemik, düşük yoğunluklu sert ve katı bir dokudur. Kemik dış kısımları yoğun ve kompakt iken iç katmanları süngerimsi kemiklerden oluşmaktadır. Kemik yaklaşık olarak ağırlıkça % 20 kolajen (lifli bir protein türü), % 69 kalsiyum fosfat ve % 9 oranında su ile diğer organik minerallerden oluşmaktadır. Yapıdaki kalsiyum fosfatın yaklaşık kompozisyonu $3\text{Ca}_3(\text{PO}_4)_2\text{Ca}(\text{OH})_2$ formülü ile gösterilebilir. Kemik her ne kadar Na^+ , Mg^{+2} , K^+ , CO_3^{2-} , F^- , Cl^- ve H_2O içerse de ana yapısı Ca^{+2} ve P tarafından oluşturulmuştur. Çizelge 1'de kemiğe ait kimyasal kompozisyon sunulmuştur [12,13].

Tablo 1. Kemikğin kimyasal bileşimi [13]

Kompozisyon	% (Ağırlıkça)
Kalsiyum Ca ⁺²	34,8
Fosfor P	15,2
Ca/P	1,71
Sodyum Na ⁺	0,9
Magnezyum Mg	0,72
Potasyum K ⁺	0,03
Karbonat CO ₃ ^{'2}	7,4
Flor F	0,03
Klor Cl	0,13
Pirofosfat P ₂ O ₇	0,07
Toplam inorganik mineraller	65,0
Toplam organikler	25,0
Su H ₂ O	10,0
Diğer elementler Sr ⁺² , Pb ⁺² , Zn ⁺² , Cu ⁺² , Fe ⁺³	

Gerçekleştirilen çalışmada, büyükbaş hayvan kemiklerinden elde edilen farklı boyutlardaki kemik granülleri sıcak camlarda yüzeyde ve cam bünyesinde cam formun içine hapsedilerek kullanılmış ve farklı dekor etkilerinin elde edilmesi amaçlanmıştır. Temizlenip kurutulan kemikler ilk olarak öğütme işlemine tabi tutulduktan sonra karakterizasyon testleri yapılmıştır.

DENEYSEL ÇALIŞMALAR

Kemik külünün cam dekorasyonunda sağladığı eşsiz etkilerin daha iyi algılanması amacıyla kemik ve yapısının incelenmesi önem taşımaktadır. Çalışmada kullanılan kemik parçaları ilk olarak jelatininden arındırıldıktan sonra halkalı değirmende öğütülerek kurutulmuştur. Karakterizasyon testleri için iri taneleri uzaklaştırmak amacıyla 60 µm elekten geçirilmiştir. Kemik tozlarının kimyasal bileşimlerini belirlemek için XRF (X-Işınları floresansı) analizi ve sıcaklığa bağlı davranışlarını belirlemek için ise TG-DTA (Termogravimetrik-Diferansiyel Termal analiz) analizleri yapılmıştır. Çalışmada 4 farklı boyutta kemik granülleri kullanılmıştır (Şekil 1). Granüllerin ortalama tane boyutları 0,01, 0,05, 1 ve 2 cm olarak belirlenmiştir.

Şekil 1. Kullanılan farklı boyutlardaki kemik granüllerine ait fotoğraf.

Sıcak cam tekniğinde bir kap içerisine homojen şekilde konulan granüller fırında eriyik halde bulunan şeffaf cam fiske üzerine sarıldıktan sonra tromelde bekletilerek bütünleşmesi sağlanmıştır. Uygulama esnasında bazı granüllerin tam yapışmadığı saptanmış ve tekrar cam sararken bunların fırın içerisine düşürmeden üzerine bir katman daha cam alınıp granüllerin arada kalması sağlanmıştır. Sonrasında fırından bir kat daha cam alınarak istenilen form elde edilmiştir (Şekil 2).

Şekil 2. Sıcak cam uygulamalarına ait fotoğraflar.

Uygulama esnasında granüllerin yapışması ve gaz çıkışlarının olması için uzun bir süre tromelde bekletilmiş ve kaynaşması sağlanmıştır. Üzerine 2 parça olarak eriyik cam eklenmiş sonrasında bir kat daha cam kaplanıp ürüne şekil verilmiştir (Şekil 3).

Şekil 3. Sıcak cam uygulamalarına ait fotoğraflar.

Çalışmanın son aşamasında renkli camlarda kemik granüllerinin kullanım etkisini görmek amacıyla şeffaf cam üzerine siyah renkli cam tozu alınarak ve tromelde ısıtılarak siyah renk elde edilmiştir. Siyah zemin üzerine kemik granülleri alınıp tromelde bütünleşmesinden sonra 2 katman cam kaplanmış ve kemik granüllerinin arada kalması sağlanmıştır. Ardından fırından bir kat daha cam alınarak istenilen form elde edilmiştir.

SONUÇLAR VE TARTIŞMA

Çalışmada kullanılan kemiklere ait kimyasal analiz sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur.

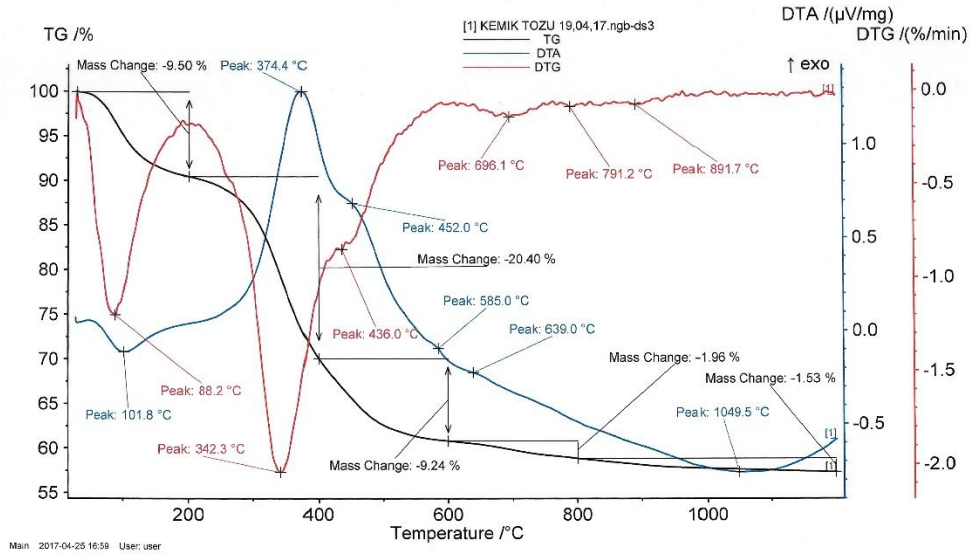
Tablo 2. Kemiklere ait kimyasal analiz sonuçları (ağırlıkça %).

Oksitler	SiO ₂	Al ₂ O ₃	Fe ₂ O ₃	CaO	P ₂ O ₅	MgO	K ₂ O	Na ₂ O	TiO ₂	*A.Z.
Ağırlıkça %	0,59	0,30	0,08	33,41	21,86	0,69	0,11	1,09	0,28	41,59

*Ateş Zayıyatı.

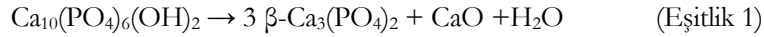
Tablo 2'de görülen kimyasal analiz sonuçlarına göre kemik tozlarının yüksek oranda CaO ve P₂O₅ içerdiği görülmektedir.

Şekil 4'te kemik tozlarına ait TG/DTA grafiği verilmiştir.

Şekil 4. Kemik tozlarına ait TG/DTA analizi.

Kemik külünün TGA eğrisinde, ~30-1200°C'ye kadar toplam % 42,63 oranında ağırlık kaybı mevcuttur. TG ve DTA eğrisinde yaklaşık 50-200 °C sıcaklık aralığında meydana gelen % 9,5 ağırlık kaybı fiziksel su ve organik malzemeler ile ilgili suyun bünyeden uzaklaşmasıdır. Yaklaşık 200-500°C sıcaklık aralığında gözlemlenen keskin ekzotermik pik ve % 29,64 ağırlık kaybı ise organik malzemelerin yanması ile ilgilidir. ~696 °C'de gözlenen % 2 ağırlık kaybının HA (Hidroksiapatit)→β-TCP (Beta-tri-kalsiyum fosfat) (Eşitlik 1) dönüşümünden kaynaklandığı düşünülmektedir [14-16].

Kemik granüllerinin kullanılmasıyla elde edilen cam ürünler Şekil 5-8'de görülmektedir.

Şekil 5'te görülen uygulamada kemik tozlarının sıcak camda kullanılması esnasında meydana gelen gaz ve buhar çıkışlarının etkisi ile farklı bir görsel etki elde edilmiştir.

Şekil 5. İnce öğütülmüş kemik tozları ile üretilen kağıt ağırlığı.

Öğütülmüş ince boyuttaki kemik tozlarının (ortalama tane boyutu 0,01cm) sıcak cam yüzeyine sarılmasıyla yapılan uygulamada kemik tozlarının cam yüzeyinde homojen bir şekilde dağıldığı, herhangi bir topaklanma hatasının olmadığı görülmektedir (Şekil 6).

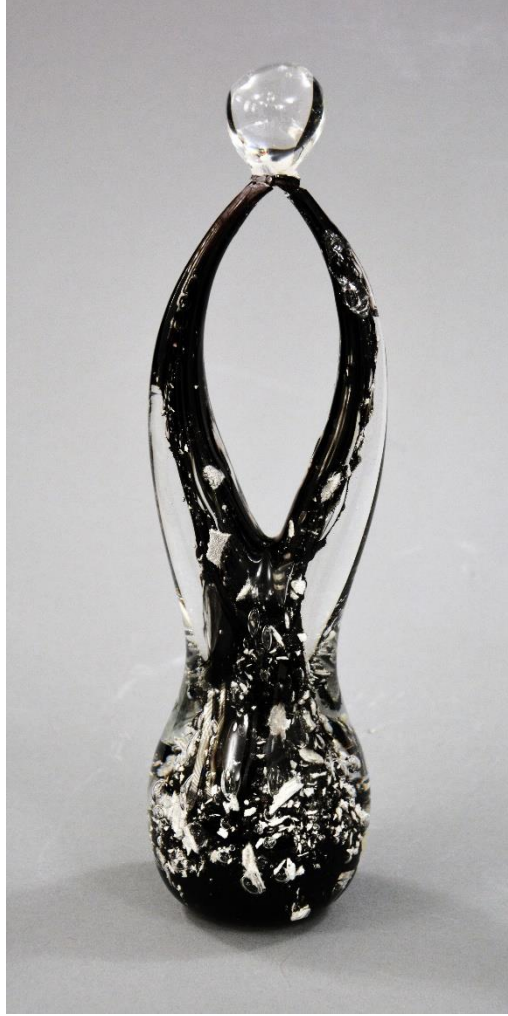

Şekil 6. İnce öğütülmüş kemik tozlarının yüzeyde kullanılması ile elde edilen cam küre.

Ortalama 1 cm boyutundaki kemik tozlarının şeffaf cam ve siyah renkli içine hapsedilmesiyle elde edilen ürünlerde metalik bir etki elde edilmiştir (Şekil 7).

(a)

(b)

Şekil 7. (a) Şeffaf cam ve **(b)** siyah renkli cam üzerine kemik granülleri alınarak üretilen cam objeler.

Ortalama boyutu 2 cm olan kemik granülleri cam formda orijinal şeklini korumuş ve camın ışığı geçirme özelliğinin de katkısıyla derinlik etkisi olan organik görünümlü bir ürün elde edilmiştir (Şekil 8).

Şekil 8. İri kemik granüllerinin cam içinde hapsedilmesi ile üretilen cam objeler.

GENEL SONUÇLAR

Cam, camda sanat oluşturmak için birçok teknik ve ek malzeme kullanabileceğimiz çok yönlü bir malzemedir. Günümüze kadar birçok farklı biçimde kullanılmıştır. Dünyanın en eski ve çok yönlü, insan tarafından yaratılan malzemelerinden biridir. Gerçekleştirilen araştırmada cam dekorasyonunda kemik tozlarının kullanılması ile estetik değere sahip orijinal etkiler ortaya çıkmıştır. Cam şekillendirme sıcaklığında kemiğin yapısında bulunan organik maddelerin yanması ve gerçekleşen reaksiyonlar dolayısıyla buhar ve gaz çıkışlarının olması sonucunda üretilen camlarda farklı görsel etkiler elde edilmiştir. Özellikle ortalama tane boyutu 1cm'nin üzerinde olan kemik tozlarının kullanılması ile sağlanan metalik etki farklı ve daha büyük ölçülere sahip ürün tasarımlarında kullanılarak görsel etkisi yüksek cam ürünler elde edilebilir. Cam sanatında kullanılan dekoratif uygulamalar yöntem olarak fazla çeşitlilik göstermemektedir. Bu yüzden cam dekorasyonunda alternatif malzeme kullanımına yönelmek ve camı farklı malzemelerle bir arada kullanmak, ürünlere yenilikçi ve özgün değer katma anlamında bir opsiyon yaratmaktadır. Özellikle sıcak cam üfleme tekniği sürecin uygulayan açısından kontrol edilebildiği, geniş çalışma aralıkları sayesinde sanatçının camı hedeflediği formda üretmek için müdahalede bulunabildiği bir tekniktir. Bu bağlamda alternatif malzeme olarak kemik külünün cam sanatında kullanımında sıcak cam üfleme tekniği seçilmiştir. Seçilen malzeme doğada atık olarak bulunabilecek, maliyet açısından avantaj sağlayan bir malzemedir. Elde edilen sonuçlar kemik tozlarının kullanımıyla hem düşük maliyetli hem de estetik ifade olanakları sunan sanatsal cam ürünlerinin üretilebileceğini göstermiştir.

KAYNAKÇA

- Vari, A. (2000). *Glazing and decoration of ceramic tiles*, 358 sayfa, S.A.L.A.
- Burke, E. (2005). *Glass blowing a technical manual*, The Crowood Press.
- Cummings, K. (2002). *A history of glassforming*, pp 102–133, London, A & C Black.
- Lambert, J.B. (2005). The 2004 Edelstein award address, the deep history of chemistry. *Bull Hist Chem*, 30,1–9.
- Macfarlane, A. and Martin, G. (2002). *Glass, a world history*. p 10, Chicago University of Chicago Press.
- Kurkjian, C.R. and Prindle, W.R. (1998) Perspectives on the history of glass composition. *Journal of American Ceram. Soc.* 81,795–813.
- Davison, S. and Newton, R.G. (2008). *Conservation and restoration of glass*, Routledge, 392 sayfa.
- Scrabec, Q.R. (2007). *Michael Owens and the glass industry*, Pelican Publishing.
- Bayramoğlu, F. (1974). *Türk cam sanatı ve Beykoz işleri*, 153 sayfa, s. 22. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Küçükerman, Ö. (1985). *Cam sanatı ve geleneksel Türk camcılığında örnekler*, s.119, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Doğu Matbaası.
- Yeşilay, S., Kaya, G. ve Kara, A. (2007). Farklı Ca/P oranına sahip sentetik hidroksiapatit tozlarının kemik porseleni bünyesinde kullanımı", *IV. Uluslararası Katılımlı Seramik, Cam, Emaye, Sır ve Boya Semineri*, Eskişehir/Türkiye, s. 54-64.
- Rauf, A. (2014). Animal bone-A brief introduction, *International Journal of Science, Environment and Technology*, Vol. 3, No 4, 1458 – 1464.
- Yeşilay, S. (2006). *Sentetik hidroksiapatitin kemik porseleni bünyesinde kullanımı*, Anadolu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Seramik Mühendisliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

**YEREL YÖNETİMLERDE ALTYAPI SİSTEMLERİNİN SAYISALLAŞTIRILMASI VE
SU KAYIPLARININ ÖNLENMESİ****Dr. Orhan Veli ALICI¹**
Kamil ÖZASLAN²**Özet**

Yaşamın en asli unsuru olan su kaynakları her geçen gün tükenirken, tabiatta diğer canlılara kıyasla çok daha fazla tüketen insan ırkının nüfusu giderek artmaktadır. Geçtiğimiz yüz yıl içerisinde dünya nüfusu bu anlamda yedi kat artarken içme ve kullanma suyu kaynakları ise önemli oranda azalmıştır. Bu anlamda, küresel bir su krizinin varlığından bahsetmek mümkündür. Ancak hâlihazırdaki tablo her geçen gün bu krizin derinleşeceğini göstermektedir. Türkiye’de ise, su kalitesiyle birlikte su debisinin önemli düzeyde düştüğü ve ilerleyen zamanlarda Türkiye’nin de su fakiri ülkeler arasına girebileceği öngörülmektedir. Buradan hareketle, son yıllarda Orman ve Su İşleri Bakanlığınca bir takım önlemler alınmaya başlanmış; özellikle içme ve kullanma maksadıyla tüketilen suyun sayısallaştırılmasında ve dağıtılmasında önemli kriterler getirilmiş, sayısallaştırma faaliyetlerinin tamamlanarak su kayıplarının öngörülen zaman aralıkları sonrasında belirli bir seviyeye indirgenmesi amaçlanmıştır. Bu makalede de yerel yönetimlerde altyapı tesislerinin sayısallaştırılmasının ve su kayıplarının azaltılmasının önemine değinilecek, bu iki önemli husus çerçevesinde hâlihazırdaki durum esas alınarak genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Su Kayıpları, İçme ve Kullanma Suyu, Su Dağıtım Sistemleri, Sayısallaştırma, Coğrafi Bilgi Sistemleri

**DIGITIZATION OF INFRASTRUCTURE SYSTEMS IN LOCAL ADMINISTRATION AND
PREVENTION OF WATER LOSSES****Abstract**

While the water resources, which are the most essential element of life, are consumed day by day, the population of the human race which consumes much more than the other living things in nature is gradually increasing. In the past hundred years, the world population has increased sevenfold in this sense, while drinking and using water resources have declined significantly. In this sense, it is possible to talk about the existence of a global water crisis. However, this situation shows that this crisis will deepen day by day. In Turkey it is known to decrease dramatically the quality of the water with water flow. Turkey is also envisaged in later times can be counted among the water-poor countries. A number of measures have been taken by the Ministry of Forestry and Water Affairs in recent years. In particular, important criteria have been introduced for the digitization and distribution of the water consumed, especially for drinking and using, and it is aimed to complete the digitization activities and reduce the water losses to a certain level after the prescribed time intervals. In this article, it will be mentioned that the importance of digitization of infrastructure facilities and reduction of water losses in local governments. A general assessment will be made based on the current situation on the basis of these two important points.

Keywords: Water Losses, Drinking and Using Water, Water Distribution Systems, Digitization, Geographical Information Systems

Özgün Araştırma / Original Article

¹ Sorumlu yazar/Corresponding Author, MESKİ Genel Müdürlüğü, Kamu İç Denetçisi, Türkiye, orhan_alici@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8670-3879

² Marmara Üniversitesi SBE Yerel Yönetimler Bölümü Doktora Öğrencisi, Türkiye, kamil.ozaslan@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1295-9502

GİRİŞ

Kentlerin hızla gelişmesi, kentlilerin mahalli müşterek hizmetlere ilişkin beklentilerinin artması, kentsel estetik anlamında görsel düzenlemelerin önem kazandığı günümüzde birçok mahalli hizmetin belirli standartlara bağlı kalınarak sunulmasını gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede özellikle büyükşehir belediyelerinde su ve kanalizasyon idarelerince, diğer yerlerde ise belediyelerce yapılan içme suyu ve kanalizasyon hatları ile yağmur suyu uzaklaştırma sistemlerinin yer altına konuşlandırılmasına ilişkin belirli usul ve esasların bulunduğu görülmektedir. Ancak hâlihazırda mevcut olan bu tesislerin, diğer bir ifade ile kentin içme suyu, kanalizasyon ve yağmursuyu hatlarının miktarı, konumu ve derinliği kesin olarak bilinmemektedir. Bunun en temel nedeni ise, hızlı kentleşmenin getirdiği yoğun altyapı yatırımları esnasında veya sonrasında toprağın altında kalan sistemlere ilişkin bilgilerin mekân ve zaman açısından kayıt altına alınmamış olmasıdır.

Altyapı sistemlerine ilişkin sadece belirli personelin sahip olduğu konum ve hat bilgileri adeta sözlü tarih gibi göreve yeni başlayan personele aktarılmış, ancak söz konusu personelin belediyelerde yaşanan siyasal dönüşümlerle değişmesi kurumsal hafızanın silinmesine, altyapı sistemlerinin de tıpkı antik kentler gibi toprak altında gizli kalmasına sebep olmuştur. Ortaya çıkan bir arıza veya koku ya da yaşanan bir sel felaketi ile varlığı anlaşılabilen bu sistemlerin sayısallaştırılması ise günümüzde neredeyse tüm su ve kanalizasyon idarelerinin performans göstergelerinde birer hedef haline getirilmiştir. Ancak bu gösterge bir önceki yıl yapılan sayısallaştırma çalışmaları ile anlam kazanabileceğinden hala net sonuçlara ulaşılammaktadır. Aynı durum özelleştirme politikalarına uğrayan elektrik dağıtım ve iletişim hizmetleri için de geçerlidir.

Ulusüstü oluşumlardan küçük yerel birimlere dek bilgi teknolojilerinin önemini her geçen gün artırmış, hareketle yerel yönetimler özelinde altyapı yatırımlarının sayısallaştırılması da önem kazanmış, her geçen gün bilinirliği, önemi ve uygulanabilirliği artan Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) yazılımı ile anılan altyapı yatırımlarının kayıt altına alınması da bir zaruret halini almıştır. Daha evvel yapılan yatırımların tespit edilerek kayıt altına alınabilmesi, ekonomik ömrünü tamamlayanların bakım ve onarımlarının yapılabilmesi ya da tamamen yenilenebilmesi açısından da bu çalışmaların gerekliliği açıktır.

Öte yandan küresel bir su krizinin ayak sesleri oldukça yakından gelmektedir. İklim değişimi, kentleşmenin artması, nüfusun kırsalda seyrekleşirken kentsel alanlarda yoğunlaşması gibi etmenlerle beraber su kaynaklarının önemli düzeyde azaldığı açıkça gözlemlenmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2014:41-46). Hâlihazırda verilere göre insanlığın sahip olduğu 1,4 milyar km³ suyun %97'sinin okyanuslarda ve denizlerde tuzlu su halinde, %3'ünün ise buzullar, nehirler, göller ve yeraltı ve yerüstünde tatlı su halinde bulunduğu belirtilmekte, toplam su rezervinin sadece % 1'i olan tatlı su kaynaklarının ise %69'unun kutuplarda ve yüksek bölgelerde, %30'unun da yeraltında olduğu, netice itibarıyla geriye kalan %1'lik miktarın ise yerüstü ve atmosferde yer aldığı ileri sürülmektedir (Kabak, 2010:2-3).

Bu kapsamda su kaynaklarının korunması adına hâlihazırda sayısallaştırılan ve sayısallaştırılmayan içme ve kullanma suyu tesislerindeki su kayıplarının asgariye indirgenmesi de önem taşımaktadır. Giderek su fakiri bir ülke haline gelen Türkiye'de bu hususta önemli tedbirler alınmaya çalışılsa da kayda değer bir mesafenin alınamamış olduğu da yadsınamaz bir gerçektir. Bu nedenle sayısallaştırma faaliyetleri gerek tesislerdeki su kayıplarını önlemek gerekse de merkezi düzeyden yürütülen su politikasına yerel düzeyde katkı sağlamak için yerel yönetimler tarafından kullanılacak en etkin araç haline gelmiştir.

Çalışmada, öncelikle mevzuat kapsamında yerelin kentleşmesine ve altyapı çalışmalarının niteliğine değinilecek, yerelde altyapı çalışmalarının gelişimine ve il mülki sınırı uygulamasının yereldeki altyapı çalışmalarına yönelik ortaya çıkardığı olumsuz etkilere yer verilecektir. Bu kapsamda, altyapı tesislerinin sayısallaştırılması konusu ele alınacak, su kayıplarına yer verildikten sonra su kayıplarının önlenmesinde sayısallaştırma faaliyetinin önemine değinilecektir. Çalışmanın sonunda ise, hâlihazırda teknolojik gelişmelerle beraber ulaşılan gelişmişliğin yerel düzeyde ne derece vücut bulduğu değerlendirilecektir.

MEVZUATTA YERELİN KENTLEŞMESİ VE ALTYAPI ÇALIŞMALARININ NİTELİĞİ

5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanununa göre, gerek altyapı çalışmalarının izlenmesi ve kayıt altına alınması gerekse de bu çalışmaların ilerleyen safhalarda karar verme mekanizmalarınca sürekli olarak göz önünde bulundurulması maksadıyla coğrafi ve kent bilgi sistemlerini oluşturmak büyükşehir belediyelerinin en asli görevleri arasında sayılmıştır. Aynı şekilde benzer görevler 5393 sayılı Belediye Kanunu'nda da ifade bulmuştur. Kanununun 14 üncü maddesinde “İmar, su ve kanalizasyon, ulaşım gibi kentsel altyapı; coğrafi ve kent bilgi sistemleri; çevre ve çevre sağlığı, temizlik ve katı atık” belediyelerin görev ve sorumlulukları arasında sayılmıştır. Ayrıca, büyükşehirlerde üst kademede bulunan büyükşehir belediyesine verilen denetleme görevi çerçevesinde kent genelindeki altyapı ağlarının tespit edilmesi, yapılmakta olanların da kayıt altına alınması ve bütün bu hizmetlerin var olan teknolojik gelişme ve yatırımlar kapsamında oluşturulan bilgi sistemlerinin veri tabanlarına kaydedilmesi gerektiği hüküm altına alınmıştır. Öte yandan hizmetin ifası sırasında idareler arasında da bir koordinasyonun tesis edilmesi lüzumu doğmuş, kentin altyapı yatırımlarının eşgüdüm dâhilinde yürütülebilmesi ve yıl içerisinde aynı alanda ancak farklı idarelerce ve farklı zamanlarda çalışma yapılmasının engellenmesi amacıyla Altyapı Koordinasyon Merkezleri (AYKOME) de kurulmuştur. Bu düzenlemelerle kentteki altyapı çalışmaları sırasında idareler arasında etkin bir koordinasyonun tesisinin sağlanması öngörülmüştür.

Her ne kadar mevzuat, kent genelinde altyapı yatırımlarının bütüncül bir şekilde koordine edilmesi ve sorumlu idarelerin belirlenmesi noktasında bir çerçeve çizmiş olsa da hızlı ve çarpık kentleşme sonrasında çıkarılan af yasaları usulsüz yapılaşmayı adeta özendirilmiş, yasaklayıcı müeyyidelerin caydırıcılığını ortadan kaldırmıştır. Bu şekildeki yapılaşmaya karşı 1985 yılından beri yürürlükte olan İmar Kanunu çerçevesinde hareket edilmesi, kanunda belirtilen şartları taşımadığı tespit edilen yapıların ya da yapılardaki aykırılıkların ortadan kaldırılarak yasal hale getirilmesi gerekirken bu yapılara tanınmış yasal muafiyetler veya çoğunlukla siyasi nedenlerle uygulamaya dökülemeyen yıkım kararları kanuna muhalefetin yaygınlaşması ya da kanunun caydırıcılığının azalması yönündeki tespitlerin halen geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durumda, altyapı yatırımlarına ilişkin hâlihazırda mevzuat hükümleri de bu alanların var olan sorunlarını çözme noktasında yetersiz kalmaktadır.

Günümüzdeki kentlerin en temel sorunu İmar Kanununa aykırı olarak gerçekleşen yapılaşmadır. Nitekim anılan kanunun “Geliştirme alanlarında yapı ruhsatı” başlıklı 23 üncü maddesi iskân hudutları içinde olup da, imar planında beldenin inkişafına ayrılmış bulunan sahalarda her ne şekilde olursa olsun, yapı izni verilebilmesi için; bu sahaların imar planı esaslarına ve yönetmelik hükümlerine uygun olarak parselasyon planlarının belediye encümeni veya il idare kurulunca tasdik edilmiş bulunmasını, plana ve bulunduğu bölgenin şartlarına göre yollarının, pis ve içme suyu şebekeleri gibi teknik altyapısının yapılmış olmasını şart koşmaktadır. Ancak bu amir hükme rağmen belediyelerce atıksu hattı ve içme suyu bulunmayan, hatta yolu dahi açılmamış parsellere yapı ruhsatı verilmekte, yol, içme suyu ve atık su çalışmaları ise ruhsat sonrasında ve koordinesiz bir şekilde, imkân dâhilinde ancak farklı zamanlarda yerine getirilebilmektedir.

Bu hususlar da dikkate alındığında bir mekânın imara açılması ile beraber kanunla belirlenmiş usul ve esasların yerine getirilmemesi nedeniyle gerek çarpık kentleşmenin ortaya çıktığı, gerekse de yapılan yatırımların kayıt altına alınmadığı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan, yasa koyucu tarafından belirlenen usul ve esaslara göre hareket edilmesi ve özellikle altyapısı tamamlanmamış olan yerlere yapı ruhsatı verilmemesi önem taşımaktadır. Bu usul ve esasların izlenmesi halinde öncelikle altyapı yatırımlarının tespit edilebilirliği kolaylaşmakla birlikte bakımının ve islahının da öngörülebilir bir hal alacağı değerlendirilmektedir.

YERELİN DÖNÜŞÜMÜNDE ALTYAPI ÇALIŞMALARININ GELİŞİMİ

Türkiye’de yerel yönetim birimlerinin tarihsel gelişimi ve dönüşümüne bağlı olarak altyapı çalışmalarını gerçekleştiren kurumlar da değişmiş ve çeşitlenmiştir. Özellikle iki kademeli büyükşehir yönetim modeli ve özel amaçlı metropoliten kuruluşların yaygınlaşması ile 2004 yılı ve sonrasında yerel yönetimlere ilişkin yapılan mevzuat değişiklikleri altyapı çalışmalarının sorumlularını da değiştirerek yeniden belirlemiştir.

Bu değişim kurumsal hafızanın yeni kuruma aktarımını da gerektirmiştir. Teşkilat içerisinde çalışan personelin devri ile başlayan aktarım, tamamlanan ve planlanan ya da projelendirilen yatırımlara ilişkin dosyaların devri ile daha belirgin bir hal almıştır. Ancak bu süreçte kopukluklar yaşandığı gibi kurumsal hafızayı oluşturan altyapı sistemlerine ve tesislerine ilişkin bilinirlik de tam olarak aktarılamamıştır. Alınan tüm önlemlere rağmen gelinen noktada hâlihazırda mevcut olan sistemler ile tesislerin, diğer bir ifade ile kentin içme suyu, kanalizasyon ve yağmursuyu uzaklaştırma sistemlerinin miktarı, konumları ve derinliklerine ilişkin kesin bilgilere ulaşılamamaktadır.

Söz konusu dönüşümler ve altyapı yatırımlarının sorumluları il mülki sınırı kapsamında hizmet sunum modelinden önce 2008 yılında yürürlüğe giren 5747 sayılı “Büyükşehir Belediyesi Sınırları İçerisinde İlçe Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” ile değiştirilmiş, büyükşehir belediyesi sınırları içinde bulunan ilk kademe belediyelerinin tüzel kişilikleri kaldırılarak ilçe belediyelerine mahalleleri veya mahalle kısımları ile birlikte katılmıştır. Yaşanan bu değişikliklerle beraber su ve kanalizasyon idarelerinin sorumluluk alanları da artmış, küçük ölçekteki bu belediyelerin mevcut tesisleri anılan idarelerin sorumluluğu altına girmiştir. 2012 yılında kabul edilip ilgili maddeleri 2014 yılının Mart ayında yapılan mahalli idareler genel seçimleriyle birlikte yürürlüğe giren 6360 sayılı Kanun ile de belediyelerin sorumluluk alanlarında esaslı değişiklikler yaşanmıştır. Aşağıda bu hususa ayrıntılı olarak değinilecektir.

İL MÜLKİ SINIRI KAPSAMINDA HİZMET SUNUMU İLE YAŞANAN SAYISALLAŞTIRMA SORUNLARI

12/11/2012 tarihinde kabul edilip, 6/12/2012 tarihli ve 28489 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 6360 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile sayısı 30’a ulaşan büyükşehirlerde 30 Mart 2014 tarihli mahalli idareler genel seçimi ile birlikte il özel idarelerinin tüzel kişiliklerine son verilmiş, belde belediyeleri mahalle olarak ilçe belediyelerine bağlanmış, büyükşehir belediyeleri ile su ve kanalizasyon idarelerinin hizmet alanları ilin mülki sınırlarına kadar uzanmıştır. Böylece merkezi idarenin taşra teşkilatı ile il özel idarelerince kırsal alanda yapılan altyapı yatırımları ile belde ve ilçe belediyelerinin su, kanalizasyon ve yağmursuyu tesisleri bu yeni hizmet sunucularının sorumluluğu altına girmiştir.

Hal böyle iken söz konusu yatırımlara ve altyapı tesislerine ilişkin dosyalar sorumlu kılınan yeni kurumlara devrolunmuştur. Ancak bu tesisler arasında teknolojik gelişmeler nedeniyle hâlihazırdaki gereksinimleri karşılama noktasında yetersiz kalanların yanı sıra özellikle küçük ölçekli yerel birimler tarafından sayısallaştırılmamış olan tesisler de çoğunlukla yer almıştır. Dolayısıyla büyükşehir belediyeleri ile su ve kanalizasyon idarelerinin yeni görev alanlarında devraldıkları altyapı tesislerinin bütün bilgilerine hâkim olması güçleşmiştir.

Üst kademe bulunan belediyenin il mülki sınırı kapsamında hizmet sunması şeklinde açıklanan Bütünşehir Modelinin (Alıcı, 2015:25) uygulanmaya başlaması sonrasında, su ve kanalizasyon ile yağmur suyu deşarjına ilişkin yapılan altyapı çalışmaları sırasında devralınmış olan tesislerin konumlarının ve derinliklerinin bilinmemesi mevcut söz konusu altyapı tesisleri ile iletişim ve elektrik dağıtım hatlarının zarar görmesine, bu zarardan kaynaklanan kesinti nedeniyle hizmetten yararlanan kentlilerin olumsuz şekilde etkilenmesine sebep olmaktadır. Ortaya çıkan tahribat hizmeti sunan asıl kuruluş tarafından giderilirken, ortaya çıkan ekonomik zarar ise tahribata sebep olan kuruluşa rücu edilmektedir. Hatta bazı idarelerce tahribatın tespit edilerek zararın hesaplanabilmesi için “Boru Tahrip Modülü” gibi yazılımlar da geliştirilmiştir. Söz konusu modüle sahip olan Mersin MESKİ Genel Müdürlüğü verilerine göre 2017 yılında sadece kent merkezinde diğer otoritelerce yapılan altyapı kazıları sırasında içme suyu tesislerine 197 kez zarar verildiği, bu hadiseler nedeniyle oluşan su kaybının ise 8.302 m³ olarak kayda geçtiği, bu tahribata sebebiyet verenlere rücu edilen toplam zararın da 264.199,00 TL olduğu anlaşılmıştır (MESKİ, 2018). Söz konusu tespit ve su kaybı sadece kent merkezine aittir. Diğer ilçeler ve kırsal alandaki tahribatlar nedeniyle oluşan su kayıplarının da bu miktara eklenmesi halinde söz konusu zararın artacağı açıktır.

ALTYAPI TESİSLERİNİN SAYISALLAŞTIRILMASI

Altyapı tesisleri sayısallaştırılmamış olan bir kentin altyapı ağı önemli kazalara sebebiyet verebilmektedir. İçme suyu, kanalizasyon veya yağmursuyu deşarj hatlarının yanında doğalgaz ve elektrik dağıtım ile iletişim hatlarının yenilenmesi ya da ilk defa tesisi esnasında yapılan kazı çalışmalarında diğer bütün altyapı hatları da zarar görebilmekte, günlük yaşamın en önemli mahalli müşterek kentsel hizmetleri kesintiye uğrayabilmektedir. Altyapı tesislerine verilen zararlarla ilgili olarak yukarıda zikredilen Mersin Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğünün İçme Suyu Dairesi Başkanlığı ile yapılan görüşmelerde sayısallaştırma faaliyetlerinin önemine dikkat çekecek çeşitli hususlardan bahsedilmiştir. Bunlardan en dikkat çeken elektrik dağıtım hattının geçtiği bilinen ancak konumu tespit edilemeyen bir yerde başka bir hat çalışması sırasında yüklenici şirketlerce riski azaltmak adına kendilerine ayrılan yerde değil de içme suyu hattına yakın bir yerde kazı yapıldığı ve hatta içme suyu borularının patlaması ile elektrik akımına kapılma arasında bir seçim yapıldığı da dile getirilmiştir (Gökçe, 2018).

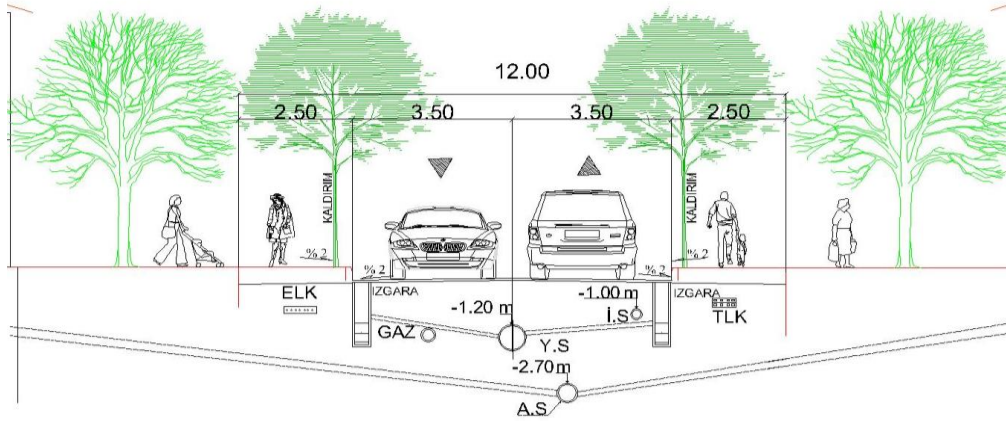
Bu açıklamalardan hareketle yerelde bulunan altyapı tesisleri ile idarelerce bu tesisler üzerinden sunulan hizmetlerin sayısallaştırılması kentsel yaşamın kesintisiz devamı için hayati öneme sahiptir. Sayısallaştırma çalışmaları aynı zamanda boruların ekonomik ömürlerinin belirlenebilmesi, eskiyen hatların ıslah edilebilmesi ve bunların arıza vermeden tespit edilerek yenilemeye tabi tutulması açısından da yararlı olmaktadır.

Günümüzde gerek bu tesislerin tespit edilmesi gerekse de var olanların kayıt altına alınması noktasında önemli teknolojik gelişmeler yaşanmaktadır. Örneğin yeraltında bulunan boru veya kablo gibi altyapı tesislerini ve derinliklerini tespit edebilen cihazların da kullanılmaya başlanması yaşanan sıkıntıları kısa sürede bertaraf edebilecektir. Sorumlu kurumlar tarafından yapılan ihalelere yönelik olarak gerçekleştirilen taramada ise altyapı tesislerinin sayısallaştırılmasına yönelik teknik cihaz, yazılım ve hizmet alımında artış olduğu, dolayısıyla teknolojik gelişmelerin yakalanmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir.

Geçmişte altyapı yatırımlarının niteliği, türü ve konumu açısından belirli bir usul ve esas belirlenmediği görülmüştür. Başka bir deyişle altyapı tesislerinden içme suyu, kanalizasyon, yağmursuyu bertaraf, doğalgaz ve elektrik dağıtım ile iletişim hatlarının nereden ve ne derinlikte gidebileceğine ilişkin herhangi bir düzenleme yok iken günümüzde bu belirsizlik vesayet makamınca giderilmiştir. Genel olarak 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanununun 7/h maddesinde büyükşehir belediyelerine “Coğrafi ve kent bilgi sistemlerini kurmak” görevi verilmiştir. Aynı görev 5393 sayılı Belediye Kanununun 14 üncü maddesinde de düzenlenmiştir. İkincil mevzuat anlamında da önemli düzenlemeler yapılmıştır. En güncel yönetmelik üzerinden gidildiğinde 6/1/2017 tarih ve 29940 sayılı Resmi Gazetede³ yayımlanan Atıksu Toplama ve Uzaklaştırma Sistemleri Hakkında Yönetmelik hükümlerine göre altyapı tesislerinin konumları görsel olarak da yol genişliklerine göre sunulmuştur. Aşağıda bu görsellerden birine yer verilmiştir.

³ Resmi Gazete: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/01/20170106.htm> (Erişim Tarihi: 18.01.2018)

**Şekil 1: 12 m'lik servis veya yaya yolu için teknik altyapı sistemlerinin konumlandırılması
Seçenek –I**

Şekil 1'de elektrik, gaz, yağmursuyu, atıksu, içme suyu ve telekomünikasyon altyapılarının güzergâhı, konumları ve derinliklerine yer verilmiştir. Anılan yönetmeliğin "Atıksu Altyapı Bilgi Sistemi" başlıklı 20 nci maddesinde İdarelerin her türlü coğrafi veri ve bilginin saklandığı, sorgulandığı ve istenildiğinde sunulduğu atıksu altyapı bilgi sistemlerini oluşturması zorunlu kılınmış, gerekli usul ve esaslar açıkça belirlenmiş, bu bilgilerin paydaşların erişimine açık tutulma zorunluluğu da getirilmiştir.

Öte yandan, içme suyu açısından ise kayıp ve kaçakların önlenmesi maksadıyla sayısallaştırma çalışmaları da başat faktör olarak ele alınmıştır. 8 Mayıs 2014 tarihli ve 28994 sayılı Resmi Gazetede⁴ yayınlanan İçme Suyu Temin ve Dağıtım Sistemlerindeki Su Kayıplarının Kontrolü Yönetmeliğinde bilgi teknolojilerindeki gelişmelere uygun olarak çeşitli ölçüm ve denetim metotları düzenlenmiştir. İçme ve kullanma suyu temin ve dağıtım sistemi planlarının sayısallaştırılması ve CBS veri tabanının oluşturulması, idarelerce uygun izleme sistemlerinin (SCADA vb.) kurulması, sistemde ana basınç bölgesi ve alt bölgelerin oluşturulması gibi hususlar da kaideye bağlanmıştır.

209

Elektronik Kamu Alımları Platformu (EKAP)⁵ üzerinden örnekleme yöntemiyle yapılan incelemede, altyapı projelerinin bu yönetmeliklere göre hazırlanmakta olduğu, teknik ve idari şartnamelerin ise sayısallaştırma hizmetleri dâhil şekilde düzenlenerek ihaleye çıktığı görülmektedir. Geçmişte yapılan ve henüz sayısallaştırılmayan hatların tespit edilerek sayısallaştırılmasının tamamlanması ile birlikte altyapı sistemlerine ilişkin sorunların asgariye ineceği değerlendirilmektedir. Söz konusu altyapı yatırımlarını yapan kuruluşlar arasında koordinasyonu tesis eden AYKOME'nin de bu süreçte daha etkin bir rol alarak sayısallaşan verileri ortak bir veri tabanına kaydetmesi ve paydaşlarının kullanımına açması da yararlı olacaktır. Diğer bir ifade ile altyapı yatırımlarına ilişkin bütün verilerin sayısallaştırılarak konum ve derinlik bilgilerinin Coğrafi Bilgi Sistemlerinde yer alması ile birlikte yeni altyapı yatırımları sırasında kazı ruhsatı verilirken sayısallaştırılan bu bilgilerin paydaşlara verilmesi muhtemel zararların da önüne geçilmesini sağlayacaktır.

SU KAYIPLARININ ÖNLENMESİ

İçme Suyu Temin ve Dağıtım Sistemlerindeki Su Kayıplarının Kontrolü Yönetmeliğinde su kaynaklarının korunması ve verimliliğinin artırılması doğrultusunda, içme-kullanma suyunun etkin kullanılması ve israfının önlenmesi için içme-kullanma suyu temin ve dağıtım sistemlerindeki su kayıplarının kontrolüne ilişkin usul ve esaslar düzenlenmiştir.

Yönetmelik su kayıplarını idari ve fiziki olmak üzere ikiye ayırmaktadır (Madde 4). *Fiziki su kaybı*, borularda ve bağlantı parçalarında meydana gelen kırık ve çatlaklardan, boru başı ve abone bağlantı hatalarından ve servis depolarından meydana gelen, tüketici sayacından önceki, kaçak ve taşmalardan kaynaklanan su kayıpları; *idari su kaybı* ise, sayaç ve okuma hataları ile kayıt hatalarından ve izinsiz tüketimden kaynaklanan su kayıpları olarak tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre su kayıpları fiziki ve

⁴ Resmi Gazete: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/05/20140508-1.htm> (Erişim Tarihi: 14.01.2018)

⁵ EKAP: <https://ekap.kik.gov.tr/EKAP/Default.aspx?ReturnUrl=%2fEKAP%2f> (Erişim Tarihi: 14.01.2018)

idari kayıpların toplanması neticesinde elde edilen miktarı ifade etmektedir. Başka bir deyişle su kayıpları; depolardan veya su kaynağından içme suyu tesislerine verilen su ile vatandaşlarca kullanılan izinli tüketim dışındaki su arasındaki miktar “su veya şebeke kaybı” olarak da adlandırılmaktadır (Alıcı, 2017:40).

Tablo 1: Su kayıp oranının hesaplanmasında kullanılan metodoloji

Sisteme Giren Su	İzinli Tüketim	Faturalandırılmış İzinli Su Tüketimi	Faturalandırılmış Ölçülmüş Kullanım	Gelir Getiren Su Miktarı
			Faturalandırılmış Ölçülmemiş Kullanım	
	Su Kayıpları	Faturalandırılmamış İzinli Su Tüketimi	Faturalandırılmamış Ölçülmüş Kullanım	Gelir Getirmeyen Su Miktarı
			Faturalandırılmamış Ölçülmemiş Kullanım	
	İdari Kayıplar		İzinsiz Tüketim	
			Sayaçlardaki Ölçüm Hataları	
Fiziki Kayıplar		Temin ve Dağıtım Hatları ile Servis Bağlantılarında Oluşan Kayıp-Kaçaklar		
		Depolarda Meydana Gelen Kaçak ve Taşmalar		

Kaynak: Türkiye Su Enstitüsü (2017). Büyükşehir Su ve Kanalizasyon İdareleri ile Mukayeseli Değerlendirme Çalışması Mayıs 2017, SUEN Yayını, İstanbul, s. 44.

Yukarıdaki tabloda genel olarak su kayıplarının hesaplanmasında kullanılan metodolojiye yer verilmiştir. Tablodan da anlaşılacağı üzere, su ücretinden muaf tutulan, başka bir deyişle izinli tüketimlerden sisteme giren su miktarının düşülmesi neticesinde su kayıpları bulunmaktadır. Ancak su kayıplarının içinde çeşitli kayıp nitelendirmelerinin de olduğu tablodan anlaşılmaktadır.

Su kayıplarının azaltılması noktasında vesayet makamı konumunda olan Orman ve Su İşleri Bakanlığınca yukarıda zikredilen yönetmelik kapsamında bir takım tedbirlerin alınması gerekmektedir. Buna göre hâlihazırdaki içme ve kullanma suyu sistemlerinin işletilmesinde, yeni sistemlerin projelendirilmesinde, inşasında, ıslah edilmesinde ve modernizasyon çalışmalarında, su kayıplarını azaltmak üzere aşağıdaki tedbirlerin öncelikle uygulanması zorunlu kılınmıştır (Madde 7). Bunlar;

a) İçme-kullanma suyu temin ve dağıtım sisteminin, su kayıpları ekonomik en alt düzeyde olacak şekilde projelendirilmesi ve yapımının yetkili kurumlarca belirlenen şartname ve talimatnamelere uygun olarak gerçekleştirilmesi,

b) Büyükşehir ve İl Belediyelerinin su idarelerince Coğrafi Bilgi Sistemleri veri tabanının oluşturulması, mevcut verilerin sayısallaştırılarak veri tabanına aktarılması ve sürekli güncellenmesi,

c) İçme ve kullanma suyu sistemleri, projelendirme aşamasında ana basınç bölgesi ve alt bölgeler olarak tasarlanması,

ç) Büyükşehir ve İl Belediyelerinin su idarelerince, mevcut sistemlerde hidrolik modellemenin yapılması, gerekli görülmesi halinde ana basınç bölgesi ve alt bölgelerin oluşturulması,

d) İçme suyu sistemlerinin yapımı aşamasında mühendislik denetim ve kontrollerinin yapılması,

e) İçme suyu sistemlerinin tasarım, inşaat ve işletme aşamalarında su kayıplarının kontrolü için gerekli işletme ve kontrol elemanları (debi ve su basıncı ölçüm elemanları vs.) dikkate alınması,

f) Sistemde basınç yönetiminin yapılması, kritik noktalarda sürekli basınç ölçülmesi, topografik yapının uygun olduğu yerlerde en yüksek statik basıncın 80 mSS'den 60 mSS* düzeyine indirilmesi, bu kapsamda gerekli yerlerde basınç düşürücü/düzenleyici vana ve bağlantı hatlarının tesis edilmesi,

g) İçme-kullanma suyu sistemlerinin tasarım, inşaat ve işletme aşamalarında, su kayıplarını azaltacak uygun malzemelerin seçilmesi, temini ve monte edilmesi,

ğ) Mevcut sistemlerde kontrollerin yapılarak su kayıplarının en aza indirilmesi,

h) Su dağıtım şebekesinin, diğer kamu kurum ve kuruluşlarınca gerçekleştirilen altyapı tesisleriyle ilgili yapım, bakım ve onarım çalışmaları ile koordinasyon içinde olması,

ı) Tüm altyapı tesisleri hatlarının cadde veya sokaktaki yatay ve düşeydeki konumlarının, standartlara uygun olacak şekilde yapılması,

i) Sürekli izleme, bakım ve onarım çalışmaları ile aktif sızıntı kontrolünün gerçekleştirilmesi.

Yönetmelikte su kayıplarının azaltılması için bir takım ilkeler de belirlemiştir (Madde 5). Bu çerçevede içme-kullanma suyu temin ve dağıtım sistemlerinin yönetiminde;

a) Su kaynağından temin edilen ve içme-kullanma suyu sistemine verilen su hacminin ve debisinin her bina bağlantısında uygun cihazlar ile sürekli ölçülmesi,

b) İçme-kullanma suyu sistemindeki kritik noktalarda su basıncının sürekli ölçülmesi ve izlenmesi,

c) İçme-kullanma suyu temin ve dağıtım sistemi planlarının sayısallaştırılması ve CBS veri tabanının oluşturulması,

ç) İdarelerce uygun izleme sistemlerinin (SCADA vb.) kurulması,

d) Sistemde ana basınç bölgesi ve alt bölgelerin oluşturulması,

esas alınmıştır.

Anılan ilkeler arasında SCADA sistemi dikkat çekmekte olup, açılımı Supervisory Control and Data Acquisition olan sistem veri tabanlı izleme ve kontrol sistemi olarak da tanımlanmaktadır. SCADA mekânsal olarak geniş bir alana yayılmış su temin ve dağıtım sistemlerinde veri tabanlı izleme ve kontrol fonksiyonlarını ifa eden, arazideki vakalara kısa sürede tepki veren bir bilgisayar sistemi olarak da tanımlanmaktadır (Akıllı ve Özaslan, 2017:1603). Su kayıplarının azaltılması noktasında SCADA'nın anlam ifade edebilmesi için öncelikle CBS dâhilinde kentin altyapı yatırımlarından içme suyu tesislerinin tamamının sayısallaştırılması gerektiği yukarıdaki ilkelerden de anlaşılmaktadır.

Söz konusu yönetmelik, "Su kayıplarının azaltılması" başlıklı 9 uncu maddesi ile 2014 yılından itibaren su kayıp oranının azaltılması noktasında hedefler de koymuştur. Buna göre su kayıplarının; büyükşehir ve il belediyelerinde 5 yıl içerisinde en fazla %30, takip eden 4 yıl içerisinde ise en fazla %25 düzeyine, diğer belediyelerde ise 9 yıl içerisinde en fazla %30, takip eden 5 yıl içerisinde ise en fazla %25 düzeyine indirilmesi zorunlu kılınmıştır. Bu hedef ise anılan yönetmelikle ayrıntılandırılarak su kayıp oranlarının her yıl şubat ayı içerisinde Orman ve Su İşleri Bakanlığına bildirileceği (Madde 10), ilgili idarelerce su kayıplarının azaltılması noktasında stratejik plana faaliyet konulacağı, bu sürecin Bakanlık tarafından denetleneceği, gerekmesi halinde ise yaptırımında bulunulacağı hükme bağlanmıştır (Madde 11).

Yönetmeliğe müteakip Orman ve Su İşleri Bakanlığınca "İçme Suyu Temin ve Dağıtım Sistemlerindeki Su Kayıplarının Kontrolü Yönetmeliği Teknik Usuller Tebliği" 16/7/2015 tarih ve 29418 sayılı Resmi Gazetede⁶ yayımlanmış, su kayıplarının azaltılmasına yönelik teknik hususlar tebliğde detaylı bir şekilde belirlenmiştir.

* 1 metre yükseklikte su sütununun dikey etkimesi ile yüzeye yaptığı basınçtır.

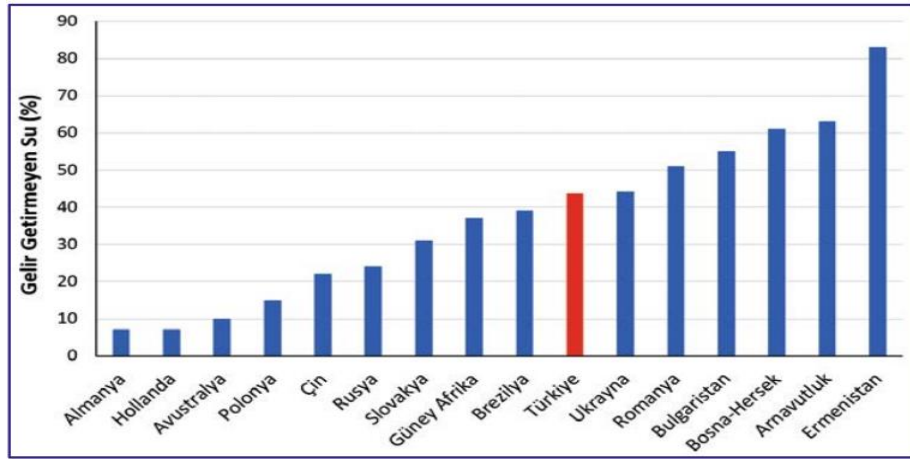
⁶ Resmi Gazete: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/07/20150716-13.htm> (Erişim Tarihi: 14.01.2018)

Yukarıda yapılan açıklamalar çerçevesinde su kayıplarının daha sarıh bir şekilde anlaşılabilmesi için Tablo 1’de yer alan “gelir getirmeyen su” tanımına da yer vermek gerekmektedir. Gelir getirmeyen su, içme ve kullanma suyu sistemine/tesisatına verilen su miktarı ile faturalandırılmış izinli su tüketimi arasındaki farkı anlamlandırmaktadır. Başka bir deyişle gelir getirmeyen su, su kayıpları miktarına ilaveten faturalandırılmamış izinli su tüketimini de içeren bir veridir. Faturalandırılmamış olan izinli tüketimler ise genel olarak halka açık alanlardaki (mabetler, parklar, yangın muslukları vb.) su tüketimleri ile iletim ve dağıtım hatlarında bakım-onarım maksadıyla tahliye edilmesi gereken su miktarıdır (Muhammetoğlu ve Muhammetoğlu, 2017:4).

Bu açıklamalardan hareketle 5.12.2017 tarih ve 30261 sayılı Resmi Gazetede⁷ yayımlanan 28/11/2017 tarihli ve 7061 sayılı Kanununun 85 inci maddesi ile 5393 sayılı Belediye Kanununun 15 inci maddesine “Belediye ve bağlı idareler, meclis kararıyla mabetlere, eğitim kurumlarına, yurtlara, okul pansiyonlarına ve hastanelere indirimli bedelle ya da ücretsiz olarak içme ve kullanma suyu verebilirler” hükmü eklenmiştir. Gelir getirmeyen su miktarının artışı anlamına gelen bu değişiklikle birlikte su kaynaklarının korunması ve kayıpların asgariye indirgenmesinin önemi daha da artmıştır. Her ne kadar söz konusu kanunda mabetlere indirimli veya ücretsiz su verilebileceği düzenlenmiş olsa da camiler özelinde ücretsiz su tüketimi 1985 yılından beri devam etmektedir. Camilerin Bakım Onarım Temizlik ve Çevre Tanzimi Yönetmeliğinin 10/b maddesine göre belediyelerce yürütülecek hizmetler kapsamında “Cami, mescit ve çevresinin su ihtiyacını Sular Hakkında Kanun uyarınca ücretsiz olarak karşılamak; suların kesilmesi halinde tankerlerle bu ihtiyacı gidermek” bir görev olarak bu idarelere yüklenmiştir.

Bu bakımdan söz konusu gelir getirmeyen su tüketimlerinin kanunen öngörülen amaç kapsamında kullanılmasının denetlenmesi, bu tüketimin ihtiyatlı kullanım çerçevesinde gerçekleştirilmesi yönünde ilgili birimlerin bağlı oldukları makamca da gerekli tedbirlerin alınması önem taşımaktadır.

Hâlihazırdaki gelir getirmeyen su ile su kayıplarının makul olup olmadığının değerlendirilmesi için diğer ülkelerdeki anılan tüketim ve kayıp oranlarının bir gösterge olarak ele alınması gerekmektedir. Şekil 2’de su kayıp oranı % 10’luk miktarın altında olan ülkelerin gelişmiş ülkeler, su kaybı % 50’lik oranın üzerinde olan ülkelerin ise az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler olduğu da görülmektedir.

Kaynak: IBNET 2017 verilerinden aktaran: Muhammetoğlu, Habib ve Muhammetoğlu, Ayşe (2017). İçme Suyu Temin ve Dağıtım sistemlerindeki Su Kayıplarının Kontrolü El Kitabı, Orman ve Su İşleri Bakanlığı Su Yönetimi Genel Müdürlüğü.

Grafik 1: 2010 Yılı Gelir Getirmeyen Su Seviyeleri

Görüleceği üzere Türkiye’nin 2010 yılı verileri çerçevesinde gelir getirmeyen su oranı kapsamında oldukça yüksek bir orana sahip olduğu açıktır. Uluslararası Su Servisi Birliği’nce 1991 yılında yapılan bir çalışmada su kayıp oranları ülkelerin gelişmişlik durumlarına göre belirlenmiş, gelişmiş ülkelerde %8-24, yeni sanayileşen ülkelerde %15-24, gelişmekte olan ülkeler için de %24-45 oranında su kayıplarının ideal olduğu, ancak her hâlükârda bu oranın %10’un altında olması gerektiği yinelenmiştir

⁷ Resmi Gazete: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/12/20171205-12.htm> (Erişim Tarihi: 14.01.2018)

(Gökdereli, 2016). Su kaynaklarının stratejik bir önem arz ettiği son yıllarda iyice anlaşılmiş, birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülke tarafından su konusunda daha evvel yapılan sözleşmeler feshedilmiş ve belediyeleştirme faaliyetlerinde bulunulmaya başlanılmıştır (Bayramoğlu, 2015:104-120). Örneğin su hizmetini tekrar kamusal hale getiren Hollanda’da su kayıp oranı %3 seviyesine inerken 2006 yılı itibariyle su hizmeti özel sektöre sunulan İngiltere’de bu oranın %29 civarında olduğu belirtilmiştir (Gök, 2006: 180). Netice itibariyle günümüzde özellikle su hizmetinin birçok devlette kamu tarafından sunulduğu, suyun hava ile özdeş bir değerde ele alındığı, böylece suyun özelleştirilmesi yönündeki algının kırıldığı ve bunun sakıncalı olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır (Türkiye Su Enstitüsü, 2017:5).

Türkiye’de ise su kayıp oranları yukarıda zikredilen hedeflere yaklaşmaktan oldukça uzakta olduğu bizzat Orman ve Su İşleri Bakanı tarafından belirtilmiştir. 2017 yılının Mayıs ayında Bakan’ın verdiği bir demeçte⁸ “İstatistiklerde yüzde 35 olarak gözükiyor olsa da şu anda bizim tespitlerimize göre kayıp-kaçak su en az yüzde 50-55 civarında” olduğunu vurgulamıştır. Aşağıda ise, Bakanlığa su kayıpları çerçevesinde zorunlu olarak bildirilmesi gereken oranlara dair çalışmalarda bulunan idarelerin istatistikleri verilmiştir.

Tablo 2: 2014 ve 2015 Yıllarında Su Kayıplarıyla İlgili Çalışma Yapan İdareler

	Toplam Belediye Sayısı	Form Gönderen Belediye Sayısı		Form Gönderen Belediye Oranı	
		2014	2015	2014	2015
Büyükşehir	30	19	18	63%	60%
İl	51	31	19	61%	37%
İlçe	919	206	189	22%	21%
Belde	396	147	152	37%	38%
TOPLAM	1396	403	378	29%	27%

Kaynak: Gökdereli, Bahar (2016). “Su Kayıplarının Önlenmesi” Orman ve Su İşleri Bakanlığı Su Yönetimi Genel Müdürlüğü, (E.T. 02.01.2017) www.suyonetimi.gov.tr/Libraries/su/Su_Kayıplarının_Kontrolü_Eğitimi.sflb.ashx

Görüleceği üzere, belediyelerce su kayıplarının önlenmesi noktasında faaliyette bulunan ve gerekli ölçümleri yaparak Bakanlığa bildiren idare sayısı ve oranı oldukça düşüktür. Başka bir deyişle belediyelerin neredeyse üçte ikisinin bu konuda bir faaliyette bulunmadığı da tablodan anlaşılmaktadır. Dolayısıyla da Orman ve Su İşleri Bakanının demecinde değindiği gibi su kayıplarının ve bu sürecin yönetiminin ciddi bir sorun teşkil ettiği, mevzuatla belirlenen ilkelerin esas alınmadığı, elde edilen bilgilerin de gerçeği yansıtmadığı sonucuna varılmaktadır.

Öte yandan Tablo 2’de görüleceği üzere bu konuda önemli mesafeler kat etmiş İdarelerin de bulunduğunu söylemek mümkündür. Kocaeli ilinde 2004 yılında %72 olan kayıp-kaçak oranı, Nisan 2017 itibariyle %23’e indirildiği belirtilmektedir (www.isu.gov.tr, 2017). Ayrıca 12 adet su ve kanalizasyon idaresi özelinde yapılan bir tespitte ise bu idarelerin ortalama su kayıp oranının %31 olduğu belirtilmiştir (Türkiye Su Enstitüsü, 2017: 45). Güncel bir araştırmada ise su ve kanalizasyon idarelerinden bilgi edinme yolu ve stratejik dokümanlarının incelenmesi neticesinde su kayıpları oranları edinilmiş ve bu oranlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

⁸ TRTHABER: <http://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiyede-kayip-kacak-su-en-az-yuzde-50-oraninda-316219.html> (Erişim Tarihi: 14.1.18)

Tablo 3: 2014-2015 ve 2016 Yılları Su Kayıp Oranları

Su ve Kanalizasyon İdaresi	2014	2015	2016
İstanbul	24,01	24,09	24,07
Bursa	23,86	22,67	22,87
İzmir	32,64	31,35	30,51
Samsun	35,28	38,51	37,47
Mersin	46,79	45,04	44,93
Konya	27,17	29,35	27,20
Tekirdağ	39,00	39,09	35,34
Sakarya	61,50	58,00	56,00
Şanlıurfa	55,00	43,00	37,00
Adana	40,34	39,97	38,44
Antalya	54,57	-	35,30
Gaziantep	35,28	-	-
Kayseri	-	-	18,80
Diyarbakır	56,00	55,00	49,43
Mardin	43,00	-	-
Kocaeli	45,00	42,00	38,00
Aydın	53,27	-	-
Denizli	45,00	-	-

Kaynak: Akıllı Hüsniye ve Kızılboğa Özasan, Rüveyda (2017). “Su Kayıplarının Önlenmesinde Teknoloji Kullanımı: Büyükşehir Belediyelerinde SCADA Uygulaması”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.22, Kayfor15 Özel Sayısı, s.1606.

Diğer taraftan, 2010 yılında yapılan bir envanter çalışmasında Çukurova illerindeki su kayıp oranları incelenmiş, Adana il merkezinde bu oranın %66, Mersin’de ise %67 olduğu belirtilmiştir (Kabak, 2010:5). Söz konusu illerin 2014 ve 2016 yılları arasındaki kayıp oranları Tablo 3’te yer almakta olup, belirgin bir azalışın gerçekleştiği görülmektedir. Bu tablodan da anlaşılacağı üzere su kayıp oranlarının geniş bir bantta seyrettiği, özellikle Kocaeli’de bu oranın %45’den %38’e indiği anlaşılrsa da İdarenin resmi internet sitesinde yapılan bir haberde daha önce de değinildiği gibi bu oranın %23’e indiği, bunun da önemli bir başarı olduğu belirtilmektedir. Ancak aynı idare özelinde dahi bu verilerin sağlıklı bir şekilde elde edilemediği tespit edilmiştir. Ayrıca tabloda yer alan bilgilerin araştırma yapanlarca ilgili idarelerden bilgi edinme yoluyla istenildiği de dikkate alındığında aynı idare tarafından aynı döneme dair iki farklı su kayıp oranı verildiğinden söz konusu verilerin yeterince sağlıklı olmadığı da ortaya çıkmaktadır.

Bu açıklamalar bir kenara bırakıldığında söz konusu veriler, ölçülebilir su kaynakları kapsamında rasyonel ve güvenilir birer data olduğu saikiyle itibar görmektedir. Oysa il mülki sınırı kapsamında hizmet veren idarelerin sınırları içerisinde bulunan ve köy tüzel kişiliğine son verilen kırsal mahallelerde su kaynaklarının tamamen ölçülebilir hale getirildiğini söylemek de mümkün değildir. Başka bir deyişle sayısallaştırma faaliyeti tamamlanmadığı için kırsal alanlarda su kaynaklarının ölçülebilir hale gelmediği, dolayısıyla da idarelerce belirtilen oranların kentsel alanlardaki ölçülebilir su kaynakları üzerinden edinilen veriler olduğu değerlendirilmektedir. Bu çerçevede kırsal alanlardaki su kayıplarının da dikkate alınması durumunda su kayıp oranlarının hayli fazla olabileceği öngörülmektedir.

Söz konusu “su kayıpları” sorununun kentleşme ile beraber kontrol altına alınamayan bir hale geldiği açıktır. 1994 yılında İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi (İSKİ) tarafından su ve atıksu sistemleri üzerinde yapılan yenileme çalışması neticesinde %60 dolayında olan su kayıp oranının %27’ye indirildiği (Toprak, 2007:22), kentleşmenin artması ve sayısallaştırılmamış bir altyapı ağının

yönetilememesi nedeniyle bu oranın günümüzde daha fazla olabileceği, sadece büyükşehirlerde değil diğer il belediyelerinde de su kayıplarının %50 dolaylarında olduğu (Toprak, 2007:22), bu oranın azaltılmasına yönelik çalışmalardan yeterince sonuç alınmadığı da görülmektedir. Gerek yukarıdaki oranlar gerekse de geçmişten günümüze bu oranın azaldığı yönünde kaleme alınan çalışmalar dikkate alındığında su kayıpları noktasında bir azalmadan ziyade sağlıklı ve güvenilir nitelikte bilgi temininde sorunlar bulunduğundan söz etmek mümkündür.

Yukarıda yer verilen tablolarda su kayıpları konusunda gerekli çalışmaları yaparak Bakanlığa bilgi veren idare sayısının azlığı dışında bu idarelerce gönderilen verilerin de sağlıklı olmadığı dikkate alındığında Bakanlığın gerek bu süreci koordine edip destek sunmasının, gerekse de bu faaliyetler neticesinde var olan mevzuat hükümlerine riayet etmeyen idarelere yaptırım uygulamasının yararlı olacağı değerlendirilmektedir. Ancak mevzuat kapsamında yer verilen ve arzulan oranlara indirgenemeyen su kayıplarının tespiti halinde uygulanacak “yaptırım”ın ne olacağı da bir muammadır. Bu bakımdan söz konusu ibarenin daha sarıh bir hale getirilerek yaptırımın mahiyetinin ne olacağının da açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

SU KAYIPLARININ ÖNLENMESİNDE SAYISALLAŞTIRMA FAALİYETİNİN ÖNEMİ

Su kayıplarının önlenmesi ve bunu sağlamak üzere kentin altyapı yatırımlarından özellikle yerel yönetim organlarınca yapılan içme ve kullanma suyu ile atıksu tesislerinin CBS ile sayısallaştırılması 2014 yılı ve sonrasında yayınlanan yönetmeliklerle zorunlu hale getirilmiştir. Yukarıdaki bölümlerde yapılan açıklama ve değerlendirmeler neticesinde, su kayıplarının indirgenmesi ile sayısallaştırma faaliyetinin birbiriyle doğrudan ilişkili olduğu, sayısallaştırma uygulamasının su kayıplarının azaltılması noktasında çok önemli bir izlek olacağı açıktır. Bu bakımdan CBS kapsamında kentin altyapı çalışmalarının bu sisteme işlenmesi, su kayıplarının sistem üzerinden denetlenmesi, boruların ekonomik ömrü gibi kıstasların da dikkate alınarak karar mekanizmalarının bu verilere istinaden işlemesi gerekmektedir.

Ancak, hâlihazırdaki duruma bakıldığında su kayıplarının azaltılması ve sayısallaştırma faaliyetlerinin neticelendirilmesi noktasında yeterince mesafe kat edilemediği görülmektedir. Günümüzde içme suyu başta olmak üzere, yağmur suyu ve kanalizasyon ile iletişim ve elektrik dağıtım hizmetleri yer altında konuşlandırılan hatlar üzerinden kullanıcılara ulaştırılmaktadır. Bu hatlara ilişkin çalışmalar, her biri aynı idare/kuruluş altında dahi olsa farklı alt birimler tarafından yürütülmektedir. Bu hatların herhangi birinde ortaya çıkan sorunların büyük bir çoğunluğunun ise genel olarak aynı yerde altyapı çalışması yürüten çeşitli kurum ve kuruluşların sorumluluğu altında bulunan hatları yenileme ya da ilk defa hat döşeme faaliyetleri sırasında gerçekleştiği görülmektedir. Bu esnada vatandaş mağduriyeti bir kenara bırakıldığında, özellikle içme suyu hatlarının zarar gördüğü durumlarda kayıp olan içme suyu miktarı da küçümsenmeyecek boyutlara ulaşabilmektedir.

Bu bakımdan SCADA kapsamında bütün su kaynaklarının izlenmesi ve su kaynaklarının abone sayacından önceki kısma dek takip edilmesi, kayıt altına alınması ve sayısallaştırılması neticesinde belirlenen hatların denetim altına alınması ile birlikte sağlıklı ve güvenilir bilgi temin edilerek su kayıpları azaltılabilecektir. Örneğin sayısallaştırma akabinde de bu hatların SCADA sistemi ile izlenmesi neticesinde faturalandırılan/tahakkuka bağlanan su miktarı ile sisteme verilen su miktarı arasında farkın bulunduğu yerler bölgeler bazında daraltılarak su kayıpları da tespit edilebilecektir. Su kayıplarının azaltılması noktasında sayısallaştırma faaliyetinin başat bir unsur olduğu açıktır. Bu bakımdan sayısallaştırma çalışmaları neticesinde alınan aksiyonlardan da son derece etkili sonuçlar elde edileceği aşikârdır.

Nitekim çeşitli idarelerce dar kapsamda sayısallaştırılan ve SCADA ile CBS üzerinden izlenen hatlarda aylık tahakkuk ile bu hatlara verilen su miktarları esas alınarak su kayıplarının rasyonelce tespit edilebildiği de görülmüştür. Anılan sistem çerçevesinde öncelikle sayısallaştırılan hatların CBS üzerinden SCADA ile izlendiği hatlarda su kaynağının baraj/terfi merkezi/depo gibi yerlerden çıkarak izleme bölgelerine verilen ve o bölgedeki abonelere ulaşan su hattına takılan tek bir sayaç ile izlendiği, daha sonra izleme bölgesinin de alt ölçüm bölgelerine ayrıldığı, her bir alt ölçüm bölgesindeki abone tüketimleri ile anılan alt bölgedeki içme suyu hattına verilen su kaynağının mukayese edildiği, böylece su kayıplarının daha mikro ölçekte de tespit edilebildiği anlaşılmıştır. Bu safhadan sonra da su kayıplarının olduğu cadde ve sokaklarda sızıntı ve kaçak yerlerinin sabit dinleme cihazları ve fiziksel

denetimi suretiyle tespitine gidildiği ve onarıldığı belirtilmektedir. Örneğin Malatya Su ve Kanalizasyon İdaresi (MASKİ) Genel Müdürlüğü tarafından pilot bölge olarak seçilen iki mahalledeki içme suyu hatları CBS ortamında sayısallaştırılmış ve SCADA sistemi ile izlenmiş, alt ölçüm bölgeleri oluşturulmuş, bu şekilde tespit edilen su kayıp oranları alt bölge dahilinde daraltma yapmak suretiyle bulunarak tamir edilmiştir. Bu faaliyetten sonra birinci alt ölçüm bölgesindeki su kayıp oranı %78'den %13'e, ikinci bölgedeki su kayıp oranı da %53'ten %39'a indirilebilmiştir (Özdemir, 2017:40-44). İstanbul İSKİ'nin de yine aynı yöntemle hareket ettiği, alt ölçüm bölgeleri üzerinde edinilen bilgileri mikro düzeyde inceleyip arızaları gidererek kayıp kaçak oranını ölçülebilir alanlar dâhilinde %24'e indirgeyebildiği tespit edilmiştir. Ancak gelişmiş ülkelerdeki su kayıp oranının %10 bandının altında olması nedeniyle aradaki % 14'lük farkın kapatılması için izole alanlar oluşturularak bu bölgeleri besleyen şebekeyi debimetre cihazları aracılığıyla yönetme ve denetleme sürecine geçildiği de anlaşılmıştır (www.iski/istanbu/web/tr). Görüleceği üzere su kayıplarının tespit edilmesi ve azaltılması noktasında sayısallaştırma faaliyetinin elzem bir unsur olduğu, bazı idarelerce sayısallaştırma ve alt ölçüm bölgesi uygulaması ile su kayıplarının tespit edilmesi ve azaltılması noktasında kayda değer azalışlara rastlanıldığı görülmüştür. Bu bakımdan, su kayıpları konusunda sayısallaştırma faaliyetinin başat bir unsur olarak ele alınması ve bütün yerel idarelerin sahip olduğu altyapı tesislerini tespit ederek sayısallaştırılması su kaynaklarının korunması açısından giderek önem kazanmaktadır.

SONUÇ ve GENEL DEĞERLENDİRME

Kentleşmenin ve kentli nüfusun öngörülenden hızlı bir şekilde artması kentsel alan yönetimlerinin hizmet sunumunda yetersiz hale gelmesine sebebiyet vermekte, buna bağlı olarak da belediyelerin hizmet alanlarının genişletilmesi ile belediye sayılarının azaltılması birer çözüm olarak görülmektedir. Hizmet alanlarının genişlemesi veya sunucularının değişmesi neticesinde var olan altyapı tesisleri de el değiştirmekte, buna karşın tesislere ait veriler yeni otoritelere tam olarak devredilememektedir. Diğer bir ifade ile bu otoriteler, hizmet alanlarının genişlemesine ve sorumluluklarının artmasına bağlı olarak daha evvel sayısallaştırılmamış tesislerin devri ile birlikte zaman zaman bu yeni alanlarda çeşitli sıkıntılar yaşamaktadır. Altyapı tesislerinin bakımı ve onarımı ile yenileme çalışmaları esnasında bu tesislerin konumlarının ve derinliklerinin bilinmemesi nedeniyle gerek aynı idare tarafından gerekse altyapı hizmeti sunan diğer kuruluşlarca bu tesislere zarar verilebilmekte, oluşan tahribat giderilerek verilen zarar, sebep olana rücu ettirilmekte ancak bu zarardan en çok hizmetten faydalanan kentli nüfus etkilenmektedir. Bu sebeple yaşanması muhtemel hadiselerin önlenmesi, kentin altyapı ağının öğrenilerek çalışmaların buna göre devam etmesi adına sayısallaştırma çalışmaları zorunlu hale getirilmiştir.

Geçmişteki altyapı yatırımların gelişigüzel şekilde yapıldığı, ihalesi ve yapımı sonrasında yatırımın konumu ve diğer bilgilerinin erişilebileceği arşivsel bilgilerin de yereldeki teşkilatların dönüşümü nedeniyle bulunamadığı, eski yatırımların ancak arıza, koku ve sel felaketi gibi beklenmedik sebeplerle tespit edilebildiği anlaşılmaktadır. Günümüzde anılan şebekelerin tespiti ile ilgili önemli teknolojik gelişmelerin yaşandığı, ancak bu imkânların ölçek itibarıyla büyük yerel birimlerce kullanılabilirdiği, bu tespitlerden hareketle yerelde altyapı yatırımlarının sayısallaştırılması hususunda geç kalındığı, bununla birlikte gerekli aksiyonların alınmaya başlandığı ve uyumlaştırıcı usul ve esasların belirlenerek uygulamaya konulduğu görülmektedir.

Öte yandan sayısallaştırma faaliyetleri ile kayıt altına alınan kentin altyapı tesisleri Coğrafi Bilgi Sistemleri üzerinden görülebileceğinden, kaynaktan tüketicilere dek iletilen suyun şebekede uğradığı kayıpların tespiti ve gerekli bakım-onarım çalışmalarının süratle neticelendirilmesi de hızlanacaktır. Bu bakımdan sayısallaştırma faaliyeti özellikle su kayıplarının indirgenmesinde ve yönetilebilir bir hale getirilmesi açısından özel bir öneme sahiptir.

Su kayıplarının mevzuatı gereğince belirli bir orana indirgenmesi noktasında bütün belediyelerce aksiyon alınması hükme bağlanmış olsa da, bu zorunluluğa çok az belediye tarafından riayet edildiği de anlaşılmaktadır. 2014 yılında yürürlüğe giren İçme Suyu Temin ve Dağıtım Sistemlerindeki Su Kayıplarının Kontrolü Yönetmeliğine göre 4 yıl içerisinde su kayıp-kaçak oranının büyükşehir ve il belediyelerinde %30'a indirgenmesi zorunlu hale getirilmiş olmasına rağmen 2017 yılında ilgili Bakanın yapmış olduğu açıklamada su kayıplarına ilişkin verilerin elde edilebildiği, ancak bunların güvenilir olmadığı ve aslında bu oranın %50-55 civarında olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla %30'a indirilmesi

gereken su kayıp oranının hala %50 civarında olması bu sürecin ilgili birimlerce kontrol altına alınmadığını göstermekte, su kayıp oranı olarak Bakanlığa gönderilen oranların da büyük ölçüde gerçeği yansıtmadığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, bu oranların sadece ölçülebilir alanlarla sınırlı olduğu da düşünüldüğünde, belediyelerin hizmet alanına giren yeni mekânlardaki ölçülemeyen su kayıplarının da söz konusu oranın değerlendirilmesinde dikkate alınması gerekmektedir. Nitekim kırsal alandaki ölçülemeyen su kayıpları da nazara alındığında su kayıp miktarlarının esasında yadsınamayacak derecede fazla olduğu öngörülmektedir. Bu tespitler kapsamında hâlihazırdaki su kayıp miktarının arzulanan orana indirilememesinde ve SCADA sistemlerinin etkin bir şekilde kullanılmamasında öncelikle altyapı tesislerinin tamamının sayısallaştırılmamış olmasının önemli bir etken olduğu açıktır.

Bu çerçevede, küresel bir sorun ve kriz haline dönüşen su kaynaklarının sürdürülebilirlik ilkesi çerçevesinde ihtiyatlı, etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde kullanılmasında ve gelecek odaklı bir stratejiyle yönetilmesi sürecinde günümüzdeki bilgi iletişim teknolojilerinin tam anlamıyla kullanılması, vesayet makamlarınca bu hususta gerekli desteklemelerde bulunulması gerekmektedir. Öte yandan arzulanan oranlara erişilememesi halinde “yaptırım” uygulanacağı yönündeki mevzuat hükmünün daha sarıh bir hale getirilerek yaptırımın mahiyetinin ne olacağının da açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

Bilgilendirme / Acknowledgement: Bu çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen 15. Kamu Yönetimi Forumunda sunulan “Yerel Yönetimlerde Altyapı Yatırımlarının Sayısallaştırılması” başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

KAYNAKÇA

6 Ocak 2017 tarih ve 29940 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Atıksu Toplama ve Uzaklaştırma Sistemleri Hakkında Yönetmelik

8 Mayıs 2014 tarih ve 28994 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan İçme Suyu Temin ve Dağıtım Sistemlerindeki Su Kayıplarının Kontrolü Yönetmelik

16 Temmuz 2015 tarih ve 29418 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan İçme Suyu Temin ve Dağıtım Sistemlerindeki Su Kayıplarının Kontrolü Yönetmeliği Teknik Usuller Tebliği

24 Mayıs 1985 tarih ve 18763 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Camilerin Bakım Onarım Temizlik ve Çevre Tanzimi Yönetmelik

Akıllı H., Kızılböğü Ö. R. (2017). Su Kayıplarının Önlenmesinde Teknoloji Kullanımı: Büyükşehir Belediyelerinde SCADA Uygulaması, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.22, Kayfor15 Özel Sayısı, s.1599-1618.

Alıcı, O.V. (2015). Bütünşehir Belediyeciliği, *Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 3, s. 13-30.

Alıcı, O. V. (2017). *Özel Amaçlı Metropolitan Kuruluşlar*, Orion Yayınları, Ankara.

Bayramoğlu, S. (2015). *Toplumcu Belediye: Nam-ı Diğer Belediye Sosyalizmi*, Nota Bene Yayınları, Ankara.

Eroğlu, V. (2017). Su Kayıpları İle İlgili Demeç, <http://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiyede-kayip-kacak-su-en-az-yuzde-50-oraninda-316219.html>, 02.01.2018

Gök, M. (2006). *Kamu Ekonomisinde Doğal Tekeller: Kentsel Su Hizmetleri (İSKİ Örneği)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, SBE, Maliye Anabilim Dalı, İstanbul.

Gökçe, E.G. (2018). Mersin Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü, İçmesuyu İşletme Bakım ve Onarım Şube Müdürü, 3/1/2018 tarihinde yapılan mülakat.

Gökdereli, B. (2016). *Su Kayıplarının Önlenmesi*, Orman ve Su İşleri Bakanlığı Su Yönetimi Genel Müdürlüğü,

www.suyonetimi.gov.tr/Libraries/su/Su_Kayıplarının_Kontrolü_Eğitimi.sflb.ashx,
02.01.2018.

E.T.

İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü (İSKİ). Kayıp Kaçakların Azaltılması İçin Akıllı Şebeke Yönetimi, <http://www.iski.istanbul/web/tr-TR/makaleler1/makaleler-detay/debimetre>, 05.01.2017.

İzmit Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü (İSU). İSU Genel Müdürlüğü, Su Kayıp ve Kaçakları Türkiye Forumu'nda, <https://www.isu.gov.tr/haberler/detay.aspx?Id=4043>, 02.01.2018.

Kabak, H. (2010). Yerel Yönetimlerde İçmesuyu Şebeke Kayıpları Envanter Çalışması Çukurova Bölgesi Örneği, International Sustainable Water and Wastewater Management Symposium, 26-28 October 2010 – Konya/Turkey

Kalkınma Bakanlığı (2014). Su Kaynakları Yönetimi ve Güvenliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 10. Kalkınma Planı, 2014-2018, Ankara.

MESKİ (Mersin Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü). 2017 Yılı Boru Tahrip Modülü Verileri, İçme Suyu Dairesi Başkanlığı, Mersin.

Muhammetoğlu, H., Muhammetoğlu, A. (2017). İçme Suyu Temin ve Dağıtım Sistemlerindeki Su Kayıplarının Kontrolü El Kitabı, Orman ve Su İşleri Bakanlığı Su Yönetimi Genel Müdürlüğü.

Özdemir, Ö. (2017). Yerel Yönetimlerde Su Kayıplarının Kontrolü: Malatya Uygulaması, *Türkiye Belediyeler Birliği Dergisi*, Sayı: 833-834, s. 40-44.

Toprak, S., Toprak, S., Koç, C., Bacalı, Ü.G., Dikbaşı, F., Fırat, M., Dizdar, A. (2007). İçme Suyu Dağıtım Sistemlerindeki Kayıplar, III. Ulusal Su Mühendisliği Sempozyumu, 10-14 Eylül 2007 Gümüldür/İZMİR, <http://www.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/13756.pdf>

218

Türkiye Su Enstitüsü (2017). Büyükşehir Su ve Kanalizasyon İdareleri ile Mukayeseli Değerlendirme Çalışması, SUEN Yayını, İstanbul.

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE YAŞLILIK**Öğr. Gör. Dr. Çiğdem SAMANCI TEKİN¹**
Yrd. Doç. Dr. Fatih KARA²**Özet**

Yaşlanma kronolojik yaşın ilerlemesiyle oluşan ve ölüm olasılığını arttıran değişikliklerin bütünüdür. Artan yaş fonksiyonel yetersizlikler için en büyük risk faktörüdür. Yaşam süresinin uzaması ve doğum oranlarının düşmesi sonucu dünya nüfusu yaşlanmaktadır. Bilinenin aksine gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelere göre nüfus yaşlanmasından daha çok etkilenecektir. Türkiye de hızlı yaşlanan ülkelerden birisidir. Ülkemizde yaşlı nüfus, diğer yaş gruplarına oranla, daha fazla artış göstermektedir. Türkiye'de toplam nüfus artış hızı 2013 yılında %13,7 iken, yaşlı nüfusun artış hızı %36,2'dir. Türkiye'de yaşlı nüfusun 2008-2040 yılları arasında %201 oranında artış göstereceği öngörülmektedir. Nüfusun hızla yaşlanması bazı kronik hastalıkların görülme riskini artırmakta bunun sonucu olarak da halk sağlığı için yeni ve ciddi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde 2020 yılına kadar tüm ölümlerin ¼ nün yaşlanma ile ilgili olacağı tahmin edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaşlılık, Nüfusun Yaşlanması, Halk Sağlığı**AGING IN THE WORLD AND TURKEY****Abstract**

Aging occurs with advanced chronological age and the total of changes which increase deaths possibility. Increasing age is the biggest risk factor for functional deficiencies. As a result of increasing life expectancy and decreasing birth rates the world population is ageing. Contrary to what is known, developing countries will be more affected by aging population than developed countries. Turkey will be one of the fast ageing countries. Older populations in our country have increased more than other age groups. While in 2013, the total population was 13,7%, the total growth rate of elderly population was 36,2%. It is predicted that elderly population in Turkey will increase 201% between the years of 2008-2040. The rapidly aging population increases the risk of some chronic diseases and as a result new and serious problems which threaten public health have occurred. It is estimated that ¼ of all deaths will be related to aging in developing countries until 2020.

Keywords: Aging, Population Aging, Public Health**Derleme Makale / Review Article**¹ Sorumlu yazar/Corresponding Author, Niğde Üniversitesi, Türkiye, cigdemstekin@hotmail.com,

ORCID ID: 0000-0003-0895-1911

² Selçuk Üniversitesi, Türkiye, fkara55@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7267-7809

GİRİŞ

Bu çalışmada dünyada ve Türkiye’de değişen nüfus yapısı sonucu önem kazanan yaşlılık ve yaşlanma kavramları ile yaşlılıkta temel değişiklikler, sağlık sorunları ve yaşlılık verileri incelenecektir. Giderek yaşlanan nüfusun sağlık gereksinimleri ile sorunlarını anlamak ve bunlara uygun çözüm yolları bulmak için öncelikle yaşlı nüfusun yapısını anlamak gereklidir. Bu çalışma Dünyada ve Türkiye’de yaşlılığı belirli boyutlarıyla anlatmayı amaçlamaktadır.

1.YAŞLILIK VE YAŞLANMA KAVRAMI

“Yaşlanma”, “yaşlılık” ve “ihtiyarlık” kavramları gerontoloji ve geriatri alanlarında oldukça sık kullanılan ve genellikle birbiriyle karıştırılan kavramlardır. Bu kavramların arasındaki ayrım net olmadığından çoğu zaman yanlışlıkla birbirleri yerine kullanılmaktadır (Duyar 2008).

Türk Dil Kurumu sözlüğünde; yaş, bir canlının, bir olay ya da olgunun ortaya çıkışından itibaren geçen ve yıl birimi ile ölçülen zaman göstergesi olarak ifade edilmektedir. Bu kavram canlı varlıklar için kullanıldığı kadar, bir kurum, kuruluş, sistem gibi olgular için de kullanılabilir (TDK Güncel Türkçe Sözlük).

Yaşlanma kronolojik yaşın ilerlemesiyle oluşan ve ölüm olasılığını arttıran değişikliklerin bütünüdür (Medawar 1952). Literatürde yaşlanma kavramı biyolojik, psikolojik, sosyal, kültürel ve davranışsal değişkenler açısından da tanımlanmıştır (Medawar 1952, Gorman 1999, Kalache 1999, Crews 2003).

Yaşlılık ise Türk Dil Kurumu sözlüğünde; yaşlı olma hali olarak tanımlanmaktadır (TDK Güncel Türkçe Sözlük). Yaşlılık canlılıktaki, zindelikteki düşüş anlamına gelmektedir (Medawar 1952). Yaşlılık, birçok çalışmada fonksiyonların yetersizleştiği, doğurganlığın azaldığı ve mortalitenin arttığı bir dönem olarak tanımlanmıştır (Kirkwood ve Cremer 1982, Comfort 1979, Finch 1990, Rose 1991, Crews 2003, Bronikowski ve Flatt 2010).

Kronolojik yaş genelde yaşlılığı değerlendirilirken kullanılsa da yaş için bazı kriterler de bulunmaktadır. Bunlardan birisi, psikolojik yaştır. Psikolojik yaş, kişinin gerçekten nasıl hissettiğini gösterir. Zeka, hafıza, motor beceriler, motivasyon, duygu ve tutum özelliklerine bağlı olarak, kronolojik yaşına göre kişi kendisini daha genç ya da daha yaşlı hissedebilir. Sosyal yaş, kişinin sosyal rolleri ve alışkanlıkları tarafından belirlenir. Düzenli spor yapan bir kişi evde vakit geçiren bir kişiye göre daha genç algılanır. Ayrıca emeklilik durumu kişinin daha yaşlı olarak algılanmasına sebep olmaktadır. Fiziksel ya da biyolojik yaş ise, yaşlanmanın duyusal bozulma, saçların beyazlaması, dayanıklılığın kaybı gibi fiziksel işaretlerini ifade eder (Rodgers 1982, Schaie ve Willis 1991, Louw ve ark 1998).

Yaşlılık da aynı şekilde psikolojik, sosyal ve biyolojik olarak tanımlanır. Biyolojik boyutuyla yaşlılık, hücre fizyolojisinden tüm organizmanın fiziksel sağlık durumuna kadar ki temel işleyişte görülen değişimleri ifade ederken, sosyal yönden yaşlılık artan kronolojik yaş ile birlikte toplumsal roller ve sosyal işlevlerdeki değişiklikler anlamına gelir. Psikolojik yönden yaşlılık ise bilişsel ve mental yönden değişiklikleri ifade etmektedir (Birren ve Schaie 1990).

Görüldüğü gibi, yaşlılık farklı zamanlarda farklı şekillerde tanımlanmıştır. Birçok batılı ülke yaşlılığın genel başlangıç noktası olarak emeklilik yaşı olan 65 yaşı belirlemiştir (Mackinlay 2001). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) de yaşlılık dönemini 65 yaş ve üzeri olarak kabul ederken, Birleşmiş Milletler yaşlılık ile ilgili çalışmalarında genellikle 60 ve üzeri yaş grubunu temel almaktadır (WHO 1998, UN 2002, WHO 2007a, UN 2015).

Yaşlı nüfus kendi içinde de alt gruplara ayrılmış olup 65-74 yaş grubu “genç yaşlı”, 75-84 yaş grubu “ileri yaşlı”, 85 ve üzeri yaş grubu ise “çok ileri yaşlı” grubu olarak isimlendirilmektedir (WHO 1963, Mackinlay 2001, Multani ve Verma 2007). Çünkü yaşlanma homojen bir süre değildir ve yaşlanmanın farklı dönemleri vardır. Örneğin genç yaşlılar genellikle orta yaşlılarla benzer bir yaşam sürerken, çok ileri yaşlı grubundaki insanlar sağlık bakım hizmetlerine diğer yaşlı gruplarına göre daha fazla ihtiyaç duymaktadır (Mackinlay 2001).

2.YAŞLILIKTA TEMEL DEĞİŞİKLİKLER VE SAĞLIK SORUNLARI

Biyolojik düzeyde yaşlılık, kademeli ve yaşam boyu ilerleyen moleküler ve hücrel hasar sonucu vücut fonksiyonlarında yaygın bozulma, değişen çevre koşullarına karşı zayıflık ve hastalık ile ölüm riskinde artış ile karakterizedir (Kirkwood 2008).

Artan yaş fonksiyonel yetersizlikler için en büyük risk faktörüdür (Moritz 1995, Grundy ve Glaser 2000, Murtagh 2004, Rodrigues ve ark 2009). Fonksiyonel yetersizlik fiziksel, duygusal ve zihinsel olarak 3 boyutu içerir. Fiziksel performans vücudun ilgili duyu ve motor fonksiyonları ile yürüme, çömelme ve koşma gibi aktiviteler aracılığıyla değerlendirilir. Duygusal performans kişilerin yaşadıkları çeşitli olaylara karşı gösterdikleri adaptasyon ile ölçülür. Zihinsel performans bireylerin entelektüel ve rasyonel kapasitesini ölçen testler aracılığıyla değerlendirilir (Rodrigues ve ark 2009).

Dünya Sağlık Örgütü'nün 2013'te yayınladığı çalışmada dünya hastalık yükü ile ilgili verilere yer verilmiş, hastalık yükü için ülkeler sosyoekonomik düzeylerine göre sınıflandırılmıştır. Buna göre 60 yaş ve üstü kişilerde ilk sırada (özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde) duyu bozukluklar yer almaktadır. Bunun yanı sıra sırt boyun ağrıları, (özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde) kronik obstrüktif akciğer hastalığı, depresyon, düşmeler, diyabet, (özellikle yüksek gelirli ülkelerde) demans, diyabet ve osteoartrit en fazla fonksiyon kaybı ve mali yüke neden olan hastalıklardır (WHO 2013, 2015). Demansın yüksek gelirli ülkelerde en fazla yüke neden olan hastalık olmasının sebebi, yaşlı nüfusun diğer ülkelere göre daha fazla olması, ortalama yaşam süresinin daha uzun olması ve tanı koşullarının daha iyi olmasıdır. Duyusal bozuklukların düşük ve orta gelirli ülkelerde daha fazla görülme sebebinin ise bu ülkelerde yaşayan insanların yaşam boyu gürültü ve güneş ışığı gibi birçok etkene daha fazla maruz kalması olduğu söylenebilir. Kronik obstrüktif akciğer hastalığı oranlarının düşük ve orta gelirli ülkelerde daha yüksek olmasında ise büyük olasılıkla hayat boyunca kapalı ve açık hava kirleticilere maruziyetin daha fazla olmasıdır (WHO 2015a).

Dünyada 60 yaş ve üstü kişilerde ölüm nedenlerine bakıldığında ilk üç sırada iskemik kalp hastalıkları, inme, kronik obstrüktif akciğer hastalıkları yer almaktadır. Orta ve alt gelirli ülkelerde bu hastalıkların yükü, yüksek gelirli ülkelere göre daha fazla olmaktadır (WHO 2013, 2015).

Benzer şekilde ülkemizdeki yaşlılarda da ölüm sebeplerinin başında kronik hastalıklar gelmektedir. Altmış yaş ve üzeri nüfusta en fazla ölüm nedenleri arasında kardiyovasküler hastalıklar ve kanserler yer almaktadır. Fonksiyonel bağımlılık ve işlev kaybına yol açtığı için yaşlılık döneminde sakatlığa bağlı yaşam yıllarının kaybına neden olan ilk 10 hastalık arasında ise iskemik kalp hastalığı, serebrovasküler hastalıklar, kronik obstrüktif akciğer hastalığı, diabetes mellitus, alzheimer ve diğer demanslar, osteoartrit ilk sıralarda yer almaktadır (TC. Sağlık Bakanlığı 2004).

İnsanlar yaşlandıkça, multimorbidite (aynı anda birden fazla kronik hastalık varlığı) olasılığı daha fazla yükselmektedir. Multimorbidite anlamlı derecede yüksek mortalite, artan sakatlık ve fonksiyonel düşüş ile ilişkili olarak, yaşlılarda sık görülen bir sorundur. Çoklu hastalığın bulunması, hastalıklar ve kullanılan ilaçlar arasında etkileşime yol açabilir. Bunun sonucu olarak da çoklu hastalık varlığının yaşam ve ölüm üzerinde, tek tek hastalıkların yapacağı toplam etkiden daha fazla etkisi ortaya çıkmaktadır (Schäfer ve ark 2010, Marengoni ve ark 2011). Aynı zamanda multimorbidite, sağlık hizmetlerinin daha fazla kullanılması ve daha yüksek maliyetler ile ilişkilidir (Bähler ve ark 2015).

Yüksek gelirli ülkelerde, (Avrupa ülkeleri dahil) en büyük multimorbidite yaygınlığı genellikle 50 -60 yaşları ile ve ileri yaşlılıkta görülmektedir (WHO 2015a). Ayrıca multimorbidite düşük sosyoekonomik düzeydeki kişilerde daha yaygındır (Uijen ve Lisdonk 2008, Marengoni ve ark 2011). Multimorbidite prevalansı yaşlı kadınlarda yaşlı erkeklere göre daha yüksek olmasına rağmen, multimorbidite insidansı hemen hemen aynı orandadır. Bunun nedeni de kadınların erkeklerden daha uzun yaşamasıdır (St Sauver ve ark 2015). Multimorbiditenin yaşlılıkta önemli etkileri bulunur, kronik hastalıkların artması ve fiziksel kapasitenin azalması ile ilişkilidir (Marengoni ve ark 2011, Garin ve ark 2014). Bazı hastalıkların birlikteliği fonksiyonların daha fazla olumsuz etkilenmesine sebep olmaktadır. Örneğin depresyonla birlikte sinerjik etki gösteren kalp yetmezliği, osteoartrit ve bilişsel fonksiyonlar daha kötü seyredebilmektedir (Tinetti ve ark 2011).

Yaşlı insanlar büyük oranda multimorbidite ile yaşamakta, genellikle daha karmaşık bir patoloji ile başa çıkmak için sağlık bakımında genel hizmetler ve daha özel hizmetlere hızlı şekilde ihtiyaç

duymaktadır. Ancak çoğu sağlık sisteminin kapsamlı sağlık hizmetlerini sağlamada yetersiz olduğu söylenebilir (WHO 2007b, UN 2013).

3.DÜNYADA YAŞLILIK

Nüfusun yaşlanması, bir nüfusun yaş yapısının değişimi sonucunda, o toplumdaki çocuk ve genç nüfus payının azalarak, yaşlı nüfus (60 yaş üstü veya 65 yaş üstü) payının göreceli olarak artmasıdır (DPT 2007). Küresel yaşlanma süreci “demografik değişim” olarak da adlandırılmaktadır (UN 2002).

Düşük doğurganlık ve yetişkin mortalitenin azaltılması sonucu dünyanın çoğu ülkesinde nüfus yaşlanmaktadır. Geçtiğimiz yüzyılda gelişmiş ülkelerde başlayan demografik değişimin, gelişmekte olan ülkelerde de yaşanmaya başladığı görülmektedir (UN 2007).

Dünya Sağlık Örgütü'nün 2015 raporuna göre, nüfusun yaşlanmasının iki temel nedeni bulunmaktadır. Birincisi hemen her ülkede yaşam süresinin uzamasıdır. Uzayan yaşam süreleri yaşlı nüfusta sağ kalımı yansıttığı gibi, daha çok genç yaşlardaki sağ kalımı yansıtmaktadır. Son 50 yılda küresel boyuttaki sosyo-ekonomik kalkınmanın bunda etkisi büyüktür. Nüfus yaşlanmasının diğer nedeni doğum oranlarının düşmesidir. Doğum kontrol yöntemlerine ulaşımın artması ve toplumsal cinsiyet rollerinin değişmesi sonucu doğum oranları azalmıştır. Sosyo-ekonomik gelişmeler öncesi, ülkelere göre değişmekle birlikte, kadın başına 5 ila 7 doğum düşmekte iken, 2015 yılında doğum oranları nüfusun korunması için gerekli olan sayıya kadar düşmüştür. Afrika, doğum oranlarının anlamlı şekilde düşmesinden etkilenmemiştir ve hala kadın başına 4 doğumdan fazlası düşmektedir. Ayrıca Ortadoğu'da da doğum oranları daha az düşmüştür. Çünkü genç nüfus fazladır ve çocuk ölümleri de yüksektir (WHO 2015a). Yirminci yüzyılda dünya nüfusunun temel özelliklerinden biri, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde yaşlı insanların sayısında önemli bir artış olmasıdır (WHO 1998). Düşük ve orta gelirli ülkelerde yaşlı nüfusun artması, genç yaşta ölüm oranlarında, özellikle çocukluk çağında, doğumda ve bulaşıcı hastalıklar nedeniyle ölümün azalmasının sonucudur. Yüksek gelirli ülkelerde ise yaşlı nüfustaki artışın ana sebebi beklenen yaşam süresinin uzaması sonucu yaşlı mortalitesinin azalmasıdır (WHO 2015a).

Demografik açıdan bakıldığında yaşlanma, ölüm ve doğurganlığın (az çocuk doğması ve daha fazla kişinin yaşlılığa ulaşması) bir sonucudur (WHO 1998). Ayrıca içinde bulunduğumuz yüzyılda bulaşıcı ve kronik hastalıklar sonucu meydana gelen erken mortalite oranlarının düşmesi, sanitasyon, barınma, beslenme ve aşılama dahil tıbbi gelişmeler, antibiyotiklerin keşfi yaşam süresinin uzamasında etkili olmuştur (WHO 1998, 1999).

Dünyada yaşlı nüfusun artış hızı (%2,1), genel nüfus artış hızından (%1,2) daha fazladır. Dünya nüfusu son 100 yıl içinde (1950-2050) 4 kat artarken, yaşlı nüfusun 10 kat artacak olması dikkatle altının çizilmesi gereken önemli bir noktadır. Dünyada en fazla yaşlı nüfusun artış göstereceği ülkenin 2008- 2040 arasında %316 ile Singapur olacağı belirtilmektedir (Allen ve ark 2002, UN 2002, Kinsella ve ark 2009).

Dünyada 60 yaş üstü grup, 2006 yılında 688 milyon olarak tahmin edilmiş olup, 2020 yılına kadar yaşlı nüfusun 1 milyardan fazla olacağı ve bunun 700 milyondan fazlasının da gelişmekte olan ülkelerde bulunacağı tahmin edilmektedir. Dünyada 2050 yılında ise, yaşlı nüfusun 2 milyar olacağı ve bunun da %80'inin gelişmekte olan ülkelerde olacağı belirtilmektedir (WHO 2012). Dünyadaki 60 yaş ve üstü nüfus oranının 2006'da %11,0 iken, 2050'de %22,0'a çıkması beklenmektedir. Böylece, yaşlı insanların nüfusu insanlık tarihinde ilk kez 14 yaşın altındaki çocukların nüfusundan çok daha fazla olacaktır (WHO 1998, 2007a, 2012). Önümüzdeki 5 yıl boyunca tarihte ilk defa 65 yaş ve üstü nüfus, 5 yaş altı nüfustan sayıca fazla olacaktır (UN 2013, Suzman ve ark 2015).

Dünyada 65 yaş ve üstü nüfus 2000 yılında tahmini 420 milyon olup, 1999 yılına göre 9,5 milyon artış göstermiştir. Dünyada 2000-2030 yılları boyunca 65 yaş ve üstü nüfusun 550 milyondan 973 milyona yükseleceği öngörülmektedir. Dünya genelinde 65 yaş ve üstü nüfusun toplam nüfusa oranının %6,9'dan %12,0'a yükselmesi beklenmektedir. (WHO 2015a).

Dünya Sağlık Örgütü'nün 1998 yılında yayınladığı rapora göre; sayısal olarak en fazla yaşlı, Çin (106 milyon), Hindistan (59,6 milyon), Amerika Birleşik Devletleri (38,7 milyon) ve Japonya'da (27,7 milyon) yaşamaktadır (WHO 1998, Allen ve ark 2002, Kinsella ve ark 2009).

Son elli yılda gelişmekte olan ülkelerde ölüm oranları önemli ölçüde düşmüş ve 1950'li yılların başında yaşam beklentisi 41 yıl iken, 2015 yılında 71,3 yıl olmuştur. (WHO 1998, 2015b). En yaşlı ülke 2015 yılında Japonya (83,7 yıl) olmuştur (WHO 2015b).

Yaşam süresinin uzamasıyla yaşlı nüfus artış göstereceği gibi, çok ileri yaşlı grubun da (85 yaş ve üzeri) yaşlı nüfus içinde oranı artacaktır. Gelişmiş ülkelerde yaşlı nüfusun %12'si çok ileri yaşlı nüfus olacak iken, gelişmekte olan ülkelere ise çok ileri yaşlı nüfusun, toplam yaşlı nüfusun %6'sını oluşturacağı belirtilmektedir (WHO 2011).

Gelişmekte olan ülkelere nüfusun yaşlanması daha hızlı olurken, gelişmiş ülkelere nüfusun yaşlanması daha yavaş olmaktadır. Gelişmiş ülkelere, nüfusun yaşlanması, bir önceki doğurganlık oranlarının daha erken düşmesi ve sanayi devriminden sonra nispeten uzun bir süre boyunca nüfusun çoğunluğu için yaşam standartlarının iyileştirilmesi sonucunda yavaş yavaş gerçekleşmiş, yeni ve etkili ilaçlar ile aşıların geliştirilmesi dahil olmak üzere tıp alanındaki teknolojik devrimler, daha sonra bu sürece katkıda bulunmuştur. Buna karşılık gelişmekte olan ülkelere, hızlı bir doğurganlık düşüşü, ileri teknoloji ve ilaç kullanımına dayalı tıbbi müdahalelere bağlı olarak artan yaşam beklentisi daha hızlı gerçekleşmektedir (WHO 1998).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere nüfusun hızla yaşlanması, bazı kronik hastalıkların görülme riskini arttırmakta, bunun sonucu olarak da ulusal ve uluslararası halk sağlığı için yeni ve ciddi sorunlar ortaya çıkmaktadır (WHO 1998). Yaşam süresinin uzaması sonucunda sağlıklı yaşam yılları uzamakla birlikte, yaşlıların fiziksel ve zihinsel kapasitelerinde düşüşler meydana geldiğinden, bu durumun yaşlı insanlar ve toplum için olumsuz etkileri daha fazla olabilecektir. Yüksek gelirli ülkelere yaşa bağlı fonksiyonel yetersizliklerin belli bir ölçüde azaltılabileceği fakat tamamının engellenmesinin mümkün olmadığı düşünülmekte fakat orta ve düşük gelirli ülkelere için ise bu durumun daha belirsiz olduğu ifade edilmektedir (WHO 2015a).

Gelişmekte olan ülkelere 2020 yılına kadar, tüm ölümlerin dörtte üçünün yaşlanma ile ilişkili olabileceği tahmin edilmektedir. Bu ölümlerin çoğunun kardiyovasküler hastalıklar kanser ve diyabet gibi bulaşıcı olmayan hastalıklar sebebiyle meydana geleceği tahmin edilmektedir (WHO 1998, 2012, 2015).

4. TÜRKİYE'DE YAŞLILIK

Demografik geçiş³ sürecinin bir sonucu olarak nüfusun yaşlanması kaçınılmazdır. Ölüm ve doğurganlık oranlarındaki azalmaya bağlı olarak, yaşam süreleri de uzamıştır. Ayrıca genç yaş gruplarından, ileri yaş gruplarına doğru bir geçiş meydana gelmiştir. Yaşlı nüfusun artmasındaki en temel etken doğurganlıktaki düşüştür. Son 50 yılda, dünya genelinde toplam doğurganlık hızı, neredeyse yarı yarıya azalmış; 5 çocuktan 2,7 çocuğa gerilemiştir. İlerleyen yıllarda dünyada toplam doğurganlık hızının 2,1 çocuk olacağı tahmin edilmektedir. Doğurganlığın düşmesi de genç nüfusun azalmasına neden olmaktadır (DPT 2007, HÜNEE 2009, Koç ve ark 2010).

Türkiye de dünyadaki demografik gelişmelerle paralel bir dönemden geçmektedir. Cumhuriyet ile birlikte, 1927'de yapılan ilk nüfus sayımında 13,6 milyon olan Türkiye nüfusu, pronatalist politikaların sonucu olarak, 1960'da iki katına çıkarak 27,8 milyona ulaşmıştır. Bu dönemde toplam doğurganlık hızı ise altı çocuk dolayında olmuştur. Antinatalist nüfus politikalarının 1965 yılından itibaren uygulanmasıyla birlikte doğurganlık düşüşe geçmiş ve %61,0'lık bir azalma gözlenmiştir. Kırdan kente göçün 1950'lerde hız kazanması ve son 30 yılda giderek artması, ana-çocuk sağlığındaki gelişmeler, eğitim düzeyi artışı, kadının çalışma hayatında yer alması ile özellikle 1980'lerden sonra doğurganlık, hızlı bir şekilde azalmış ve toplam doğurganlık hızı 5 çocuktan 1,99 çocuğa gerilemiştir (DPT 2007, HÜNEE 2009, Koç ve ark 2010, TÜİK 2013).

Ülkemizde yaşlı nüfus diğer yaş gruplarına oranla daha fazla artış göstermektedir. Türkiye'de toplam nüfus artış hızı 2013 yılında %13,7 iken, yaşlı nüfusun artış hızı bunun yaklaşık 3 katı (%36,2)'dir (TÜİK 2014).

³ Demografik Geçiş; değişen doğum ve ölüm oranlarının nüfus yapısını şekillendirmesine dayanan bir teoridir. İlk olarak Warren Thompson tarafından 1929'da ortaya atılmıştır (Thompson 1929).

Doğum ve ölüm oranlarındaki değişimler sonucunda Türkiye’de 1970’lerden itibaren 65 yaş ve üstü nüfusun toplam nüfus içindeki payı artış göstermiştir. Yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payı 1940’ta %3,5 iken, 1970’de %4,4’e, 2012’de %7,5’e ve 2016’da %8,3’e çıkmıştır (TÜİK 2013, 2017). Yaşlı nüfus oranı 2013 yılında %7,7 iken, 2014 yılında bu oran %8,0 olmuştur. Nüfus tahminlerine göre yaşlı nüfus oranının 2023’te %10,2, 2050’de %20,8, 2075’te ise %27,7’ye artış göstereceği öngörülmektedir. Türkiye 2016 yılındaki yaşlı nüfus oranına göre ülkeler sıralamasında 66. sırada yer almaktadır (HÜNEE 2014, TÜİK 2014, 2015, 2017).

Nüfusun yaşlanmasının göstergelerinden biri olan ortanca yaş değeri Türkiye’de 2016 yılında 31,4 olup, dünya nüfusu için ortanca yaş 29,4’tür. Dünyada en yüksek ortanca yaşa sahip ilk üç ülke Monako (50,5), Japonya (45,8) ve Almanya (45,7)’dir. Türkiye bu sıralamada 104. sıradadır. Türkiye’de doğuştan yaşam beklentisi erkekler için 75,3 yıl, kadınlar için 80,3 yıldır (HÜNEE 2014, TÜİK 2014, 2017).

Nüfus yaşlanmasının diğer bir göstergesi, yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranının %10,0’u geçmesidir. Türkiye’de yaşlı nüfus, diğer yaş gruplarına göre daha yüksek bir oranda artış göstermektedir. “Demografik değişim” sürecinde olan ülkemiz, genç bir nüfusa sahip gibi görünse de, mutlak yaşlı sayısı oldukça fazladır (TÜİK 2013). Türkiye’de yaşlı nüfus 2016’da 6 milyon 651 bin 503 kişi olarak tespit edilmiştir (TÜİK 2017).

Yaşlı nüfusun artmasına bağlı olarak yaşlı bağımlılık oranları da zamanla artmıştır. Bu oran, 1940 yılında 6,5 iken, 1970 yılında yüzde 8,2’ye yükselmiştir (Tezcan ve Seçkiner 2012). Söz konusu oran 2016 yılında %12,3’tür ve 2023 yılında %15,0 olması beklenmektedir (TÜİK 2015a, 2017).

Daha önce de sık sık vurgulandığı üzere Türkiye, hızla yaşlanan ülkelerden biridir. Nüfus projeksiyonlarına göre, Türkiye’de 2008-2040 yılları arasında yaşlı nüfusun, %201 oranında artış göstereceği öngörülmektedir. Yaşlılık endeksi⁴ 1950 yılında 8,6 iken, 1990 yılında 12,2 olmuştur ve 2025 yılında da bu endeksin 21,2’ye yükselmesi beklenmektedir (Kinsella ve ark 2009).

SONUÇ ve ÖNERİLER

Sonuç olarak Türkiye de dünyadaki yaşlanmaya benzer süreçlerden geçecek ve toplum yaşlanmasının getirdiği sorunlarla yüzleşecektir. “Bir toplumda en sık görülen, en çok öldüren, sakat bırakan ve ekonomik kayıplara neden olan sorunlar” halk sağlığı açısından en önemli sorunlardır. Yaşlı nüfusun artmasıyla birlikte, bulaşıcı hastalıklar yerini kronik hastalıklara bırakmıştır. Özellikle multimorbiditenin artış gösterdiği yaşlılık döneminde düzenli ve kaliteli sağlık hizmeti almak çok önemlidir. Bu sebeple yaşlı nüfusun sağlık hizmetlerine ulaşımının kolaylaştırılması, evde bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılması, yaşlılık döneminin özelliklerini ve ihtiyaçlarını bilen uzman sağlık personelinin yetiştirilmesi için üniversiteler ile iş birliği yapılması, yaşlılara hizmet veren huzurevi, rehabilitasyon merkezi ve hastane gibi kurumların sayısının ve niteliklerinin artırılması ve tüm bunlar için yeterli bütçenin ayrılması gerekmektedir.

Politikacılar, sivil toplum örgütleri ve sağlık personeli başta olmak üzere, tüm topluma yaşlılık ile ilgili bilinçlendirme çalışmaları yapılmalıdır. Yaşlanmanın üretim, iş kolları, sağlık, eğitim ve diğer başlıca alanlara olumsuz etkileri ve çözüm yollarını içeren stratejik planlar hazırlanmalıdır. Yerel yönetimlerden başlayarak tüm ülkede “yaşlı dostu” ortamlar oluşturulmalıdır.

Doğumda beklenen yaşam süresi uzadığından yaşam kalitesi için çalışmalar yapılmalıdır. Devlet tüm vatandaşlara doğum öncesinden başlayarak sağlıklı beslenme, düzenli egzersiz, sağlıklı yaşam alanlarının sağlanması gibi bütüncül ve multisektöriyel bir sağlık politikası için gerekli çalışmaları yapmalıdır. Ayrıca yaşlılar için sadece sağlık hizmetlerinde değil, ulaşım, mimari, kurumsal işlemler gibi hayatın her alanında kolaylaştırıcı uygulamaların yürürlüğe konulması gerekmektedir.

Bilgilendirme / Acknowledgement: Bu makale Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Halk Sağlığı Anabilim Dalı’nda tamamlanan “65 Yaş ve Üstü Bireylerde Ev Kazaları Sıklığı ve Etkileyen Risk Faktörleri: Niğde Örneği” adlı doktora tezinden yararlanılarak yazılmıştır.

⁴ Yaşlılık endeksi; 15 yaş altı her 100 çocuğa düşen 60 yaş ve üstü kişilerin sayısını belirtir (UN 2002).

KAYNAKÇA

Aboderin IA., Beard JR. (2015), Older People's Health in sub-Saharan Africa, *Lancet*, Feb 14;385 (9968):9–11.

Allen S., Beales S., Busolo D., et al. (2002), "State of The World's Older People", *HelpAge International*, 1 Ağustos 2015, http://catalogue.iugm.qc.ca/GEIDEFile/SoTWoPeng.PDF?Archive=191939191911&File=SOTWOPeng_PDF. p.1-19.

Bähler C., Huber CA., Brügger B., Reich O. (2015), Multimorbidity, Health Care Utilization and Costs in an Elderly Community-Dwelling Population: A Claims Data Based Observational Study, *BMC Health Services Research*, 15:(23)1-12.

Birren J., Schaie K.. (1990), *Handbook of the Psychology of Aging*, Third ed. San Diego California, Academic pres, Inc. p.106.

Bronikowski A., Flatt T., (2010), Aging and Its Demographic Measurement. *Nat Educ Knowl*, 3, 1-6.
Crews D., (2003), *Human Senescence: Evolutionary and Biocultural Perspectives*, First ed. UK, Cambridge University press, p.3-6.

Comfort A., (1979), *Biology of senescence*, Third ed. UK, Elsevier, Churchill Livingstone Edinburgh, p.13.

DPT., (2007), Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Planı. Yayın no: DPT: 2741, 20 Kasım 2015. <http://www.dpt.gov.tr/DocObject/Download/2230/eylempla.pdf>. s.10-15.

Duyar İ., (2008), *Yaşlanma, Yaşlılık ve Antropoloji*. İn: Geriatri. Edts: Mas R, Işık TA, Karan MA, Beğen T, Akman Ş, Ünal T. Birinci Baskı, Ankara, TGV, s.9-19.

Finch C., (1990), *Longevity, Senescence, and the Genome*. The university of chicago press, Chicago, London, p.5.

Gorman M., (1999), *Development and the Rights of Older People*, In: The Ageing and Development Report: Poverty, Independence and the World's Older People. Eds. Gorman M, Randel J, Ewing D. London, Earthscan Publications Ltd. p.3-21.

Garin N, Olaya B, Moneta M, et al. (2014), Impact of Multimorbidity on Disability and Quality of Life in the Spanish Older Population, *PloS one*, 9 (11) e111498.

Grundy E., Glaser K., (2000). Socio-Demographic Differences in the Onset and Progression of Disability in Early Old Age: A Longitudinal Study, *Age Ageing*, 29:149-157.

HÜNEE., (2009), *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması, 2008*, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve TÜBİTAK, Ankara, Türkiye.

HÜNEE., (2014), *2013 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması*. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, T.C. Kalkınma Bakanlığı ve TÜBİTAK, Ankara, Türkiye.

Kalache A., (1999), Ageing: A Global Perspective, *Comm Eye Health*, 12(29): 1-4.

Kinsella K., Velkoff V., Bureau UC. (2001), *An Aging World*, Washington, DC: U.S. Government Printing Office, series P95/01-1, p.7-23.

Kinsella K., Wan H., Bureau UC. (2009), *International population reports, an aging world: 2008*, 01 Ocak 2016, <http://www.census.gov/prod/2009pubs/p95-09-1.pdf>, p.7-17.

Kirkwood T., Cremer T., (1982), Cytoogerontology Since 1881: A Reappraisal of August Weismann and a Review of Modern Progress. *Hum Genet*, 60(2): 101-121.

226

Kirkwood TB., (2008), A Systematic Look at an Old Problem., *Nature*. Feb 7;451(7179):644–647.

Koç İ., Eryurt M., Adalı T., Seçkiner P.(2010), Türkiye'nin Demografik Dönüşümü: Doğurganlık, Aile Planlaması, Anne- Çocuk Sağlığı ve Beş Yaş Altı Ölümlerdeki Değişimler, 1968-2008. *Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü*, Ankara.

Louw D., Ede Van D., Louw A. (1998), *Human development*, Second ed. South Africa, Cape Town Kagiso Tertiary, p. 9-12.

Mackinlay E., (2001), *The spiritual dimension of ageing*, First ed. United Kingdom, Jessica Kingsley Publishers p.14.

Marengoni A., Angleman S., Melis R., et al.(2011), Aging with Multimorbidity: A Systematic Review of the Literature, *Ageing Res Rev.*, Sep;10(4):430-439.

Medawar P., (1952). *An Unsolved Problem of Biology* H. K. Lewis, London, 01 Aralık 2015, <http://web.csulb.edu/~acarter3/course-evolution/files/Medawar.pdf>, p.23.

Moritz DJ., Kasl SV., Berkman LF. (1995), Cognitive Functioning and the Incidence of Limitations in Activities of Daily Living in an Elderly Community Sample, *Am J Epidemiol* , 141(1):41-49.

Multani N., Verma S., (2007), *Principles of Geriatric Physiotherapy*, Jaypee Brothers medical publishers LTD, New Delhi, p.3.

Murtagh KN., Hubert HB. (2004), Gender Differences in Physical Disability Among An Elderly Cohort. *Am J Public Health*, 94:1406-1411.

Rodgers W., (1982), Estimable Functions of Age, Period, and Cohort Effects. *American Sociological Review*, 47(6):774-787.

Rodrigues MAP., Facchini LA., Thumé E., Maia F. (2009), Gender and Incidence of Functional Disability in the Elderly: A Systematic Review, *Cad. Saúde Pública, Rio de Janeiro*, 25 Sup 3:S464-S76.

Rose M., (1991), *Evolutionary Biology of Aging*. 1.Basım NY: Oxford University Press. New York.

Schaie K., Willis S., (1991), Adult Personality and Psychomotor Performance: Cross-Sectional And Longitudinal Analyses, *Journal of Gerontology*, 46(6) :275-284.

Schäfer I., Leitner EC., Schön G., et al. (2010), Multimorbidity Patterns in the Elderly: A New Approach of Disease Clustering Identifies Complex Interrelations between Chronic Condition, *PLoS One* 5(12): e15941

St Sauver JL., Boyd CM., Grossardt BR., et al. (2015), Risk of Developing Multimorbidity Across All Ages in an Historical Cohort Study: Differences By Sex And Ethnicity, *BMJ Open*, 5(2): e006413.

Suzman R., Beard JR., Boerma T., Chatterji S. (2015), Health in an Ageing World—What Do We Know?, *Lancet*, 385(9967):484-486.

TC. Sağlık Bakanlığı,(2004), Ulusal Hastalık Yükü ve Maliyet Etkinlik Araştırması, *Hastalık Yükü Final Raporu, Hıfzısıhha Mektebi Müdürlüğü*, Başkent Üniversitesi,Ankara.

TDK.,*Türk Dil Kurumu Güncel Sözlüğü*,12 Aralık 2017, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a64f076384a46.9399111.

Tezcan S., Seçkiner P., (2012). Türkiye’de Demografik Değişim;Yaşlılık Perspektifi. *HASUDER*,1:19.

Tinetti ME., McAvay GJ., Chang SS.,et al.(2011), Contribution of Multiple Chronic Conditions to

Universal Health Outcomes, *J Am Geriatr Soc*, Sep;59(9):1686–1691.

Thompson WS., Population. *American Journal of Sociology*, 34(1929):959-975.

TÜİK., (2013), *Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistiklerle Yaşlılar, 2012*, Sayı:13466.

TÜİK., (2014), *Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistiklerle Yaşlılar, 2013*, Sayı: 16057

TÜİK., (2015a), *Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistiklerle Yaşlılar, 2014*, Sayı: 18620.

TÜİK., (2015b), *Türkiye İstatistik Kurumu, Hayat Tabloları, 2013-2014*, Sayı: 18618.

TÜİK., (2017), *Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistiklerle Yaşlılar, 2016*, Sayı:24644.

Uijen AA., Van de Lisdonk EH. (2008), Multimorbidity In Primary Care: Prevalence and Trend Over The Last 20 Years, *Eur J Gen Pract*, 14 Suppl (1:) 28–32.

UN. (2002). *United Nations, World population ageing: 1950-2050*. 01 Aralık 2015, <http://www.un.org/esa/population/publications/worldageing19502050/>. p.23-27.

UN. (2007), *United Nations World Population Ageing 2007*, 12 Ekim 2015, <http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WorldPopulationAgeingReport2007.pdf>, p.5-37

UN. (2012), Department of Economic and Social Affairs, Population Division. *World Population Prospects, Medium Variant 2012 Revision*, 10 Ekim 2015, <http://esa.un.org/unpd/wpp/index.htm>.

UN. (2013), United Nations, Department of Economic and Social Affairs Population Division. *World Population Ageing 2013*, ST/ESA/SER.A/348, 01 Aralık 2015, <http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WorldPopulationAgeing013.pdf>, p.22-37.

UN. (2015), United Nations, *World Population Ageing 2015 Report*, 06 Şubat 2016, http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WPA2015_Report.pdf, p.41-99.

WHO. (1963), *Health Protection of the Elderly and the Aged and the Prevention of Premature Aging*, Report on a Seminar Convened by the World Health Organization, Kiev.

WHO. (1998), *World Health Organization, Population Ageing-A Public Health Challenge*, Fact Sheet No. 135.

WHO. (1999), *World Health Organization, Ageing, Exploding the Myths*. 11 Ocak 2016, http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/66330/1/WHO_HSC_AHE_99.1.pdf, p.4-6.

WHO. (2007a), *World Health Organization, Global Report on Falls Prevention in Older Age*. World Health Report Life in the 21st century, Avison for all, Geneva.

WHO. (2007b), *Women, Ageing and Health: A Framework for Action: Focus on Gender*, 11 Ocak 2016, http://www.whqlibdoc.who.int/publications/2007/9789241563529_eng.pdf.

WHO. (2011), *World Health Organization, Global Health and Aging*, 01 Ocak 2016, http://www.who.int/ageing/publications/global_health.pdf, p.4-10.

WHO. (2012), *World Health Organization Population ageing –A public health challenge 2012*, 10 Aralık 2015, <http://www.who.int/healthinfo/survey>.

WHO. (2013), *World Health Organization, global health estimates 2013: deaths by cause, age, sex and regional grouping, 2000-2012*, In: World Health Organization, Global health estimates Geneva, 08 Eylül 2015, http://www.who.int/healthinfo/global_burden_disease/en.

WHO. (2015a), *World Health Organization, World Report on Ageing and Health*, 01 Şubat 2016, http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/186463/1/9789240694811_eng.pdf.

WHO. (2015b), *Global health estimates: life expectancy trends by country*. In: World Health Organization, Global health estimates [website]. Geneva: World Health Organization; 2015 20 Ocak 2018, http://www.who.int/healthinfo/global_burden_disease/en.

MESLEK YÜKSEKOKULU ÖĞRENCİLERİNİN ETİK DEĞERLERE YATKINLIK DÜZEYLERİ (KOCAELİ MYO ÖRNEĞİ)

Dr. Burcu ÜZÜM¹
Yrd.Doç.Dr. Serpil ÖZKURT SİVRİKAYA²

Özet

Bu çalışmanın amacı meslek yüksekokulu öğrencilerinin etik değerlere yakınlık gösterip göstermediğinin tespit edilmesidir. Bu amaç doğrultusunda hipotezler oluşturulmuş; etik değerlere yakınlık ölçeği kullanılmıştır. Kullanılan ölçek Kaya (2015) tarafından uzman görüşü alınarak geliştirilmiş olup, 16 maddeden oluşmaktadır. Yapılan güvenirlik analiz sonucunda, ölçeğin güvenirliği 0,890 olarak bulunmuştur. Araştırma, Kocaeli Meslek Yüksekokulu öğrencileri üzerinde yapılmıştır. Örneklem 464 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmada basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Analizlerde SPSS21 programı kullanılmıştır. Araştırma amacına uygun olarak hazırlanan alt problemlere ilişkin analizler yapılmıştır. İstatistiksel analizlerde kullanılan anlamlılık düzeyi 0,5 olarak kabul edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda verilerin normal dağılımı olduğu görülmüş olup, t-testi ve tek yönlü anova testi yapılmıştır. Araştırmada; cinsiyet, ailenin gelir durumu, ebeveynlerinin eğitim düzeyleri ve ikamet durumu gibi demografik değişkenler ile etik değerlere yakınlık düzeyleri analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda cinsiyet, annenin eğitim düzeyi ile etik değerlere yakınlık düzeyi arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Cinsiyet ile etik değerler arasındaki ilişkinin kız öğrencilerin lehine olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Etik, Etik Değerler, Demografik Değişkenler

**INCLINATION OF ETHICAL VALUES OF VOCATIONAL STUDENTS
(KOCAELİ VOCATIONAL SCHOOL SAMPLE)****Abstract**

The aim of this study is to determine whether vocational school students are predisposed to ethical values. For this purpose hypotheses have been formed; the propensity scale was used for ethical values. The scale used is developed by Kaya (2015) with expert opinion and consists of 16 items. As a result of the reliability analysis, the reliability of the scale was found to be 0.890. The research was conducted on Kocaeli Vocational School students. The sample consists of 464 students. Simple random sampling method was used in the research. The SPSS21 program was used in the analyzes. Analyzes were made on the sub-problems. The level of significance used in the statistical analyzes was as 0.5. As a result of the analysis, it was found that the data were distributed normally and t-test and one-way anova were performed. In this research, demographic variables such as gender, income level of the parents, education levels of their parents and residence status, and the inclination to ethical values were analyzed. As a result of the analyzes made, there was a statistically significant relationship between gender, education level of mother and ethic values and level of susceptibility. it was found that the relationship between gender and ethical values was favored by female students.

Keywords: Ethic, Ethical Values, Demographic Variables.

Özgün Araştırma / Original Article

¹ Sorumlu yazar/Corresponding Author, Kocaeli Üniversitesi, Türkiye, burcugokay@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8675-8952.

² Kocaeli Üniversitesi, Türkiye, s_sivrikaya@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0003-0352-243X.

GİRİŞ

İş hayatında; bireyler için, çalıştıkları kurumda güvenli ve huzurlu bir çalışma havasının yaratılması önem taşımaktadır. İstenilen çalışma ortamının yaratılabilmesi için; adam kayırma, taciz, mobbing, iletişim, adalet, liyakat vb. gibi konularda duyarlılık gösterilmesine ihtiyaç vardır. Bu konular işletmede çalışan personeli yakından ilgilendirmektedir. Ayrıca sözü edilen kavramlar, etik ilke ve uygulamaları şeklinde de ifade edilebilmektedir (Pelit ve Aslantürk, 2011: 169). Meslek yüksekokulları kısa bir süre içerisinde öğrencileri ara eleman yetiştirip, iş hayatına kazandıran kurumlardır. Bu açıdan öğrencilerin etik değerlere olan tutumlarının ölçülmesi hem toplum hayatı hem ileride atılacakları iş hayatı için önem taşımaktadır.

1. Etik Tanımı ve İlişkili Olduğu Kavramlar

Etik kelimesi “etik” kavramının “töre bilimi” anlamını içerdiği Yunanca “*ethos-ethikos*” kelimesinden türetilmiştir. Yunanca bu kelime “ahlak sistemi, ilke, insan davranışı, gelenek” anlamlarına da gelmektedir (Aktaş, 2014: 23). Dilimize Fransızca “*Éthique*” kelimesinden aktarılan etik, “çeşitli meslek kolları arasında tarafların uyması veya kaçınması gereken davranışlar bütünü” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2017). “Ahlak sözcüğü Latince *mos*, Arapca *hulk* sözcüğünden gelmekte ve görenek, alışkanlık, iyi davranış anlamında kullanılmaktadır” (Yaman vd, 2009: 93). Yanlış ve doğruyu birbirinden ayırabilme yetisini inceleyen ahlak terimi, etiğin inceleme konusudur (Tutar, 2013: 193).

Etik, insanların kişisel tercihleri doğrultusunda yaptıkları seçimleri, törelere uygun ahlaki davranışları ve dünya görüşleri ile yakından ilişkili bir kavramdır (Conaway ve Fernandez 2000; Akatay vd, 2016: 485). “Etik ile ahlak arasındaki ilişkiden söz ederken, her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki, etik ahlak ile özdeş değildir” (Tutar, 2013: 193). Etik, iyi ve doğrunun, kötü ve yanlışın ne olduğunu incelerken, bireyin hayatında neyi amaç edindiği, ahlaklı bir yaşam tarzının hangi öğeleri kapsadığı gibi konular üzerinde çalışmalar yapan bir felsefe dalı olarak tanımlanmaktadır. Başka bir deyişle; etik davranışlar üzerinde “doğru ve yanlış”ı irdeleyen bir felsefe; ahlak ise davranışları gözle görülebilir bir şekilde inceleyen etiğin alt dalıdır (Aktaş, 2014: 31).

“Etik bir eylemi ahlaki açıdan iyi eylem yapan etiksel durumu sorgular, ödev, yükümlülük, iyi gibi kavramları irdeler diğer yandan bireysel, toplumsal ve iş yaşamının temelini oluşturan değer, norm ve kuralları araştırır” (Tutar, 2013: 193). Etik birey ile ilgili bir kavramdır (Demirci ve Gümüştekin, 2009: 67). Etik, yanlış ve doğruyu birbirinden ayırmakta, bireyin yapması gerekenler ve yapmaması gerekenleri ortaya koymaktadır (Aykanat ve Yıldırım, 2012; akt. Büyükyılmaz ve Alper Ay, 2017: 211). Bir eylemin ahlaki olarak değerlendirilebilmesi için onun bilinçli olarak istenmesi ve özgür bir biçimde gerçekleştirilebilmesinin zorunlu olduğu açıktır (Arslan, 2011: 139). Kısaca özgürlük olmadan ahlaktan bahsedemeyiz.

Her topluma özgü bir ahlak görüşü vardır ve bu toplum tarafından kabul gören ahlaki kuralların tümü toplumsal ahlaki oluşturmaktadır. Toplumların hepsinde kabul gören ahlaki görüşlerde evrensel ahlak olarak isimlendirilebilir. Örnek olarak, hırsızlık, başkasının canına, malına kasten zarar verme, taciz, yalan gibi davranışlar dünyadaki her birey ve toplum tarafından ahlaktan yoksun davranışlar olarak kabul edilmektedir (Aktaş, 2014: 23).

Toplumların, teknolojik, gelişmişlik, ekonomik, dini inanışlar düzeyine bağlı olarak ülkeler arasında etik görüşler oluşur ve o toplumun kültüründe bu görüşler herkes tarafından kabul edilir. Bu açıdan etik ve ahlak kavramları, zaman içerisinde değişebilen fakat her zaman var olabilen bir öğedir (Mahmutoğlu, 2009: 225). Bu açıdan eğitim, aile gibi faktörler etik yargıların değişiminde rol oynamaktadır.

Etik toplum hayatını düzenleyen bir kilit görevi görmektedir. Bu açıdan etik kavramını ele alan araştırmalar kurumsal sosyal sorumluluk, iletişim-medya, adalet, liderlik, güven, personel

güçlendirme, whistleblowing gibi (Bellaby, 2018; Akıncı Vural ve Coşkun, 2011; Erdoğan, 2006; Arslantaş ve Dursun, 2008) çok çeşitlilik göstermektedir.

Araştırmanın odak noktası ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde; demografik değişkenlerle etik kavramına ilişkin elde edilen sonuçlar şu şekildedir; etik ile ilgili yapılmış çalışmalarda (Dawson, 1997; Fritzche, 1997) bazı demografik özelliklerin bireylerin etik davranışlarını etkilediği saptanmışken bazı çalışmalarda (Munhall, 1980) etik ile demografik değişkenler arasında istatistiksel olarak bir ilişki olmadığı görülmektedir (akt. Özyer ve Azizoğlu, 2010: 60).

Cohen ve arkadaşlarının (1998) çalışmasında ise; cinsiyet ile etik karar alma becerisi arasında anlamlı bir ilişki olduğu, bu ilişkinin kadınlar lehine ve erkeklere göre kadınların etik konularda çok daha duyarlılık gösterdiği bulgulanmıştır (akt. Özyer ve Azizoğlu, 2010: 66).

Daştan vd. (2015: 85)'nin çalışmalarında, kız öğrencilerin etik davranışlarda bulunmaya daha fazla yatkınlık gösterdiğini tespit etmişler ve cinsiyet ile etik kararlar arasında anlamlı bir ilişki bulmuşlardır. Yıldırım ve Uğuz (2012: 185) ise benzer bir sonuç bularak cinsiyet ile etik algısı arasında bir ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir.

Gülmez vd. (2016: 112), çalışmalarında öğrencilerin etik duyarlılığa bakış açılarının buldukları sınıflara göre kıyaslandığında lisans düzeyinde muhasebe eğitimi alan 3. ve 4. Sınıf öğrencilerinin 1. ve 2. sınıf öğrencilerine göre daha duyarlı olduklarını görmüşlerdir.

Özyer ve Azizoğlu (2010: 72-76); araştırmalarında yaş, eğitim ile etik tutum arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görmüşler, babanın eğitim durumu ile etik tutum arasında bir ilişki bulamazken, annenin eğitim durumu ile öğrencilerin etik tutumları arasında anlamlı ilişkiler tespit etmişlerdir. Bu ilişkiler annenin eğitim seviyesi ilköğretim-öncesi olanlar ve annenin eğitim durumu üniversite seviyesinde olanlar ile annenin eğitim seviyesi lise olanlar ve annenin eğitim durumu üniversite seviyesinde olan öğrenciler arasında anlamlılık kazanmaktadır. Gelir ve kişinin yetiştiği yer ile etik tutumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptayamamışlardır.

Yücenurşen vd. (2017: 104), cinsiyet ve etik davranışlar arasında anlamlı farklılar bulmuşlar ve bayanların erkeklere göre etik davranışlar sergilemeye daha yatkın olduklarını belirtmişlerdir.

Güney (2018: 305-307), etik ile ilgili olarak öğrenciler üzerinde yaptığı çalışmasında; katılımcıların cinsiyete göre dürüstlük ilkesi, gizlilik ilkesi ve mesleki davranış ilkesi algıları farklılık gösterdiğini, tarafsızlık ilkesi ve mesleki yeterlilik ve özen ilkesi algısının cinsiyete göre farklılık göstermediğini bulgulanmıştır. cinsiyet ile dürüstlük ilkesi, gizlilik ilkesi ve mesleki davranış ilkesi algı farklılıklarında kadınların algı ortalamalarının erkeklerden daha yüksek olduğunu belirtmiştir.

Sakarya ve Kara (2010) yaptıkları çalışmada, muhasebe meslek mensuplarının etik algılarının cinsiyete göre farklılık gösterdiğini, eğitim ve gelir düzeyine göre herhangi bir farklılık bulunmadığı tespit etmişlerdir (akt. Uyar vd., 2015: 240).

Kız öğrencilerle erkek öğrenciler karşılaştırıldığında; erkek öğrencilerin etik algılarının kız öğrencilere göre daha düşük olduğu, gelir düzeyinin öğrencilerin etik algı düzeylerine etkisi olduğu bulunmuştur. Ayrıca öğrencilerin ikamet ettikleri yer ile etik algıları arasında bir ilişki olmadığı, annenin eğitim durumu ile öğrencilerin etik algısı arasındaki ilişkiye etki ettiği bulgulanmıştır. Ancak babanın eğitim durumu ile öğrencilerin etik algıları arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı saptanmıştır. (Alkan, 2015: 119-121).

2.Araştırmanın Yöntemi

2.1.Araştırmanın Amacı

Bu araştırma meslek yüksekokulu öğrencilerinin etik değerlere ilişkin tutumlarını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda alt problemlere ilişkin oluşturulan sorular şu şekildedir:

Öğrencilerin cinsiyeti etik değerlere ilişkin tutum üzerinde anlamlı düzeyde bir farklılık yaratmakta mıdır?

Öğrencilerin aile geliri etik değerlere ilişkin tutum üzerinde anlamlı düzeyde bir farklılık yaratmakta mıdır?

Öğrencilerin anne eğitim düzeyi etik değerlere ilişkin tutum üzerinde anlamlı düzeyde bir farklılık yaratmakta mıdır?

Öğrencilerin baba eğitim düzeyi etik değerlere ilişkin tutum üzerinde anlamlı düzeyde bir farklılık yaratmakta mıdır?

Öğrencilerin ikametgah durumu etik değerlere ilişkin tutum üzerinde anlamlı düzeyde bir farklılık yaratmakta mıdır?

Araştırmanın amacı doğrultusunda hazırlanan sorular araştırmanın temelinde yer alan nesne, kişi ya da durumun mevcut halini ortaya çıkarmaktadır. Bu şekilde yapılan araştırmalar tanımlayıcı araştırmalar olarak ifade edilmektedir.

2.2.Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Kocaeli Meslek Yüksekokulu öğrencileri oluşturmaktadır. 2017-2018 güz döneminde eğitim-öğretime devam eden öğrenci sayısı 1400'dür. Araştırmada basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmış olup, yapılan anket çalışmasına meslek yüksek meslek yüksekokulu öğrencilerinden 464'ü katılmıştır.

2.3.Veri Toplama Araçları

Araştırmada öğrencilerin etik değerlere ilişkin tutumlarını ölçmek amacıyla "etik değerlere yatkınlık ölçeği" kullanılmış ve öğrencilere ait kişisel bilgiler edinmek amacıyla demografik sorular sorulmuştur. Anket çalışması, yüz yüze yöntemi ile uygulanmıştır.

Etik değerlere yatkınlık ölçeği; ilgili ölçek Kaya (2015: 968) tarafından uzman görüşü alınarak geliştirilmiş olup, ölçeğin Cronbach's Alpha değerinin 0.90 olduğu görülmektedir (Kaya, 2015: 971). Ölçek 16 maddeden oluşmaktadır.

Ölçek maddeleri 1 ile 5 arası en düşükten en yükseğe göre puanlandırılmış, "1 tamamen katılmıyorum", "2 katılmıyorum", "3 kararsızım", "4 katılıyorum" ve "5 tamamen katılıyorum" şeklinde oluşturulmuş ve 5'li Likert tipinde hazırlanmıştır.

Kişisel bilgi formu; katılımcıların kişisel bilgilerine ait cinsiyet, gelir, anne eğitim düzeyi, baba eğitim düzeyi ve ikametgah durumları demografik değişkenlere ait sorular şekilde düzenlenmiştir.

2.4.Verilerin Çözümlemesi

Analizlerde SPSS21 programı kullanılmıştır. Araştırma amacına uygun olarak hazırlanan alt problemlere ilişkin analizler yapılmıştır. İstatistiksel analizlerde kullanılan anlamlılık düzeyi 0,5 olarak kabul edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda verilerin normal dağılmış olduğu görülmüş olup, t-testi ve tek yönlü Anova testi yapılmıştır. Tabachnick ve Fidell (2013), skewness ve kurtosis, mutlak değerinin 3'den büyük olmaması gerektiğini ileri sürmektedir (akt.Aminu ve Shariff, 2014: 127). Bu ifade göz önüne alındığında çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 2.0 aralığında olduğu sürece bu veri

setinin normal olarak dağıldığı söylenebilmektedir. Yapılan analizler sonucunda veriler normal dağılım göstermiştir. Bu doğrultuda t-testi ve Anova testi yapılmıştır.

Yapılan güvenilirlik analiz sonucunda, ölçeğin güvenilirliği 0,890 olarak bulunmuştur. Açıklanan varyans oranı 58,046'dır. KMO ve Barlett testi sonucu KMO değeri 0,914 sig. 0,000 olarak tespit edilmiştir.

3.Bulgular

Araştırmanın amacına uygun olarak türetilen problemlere ilişkin olarak yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular şu şekilde sunulmuştur:

3.1.Demografik Değişkenlere İlişkin Bulgular

Öğrencilerin kişisel bilgilerine ait cinsiyet, gelir, anne eğitim düzeyi, baba eğitim düzeyi ve ikametgah durumları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: Demografik değişkenler

Cinsiyet	n	%	Baba eğitim düzeyi	n	%
Erkek	205	44,2	İlköğretim	295	63,6
Kadın	259	55,8	Lise	137	29,5
Toplam	464	100	Önlisans	10	2,2
Gelir	n	%	Lisans	16	3,4
1.499 TL den az	91	19,6	Lisansüstü	6	1,3
1.500-2.999 TL	227	49,9	Toplam	464	100
3.000-4.499 TL	102	22,0	İkametgah durumu	n	%
4.500-5.999 TL	14	3,0	Aile yanında	290	62,5
6.000-7.499 TL	7	3,7	Yurtta	96	20,7
7.500-8.999 TL	4	0,9	Öğrenci evinde	66	14,2
9.000 TL ve üzeri	9	1,9	Akraba yanında	12	2,6
Toplam	464	100	Toplam	464	100
Anne eğitim düzeyi	n	%			
İlköğretim	367	79,1			
Lise	85	18,3			
Önlisans	6	1,3			
Lisans	4	0,9			
Lisansüstü	2	0,4			
Toplam	464	100			

Tablo 1'de görüldüğü üzere, örneklem içerisinde yer alan katılımcıların % 55,8'inin kız (kadın) öğrenciler oluşturmaktadır. Öğrencilerin gelir düzeylerinin % 49,9'unun 1500-2999 TL

aralığında olduğu görülmektedir. Katılımcıların anne eğitim düzeyi incelendiğinde % 79,1'inin ilköğretim mezunu olduğu tespit edilmektedir. Öğrencilerin babalarının eğitim düzeyi incelendiğinde ise % 63,6'sının ilköğretim mezunu olduğu görülmektedir. Örneklem grubundaki öğrencilerin % 62,5'inin aile yanında ikamet etmektedir.

3.2.Cinsiyet ile Etik Değerlere İlişkin Bulgular

Öğrencilerin cinsiyetlerinin etik değerlere yatkınlık düzeylerini farklılaştırıp farklılaştrmadığı alt problemi için yapılan analiz sonuçları tablolaştırılarak gösterilmiştir:

Tablo 2: Öğrencilerin cinsiyetleri ile etik değerleri arasındaki ilişki

		Levene testi varyansların eşitliği				
Cinsiyet	X	F	Sig	t	df	P(2-tailed)
Erkek	59,62	5,839	0,016	2,290	462	0,022
Kadın	61,25			2,239	392,084	0,026

Tablo 2'de sonuçları gösterilen t-testine göre varyansların eşit olarak dağıldığı görülmektedir. Cinsiyet ile etik değerler arasında istatistiksel olarak anlamlılık olduğu tespit edilmiştir. Aritmetik ortalamalar karşılaştırıldığında cinsiyet ile etik değerler arasındaki ilişki kız öğrencilerin lehine olduğu görülmektedir.

3.3.Ailenin Gelir Durumu ile Etik Değerlere İlişkin Bulgular

Öğrencilerin ailelerinin gelir durumunun etik değerlere yatkınlık düzeylerini farklılaştırıp farklılaştrmadığı alt problemi için yapılan analiz sonuçları tablo şeklinde gösterilmiştir:

Tablo 3: Ailenin gelir durumu ile etik değerler arasındaki ilişkinin analizi

	Karelerin Toplamı	Sd	Karelerin Ortalaması	F	P	Değişken	X
Gruplararası	459,271	6	76,545	1,307	0,253	1499 TL den az	60,75
	Gruplar içi	26772,106	457			58,582	1500-2999 TL
3000-4499 TL				60,76			
4500-5999 TL				60,64			
6000-7499 TL				60,29			
7500-8999 TL				62,00			
Toplam	27231,377	463			9000 TL üzeri	53,55	

Tablo 3 incelendiğinde öğrencilerin etik değerleri ile aile gelir düzeyleri arasında anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir.

3.4.Annenin Eğitim Durumu ile Etik Değerlere İlişkin Bulgular

Öğrencilerin anne eğitim durumunun etik değerlere yatkınlık düzeylerini farklılaştırıp farklılaştrmadığı alt problemi için yapılan analiz sonuçları tablo şeklinde gösterilmiştir:

Tablo 4: Annenin eğitim durumu ile etik değerler arasındaki ilişkinin analizi

	<i>Karelerin Toplamı</i>	<i>Sd</i>	<i>Karelerin Ortalaması</i>	<i>F</i>	<i>P</i>	Değişken	X
<i>Gruplararası</i>	650,237	4	162,559	2,807	0,025	İlköğretim	60,98
<i>Gruplar içi</i>	26581,140	459	57,911			Lise	58,80
						Önlisans	63,83
						Lisans	53,25
Toplam	27231,377	463				Lisansüstü	56,00

Tablo 4 incelendiğinde öğrencilerin etik değerleri ile anne eğitim düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğu görülmektedir.

Buna göre etik değerler algısına ait farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu bulmak için yapılan Tukey testinin sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Annenin eğitim durumu ile etik değerler arasındaki ilişkinin analizi

		<i>Ort.Farkı</i>	<i>*p=<0,05</i>	<i>Std.Hata</i>	
<i>Anne eğitim durumu</i>	İlköğretim $\bar{X}=62,10$	Lise	-1,57*	0,04	0,79
		Önlisans	-0,00	0,99	2,46
		Lisans	-0,31	0,87	1,96
		Lisansüstü	0,49	0,87	3,16
	Lise $\bar{X}=59,60$	İlköğretim	1,57*	0,04	0,79
		Önlisans	1,58	0,53	2,51
		Lisans	1,25	0,53	2,02
		Lisansüstü	2,06	0,51	3,19
	Önlisans $\bar{X}=64,16$	İlköğretim	0,00	0,99	2,46
		Lise	-1,56	0,53	2,51
		Lisans	-0,31	0,92	3,09
		Lisansüstü	0,50	0,90	3,95
	Lisans $\bar{X}=54,25$	İlköğretim	0,31	0,87	1,96
		Lise	-1,25	0,53	2,02
		Önlisans	0,31	0,92	3,09
		Lisansüstü	0,81	0,82	3,67
	İlköğretim	-0,49	0,87	3,16	

Lisansüstü $\bar{X}=53,00$	Lise	-2,06	0,51	3,19
	Önlisans	-0,50	0,90	3,95
	Lisans	-0,81	0,82	3,67

Yapılan Tukey testi sonuçlarına göre annenin eğitim düzeyi ilköğretim olan öğrencilerin etik değerler algılarının, annenin eğitim düzeyi lise olan öğrencilere göre daha düşük olduğu görülmektedir.

3.5.Babanın Eğitim Durumu ile Etik Değerlere İlişkin Bulgular

Öğrencilerin baba eğitim durumunun etik değerlere yakınlık düzeylerini farklılaştırıp farklılaştırmadığı alt problemi için yapılan analiz sonuçları tablolaştırılarak gösterilmiştir:

Tablo 6: Öğrencilerin baba eğitim düzeyi ile etik değerleri arasındaki ilişki

	Karelerin Toplamı	Sd	Karelerin Ortalaması	F	P	Değişken	X
Gruplararası Gruplar içi	240,862	4	60,215	1,024	0,394	İlköğretim	61,00
	26990,515	459	58,803			Lise	59,43
						Önlisans	61,00
						Lisans	60,68
Toplam	27231,377	463				Lisansüstü	61,50

Tablo 6 incelendiğinde öğrencilerin etik değerleri ile baba eğitim düzeyleri arasında anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir.

3.6.Öğrencilerin İkametgah Durumu ile Etik Değerlere İlişkin Bulgular

Öğrencilerin ikamet durumunun etik değerlere yakınlık düzeylerini farklılaştırıp farklılaştırmadığı alt problemi için yapılan analiz sonuçları tablolaştırılarak gösterilmiştir:

Tablo 7: Öğrencilerin ikametgah durumları ile etik değerleri arasındaki ilişki

	Karelerin Toplamı	Sd	Karelerin Ortalaması	F	P	Değişken	X
Gruplararası Gruplar içi	93,139	3	31,046	0,526	0,664	Aile yanı	60,23
	27138,238	460	58,996			Yurтта	61,14
						Öğrenci evi	61,12
						Akraba yanı	59,66
Toplam	27231,377	463					

Tablo 7 incelendiğinde öğrencilerin etik değerlere yakınlık düzeyleri ile ikametgah durumları arasında anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Çalışmada elde edilen veriler doğrultusunda, meslek yüksekokulu öğrencilerinin etik değerlere yakınlık düzeyleri cinsiyet, ailenin gelir durumu, ebeveynlerinin eğitim düzeyleri ve ikamet edilen yerle ilişkili olup olmadığı konusunda sorular türetilmiştir. Yapılan analizler sonucunda ilgili demografik değişkenlerden öğrencilerin cinsiyetleri ve anne eğitim düzeyi hariç etik değerlere yakınlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Öğrencilerin cinsiyetlerinin etik değerlere yakınlık düzeylerini etkilediği, bu durumun kız öğrenciler lehine olduğu görülmüştür. Söz konusu durumu; kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha duyarlı oldukları ve duygusal davrandıkları şeklinde yorumlamak mümkündür. Cohen ve arkadaşları (1998; akt. Özyer ve Azizoğlu, 2010), Daştan vd, (2015), Yıldırım ve Uğuz (2012), Yücenurşen vd. (2017), Güney (2018), Sakarya ve Kara (2010; akt. Uyar, 2015), Alkan (2015)'in çalışmaları incelendiğinde cinsiyet ile etik davranışlar arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. İlgili çalışmaların sonuçları da elde edilen bulgularla benzerlik göstermektedir.

Öğrencilerin etik değerlere yakınlık düzeyleri ile anne eğitim düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğu da tespit edilmiştir. Yapılan analizlere göre annenin eğitim düzeyi ilköğretim olan öğrencilerin etik değerler algılarının, annenin eğitim düzeyi lise olan öğrencilere göre daha düşük olduğu görülmektedir. Annenin eğitim düzeyinin yükselmesi ile birlikte etik değerlere yakınlıkta bir artış olduğu söylenebilir. Özyer ve Azizoğlu (2010), Alkan (2015) annenin eğitim durumu ile öğrencilerin etik tutumları arasında anlamlı ilişkiler olduğunu tespit ederek, çalışmada elde edilen bulguyu desteklemektedirler. Bu sonuçların aksine Sakarya ve Kara (2010; akt.Uyar vd., 2015) ise eğitim durumu ile etik tutumlar arasında bir ilişki bulamamışlardır.

Gelir ile etik tutumlar arasındaki ilişkiyi inceleyen Özyer ve Azizoğlu (2010), Sakarya ve Kara (2010; akt. Uyar, 2015), bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki bulamamışlardır. Bu sonuç, çalışmada elde edilen, gelir ile etik tutumlar arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespitini desteklemektedir.

Babanın eğitim düzeyi ile etik tutumlar ve ikamet edilen yer ile etik tutumlar arasında istatistiksel bir anlamlılık bulunamazken, Alkan (2015), aynı bulguları desteklemektedir.

Gelecek açısından bireylerin eğitimlerine devam ederek mesleki açıdan iş dünyasına hazırlanmaları aynı zamanda da toplum içerisinde yer almaları açısından etik değerler önemli görülmelidir. Etik değerlere yakınlık ile toplumsal ve iş yeri ile ilgili sorunlar karşısında doğru davranabilme ve iyiyi tercih edebilme açısından duyarlı bireyler yetiştirilmesi için felsefe, iş etiği gibi derslerin üniversitelerde verilmesi önemsenmesi gereken bir konu olarak düşünülmektedir.

İlgili çalışma sadece bir meslek yüksekokulu öğrencileri üzerinde uygulanmıştır. Fakülte, farklı üniversitelere ve farklı bölümlerde uygulanması ile elde edilecek sonuçları farklılaştırabileceği gibi iş etiği dersi alan öğrencilerle karşılaştırma yapılabilmesi, ya da aynı öğrenci grubuna farklı zamanlarda uygulanması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Alkan, G. İ. (2015). *Muhasebe Eğitiminde Etik: Ön Lisans Öğrencilerinin Etik Algılarına Yönelik Bir Araştırma*, Business and Economics Research Journal, 6(2), 113-125.
- Akatay, A., Yücekaya, P. & Çepni Kısacık N. (2016). *Yöneticilerin Etik Liderlik Davranışlarının, Örgütsel Adalet ve Sinizm Üzerine Etkileri: Çanakkale İl Emniyet Müdürlüğü'nde Bir Araştırma*, Yönetim Bilimleri Dergisi, 14(28), 483-509.
- Akıncı Vural, B. & Coşkun, G. (2011). *Kuramsal Sosyal Sorumluluk ve Etik*, Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 1, 61-87.
- Aktaş, K. (2014). *Etik-Ahlak İlişkisi ve Etiğin Gelişim Süreci*, Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi 1(2), 22-32.
- Aminu, I. M. & Shariff M. N. M. (2014). *Strategic Orientation, Access to Finance, Business Environment and SMEs Performance in Nigeria: Data Screening and Preliminary Analysis*, European Journal of Business and Management, 6(35), 124-131.
- Arslan, A. (2011). *Felsefeye Giriş*, Ankara: Adres Yayınları, 15. Baskı.
- Arslantaş, C. & Dursun, M. (2008). *Etik Liderlik Davranışının Yöneticiye Duyulan Güven ve Psikolojik Güçlendirme Üzerindeki Etkisinde Etkileşim Adaletinin Dolaylı Rolü*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(1), 111-128.
- Bellaby, RW, (2018). *The Ethics of Whistleblowing: Creating a New Limit on Intelligence Activity*, Journal of International Political Theory, 14(1), 60-84.
- Büyükyılmaz, O. & Ay F A. (2017). *Etik Liderliğin Örgütsel Vatandaşlık Davranışına Etkisinde Örgütsel Adaletin Aracılık Rolü*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(1), 209-234.
- Daştan, A., Bellikli, U. & Bayraktar, Y. (2015). *Muhasebe Eğitiminde Etik İnkilap ve Etik Karar Alma Konularına Yönelik KTÜ-İİBF Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma*, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11(1), 75-92.
- Demirci, K. & Eren Gümüştekin, G. (2009). *İşletmecilik Kuram ve Uygulama*, Edt: M. K. Demirci, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Erdoğan, İ. (2006). *Medya ve Etik: Eleştirel Bir Giriş*, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 23, 1-26.
- Gülmez, C., Kılılı, M. & Öz, B. (2016). *Üniversite Öğrencilerinin Muhasebe Meslek Etiğine Bakış Açılarının İncelenmesi: OKÜ Öğrencileri Örneği*, Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies 2(3), 98-114.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=veritbn&kelimesec=118065, (07.12.2017).
- Güney, C. (2018). *Muhasebe Meslek Mensubu Adaylarının Mesleki Etik Algısı Üzerine Bir Araştırma: Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulu Örneği*, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi 17(65), 295-316. Kaya, İ. (2015). *Etik Değerlere Yatkınlık Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(41), 968-974.
- Mahmutoğlu, A. (2009). *Etik ve Ahlak: Benzerlikler, Farklılıklar ve İlişkiler*, Türk İdare Dergisi, 225-249.
- Özyer, K. & Azizoğlu, Ö. (2010). *Demografik Değişkenlerin Kişilerin Etik Tutumları Üzerindeki Etkileri*, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6(2), 59-84.

- Pelit, E. & Arslantürk, Y. (2011). *Turizm İşletmelerinin İş Etiğine Yönelik Uygulamalarının Çalışma Yeri Tercihindeki Önemi: Turizm Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma*, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16(1), 163-184.
- Tutar, H. (2013). *İşletme&Yönetim Terimleri Ansiklopedik Sözlük*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Uyar, S. Kahveci, A. & Yetkin, N. (2015). *Öğrencilerin Muhasebe Meslek Etiği Algısı: ALTSO Meslek Yüksekokulu Örneği*, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8 (2), 237-247.
- Yaman, E., Çetinkaya Mermer, E. & Mutlugil, Ş. (2009). *İlköğretim Okulu Öğrencilerinin Etik Davranışlara İlişkin Görüşleri: Nitel Bir Araştırma*, Değerler Eğitimi Dergisi, 7 (17), 93-108.
- Yıldırım, M. H. & Uğuz, Ş. (2012). *İş Etiği ve Üniversite Öğrencilerinin Etik Algularını Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma*, Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 4(1), 177-187.
- Yücenurşen, M., Duman, H. & Polat, Y. (2017). *Muhasebe Eğitimi Alan Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Etik Davranışlarının Tespiti Üzerine Bir Araştırma: Ortaköy MYO Örneği*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 20(2), 96-110.

**MEKANSIZ ZAMANLAR ZAMANSIZ MEKANLAR ARASINDAKİ PLAZA ÇALIŞANI
BEYAZ YAKA'LAR****Yrd. Doç. Dr. Şebnem GÜRSOY ULUSOY¹****Özet**

Teknoloji zaman için de mekan ve zaman da değişim yaratmaktadır. Çalışma hayatında zaman ve mekandan etkilenmektedir. Türkiye'de özellikle büyük şehirlerde son dönemde yerleşen plaza çalışma hayatı kavramı ortaya çıkmaktadır. Plaza kavramı modernleşme ile ortaya çıkmış bir kavramdır. Plazalar kentlerin büyük bir parçasını oluşturduğundan dolayı plaza kavramı incelenirken kent ve kentsel değişim dönüşüm kavramları da önem kazanmaktadır. Plaza'da çalışan kişiler teknoloji ile şekillenmiş modern bir mekanda zamanın teknoloji sayesinde hızla aktığı bir ortamda çalışmaktadır. Teknoloji de yaşanan değişimlerle birlikte David Harvey'in kavramı "Zaman ve mekan" sıkışması bu süreçler sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda zaman mekan sıkışması kavramının iş hayatına da etkileri bulunmaktadır. Modernleşen insanın yalnızlaşmasının ve yabancılaşmasının bu süreçte ortaya çıktığı görülmektedir. Çalışma kapsamında plazada çalışan beyaz yaka olarak tabir edilen kişiler araştırılmıştır. Modernleşme ile birlikte değişime uğrayan çalışma hayatı bu bağlamda irdelenmiştir. Teknolojik değişimler zamansal anlamda insanlara kolaylıklar sağlarken, buldukları mekanda zamandan kopuk bir şekilde yaşayan kişilerde güvensizlik, mutsuzluk, strese neden olabilmektedir. Önce insanlar kentleri değiştirmiştir daha sonra kentler insanları değiştirmiştir. Bu yeni kentlerde çalışan beyaz yakalar için kullanılan yeni kavram ise *Prekarya*²dir.

Anahtar Kelimeler: Beyaz yaka, plaza binaları, kent ve plaza kültürü, modernleşmenin kentlere etkisi, zaman mekan sıkışması, prekarya.

**PLAZA TIMES EMPLOYEES WHITE COLLAR BETWEEN TIMELESS TIMES TIMELESS
LOCATIONS****Abstract**

Technology also creates time and space for change. Work is affected by time and space in life. In Turkey, especially in recent years settled in large cities are emerging concept of the plaza work life. The concept of Plaza is a concept that emerged with modernization. Since plazas constitute a big part of the cities, the concepts of urban and urban change and conversion are gaining importance as plaza concept is examined. The people working at the Plaza are working in an active environment thanks to the technology of time and the modern space shaped by technology. Technology, as well as changes in the lives of David Harvey's concept of "time and space" as a result of the process is a result of this process. In this sense, the concept of time space contraction has also effects on business life. It is seen that the isolation and modernization of the modernizing person has emerged in this process. In the scope of the study, people who are called as white collar working in the plaza were researched. Technological changes provide people with convenience in the temporal sense, and they can cause distrust, unhappiness, and strangeness in those who live in a disconnected place. First people changed cities, then cities changed people. The new concept for white collar working in these new cities is the *Prekarya*.

Keywords: White collar, communication language, plaza buildings, culture of city and plaza, effect of modernization on cities, time squeeze, prekarya.

Özgün Araştırma / Original Article

¹ Sorumlu yazar/Corresponding author, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Türkiye, sgursoy@gelisim.edu.tr,

ORCID ID: [0000-0003-3288-6857](https://orcid.org/0000-0003-3288-6857)

² Prekarya: Yeni zamanların toplumsal gerçekliğinin çarpıcı bir yüzünü tanımlıyor, Alabildiğince esnekleşmiş bir istihdam rejiminde sürekli değişen işlerde adeta hep geçici bir statüde çalışanlar, düzenli olarak düzensiz işlerde çalışanlar. (Standing, 2017). Precarious kelimesi, feodal toplumda kullanım hakkı bir zaman için kiraya verilen kilise topraklarını tanımlamaya amacıyla kullanılan precaria kelimesinden türetilmiştir. Buradan yola çıkarak, statüsü ve akıbeti belirsiz şeylere precarious. Buna uygun olarak, prekarya da, sistem içerisindeki konumu ve akıbeti, kapitalizmin geçirdiği yapısal dönüşümden dolayı belirsiz hâle gelmiş olan grupları tanımlamakta kullanılır (Vatansever, 2013).

GİRİŞ

Metropol hayatı yoğunluğundan ve çok fazla insanla fiziksel ve iletişimsel temasta bulunmaktan kaynaklı insanda bu dünyadan bezme hali yaratmaktadır. (Simmel, 2009). Sürekli aynı ortamda kendini kısıtlanmış hisseden insan motive olamayacağı gibi kendini kısıtlanmış ve sıkışmış hissedecektir. Richard Sennett *Karakter Aşınması* isimli eserinde modern iş hayatının insanların karakterlerini değiştirdiğini belirtmektedir. (Sennett, 1998). “İnsanları hayatlarında farklı yollar izlemeye sevkeden şey, kalite konusundaki motivasyon ve tutkudur. Toplumsal koşullar bu motivasyonu şekillendirir.” (Sennett, 2008). Günümüz modern toplumunda da insanların sürekli olarak iş hayatlarında bu moral ve motivasyona sahip olarak çalışmaları beklenmektedir. Bu çalışma durumu aslında fabrika işçisinin çalışma hayatından çok da farklı değildir. Birçok düşünür ve sosyal bilimci, prekaryayı zamanımızın proletaryası olarak tanımlamaktadır, günümüzde prekarya gerçeğini ve kavramını düşünmeden işçi sınıfı ve proletarya üzerine düşünmek söz konusu olmayacaktır. (Standing, 2017). Modern zamanın proletaryası günümüzde masa başı çalışan prekaryalar haline gelmiştir. Beyaz yakanın bir günü plazaya girdiği anda başlayan bir rutindir. Beyaz yaka her çalışma günü birbirinin aynı motivasyona sahip olması beklenen kişidir. Beyaz yaka kavramı içinde uzman kavramı da yer almaktadır. Mükemmellik hırsına sahip kişinin diğerleri için en büyük tehlikesi uzman kişiliğinde ve karakterinde ortaya çıkmaktadır. (Sennett, 2008). Bourdieu *Dünyanın Sefaleti* isimli eserinde iş hayatının farklı yerlerinde olan insanların hikayelerine yer vermiştir. Bu insanlardan bazıları dönemsel işçiler, kimileri fabrika işçileri kimileri ise ofis çalışanı olan kişilerden oluşmaktadır. Özellikle Corinne isimli bir kadının ofisteki çalışma hayatı ve “iş dışında bir tutkum yok” diyerek iş hayatını özetleme biçimi, sürekli bulunduğu ortamın kendisinde yoğun duygular ve meseleler yaratması günümüz ofis çalışma koşullarını gözler önüne sermektedir. (Bourdieu, 2015). Özellikle ücretli emeğin evrilmesi açısından bakıldığında işçi, fabrika işçisi, zanaatkar kavramlarının bir kısmının yerini ofis çalışanı kavramının doldurmaya başladığı görülmektedir. Robert Castell *Ücretli Emeğin Uzun Serüveni* eserinde 14. Yüzyıldan itibaren insanların sosyal olarak nasıl bir çalışma hayatı için de var olduklarını incelemiştir. İşbölümü insanların hayatlarını kolaylaştıran bir süreç olarak görülmektedir. Robert Castell' göre ilk olarak, kişinin işbölümü içindeki konumu ve durumu öne çıkmaktadır. İkinci süreçte ise kişilerin içinde yer aldıkları toplumsallaşma durumları oluşturmaktadır. Bu iki durumun birbirine eklemlenmesi, farklı toplumsal uyum biçimleri üretmektedir. Örneğin, prekarya durumunun ortaya çıkardığı mensubiyet yitimi birincil toplumsallık ağlarının yoğun biçimde çalışır olmasıyla telafi edilebilir. Böyle bir birincil toplumsallık ilişkisi kalmamışsa, prekarya sadece korunmasız bir toplumsal statüyü ifade etmeye başlar. Mensubiyet kaybına yol açar. Mensubiyet kaybı ve dışlanma, üretici faaliyetlerin dışında kalma ve ilişkisel yalnızlık, toplumsal yalıtılmışlık halinin birbirine eklemlenmesidir. (Castell, 2017). Plaza ortamında çalışan beyaz yaka üretici faaliyetlerden teknolojinin sunduğu kolaylıklarla dışlanmaktadır. Bu da kendisinde yalnızlaşma ve mensubiyet kaybı hissi yaratmaktadır. “Belirsiz yarınlara ve prekaryalaşmanın damgasını taşıyarak kitlesel bir korunmasızlığın geri dönüşüne tanıklık eden durumlar yığıcı vardır.” (Castell, 2017). Bu anlamda öncelikle plazaların ortaya çıktığı kentlere de bakmak gerekmektedir. Kentler insanların topluluk olarak bir araya geldikleri en önemli mekanlardır. Globalleşme ile birlikte kentlerdeki yerleşme ve kültür algısında da değişim yaşanmıştır. Kentler kapitalizmin yayılma mekanları haline gelmeye başlamıştır. (Sennett, 2006, 18-32). Kentler refah için, yaşam için insanların toplu halde yaşadıkları mekanlar olarak ortaya çıkmıştır. Tarih boyunca kentler ve mekanlar ulusların refahında önem taşımıştır. (Özcan, 2015). Bilgi kavramı değiştikçe kentler ve mekanlarda değişim göstermiştir. Bilgi kavramının ortaya çıkması başlangıç olarak görülse de bilginin saklanması ve birleştirilmesi teknolojiye yaşanan gelişme ve bundan kitlelerin etkilenmesi sonucunda oluşan zaman mekan sıkışmaları günümüz toplumlarının içinde bulunduğu çaresizliği ve kabullenmişliği ifade etmektedir. David Harvey bu durumu Max Weber'in sözleri ile ifade etmektedir: "Bilgi ağacının

meyvesini tatmış olan bir çağın kaderi, hayat ve evren konusundaki genel görüşlerin asla artan ampirik bilginin ürünü olamayacağını ve bizi en büyük heyecanla harekete geçiren en yüksek ideallerin, ancak, bizimkiler bizce ne kadar kutsalsa başkaları için o kadar kutsal olan başka ideallerle mücadele içinde biçimleneceğini kabul etmek zorunda kalmasıdır. (Harvey, 2010). Max Weber'in tabir ettiği bilgi ağacının meyvesi insanları engin bir bilgi denizine götürmüştür. Teknolojinin sunduğu imkanlar sayesinde günümüz insanları masa başında bilgisayar kullanarak bütün işlerini halledebilmektedir. Bu kolaylık aynı zamanda insanları makine başına sıkışmış hayatlara da yöneltmektedir. Yaşanan değişimin önüne geçemeyen kent ve insanlar zamanda mekanda öngeremedikleri büyüklükte bir değişime sebep olmuşlardır. Bu durum aslında değişen sistemin ve teknolojinin küçük ama derin bir yaradan sızan bir kan gibi kentlere ve insanlara, bütün dünyaya yavaş yavaş sızmasıdır. Plazalarda çalışan beyaz yaka olarak tabir edilen bilgi düzeyi yüksek kişiler olan çalışanlar, kendi duygularını ve düşüncelerini plaza hayatındaki zaman ve mekan algısı ile yaşamaktadırlar. İnsanların duyguları ve hisleri çalıştıkları ortamla bağlantı kurmaktadır. (Özdemir, 2016).

Bu süreç insanları kendilerine ve çevrelerine yabancılaştırmıştır. Richard Sennett'in *Karakter Aşınması* kavramından burada bahsedilebilmektedir. Birey artık büyük bir sistemin kendini küçük hisseden bir parçası haline gelmiştir, kendisine yabancılaşmış sanki başka biri oluvermiş ve bireyin benliği kaygan bir zeminde yürümeye başlamıştır. (Başol, 2013, 55-58). Bu yıpranma ve bu süreç içinde incelendiğinde bir başka Richard Sennett kavramı ortaya çıkmaktadır. Zanaatkarlık kavramı olarak tabir ettiği kavram zaman içinde kişinin bir mesleği elinden gelen en iyi şekilde yapması olarak belirtilmektedir. Yüzyıllar içinde bu süreç bir dönüşüme uğramıştır. Toplumsal perspektifte, sanayi devrimi sonrası süreçlerde sürekli olarak zanaatkarlık kavramı değişime uğramıştır. Günümüzde zanaatkarlık vasıfsız işçilik anlamına gelmiştir. (Sennett, 2013). David Harvey Postmodernliğin Durumu isimli eserinde *Zaman Mekan* sıkışması kavramını açıklarken teknolojiye yaşanan değişimin iletişim ve ulaşım araçlarını etkilediğini ve insanların sürekli hızlanan iletişim ve ulaşım araçlarını yakalamada güçlük çektiklerini belirtmiştir. Plaza hayatı da iletişim ve ulaşımında yaşanan hızlı değişimin yansıdığı ortamlardan biridir. İşe gelen kişi bilgisayarını açıp zamanın nasıl geçtiğini anlamadığı bir ortamda teknoloji ile her yere kolayca ulaşabilmekte, iş görüşmeleri yapabilmektedir. Sadece masa başından bir çok işini iletişim süreçlerini yönetebilmektedir. Bu insanlara kolaylık sağlasa da zaman ve mekan arasında bir sıkışma yaşamalarına neden olmaktadır. David Harvey bu durumu şu sözlerle açıklamaktadır "Zaman ve mekan sıkışması deneyimsel olarak insanı kışkırtan heyecanlandırıcı ve strese sürükleyen bir süreçtir, tedirginliğe neden olabilir." (Harvey, 2010). Bu hızlı ortama adapte olma süreçleri içinde plaza çalışanlarının hayatlarını incelemek ve irdelemek bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Sınıf bilinci konusundaki geleneksel yaklaşımlar incelendiğinde özellikle Marksist yaklaşım emek sürecine ve işçilerin çalışırken birbirleriyle ilişkilerine dayanmaktadır. (Sennett 1998). Sennett Karakter Aşınması isimli eserinde bu süreci ekmeğin fırını örneği ile açıklamış ve fırında çalışan işçilerin aslında ne kadar zor durumda çalıştıklarını ama işlerin yürümesi için ortak bir dile ve ortak bir çalışmaya ihtiyaç duyduklarını belirtmiştir. Benzer bir iletişim sürecinin günümüzde plazada çalışan beyaz yaka çalışanların arasında da olduğu görülmektedir.

ARAŞTIRMANIN AMACI: Plaza'da çalışan beyaz yaka veya prekarya olarak tabir edilen kişilerin, çalıştıkları ortam olan plaza mekanları metropol kentlerin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Bu alanlar günlük yaşam mekanlarından bağımsız bir alan olarak modern kentin temsilcisi olarak görülmektedir. Bu mekanda çalışan kişiler teknolojinin getirisi olan cihazlar sayesinde hızlı iş yapabilme imkanı ile kendilerini dış dünyadan soyutlanmış hissetmektedirler. Araştırma kapsamında plaza çalışanlarının plaza ortamında çalışmak konusundaki düşünceleri ve görüşleri incelenmiş, Plaza alanlarını nasıl ortamlar olarak

değerlendirdikleri ve bu ortamda çalışırken kendileri ve çevreleri ile iletişim süreçleri ve iletişim dilleri araştırılmıştır.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE KAPSAMI: Araştırma kapsamında Türkiye’de büyük şehirlerde plazada 3 yıl ve üstü çalışan bayan ve erkek denekler tercih edilmiştir. Plaza kültürüne adapte olmuş kişilerin tercih edilmesi amaçlandığından 3 yıl ve üstü çalışan kişiler tercih edilmiştir. Araştırma İstanbul şehrinde plaza binasında çalışan kişiler ile yapılmıştır. Özellikle Türkiye’nin nüfus olarak en büyük şehri seçilmiştir. Bu sayede daha çeşitli insana ulaşmak amaçlanmıştır. Bu şehirlerin Türkiye’nin metropolü olması ve plaza binalarının en fazla olduğu metropol şehirler olmasından dolayı tercih edilmiştir. Araştırma kapsamında öncelikle 30 plaza binası ziyaret edilmiş ve 30 plaza binasında çalışan 120 beyaz yaka tabir edilen kişiye anket uygulaması yapılmıştır. Bu plaza binalarında gönüllü olan 5 kişi ile de derinlemesine görüşme uygulaması yapılmıştır. Araştırma yöntemi kapsamında anket çalışmasında 5’li likert ölçek kullanılmıştır. Derinlemesine mülakat çalışması kapsamında elde edilen bulgular içerik analizi yönetimi ile incelenmiştir. En son olarak anket ve derinlemesine mülakat bulguları karşılatılarak sonuç ve öneriler belirtilmiştir.

ARAŞTIRMANIN KISITLIKLARI: Araştırmanın tek kısıtını mülakat yapılan kişilerin çalışma hayatlarını tehlikeye sokmak istememelerinden dolayı bazı sorulara doğru ve gerçek cevaplar vermemiş olabilmeleri oluşturmaktadır.

ÖRNEKLEM SEÇİMİ: Araştırma kapsamında örneklem seçilirken temel olarak Türkiye’de nüfus popülasyonu yüksek olan en büyük metropol şehir İstanbul seçilmiştir. İstanbul plaza binalarının en fazla görüldüğü şehir olmasından dolayı tercih edilmiştir. Bu bölgelerdeki plazaların en fazla görüldüğü İstanbul’da plazaların en fazla olduğu, Manhattan olarak bilinen Maslak bölgesindeki plaza alanı tercih edilmiştir. Denekler rastgele bir yöntemle tercih edilmiştir. Derinlemesine mülakat yapılacak olan kişiler ise sadece gönüllük esası ile tercih edilmiştir.

ARAŞTIRMA PROBLEMATIĞİ: Araştırma kapsamında David Harvey’nin *Zaman Mekan Sıkışması* kavramında iletişim ve ulaşım araçlarında yaşanan teknolojik değişimle birlikte zamanın çok daha hızlı aktığı bir dünya ve ortam sunduğu bunun da insanlarda stress, mutsuzluk, güvensizlik gibi durumlar ortaya çıkardığı tespitinden yola çıkılmıştır. Plaza ortamlarının stress, güvensizlik gibi durumlara neden olduğu ve bu alanda çalışanların birbirleri ve çevreleri ile iletişim kurmada kısıtlılık yaşadıkları görüşü üzerinden gidilmiştir. Plaza ortamlarının modernleşen kentlerin temsilcisi ve parçası olarak bu hızlı hayatın yaşandığı mekanlar olmasından dolayı bu mekanlarda çalışan ve beyaz yaka olarak tabir edilen kişilerin kendilerini bu ortamları nasıl gördükleri, nasıl konumlandıkları, bu ortam içinde zamanın akışı konusunda ne düşündükleri araştırılmıştır.

Plaza ortamlarının beyaz yaka çalışanları mutsuz ve stresli bir ortama sürüklediği, iletişim kurma süreçlerini zorlaştırdığı ve kendilerini zaman mekan arasında sıkışmış hissetmelerine neden olduğu hipotezi kanıtlanmaya çalışılmıştır.

TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE MODERNLEŞME KAVRAMI

Baudelaire modernlik tanımlamasını açıklarken şu cümle ile ifade etmiştir; “Sürekli bırakıp gitmekte, koşturmakta, aramakta. Neyi aramakta? Besbelli, betimlediğim haliyle bu kişi, büyük bir düş gücüyle donanmış, durmadan büyük insanlık çölünde gezinen, bir aylağınkinden çok daha önemli bir amaca sahip, adına modernlik dememize izin vereceğiniz o şeyi aramakta” (Baudelaire, 2004). Baudelaire erken dönem modernist bir düşünür olarak modernlik tanımını modern insan üzerinden yapmıştır. Simmel modernite paradigması oluşturduğu tanımında modernitenin özünü tanımlamıştır. Bu tanımda bireyin iç güvenliğinin yerini modern hayatın heyecanından ve koşturmasından doğan belirsiz bir gerilim ve hafif bir özlem duygusu, gizli bir huzursuz hissetme durumu ve aceleci ve çaresi bir telaş almıştır ve bütün bunlar kendini kent

hayatında en yoğun göstermektedir şeklinde ifade etmektedir. (Simmel, 2015). Bu anlamda bakıldığında modernitenin özü beyaz yakanın çalışma hayatının da tanımıdır adeta. Marshall Berman *Katı olan her şey buharlaşıyor* kitabında *modernizm kendi çocuklarını yiyiyor* sözüyle modernizmin geldiği noktaya atıfta bulunmuştur. 2000'li yıllarda teknolojinin geldiği nokta düşünüldüğünde modernizm kavramının sağlıklı bir ilerlemesini kurmak için geçmiş dönem modernizmine ve o dönemki modernistlere bakmak gerektiğini belirtmektedir. (Berman, 2017). Modern teriminin kavramsal olarak incelemesi yapıldığından Hans Robert Jauss'un araştırdığına göre Latince "Modernus" şeklinde ilk defa 5. Yüzyılda Hıristiyan olan dönemi Pagan ve Romalı geçmişten ayırabilmek amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Eski ve yeni arasındaki geçişi anlatmak amacıyla kullanıldığı da görülmektedir. (Habermas, 1994). Daha genel anlamıyla bakıldığında modernlik, dünyaya karşı edinilen belli başlı yerleşmiş tutum ve davranışları, insanın etkisiyle değişebilecek bir dünya fikrini; ekonomik kurumların değişmiş bir biçimini, özellikle endüstriyel üretim ve pazar ekonomisini; ulus-devlet ve kitle demokrasisinin de içinde yer aldığı hareketli bir organik yaşayan bir yapıdır (Giddens & Pierson, 2001). Modernizm kavramının en son temsilcilerinden olan Marx, Weber, Simmel ve Durkheim klasik sosyoloji kuramcılarında 20. yüzyılın başlarına bakıldığında dünyanın modernliğin devamını olacağı yoksa postmodernizm gibi yeni bir kavramın mı ortaya atılıp bununla mı açıklanacağı gibi bir sorunsal ortaya konmuştur. Diğer tarafta ise modern olarak görülecek bir toplumda yaşadığımızı belirten Habermas, Giddens, Bauman, Castells gibi kuramcılar varken, digger bir grup ise toplumun değiştiğini ve artık postmodern bir dünyanın var olduğunu belirten Baudrillard, Lyotard, Deleuze/Guattari, Roland Barthes, Ferdinand de Saussure, Jameson ve Henri Lefebvre gibi postmodernizmin ilk öncüleri olan bir grup vardır. (Ritzer, 2013: 548-549). Öncelikle araştırma kapsamında kullanılacak modern kavramının tanımlamalarını yapmak gerekmektedir. Modern bir sıfat olarak kullanılmaktadır ve o döneme ait nitelikleri anlatır. Modernite tarihsel süreç içindeki dönemini ifade eder. Modernleşme ise dinamik bir süreci ve o süreç içindeki oluşumu ifade etmektedir. Modernizm ise ideolojik bir söylem boyutunu anlatmaktadır. (Sosyoloji, 2008). Günümüzde geleneksel toplum yapısından modern topluma geçişi ifade etmek amacıyla modernleşme kavramı günümüzde de kullanılmaktadır. Endüstrileşme, kentleşme, toplumsal iş bölümü kavramları da modernleşme kavramı içinde yer almaktadır. (Hollinger, 2005). Değişimin ve dönüşümün yapısal özelliğini modernleşme kavramı ile açıklanmıştır. Kavram olarak modernizm kavramına gelindiğinde modernizmin temeli fikir olarak aydınlanma çağına, siyasi açıdan fransız devrimine en son olarak ekonomik anlamda da sanayi devrimine dayanmaktadır. (Aslanoğlu, 2000). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler yapısal olarak zaman için de değişime uğramaktadır. Bu değişim süreci içinde bakıldığında modernleşmeye tepki olarak ortaya çıkan postmodern kavramının ilk kez Arnold Toynbee bir tarih incelemesi kitabında kullanmıştır. (Toynbee, 1957). Daha sonrasında modernleşme kavramı ile birlikte postmodern kavramı da kullanılmaya başlanmıştır. Avrupa'da başlayan modernleşme hareketi bütün dünyaya yayılmıştır. Bu süreç ise modernleşen toplumlarda sanayileşmenin etkisi ile sıradanlaşma riskini de beraberinde getirmiştir. "Giddens'a göre modernleşme 17. yüzyılda Avrupa'da başlayan ve daha sonra tüm dünyaya yayılan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine delalet eder." (Erdemir, 2000). Modernleşme daha önceki dönemden yeni bir döneme geçiş olarak nitelenmektedir. Sanayileşme bu yeni toplumun en önemli özelliğidir. "Modernleşme eski toplum tipinden yeni toplum tipine doğru bir değişim olarak belirtilebilir. Sanayi öncesi toplumdan sanayi sonrası topluma bir geçiş süreci olarak da belirtilebilir" (Erdemir, 2000). Bu geçiş modernleşen insan kavramını da ortaya çıkarmıştır. "Modern kuram ise teknik ve insan ögesinin karşılıklı etkileşimi bir arada düşünmüştür." (Kara, 2015). Modernleşme ile ilgili bir çok tanım yapılmaktadır ancak özellikle belirtilebileceği üzere modernleşme bir anda ortaya çıkmamış bir süreç olarak devam etmiştir. "Modernleşme, onaltıncı yüzyılda başlayan ve yirminci yüzyıla kadar devam eden, batının son üç yıllık dönemini kapsayan bir süreç olarak ele alınmaktadır." (Erdemir, 2000). Modernleşmenin temel çerçevesini aydınlanma felsefesi

oluşturmaktadır."Aydınlanma modern çağın temel felsefesidir." (Erdemir, 2000). Bu bağlamda David Harvey'nin de bu konuda belli başlı görüşleri ön plandadır. David Harvey Postmodernliğin Durumu eserinde Baud

elaire'den alıntı yapmış ve Baudelaire'nin Modern Hayatın Ressamı denemesinden bahsetmiştir. "Modernite, anlık olandır, geçip gidendir, olumsal olandır, sanatın yarısıdır; öteki yarısı ise, sonsuz olandır, değişmeyendir." (Harvey, 2014). Geçip gidicilik, uçuculuk modernite kavramının temelini oluşturmuştur. Dünyanın ve zamanın mekanın yaşanışının, benliğinin, hayatın olanaklarının yaşanışının deneyimlenmesine modernite adını vermiştir Baudelaire. (Harvey, 2014). Aynı kavramsal tanım üzerinden modern olmak, modern insan olmak kavramlarının da tanımları yapılmıştır. Modern olmak ise bize serüven, iktidar, haz, ilerleme, ve bunların yanı sıra kendimizin ve dünyanın dönüşümünü vaat eden ama aynı zamanda, sahip olduğumuz, bildiğimiz, olduğumuz her şeyi imha etme tehdidini taşıyan bir ortamda bulunmamız demektir. (Harvey, 2014). Bütün bu süreci eleştirel bir şekilde inceleyen ve eleştiren David Harvey "modernizmin alternatif teorisini sunmak istemiştir." (Kellner, 2006). Bunu yaparken kent örneği ve zaman mekan kavramı üzerinden gitmiştir. Örneğin; "Paris örneği üzerinden mimarının şehirde yarattığı farklılığı ortaya koymuştur." (Kellner, 2006). Şehirde yaratılan farkın topluma yansımaları modernizmin temelini oluşturmaktadır. Sanayi devrimi ile birlikte ürün üretmek için makinalarla çalışan insanlar ortaya çıkmıştır. Enformasyon toplumunun ve teknolojik devrimle birlikte ki bunun en önemli adımını İnternet World Wide Web oluşturmaktadır. Bu dönüşüm mekanlarının yeni yeri plaza binaları ve bu binalarda çalışan her insanın önündeki İnternete bağlı bir bilgisayar oluşturmaya başlamıştır. Modernleşme kavramı 18.yy'dan beri kendini farklı bir konuma sokarak insanları makineye bağlı bir hale getirmektedir. Ancak bunun yanı sıra insanlık her gün kendilerini yoracak ağır işlerde çalışmak zorunluluğunu da makinelere devretmektedirler. İşte bu noktada makinelerle çalışan kıyafetini kirletmeden masa başında oturan, emek kavramının değiştiği bir kitle oluşmuştur Beyaz Yaka olarak tabir edilen bu kitle sabah 08.00 -09.00 arası mesaiye başlayıp, 17.00-18.00 saatleri arasında mesaisi biten bir grup eğitim almış kişiyi temsil etmektedir. Modernizmin başlama dönemi aydınlığın başlama sürecidir. Evlerinde kitap okuyan hava kararınca uyuyan bir orta çağdan aydınlık gecelere ulaşan bir toplumu anlatır modernizm en başlarda. Ancak zaman geçtikçe ev sohbetleri yerini teknoloji ile yaşayan gittikçe yalnızlaşan insanlara bırakmaya başlamıştır. Bu yalnız insanlar aslında hayatlarında kendilerine yetki verilmiş ilk dönem insanlarıdır. "Ancak yıllar itibariye Y kuşak aralığının değerlendirilmesi farklı değişkenlikler göstermektedir. Genel olarak 1980 ile 2000 yılları arasında doğanlar Y kuşağı olarak değerlendirilmektedir. Y kuşağının diğer kuşaklar ile en büyük farkı; Zemke,Raines ve Filipczak'ın değimiyle; tarihte ilk kez, çocukların yetkilerinin olmasıdır." (Koç, 2015). Kendilerinden önceki kuşağa göre çok daha fazla hak sahibi, rahat bir stabil ortamda çalışan yalnız insanlar ortaya çıkmıştır.

KENTLER

"Şehremaneti, 1855 yılında kurulan İstanbul Belediyesinin o zaman ki adıdır. Tanzimat öncesine kadar şehir yönetiminden kadılar sorumluydu." (Akyüz, 2005). Osmanlı dönemindeki şehir yönetim anlayışından günümüze gelene kadar modernleşmenin ve teknolojinin etkileri ile bir dizi değişimler olmuştur. Bunun başında da yaşam alanları ve çalışma alanlarındaki değişim gelmektedir. Plazaların ilk ortaya çıkışı modernleşme ile birlikte kentlerin dönüşüm sürecine girmesi ile ortaya çıkmıştır. "Kentli olma sürecine atıfta bulunan bir kavram olarak kentlileşme, bu sürecin insanların davranışlarında ve ilişkilerinde, değer yargılarında, tinsel ya da özdeksel yaşam biçimlerinde değişiklikler oluşturma durumunu anlatmaktadır." (Şahin, 2016). Önce kentler modernleşmiştir sonra insanlar. "Her planlanan modernleşme aslında gelecekte ulaşılmak istenen oluşumun bir ifadesidir." (Akyüz, 2005). "David Harvey'nin Edilla örneğinde nükleer aile örneğini görmekteyiz". (Yeşilkaya, 2008). Modern aile yaşantısı ve

değişen değerler burada belirtilmektedir. Kentlerin yeniden yapılanma süreci tarihin yeniden oluşum süreci ile aynıdır aslında. Bir dönemin bitimi yeni bir dönemin başlangıcıdır yeni bir kent oluşumu veya yeni bir kültürün oluşumu. İki katlı geniş evlerden, küçük atölyelerden, dükkanlardan, yüksek katlı konforlu teknolojik plaza binalarına geçişin adıdır bu yeni dönem ve dönüşüm. Bu ise sadece bir tek kent üzerinden kurgulanan bir gerçeği değil bütün dünya düzeyinde bir yapılanmayı gözler önüne sermektedir. "Castells ve Harvey'nin yaklaşımları sadece kent düzeyindeki düzenlemeleri kapsamamakta, kentsel ekonomik yapının dünya ölçeğindeki yeri ve ilişkileride değerlendirilmektedir." (Fırat, 2008). Sanayileşme ile kentler bundan en çok nasipleneler oldu artık seri üretime dönen kent yapılanması ayrı bir rekabet piyasası ve ekonominin, sermayenin en çok karı sağlayabileceği bir alan haline geldi. Kentin yeniden yapılanması bizi sonuç olarak David Harvey'nin zamansal mekansal değişim kavramına ulaştırmaktadır. Zamanda mekanda yaşanan değişimin ana kaynağı kentte yaşanan değişimdir. Bu bağlamda markalaşan kentlerde "tüketim dinamiklerinde yaşanan dönüşüm, sermaye birikim süreçlerinin öznesi olan kentte, kentsel mekanın düzenlenmesi yoluyla iktisadi formların yeni bir şekil ve içerik kazanmasını sağlamaktadır." (Fırat, 2008). Giddens (2012: 46-47) postmodern durumu, modernliğin bitmesi olarak düşünmekten çok modernliğin kendi kendini anlamaya başlaması olarak görmenin daha anlamlı olacağını savunur. Bu da post-modern duruma bağlı olarak meydana gelen gelişmelerin bizi "modernliğin ötesine" götürmekten çok, modernliğin içinde yatan düşünürselliğin daha kapsamlı olarak anlaşılmasını sağlayacaktır. (Saygın, 2016). Bu anlamda bakıldığında modernlik sürekli kendini dönüştüren yaşayan bir organizma olarak görülmektedir. Aynı şekilde kentlerde modernlik gibi kendilerini dönüştürmektedir. "Bourdieu'ya göre ortak pratikler ve gösterimler, beden ile mekan ve zamanın yapılanmış organizasyonu arasındaki diyalektik ilişki aracılığıyla belirlenir." (Harvey, 2014). Bu anlamda zamanın ve mekanın birlikte dönüştüğü ve aralarında diyalektik bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu anlamda herşeyin bir zaman ve mekanı olduğu yönünde toplumsal düzene ait bir reçete ortaya çıkmaktadır. Kentler de değişim ve dönüşümün önemli bir parçasıdır. Değişen süreçlerden etkilenmektedirler. Zamansal değişimler kent mekanlarına da yansımaktadır.

KENTSEL DÖNÜŞÜM VE PLAZALAR

Doğanın güçleri" insan kontrolüne tabi kılındı, ulaşım ve iletişim sistemleri, bölgesel işbölümü ve kentsel altyapı haline geldi. (Harvey, 2008). Bu doğanın güçlerini aktif olarak kullanan insan kentleri ve mekanları teknolojiyi kullanarak dönüştürdü. Görülen mekan aslında sürekli içinde bulunulan ayrıntıların çok düşünülmediği ve insanın içinde yaşamasını öngördüğü bir ortamdır. "Görülen mekan görece nesnel insanların günlük yaşam çevrelerini içeren somut bir mekandır. Tasarlanan mekan zamanın zihinsel bir yorumudur. Yaşanılan mekan ise görülen ve tasarlanan mekanın karmaşık bir kombinasyonudur ve kişinin günlük hayatındaki gerçek yaşam deneyimini temsil eder. (Güler, 2009). Aslında bütün hepsi birbirine bağlıdır. "Yaşanılan mekan ve sosyal ilişkiler birbirine günlük hayatta kaçınılmaz bir şekilde birbirine bağlıdır." (Güler, 2009). Kentsel haklar kentte yaşayan insanların haklarını korumayı amaçlamak üzere ortaya çıkmıştır ve kentin gelişimini sağlamak bu söylem hangi bağlamda bu hakları korumayı kendine hedef edindiği sorusunuda akla getirmektedir. "Kentsel hak kentte yaşayan insanların çıkarlarını korumak ve geliştirmek üzere tasarlanmıştır. Bu haklar kullanıcılarına bir yandan kente ilişkin düşüncelerini ve kentsel aktivitelerini tanımlamak için kullanıcı haklarını doğururken, aynı zamanda yaşanabilir konutların, yeşil alanların ve diğer hizmetlerin kullanımını da içermektedir." (Güler, 2009). Yeni tasarlanan modern kentler modern insane uygun olarak planlanmaktadır. Bu kentlerin temelini teknolojik donanımı yüksek, teknolojiye ve inovasyona entegre binalar oluşturmaktadır. Bu binaların en bilinen örneğini de plaza binaları oluşturmaktadır. Plaza binalarının en önemli özelliklerinden biri gittiğiniz herhangi bir ülkede benzer yapıları görebilmenizdir. Özellikle çok uluslu şirketlerde çalışan kişiler için çalıştığı firmanın herhangi bir ülkedeki plaza binasındaki şubesinde çalışması

farketmemektedir. Ofisinden içeri girdiği anda Türkiye'deki veya Dubai'deki ofis arasında görsel anlamda hiç bir fark bulunmamaktadır. Bu standartlaşma aynı zamanda bir coğrafi yayılma ve firmanın kurumsallaşma yapısını temsil etmektedir. Çalışanlar içinse farklı zaman ve mekanların birleştirilmiş halini temsil etmektedir. "Coğrafi yayılma çoğu zaman uzun dönemli fiziksel ve toplumsal altyapı yatırımlarını (örneğin ulaşım ve iletişim ağları, eğitim ve araştırma gibi) gerekli kılar ve bunların destekledikleri üretken faaliyetler aracılığıyla değerlerini amorti etmeleri yıllar alır." (Harvey, 2004). Coğrafi olarak sabitleme mümkün olmasada coğrafi bölgeleri birbirinin benzeri hale getirebilmek mümkün olabilmektedir. Bunu özellikle belli başlı şehirler üzerinden vermek gerekir. "Eğer aşırı birikmiş sermaye kıpırdamazsa doğrudan değeri düşecektir." (Harvey, 2004).

ZAMAN VE MEKAN BAĞLAMINDA KENT KÜLTÜRÜ

14. yüzyıl ve 18. Yüzyıl arası başta Avrupa olmak üzere gelişmiştir, toprak ve sanayide üretim artmış, ticaret ve bankalar gelişmiş, güçlü bir burjuvazi oluşmuştur, yükselen bu hareket sonucu bazı grupların durumları ve çalışma koşulları iyileşmiştir. Kentler de bu gelişmeden etkilenmiştir. (Castell, 2017). Kentler ve zaman mekan arasında bir bağlantı söz konusudur. Modernleşen şehirler kendi zaman mekanını yaratarak toplumuda bu zaman mekana adapte etmektedir bunu ise şehrin yeniden yapılandırılması ile yapmaktadır. Modernleşen kentlerde yaratılan mekanlar zamandan bağımsız olarak varlığını devam ettirmektedir. Alışveriş merkezleri ve plaza binaları buna örnek teşkil etmektedir. Alışveriş merkezine girdiğiniz andaki aydınlık ve ışıklı ortam her yerde değişik uyaranlarla dolu giyecek, yiyecek, teknoloji ürünleri size dışarıdaki zamandan koparmakta ve bu bağlamda bu ortamlar farklı bir zaman ortamı sunmaktadır. George Simmel 19. yüzyılın sonlarında Berlin'i incelediği "Metropol ve Zihinsel Yaşam" adlı makalesinde, modern dönemle birlikte canlanan kent yaşantısında bireyin yaşadığı sorunların bireyin özerkliğini koruma savaşıdan kaynaklandığını belirtmiştir. Metropollerdeki bireyselliğin psikolojik temelleri incelendiğinde, iç ve dış uyaranların hızlı ve sürekli değişimi sonucu ortaya çıkan sinir uyarımının fazla olduğu görülmektedir (Simmel, 2005). Bireyin kendini ifade etmek ve korumak için en çok kullandığı araç ise dünyanın en büyük küresel ağı olan internet yani bilgisayardır. Bireyin internet üzerinden ve sosyal medya üzerinden konumlanması bu noktada söz konusu olmaktadır. David Harvey'nin zaman mekan kavramı çerçevesinde sosyal medya üzerinden yayılan bir zaman mekan kavramı olduğu ve bu zaman mekanın kişilerin internette uzak kaldıkları iş ve özel yaşamları çerçevesine de taşıdığı ve bu küresel ortak alışkanlıklar çerçevesinde yaşadıkları söylenebilmektedir. Bu bağlamda "Birey kentte ne olarak adlandırılmak istiyorsa o yönde tüketmektedir." (Aydoğan, 2009). "Kitle tüketiminin de en belirgin yönlendirmelerini gördüğümüz bu yönlendirme sebebi ile kent, metaya dönüşerek hızla değerini yitiren bir toplumsal mekan olarak karşımıza çıkmaktadır." (Aydoğan, 2009). "Genel olarak bakıldığında sosyologlar kentleri iki açıdan değerlendirmektedir. Bu sürece tepki olarak ortaya çıkan postmodernizme göre bunun sonucunda "Postmodern kent kültürüne göre, katı bir planlamaya dayalı, yüksek modern mimarinin egemenliği altındaki işlevsel, iktisadi kent yerini postmodern kente bırakmıştır." (Aydoğan, 2009). Ortak yönetim, globalizasyon kavramları şu an dünyaya hakim olmuş durumdadır. "Kültürel birlikteliklerin kültürel zenginlik yaratacağı öngörüsü ortaya atılmaktadır." (Harvey, 2009). Bu kültürel birliktelikle bahsedilen gittiğiniz her ülkede ve şehirde görebileceğiniz birbirinin benzeri mekanların size aynı zaman ve mekan da olduğunuz düşüncesini yaratmasıdır. Bu düzenin ortak zaman mekanlar yaratarak ortaya çıkardığı kültürün birlikteliğidir.

BİR ÜTOPYA KENT MEKANI OLARAK PLAZALAR

"Mekan telekomünikasyonun yarattığı bir "küresel köy"e ve ekonomik ve ekolojik karşılıklı bağımlılıklardan örülmüş bir "uzay gemisi dünya" ya doğru küçüldükçe ve zaman ufkumuz sonunda içinde bulunduğumuz andan başka bir şey kalmamacısına kısaldıkça mekansal ve

zamansal dünyalarımızın sıkışması duygusunun hakimiyetiyle başa çıkma durumunda kalırız.” (Harvey, 2014). Modern kentler zaman ve mekan sıkışmasının yoğun olarak yaşandığı mekanlar olarak ortaya çıkmaktadır. İnsanlar zamanı idare edebilmek için yüzyıllardır kurallar koymuşlardır. Çalışma hayatı içinde insanlar sürekli olarak kendilerine bir düzen kurmakta ve bunu diğerlerine uygulamaya çalışmaktadır. İşçileri işe, tüccarları pazara çağıran kronolojik bir ağ yaratmışlardı, saat ve çanlar bu işe yarıyordu. (Harvey, 2014). David Harvey ulaşım alanında yaşanan yeniliklerle mekanı zaman aracılığıyla ortadan kaldıran ve dünyayı küçülten bir harita tasvir etmiştir. 1850’de atla seyahet söz konusuysen dünya mekansal olarak çok daha büyüktür, 1960’lardan sonra ise jet yolcu uçakları sayesinde zamansal anlamda dünya çok daha küçülmüştür. Ulaşım zamansal anlamda mekanlara ulaşma süreçlerini kısaltmıştır. (Harvey, 2014). Şehir bir kültürel varlıktır ve onu korumak bütün toplumun görevidir. (Kasapgil, 2013). Kültürel varlık olarak bir şehir aslında yaşayan bir organizmadır. Her kent kendi içinde farklı bir deneyimi saklar, bu anlamda her kent biraz ütopyadır. (Lynch, 1960). Ütopya ilk söylendiğinde ulaşılması güç hatta imkansız anlamında bir kavram olarak görülmektedir. Ancak "Ütopya, düşünce ve edebiyat tarihinin Zengin çağrışımlı alanlarından biridir. Çağrışımların her biri devasa bir çalışma alanıdır." (Alver, 2009). Ütopya sadece ulaşılması zor imkansız olan değil aynı zamanda hayal edilen bir gerçekliğide ifade etmektedir. "Ütopya ile ilgili her tanım ütopyanın hayali bir yer olmasına dikkat çeker." (Alver, 2009). Bunun sebebi ne olabilir, ütopya ve kent birbirine neden bu kadar bağlı ve içiçedir. Politik süreçlerde ortaya çıkan kent yenilenmeleri ile bu ütopya bağlantısı arasında üçlü bir bağlantı söz konusu mudur? Postmodernizmin ilk yansımalarını bulduğu alanın mimari ve sanat olmasının bu konuyla bağlantısı olduğunu yadsımak mümkün gözükmemektedir. Kent zaman mekanın kendini yenileme sürecinde en ön planda olan organik bir yapıdır bu bağlamda. "Ütopyanın, mekanla ve çevreyle ünsiyeti, hayata dokunmasından kaynaklanır. Hayat ise belli bir toplumsal ve fiziksel ortamı gerekli kılar. Toplumsal ve fiziksel ortamın kastı hayatın ta kendisidir dense yeridir. Bu bakımdan mekan, hayatı önceleyen ütopyanın vazgeçilmez unsuru haline gelmektedir." (Alver, 2009). Mekandan zamandan bağımsız bir ütopya söz konusu değildir bu noktada. Zaman mekan kavramları ile içiçe geçmiş bir ütopya söz konusudur. Ütopyanın amacı kendi zaman mekanını yaratmaktır. Modernleşen toplumlarda zaman mekan değişimi daha çok görülmektedir. "Mekan ütopyanın düş haritasına göre şekillenir." (Alver, 2009). Her zamanın kendine göre ütopyik bir mekan yaratma düşü vardır aslında. Zamanlar mekanları, mekanlar ise zamanın değişimini yaratmaktadır. Plaza mekanları kentleri, kentlerde insanların yaşam ve çalışma biçimlerini değiştirmiştir. Yaşanılan ülke yahut kentin insani ve toplumsal sorunları üzerinden kaleme alınan ütopyalar zaman ve mekanın değişimini gösterir. (Alver, 2009). Ütopyada mekanı değiştirmek ve başka bir mekanının mümkün olduğu tezi üzerinden gidilir. "Ütopya da yazar veya planlayan başka bir mekan hayal eder, böylece ütopya mekanı doğmuş olur." (Alver, 2009). Toplumdan bağımsız bir ütopya düşünülemez kentteki yapılanmadan en derinden etkilenecek olan grup ütopyanın en önemli parçası olan kentte yaşayan kişilerdir. Esas amaç kent üzerinden bu kişileri tekrar konumlandırmak ve yapılandırmaktır. Mekan ve çevrenin insanın şekillenmesinde ne denli önemli ve etkili olduğunu düşünen ütopycılar, belki çok haklı bir gerekçeyle tasarladıkları ideal topluma önce bir ideal kent kurmakla işe başladılar. İdeal kent kurma hayali ile başlayan planlamanın sonuna bakıldığında kent tasarımına varıldığı görülmektedir. Bu kent tasarlama süreci insanların bulunacakları mekanların değişimi ile özdeşleşmektedir. Plaza mekanları bu değişimin en önemli noktasında yer almaktadır. Aslında bunun en iyi örneğini Platon'un Devlet'inde görmekteyiz. "İlk ütopyanın sahibi olduğu söylenen ve modern ütopya literatürünü etkileyen Platon, ideal devletinde aynı zamanda ideal kenti tasvir eder." (Alver, 2009). Platon'a göre devlet kenti de idare eden en önemli parçadır. "Platona göre devletin yönetimi, idaresi aslında bir kentin idaresidir." (Alver, 2009). Ütopyalarla ilgili bilinen en iyi örneklerden bir diğeri ise "Campenella'nın Güneş Ülkesi adlı eseri ideal kent düşünün başka bir örneğidir." (Alver, 2009). Burada kent "hem mekansal hem de toplumsal bir birim olarak anlatılır." (Alver, 2009). Ütopyalar kent üzerinden planlanır. Burada en önemli nokta

ütopyada var olanı yıkmaya ve yerine ütöpik yeni bir zamansal mekansal gerçeklik yerleştirme amacı vardır. "Ütopyanın mekanı ve kenti, ideal bir tasarımıdır; bir düşünme yahut rüyanın kağıt üzerindeki pratiğidir." (Alver, 2009). Bu konuda diğeri bir örnek ise Yeşilkaya'nın David Harvey'nin postmodern örneklerinden bahsettiği makalesinde postmodernizmin etkisindeki ütöpik mekanların zamanda ne tür bir değışiklik yaptığını görmekteyiz. Günümüzde modern kentin temelini oluşturan plazalarda ütöpik mekan anlayışının örneğini teşkil etmektedir. Plaza kültürünün oluşması bir çok kent kültürüne ait ögenin değışimini getirmiştir. Teknoloji plaza kültürünün oluşmasının temelini oluşturur. Mekan olarak modern mimari ile zamanda bağımsız binalar oluşturulmuştur. Bu binalar teknolojik donanımı çok yüksek olduğundan insanlara gece ve gündüz arasındaki farkı hissettirmeden bütün bir günü aynı zamanda sabitlenmişçesine yaşama imkanı vermektedir. Bu anlamda bakıldığında bir zamanlar ütöpik olan bir durum gerçekleşmiştir. Artık çalışma saatleri zaman ve mekandan bağımsız olarak devam edebilmektedir. Çalışan kişinin tek ihtiyacı bilgisayarı ve plaza binasındaki masası olmaktadır. Bir çok plaza çalışanı gece saatlerinde gündüzmüşçesine ışıklı ve aydınlık bir ortamda mesai arkadaşları ile zaman ve mekandan bağımsız çalışabilmektedir.

TEKNOLOJİK DEĞİŞİMİLE DÖNÜŞEN MEKANLAR, DÖNÜŞEN İNSANLAR

Sanayi devrimi, modernleşme, teknolojik dönüşüm kavramlarının odak noktasını bilgi oluşturmaktadır. Kol gücü ile iş yapma döneminin yerini, beyin gücü ve teknoloji odaklı bilgi üretme ve bilgi kullanma almıştır. Bunun yanında kullanılan ve üretilen bilgi kişileri zaman açısından çabuk hareket olanağı tanıdığından özgür kılmakta, mekan açısından da sabit mekanlarda tutmaktadır. Bilginin kullanılması süreci ile zamansal ve mekansal dönüşümler mümkün kılınabilmektedir. Bunda en büyük etkeni bilgi teknolojileri oluşturmaktadır. Dijital ortam bilginin hızlan yayılmasına ve mekansız zamansız bir evren içinde alışılan zaman mekan kavramlarında değışimler yaratılmasına sebep olmuştur. Geçmişte rekabet unsuru olan ögeler şu an için farklılık göstermektedir. "Sermaye, hammadde, teknoloji ve insan gücüyle şu an bilgi" olmuştur." (Göktaş, 2007). Dijital teknolojiler ve özellikle internetin sunduğu ortam sosyalleşme ortak deneyimini çok kısa bir süre içinde zamandan mekandan bağımsız hayata geçirebilme imkanı vermiştir. "Sosyalleştirme ortak deneyim ve yaşantıyla örtülü bilginin örtülü bilgiye dönüştürülmesidir. Örtülü bilgi zaman ve mekana özeldir, doğası gereği anlatılması formüle edilmesi güçtür." (Göktaş, 2007). Bu sayede bilginin yayılması ve zaman mekanda bir dönüşüm yaratması mümkün olabilmektedir. Bu nokta da bilginin zaman mekan değıştirebilme gücü ortaya çıkmaktadır. (Göktaş, 2007).

Özellikle bu noktada belli başlı bilgi varlıklarından bahsedebiliriz.

"Nonako ve diğeri bilgi varlıklarını 4 katogoriye ayırmışlardır.

a) Deneyimsel bilgi varlıkları, b) Kavramsal bilgi varlıkları, c) Sistemli bilgi varlıkları, d) Rutin bilgi varlıkları, e) deneyimsel bilgi varlıkları. (Göktaş, 2007).

Bütün bilgi aktarım süreçlerinde özellikle internet üzerinden yapılan bilgi akışında uçucu ve geçici bir süreç mevcuttur. "Bilgi aktarımının özelliklerine baktığımızda geçiciliği görüyoruz. Bilginin geçicilik özelliği dinamik etkileşim, hız, ivme ve eskimesini kapsar. Bilgi aktarımı bireyler arasında aktif etkileşimi gerektirir, müzik eğitimi gibi." (Göktaş, 2007). İnternet ortamının kişileri sosyalleştirdiği ve David Harvey burada sosyal durumun insanların süreçsel değışimlerinde rol oynadığını belirtmiştir. (Harvey, 2011). 1960 yıllarında ortaya çıkan mavi yaka kavramının yerini masa üstü veya laptop bilgisayarlarda bilgi üreten ve üretilmiş bilgiden yararlanarak yeni doküman ve evrak üreten bir beyaz yaka ekibi almıştır. Bu yeni çalışan sınıfın ana katmanı üretilmiş olan teknolojik donanımdan destek alarak kendi bilgi ve deneyimleriyle bu programlar vasıtasıyla iş gücü üretmeleridir. Yeni toplum bu çalışanlar üzerinden şekillenmeye başlamıştır, yeni bilgi üretme mekanları da bu kişilerin çalıştığı kurumlar olmaya başlamıştır. "Son yıllarda gündeme gelen ulusaltı mekan oluşum süreçleri mekanı toplumsal

kurama dahil eden kavramsal bir yaklaşımla incelenmeye başlanmıştır. Burada David Harvey'in tarihsel coğrafi materyalizm anlayışının da etkisinden bahsedilebilir." (Gündoğdu, 2006). Buradan örnekle "Dick Bryan'ın sermaye birikim süreçlerinde farklı mekansal biçimlere sahip sermaye fraksiyonları tanımlamasıda önemli bir kavramdır." (Gündoğdu, 2006). Ekonomik politik ilişkilerin farklı zaman mekanlarda kurulup daha sonra bu zaman ve mekanların birleştirildiğinden bahsedilebilir. "Jamie Gough'un ekonomik ve politik ilişkilerin farklı mekanlarda kuruluşlarına dair mekansal ölçek yaklaşımından da bahsedebiliriz." (Gündoğdu, 2006). Değişen zaman mekan kavramları aslında kendiliğinden değişmemektedir bu kavramlar ve mekanlar değişim dinamikleri içinde şekillenmektedir. Teknolojik değişim zaman ve mekan döngüsünde de değişim yaratmaktadır. "Sosyal ilişkiler modern dünyayı sürekli değiştirmektedir, dönüştürmektedir." (Gündoğdu, 2006). Bu sosyal ilişkiler bağlamında özellikle ülkenin uluslararasılaşması önemli bir noktadır. Kurulan yeni şehirler ve yeni mekanlardaki mimari, yerleşim, insan profile de buna bağlı uluslararasılaşmaktadır. "Sosyal ilişkiler mekansal olarak alanda da değişime neden olmaktadır." (Gündoğdu, 2006). "Klasik sosyal teori içinde bakıldığında da serbest pazarın sosyal ilişkilerle bağımsız olarak değiştiği ve dünya mekanı içinde değişiklik yarattığı görülmektedir." (Gündoğdu, 2006)

BEYAZ YAKA KAVRAMI VE PLAZA KÜLTÜRÜ

Beyaz yaka kavramını anlamak için açıklanması gereken başka kavramlar bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Sennett'in Zanaatkar isimli eserinde bahsettiği uzman kavramıdır. Uzmanın kökeni ve prestiji Antik dönemlere uzanır ve demioergoi'nun kamusal itibarıyla başlar. Ortaçağlardan itibaren uzman, girişken olması zorunlu olan usta bir zanaatkarda somut bir hal almıştır. (Sennett, 2008). Daugless Harper ise "yaptığı işte teknik unsurları görebilen bir bilgiyle donanmış, imalat sürecini ve kurgulama süreçlerine hakim olan kişidir" şeklinde açıklamaktadır. (Harper, 1987). Uzman kavramı günümüz ofis çalışanı kişiler içinde sıklıkla kullanılan bir kavramdır. Bir işin uzmanı olabilmek için o iş alanında deneyim ve eğitim almak gerekmektedir. Zanaatkarlığın kökünde yer alan usta çırak ilişkisinin bu anlamda deneyim artı eğitim olarak güncellendiği de görülmektedir. "Neoliberalizmin kutsadığı yeni savaşçı patronlar çoğu zaman bedensel bir cesaret sınavına tabii tutulurlar ve onlarda ihtiyaç fazlası çalışanlarını kapının önüne koyarak erkekliklerini ispat ederler." (Bourdieu, 2015). Eril Tahaküm kitabında Bourdieu bir patrona ya da müdüre bağlı çalışan ofis çalışanlarını, beyaz yakaları da irdemiştir. Kadın ve erkeklerin ofis ortamında ve plazalardaki durumları birbirleri ile sürekli rakip, birbirinin benzeri kıyafetleri giyen, benzer bir dille konuşan steriotip insan tipini ortaya çıkarmaktadır. Özellikle beyaz yaka kavramından öncesine bakmak da ve ücretli emeğin tarihi de bu anlamda önem teşkil etmektedir. Zanaatkarlığın tarihi ücretli çalışma tarihi ile pek ilintilidir. Zanaatkarlık ücretli çalışma değildir ancak tarihsel olarak bakıldığında ücretli çalışmanın kaynağını temsil etmektedir. (Castell, 2017). Çalışanın ücreti gündelik tüketimini karşılamazken ve ona yarın için hiç bir birikim imkanı vermezken kapitalis çalışanın ürettikleri sayesinde, gelecek için bir güvenlik ve bağımsızlık teminatına kavuşur. (Proudhon, 2011). Thompson işçi sınıfı bilincinin oluşumunda etkili olan siyasi ve kültürel sürekliliği vurgularken, bu bilincin muhafazakâr olmadığını da vurgular. Sanayi Devrimi'nin anlamı fabrika işçiliği koşullarında arandığında, işçi sınıfı bilincinin bu koşullar tarafından biçimlendirildiği düşünülebilir. (Thompson, 1966). Sanayi devrimindeki işçi sınıfı teknolojiye yaşanan ilerleme ile günümüzde beyaz yaka olarak çalışan kişilere dönüşmüştür. Çalışmaları ortamlarda mekan anlamında teknolojiye yaşanan değişime bağlı olarak değişmiştir. Çalışma süreçleri bedensel güçten zihinsel, bilgisayar destekli çalışma ortamına evrilmiştir. Fabrikaların yerini adeta gökyüzüne uzanan plaza binaları almıştır. Bu yeni ortama beyaz yaka çalışanın adapte olma süreci ise sorunsal bir durumdur. "Zaman- mekan sıkışması deneyimi, insanı kıskırtır, heyecanlandırır, strese düşürür, bazan ağır bir tedirginliğe sürükler; dolayısıyla da çok çeşitli toplumsal, kültürel ve politik tepkileri harekete geçirir." (Harvey, 2014). Zaman ve mekan arasında yaşanan teknolojiden kaynaklı değişimler çalışma hayatını, Robert Castell'in

kavramıyla “ücretli çalışmanın” sosyal olarak süreçlerini değiştirmiştir. “İşin her ayrı kolunda çalıştırılanlar, çoğu kez aynı işyerinde bir araya getirilip hep birden gözetiminde bulundurulabilmektedir.” (Smith, 2013). İlerlemiş toplumlardan bir zanaatkarın işi bölünmüş ve bir çok kişinin işi haline almıştır. Adam Smith bunu iğne yapımı örneği ile anlatmaktadır. Bir iğnenin yapılması bile 18 ayrı işleme bölünmüştür. (Smith, 2013). Plaza’da çalışan kişiler ise bir işi toplu olarak yapmak, önlerindeki bilgisayar aracılığıyla hem toplu olarak buldukları mekandakilerle iletişim kurmak hem de aynı zamanda ise çalıştıkları işin dışındaki kişilerle iletişim kurmak durumunda olmaktadır. Beyaz yaka olarak çalışan 21. Yüzyılın modern ücretli çalışanları teknolojinin sunduğu olanakla işlerini bilgisayar başından yapmaktadır. Bu sayede birçok işi çok daha kolay ve hızlı yapabilmektedirler. Bu anlamda zamansal anlamda yaşadıkları kolaylık buldukları mekanın sürekli aynı olması ve yapılan işin rutinliğiyle sıkıcı ve strese sürükleyen bir hal alabilmektedir. “Hiç bir insan hiç birşeyi köle gibi öğrenmemelidir. Bedensel ve beyinsel anlamda zorla yaptırılan şey insane fayda sağlamamaktadır. (Platon, 2008). İnsansal ilişkiler mekansal boyuttan bağımsız değildir. (Harvey, 2016). Zaman ve mekandan bağımsız bir iletişim ortamı olamayacağı gibi plaza binasında çalışan kişiler içinde yaptıkları iş ve yaşamları bu binaların onlara sunduğu mekansal boyutla şekillenmektedir. Emile Durkheim’a göre toplum yapısını belirleyen üç temel önemli nokta bulunmaktadır. Bunlar iletişim, toplum, ahlak ve hukuk. (İnalçık, 2017). Bu bağlamda iş hayatı ve dış hayat arasında önemli bir bağ vardır. İş hayatından memnun olan kişi dış hayatında bunu yansıtmaktadır. Yaşamın bir parçası olan iş genel tanımıyla bireyin gündelik hayatının bir parçasını oluşturur. Yaşamı devam ettirebilmek için lazım olan çalışma, iş bölümünden kaynaklı bağımlılık ve dayanışma faktörleri ile gelişen bir süreçken bireyin yabancılaştığı bir süreci ortaya çıkardı. (Yıldırım, 2012). Genel yaşantıdan memnuniyetinin belirleyici unsurları; bireyin iş yaşamı ve işinin dışındaki yaşantıdan memnun olmasıdır. İnsanlar zamanlarının büyük bir kısmını çalışarak geçirdiği için iş yaşamının önemli bir parçasıdır ve işinin özellikleri kişinin yaşamını büyük ölçüde etkilemektedir. Dolayısıyla, çalışanların iş ortamından memnuniyeti işlerinin dışındaki olay ve durumlardan etkilenirken, iş dışındaki olaylarla ilgili davranış ve duygular da iş memnuniyetinden etkilenmektedir. (Atçı, 2016). Beyaz yaka olarak tabir edilen kentteki plazalarda ve benzeri binalarda çalışan kişilerde kent kültürüne adapte olmuş bu mekanlarda her gün benzer bir kültürü üretirler. “Mekânlar, dolayısıyla kent mekânları, çoklu sosyal görüngülere sahiptirler.” (Aytaç, 2007). Kentteki mekanlar toplumsallığın, gündelik hayatın, iş hayatının farklı şekillerde latisini sunmaktadır. Gündelik hayatın içinde varlığını sürdüren kentin ayrılmaz bir parçası olan plazalarda aslında sadece çalışma hayatını değil kentin bütünü temsil etmektedir. Modern toplum yapısı ile birlikte teknolojinin kattıklarıyla mavi yaka tabir edilen işçi sınıfının yerini, daha rahat ve konforlu ortamda çalışan beyaz yaka çalışanlar aldı. (Yıldırım, 2012). İnsanlar değişime her zaman kolaylıkla adapte olamayabilmektedir. Özellikle bu onları esas geldikleri yer olan doğadan koparıyorsa. Yüksek binalarda varlığını devam ettirmek üzerine kurgulanmamış insan için, bilgisayar başında geçen uzun zamanlar yabancılaşmanın ve yalnızlaşmanın temelini oluşturmaktadır. İnsan tarihsel bir nesne değildir, kendini tarih nesnesi olarak ancak varlıkların tarihiyle şeylerin tarihiyle, kelimelerin tarihine çakışarak oluşturabilmektedir. (Foucault, 2015). Geçmiş arayışı ve ani değişime adapte olmakta yaşanan karmaşa bu anlamda beyaz yakanın yaşadığı bir kaostur. “İşin sanayi toplumunda kazandığı önemin tarihte bir örneği daha yoktur. Amaç sadece iş değildir, vakit geçirmek için hayatı anlamlandırmak için de vardır.” (Beck, 2011). Artık amaç sadece para kazanmayı geçmiştir. Aile daha çocuk yeni yürümeye başladığında gelecekte ne olacağını planlamaya başlamaktadır. “Tamamen aileye bağlı olan çocuk daha o dönemde çalışmayı, babasının mesleğini dünyanın anahtarı olarak deneyimler. Yetişkinin varoluşu ücretli emeğin hakimiyetindedir.” (Beck, 2011). Bu anlamda iş artık sadece iş olmayı geçmiş hayatın ayrılmaz bir parçası ve tamamlayıcısı haline almıştır. Beyaz yaka çalışan sadece iş yerinde olduğu dönemde çalışan değildir. Beyaz yaka bir çalışan olmak onun hayatının tamamlayıcı bir ögesi haline gelmiştir. David Harvey bu konuda şöyle söylemektedir

“Herşey yüzeyde görüldüğü gibi olsaydı bilime ve bilmeye ihtiyaç olmazdı.” (Harvey, 2016). Bu anlamda beyaz yakanın aslında yüzeyde çok mükemmel görünen iş hayatı irdelemeye değer bir anlam içermektedir. Plazada çalışan beyaz yakalar kendi halk kültürlerini yaratmış ve anlamda kendi aralarında yeni bir dil oluşturmuşlardır. Bourdieu “halk kültüründen” genel olarak bahsetmektense “halk dili” olarak adlandırılan kavramdan bahsetmiştir. Bu kavramı açıklarken şu ifadeyi kullanmıştır. “Meşru bir dilin kullanımını üzerinden tatbik olan taakümün etkisine karşı ayaklananlar, çoğunlukla sembolik güç ilişkisini bir nevi ters yüz etme noktasına varırlar ve hükmedilen dili olduğu şekliyle onayarak iyi bir şey yaptıklarını düşünürler.” (Bourdieu, 2014). Bu ifadeden bakıldığında plazada çalışan kişilerin de aralarına yeni katılanlara plaza kültürünün kendine ait dilini kabul etme ve adapte olma konusunda aynı onamayı gösterdikleri görülmektedir. Bir mesleğin Durkheim’ın değimiyle “kuramsız saf pratik” olarak anlaşılan bir “sanat”ın öğretilmesi bilginin öğretilmesinden farklı bir pedagoji gerektirmektedir. Bu süreç öğreten ile öğrenen arasındaki sürekli devam eden temasa dayalı pratik bir aktarma sürecidir. (Bourdieu, 2012). Plaza çalışanı kendinden sonra gelen kişinin de aynı dili kullanması konusunda devam eden bir süreç içinde pratik bir aktarma izlemektedir. Ticari, mesleki, toplumsal ilişkileriyle kent hayatı bizleri muazzam sayıda insanla fiziksel temasa zorlamaktadır. Metropol insan tipinin temelini sinirsel uyarıcıların yoğunluğu oluşturur. Bu ise insanlarda kendilerini korumaya almak için mesafe koymak olarak ortaya çıkar. Toplumsal ilişkilerin nesnelleşmesinin sonucu ortaya çıkan kentsel varoluş birey ve toplum arasında bir mesafe oluşmasını gerekli kılmaktadır. (Simmel, 2015). Bu durum kişilerin kendilerine dış dünya ile bir duvar örerek kendi içlerine kapanık hayatları içinde emeklerini satarak belli saatlerde zamansız ve mekansız bir ortamda ücretli emek için çalışmalarını durumunu ortaya çıkarmıştır. Plaza çalışanı beyaz yakaların kendilerini toplumun bir parçası olarak görürken, bu parçalanmış, bölünmüş ve yalnızlık üzerine kurgulanmış hayatlarının içinde, plaza mekanların da kendilerini nasıl hissettikleri ve iletişim kurma süreçleri önemli bir araştırma konusudur.

ARAŞTIRMA

Türkiye’de 25 – 50 yaş arası, üniversite mezunu “beyaz yaka” olarak nitelendirilen plaza ortamlarında çalışan kişilerin buldukları plaza ortamının kendilerinde stress, güvensizlik gibi durumlara neden olduğu ve bu alanda çalışanların birbirleri ve çevreleri ile iletişim kurmada kısıtlılık yaşadıkları görüşü üzerinden gidilmiştir. Plaza ortamlarının modernleşen kentlerin temsilcisi ve parçası olarak bu hızlı hayatın yaşandığı mekanlar olmasından dolayı bu mekanlarda çalışan ve beyaz yaka olarak tabir edilen kişilerin kendilerini ve çalıştıkları plaza ortamlarını nasıl gördükleri, nasıl konumlandıkları, bu ortam içinde zamanın akışı konusunda ne düşündükleri araştırılmıştır.

Plaza ortamlarının beyaz yaka çalışanları mutsuz ve stresli bir ortama sürüklediği, iletişim kurma süreçlerini zorlaştırdığı ve kendilerini zaman mekan arasında sıkışmış hissetmelerine neden olduğu hipotezi kanıtlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda anket ve birebir görüşme araştırması yapılmıştır.

Çalışma kapsamında 30-40 yaş arasında farklı şirketlerde çalışan farklı kadın- ve erkek deneklerle birebir görüşme yapılması öngörülmüştür. 5 kişi ile yapılan birebir görüşmenin ardından. Farklı şirketlerde çalışan 120 kişi ile anket uygulaması yapılmıştır. Anket çalışmasında beşli Likert ölçek kullanılarak katılımcıların cevapları değerlendirilmiştir.

Aşağıdaki soruları Kesinlikle katılmıyorumdan-Kesinlikle katılıyorum seviyesi arası derecelendirmenizi rica ediyoruz.

Anket soruları

1. Plaza çalışanı olmaktan memnun musunuz?
2. Plaza çalışanları arasından arkadaşlarınızla iletişim düzeyiniz nedir?

3. Plaza çalışma ortamının diğer çalışma ortamlarından farkı olduğunu düşünüyor musunuz?
4. Çalışma ortamınızda çalışırken sıkıntı yaşıyor musunuz?
5. Çalışırken kullandığınız dili günlük hayatınızda da kullanıyor musunuz?
6. İletişim kurarken kullandığınız bir akademik iletişim dili mevcut mu?
7. Kendinizi ifade etmek ve iletişim kurmak konusunda sıkıntı yaşıyor musunuz?
8. Kendinizi çalışma ortamın da yalnız hissediyor musunuz?
9. İletişim kurma konusunda kadın çalışanlarla kısıtlılık yaşıyor musunuz?
10. İletişim kurma konusunda erkek çalışanlarla kısıtlılık yaşıyor musunuz?
11. Plaza da çalışan kişilerin kendilerine ait ortak bir dili olduğunu düşünüyor musunuz?
12. Çalışma saatlerinizi düşündüğünüzde kendinizi çalıştığınız ortamda mutlu hissediyor musunuz?
13. Çalışırken zamanın nasıl geçtiğini anlamadığımız ve kendinizi dışarıdaki hayattan bağımsız düşündüğünüz oluyor mu?
14. Plaza ortamının teknoloji de yaşanan değişimle birlikte zamanın çok daha hızlı aktığı bir ortam sunduğunu ve bu durumun mekandan bağımsız bir ortam yarattığını düşünüyor musunuz?

Derinlemesine görüşme soruları

1. Plaza çalışanı olmaktan memnun musunuz?
2. Plazada diğer çalışan arkadaşlarınızla iletişiminiz nasıldır?
3. Plaza da çalışan kişilerin kullandıkları iletişim dili ve günlük hayattaki iletişim dili arasında farklar olduğunu düşünüyor musunuz?
4. Çalıştığınız ortamın dışarıdan izole bir ortam olduğunu düşünüyor musunuz?
5. Plaza ortamının teknoloji de yaşanan değişimle birlikte zamanın çok daha hızlı aktığı bir ortam sunduğunu ve bu durumun mekandan bağımsız bir ortam yarattığı konusunda ne düşünüyorsunuz?
6. Çalıştığınız kurum uluslararası bir şirkete veya şubeleri varsa, kurumunuzun başka bir ülkedeki şubesine gittiğinizde kendinizi ofisinizde gibi hissettiğiniz oldu mu?

Anket soruları ve derinlemesine görüşme soruları geçerlilik ve güvenilirlik testi

Anket sorularının problem cümlesini ve araştırma amacını yeteri kadar açıklayıcı bir tespit yapıp yapmadığını araştırmak amacı ile anket soruları beş akademisyene gönderilerek güvenilirlik testi yapılmıştır.

Güvenilirlik ve geçerlilik testi kapsamında sorulara yönelik olarak akademisyenlere şu sorular yöneltilmiştir.

1. Okuduğunuz anket soruları ve derinlemesine mülakat soruları “Mekansız Zamanlar Zamansız Mekanlar Arasında Sıkışmış Plaza Çalışanı Beyaz Yaka'lar” araştırması konusunda yeterli veri toplayacak düzeyde hazırlanmış mıdır?
2. Okuduğunuz anket ve derinlemesine mülakat soruları ile Türkiye’de İstanbul’da Plaza binalarında çalışan beyaz yaka’ların çalışma hayatları hakkında veri toplanabilir mi?
3. Anket ve derinlemesine görüşme soruları adet olarak yeterli midir?
4. Anket ve derinlemesine görüşme sorularında kullanılması planlanan beşli likert ölçek ve içerik analizi yöntemleri araştırma amacına uygun mudur?

Anket ve derinlemesine görüşme soruları güvenilirlik ve geçerlilik testi sorularına beş akademisyende “yeterli” ibaresini kullanarak onay vermiştir. Çalışmaya katılan akademisyenlerden ikisi devlet üniversitesinden, üçü vakıf üniversitesinden akademisyenlerdir.

Araştırma sonuçları

Anket soruları tablo üzerinde değerlendirme

Sorular	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1	20	30	5	40	25
2	25	23	12	44	16
3	25	19	16	33	27
4	30	12	13	24	41
5	36	44	6	24	10
6	35	15	20	20	30
7	8	18	9	43	42
8	22	28	7	43	20
9	48	28	4	17	23
10	49	10	20	21	20
11	25	4	11	43	37
12	30	12	9	37	42
13	23	22	3	27	55
14	19	7	8	32	54

Anket bulgularının değerlendirilmesi

Anket bulgularının sonuçlarına bakıldığında araştırmaya katılan katılımcıların yarısının plaza çalışanı olmaktan memnun olduğunu bir diğer yarısının ise plazada çalışmaktan memnun olmadığını belirttiği tespit edilmiştir. Plaza çalışanlarının 44 'ünün çalışma arkadaşları ile arasının iyi olduğu tespit edilmiştir. Çalıştıkları ortamın diğer çalışma ortamlarından farklı olduğunu düşünenler ve düşünmeyenlerin sayısı eşit olarak görülmektedir. 60 katılımcı çalıştığı ortamda iletişim kurarken sıkıntı yaşadığını belirtmiştir. 80 kişi çalışırken kullandığı dili günlük hayatında kullanmadığını belirtmiştir. 85 kişi iletişim kurmak konusunda zaman zaman sıkıntı yaşadığını belirtmiştir. Büyük bir çoğunluk çalıştığı ortamdan memnun olmadığını belirtmiştir. 82 kişi çalıştığı ortamın dışarıdaki hayattan kopuk bir zaman mekan da olduğunu ve bunu çalışırken hissettiğini belirtmiştir. 120 kişinin katıldığı bir ankette bu sayı oldukça yüksek bir sayı olarak görülmektedir. 86 kişi çalıştığı ortamın zamandan bağımsız bir mekan ve zaman gerçekliği yarattığını düşünmektedir.

Derinlemesine mülakat sonuçları

Katılımcı 1 S, Kadın, 30 yaşında, Boğaziçi Üniversitesi Mezunu, Ulusal Büyük Bir Kurumda Orta Düzey Yönetici

Çalıştığım kurumda 2 yıldır çalışıyorum. Genel olarak çalışma ortamımdan memnunum. Bazı çalışma arkadaşlarımla dışarıda da görüşüyoruz. Genel olarak kullanılan iletişim dili için de çoğu zaman İngilizce kelimeler kullanabiliyorlar. Örneğin Check ettin mi? Kontrol ettin mi anlamında kullanılıyor. Çalıştığım alanda camekanlı bölümlerle ayrılmış bir ortamda çalışıyorum. Dışarı bakılabilecek cam olmadığından çalışmaya başladığım andan itibaren akşama kadar zamanla ilgili bilgi olmuyor. Havanın karardığını bile farketmiyorum. Gün için de bulunduğum ortam haricinde bir yere gitme şansım olmuyor. Sadece öğle arasında plazanın içindeki spor salonundan faydalaniyorum. Plaza ortamlarının zaman ve mekan anlamında eski çalışma ortamlarından tamamen farklı olduğunu düşünüyorum.

Katılımcı 2 K, Erkek, 34 yaşında, İstanbul Teknik Üniversitesi Mezunu, Uluslararası Bir Kurumda Çalışan

Genellikle plaza da çalışmaktan memnun iş arkadaşlarımla çok yakın iletişim kurduğumu söyleyemeyeceğim. Bayanlar kendi aralarında sürekli kahve ve kahve falı ile ilgili konuşuyorlar. Eşlerini, sevgililerini anlatıyorlar. Kendi kendilerini çalıştıkları ortamın dışında da bir ortam olduğuna ikna etmeye çalışıyor gibiler. Genellikle kendi aralarında konuşurken “Bana meeting gönder, call yapalım” gibi kelimeler kullanıyorlar. Bu dili iş değiştirdiğimde başka bir plazaya aynı sektörde geçiş yaptığımda heyerde aynı olduğunu anladım. Standart bir plaza dili yaratılmış durumda. Bundan dolayı bazen kendimi farklı hissediyorum. Çalıştığım yere girdiğim anda başka biri olduğumu düşünüyorum. Zaman açısından zaman daha çabuk geçiyor çalışırken ancak çok yoğun çalıştığımız için masa başından pek kalkamıyorum. Hareket alanımız çok kısıtlı burda bizi sınırlıyor. Eskiden insanlar daha serbest çalışmış, daha hava ile temas edebilirmiş. Plaza ortamında çalışma bana çok yapay geliyor, kendimi akvaryumda yaşayan bir balık gibi hissediyorum. Zaman açısından da bakında her gün bir değerinin tekrarı oluyor.

Katılımcı 3 C, Erkek 45 yaşında, Anadolu Üniversitesi Mezunu, Ulusal Büyük Bir Kurumda Üst Düzey Yönetici

Ben çalıştığım iş dolayısıyla hem şirket içi hem de şirket dışı görevde olabiliyorum. Ancak birçok şehirde mağazası olan bir kurumda çalışıyorum. Gittiğim bütün kurumların şubeleri plaza binasında aynı şekilde dekore edildiğinden kendimi başka bir yere gitmiş gibi düşünmüyorum yani yabancılık çekmiyorum. Bu anlamda bakıldığında zaman ve mekan anlamında bir standartlaşma olduğunu düşünüyorum günümüz kurumlarında. Sanki sabit bir zamanda kalmış gibiyiz. Genellikle bu nasıl bir event, bu işin duedate ne zaman gibi cümleler kuruyor.

Katılımcı 4 Ö, Erkek 36 yaşında, Yıldız Teknik Üniversitesi Mezunu, Uluslararası Büyük Bir Kurumda Üst Düzey Yönetici

Üniversitede okuduğum andan itibaren bir plazada çalışmayı ve büyük bir kurumda yönetici olmayı kafama koymuştum. Mühendislik okumama rağmen sahada çalışmayı hiç düşünmedim. Plaza çalışanlarının kendilerine ait bir dili kendilerine ait bir giyim tarzı oluyor. Bu anlamda steriotip bir insan yetiştiriyor aslında plazalar. Zaman mekan anlamında kapalı bir alan olduğundan saat kaç olursa olsun siz içeride aynı performansta çalışmaya ve sanki hiç akşam olmamış gibi zamanınızı geçirmeye devam edebiliyorsunuz.

Katılımcı 5 Selma, Bayan, 42 yaşında, Beykent Üniversitesi Mezunu, Uluslararası Büyük Bir Kurumda Çalışan

Çalıştığım bina ilk yapılan plaza binalarından bundan dolayı çok yüksek bir bina değil. Çalışma arkadaşlarımla yaklaşık 20 yıldır birlikte çalışıyoruz. Birçok şeyi birlikte yaşadık genel olarak çok iyi anlaşıyoruz. Öğle tatillerinde hava güzelse dışarıda yemek yemeyi tercih ediyoruz. Genellikle aramızda konuştuğumuz cümlelerde kime report ediyo, head office nerde, happy hour ne zaman gibi cümleler kurduğumuz oluyor. Çalıştığım ortam benim ilk işim bundan dolayı başka bir yeri bilmiyorum. Ancak dışarıda açık havada olmayı unuttuğumuzu düşünüyorum. İlk işe başladığımda bilgisayarlar bu kadar yoğun kullanılmıyordu. Şu an her an bilgisayarlıyız. Bütün işlerimizi bilgisayar ve bilgisayar programları üzerinden devam ettiriyoruz. Bu bize hem kolaylık sağlıyor hemde bizi o makinaya yani bilgisayara bağlı hale getiriyor. Ofis ortamının çok aydınlık olması sürekli çalışan birilerinin olması gündüz gece farkını ortadan kaldırıyor. Bu da plazalardaki bir hendikap bence.

Derinlemesine mülakat bulgularının değerlendirilmesi

Derinlemesine mülakat sonuçlarının değerlendirmesinde özellikle belirtmek gereken nokta çalışma kapsamında yapılan araştırmanın iki basamaklı olan ikinci kısmını derinlemesine görüşme oluşturmaktadır. Derinlemesine görüşme sonuçlarında katılımcılar çalıştıkları ortamı zamandan bağımsız bir ortam olarak değerlendirmişlerdir. Bu zamandan bağımsız mekanın kendine ait bir giyim, yaşam ve konuşma dili olduğunu belirtmişlerdir. Günümüzün ütöpik zamansız mekanı aslında plazalarda yaşanan ortam olarak görülmektedir. Kullanılan dil genellikle aynı kelimenin İngilizcesi olarak görülmektedir. Cümle aralarına İngilizce kelimeler sokulmaktadır. Kadınların birbirleri ile daha yakın olduğu ve çevreleri ile iletişim kurarken daha akıcı bir iletişimleri olduğu görülmektedir. Erkeklerin çalıştıkları ortamda iletişim kurarken daha zorlandığı görülmektedir. Özellikle sabahdan akşama kadar masa başında aynı işi sürekli olarak yapmanın kendilerini steriotip makinaya bağlı bir insan haline getirdiğini düşünmektedirler. Plaza binalarının konforu sayesinde burada yemeğini yiyip, sporunu yapıp bütün günü dış dünyadan kopuk geçirebildiklerini belirtmişlerdir. Bu da onlar için hangi zamanda olduklarını bilmedikleri zamandan kopuk bir mekan yaratmaktadır.

Anket ve derinlemesine mülakat sonuçlarının karşılaştırılması

Anket sonuçlarına bakıldığında çıkan sonuçların derinlemesine görüşme sonuçları ile birebir uyum gösterdiği görülmektedir. Genel olarak iki araştırma karşılaştırıldığında plaza çalışanlarının çalıştıkları ortamda kendilerini mutlu hissetmedikleri görülmektedir. Çalıştıkları ortamında kendilerini makinaya bağlı bir hale getirdiğini belirtmektedirler. Ancak modern dünyada çalışma hayatının bu şekilde şekillendiği ve buna adapte oldukları da görülmektedir. İş yerlerine girdikleri andan itibaren akşama kadar geçen zamanı buldukları ortam nedeniyle farkedemediklerini, çalıştıkları alanın genel olarak dışarıya camı olmayan bir alan olmasından dolayı kendilerini akvaryumda gibi hissettiklerini belirtmektedirler. Plaza ortamlarının kendilerine ait bir iletişim dili olduğunu belirtmektedirler. Bu dili dışarıki ortamda kullanmadıklarını belirtmektedirler. Çalıştıkları ortamında kendilerini zamandan ve mekandan bağımsız kendine ait bir dünya yarattığı görüşünü belirtmektedirler.

SONUÇ VE ÖNERİLER

21. yüzyıl eğitim, bilim, insanlık anlamında büyük bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Bunun temelini her alanda etkin şekilde kullanılan teknoloji oluşturmaktadır. Teknolojide yaşanan değişim ve dönüşüm birçok alana domino etkisi ile yayılmıştır. İnsanın doğada başlayan yaşamı, teknoloji ile birlikte, teknolojik donanımlı büyük binalara endeksli bir hale gelmeye başlamıştır. Bu süreç insanları yalnızlaştıran ve kendilerine yabancılaştıran bir hale getirmektedir. Plaza binaları ve bu binalarda çalışan beyaz yaka çalışan olarak tabir edilen

kişiler bu durumun bir örneğini teşkil etmektedir. Bu bağlamda David Harvey'in Zaman Mekan Sıkışması kavramı işlenmiştir. Beyaz yaka çalışanın sabah mesaisi başladığında girdiği ve akşam geç bir saate kadar bulunduğu plaza binalarının insanları zaman mekan sıkışmasına sürükleyip sürüklediği araştırılmıştır. Yapılan araştırma kapsamında Beyaz yaka 120 çalışan ile anket uygulaması yapılmış, 5 çalışan ile derinlemesine görüşme yapılmıştır. Genel olarak kapalı bir ortamda çalışmaktan, hep ortak cümleler kurmaktan ve aynı tarzda giyinmekten dolayı kendilerini steriotip bir hale gelmiş insan olarak gördükleri görülmektedir. Plazada çalıştıkları zaman içinde dışarıda devam eden hayattan bağımsız bir şekilde yaşadıklarını ve dış dünyayla zaman anlamında bağlantılarının koptuğunu belirtmektedirler. Plaza çalışma ortamlarının insanlara sunduğu konfor aslında yapay bir konfor olarak görülmektedir. Bireyin kendi özüne ve çevresine yabancılaştığı, kendini makineye bağlı bir birey olarak gördüğü yarım makineye bağlı yarım insan haline getiren bir süreç hakimdir plaza çalışma hayatında.

Bu anlamda bakıldığında bu mekanda çalışan kişiler için giyim özgürlüğü, mekanlar tasarlanırken daha camlı ve ferah ortamların oluşturulması, kişilerin belli zamanlarda evden çalışmasına olanak verilmesi, çalışanlara daha çok dış ortamla iletişim kurabilecekleri etkinlikler düzenlenmesi (mesai saatlerinde doğa yürüyüşleri gibi) etkinlikler hem kurum içinde ki iletişim düzeyini arttıracak hem de kişilerin kendilerini makineye bağlı yaşayan bir çalışan olarak görmelerini engelleyecektir.

Sennettin Karakter Aşınması isimli eserinde belirttiği üzere yeni kapitalist düzenin bir parçası olan metropoller ve buradaki iş hayatında insanlarda yoğun fiziksel temasa ve çok fazla kişiyle bir arada çalışmak zorunda kalmaya bağlı olarak karakter değişimine neden olmaktadır. Uzun süreçte bakıldığında bu çalışan kişilerde kendini stres, sıkışma ve dünyadan vazgeçme haline kadar götürebilen bir süreç ortaya çıkabilmektedir.

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK, G. C. (2002). Az Gelişmiş Ülkelerde Uygulanan IMF Politikalarının Globalizasyon Sürecine Etkisi, Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi
- ALVER, K. (2009). 'Ütopya: Mekan ve Kentin İdeal Formu', Sosyoloji Dergisi, 3, 18, 139-153.
- AKYÜZ, V. (2005). İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler Cilt 1, Ilke Yayıncılık, İstanbul.
- AKYÜZ, V. (2005). İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler Cilt 2, Ilke Yayıncılık, İstanbul.
- ASLANOĞLU, R, Kent Kimlik ve Küreselleşme, 2. Baskı, Bursa, 2000 s.141
- ATÇI, D., ÇAKICI, A.C., ERTAŞ, Ç. (i). "Fast Food Çalışanlarının İş Sorunlarının İş ve Yaşam Tatminlerine Etkisi: Mersin Şehir Merkezinde Bir Araştırma", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 161-173.
- AYDOĞAN, F. (2009). 'Tüketim Kültürünün Gölgesinde kentler', Marmara Üniversitesi İ.B.B.F. Dergisi, 25,2, 203-215.
- AYTAÇ, Ö. (2007). "Kent Mekanlarının Sosyo Kültürel Coğrafyası", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17, 2, 199-226.
- BAŞOL, O. (2013). Kitap Değerlendirmesi, Karakter Aşınması: Richard Sennett, Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2, 1, 55-58.
- BAUDELAIRE, C. (2004). Modern Hayatın Ressamı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- BECK, U. (2011). Başka Bir Modernliğe Doğru, İthaki Yayınları, İstanbul.
- BOURDIEU, P. (2015). Dünyanın Sefaleti, Heretik Yayınları, Ankara.

- BOURDIEU, P. (2014). Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar, İletişim yayınları, İstanbul.
- BOURDIEU, P. (2015). Eril Tahaküm, Bağlam Yayıncılık, İstanbul
- BOURDIEU, P. (2013). Seçilmiş Metinler, Heretik Yayınları, Ankara
- BOYER., WERTSCH, J. V. (2009). Memory In Mind And Culture, Cambridge University Press, New York.
- CASTEL, R. (2017). Ücretli Çalışmanın Tarihçesi Sosyal Sorunun Dönüşümü, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÇİFTÇİ, S. (1997). Moderninden Postmoderne İktidar Kavramındaki Değişim, Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- ERDEMİR, E. (2000). Postmodern Yaklaşımın Yönetim Ve Örgüt Yapılarına Etkileri Moderninden Postmoderne Dönüşüm Tartışmalarının Yönetim Teorisine Katkıları, Osmangazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi,
- FIRAT, A.S. (2008). 'Geleceğin Türkiye'sinin Birinci İktisadi Aktörü Belediyeler', İkinci Ulusal İktisat Kongresi, İzmir, Türkiye.
- FOUCAULT, M. (2013). Kelimeler ve Şeyler İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi, İmge Kitapevi, İstanbul.
- GIDDENS, A.; PIERSON, C. (2001) Modernliği Anlamlandırmak, Çev. Serhat Uyrkulak ve Murat Sağlam. İstanbul: Alfa Kitabevi.
- GIDDENS, A. (2002) Sağ ve Solun Ötesinde: Radikal Politikaların Geleceği, Çev. Müge Sözen ve Sabir Yücesoy. İstanbul: Metis Yayınları.
- GIDDENS, A. (2005) Sosyoloji, Haz. Cemal Güzel, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- GIDDENS, A. (2008) Ulus Devlet ve Şiddet, Çev. Cumhur Atay. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- GIDDENS, A. (2010) Modernite ve Bireysel Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum, Çev. Ümit Tatlıcan. İstanbul: Say Yayınları.
- GIDDENS, A. (2012a) Modernliğin Sonuçları, Çev. Ersin Kuşdil. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- GIDDENS, A. (2012b) Sosyoloji –Kısa ama Eleştirel Bir Giriş-, Çev. Ülgen Yıldız Battal. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- GÜLER, M. (...?). 'Kentsel Haklar, Kapitalizm ve Katılım', Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 66, 1, 49-71.
- GÜNDOĞDU, İ. (2006). Toplumsal İlişkilerin Ulusal Bölgesel Mekanda Yeniden Ölçeklendirilmesi: Türkiye Örneği İncelemesi, M. Sc. Kamu Yönetimi Bölümü, Yüksek Lisans Tezi.
- HABERMAS, Jürgen. (1995). Modernite- Tamamlanmamış bir Proje Postmodernizm, Kıyı Yayınları, İstanbul.
- HARPER, D. (1987). Working Knowledge: Skill and Community in a Small Shop, Chicago Univeristy Press, Chicago.
- HARVEY, D. (2016). Kent Deneyimi, Sel Yayınları, İstanbul.
- HARVEY, D. (2008). Umut Mekanları, Metis Yayınları, İstanbul.
- HARVEY, D. (2010). Postmodernliğin Durumu. İstanbul: Metis Yayınları
- HARVEY, D. (2001). Constructing Class and Nationality in Alsace, 1830 - 1945, Northern Illinois University Press.

- HAYTA, Y. (2016). “Kent Kültürü ve Değişen Kent Kavramı”, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5, 2, 165-184.
- KARA, H. (2016). “Yöneticilerin Negatif Politik Eğilimlerini Kullanma Becerileri Özelinde Bir Araştırma”, UIİD-IJEAS, 16, 77-96.
- KASAPGİL, O., EYÜPGİLLER, K. K. (2013). Çağdaş Kentin Büyülü Geçmiş Dünya’dan Tarihi Çevre Koruma Örnekleri, Mimarlık Kültürü ve Mirası Araştırmaları Derneği, MİM-AD Kitaplığı, İstanbul.
- KELLNER, D., HAMMER, R. (2006). “Paris, Capital of Modernity by David Harvey Book Review”, American Journal of Sociology, 1250.
- İNALCIK, H. (2017). Rönesans Avrupası Türkiye’nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- LYNCH, K. (1960). The Image of the City, The Technology Press, The Harvard Press, New York.
- KOÇ, M., ÖZTÜRK, L. (2015). “Mavi yaka L Kuşağının Liderlik Algılaması Üzerine Bazı Tespitler Kahramanmaraş Organize Sanayi Bölgesi Örneği”, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12, 1, 85-102.
- ÖZBEN, M. (2011). “Zaman'sız Mekan'sız Yaşam Formları ve 3D Modernlik”, Muhafazakar Düşünce, 7, 28, 154-170.
- ÖZCAN, A., SÜMER, G. Ç. (2015). “Küreselleşmenin Kimliksiz Kentleri McDonalds Kent Kültürü”, Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 7, 13, 238-256.
- ÖZDEMİR, K., ÖZKUL, A.S. (2016). “Duygusal Zeka Boyutları İle Liderlik Uygulamaları Arasındaki İlişki: Savunma Sanayi Sektöründe Beyaz Yaka Çalışanlar Üzerine Bir Araştırma”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21, 4, 1449-1463.
- HOLLINGER, R. (2005). Post Modernizm ve Sosyal Bilimler, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- PLATON, (2008). Devlet, İş Bankası Hasan Ali Yücel Klasikleri, İstanbul.
- PROUDHON, P. J. (). Mülkiyet Nedir?, İş Bankası Hasan Ali Yücel Klasikleri, İstanbul.
- RITZER, G ve STEPNIISKY, J. (2014). Sosyoloji Kuramları, Çev. Himmet Hülür. Ankara: De Ki Basım Yayın.
- SAYGIN, U. (2016). “Anthony Giddens’in Sosyolojisinde Modernliğin Boyutları”, Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi, 1, 2, 69-80.
- SENNETT, R. (1998). Karakter Aşınması, Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- SENNETT, R. (2006). The Culture of New Capitalism, New Haven, Yale University Press.
- SENNETT, R. (2013). Uses of Disorder, Unabridges, New York.
- SENNETT, R. (2008). Zanaatkar, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- SERT, E., K, H., A, G. (2005). “Küreselleşme Sürecinde Değişen Kent Kavramı; Mekan ve Politikleşme Üzerine Bir Okuma Çalışması”, Planlama, 2, 101-111.
- SIMMEL, G. (2005). Rembrandt: An Essay in Philosophy of Art, Roudlegde, NewYork.
- SIMMEL, G. (2013). Modern Kültürde Çatışma, İletişim Yayınları, İstanbul.
- SIMMEL, G. (2009). Bireysellik ve Kültür, Metis Yayınları, İstanbul.
- SMITH, A. (2013). Milletlerin Zenginliği, İş Bankası Hasan Ali Yücel Klasikleri, İstanbul.

ŞAHİN, K., ANIK, M. (2016). “Göç, Kentleşme ve Kentlik Bilinci: Kırıkkale Örneği”, ZFWT, 8,3, 151-172.

STANDING, G. (2017). Prekarya Yeni Tehlikeli Sınıf, İletişim Yayınları, İstanbul.

THOMPSON, E. P. (1963). Of The English Working Class, Victor Gollancz Ltd, United Kingdam.

TOYNBEE, L. (1957). A Study Of History, Oxford Publishing, England.

VATANSEVER, A. (2013). Prekarya Geceleri: 21. Yüzyıl Dünyasında Geleceği Olmayan Beyaz Yakalıların Rüyası, LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 4, 2, 1-20.

YILDIRIM, Y. (2012). Toplum ve Bellek, Kum Saati Yayınları, İstanbul Yayınları.

(2008).<http://sosyolojim.blogspot.com.tr/2008/07/moderniz-m-ncelikle-modernmodernitemode.html>

ÖĞRETMEN ADAYLARININ MEDYA VE TELEVİZYON OKURYAZARLIK DÜZEYLERİ

Prof. Dr. Nadir ÇELİKÖZ¹
Yrd. Doç. Dr. Mine ÇELİKÖZ²

Özet

Bu araştırmanın amacı bilgi toplumunun bireylerini yetiştirme görevini üstlenecek olan öğretmen adaylarının, medya ve televizyon okuryazarlık düzeylerini belirlemek ve bazı değişkenler açısından medya ve televizyon okuryazarlık düzeylerinin farklılaşp farklılaşmadığının ortaya koymaktır. Araştırma ilişkisel tarama modeli çerçevesinde yürütülmüştür. Araştırmanın çalışma evrenini Yıldız Teknik Üniversitesi Eğitim Fakültesinin lisans ve pedagojik formasyon programlarında kayıtlı öğretmen adayları, örneklemini ise 220'si lisans ve 452'si pedagojik formasyon öğrencisi olmak üzere toplam 672 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak; *farkındalık* ve *bağımlılık* olmak üzere iki alt boyuttan oluşan "*Medya ve Televizyon Okuryazarlık Düzeyleri*" ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada ulaşılan sonuçlara göre, öğretmen adaylarının medya ve televizyon farkındalık düzeyleri yüksek, bağımlılık düzeyleri düşük ve genel olarak medya televizyon okuryazarlık düzeyleri ise oldukça yüksektir. Ayrıca öğretmen adaylarının medya ve televizyon okuryazarlık düzeyi, devam ettikleri programların türü, cinsiyetleri, başarı algıları, üniversiteye giriş puan türü, yaşadıkları ve kaldıkları (barındıkları) yer açısından farklılaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: medya ve televizyon okuryazarlığı, medya ve televizyon bağımlılığı, öğretmen adayı

MEDIA AND TELEVISION LITERACY LEVELS OF TEACHER CANDIDATES**Abstract**

The purpose of this research is to determine teacher candidates' media and television literacy levels and reveal whether these levels differ or not in terms of some variables. The research was conducted within the framework of the relational survey model. Teacher candidates studying at Yıldız Technical University in the undergraduate and pedagogical formation programs of Faculty of Education formed the population of the research. Besides, the sample of the research is formed with 220 undergraduate and 452 pedagogical formation students. As a means of data collection tool; "*Media and Television Literacy Levels*" scale consisting of two sub-dimensions named as *awareness and addiction*, were used. According to the results obtained in the research, the teacher candidates have high levels of media and television awareness, low levels of dependence, and generally high media and television literacy levels. In addition, the level of media and television literacy of the teacher candidates differ in terms of type, gender, perception of achievement, types of entrance to university and accommodation.

Keywords: media and television literacy, media and television addiction, teacher candidate

Özgün Araştırma / Original Article

¹ Sorumlu yazar/Corresponding Author, YTÜ/KTMÜ, Türkiye & Kırgızistan, ncelikoz@gmail.com,

ORCID ID: 0000-0003-3826-0070.

² Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye, ncelikoz25@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1582-331X.

GİRİŞ

21. yüzyılı tanımlamak amacıyla kullanılan kavramların başında “bilgi çağı” kavramı gelmektedir. Bilgi çağının en önemli özelliği ise medya ve televizyon gibi bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkili bir şekilde kullanılması ve bu sayede hızlı bir şekilde bilgilere ulaşılması, bilginin yorumlanması, yeniden üretilmesi, üretilen bilginin ise maddi bir güce ya da kaynağa dönüştürülmesi özelliğidir. Bu özellik 21. yüzyılda ön planda yer alma amacı taşıyan ve dünyanın yönetiminde ön sıralarda yer almak isteyen tüm toplumların eğitimle bireylere kazandırmaya çalıştığı, çok önemli bir beceriye işaret etmektedir. Bir toplumu oluşturan bireyler tek tek bu özelliğe sahip oldukları takdirde o toplumun bilgi toplumu olarak nitelendirilebilecek ve dünyada söz sahibi olabilecektir.

Öte yandan özellikle dijital teknolojilerin ortaya çıkmasıyla birlikte kritik bir önem kazanmış olan bu becerinin (Koltay, 2011: 211) varlık ya da yokluk derecesini göstermek amacıyla sıklıkla kullanılan kavramlardan ikisinin *medya farkındalığı* ve *okuryazarlığı*, olumsuz etkisini ifade etmek için kullanılanın ise *medya bağımlılığı* kavramları olduğu söylenebilir. Yani bilgi toplumu olabilmek için bireylerin medya bağımlısı olmadan, medya farkındalık düzeylerinin artırılması ve bilinçli bir medya okuryazarı olmaları gerekmektedir.

Medya okuryazarlığı, genel olarak medyaya erişme, medyanın ve medya içeriğinin farklı yönlerini anlama ve eleştirel olarak değerlendirebilme ve çeşitli bağlamlarda iletişim kurabilme becerisini (European Commission, 2007) ifade etmektedir. Daha basit ve kısa bir şekilde ele alındığında ise çeşitli yapılarıdaki mesajlara erişme, analiz etme, değerlendirme ve mesaj oluşturma olmak üzere dört bileşenden oluşan bir yetenek olarak tanımlanabilir. Mesajları anlamlandırmanın öğrenilmesi, başkalarının oluşturduğu mesajların analizini kolaylaştırmakta; analiz ve değerlendirme becerileri ise medyanın yeni kullanım fırsatlarını oluşturmada ve erişimi genişletmektedir (Livingstone, 2004:3). Yani medya okuryazarı olan bireyler, televizyon, radyo, gazeteler, dergiler, kitaplar, reklam panoları, işaret ve semboller, ambalajlama, pazarlama materyalleri, video oyunları, müzik, internet ve diğer medya araçlarının karmaşık mesajlarını daha iyi çözümlenebilmekte, mesajlarının ne amaçla oluşturulduğunu anlayabilmekte, bilinçli mesajlar oluşturabilmekte, istediği içeriğe ustalıkla ulaşabilmekte ve içerikteki gizli anlamları keşfedebilmektedir.

Medya okuryazarlığı, görüntülü ve sesli tüm mesajların bulunduğu uçsuz bucaksız medya denizinde güvenli bir yolculuk için gereken becerileri öğretirken (Jolls and Thoman, 2008; 9) gücünü büyük ölçüde eleştirel düşünceden almakta ve günümüzün en çok rağbet gören (Koltay, 2011: 211) konulardan birini teşkil etmektedir. Çünkü medya araçlarının çeşitlenmesiyle birlikte bireyler, medyanın pasif kullanıcısı olmaktan uzaklaşarak gündelik yaşantının her alanına sirayet edebilen etkileşimli ortamlarda daha fazla vakit geçirmekte (Koltay, 2011:212; RTÜK, 2016:5) ve medya ile pek çok ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar. Bu durum ise medyada istenilmeyen ya da olumsuz içeriğe maruz kalınarak istenmeyen faturaların ödenmesi riskini doğurmaktadır. Özellikle çocuklar ve gençlerin, televizyon, İnternet, popüler müzik, film ve video oyunları da dahil olmak üzere eğlence medyasını daha çok tükettikleri ve bunlara daha çok vakit harcadıkları (Hobbs 2007:3; Valkenburg and Peter, 2011:121) göz önüne alındığında bu kesimin yetişkinlere göre daha çok risk altında oldukları söylenebilir. Bu durum ayrıca bu yaş grubunda medya bağımlılığı riskini de doğurmaktadır. Yapılan araştırmalar da medya araçlarını kullanırken kendini kontrol edememe, daha uzun süre kullanım için fedakârlıklarda bulunma, ihtiyaç ve sorumlulukları erteleme, sosyal ilişkilerde ve diğer yaşamsal etkinliklerde aksama gibi belirtiler gösteren medya bağımlılığının bu yaş grubunda diğerlerine nazaran daha sık görüldüğünü vurgulamaktadır (Lemmens, Valkenburg and Peter, 2011:38; Pantic, 2014:653; Valkenburg and Peter, 2011: 121)

Bununla birlikte çocuk, genç ve yetişkin fark etmeksizin günümüzde medya tüketim oranının yüksek olması ve bilgi ihtiyacının büyük ölçüde medya tarafından karşılanması (Jolls and Thoman, 2008:9) tüm kesimlerin medya okuryazarı olmasını zorunlu kılmaktadır (Karaman, 2016:327; Türkoğlu, 2017: 30). Ayrıca medyanın; algıları, inançları, tutumları şekillendirmesi ve demokratikleşme süreçlerine katkı getirmesi, görsel iletişimin ve bilginin önemini artırması, hayat boyu öğrenme ihtiyacından doğan taleplerin çoğalması medya okuryazarlığının önemini artırmakta (Carlsson, 2006; Jolls and Thoman,

2008:9; Çeliköz, 2004: 111-112) ve toplumsal hayata uyum sağlamada vazgeçilmezliğini ortaya koymaktadır.

Öte yandan tüm medya araçlarını içeren medya okuryazarlığı kapsamında, büyük bir tüketici kitlesine hitabeden bir medya aracı olarak televizyonların verdiği hizmetlere karşı bilinçli bir tüketici olma yönünde yaklaşan televizyon okuryazarlığı da bulunmaktadır. İnternetin ve sosyal ağların hayatımıza girmesiyle, iletişim alanında büyük gelişme yaşansa da, televizyon, her yaş ve cinsiyetten, sosyal, kültürel ve ekonomik düzey ayırt etmeksizin toplumun her kesimindeki birey tarafından izlenebilen, en yaygın ve etkili, aynı zamanda kamu diplomasisinde ve algı oluşumunda en güçlü medya aracı olmayı sürdürmektedir (Ak, 2013:2; Büyükbaykal, 2011: 32; Edles, 2006: 83; Erdoğan, 2010: 764; Ertekin, 2015; RTÜK,2013; Solmaz ve Yılmaz, 2012: 60; Yapıcı, 2006). Yapılan araştırma sonuçları da televizyonun yaygın kullanılan ve etkili bir medya aracı olduğu yönündedir. Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK, 2015) *Zaman Kullanım Araştırması 2014-2015* sonuçlarına göre, 15-24 yaş grubundaki bireylerin son bir ayda %93,9'u boş zamanlarını televizyon izleyerek, %56,4'ü sosyal medya kullanarak, %38'i dergi ve gazete okuyarak, %19,6'sı sinemaya giderek %11'i de internet kafelerde bulunarak değerlendirmektedirler. Ayrıca 3 yaş itibariyle çocukların gelişim özelliklerine uygun olarak hazırlanmış kaliteli eğitim programlarının öğrenmeye ve akademik başarıya olumlu etkileri olması (Kirkorian, Wartella ve Anderson, 2008: 49) en küçük izleyici kitlesinin en az 3 yaşında olabileceğini göstermektedir. Çocuk yaştan itibaren tüm yaş grupları için yaygın bir kullanım alanı sahip olan televizyon, bireylerin eğitimine ve sosyalleşmesine katkı getirmekle birlikte; televizyonu izleme amacı, programların içeriği, izleme süresi gibi bazı unsurlar televizyonun olumsuz yönlerini de gün yüzüne çıkarabilmektedir. Bu bakımdan medya okuryazarlığı kapsamında, televizyon okuryazarlığının da önemli bir yeri vardır.

Televizyon okuryazarlığı, televizyonu bir bilgi kaynağı olarak kullanabilen, ihtiyaç duyduğu bilgiye erişimde uygun programları seçebilen, televizyon izleme esnasından zamanı kontrol edebilen, edindiği bilginin doğruluğunu sorgulayabilen ve televizyonu yalnızca boş zamanlarını doldurma ya da eğlence aracı olarak değil, bir bilgi ve eğitim kaynağı olarak algılayan birey özelliklerini (Yeşil ve Korkmaz, 2008: 59) ifade etmektedir. Hem televizyon hem de diğer medya araçlarının bireysel, sosyal, ekonomik ve siyasal yaşamdaki etkilerinden olumlu yönde nasiplenmek için iyi bir medya ve televizyon okuryazarı gerekmektedir. Çünkü yeterli düzeyde televizyon ve medya okuryazarı olmadıklarında bireyler okudukları ya da izledikleri haberleri sorgulamadan kabul ederek yanlış tepkiler gösterebilmektedir (Korkmaz ve Yeşil, 2011:113). Şiddet içerikli uyarıcılara maruz kaldıklarında ise hiperaktif olabilmekte, şiddet eğilimleri artmakta, şiddete karşı duyarsızlaşmakta ve saldırgan davranışlar göstermektedirler (İnal, 2011: 10; Erişen ve Diğerleri, 2009: 1-7). Hatta gerçek dünya ile medyanın kurmaca dünyası arasındaki ayrımı kaybeden bazı bireylerin, dizi kahramanlarının arkasından saygı duruşunda bulunduğu ya da cenaze namazını kıldığına veya savcılığa suç duyurusunda bulunduğu (Şahin ve Tüzel, 2011: 130; Uysal, 2006: 123) şahit olunmaktadır.

Televizyon ve medya günümüzde bireylere ve toplumlara şekil veren önemli bir güçtür (Karaman, 2016:333). Bu gücün toplumu değil, toplumun bu gücü kontrol altına alması, bilgi toplumu olabilmek için bireylerin medya bağımlısı olmadan, medya okuryazarlık düzeylerinin artırılması, bu doğrultuda televizyon ve medyanın etkilerini olumlu yöne ve fırsata dönüştürmesi tüm toplumların sorunudur. Bu sorunun çözümünde ise hiç kuşkusuz en büyük sorumluluk eğitim kurumlarına ve bu kurumlarda görev yapan öğretmenlere düşmektedir. Öğretmenlerin medya okuryazarlığı konusunda öğrencilerine yeri geldiğinde bilgi vererek, yeri geldiğinde de model olabilecek davranışlarıyla katkıda bulunması gerekmektedir. Bunun için öğretmenlerle birlikte yakın gelecekte görev yapacak olan aday öğretmenlerin de televizyon ve medya okuryazarlığı konusunda donanımlı olması beklenmektedir. Bu nedenle bu araştırmada öğretmen olarak bilgi toplumunun bireylerini yetiştirmeye talip olan öğretmen adaylarının medya ve televizyon okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi ve bazı değişkenler açısından medya ve televizyon okuryazarlık düzeylerinin farklılaşp farklılaşmadığını ortaya konulması temel problem olarak ele alınmıştır. Bu doğrultuda aşağıda yer alan sorulara cevap aranmıştır:

Öğretmen adaylarının;

1. Medya ve televizyon okuryazarlık düzeyleri nedir?

2. Öğrenim gördükleri program türü, cinsiyetleri, başarılarına yönelik algıları, üniversiteye giriş puan türleri, yaşadıkları ve kaldıkları yer açısından medya ve televizyon okuryazarlık düzeyleri farklılaşmakta mıdır?

YÖNTEM

Bu bölümde, araştırma modeli, evren ve örneklem, veri toplama aracı ve geliştirilmesi, verilerin toplanması, verilerin çözümlenmesi ve yorumlanması genel hatlarıyla açıklanmıştır.

Araştırma Modeli

Araştırmanın yürütülmesinde *tarama modeli* kullanılmıştır. Öğretmen adaylarının medya ve televizyon okuryazarlık düzeyleri kendi görüşleri doğrultusunda belirlendiği için betimsel nitelik taşımaktadır. Bununla birlikte öğretmen adaylarının medya ve televizyon okuryazarlık düzeyleri yalnızca mevcut durum açısından değil aynı zamanda bazı değişkenler açısından ilişkilendirilerek ortaya konulmaya çalışıldığı için ilişkisel tarama modeli çerçevesinde yer almaktadır.

Evren Örneklem

Araştırmanın evrenini öğretmen adayları, çalışma evrenini Yıldız Teknik Üniversitesi Eğitim Fakültesinin lisans ve pedagojik formasyon programlarında kayıtlı öğretmen adayları oluşturmaktadır. Örneklem ise çalışma evreninden küme örnekleme yöntemiyle ancak gönüllülük esasına dayalı olarak seçilen 220'si (% 32.7) eğitim fakültesindeki lisans ve 452'si (% 67.3) pedagojik formasyon öğrencisi olmak üzere toplam 672 öğretmen adayından oluşmaktadır. Öğretmen adaylarının 552'si bayan (% 82.1), 120'si (% 17.9) ise erkektir. Yaşları 17 ile 40 arasında değişmekte ve yaş ortalamaları 23.99 (± 3.15 ss)'dur. Öğretmen adaylarının 556 'sı (% 82.7) büyükşehirlerde yaşamaktadır.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak; Korkmaz ve Yeşil (2011) tarafından geliştirilen, *okuryazarlık ve bağımlılık* olmak üzere iki alt boyut ve toplam 18 maddeden oluşan “*Medya ve Televizyon Okuryazarlık Düzeyleri*” ölçeği kullanılmıştır. Araştırmacılar tarafından 509 öğretmen adayı üzerinde yürütülen geçerlilik-güvenirlilik çalışması bilimsel bir makale olarak yayımlanmıştır. Ölçeğin yapı geçerliliğini belirlemek amacıyla yapılan faktör analizi sonucuna göre *okuryazarlık* boyutu 13 maddeden oluşmakta, faktör yükleri 0.48 ile 0.77 arasında değişmekte ve tek başına toplam varyansın % 32.7'sini açıklamaktadır. İkinci boyut *bağımlılık* ise 5 maddeden oluşmakta, 0.66 ile 0.83 arasında değişmekte ve tek başına % 22.42 toplam varyans ortaya koymaktadır. Güvenirlilik çalışması sonuçlarına göre ise araştırmacılar tarafından bulunan Cronbach alpha güvenirlilik katsayıları 2 boyut için sırasıyla 0.91 ve 0.85; Test tekrar test güvenirliliği 0.85 ve 0.87, Guttman Split-Half değerleri ise 0.86 ve 0.80 bulunmuştur.

Bununla birlikte bu araştırmada öğretmen adaylarının yalnızca alt boyutlar değil toplam medya okuryazarlık puanlarının da incelenmesi amaçlandığı için ilave olarak yeniden geçerlilik güvenirlilik çalışması yapılmıştır. Yapılan faktör Analizi sonucuna göre ölçme aracı yine orijinalinde olduğu gibi 2 boyut ve 18 maddeden oluşan bir yapı sergilemiştir. Faktör yükleri 0.34 ile 0.79 arasında yer almıştır. Maddelerin yer aldığı boyutlar aynı kalmıştır. Bununla birlikte toplam puan elde edilmesi için yazarları da bilgilendirilerek ölçeğin birinci boyutunun isminde değişikliğe gidilmiştir. Birinci boyut *farkındalık*, ikinci boyut *bağımlılık* ve ölçeğin toplamı ise medya ve televizyon *okuryazarlığı* olarak adlandırılmıştır. Bu yapı ve başlıklar doğrultusunda ulaşılan sonuçlara göre ölçeğin farkındalık boyutu 13 madden oluşmakta, Faktör yükleri 0.34 ile 0.79 arasında değişmekte ve tek başına toplam varyansın % 35.10'unu açıklamaktadır. İkinci boyut bağımlılık olarak kalmakta, 5 maddeden oluşmakta, faktör yükleri 0.60 ile 0.68 arasında değişmekte ve toplam varyansa % 19.40 katkı getirmektedir. İki boyut birlikte toplam varyansın % 55.5'ini açıklamaktadır. Cronbach alpha güvenirlilik katsayıları ise 2 boyut ve toplam için sırasıyla 0.84, 0.86 ve 0.90 olarak bulunmuştur.

Medya ve Televizyon Okuryazarlık Düzeyleri ölçeği, 5'li likert tipi bir ölçek olup, “hiç”: 1 puan, “az”: 2 puan, “orta”: 3 puan, “oldukça”: 4 puan ve “tamamen”: 5 puan şeklinde puanlanmıştır.

Veriler 2017-2018 eğitim öğretim yılında araştırmacılar tarafından toplanmıştır. Bununla birlikte uygulamalar sırasında okulda bulunan ve araştırmaya katılmaya istekli olan öğretmen adayları tercih

edilmiştir. Ölçeğin yüz yüze uygulanmış olması nedeniyle geri dönüş oranı yaklaşık % 98 olmuştur. Eksik ve yanlış dolduran % 0.2'lik kısım araştırmaya dâhil edilmemiştir. Verilerin analizinde aritmetik ortalama, standart sapma, t testi, ANOVA ve Scheffe testlerinden yararlanılmıştır. Farkların manidarlığı $\alpha=0.05$ düzeyinde test edilmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde araştırmanın alt amaçları doğrultusunda elde edilen bulgular sırasıyla tablolaştırılarak sunulmuştur.

1. Öğretmen Adaylarının Medya ve Televizyon Okuryazarlık Düzeyleri

Öğretmen adaylarının medya ve televizyon okuryazarlık puanlarına ilişkin betimsel istatistik sonuçları Tablo 1' de verilmiştir.

Tablo 1. Öğretmen Adaylarının Medya ve Televizyon Okuryazarlık Puanlarına İlişkin Betimsel İstatistik Sonuçları

Ölçek Boyutları	N	Min.	Max.	$\bar{x}$	ss
Farkındalık	672	1.00	4.23	4.16	0.53
Bağımlılık	672	1.00	5.00	1.87	0.91
Genel Okur Yazarlık	672	1.17	4.28	4.15	0.42
Hiç (1) 1.00-1.80					
Az (2) 1.81-2.60					
Orta (3) 2.61-3.40					
Oldukça (4) 3.41-4.20					
Tamamen (5) 4.21-5.00					

Tablo 1 incelendiğinde öğretmen adaylarının farkındalık puan ortalamalarının ($\bar{x} = 4.16$) *oldukça yüksek*, bağımlılık puan ortalamalarının ($\bar{x} = 1.87$) ise *az* bağımlı olduğu görülmektedir. Her iki boyutun toplamından oluşan, dönüştürülmüş genel okuryazarlık puanları incelendiğinde ise, öğretmen adaylarının medya ve televizyon okuryazarlık düzeylerine ilişkin genel ortalama puanlarının 4.15 olduğu ve oldukça yüksek (4) seçeneğini ifade ettiği gözlenmektedir. Öğretmen adaylarının hem farkındalık düzeylerinin yüksek, hem de bağımlılık düzeylerinin düşük olması, doğal olarak onların genel medya ve televizyon okuryazarlık düzeylerini oldukça yüksek bir düzeye taşımıştır. Bu durum öğretmen adaylarının bilinçli/iyi bir medya okuyarları oldukları şeklinde yorumlanabilir.

2. Öğretmenlik Program Türü açısından Öğretmen Adaylarının Medya ve Televizyon Okuryazarlık Düzeyleri

Öğretmen adaylarının medya ve televizyon okuryazarlık puanlarının program türü değişkeni açısından karşılaştırılmasına ilişkin bağımsız t-testi sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Öğretmenlik Programı Açısından Medya ve Televizyon Okuryazarlık Puanlarının Karşılaştırılmasına İlişkin Bağımsız t- Testi Sonuçları

Ölçek Boyutları	Program Türü	N	$\bar{x}$	ss	t	p
Farkındalık	Lisans	220	4.01	0.56	4.953	0.001
	Formasyon	452	4.23	0.50		
Bağımlılık	Lisans	220	2.09	0.86	4.255	0.001
	Formasyon	452	1.77	0.91		
Genel Okuryazarlık	Lisans	220	3.96	0.39	3.057	0.001
	Formasyon	452	4.23	0.43		

P < 0.05

Tablo 2’de de görüldüğü gibi program türü değişkenine göre öğretmen adaylarının medya ve televizyon okuryazarlık puanları arasında farklılıklar gözlenmektedir. Lisans programında yer alan öğretmen adaylarının medya ve televizyon farkındalık puan ortalamaları $\bar{x}$ = 4.01 iken pedagojik formasyon programına kayıtlı öğretmen adaylarının medya ve televizyon farkındalık puan ortalamaları $\bar{x}$ = 4.23’tür. *Bağımlılık* puanları açısından da yine *Lisans* programında yer alan öğretmen adaylarının medya ve televizyon bağımlılık puan ortalamaları $\bar{x}$ = 2.09 iken *Pedagojik Formasyon* programına kayıtlı öğretmen adaylarının *bağımlılık* puan ortalamaları $\bar{x}$ = 1.77’dir. *Genel okuryazarlık* puanları açısından ise *Lisans* öğrenimini devam ettiren öğretmen adaylarının puan ortalamaları $\bar{x}$ = 3.96, *Formasyon* $\bar{x}$ = 4.23 olarak bulunmuştur. Puan ortalamaları arasındaki bu farklılıkların anlamlı olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan bağımsız t-testi sonucuna göre, gözlenen farklılıklar hem *farkındalık*, hem *bağımlılık* hem de *okuryazarlık* puanları açısından manidar bulunmuştur. Yani pedagojik formasyon programına kayıtlı öğretmen adaylarının Lisans öğrenimine devam eden öğretmen adaylarına göre farkındalık düzeyleri daha yüksek, bağımlılık düzeyleri daha düşük ve medya/televizyon okuryazarlık düzeyleri ise daha yüksektir. Buna göre program türünün öğretmen adaylarının medya ve televizyon okuryazarlık düzeylerini etkilediği söylenebilir.

3. Cinsiyetlerine Göre Öğretmen Adaylarının Medya ve Televizyon Okuryazarlık Düzeyleri

Öğretmen adaylarının medya ve televizyon okuryazarlık puanlarının cinsiyet değişkenine göre karşılaştırılmasına ilişkin bağımsız t-testi sonuçları Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Cinsiyetlerine Göre Öğretmen Adaylarının Medya ve Televizyon Okuryazarlık Puanlarının Karşılaştırılmasına İlişkin Bağımsız t- Testi Sonuçları

Ölçek Boyutları	Cinsiyet	N	$\bar{x}$	ss	t	p
Farkındalık	Kadın	552	4.13	0.53	3.42	0.001
	Erkek	120	4.31	0.50		
Bağımlılık	Kadın	552	2.15	0.88	2.69	0.039
	Erkek	120	1.99	1.02		
Genel Okuryazarlık	Kadın	552	4.11	0.41	4.058	0.001
	Erkek	120	4.27	0.42		

P < 0.05

Tablo 3 incelendiğinde cinsiyet değişkenine göre öğretmen adaylarının medya ve televizyon farkındalık, bağımlılık ve okuryazarlık puanları açısından farklılıklar gözlenmektedir. Erkek öğretmen adaylarının medya ve televizyon okuryazarlık puan ortalamaları $\bar{x}$ = 4.31 iken kadın öğretmen adaylarının medya ve televizyon okuryazarlık puan ortalamaları $\bar{x}$ = 4.13’tir. Yine erkek öğretmen adaylarının medya ve televizyon bağımlılık puan ortalamaları $\bar{x}$ = 1.99 iken kadın öğretmen adaylarının medya ve televizyon bağımlılık puan ortalamaları $\bar{x}$ = 2.15 bulunmuştur. Son olarak erkek öğretmen adaylarının okuryazarlık puan ortalaması $\bar{x}$ = 4.27 iken, kadınların okuryazarlık puan ortalaması $\bar{x}$ = 4.11’dir. Yapılan t-testi sonucuna göre α = 0.05 düzeyinde erkek öğretmen adaylarının farkındalık düzeylerinin daha yüksek, medya bağımlılık düzeylerinin daha düşük ve sonuç olarak da genel medya-televizyon okuryazarlık düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Buna göre cinsiyet değişkeninin öğretmen adaylarının medya ve televizyon okuryazarlık düzeylerini etkilediği söylenebilir.

4. Başarılarına İlişkin Algılarına Göre Öğretmen Adaylarının Medya ve Televizyon Okuryazarlık Düzeyleri

Öğretmen adaylarının medya ve televizyon okuryazarlık düzeylerinin başarılarına ilişkin algıları açısından karşılaştırılmasına ilişkin bağımsız t-testi sonuçları Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Başarına İlişkin Algılarına Göre Öğretmen Adaylarının Medya ve Televizyon Okuryazarlık Puanlarının Karşılaştırılmasına İlişkin Bağımsız t- Testi Sonuçları

Ölçek Boyutları	Başarı Algısı	N	$\bar{x}$	ss	t	p
Farkındalık	Başarılı	568	4.22	0.52	2.002	0.046
	Kararsız ya da Başarısız	100	4.06	,0.6		
Bağımlılık	Başarılı	568	1.86	0.92	1.034	0.301
	Kararsız ya da Başarısız	100	1.96	0.82		
Genel Okuryazarlık	Başarılı	568	3.53	0.42	1.194	0.235
	Kararsız ya da Başarısız	100	3.48	0.42		

P > 0.05

Tablo 4'te de görüldüğü gibi başarı algısı değişkeni açısından öğretmen adaylarının medya ve televizyon farkındalık, bağımlılık ve okuryazarlık puanları arasında farklılıklar gözlenmektedir. Kendilerini daha başarılı olarak algılayanların, kararsız ya da başarısız algılayanlardan medya ve televizyon farkındalık düzeyleri daha yüksek, bağımlılık düzeyleri daha düşük ve genel okuyazarlık düzeyleri daha yüksektir. Bununla birlikte bu farklılıkların anlamlı olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan bağımsız t-testi sonucuna göre, gözlenen farklılar yalnızca medya ve televizyon *farkındalık* düzeyleri açısından anlamlı bulunmuştur. Kendilerini başarılı olarak algılayanların medya ve televizyon farkındalık puan ortalamaları $\bar{x} = 4.22$ iken başarısız algılayanların medya ve televizyon okuryazarlık puan ortalamaları $\bar{x} = 4.06$ 'dır. *Bağımlılık ve okuryazarlık* puanları açısından ise manidar bir fark yoktur.

5. Üniversiteye Giriş Puan Türlerine Göre Öğretmen Adaylarının Medya ve Televizyon Okuryazarlık Düzeyleri

Öğretmen adaylarının medya ve televizyon okuryazarlık düzeylerinin üniversiteye giriş puan türleri açısından karşılaştırılmasına ilişkin tek-yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Üniversiteye Giriş Puan Türlerine Göre Öğretmen Adaylarının Medya ve Televizyon Okuryazarlık Puanlarının Karşılaştırılmasına İlişkin Tek-Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Ölçek Boyutları	Giriş Puan Türü	N	$\bar{x}$	ss	F	p	Fark
Farkındalık	Sayısal	162	4.08	0.52	10.459	0.001	Dil-Say
	Sözel	234	4.11	0.53			Dil-Söz
	Eşit Ağırlık	202	4.15	0.52			Dil-EA
	Dil	44	4.43	0.49			Yet-Say
	Yetenek	30	4.63	0.27			Yet-Söz
Bağımlılık	Sayısal	162	1.87	0.89	3.293	0.011	Yet-EA
	Sözel	234	1.99	0.89			Dil-Say
	Eşit ağırlık	202	1.79	0.87			Dil-Söz
	Dil	44	1.53	0.59			Dil-EA
	Yetenek	30	2.07	1.03			Dil-Yet
Genel Okuryazarlık	Sayısal	162	4.10	0.39	8.099	0.001	Dil-Say
	Sözel	234	4.18	0.41			Dil-Söz
	Eşit ağırlık	202	4.12	0.44			Dil-EA
	Dil	44	4.45	0.33			Yet-Say
	Yetenek	30	4.28	0.47			Yet-Söz
							Yet-EA

P < 0.05

Tablo 5'te yer alan öğretmen adaylarının üniversiteye giriş puan türleri açısından medya ve televizyon okuryazarlık puanları incelendiğinde hem farkındalık, hem bağımlılık hem de genel okuryazarlık puanları açısından farklılıklar gözlenmektedir. Bu farklılıkların anlamlı olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan tek-yönlü varyans analizi ve farklılıkların kaynağını belirlemek amacıyla yapılan scheffe testi sonuçlarına göre bu farklılıklar manidardır. Üniversiteye *dil* ve *yetenek* puanıyla girenler sayısal, sözel ve eşit ağırlık puanlarıyla girenlerle oranla hem televizyon/medya farkındalığı hem de genel okuryazarlık açısından daha üst düzeydedirler. Bununla birlikte *medya ve televizyon bağımlılığı* hususunda ise yalnızca dil puanıyla girenler, diğerlerine oranla daha az bağımlılık göstermektedirler.

6. Yaşanılan Yer Açısından Öğretmen Adaylarının Medya ve Televizyon Okuryazarlık Düzeyleri

Öğretmen adaylarının medya ve televizyon okuryazarlık düzeylerinin yaşadıkları yerleşim birimleri açısından karşılaştırılmasına ilişkin bağımsız t-testi sonuçları Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Yaşadıkları Yerler Açısından Öğretmen Adaylarının Medya ve Televizyon Okuryazarlık Puanlarının Karşılaştırılmasına İlişkin Bağımsız t- Testi Sonuçları

Ölçek Boyutları	Yaşanılan Yer	N	$\bar{x}$	ss	t	p
Farkındalık	Büyük Şehir	556	4.21	0.52	2.002	0.046
	Diğer	116	4.06	0.56		
Bağımlılık	Büyük Şehir	556	1.96	0.92	1.034	0.301
	Diğer	116	2.10	0.82		
Genel Okuryazarlık	Büyük Şehir	556	4.20	0.42	1.194	0.235
	Diğer	116	4.12	0.42		

P > 0.05

Tablo 6’da da görüldüğü gibi yaşanılan yer değişkeni açısından öğretmen adaylarının medya/televizyon farkındalık, bağımlılık ve okuryazarlık puanları arasında farklılıklar gözlenmektedir. Büyük şehirlerde yaşayanların, nispeten daha küçük şehir/ilçe ya da köylerde yaşayanlardan medya ve televizyon farkındalık düzeyleri daha yüksek, bağımlılık düzeyleri daha düşük ve genel okuryazarlık düzeyleri daha yüksek görünmektedir. Bununla birlikte gözlenen bu farklılıkların anlamlı olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan bağımsız t-testi sonucuna göre, yalnızca medya-televizyon *farkındalık* düzeyleri açısından, büyük şehirde yaşayanların lehine anlamlı fark bulunmuştur. Büyük şehirlerde yaşayanların medya ve televizyon farkındalık puan ortalamaları $\bar{x} = 4.21$ iken diğer küçük birimlerde yaşayanların medya ve televizyon okuryazarlık puan ortalamaları $\bar{x} = 4.06$ ’dır. *Bağımlılık* ve *okuryazarlık* puanları açısından ise manidar bir fark yoktur.

7. Kaldıkları Yer Açısından Öğretmen Adaylarının Medya ve Televizyon Okuryazarlık Düzeyleri

Öğretmen adaylarının medya ve televizyon okuryazarlık düzeylerinin kaldıkları yerler açısından karşılaştırılmasına ilişkin tek-yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Kaldıkları Yerlere Göre Öğretmen Adaylarının Medya ve Televizyon Okuryazarlık Puanlarının Karşılaştırılmasına İlişkin Tek-Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Ölçek Boyutları	Kaldıkları Yer	N	$\bar{x}$	ss	F	p	Fark
Farkındalık	Öğrenci evinde	38	4.23	0.46	3.331	0.010	ÖE-DY ÖE-ÖY AB-DY AB-ÖY AB-DĞ
	Devlet yurdunda	54	4.01	0.44			
	Özel yurttta	44	3.97	0.72			
	Ailesiyle birlikte	468	4.33	0.50			
	Diğer	68	4.10	0.60			
Bağımlılık	Öğrenci evinde	38	2.24	0.56	4.220	0.001	ÖY-DY ÖY-DĞ AB-DĞ AB-DY ÖE-DĞ ÖE-DY
	Devlet yurdunda	54	2.04	0.97			
	Özel yurttta	44	2.27	0.91			
	Ailesiyle birlikte	468	2.35	0.90			
	Diğer	68	1.87	0.97			
Genel Okuryazarlık	Öğrenci evinde	38	4.01	0.34	4.755	0.001	ÖE-DĞ ÖE-ÖY AB-DĞ AB-DY
	Devlet yurdunda	54	3.97	0.36			
	Özel yurttta	44	3.61	0.47			
	Ailesiyle birlikte	468	4.03	0.43			
	Diğer	68	3.55	0.43			

P < 0.05

Tablo 7 incelendiğinde farklı yerlerde kalan/yaşayan öğretmen adaylarının medya ve televizyon okuryazarlık düzeylerinin de farklılıklar gösterdiği anlaşılmaktadır. Kaldıkları yerler açısından öğretmen

adaylarının hem farkındalık, hem bağımlılık hem de genel okuryazarlık puanları manidar düzeyde farklıdır. Öğrenci evinde ve ailesiyle birlikte kalanların, yurt ve diğer yerlerde kalanlardan medya farkındalık ve genel okuryazarlık düzeyleri daha yüksektir. Bununla birlikte medya bağımlılık düzeyleri açısından ise diğer kategorisinde yer alanlar daha üst düzeydedir. Yani bu grupta yer alanların medya bağımlılığı daha azdır. Öğretmen adaylarının kaldıkları yere göre genel okuryazarlık düzeyinde ise, ailesiyle birlikte ve öğrenci evinde kalanların yurt ortamında ve diğer grupta yer alan öğretmen adaylarından daha üst düzeyde oldukları söylenebilir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırmada ulaşılan ilk sonuç, öğretmen adaylarının medya ve televizyon farkındalık düzeylerinin yüksek, bağımlılık düzeylerinin düşük ve genel olarak medya televizyon okuryazarlık düzeylerinin ise oldukça yüksek olduğu yönündedir. Bu sonuç öğretmen adayları için idealize edilebilecek bir sonuçtur. Çünkü iyi bir öğretmenin, iyi bir medya ve televizyon okuryazarı olması, iyi bir medya ve televizyon okuryazarının da farkındalığının yüksek, bağımlılığın düşük olması gerekmektedir. Bu sonuç öğretmen adaylarının, olumlu ya da olumsuz her türlü televizyon ve medya mesajlarına eleştirel yaklaşabildiklerini ve bu mesajları doğru algılama, çözümleyebilme ile değerlendirme konusunda istenilen yetkinlikte olduklarını ve tüketici olarak bilinçli olduklarını göstermektedir. Elde edilen bu sonuç, son yıllarda öğretmen adayları üzerinde yürütülen diğer çalışmaların sonuçlarıyla da (Aslan ve Tuncel-Basel, 2017: 1361; Aybek, 2016: 266; Çepni, Palaz ve Ablak, 2015: 440; Uslu, Yazıcı ve Çetin, 2016: 776) benzerlik göstermektedir. Bu doğrultuda, son yıllarda medya ve televizyon okuryazarlığıyla ilgili formal ve informal eğitimlerin etkisinin olumlu yönde olduğu ve bu konuda daha duyarlı ve bilinçli bir toplum olma yolunda ilerlemeye devam edildiği söylenebilir.

Araştırmadan elde edilen ikinci sonuç eğitim fakültesinde öğrenim gören lisans öğretmen adaylarının, lisans öğrencisi ya da mezun öğrencilerden oluşan pedagojik formasyon programında öğrenim görüyor olmalarının medya ve televizyon okuryazarlık düzeylerini farklılaştırdığı sonucudur. Literatür incelendiğinde bu sonucu doğrudan destekleyen araştırma bulguları olmamakla birlikte, elde edilen bu sonucun öğretmen adaylarının yaşlarıyla ilişkili olduğu söylenebilir. Çünkü yüksek öğrenim görmüş olmak, zihinsel gelişim, artan deneyimler ve benzeri diğer değişkenler medya ve televizyon bağımlılığını azaltma, okuryazarlığı da yükseltme yönünde etkileyebilmektedir (Yeşil ve Kormaz, 2008: 68). Dolayısıyla yaş, deneyim ve olgunlaşmanın da getirmiş olduğu katkılar nedeniyle pedagojik formasyonda kayıtlı öğretmen adaylarının, lisansta öğrenim görenlerden biraz daha farkındalık düzeylerinin yüksek, medya bağımlılık düzeylerinin daha düşük ve okur-yazarlık düzeylerinin daha yüksek olması doğal bir sonuç olarak nitelendirilebilir. Nitekim literatürde medya okuryazarlığını sınıf değişkeni açısından ele alan çalışmalarda, sınıf düzeyi arttıkça medya okuryazarlık düzeyi aritmetik ortalama puanın da arttığı gözlenmektedir (Çepni ve dğr., 2015: 441; Güven, 2014: 796; Karaman, 2016: 344; Som ve Kurt; 2012: 112; Yeşil ve Korkmaz, 2008: 68).

Araştırmadan elde edilen üçüncü sonuca göre, cinsiyet değişkeni öğretmen adaylarının medya okuryazarlık düzeylerini etkilemektedir. Kadın öğretmen adaylarının erkek öğretmen adaylarına göre hem medya farkındalık düzeyleri daha düşük, hem de medya bağımlılığı daha yüksektir. Yani erkek öğretmen adaylarının medya ve televizyon okuryazarlık düzeyleri kadınlardan daha yüksektir. Öğretmen adaylarının medya okuryazarlığını ele alan çalışmalar incelendiğinde cinsiyet değişkeniyle ilgili farklı sonuçlar göze çarpmaktadır. Bu çalışmalardan bazılarında, cinsiyet değişkeninin medya okuryazarlık düzeyini etkilemediği (Çepni ve dğr., 2015: 439; Som ve Kurt, 2012:111; Yeşil ve Korkmaz, 2008: 68), bazılarında da etkili olduğu gözlenmektedir. Örneğin Aslan ve Tuncel-Basel (2017: 1361) araştırmasında kadın öğretmen adaylarının, erkeklerden daha iyi bir medya okuryazarı olduğu, Karaman (2016: 344) ve Uslu ve diğerleri (2016: 771) ise erkek öğretmen adaylarının kadınlardan daha iyi medya okuryazarı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu doğrultuda literatürde yer alan bazı çalışmaların, cinsiyetle ilgili elde edilen bu sonucu desteklediği söylenebilir.

Araştırmadan elde edilen dördüncü sonuca göre, öğretmen adaylarının başarı algıları ya da bir diğer ifadeyle kendilerine yönelik başarı inançları, medya ve televizyon okuryazarlık düzeylerini kısmen etkilemektedir. Kendilerini başarılı algılayanların farkındalık düzeyleri, başarılarından emin olmayanlardan daha yüksek bulunmuştur. Medya bağımlılığı boyutu ve toplam medya ve televizyon

okuryazarlığı bağlamında ise kendilerini başarılı algılayanlar ile başarılarından emin olmayanlar arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Aslında başarı algısının ya da akademik başarının dünyayı anlamada, algılamada, tanımada daha fazla etki etmesi beklenir bir durumdur. Ancak bu araştırmada öğretmen adaylarının medya okuryazarlık düzeyleri üzerinde başarı algısı değişkeninin, beklenen kadar olmasa da kısmen etkili olduğu görülmektedir. Elde edilen bu sonuçta, eğitim sisteminin bireylerin daha çok bilişsel yönünü geliştirmeye yönelik olmasının ve öğretmen adaylarının başarı algısındaki göreceliğin etkisi olduğu düşünülmektedir.

Araştırmadan elde edilen beşinci sonuç, öğretmen adaylarının üniversiteye giriş puan türlerinin medya ve televizyon okuryazarlık düzeylerini etkilediği sonucudur. Dil ve yetenek puanıyla üniversiteye giren öğretmen adayları, sayısal, sözel ve eşit ağırlıkla girenlerden daha üst düzeyde medya ve televizyon farkındalığına ve okuryazarlığına sahiptirler. Medya ve televizyon bağımlılığı açısından ise, dil puanıyla girenlerin diğerlerinden daha az bağımlı olduğu görülmektedir. Literatürdeki benzer çalışmalarda, üniversiteye giriş puan türü değişkeninden ziyade, öğretmen adaylarının öğrenim gördükleri programların değişkeni olarak alındığı görülmektedir. Karaman (2016: 340), sözel puanla üniversiteye yerleştirilen Sosyal Bilgiler ve Türkçe öğretmenliği bölümlerindeki öğrencilerin Matematik, Fen Bilgisi ve Sınıf öğretmenliğinden daha yüksek medya okuryazarlığına sahip olduklarını; Yeşil ve Korkmaz (2008: 68), bağımlılık düzeyinde anlamlı fark bulunmamasıyla birlikte, sayısal ve eşit ağırlıklı puanla yerleştirilen Fen Bilgisi ve Sınıf öğretmenliği bölümü öğrencilerinin Sosyal Bilgiler öğretmenliği bölümündekilerden daha iyi medya okuryazarı olduklarını belirlemiştir. Aslan ve Tuncer-Basel (2016: 1362) ve Karataş (2008: 51) ise Türkçe, Sosyal Bilgiler ve Sınıf öğretmenliği bölümlerindeki öğretmen adaylarıyla yürüttükleri çalışmalarında, bölümler arasında fark olmadığını tespit etmişlerdir. Bu araştırmada sayısal sözel ve eşit ağırlıklı puanlarla yerleşenler arasında fark olmaması dikkate alındığında elde edilen sonucun, Aslan ve Tuncer-Basel ile Karataş'ın araştırma sonuçlarıyla kısmen örtüştüğü söylenebilir.

Araştırmadan elde edilen altıncı sonuca göre, öğretmen adaylarının yaşadıkları şehir, medya ve televizyon okuryazarlık düzeylerini kısmen etkilemektedir. Büyükşehirde yaşayanların, medya ve televizyon farkındalık düzeyleri küçük şehirlerde ve kırsalda yaşayanlardan daha yüksektir. Bununla birlikte medya ve televizyon bağımlılığı ve okuryazarlık düzeyi açısından yaşanan yerin büyükşehir, şehir, köy ya da kasaba olmasının herhangi bir etkisi yoktur. Gerçekte büyük şehirlerde yaşamın; daha dikkatli olmayı, daha farkında olmayı, dünyayı daha bilinçli algılamayı gerektirdiği ve deneyimlerin çeşitliliği göz önüne alındığında medya ve televizyon farkındalığının büyükşehirde yaşayanlar için daha yüksek olması beklenen bir sonuçtur. Öte yandan medya ve televizyon okuryazarlığı ve bağımlılık konusunda öğretmen adaylarının yaşadığı yerin fark etmeme nedeni, her ne kadar bu öğretmen adayları öğretmenlik programı doğrultusunda medya okuryazarlığına yönelik bir ders almamış olsalar da gerek aldıkları formal olmayan eğitimlerden gerek, kendi kişisel gelişimleri konusundaki duyarlılıklarından ve gerekse kendi öz denetimlerinin yüksek olmasından kaynaklanabilir. Aynı zamanda öğretmen adaylarının büyük bir şehirde, üniversitede eğitimi almalarının böylece, büyük şehir kültürüne adapte olmalarının da etkili olduğu söylenebilir.

Araştırmadan elde edilen son sonuç ise öğretmen adaylarının kaldıkları diğer bir ifadeyle barındıkları yerin medya ve televizyon okuryazarlık düzeylerini farklılaştırdığı sonucudur. Kaldıkları yerler açısından öğretmen adaylarının hem farkındalık, hem bağımlılık hem de genel okuryazarlık düzeyleri etkilenmektedir. *Öğrenci evinde ve ailesiyle birlikte kalanlar, yurt ve diğer* kategorisinde yer alanlardan daha yüksek farkındalık ve genel okuryazarlık düzeyine sahiptir. Bununla birlikte medya bağımlılık düzeyleri açısından ise *diğer* kategorisinde yer alanların bağımlılık düzeyi daha yüksektir. Bu kategoride yer alanlar (veri toplama ölçeğinde belirttikleri üzere), çoğunluğu kendi evinde tek başına, bir kısmı da herhangi bir akrabasının yanında yaşamaktadır. Bu yüzden bu kişilerin sorumluluklarının yurt ve ev ortamında yaşayanlara göre fazla olması, kendi sorumluluklarını kendilerinin taşıması nedenleriyle medya hususunda da daha bilinçli, daha kontrollü ve olan bitenin daha çok farkında olma davranışlarını sergiledikleri söylenebilir. Öte yandan literatür incelendiğinde medya ve televizyon okuryazarlığını, yaşanan yer değişkeni açısından ele alan yeterli araştırma olmadığı da gözlenmektedir. Uslu ve diğerleri (2016:770)'nin yaptığı araştırma sonucuna göre yaşanan yerin medya okuryazarlığına etkisi olmadığı bulunmuştur. Bu sonuç her ne kadar bu araştırma sonucuyla örtüşmese de, medyaya ulaşım, ayrılması gereken zaman, maddi imkânlar, sorumluluk yükü vb. birçok faktör öğretmen adaylarının kaldıkları

yerle birlikte dolaylı ilişki oluşturabilir. Bu yüzden incelenmeyen farklı değişkenlerin de etkisiyle öğretmen adaylarının kaldıkları/barındıkları yerlerin onların medya ve televizyon okuryazarlık düzeylerini etkilediği, farklılaştırdığı söylenebilir.

Araştırmada elde edilen tüm bu sonuçlar doğrultusunda şunlar önerilebilir:

1. Yapılacak diğer araştırmalarda öğretmen ve öğretmen adaylarının medya bağımlılığını daha geniş bir şekilde ele alan ya da sadece internet, sosyal medya, televizyon, dijital oyun, akıllı telefon vb. bağımlılığın odaklanan, medya kullanım amaçlarını, farkındalıklarını, rol model olma düzeylerini vb. belirleyici nitel ve nicel çalışmalar yapılabilir.
2. Cinsiyetten kaynaklanan medya ve televizyon okuryazarlığıyla ilgili eksiklikler belirlenerek bunların iyileştirilmesine yönelik eğitsel çalışmalar yapılabilir.

Bilgilendirme / Acknowledgement: Bu çalışma 9-11 Nisan 2018 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenen 1st International Congress on New Horizons in Education and Social Science (ICES-2018) adlı sempozyumda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

Ak, M. (2013) *Televizyon yayıncılığındaki gelişmeler ve etkileşimli televizyon yayıncılığı*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.

Aslan, N. ve Tuncer-Basel A. (2017) Öğrencilerinin medya okur-yazarlık düzeyleri (İzmir örnekleme). *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(4), 1353-1372.

Aybek, B. (2016). The relationship between prospective teachers' media and television literacy and their critical thinking dispositions. *Eurasian Journal of Educational Research*, 63, 261-278.

Büyükbaykal, G. (2011)Televizyonun çocuklar üzerindeki etkileri. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 28, 31-44.

Carlsson, U. (2006). *Regulation, Awareness, Empowerment: Young People and Harmful Media*

Content in the Digital Age. <http://www.biomedsearch.com/article/Carlsson-Ulla-Ed-Regulation-Awareness/200253040.html> (05.02.2018 tarihinde erişildi).

Çeliköz, N. (2004). Yeni program geliştirme anlayışına dayalı olarak geliştirilen bir program tasarımının öğrenci başarısına etkisi, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 24 (1).

Çepni, O., Palaz, T. Ablak, S., (2015). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının medya ve televizyon okuryazarlık düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Turkish Studies*, 10(11), 431-446.

Edles, D. L. (2006) *Uygulamalı Kültürel Sosyoloji*. Cumhuriyet Atay (Çeviren), İstanbul: Babil Yayınları.

Erdoğan, S. (2010) Erken çocukluk döneminde televizyonun sosyal gelişime ve değerler eğitimine etkisi. *International Conference on New Trends in Education and Their Implications*, ss:764-767. 11-13 November, 2010 Antalya-Turkey. <http://www.iconte.org/FileUpload/ks59689/File/168.pdf> (12.02. 2018 tarihinde erişildi).

Erişen, Y., Çeliköz, N., Kapıcıoğlu, M. O. Akyol C, Atas S. (2009). The needs for professional development of academic staff at vocational education faculties in turkey. *Procedia-Social and Behavioral Sciences* 1 (1). 1431-1436.

Ertekin, B.A. (2015) Uluslararası radyo ve televizyon yayıncılığı açısından Deutsche Welle (DW)'nin kamu diplomasisindeki yeri ve önemi. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7). <http://acikerisim.nku.edu.tr:8080/xmlui/handle/20.500.11776/1699> (10.02.2018 tarihinde erişildi)

European Commission (2007) *A European approach to media literacy in the digital environment*. http://ec.europa.eu/commission/index_en (10.02.2018 tarihinde erişildi).

Güven, İ. (2014). Fen ve teknoloji öğretmen adaylarının bilgi okuryazarlığı ve medya okuryazarlığı düzeylerinin incelenmesi. *Turkish Studies*, 9(2), 787- 800.

Hobbs, R. (2007) *Approaches to Instruction and Teacher Education in Media Literacy*. <http://unesdoc.unesco.org/images/0016/001611/161133e.pdf> (06.02.2018) tarihinde erişildi).

İnal, K. (2011). *Çocuklar niçin medya okuryazarı olmalı?, Çocuk hakları ve medya*. (Haz: Mustafa Ruhi Şirin), Çocuk Vakfı Yayınları: İstanbul.

Jolls, T. and Thoman, E. (2008) *Literacy for the 21st Century: An Overview & Orientation Guide to Media Literacy Education*. Center for Media Literacy. http://www.medialit.org/sites/default/files/01_MLKOrientation.pdf (08.02.2018) tarihinde erişildi

Karaman, M. K. (2016) Öğretmen adaylarının medya okuryazarlık düzeyleri ve eleştirel düşünme eğilimleri üzerine bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 326-350.

Karataş, A. (2008) *Öğretmen adaylarının medya okuryazarlık düzeyleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Afyonkarahisar.

Kirkorian, H.L., Wartella, E.A. and Anderson, D.R. (2008) Media and young children's learning, the future of children: children and electronic media. *Princeton Brookings*, 18(1), 39-61

Koltay, T. (2011) The media and the literacies: media literacy, information literacy, digital literacy. *Media Culture & Society*, (33) 2, 211-221.

Korkmaz, Ö. ve Yeşil, R. (2011). Medya ve televizyon okuryazarlık düzeyleri ölçeği. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(2), 110-126

Lemmens, J. S., Valkenburg, P. M. and Peter, J. (2011) The effects of pathological gaming on aggressive behavior. *Journal of Youth Adolescence*, 40,38-47.

Livingstone, S. (2004) Media literacy and the challenge of new information and communication technologies. *Communication Review*, 7(1), 3-14.

Pantic, I. (2014) Online social networking and mental health. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 17(10), 652-657.

RTÜK (2013) *Televizyon izleme eğilimleri araştırması – 2012*. Kamuoyu, Yayın Araştırmaları ve Ölçme Dairesi Başkanlığı. <https://bianet.org/system/uploads/1/files/attachments/000/000/854/original/TV>. (10.02.2018 tarihinde erişildi)

RTÜK (2016) *Türkiye İstatistik Kurumu, Basın Odası Haberleri*, 31 Mayıs 2016. Sayı: 66 / 2016. http://www.tuik.gov.tr/basinOdasi/haberler/2016_66_20160531.pdf (10.02.2018 tarihinde erişildi).

Som, S. ve Kurt, A. A. (2012). Bilgisayar ve öğretim teknolojileri eğitimi bölümü öğrencilerinin medya okuryazarlık düzeyleri. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 2 (1), 104-119.

Solmaz, B. ve Yılmaz, R. A. (2012) Medya okuryazarlığı araştırması ve Selçuk Üniversitesi'nde bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 7(3), 55-61.

Şahin, Ç. ve Tüzel, S. (2011) Medya dünyasının gerçek dünyayı yansıtma düzeyinin öğretmen adaylarının görüşleri doğrultusunda belirlenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 36(159), 127-140.

(TUİK, 2015) *Zaman Kullanım Araştırması 2014-2015*. Türkiye İstatistik Kurumu. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18627> (10.02.2018 tarihinde erişildi)

Türkoğlu, H. S. (2017) Çocukların televizyon izleme davranışlarında medya okuryazarlığı dersinin etkisi üzerine bir alan araştırması. *İNİF E-Dergi*, 2(1), 27-46.

Uslu, S., Yazıcı, K. ve Çetin, M. (2016) Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının medya okuryazarlık düzeyleri . *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(23), 756-778.

Uysal, M., (2006). Medya ve şiddet. *Toplumsal Bir Sorun Olarak Şiddet Sempozyumu*. 20-21 Mayıs Ankara: 121-129.

Valkenburg, P. M. and Peter, J. (2011) Online communication among adolescents: An integrated model of its attraction, opportunities and risks. *Journal of Adolescent Health*, 48(2), 121-127.

Yapıcı, Ş. (2006) Bir eğitim aracı olarak televizyon ve etkileri. *Eğitim, Bilim ve Düşünce Dergisi*, 6(2). <http://www.universite-toplum.org/text.php3?id=272> (10.02.2018 tarihinde erişildi).

Yeşil, R., Korkmaz, R. (2008). Öğretmen adaylarının televizyon bağımlılıkları, okuryazarlık düzeyleri ve eğitselliğine ilişkin düşünceleri. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26, 55 - 72.

KÜLTÜR VE KÜLTÜR BOYUTLARININ İNOVASYON KAPASİTELERİ ÜZERİNE ETKİLERİ**Dr. Güven PADO¹**
Lale TEZCAN²**Özet**

Çalışmanın amacı, son yıllarda rekabet üstünlüğünün en önemli kaynaklarından biri olarak görülen inovasyon ile kültür arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaçla kültür, inovasyon ve Hofstede kültür boyutları kavramları tanımlanmış ve aralarındaki ilişki ortaya çıkarılmıştır. Ülkelerin kültürel yapılarının inovasyon yetkinlikleri üzerine etkilerinin olup olmadığı, literatürde uzun süredir incelenmektedir. Ülkelerin kültür boyutları üzerine en önemli literatür çalışması Hofstede tarafından yapılmıştır. Bu çalışma sonucuna göre ulusal kültür, inovasyonu etkilemektedir ve bir işletme, yeni bir ülkede faaliyette bulunacaksa, o ülkenin kültürünü analiz etmesi ve başka bir kültürde başarılı olmak için gerekli yapısal değişiklikleri gerçekleştirilmesi çok önemlidir. Bu amaçla kültür, inovasyon kavramları tanımlanmış ve aralarındaki ilişki ortaya çıkarılmıştır. Araştırma sonuçları kültürün ve Hofstede kültür alt boyutlarının yeniliği üzerinde önemli ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Hofstede kültür boyutu, İnovasyon, İnovasyon kültürü, Kültür, Kültür alt boyutu

THE IMPACT OF CULTURE AND CULTURE DIMENSIONS ON INNOVATION CAPACITIES**Abstract**

The aim of the study investigates the relationship between innovation and culture, which is seen as one of the most important sources of competitive advantage in recent years. For this target, culture, innovation and Hofstede culture dimensionse, concepts are defined and the relationships between them are revealed. Whether the cultural structure of countries have an impact on the level of innovative competencies has been analyzed in literature. The most important literature study on the cultural dimensions of the countries was made by Hofstede. As a result of this work, national culture influences innovation, and if an enterprise is in a new country it is very important that it analyze the culture and make structural changes to succeed in another culture. The results of the research showed that cultural and Hofstede cultural subdimensions had significant influence on innovation.. In the end of the study, the data were interpreted and possible benefits for the literature and practitioners were discussed.

Keywords: Hofstede culture dimension, Innovation, Innovation culture, Culture, Culture dimension

Özgün Araştırma / Original Article

¹ Sorumlu yazar/Corresponding Author, İstanbul Teknik Üniversitesi, TÜRKİYE, padoguv@itu.edu.tr,

ORCID ID: 0000-0002-8461-3255

² laletezcan@dati.com.tr, ORCID ID: 0000-0002-9280-8618

1. GİRİŞ

İşletmeler toplumların ve devletlerin ekonomik refah ve kalkınma sürecindeki asli taşıyıcı unsurlardır. Toplumların yaşam kalitesindeki standartlar, sahip oldukları kamusal veya özel işletmelerin üretim pazarladığı ürün ve hizmetlerden sağlamış oldukları gelir ile doğru orantılıdır. Gelişmiş ülkelerin toplumsal ve bireysel yaşam standardının kalitesi, sahip oldukları büyük global ölçekli işletmeler ile yakından ilişkilidir. İşletmeleri; toplumların ve devletlerin büyüme, gelişme, siyasi ve ekonomik rekabet süreci içerisindeki açık ve gizli stratejileri ile en güçlü aktörleri olarak kabul etmek gerekir. Bu bakış, işletmelerin toplumsal refah için ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Buna karşın işletmelerin, günümüz rekabet şartlarında, günden güne daha fazla küreselleşen pazarlarda rekabet üstünlüğünü korumaları veya varlıklarını sürdürebilmeleri oldukça zorlaşmıştır. Sanayileşme hareketleri ile birlikte 1880'lerden sonra, işletme yönetiminin bilimsel nitelik kazanmaya başlaması ile işletme, yönetimindeki tüm süreçlerinde, yeni stratejik uygulamalarını, teknolojik altyapı, pazar, rakipler ve müşteri yapılarına göre sürekli canlı tutmak zorundadır. Bu süreç içerisinde işletmeler, sahip oldukları değer zincirindeki parametreleri etkin kullanmak ve rakiplerine göre daha inovatif ve rekabet gücü yüksek ürün/hizmetler üretmek zorundadır. Teknolojik yenilikler kadar işletme yönetim süreçlerindeki yeni yönetim yaklaşımlarının hız kesmeden devam etmesi de, işletmelerin başarısı üzerinde etkili olan farklı parametrelerin dikkate alınması gerektiğini göstermiştir. Bu yeni yaklaşımlar, işletmelerin sahip oldukları yetenek ve kaynakların, inovatif ürün/hizmet üretiminde tek başına yeterli olmadığını ortaya çıkarmıştır.

İşletmelerin yenilikçilik kabiliyetlerin üzerindeki temel belirleyici parametreleri tespit etmek önemli bir hal almıştır. Bu bağlamda son yıllarda araştırmacıların yoğunlaştığı konulardan birisi toplumların sahip olduğu kültürün, toplumsal bazda hangi özelliklere sahip olduğu ve bu özelliklerin toplumların inovasyon üretiminde nasıl bir etkiye sahip olduklarıdır. İşletmeler, buldukları toplumların yapısal özelliklerini yani kültürlerindeki izleri taşırlar, bu konuda işletmenin global veya yerel pazarda olmasının önemi yoktur. Örneğin Alman otomotiv firması Daimler AG ile Japon otomotiv firması Toyota karşılaştırıldığında, her iki firmanın da aynı sektörde ve global pazarda bulunmalarına rağmen, yönetim süreçlerinde sahip oldukları toplumsal kültürün önemli etkileri ve farklılıkları görülmektedir. Routamaa ve Hautala' a göre (2008), işletmeler yabancı bir ülkeye yatırım yapacağı zaman, o ülkenin farklı kültürel yapısını bilmek ve anlamak zorundadır.³ Bu sebeple toplumların kültürel yapılarını anlama ve nasıl bir davranış gösterdiklerini belirleme konusunda çalışmalar hız kesmeden devam etmektedir. İşletmeler, kendilerine rekabet üstünlüğü sağlayacak ürün/hizmetler ile yaşam süreçlerini devam ettirmektedir. Bununla birlikte pazarın dinamik değişim özelliği sonucu, rekabet üstünlüğü, yeni ürün/hizmet üretmek için yeterli gelmemeye başlamıştır. İşletmeler artık aynı sektörde ve pazarda birbirine benzer ürün/hizmet üretmek yerine, inovatif ürünler ile rekabet üstünlüğü sağlamak yönünde önemli bir paradigma değişimi içerisindedir.

Toplumların ve işletmelerin inovatif ürün/hizmet üretiminde, sadece finansal kaynaklarının veya sahip oldukları teknolojik alt yapının yeterli olmadığı, bunun dışında, çalışanların davranışlarındaki gizli güç olan ülkelerin kültürel özelliklerinin, bireyler üzerinden işletmenin tüm süreçlerinde etkilerinin olduğu artık herkes tarafından kabul edilmektedir. Açık veya kapalı toplum kültürü olarak genel bir yaklaşım yerine, artık kültürü oluşturan temel dimensiyonlara kadar derin kültür analizleri yapılarak, toplumların kültür boyutları süreci içerisinde nasıl bir özellik gösterdikleri yönünde çalışmalar yapılmaktadır. Bu konudaki önemli çalışmalardan birisi Hollandalı sosyal psikolog Gerard Hendrik Hofstede tarafından ortaya konmuş olan ulusal ve kurumsal kültürler arası etkileşimlere yönelik yaklaşımlardır.

Hofstede'nin yapmış olduğu çalışmalar, ulusal ve bölgesel kültürel gruplaşmalar olduğunu ve bunların, toplumların ve işletmelerin davranışları üzerinde etkileri olduğunu göstermiştir.

³ Routamaa, V., Hautala, T. (2008). Understanding Cultural Differences The Values in a Cross-Cultural Context, International Review of Business Research Papers Vol. 4 pp. 129-137

2. TEORİK ÇERÇEVDE KÜLTÜR

Kültür, kavramsal olarak sosyal bilimler içerisinde çeşitli disiplinlerce ele alınmış bir kavramdır. Bu durum, çok geniş ve farklı *kültür tanımlamalarının* oluşmasına neden olmuştur. Bundan dolayı, kültür, tanımlanması zor bir kavram haline gelmiştir. 1952 yılında Amerikalı antropologlar Kroeber ve Kluckhohn, yapmış oldukları bir çalışmada, kültür kavramı üzerine 164 farklı tanım yapıldığını tespit etmişlerdir.⁴ Akademik çalışmalarda en sık atıf alan kültür tanımlamalarına örnek verilirse; Hofstede (1994), kültür; insanları, grupları veya bir grubun üyesini diğerlerinden kategorik bir şekilde ayırt eden düşüncenin programlanmış kolektif halidir⁵ derken, Tylor, kültürü, bilgileri, inançları, sanatı, hukuku, ahlaki değerleri, töreleri, bireylerin ve toplumun sahip olduğu tüm alışkanlıkların bütünü olarak tanımlar.⁶ Kroeber'e göre (1985), kültür; öğrenilmiş ve aktarılmış eylemler, alışkanlıklar, teknikler, fikirler, değerler ve motive eden davranışların tamamıdır.⁷ Kluckhohn'e göre (1951) kültür, toplumların kendine özgü yapılarını ortaya koyan, oluşturan ve diğer kuşaklara aktarılan semboller ile ifade edilen düşünce, duygu, davranış biçimleri ve özellikle onlara atfedilen değerlerin toplamıdır.⁸ Williams (1977), kültürü, insanların hayatlarındaki tüm sosyal, ekonomik ve politik alanlarda oluşmuş veya devam eden önemli olayların yansıması olarak tanımlar.⁹ Matsumoto'ya göre (1996) kültür; tutum, değer, davranış, inanç kümesinin bir nesilden diğer bir nesle aktarılmasıdır.¹⁰ İşletmeler buldukları ekosistemin bir üyesi olduklarına göre, buldukları toplumun temel davranışlarına sahip olmaları veya bunlardan çok güçlü oranda etkilenmeleri doğal bir durumdur. İşletmeleri canlı birer organizasyon yapan olgu, tüm faaliyetlerinin içinde bulunduğu toplumdaki bireyler; yani çalışanlardır. İşte bu bireyler, gerek kendi toplumlarının, gerekse kendilerine özgü olan bireysel/özgün kültürün karışımından oluşan bir işletme kültürünün temelini oluşturmaktadır.

Toplumlardaki sosyal ve ekonomik değişimler, bireyler üzerinde doğrudan etkili olmaktadır. Bu durumda, aslında toplumlardaki açık veya kapalı yenilik değişimleri, bireylerin üzerinden gerçekleşir demek yanlış olmaz. Bir toplumsal kültürdeki yenilikçilik isteği boyutu, o toplumun değişime karşı direnci ile ters orantılıdır. Eğer toplumsal kültür, yeniliğe ne kadar istekli olur ve bu yönde teşvik edici bir davranış içerisine girerse, o toplumdaki radikal boyuttaki inovasyonların sayısı ve değerleri de o derece yüksek olacaktır. Herskovitz (1964), kültürü, toplumları şekillendiren biyolojik bir özellik olmayan ve öğrenilen çevre olarak tanımlar.¹¹ Kültür; sosyal bir üründür ve doğuştan edinilmediği gibi kalıtsal da değildir ve bireylerin etkileşiminin sonucu ve öğrenilmiş davranışlar toplamıdır. Toplumların istedikleri zaman kendi kültürel yapılarına yeni kabiliyetler katabilmeleri, onların devamlı gelişmelerine imkân sunmaktadır. Gelişmiş ülkelerdeki kültürel yapının yeni öğrenimler ile devamlı gelişmesi, o toplumların daha üretken olmasına imkân vermektedir. Kültürün öğrenilmesi, yaşam boyu süren bir süreç olarak kabul edilebilir. Kültür oluşumu, öğrenme ve çevreyle etkileşim sürecinin sonucu ortaya çıkar ve bireyler arasında aktarılır. Ferraro'ya göre (2000), kültür; toplumun tüm bilgi birikiminin bir arada toplandığı sosyal bir hafızadır ve toplum içerisinde bir nesilden diğerine aktarılabilirliğine sahiptir.¹² Fukuyama'ya göre (2008), kültür; hükümetlerin politikalarını, kurumları ve işletmeleri etkiler.¹³ Bu özellik, kültürün yönlendirici gücünün olduğu gösterir. Lewis'e göre (1969) tüm kültürler teknolojik, sosyolojik ve ideolojik olmak üzere üç temel öğeden oluşmaktadır.¹⁴ Harris ve Moran'a göre (1996), kültür; toplumun bir arada yaşaması sonucunda, toplumu oluşturan bireylerin tüm davranışlarını belirleyen toplumdaki yazılmamış kural ve sorumlulukların oluşturduğu bütündür.¹⁵ Bu kurallar, toplumdaki tüm bireylerin davranışları üzerinde

⁴ Kroeber, A. L., Kluckhohn, C. (1952). Culture: A critical review of concepts and definitions. New York: Vintage books

⁵ Hofstede, G. (1991/1994). Cultures and Organizations: Software of the Mind. London: Harper Collins Business.

⁶ Avruch, K. (1998). Culture and Conflict Resolution. Washington DC: United States Institute of Peace Press.

⁷ Kroeber, A. L. (1985). A Roster of civilizations and culture. Westport: Greenwood Press.

⁸ Kluckhohn, C. (1951). The study of culture. The policy sciences. Stanford, CA: Stanford University Press.

⁹ Williams, R. (1977). Culture and Society: 1780-1950. Middlesex: Penguin Books.

¹⁰ Matsumoto, D. (1996). Culture and Psychology. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.

¹¹ Herskovitz, M. J. (1964). Cultural Dynamics. Augustin Publisher, New York.

¹² Ferraro, Gary P. (2002). The Cultural Dimension of International Business, 4th.Edition, Upper Saddle River, Printice Hall, 2002, New Jersey

¹³ Fukuyama, F. (2011). The Origins of Political Order: From Prehuman Times to the French Revolution New York: Farrar, Straus and Giroux,

¹⁴ Lewis, O. I. (1969). A Death in the Sanchez Family. New York: Random House.

¹⁵ Harris, P. R., Robert T.Moran (1996). Managing Cultural Differences(4th ed.). Houston: Gulf Publications.

önemli bir etkiye sahiptir. Harris ve Moran' a göre (2000), kültür; toplumdaki bireylerin davranışını, moralini ve verimliliğini etkiler.¹⁶ Yapılan birçok çalışma, farklı ülkelerde, aynı sektördeki işletmelerin iş yapış ve üretkenliklerinde kültürden büyük ölçüde etkilendiklerini göstermiştir. House ve vd. (2002), kültürün farklılaştırıcı/ayırıcı bir özelliğe sahip olduğunu kabul eder¹⁷. Kültür, bir toplumu diğer toplum ve gruplardan ayıran sınıflandırma özelliğidir. Kültür, toplumu oluşturan düzeni sağlar. En yalın bakış ile kültür, toplumun kimliğini ortaya koyan, kim ve ne olduğunu belirleyen değerler bütünüdür. Kültürün öğrenilebilir olması, toplumun kodlarını taşıması ve sürekli gelişim potansiyeline sahip olması, toplumların geçmişi, bugünü ve geleceklere açısından önemlidir. Toplumu oluşturan bireyler ile toplumdaki sosyal ve ekonomik sürecin temelini oluşturan işletmelerin değişimi ve gelişimi konusunda kültürün çok önemli oranda etkisinin olduğu artık kabul edilen bir gerçektir. Her toplum, ileri ve yüksek gelişmişlik düzeyini, kendisine ait değerleri çağın şartlarına uygun hale getirip daha etkin kullanarak, yaşamın tüm alanlarında farkındalık oluşturabilir. Şayet kültür genetik bir özellik değil ve öğrenilebilen bir değer ise, bu durum, toplumların yeni kültür öğretilerini, eksik veya yetersiz oldukları her konunun çözülmesinde bir araç olarak kullanabilmelerine imkân sunmaktadır. Bu süreçte önemli olan, bu yeni kültür öğretilerinin mevcut kültürel yapıya uyum ve entegrasyonunun doğru yönetilmesinin göz ardı edilmemesinin şart olduğudur.

3. TEORİK ÇERÇEVDE İNOVASYON

İnovasyon, günümüzde çok önemli bir konuma gelmiştir, öyle ki, ülkelerin politikaları haline gelerek, global boyutta kalkınmanın en etkili anahtarı olarak kabul edilmektedir. Ünlü ekonomist Freeman (1995) " inovasyon yapmayan ölür " diyerek bu kavramın ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır.¹⁸ Bir ulusun/toplumun refah ve yaşam kalitesi, sahip olduğu tüm global ve yerel işletmelerinin rekabet gücü ile yükselir, işletmenin bu rekabet gücünün artması ise, sahip olduğu ürün/hizmetin üretkenliğini artırması ile mümkün olur. Günümüz rekabet koşulları içerisinde üretkenliği artıran en önemli araç inovasyondur. Günümüzde, işletmelerin rekabet avantajını artık sadece maliyetler ve fiyatlar belirlememektedir. Müşteri beklentilerine yanıt vermedeki hız, ürün pazar/raf ömürlerindeki kısalmalar, ürün/hizmet kalitesi, tasarım süreci, yeni ürün/hizmetlerin geliştirilmesi, pazardaki değişime göre ürün/hizmet üretimi, işletme yönetim ve organizasyonundaki yeni yaklaşım modelleri, dijitalleşme sürecine uyum gibi pek çok parametre, artık maliyet ve fiyatlandırmadan daha önemli bir hal almıştır. İşletmelerin pazardaki rekabete etkin cevap vermeleri için tüm süreçlerinde inovasyon en itici güç olmaktadır.

İnovasyon kelimesi, Latince 'innovatus' tan türetilmiş olup, kökeni itibariyle "toplumsal, kültürel ve yönetsel ortamda yeni yaklaşımların kullanılmaya başlanması" olarak tanımlanır. Türk Dil Kurumu'nun (TDK) sözlüğünde inovasyon kelimesi 'yenileşim' olarak tanımlanmaktadır.¹⁹ İnovasyon kavramının bugünkü tanım ve kullanımı ilk olarak Joseph Schumpeter tarafından "kalkınmanın itici gücü" şeklinde tanımlanmıştır. Yine Schumpeter, girişimcilerin, inovasyoncu davranışları ile pazardaki dengeyi bozduklarını ve ekonomide devamlı bir dinamizm yarattıklarını savunur. Joseph Schumpeter (1949), inovasyonun; "yenilik, yeni ürünlerin ve tekniklerin ekonomik sisteme dâhil edildiği bir süreç" olduğunu belirtirken, konseptinin ve analizinin öncülüğünü daha önce başlatmıştı.²⁰

İnovasyon, "yeni veya önemli ölçüde geliştirilmiş olan bir ürün (mal veya hizmet) veya sürecin ekonomik ve sosyal bir katma değere dönüştürülecek şekilde ticarileştirilmesi" olarak tanımlanabilir. OECD (2005) tanımına göre inovasyon, yeni veya önemli ölçüde geliştirilmiş ürün (mal veya hizmet) veya süreç, işletme uygulamaları, işletme örgütlenmesi veya işletme dışı ilişkilerde yeni bir pazarlama veya yeni örgütsel yöntemlerin uygulanmasıdır.²¹ İnovasyon, dönüştürme süreci sonunda ortaya konan,

¹⁶ Harris, P. R., Moran, R. T., (2000). Managing Cultural Differences. 5.Baskı, Gulf Publishing Co. Houston, TX, ABD

¹⁷ House, R., Javidan, M., Hanges, P., Dorfman, P. (2002). Understanding culture and implicit leadership theories across the globe: An introduction to project GLOBE, Journal of World Business, 37.

¹⁸ Freeman, C. (1995). "The 'national system of innovation' in historical perspective", Cambridge Journal of Economics, 19, pp.5-24.

¹⁹ <http://www.tdk.gov.tr>, Aralık 2017

²⁰ Schumpeter, Joseph A. (1947). The Creative Response in Economic History; in: The Journal of Economic History, Vol. 7, pp. 149-159

²¹ OECD (2005). Oslo manual guidelines for collecting and interpreting innovation data. 3rd Edition.

“pazarlanabilir, yeni ya da geliştirilmiş ürün, yöntem ya da hizmettir ” (Avrupa Komisyonu, 1995).²² İşletmeler, inovasyon sayesinde pazardaki paylarını artırmakla kalmaz, aynı zamanda yeni pazarlara girme imkânı da bulurlar. İnovasyon, işletmenin yetkin çalışanları ile gerçekleştirilmekte ve müşterilerin işletmeye olan bağımlılığını arttırmaktadır. İşletmelerin açık birer sistem olmaları, onların gerek yerel, gerekse global çevrede zamana uyum sağlayacak bir davranış içerisinde olmalarını zorunlu kılar. Bu uyumun önemi son yıllarda o kadar artmıştır ki, artık klasik kapalı inovasyon yetersiz kalmaya başlamış, işletmelerin inovasyon için ihtiyaç duydukları bilginin temininde, inovasyonda yeni bir yaklaşımla açık inovasyon yaklaşımının kullanılması daha etkili olmaya başlamıştır. 1990’ lı yıllardan sonra küreselleşmenin hızlı etkileri dünya ticaretindeki rekabet şartlarının hızla değişmesine neden olmuştur. İşletmelerin rekabet sürecinde, düşük maliyet faktörü ile tek başına rekabet üstünlüğü yeterli olmayıp, süreç; pazardaki müşteri talep ve beklentilerine yönelik daha inovatif ürün/hizmetlerin ön plana çıktığı bir yöne doğru gitmeye başlamıştır. Rogers’ a göre (1995), inovasyon, müşteriler tarafından yeni olarak algılanan fikir, uygulama ya da ürün biçiminde olabilmektedir.²³ Bu durum, inovasyonun farklı boyutlarda uygulanan stratejilerinin olduğunu da göstermektedir. Markides (2000), inovasyonu pazarda rekabet etmek için oyunun kurallarını bozarak ve yeni yollar düşünerek rekabet etmenin farklı boyutu olarak tanımlamaktadır.²⁴ İnovasyon dört temel farklı boyutta uygulanmaktadır:

Ürün/hizmet inovasyonu, yeni pazar veya mevcut pazardaki rekabet üstünlüğü için yeni müşteri veya mevcut müşterinin beklenti/taleplerinin rakiplere göre farklı şekilde üretilmesidir. Ürün inovasyonu içerisinde, ürüne ait teknik özellikler, ürünü oluşturan bileşenler, malzeme, birleştirici yazılımlarda çevre ve kullanıcı dostu veya diğer fonksiyonel özelliklerde önemli gelişimleri içerir.²⁵ Burada, teknik şartnameler de dikkate alınarak bileşenler ve malzemeler, yazılım, kullanıcı dostu veya diğer işlevsel özellikler ön plandadır. Sandvik’ e göre (2003), ürün inovasyonları işletme ve pazar için yeni ürün şeklinde iki temel ayrıma gidilmiştir.²⁶

Süreç inovasyonu, işletmedeki ürün ve hizmetler için yeni üretim sürecinin geliştirilmesidir.²⁷ Bu süreç içerisinde, yeni teknolojik ekipman veya yazılımda önemli değişikliklere sahip olunmaktadır. Hu ve Zheng’ e göre (2008), süreç inovasyonu, yönetsel inovasyonu etkilediğinden teknolojik değişimler ile örgütsel yapı birbiriyle uyumlu olmalıdır.²⁸ Süreç inovasyonu, ürün/hizmetin geliştirilmesi veya oluşturulmasına ilişkin gerçekleştirilmesi gereken iş adımlarının tümünde veya herhangi bir kısmında inovatif davranılması olarak da tanımlanabilir.

Pazar inovasyonu, bir pazarlama yeniliği, ürün tasarımında veya paketlemede, ürün yerleşiminde, ürün tanıtımında veya fiyatlamada önemli değişiklikler içeren yeni bir pazarlama yönteminin uygulanmasıdır.²⁹

Bu tür inovasyonlar, ürün/hizmetin pazara sunulması ile başlayan satın alma süreci boyunca müşteriler ile ilgili tüm etkileşim sürecinde farklılaştırmaya odaklanır. Bu yaklaşımın amacı, işletme ile müşteri ilişkisinde geleneksellik yerine inovatif bir yol veya yöntem geliştirilmesidir.

Yönetim inovasyonu; örgütsel bir yenilik, işletmenin ticari uygulamaları, organizasyonu veya dış ilişkilerinde yeni bir organizasyonel metodun uygulanmasıdır. Yönetsel inovasyonlar, işletmenin sahip olduğu kaynakların en optimal şekilde bir araya getirilmesini sağlayacak yeni ve farklı yapılanmaları ifade eder. Damanpour’ a göre (1984), yönetsel inovasyonda belirleyici olan, işletmedeki yönetim birimlerinin doğrudan sorumlu olmasına rağmen, kendisi ile ilişkili olan tüm paydaşların da yönetim süreci içerisinde olduğu, katılımcı yönetsel bir anlayışı da gerektirmesidir.³⁰

²² Commission of the European Communities (1995). “Green Paper on Innovation”, December.

²³ Rogers, E.M. (1995). Diffusion of Innovation, 4th.ed., New York The Free Press.

²⁴ Markides, C. (2000). All the right moves - A guide to crafting breakthrough strategy, London: Harvard Business School Pres.

²⁵ OECD - Oslo Manual (2005). Proposed Guidelines for Collecting and Interpreting Technological Innovation Data, Paris.

²⁶ Sandvick, L. I., Sandvick, K. (2003). “The Impact of Market Orientation on Product Innovativeness and Business Performance”, Intern. J. of Research in Marketing, Vol.20, pp.355–376.

²⁷ Wan, D., Ong, H. C., Lee, F. (2005). Determinants of firm innovation in Singapore. Technovation, 25 (3). Pp.261-268.

²⁸ Hu, Y., Zheng, W. (2008). “Market orientation, innovation and performance of nonprofit organizations: evidence from China”. IEEE International Conference on Service Operations and Logistics, and Informatics (IEEE/SOLI), Beijing, China.

²⁹ OECD - Oslo Manual (2005). Proposed Guidelines for Collecting and Interpreting Technological Innovation Data, Paris.

³⁰ Damanpour, F., Evan, M. William (1984). “Organizational Innovation and Performance: The Problem of “Organizational Lag””, Administrative Science Quarterly, Vol. 29, pp.392-409.

Her işletme başarılı inovatif ürün/hizmet üretmek ister, fakat süreçleri içerisinde buna yönelik iyileştirici ve geliştirici çalışmalar yapması tek başına yeterli olmamaktadır. İşletmeler buldukları iç ve dış çevredeki parametreler ile önemli bir etkileşim içerisinde. Özellikle dış çevredeki parametreler, işletmelerin üzerinde etkilerinin olmadığı yapılardan oluşmaktadır. İşletmelerin girmeyi düşündükleri yeni pazarlardaki toplumsal kültür, işletmeler için fırsat veya tehdit olabilir. Eğer bir toplum yeniliğe ne kadar açık ve istekli ise o toplumdaki bireyler de yenilik konusunda o denli üretici fikirlere sahip olacaklardır. Lundvall' e göre (1988), toplumsal inovasyonun oluşumu; ekonomik yapı ve işletmelerin oluşturulması, araştırma ve icatlar olduğu kadar, bireylerin ve toplumların öğrenmesini de etkileyen yönleri, yasaları, toplumsal kuralları, kültürel normları, rutinleri, alışkanlıkları, teknik standartları gibi öğelerin oluşturduğu kurumsal bir yapıdır.³¹ Günümüzde inovasyonun temel aktörleri toplumdaki girişimcilerdir, fakat yaşanan rekabet koşulları onların tek başlarına inovasyon yapmalarına ve her türlü kaynak ulaşımına engel olabilmektedir. Bu sorun artık açık inovasyon ile toplumsal bir eylem birlikteliği içerisinde kamu araştırma enstitüleri, üniversiteler ve ar-ge merkezleri, müşteriler, rakip işletmeler gibi diğer bilgi üreten aktörlerle kurulan formal ve enformel iş birlikleriyle aşılmaktadır. Johnson' a göre (2010), son on yılda birçok global işletme kapalı inovasyon uygulamaları yerine açık inovasyonu benimseyerek yenilik araştırmalarını ortaklarıyla, tedarikçileriyle, müşterileri ve üniversitelerle paylaşmaya başladılar.³² Günaydın ve diğerleri'ne göre (2008), inovasyon, işletmelerin yeni pazarlara girebilme veya mevcut pazar paylarını artırabilme amacıyla rekabetçi bir üstünlük sağlama noktasında, işletme stratejilerinin temel unsurunu oluşturmaktadır.³³ Sürdürülebilir ekonomik büyüme hedefleyen tüm toplumlar ve onların taşıyıcı unsurları olan işletmeler inovasyona büyük önem vererek inovasyon süreçlerini bir bütün olarak tüm parametreleri ile daha yakından analiz etmeye başlamışlardır. Bu parametreler içerisinde kültürün de inovasyon üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu kabulünden sonra kültür ile inovasyon arasındaki ilişki üzerine günden güne daha fazla odaklanılmaktadır. Toplumların ve işletmelerin inovasyon faaliyetlerini etkin ve başarılı bir şekilde yönetebilmeleri için öncelikle inovasyonu teşvik eden bir toplum ve işletme kültürüne sahip olmaları gerekmektedir. Peter Drucker (1985), inovasyonun işletmelerin farklı bir ürün veya hizmet ortaya koymak için değişiklik yapmalarını gerektiren bir araç olduğunu ve inovasyonun bir disiplin, öğrenme ve uygulama yeteneği olarak değerlendirilmesini kabul etmektedir.³⁴ Toplumların kültürel özellikleri, inovasyonun benimsenme ve özümsemesine olumlu katkı yapan önemli faktörlerdendir. Westwood ve Low (2003), toplumların yenilikçi yapısını belirleyen ve onun için gerekli ortamları sağlayan en önemli faktörlerden birisinin kültür olduğunu ileri sürmektedir.³⁵ Yapılan araştırmalar, sadece işletmelerin sahip olduğu görünür kaynakların değil, bireylerin ve toplumların kültürlerindeki temel boyutların da inovasyon üzerinde önemli etkiye sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır.

4. KÜLTÜRÜN İNOVASYON ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Kültürün inovasyon üzerine olan etkisi şüphesizdir. Toplumların sahip olduğu değer yapıları inovasyona olan yönelimi belirler. Herbig ve Dunphy' e göre (1998), kültürün bir toplumun inovasyon performansı üzerinde büyük etkisi vardır.³⁶ Kültürlerin yenilikçiliğe açık olmaları, risk alabilmeleri, eğitime vermiş oldukları önem ve geçmiş tecrübelerini şuan ve gelecek ile ilişkilendirebilmeleri yeteneği, inovasyonun gelişimine büyük etki yapmaktadır. Bu kabulden sonra işletmelerin ürün/hizmet üretimindeki inovasyonda toplumsal kültürün nasıl bir etkisinin olduğu son yıllarda çok fazla ilgi odağı olmaya başlamıştır. Bir ülkenin inovatif ürün/hizmet kabiliyetine ve yetkinliğine sahip olmasında sadece Gayri Safi Yurtiçi Hâsılanın (GSYİH) yüksek olması veya Ar-Ge harcamaları için çok yüksek bütçeler ayırması yeter şart mıdır? İşletmelerin inovasyon yapabilmeleri, Ar-Ge harcamaları, faaliyette

³¹ Lundvall, B. A. (1988), "Innovation as an Interactive Process: From User-producer Interaction to the National System of Innovation," in G. Dosi, C. Freeman, R. Nelson, G. Silverberg, L. Soete (eds.), *Technical Change and Economic Theory*. London and New York: Pinter Publisher pp. 349-369

³² Johnson, S.(2010).. *Where Good Ideas Come From: The Natural History of Innovation*, Allen Lane.

³³ Günaydın, G., Ulusoy, K., Kılıç K. Alphan L. (2008). "Modeling Innovation: Determinants of Innovativeness and the Impact of Innovation on Firm Performance", *Proceedings of the 4th IEEE International Conference on Management of Innovation & Technology (ICMIT)*, Bangkok, Thailand, 2008, pp. 766

³⁴ Drucker, P. (1985). *Discipline of Innovation*, Harvard Business Review, pp.67-72.

³⁵ Westwood R., and Low, D. R., (2003). "The Multicultural Muse: Culture, Creativity and Innovation, International", *Journal of Cross Cultural Management*, Volume 3, Issue 2,

³⁶ Herbig, P., Dunphy, S. (1998). "Culture and Innovation". *Cross Cultural Management*, 5(4): pp.13-21.

buldukları sektör, nitelikli insan kaynağı, güçlü teknolojik altyapı, bulunduğu ülkedeki yasal teşvikler, kamusal yönlendirmeler, global pazardaki varlığı, niteliği gibi birçok değişkene bağlıdır. Fakat son yıllarda bu değişkenler içerisinde kültürün önemli bir etkisinin olduğu anlaşılmıştır. Toplumsal kültürün inovasyon üzerindeki etkisi ancak bireyler ve toplumdaki işletmeler aracılığı ile fiziksel bir boyuta kavuşabilmektedir. İşletmeleri canlı bir organizasyon haline getiren, çalışanlardır ve bu çalışanlar yaşadıkları toplumun kültür karakterlerini işletmeye taşırlar. İşletmede süreçlerin temelini oluşturan bireylerdir ve toplumsal kültür, bireyler üzerinde işletmedeki birçok sürece sirayet eden bir durumun ortaya çıkmasına sebep olur. Toplumsal yapıdaki değişimler bireyler ve işletmeler üzerinde de etkilidir. Soares ve diğerleri 'ne göre (2007), kültür; insanın düşünme ve davranışları üzerinde en kapsamlı etkiye sahip olan yoldur.³⁷ Toplumların inovasyon kapasiteleri onların ekonomik ve kültürel değerleri ile yakından ilişkilidir. İnovasyon süreci kompleks bir yapıdır ve özellikle günümüz rekabet süreci içerisinde pazardaki beklentilerin yüksek olması nedeni ile daha da zor bir durum haline gelmiştir. Jaskyte (2004), inovasyonun kompleksliği ve karmaşıklığının aşılması konusunda yapılan birçok araştırmada, kültürün, bu karmaşıklığının düşürülmesinde etkili olduğunu söylemektedir.³⁸ Ulusal gelişmenin anahtar kelimesi olan inovasyonun ana bileşenleri insan, iş süreçleri ve teknolojidir. Aleinikov (1994), yenilikçiliği bireysel veya toplumsal yeni oluşumlar üretmeyi amaçlayan bir süreç olarak tanımlar.³⁹ Bu yeni süreçler toplumların yaşam standartlarının gelişmesini sağlar ve daha sonraki yenilik süreçleri için de tetikleyici etkiyi devam ettirir. İnovasyon yönetim süreci içerisinde birbirleri ile ilişkili birçok faktör vardır. Tushman ve O' Reilly (1997) kültürü inovasyon yönetimindeki en önemli faktörlerden biri olarak görmektedirler.⁴⁰

İnovasyon yönetim sürecine etki eden her faktörün birbirinden bağımsız olduğu ve birbirleri üzerinde etkileri dikkate alınmalıdır. Massey' e göre (1998), kültür ile inovasyon konusunda temel bir anlayışa ulaşmak, birçok farklı açıdan bakmayı gerektirir.⁴¹ Çünkü kültür karmaşık olduğu kadar aynı zamanda da çok yönlüdür. Toplumların sahip oldukları değerler inovasyona olan yönelimleri üzerinde belirleyicidir. Herbig ve Dunpy' e göre (1998) inovasyoncu toplumlar, yenilik çalışmalarını teşvik eden, girişimciliği destekleyen, eğitime önem veren, teknolojiye açık ve istekli bir davranışa sahiptirler.⁴² Toplumların bilinçaltındaki düşünceleri, onların davranışlarını da şekillendirir. Png ve vd. (2001) yapmış oldukları çalışmada kültürün toplumdaki yenilikleri kabullenme davranışı üzerine önemli etkilere sahip olduğunu göstermiştir.⁴³ Toplumların kültürel yapıları, yeniliğe ne kadar açık bir özelliğe sahip ise, gerek teknolojik, gerekse sosyal alanda yeniliklere karşı o denli istekli davranışlar gösterirler. Mokry' e göre (1991), bir toplumun yeniliğe açık olmasının, risk almasının, geçmiş bilgi ve deneyim kaynaklarını geliştirebilmesinin, o toplumda inovatif bazlı teknolojilerin oluşmasına büyük etkisinin olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴ Toplumların inovasyon performansları üzerindeki risk boyutundaki başarı, onların geçmiş ve şimdiki bilgi ve tecrübeleri ile çok yakından ilişkilidir. Her yenilik, toplumların yaşam alanları üzerinde değişimi ve gelişimi kesintisiz bir şekilde etkiler. Örneğin bilişim teknolojilerindeki yeniliklerin toplumlara makro ve mikro boyutta yeni sosyalleşmeler getirmesi gibi. Etkileşime uğrayan toplumlar ve içerisindeki işletmeler bu çerçevede içerisinde değişimlerden etkilenmektedir. İşletmelerin bu değişim ve gelişimleri kendi değer zincirleri sürecinde öğrenmesi, onların varlıkları ve devamlılıkları açısından önemlidir. Bir toplum yeniliğe açıksa, o toplumun bir parçası olan bireyler ve işletmeler de ona paralel bir şekilde yenilikçi olmak zorundadır. Kültür evrensel bir değer olarak toplumlar, gruplar ve bireyler üzerinde çok etkin bir yönlendirme sistemidir. Bu düzenleyici sistem kendine özgü spesifik sembollerden oluşur ve her toplum içerisinde kuşaktan kuşağa aktarılır. Mead' e göre (1998), kültür; belli bir topluluğa ait olan, fakat genetik olmayan, sonradan öğrenilebilen, kuşaktan kuşağa aktarılan bir değerler sisteminden oluşur ve topluluk üyelerinin davranışlarını sürekli ve tahmin edilebilir biçimde

³⁷ Soares, A.M., Farhangmehr, M., Shoham, A. (2007). Hofstede's dimensions of culture in international marketing studies. *Journal of Business Research*, 60, pp. 277-284

³⁸ Jaskyte, K. (2004). Transformational Leadership, Organizational Culture and Innovativeness in Nonprofit Organizations. *Nonprofit Management and Leadership*, 15(2): pp.153-168.

³⁹ Aleinikov, A.G. 1994. Sozidolinguistics for Creative Behavior. *Journal of Creative Behavior*, 28, 2, pp.107-123.

⁴⁰ Tushman, M.L., O'Reilly, C.A. (1997). *Winning Through Innovation*. Boston, MA: Harvard Business School Press.

⁴¹ Massey A. (1998). *The Way We Do Things Around Here: The Culture of Ethnography*. Ethnography and Education Conference, (OUDES).

⁴² Herbig, P., Dunphy, S. (1998). "Culture and Innovation". *Cross Cultural Management*, 5(4):13-21.

⁴³ Png, I. P. L., B. C. Y. Tan., Wee, K.L., (2001). "Dimensions of National Culture and Corporate Adoption of IT Infrastructure." *IEEE Transactions on Engineering Management*, Volume 48, Issue 1, pp.36-45.

⁴⁴ Mokry, J. (1990). *The Lever of Riches: Technological Creativity and Economic Progress*. Oxford: Oxford University Press.

etkiler.⁴⁵ Thomas'a göre (1993), kültürel algı kendisini oluşturan bireylerin düşünme ve davranış değerlerini etkiler, kültür, düzenleyici bir sistem olarak toplum içindeki bireylerin kendilerine ait spesifik eylem alanını yapılandırması ve toplumsal gelişimin kalkınması için gerekli koşulları sağlar.⁴⁶ Toplumsal güç hiyerarşisi, toplumların inovasyon üretkenliği üzerinde etkilidir. Shane (1993), yapmış olduğu çalışmalarında düşük güç hiyerarşisine sahip toplumların yüksek güç hiyerarşisine sahip toplumlara göre daha yüksek inovasyon ürettiklerini tespit etmiştir.⁴⁷ Eğer bir toplumdaki kültürel yapı baskıcı, dışa açılımı kabul etmeyen, bireysellik yerine kolektif eylemi ön planda tutan bir yapıya sahip ise o toplumdaki bireylerin özgün davranış ve eylem göstermesi çok düşük boyutta olacaktır. Bu tür toplumlarda bireysel üretkenlik düşük seviyede olur. Li, (2003), kültürü, bireylerin gelişimini etkileyen nicel ve nitel değerlere sahip süreçler olarak tanımlanmaktadır.⁴⁸ Bireyin içerisinde bulunduğu toplumun sosyal yapısı, toplumdaki psikolojik durum, toplumdaki değerler, toplumun sahip olduğu bilgi ve teknolojik alt yapı, bireylerin gelişim ve üretkenlik süreci içerisinde önemli etkiye sahip olan değerlerdir. Güçlü bir çevresel kültür bireylerin sahip oldukları potansiyel kabiliyetlerinin meydana çıkmasına zemin hazırladığı gibi aynı zamanda inovasyon performanslarının yüksek düzeyde oluşmasına imkân sağlar. O toplumdaki bireyler daha inovatif fikirlerin çıkmasında etkin olacaktır. Kültürün kuşaklar arası bir iletişim aktarım süreci olması, hayatın devamlılığı süreci içinde kuşaklar arası ve kişiler arası etkileşim sayesinde bilişsel gelişimi sağlamaktadır. Hofstede' e göre (1980), kültür; öğrenme sonunda oluşmaktadır, yani bireylerin bulunduğu sosyal ortamdan kaynaklanmaktadır.⁴⁹ Kapalı bir kültür içerisinde yetişen bir bireyin, daha sonra açık kültür içerisinde daha farklı davranışlar göstererek bireysel olarak kendini ifade etmesi ve üretkenliği daha yüksek olabilmektedir. Stephens ve Greer (1995), yaptıkları çalışmada kültürün bireylerin karar verme, yönetim tarzı, ekip çalışması, bireylerarası güven gibi birçok konuda etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır.⁵⁰ Özellikle global ölçekli işletmelerde kendi ülkesinde yüksek performans gösteren bir çalışanın yabancı bir ülkedeki aynı işletmede önemli kültürel değişimlerden dolayı aynı başarıyı ortaya koyamadığı görülebilmektedir. Kültür, fiziksel koşullara, ekonomik gelişmeye, bilim ve teknolojideki gelişmeye, toplumsal okuryazarlık oranına ve diğer birçok parametreye bağlı olarak devamlı bir değişim ile kendisini geliştirebilmektedir. Singh' e göre (2008), kültür beş temel faktörden oluşmaktadır, bunlar; demografik kimlik (dil, din, okuryazarlık oranı ve nüfus dağılımı), tarihsel yaşam (iç ve dış güçlerin etkisi, efsaneler, tarihsel hatıralar, mit), ekonomik yapı (ekonomik sistem, ekonomik gelişim, temel endüstriler, teknolojik gelişim), kurumsal yapılar (yönetim şekli, yasal sistem ve kurallar) ve jeopolitik yapı (iklim ve yer özellikleri).⁵¹ Sing' in bu tanımlaması dikkate alındığında yukarıdaki beş temel kültür faktörünün olumlu veya olumsuz yöndeki değişimleri, bireylerin ve işletmelerin inovasyon kabiliyetleri üzerinde etkili olacaktır. Bu etkileşim, bireylerin tüm karar verme ve üretken olmasındaki davranışlarını belirler. Bireyin gerek yaşadığı toplum içerisinde, gerekse çalıştığı işletmelerde yenilikçi fikirlerinin oluşmasında bulunduğu kültürün etkisi vardır. Hernandez ve Iyengar' a göre (2001) kültür, bireylerin üretkenlik motivasyonlarının oluşmasında çok etkili bir yapıdır.⁵² Bireylerin toplumsal kültür içerisindeki davranışları konusunda Maslow' un (1943) ihtiyaçlar hiyerarşisi, Herzberg' in (1959) çift faktör teorisi ve Vroom' un (1964) bekleme teorilerinde bireylerin üretkenlik derecesine etki eden faktörler dikkate alındığında her toplumda bireylerin farklı bir motivasyon davranışı gösterdikleri görülmüştür. Bu da bireylerin sahip olduğu farklı kültürel yapılardan kaynaklanmaktadır. Cesare ve Sadri (2003), yapmış oldukları çalışmada bireysel kültür ile kolektif kültürün bireylerin üretkenlik motivasyonuna etkisinde önemli farklılıklar olduğunu tespit etmişlerdir. Amerika ve Japonya'da yapılan çalışmalarda, bireysel kültüre sahip olan Amerikan toplumunda bireylerin kendilerini ön planda tutan davranışlar ortaya koydukları, kolektif kültüre sahip olan

⁴⁵ Mead, R. (1998). *International Management*. Second Edition, Blackwell, Oxford.

⁴⁶ Thomas, A. (1993). *Psychologie interkulturellen Lernens und Handelns*, in: Thomas, A., *Kulturvergleichende Psychologie*. Eine Einführung, Göttingen, pp.377-424

⁴⁷ Shane, S. A. (1993). "Cultural Influences on National Rates of Innovation". *Journal of Business Venturing*, 8(1): pp. 59-73.

⁴⁸ Li, S.C. (2003). *Biocultural orchestration of development plasticity across levels: The interplay of biology and culture in shaping the mind and behavior across the life span*. *Psychological Bulletin*, 129(2), pp.171-194.

⁴⁹ Hofstede, G. (1980). *Culture's Consequences: International Differences in Work Related Values*, Sage Publication, California,

⁵⁰ Stephens, G. K., Greer, C. R. (1995). "Doing Business in Mexico: Understanding Cultural Differences", *Organisational Dynamics*, pp.39-55.

⁵¹ Singh, V. (2008). *Transforming Boardroom Cultures in Science, Engineering and Technology Organizations: Final report*, UK Resource Centre for Women in Science, Engineering and Technology, Bradford.

⁵² Hernandez, M., Iyengar, S.S. (2001). "What Drives Whom? A Cultural Perspective on Human Agency", *Social Cognition*, Vol 19, No.3, pp.269-294.

Japonya’da ise bireylerin buldukları grubun çıkarlarını ön planda tuttukları görülmüştür.⁵³ Bu iki durum toplumların kültürel yapılarının bireysel kültür davranışları üzerinde farklı etkilere sahip olduğunu göstermektedir. Toplumsal kültür ile bireysel kültür ve davranışlar üzerine bu alanda en önemli çalışmalara sahip olanlardan birisi olan Hofstede (1980), bireylerin düşünce yapılarını; yaşadıkları toplumun kültürel yapılarıyla geliştirdiğini söylemektedir.⁵⁴ Çünkü bireyin içerisinde bulunduğu toplumsal yapının özelliği, onun nasıl düşünüp, nerede, nasıl bir davranış göstermesi gerektiğini yazılı olmayan kurallar ile belirler. Hofstede’ ye göre (1980), bireyler, dünyaya kendi yaşadıkları kültürel koşulların etkisi altında öğrenmiş oldukları kazanımlara göre bakarlar.⁵⁵ Kültürün özünde bireyin tüm yaşamını saran bir değerler zinciri olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu durum işletmelere canlılık kazandıran bireylerin iş yaşamı sürecindeki tüm parametreleri gizli bir güç olarak etkiler. Bu güç devletlerin, toplumların, işletmelerin inovasyon kabiliyeti üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

5. HOFSTEDE’İN KÜLTÜR ALT BOYUTLARI YAKLAŞIMI

Gerard Hendrik Hofstede, ulusal ve organizasyonlarda kültür konusundaki çalışmalarıyla bilinen çok önemli bir araştırmacıdır. Hofstede’ in kültürün boyutları ile ilgili yaklaşımları literatürde çok geniş kabul görmüştür. Hofstede’ nin geliştirmiş olduğu kültür toplam altı farklı boyuttan oluşmaktadır. Hofstede, kültür üzerine olan çalışmasının ilk bölümünü, 1967-1973 yılları arasında, IBM firmasının faaliyete bulunduğu 64 ülkedeki binlerce çalışanından elde etmiş olduğu veriler üzerine kurmuştur. İlk çalışma sonucunda elde edilen veriler “*güç mesafesi boyutu, bireycilik/kolektivizm boyutu, belirsizlikten kaçınma boyutu, erillik/dişillik karşıtı boyutu*” olarak birbirinden bağımsız dört temel boyut şeklinde ortaya çıkmış ve daha sonra bu boyutlar ülkeler bazında kategorik olarak düzenlenmiştir.⁵⁶ Çalışmalarına devam eden Hofstede (1994), Çin’ deki çalışmalarının sonucunda, zaman oryantasyonu yani “*uzun/kısa döneme yönelim boyutu*” olarak beşinci boyutu da eklemiştir.⁵⁷ Son olarak Hofstede ve Michael Minkov (2013) çalışmasından sonra ortaya çıkan “*hoşgörü ve kısıtlama boyutu*” ile altıncı boyut eklenmiştir.⁵⁸ Hofstede’ nin (1980)’ den itibaren geliştirdiği kültürel değerlerin ölçümünde kullanılan model, literatürde kullanılan en yaygın model olmasının yanı sıra, örgütsel kültür, kültürler arası kıyaslama konusunda çok önemli bir teorik model olarak da kabul görmektedir. Hofstede tarafından geliştirilen kültür modelindeki başlıklar ise;

5.1. GÜÇ MESAFESİ BOYUTU

Hofstede’ in yapmış olduğu araştırmalarda güç mesafesi boyutunun doğu kültürüne sahip ülkelere batı kültürüne sahip ülkelere doğru gidildikçe düştüğü görülmektedir. Güç mesafesi küçüldükçe ast ile üst ilişkileri arasındaki iletişimin daha yüksek olduğu öngörülmektedir. Shane (1993), güç mesafesi ile yenilikçilik arasında negatif ilişki olduğunu söylemektedir.⁵⁹ Dolayısıyla gücün merkezde toplanmaması yönünde davranış gösteren ülkelerde inovasyonun yüksek olduğu görülmüştür. Toplumlarda güç mesafesinin yüksek olması sonucu ast-üst arasındaki iletişim sürecinde, bireylerin inovasyon yapma konusunda motive olmakta zorlandıkları görülmektedir.

Bir toplum veya grup içerisinde bireyler, fikir ve düşüncelerini rahat ifade edemiyorlarsa ve bu güç dengesi ile baskı altında tutuluyorlarsa bu tür gruplar içerisinde yeni fikirlerin oluşum değeri çok düşük seviyede olabilmektedir. İşletme içerisindeki emir komuta süreçlerinde kademelerin çok olması ve katı, kuralcı bir yapı, bireylerin yenilik üretim motivasyonu üzerinde olumsuz etkilere sahip olmaktadır. Güç mesafesi boyutu aralığının düşük olduğu toplumlarda ast ve üst arasındaki iletişim daha kolay ve az hiyerarşiden oluşmakta, alınan kararların pozitif eleştirilebilir olması imkânı ise daha inovatif fikirlerin

⁵³ Cesare, J., Sadri G. (2003). “Do All Carrots Look the Same? Examining the Impact of Culture on Employee Motivation”, Management Research News, Vol.26 (1), pp.29-40

⁵⁴ Hofstede, G.H., (1980). Culture Consequences: International Differences in Work-related

⁵⁵ Hofstede, G. (1980a). “Motivation, Leadership, and Organization: Do American Theories Apply Abroad?” Organizational Dynamics, Vol 9, Issue 1, pp.42-63.

⁵⁶ Hofstede, G. (1983). “National Cultures in Four Dimension: A Research-Based Theory of Cultural Differences Among Nations [J]”. International Studies of Management and Organization,

⁵⁷ Hofstede, G. (1994). “Management Scientists are Human”, Management Science, Vol: 40

⁵⁸ Hofstede, G (2015). “Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context”. ScholarWorks@GVSU. Online Readings in Psychology and Culture. Retrieved.

⁵⁹ Shane, S. A. (1993). “Cultural Influences on National Rates of Innovation”. Journal of Business Venturing, 8(1): pp.59-73.

oluşmasında çok etkin olmaktadır. Bir toplumda daha az güçlü üyelerin kabul edilme derecesini ifade eder ve toplumda gücün eşit olmayan bir şekilde olduğu tanımlanır (Hofstede vd. 2010).⁶⁰ Bireyler arasındaki güç mesafesinin yüksek olduğu toplumsal yapıların tümünde; yüksek bir hiyerarşinin olduğu kabul edilir. Ast ve üst arasındaki güç farkı mesafesi fazladır, merkezi güç hâkimdir. Astların davranışları ayrıntılı olarak güç merkezi tarafından belirlenir, kontrol mekanizması katıdır. Güç merkezinden uzaklaştıkça, çalışanlar arasında ücret farklılıkları da yükselir. Stoll' e göre (2010) güç mesafesi boyutunda bireyler, otorite ve güç farklılıklarını kabul ederler.⁶¹ Güç mesafesinin yüksek olduğu toplumlarda ilişkiler resmi, bilgi akışı ise çoğu kez sınırlandırılmış ve yukarıdan aşağıya doğru bir yapıya sahiptir. Bireylerin inisiyatif kullanma alanları çok sınırlıdır. Bu durum bireysel üretkenliğin önünde önemli bir engel olmaktadır. Bu tür toplumlarda inovasyon oranı düşüktür, çünkü bireyler yapacakları işin dışında başka bir işle ilgilenmez. Güç mesafesinin düşük olduğu toplumlarda ise bireysel eşitlik kabul edilir. Düşük güç mesafesinin olduğu toplumlarda merkezi olmayan bir yapı, ast ve üst arasında düşük bir güç farkı vardır. Bergiel vd.' ne göre (2012), düşük güç mesafesinin olduğu kültürlerde bireyin üst ve yöneticisine karşı düşüncesini açıkça ifade etmesi doğal karşılanır, hatta bu duruma saygı duyulur.⁶² Düşük güç mesafesi boyutunda ast ve üst arasındaki ücretlendirmedeki fark düşüktür ve ideal yönetici astlarına karşı demokratik bir davranış sergiler. Guirdham' a göre (2005), güç mesafesinin düşük olduğu toplumlarda ilişkiler açık ve gayri resmi, bilgi akışı fonksiyonel ve sınırlandırılmamıştır.⁶³ Bilgi akışı ast ve üst arasında çift yönlü olabilmektedir. Bireylerin daha geniş hareket imkânı, üretkenliğin daha yüksek olabilmesi için önemli bir imkân oluşturmaktadır. Düşük güç mesafesinin olduğu toplumlarda bireysel inovasyonların oluşması yönünde çok önemli teşvik ve destekler vardır.

5.2. BİREYCİLİK VE KOLEKTİVİZM BOYUTU

Bireyselliğin yüksek olduğu toplumlarda bireyler kendilerini toplumdaki diğer kişilerden bağımsız olarak tanımlar, kendi istek ve hedefleri doğrultusunda hareket ederler. Göstermiş oldukları motivasyon kendi beklenti ve hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik önceliğe sahiptir. Kolektivist/toplulukçu toplum kültürlerinde ise kişiler kendilerini ait oldukları gruplar veya önemli hissettikleri toplulukların bir parçası olarak görmekte ve grubun çıkarına göre davranmaktadırlar. Bu boyutta birey ve toplum arasındaki ilişkilerin boyutu öne çıkar. Bireyselliğin yüksek olduğu toplumlarda birey ile toplum arasındaki ilişki daha zayıftır ve her birey kendisini ve ailesini daha fazla ön planda tutar. Guirdham' a göre (2005) bireyselliğin yüksek olduğu toplumlarda, her bireyin kendine yeterliliği savunulurken, kolektivist toplumlarda ise bireylerin birbirilerine olan bağlılığı, rolleri ve gruplarına karşı yükümlülüklerine daha fazla önem verilir. Dolayısıyla bu boyut, insanların birbirileriyle olan ilişkileri ile ilgilidir.⁶⁴ Hofstede vd. (2010) kolektivist toplumlarda bireyler, buldukları toplum içerisinde kendilerinin daha güçlü olduklarını kabul eder ve bu toplumlar birbirine bağlı gruplarla bütünleşmiş yapılardan oluşur. Bu toplumsal yapının bireyleri hayatları boyunca sadakatleri sorgulanmadan birbirlerini sürekli olarak korurlar.⁶⁵ Bu yapı, ben kavramı yerine biz kavramının güçlü ve etkin olduğu kültürel yapıdır. Hofstede' e göre (1997) bu tür toplumlarda insanlar grup içinde güçlü bir aidiyet duygusuna sahiptirler ve bu aidiyeti ömür boyu devam ettirerek gruba sadakatle bağlılık içerisindeyler.⁶⁶ Kolektivist yapıdaki bir toplumda, ast ile üst arasında ahlaki temellere dayalı bir ilişki vardır. Önemli olan bireylerin performansı değil grupların yüksek performans göstermesidir. Bireyler grubun çıkarı dışında kendileri için herhangi bir davranış içerisine girmezler.

⁶⁰ Hofstede, G., Hofstede, G. J., M. Minkov (2010). *Cultures and Organizations: Software of The Mind*. McGraw Hill

⁶¹ Stoll, S. (2010). "Cultural Dimension as a Factor of Success". Saimaa University of Applied Sciences. Unpublished Bachelor's Thesis.

⁶² Bergiel, E., B., Blaise J., Upson, J. W. (2012). Revisiting Hofstede's Dimensions: Examining the Cultural Convergence of the United States and Japan, *American Journal of Management*, Vol. 12(1), pp.69-79.

⁶³ Guirdham, M. (2005). *Communicating Across Cultures at Work* (2nd Edition). Palgrave Macmillan.

⁶⁴ a.g.e

⁶⁵ Hofstede, G.(2015). "Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context". *ScholarWorks@GVSU*. Online Readings in Psychology and Culture. Retrieved

⁶⁶ Hofstede, G. (1997). *Cultures and Organizations: Software of the Mind*, 1st edition, McGraw-Hill, USA

5.3. BERLİRSİZLİKTEN KAÇINMA BOYUTU

Hofstede belirsizlikten kaçınma boyutunu analiz ederken bireylerin belirsizliklere karşı nasıl bir tutum izlediğine yönelik davranışlarını analiz etmektedir. Belirsizlikten kaçma boyutunun yüksek olduğu toplumlarda kişiler net, açık, tanımlı kurallar ile olası risklerden kaçınmak isterler. Bu toplumsal yapılarda kurallar ve düzenlemeler ayrıntılı ve açık olarak ifade edilerek, riskten dolayı yaşanacak olumsuzlukların en aza indirgenmesi amaçlanır. Hofstede' e göre (2011) belirsizlikten kaçma boyutunun yüksek olduğu toplumsal kültürlerde bireylerin geleceğe yönelik kaygı ve iş stresi seviyesi yüksektir.⁶⁷ Belirsizlikten kaçınma boyutunun zayıf olduğu kültürlerde ise kurallar daha esnektir. Bu özelliğe sahip toplumlarda veya topluluklarda çalışanlar işlerini daha sık değiştirirler. Bu durum bireylere yeni tecrübe ve farklı yeni bilgilerin oluşmasına imkân sağlarken olaylara bakış açıları daha geniş bir perspektiften olabilmektedir. Bu durum kirşlerin yenilik üretkenliği üzerinde önemlidir. Bir toplumdaki bireylerin belirsizlik ve bilinmeyene karşı duymuş oldukları rahatsızlık derecelerini ifade eder.⁶⁸

Belirsizliğin boyutu ve derecesi bireylerin bu belirsizliğe karşı alacakları tüm davranış ve eylemlerin boyutlarını belirler. Örneğin bir ülkedeki ekonomik ve siyasi sorunlar, o ülkedeki işveren ve çalışanlar için farklı bilinmezlik boyutlarına sahip olabilmektedir. Bu bilinmezlik ortamı her birey için farklı bir etkiye ve öneme sahip olabilmektedir. Çalışanların geleceğe yönelik endişesi, iş güvenliği, iş stresi seviyesi yüksektir. Buradaki temel sorun, bir toplumun geleceği ile ilgili bilinmeyen gerçeği nasıl ele aldığıdır. Eğer bir toplumda belirsizlikten kaçınma yüksek bir boyutta ise o toplumsal yapıda daha katı kuralların etkinliği, alışılmışın dışındaki davranış ve düşüncelerden hoşnut olunmayan bir özellik gösterir. Belirsizliğin yüksek düzeyde olduğu toplumlar, bu belirsizlikten korunmak ve gelecekte bu belirsizliklerin kendileri üzerinde nasıl bir etki yapacağını öngörmek isterler. Bu tür davranış sergileyen toplumlar belirsizliği kontrol etmek için kural ve prosedürleri yoğun kullanırlar. Bu toplumlarda tüm bireyler, dışarı ile olan ilişkilerinde daha kapalı olmayı kabul ederler, aynı zamanda farklı yapıdaki örgütsel bağlılığa da önem verirler. Bu davranışın tersini gösteren bireyler ise hatalarına karşı bir cezalandırma ile karşı karşıya kalabilirler. Belirsizlikten kaçınma boyutunun yüksek olduğu toplumlarda risk alma isteği düşüktür.

Bu durum ise yapılacak yeniliklerin boyutuna önemli sınırlamalar getirebilmektedir. Belirsizlikten kaçma boyutunun zayıf olduğu topluluklarda ise, bireylerin göstereceği çözüm yaklaşımlarının ilkelerden ve kurallardan daha fazla öneme sahip olduğundan ve bu toplumlarda bireylerin daha rahat tutuma sahip davranışlarından söz edilmektedir. Guirdham' a göre (2005) bu davranışa sahip kültürler belirsizliğe karşı daha toleranslı davranış gösterirler ve tepkilerinde daha fazla esnekliği tercih ederler. Bu toplumlar karşılaştıkları belirsizliklere karşı kendileri dışındaki enstrümanları daha fazla değerlendirmeyi kabul ederler. Bireysel tercihlere, karar vermeye, inisiyatif ve risk almaya önem verirler.⁶⁹ Bu toplumlarda bilinmezliğe karşı radikal inovasyonların oluşması yüksek bir potansiyele sahiptir.

5.4. ERİLLİK-DİŞİLLİK BOYUTU

Erillik-Dişillik boyutunda; bireylerin toplum veya grup içerisindeki cinsiyet farkından dolayı karşı karşıya kalmış oldukları ilişkilere önem verilmektedir. Cinsiyet ayrımının olmadığı kültürel yapının hâkim olduğu toplum veya grup içerisinde, tüm çalışanların yaşamın tüm alanına olan ortak katılımı, eşitlik ve dayanışma özelliği yüksektir. Toplumu oluşturan bireyler arasındaki ilişkilerin nazik, merhametli ve sevgi dolu, yüksek bir hoşgörünün olduğu yapı söz konusudur. Dişil kültürlerde kişiler arası uyum ve anlaşma önemlidir. Erillik kültürünün yüksek olduğu toplumsal yapılarda ise erkeklere özgü klişeleşmiş iddiacılık, hırs, rekabet, yükselme tutkusu, otokritik ve baskıcı tavırlar, rekabetin önemli olması, atılganlık, para kazanma hırsı ve materyalist eğilimler sık sık görülebilir. Bu toplumdaki bireylerin cinsiyet farklılıklarının bulunmuş oldukları toplumdaki rolünü ve önemini ön planda tutmaktadır. Bu boyutun erillik tarafı başarı, kahramanlık, atılganlık ve başarıya yönelik maddi imkânlar

⁶⁷ Hofstede, G. (2011). "Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context", Online Readings in Psychology and Culture,

⁶⁸ y.a.g.e

⁶⁹ Guirdham, M. (2005). Communicating Across Cultures at Work (2nd Edition). Palgrave Macmillan.

için toplumdaki tercihi temsil eder. Bu toplumlarda erillik genellikle daha rekabetçi bir pozisyondadır. Eril kültürün ön planda ve yüksek olduğu toplumlarda yükselme tutkusu, otokritik, baskıcı tavırlar, rekabet, atılganlık, para kazanma hırsı ve materyalist eğilimler yüksektir, maddi başarı odaklı olunması beklenir. Erillik-dişillik boyutunun dengeli olduğu toplumlarda ise, işbirliği, tevazu ve yaşam kalitesine önem veren bir tercih söz konusudur. Erillik kültürlerinde bireyler güç ve başarıyı ön planda tutarlar. Bu kültürün egemen olduğu toplumlarda kadın ve erkek rolleri arasında kesin ayırım vardır. Toplumsal yaşam alanı içerisinde tüm bireylerin hangi işlerde çalışacağına kadar katı ve belirleyici kurallar vardır. Bu özelliğe sahip olan toplumlarda bireysellikten dolayı tekeli bir bakış ile farklı bakış açılarının ortaya çıkmasına engel olmaktadır. Toplumun büyük çoğunluğu daha fazla fikir birliğine sahiptir. Hofstede ve vd.' e göre (2010) dişil toplumlarda, cinsiyetlere ait duygusal davranışlar birbirleriyle örtüşür, yani hem erkekler, hem de kadınların mütevazı, şefkatli ve yaşam kalitesi konusunda endişeli oldukları varsayılır.⁷⁰ Dişil özelliğin güçlü olduğu bir toplumsal kültürde, çalışanların katılımı, eşitlik ve dayanışma ön plandadır. Bireyler arasındaki ilişkilerde nazik, empatik, merhametli ve sevgi dolu bir atmosfer yapısı hâkimdir. İnovasyon yeni fikirlerin ve kavramların oluşması açısından farklı bakış açıları ile daha yüksek bir boyuta ulaşabilir.

5.5. UZUN-KISA DÖNEM YÖNELİM BOYUTU

Her toplum için üç temel zaman kavramı vardır; *geçmiş, şimdiki ve gelecek* zaman. Hofstede' in uzun-kısa dönem yönelim boyutunda; bazı kültürlerin zaman kavramını daha çok gelecek merkezli olarak algıladıkları ve geleceğe yönelik değerleri ön planda tuttıkları görülmektedir. Hofstede ve Bond' a göre (1984), uzun dönem yönelim davranışına sahip kültürler, geleceğe yönelik değerler ile ilgili iken, kısa dönem yönelim davranışı gösteren kültürler ise geçmiş ve şimdiki zamanla ilgilidir.⁷¹ Zaman, bireyler ve toplumlar açısından oldukça değerli ve kıt bir kaynaktır. Hofstede, (2011) yapmış olduğu çalışmada batı toplumlarındaki kültürlerin zamanı belli dilimlere ayrılmış, düzenli, standart, planlı, ölçülebilir, objektif, doğrusal bir karakter olarak değerlendirirken, bazı Doğu ve Kuzey Avrupa ülkelerinde ise zamanın geleneksel olarak algılanmakta olduğunu ve tüm yaşamı kapsayan, sınırsız, çevrimsel/devirli ve çok boyutlu olarak kabul edildiğini analiz etmiştir.⁷² Hofstede' a göre (2011), bu boyutta her toplum, bugünkü ve gelecekteki zorluklara karşı çözüm için uğraşırken, aynı zamanda bu çözüm süreci için kendi geçmişiyle bağlantı kuran bir davranış göstermektedir.⁷³ İster mikro, isterse makro boyutta olsun her toplum daha iyi yaşam standardı amaçlar ve bunu kısa, orta ve uzun vadeli planlar ile gerçekleştirmeyi hedefler. Geleceğe yönelim sürecinde toplumların geçmişteki her türlü kazanımı, onların kurmayı arzuladığı başarılı bir gelecek üzerinde etkili olmasına imkân kılacaktır. Örneğin geçmişte sanayi devriminde büyük kazanımlar elde eden toplumlar, geleceğin teknolojisi olan dijital teknolojiyi üretme ve kullanma becerisi için çok büyük bir sanayi know how olması açısından, geçmişteki tecrübe ve başarısı, gelecek için önemli bir bilgi birikimi değeridir. Hofstede ve vd.' e göre (2010), kısa dönemli hedeflere odaklanan toplumlar, daha normatif düşünce yapısı, kesin doğrunun oluşmasına çok önem veren, geleneklerin önemli olduğu, geleceği kurtarmak için az bir çaba göstererek hızlı sonuçlara ulaşmaya odaklanan toplumların özellikleri olarak kabul edilmektedir. Uzun dönemli hedeflere odaklanan toplumlarda ise insanlar gerçeğin duruma ve zamana göre değişeceğini düşünmektedir. Gelenekleri dönüştürme, kurtarma, yatırımda güçlü eğilim, azla yetinerek ve tahammül göstererek sonuç elde etme, bu toplumların özellikleri olarak sayılabilir.⁷⁴ Hofstede ve Bond' a göre (1984), uzun dönem, geleceğe yönelik değerlerle ilgili iken kısa dönem geçmiş ve şimdiki zamanla ilgilidir.⁷⁵ House vd.' e göre (2004), uzun dönemli yönelime sahip kültürlerde gelecek bölümler tasvir edilmeye çalışılmakta, gelecekteki hedefler formüle edilerek, bu hedeflere ulaşmak için gerekli stratejiler öngörülmektedir.⁷⁶

⁷⁰ Hofstede, G., Hofstede, G. J., M. Minkov (2010). Cultures and Organizations: Software of The Mind. McGraw Hill

⁷¹ Hofstede, G., Bond, M.H. (1984). Hofstede's Culture Dimensions: An Independent Validation Using Rokeach's Value Survey, Journal of Cross Cultural Psychology, 15(4): pp.417-433

⁷² Hofstede, G. (2011), "Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context", Online Readings in Psychology and Culture,

⁷³ y.a.g.e

⁷⁴ Hofstede, G., Hofstede, G.J., Minkov, M. (2010). Cultures and Organizations Software for the Mind, New York: McGraw Hill.

⁷⁵ Hofstede, G., Bond, M.H. (1984). Hofstede's Culture Dimensions: An Independent Validation Using Rokeach's Value Survey, Journal of Cross Cultural Psychology, 15(4):pp.417-433

⁷⁶ House, R. (2004). Illustrative Examples of GLOBE findings. R. J. House, P. J. Hanges, M. Javidan, P. W. Dorfman, V. Gupta

5.6. HOŞGÖRÜ VE KISITLAMA BOYUTU

Her kültürün bir hoşgörü-kısıtlama boyutu vardır. Hoşgörünün yüksek olduğu kültürler, mutluluğun gösterilmesinde ve duyguların yaşanmasında daha rahat bir ortam sağlayan toplumlar olarak kabul edilmektedir. Kısıtlayıcı kültürler ise mutluluk ve duyguların gösterilmesi konusunda daha sınırlayıcı bir ortam yapısı, katı, sosyal normlar ve kuralların olduğu baskıcı toplumlar olarak belirtilir. Hofstede' e göre her kültür, hoşgörülü veya kısıtlayıcı özelliklere sahip olmaktadır. Hofstede vd.' ne göre (2010), hoşgörünün olduğu toplumlarda bireylerin hayattan keyif alma, eğlenme ile ilgili temel ve doğal insan güdülerini özgürce yaşayabilmeleri söz konusu iken, kısıtlamaların olduğu toplumlarda bu tür güdülerin sert, katı sosyal normlar ile düzenlenmesi söz konusudur⁷⁷. Hoşgörünün yüksek olduğu toplumlar, bireylerin arzularını nispeten daha özgürce yaşadıkları bir toplum olarak tanımlanır. Bu toplumlarda bireyler, kendi hayatlarının ve duygularının kontrolüne sahip olduklarına inanmaktadırlar. Kısıtlayıcı kültürün egemen olduğu toplumlar ise, bireysel ihtiyaçların tatminini kontrol eden ve sıkı sosyal normlar yoluyla düzenleyen bir toplum olarak tanımlanır. Kısıtlanmış toplumlarda bireyler hayatlarının ve duyguların diğer faktörlere göre düzenlendiğine inanmaktadırlar. Hoşgörünün yüksek olduğu toplumlarda bireylerin kendilerini daha rahat ve özgürce ifade etmeleri, aynı zamanda yeni fikir ve düşüncelerin oluşması açısından son derece önemlidir. Bu tür toplumlarda özgür olan düşünceler inovasyonların oluşmasında etkin bir güce sahip olabilmektedir.

SONUÇ

Ulusların sosyal yapılarını anlamakta dikkate alınan en önemli unsurlardan biri olan kültür; devamlı bir değişim ve dönüşüm süreci içerisinde olup, öğrenilen, paylaşılan inançlar, davranış ve semboller değerlerinin toplamından oluşmaktadır. Her ulusal kültürde birbirine benzeyen veya farklılıklar gösteren kültürel alt boyutlar vardır. Bu kültürel farklılıklar bazen kurumların inovasyon performansları üzerinde pozitif veya negatif etkiye neden olabilmektedir. Yabancı bir kültür ile işbirliği yapmak isteyenler öncelikle o kültüre ait temel özelliklerin neler olduğunu iyi analiz etmelidirler. Kültürün öğrenilebilen ve istenildiğinde değiştirilebilen bir özellikte olması, farklı kültürlerdeki başarıyı etkileyen unsurların bir başka kültüre de uygulanmasına imkân vermesi açısından çok önemlidir. Ulusal kültürün, toplumların birçok yetkinliklerinde olduğu gibi inovasyon yetkinlikleri üzerinde de etkisinin olduğu kabul edilmektedir. Ulusların kültürel özellikleri ile inovasyon kapasiteleri arasındaki ilişkinin son yıllarda araştırmacıların odaklandığı konuların başında gelmesinin nedeni budur. İnovasyon, toplumların rekabet gücündeki itici güç olduğu için, inovasyonun önemi her geçen gün artmaktadır. Günümüz şartlarında toplumların sürdürülebilir refah seviyesine sahip olması, her geçen gün daha zor bir hal almaya başlamıştır. Rekabet şartları ve toplumların/bireylerin ihtiyaçları hızlı bir şekilde değişmektedir. Toplumların yüksek rekabet ve hızlı değişime karşı varlıklarını koruyup, yüksek kazançlar sağlamanın kilit faktörü ise üretmiş oldukları inovatif ürün/hizmetler ile mümkün olabilmektedir. Bu yüzden eskiden inovasyon gelişimi o ülke ve o ülkedeki büyük işletmelere sahip özellikler gibi görünse de artık her ülke ve her işletme için bir zorunluluk haline gelmiştir. Bundan dolayı inovasyon kavramının artık tüm toplumların hayatlarında giderek daha çok yer alması, şüphesiz dış çevre koşulları içerisindeki rekabetin etkisi ile daha önemli hale gelmiştir. Toplumların gelişmesine katkı sağlayan bu kavramın çok önemli bir etkiye sahip olması nedeniyle inovasyon kabiliyetlerinin gelişmesi ve bunun önündeki engellerin neden olacağı tüm unsurlar, makro ve mikro boyutlarına kadar titizlikle incelenmektedir. Örgütlerin kültürel oluşum sürecinde örgütün içinde bulunduğu toplumun kültürel değerlerinin çok önemli etkisi vardır. Örneğin global otomotiv üreticisi Daimler AG'nin Almanya merkezli bir işletme olmasına karşın, Türkiye'deki, Almanya'daki, Hindistan'daki işletmeleri arasındaki firma kültürlerinde, bulunduğu ulusal kültürün baskın, farklı kültür alt boyutlarından kaçması mümkün değildir. Toplumların sahip olduğu kültürel yapı, işletmeleri saran bir dış çevre parametresi olarak kabul edilirse, işletmelerin bu dış çevre parametresini değiştirme gücü yoktur. Bu kültür parametresi işletmeler için bir fırsat veya tehdit unsuru olabilir. Burada işletme yönetiminin üzerine düşen görev bu fırsat ve tehdit sürecini doğru yönetmesidir. Gerek çok uluslu işletmelerin, gerekse yerel

(Der). Culture, leadership, and organizations: the GLOBE study of 62 societies: 3 – 9. California:

⁷⁷ a.g.e

işletmelerin faaliyetlerini etkileyen çevresel faktörler, çalışanların davranışları üzerinde çok önemli bir etkiye sahip olan sosyo-kültürel değerlerden oluşmaktadır.

Elbette bir ulusal kültürün tüm özelliklerinin inovasyon üzerinde etkili olamayacağı açıktır. Burada önemli olan ulusal kültürün alt boyutlarındaki davranışların inovasyon faaliyetleri ile nasıl bir ilişkiye sahip olduğudur. Ulusal kültürün hangi alt boyutlardan oluştuğu ve nasıl bir etkiye sahip olduğu konusunda en önemli çalışma Hofstede tarafından ortaya konmuştur. Özellikle işletmelerdeki katı ve sert hiyerarşik yapıların daha esnek, çok katmalı yönetim yapılarının ise daha düşük ve daha şeffaf olması inovasyon üretkenliğini artıracaktır. Güç mesafesi boyutunun yüksek olması ast üst ilişkilerindeki iletişimi kısıtlar ve astlar fikir ve düşüncelerini rahat ifade edemez. Kültürün öğrenilen bir değer olduğu düşüncesi ile yola çıkıldığında toplumsal kültürlerde güç mesafesi boyutunun düşük olması yönünde gerekli çalışmalar yapılabilir. Bireyselci toplumların kolektivist toplumlara göre daha yüksek bir inovasyon kabiliyetine sahip olduğu görülmektedir. Bireyler ne kadar rahat eylem alanı bulursa farklı düşüncelerini daha fazla ortaya koyma şansına sahip olacaktır. Aksi durumda ise kolektivist yapılarda birey farklı ve özgün bir düşünceye sahip olsa bile bu düşünce grup çıkarı ile çakıştığında düşüncesini ifade etmez. Bu durum aynı zamanda bireyin inovasyon motivasyonunu da engeller. Bu tür gruplarda fikir zenginliği yerine kısır bir düşünce oluşur. Bu durum yeni farklı fikirlerin oluşmasında engel teşkil eder. Yöneticilerin bireyler üzerindeki açık veya kapalı olan grup baskıları yerine onların daha bireysel davranmalarına zemin hazırlayacak ortamı sağlamaları çok önemlidir. İnovasyon üzerinde etkili olan bir diğer kültür alt boyutu hoşgörüdür. Yüksek hoşgörünün olduğu toplumlarda inovasyon üretkenliğinin arttığı görülmektedir. Bireyler, telafi edilebilecek hatalı iş ve davranışlarından dolayı yaptırım ve ceza ile karşı karşıya kalmaları söz konusu olduğu zaman, büyük bir stres ve baskı altında olurlar. Bu stres onların yenilik üretkenliğini kısıtlar. Yenilik süreci içerisinde başarısızlıkların olması doğal bir süreçtir. Kabul edilebilir hata durumlarında hoşgörü ve tolerans olmadığında bireylerin bir sonraki inovasyon süreci için motivasyonları düşük olabilir. Bundan dolayı gerek toplumsal yaşam alanında, gerekse işletmelerde mümkün olduğunca hoşgörü kültürünün gelişmesine imkân sunulmalıdır. Bireylerin kurum kültürü ile çatışmasına neden olacak davranışlarının dışında mümkün olduğu kadar kısıtlama kültüründen uzak durmak gerekir. Aslında bu üç parametre birbirleri ile ilişki içerisinde. Yani düşük güç mesafesinin olduğu toplum ve işletmelerde bireylerin iletişim ve kendilerini daha fazla ifade etmeleri aynı zamanda bireysel davranış için bir grup desteğine ihtiyaç duymamaları için zemin hazırlarken, bu iki alt kültür faktörü de hoşgörü ve kısıtlamanın en aza indirgenmesini sağlar.

Her toplum ve birey en refah ve en yüksek hayat standardını hedefler. Bu hedefe erişmek için ürettiği ürün/hizmetleri küresel ve yerel pazarda rakiplerine göre daha yüksek bir fiyata satabilmesi, pazarda kabul görmesi ve sürdürülebilir olması için inovasyona ihtiyacı vardır. Başarılı bir inovasyon ise ancak başarılı ve bilinçli bir inovasyon yönetim sistemi ile olur. İşletmelerin inovasyon sürecindeki başarılarına engel olacak sorunlar üzerine kalıcı çözüm yöntemleri bulup geliştirmesi şarttır. İşletmelerin sahip oldukları kültürler, faaliyette buldukları toplum kültürünün bir alt sistemi olduğuna göre, toplumsal özellikler işletme kültürü üzerinde de etkili olacaktır. Kültürün, çevresel olaylardan dolayı değişim ve gelişim özelliğine sahip olduğu gibi değiştirme ve dönüştürme özelliğinin de olduğu unutulmamalıdır. Etkin ve sürdürülebilir bir toplumsal inovasyon gücü için kültürün etkisinin büyük olduğu asla unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

Aleinikov, A.G. 1994. Sozidolinguistics for Creative Behavior. Journal of Creative Behavior, 28, 2, pp.107-123.

Avruch, K. (1998). Culture and Conflict Resolution. Washington DC: United States Institute of Peace Press.

- Bergiel, E., B., Blaise J., Upson, J. W. (2012). Revisiting Hofstede's Dimensions: Examining the Cultural Convergence of the United States and Japan, *American Journal of Management*, Vol. 12(1), pp.69-79.
- Cesare, J., Sadri G. (2003). "Do All Carrots Look the Same? Examining the Impact of Culture on Employee Motivation", *Management Research News*, Vol.26 (1), pp.29-40
- Commission of the European Communities (1995). "Green Paper on Innovation", December.
- Damanpour, F., Evan, M. William (1984). "Organizational Innovation and Performance: The Problem of "Organizational Lag"", *Administrative Science Quarterly*, Vol. 29, pp.392-409.
- Drucker, P. (1985). *Discipline of Innovation*, Harvard Business Review, pp.67-72.
- Ferraro, Gary P. (2002). *The Cultural Dimension of International Business*, 4th.Edition, Upper Saddle River, Printice Hall, 2002, New Jersey
- Freeman, C. (1995). "The 'national system of innovation' in historical perspective", *Cambridge Journal of Economics*, 19, pp.5-24.
- Fukuyama, F. (2011). *The Origins of Political Order: From Prehuman Times to the French Revolution* New York: Farrar, Straus and Giroux,
- Guirdham, M. (2005). *Communicating Across Cultures at Work* (2nd Edition). Palgrave Macmillan.
- Günaydın, G., Ulusoy, K., Kılıç K. Alpkın L. (2008). "Modeling Innovation: Determinants of Innovativeness and the Impact of Innovation on Firm Performance", *Proceedings of the 4th IEEE International Conference on Management of Innovation & Technology (ICMIT)*, Bangkok, Thailand, 2008, pp. 766
- Harris, P. R., Robert T.Moran (1996). *Managing Cultural Differences*(4th ed.). Houston: Gulf Publications.
- Harris, P. R., Moran, R. T., (2000). *Managing Cultural Differences*. 5.Baskı, Gulf Publishing Co. Houston, TX, ABD
- Herbig, P., Dunphy, S. (1998). "Culture and Innovation". *Cross Cultural Management*, 5(4): pp.13-21.
- Hernandez, M., Iyengar, S.S. (2001). "What Drives Whom? A Cultural Perspective on Human Agency", *Social Cognition*, Vol 19, No.3, pp.269-294.
- Herskovitz, M. J. (1964). *Cultural Dynamics*. Augustin Publisher, NewYork.
- Hofstede, G.(1980). *Culture s Consequences: International Differences in Work Related Values*, Sage Publication, California,
- Hofstede, G. (1980a). "Motivation, Leadership, and Organization: Do American Theories Apply Abroad?" *Organizational Dynamics*, Vol 9, Issue 1, pp.42-63.
- Hofstede, G. (1983). "National Cultures in Four Dimension: A Research-Based Theory of Cultural Differences Among Nations [J]". *International Studies of Management and Organization*,
- Hofstede, G., Bond, M.H. (1984). Hofstede's Culture Dimensions: An Independent Validation Using Rokeach's Value Survey, *Journal of Cross Cultural Psychology*, 15(4): pp.417-433

- Hofstede, G. (1991/1994). *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. London: Harper Collins Business.
- Hofstede, G. (1994). "Management Scientists are Human", *Management Science*, Vol: 40
- Hofstede, G. (1997). *Cultures and Organizations: Software of the Mind*, 1st edition, McGraw-Hill, USA
- Hofstede, G., Hofstede, G.J., Minkov, M. (2010). *Cultures and Organizations Software for the Mind*, New York: McGraw Hill.
- Hofstede G. (2011). Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context, *Online Readings in Psychology and Culture*, Article 8.
- Hofstede, G.(2015). "Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context". *ScholarWorks@GVSU*. *Online Readings in Psychology and Culture*. Retrieved
- House, R. (2004). Illustrative Examples of GLOBE findings. R. J. House, P. J. Hanges, M. Javidan, P. W. Dorfman, V. Gupta (Der). *Culture, leadership, and organizations: the GLOBE study of 62 societies: 3 – 9*. California:
- House, R., Javidan, M., Hanges, P., Dorfman, P. (2002). Understanding cultures and implicit leadership theories across the globe: An introduction to project GLOBE, *Journal of World Business*, 37.
- Hu, Y., Zheng, W. (2008). "Market orientation, innovation and performance of nonprofit organizations: evidence from China". *IEEE International Conference on Service Operations and Logistics, and Informatics (IEEE/SOLI)*, Beijing, China.
- Jaskyte, K. (2004). Transformational Leadership, Organizational Culture and Innovativeness in Nonprofit Organizations. *Nonprofit Management and Leadership*, 15(2): pp.153-168.
- Johnson, S.(2010)., *Where Good Ideas Come From: The Natural History of Innovation*, Allen Lane,
- Kluckhohn, C. (1951). *The study of culture. The policy sciences*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Kroeber, A. L. (1985). *A Roster of civilizations and culture*. Westport: Greenwood Press.
- Kroeber, A. L., Kluckhohn, C. (1952). *Culture: A critical review of concepts and definitions*. New York: Vintage books
- Lewis, O. (1969). *A Death in the Sanchez Family*. New York: Random House.
- Li, S.C. (2003). Biocultural orchestration of development plasticity across levels: The interplay of biology and culture in shaping the mind and behavior across the life span. *Psychological Bulletin*, 129(2), pp.171-194.
- Lundvall, B. A. (1988), "Innovation as an Interactive Process: From User-producer Interaction to the National System of Innovation," in G. Dosi, C. Freeman, R. Nelson, G. Silverberg, L. Soete (eds.), *Technical Change and Economic Theory*. London and New York: Pinter Publisher pp. 349–369
- Markides, C. (2000). *All the right moves - A guide to crafting breakthrough strategy*, London: Harvard Business School Pres.

- Massey A. (1998). *The Way We Do Things Around Here: The Culture of Ethnography*. Ethnography and Education Conference, (OUDES).
- Matsumoto, D. (1996). *Culture and Psychology*. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.
- Mead, R. (1998). *International Management*. Second Edition, Blackwell, Oxford.
- Mokyr, J. (1990). *The Lever of Riches: Technological Creativity and Economic Progress*. Oxford: Oxford University Press.
- OECD - Oslo Manual (2005). *Proposed Guidelines for Collecting and Interpreting Technological Innovation Data*, Paris.
- OECD (2005). *Oslo manual guidelines for collecting and interpreting innovation data*. 3rd Edition.
- Png, I. P. L., B. C. Y. Tan., Wee, K.L., (2001). "Dimensions of National Culture and Corporate Adoption of IT Infrastructure." *IEEE Transactions on Engineering Management*, Volume 48, Issue 1, pp.36-45.
- Rogers, E.M. (1995). *Diffusion of Innovation*, 4th.ed., New York The Free Press.
- Routamaa V., Hautala T., (2008). *Understanding Cultural Differences The Values in a Cross-Cultural Context*, *International Review of Business Research Papers* Vol. 4 pp. 129-137
- Sandvick, L. I., Sandvick, K. (2003). "The Impact of Market Orientation on Product Innovativeness and Business Performance", *Intern. J. of Research in Marketing*, Vol.20, pp.355–376.
- Schumpeter, Joseph A. (1947). *The Creative Response in Economic History*; in: *The Journal of Economic History*, Vol. 7, pp. 149-159
- Shane, S. A. (1993). "Cultural Influences on National Rates of Innovation". *Journal of Business Venturing*, 8(1): pp. 59–73.
- Singh, V. (2008). *Transforming Boardroom Cultures in Science, Engineering and Technology Organizations: Final report*, UK Resource Centre for Women in Science, Engineering and Technology, Bradford.
- Soares, A.M., Farhangmehr, M., Shoham, A. (2007). Hofstede's dimensions of culture in international marketing studies. *Journal of Business Research*, 60, pp. 277-284
- Stephens, G. K., Greer, C. R. (1995). "Doing Business in Mexico: Understanding Cultural Differences", *Organisational Dynamics*, pp.39-55.
- Stoll, S. (2010). "Cultural Dimension as a Factor of Success". Saimaa University of Applied Sciences. Unpublished Bachelor's Thesis.
- Thomas, A. (1993). *Psychologie interkulturellen Lernens und Handelns*, in: Thomas, A., *Kulturvergleichende Psychologie. Eine Einführung*, Göttingen, pp.377-424
- Tushman, M.L., O'Reilly, C.A. (1997). *Winning Through Innovation*. Boston. MA: Harvard Business School Press.
- Wan, D., Ong, H. C., Lee, F. (2005). Determinants of firm innovation in Singapore. *Technovation*, 25 (3). Pp.261-268.

Westwood R., and Low, D. R., (2003). “The Multicultural Muse: Culture, Creativity and Innovation, International”, Journal of Cross Cultural Management, Volume 3, Issue 2,

Williams, R. (1977). Culture and Society: 1780-1950. Middlesex: Penguin Books.

<http://www.tdk.gov.tr>, Aralık 2017

ULUSLARARASI CEZA MAHKEMESİ VE İNSAN HAKLARINA KATKILARI**Yunus Emre GÜL¹****Özet**

II. Dünya Savaşı'nın ardından hızla gelişen uluslararası toplumun vicdanını derinden etkileyen suçların cezasız kalmaması ve insan haklarının geleceğe yönelik olarak bir devletin iç işleri bağlamında değil, doğrudan uluslararası toplumu ilgilendiren bir mesele olarak ele alınması gerektiği düşüncesi, zamanla olgunlaşarak 2002 yılında Roma Statüsü ile Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kurulmasını sağlamıştır. Hükmettiği cezalarla caydırıcılığını ortaya koyan Mahkeme; adalete hizmet etmesi, mağdurları koruması ve gelişim hakkı bağlamında İnsan Hakları'na pek çok katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Toplum, Uluslararası Ceza Mahkemesi, İnsan Hakları, Katkı

INTERNATIONAL CRIMINAL COURT AND ITS CONTRIBUTIONS TO HUMAN RIGHTS**Abstract**

After Second World War, the fast growing opinion of the crimes which deeply shock the conscience of humanity must not go unpunished and human rights not to be held as domestic affairs of countries but should be held directly to concern international community go forward in a time and International Criminal Court was established by Rome Statute in 2002. The Court which proves it's deterrent effect on criminals by retributive decisions made a lot of contribution to Human Rights within the context of serving justice, protecting victims and development rights.

Keywords: International Community, International Criminal Court, Human Rights, Contribution

Özgün Araştırma / Original Article

¹ Sorumlu yazar / Corresponding author, İstanbul Üniversitesi, Türkiye, ymsrgul@gmail.com,

ORCID ID: 0000-0002-8701-2236

Copyright © 2016-2018 IBAD
ISSN: 2536-4642

GİRİŞ

Üzerine farklı teoriler geliştirilse de ilk çağlardan beri insanlar bir düzen içerisinde birlikte yaşama gereksinimi duymuşlardır. Bu durum gerek düzensizliği bir düzene sokması amacıyla devletin kuruluşunu iddia eden Hobbes'un Leviathan'ı için de böyledir ve gerekse insanların mutluluğunun sürekliliğinin sağlanması amacıyla devletin kurulduğunu iddia eden Locke için de böyledir. Aslında temelde yatan düşünce hep bir düzen ihtiyacıdır ve bunun da mümkün olabilmesinin yegâne yolu hukuktan geçmektedir. Bu doğrultuda ilk çağlardan beri süregelen toplumun bir düzen içinde bir arada yaşaması gerekliliği hukukun da ortaya çıkışını zorunlu kılmıştır. Genel anlamıyla kişilerin hakları ve ödevlerinin belirlenmesi demek olan hukukun net bir tarifinin yapılması gerekirse insan veya insan topluluğunu düzenleyen ve devlet yaptırımıyla kuvvetlendirilmiş bulunan norm, emir ve yasaklardan oluşan kaideler bütünü şeklinde tanımlamak mümkündür. (Adal 1985: 1)

İnsan Hakları bilimi ise Rene Cassin'e göre, "bütünü, her insanın kişiliğinin gelişmesi için vazgeçilmez olan hakları ve özgürlükleri belirleyerek, insanın onurundan hareketle insanlar arasındaki ilişkileri inceleme konusu yapan sosyal bilimlerin bir dalıdır." (Gemalmaz 1997: 340) Yine doktrinde yaygın olarak kabul edilen "İnsanın, insanlık niteliğinden ötürü tanınmış haklarıdır." tanımlaması da İnsan Haklarının anlaşılması açısından kuşatıcı bir çerçeve çizmektedir. İnsanın insan olmasından ötürü sahip olduğu haklar sadece lafzi olarak değil, aynı zamanda bu hakların çiğnenmesi durumunda verilecek cezalar yoluyla da korunmaya muhtaçtır. Bu cezaların sadece tazminat şeklinde değil, hapis cezası da içermesi bu hakların çiğnenmesinin engellenmesi adına önemli bir caydırıcılık unsurudur ki Uluslararası Ceza Mahkemesi(UCM)'nin de önemi tam olarak bu noktadır.

Bu çalışmada, öncelikle Uluslararası Ceza Hukuku ve Uluslararası Ceza Mahkemesi incelenecek ve ardından sonra insan haklarının korunmasına önemli bir katkıda bulunan UCM'nin adalete hizmet etme düşüncesi, hukukun üstünlüğü (rule of law), mağdurların korunması ve gelişim hakkı bağlamında katkıları değerlendirilerek makale sonlandırılacaktır.

I.ULUSLARARASI CEZA HUKUKU VE BİREYSEL SORUMLULUK

A.ULUSLARARASI CEZA HUKUKU'NUN NİTELİĞİ

Uluslararası Ceza Hukuku'nu tanımlamadan önce, Ceza Hukuku'nun ne olduğunun anlaşılmasında fayda vardır. Ceza Hukuku, toplumsal düzeninin sağlanması ve bireysel çıkarların da korunması amacıyla bazı davranışların yapılması veya bazılarının kaçınılması konusunda devletin bireylere verdiği emir veya bunlara uymama durumunda uygulanacak yaptırımların incelendiği bir bilim dalıdır. (Centel, Zafer, Çakmut 2016: 3)Buradan hareketle belirtmek gerekir ki Ceza Hukuku'nun amacı yalnızca insanları korumak değil aynı zamanda cezanın önleme amacına binaen toplumun gelişimine katkı sağlayarak suçu ve suçluyu azaltmaktır. Ancak burada Ceza Hukukunun temel özelliği normlarının emredici olması ve uyulmaması halinde de bunların yaptırımı tabi olmasıdır. (Aydın 2002: 134) Ceza Hukuku belli bir devlet bazında ceza ve yaptırımlar öngörürken Uluslararası Ceza Hukuku ise uluslararası toplum nezdinde tehlike oluşturan suç ve cezaları öngörür. Bu noktada Uluslararası Ceza Hukuku devletler hukukuna aykırı olan ve uluslararası toplumun tümü için tehlike oluşturan uluslararası suçları ve bunlara ilişkin cezaları düzenleyen Uluslararası Hukukun özel bir dalıdır. (Aydın 2002: 135) Bunun yanında bir başka tanıma göre ise, "Devletlerarası Ceza Hukuku kavramı, bir yandan egemen devletlerin ulusal ceza hukuklarını sınırlayan milletlerarası kuralları, öte yandan da milletlerarası cezaî sorumlulukları, devletlerarası adli yardımlaşma ve devletlerarası adli yardımlaşmaya ilişkin esaslardır." (Gözübüyük 1959: 18) Her ne kadar daha pek çok tanımı yapılabilirse de sonuç olarak Uluslararası Ceza Hukuku'nun uluslararası topluma yönelik tehlikelerin bertaraf edilmesi amacı taşıdığı açıktır. Gerçekten uluslararası

nitelikteki suçların mağdurları sadece suçun yöneltildiği kişiler ve devletler olmayıp aynı zamanda tüm uluslararası toplumdur. (Aydın 2002: 138)

B. BİREYLERİN ULUSLARARASI HUKUK'TA CEZA SORUMLULUĞU

Uluslararası Hukukla paralel bir gelişme gösteren Uluslararası Ceza Hukuku, Uluslararası Hukukun sadece devletlerin varlık alanı olmasından çıkıp özellikle savaş hali ve iç çatışma gibi durumlarda bireylerin korunmasına yönelik tedbirlerin alınması gerektiği düşüncesiyle ortaya çıkmıştır. Aslında bu noktada, her ne kadar Nürnberg'i milat olarak kabul edenler olsa da M.Ö. 6. yüzyılda dahi Çinli komutan Sun Tzu savaşlarda kaçınılması gereken olayları dönemin örf ve adet hukukuna göre ele alarak Uluslararası Ceza Hukuku'na paralel görüşler öne sürmüştür. (Ulusoy 2008: 26) Ancak Nürnberg'in önemi, uluslararası suç işleyen devletlerin değil aynı zamanda bireylerin de sorumluluklarının olduğu önceleri bir varsayım olsa da bu durumun Nürnberg Mahkemeleriyle resmen kabul edilmiş olmasıdır. (Aydın 2002: 140) Nürnberg'den günümüze kadar gelen süreçte Uluslararası Ceza Hukuku'nda sorumlu olduğu düşüncesi gittikçe pekişmiş ve Roma Statüsü'nün 25/1 maddesinde geçen "*Mahkeme, bu tüzüğe uygun olarak, gerçek kişiler üzerinde yargı yetkisine sahiptir.*" ibaresiyle de UCM'nin gerçek kişiler üzerinde yargılama yetkisine sahip olduğuna yer verilerek bu noktada herhangi bir kuşkuya yer kalmamıştır. Bunun yanında komutanların da aynı statüsün 28/1(a) maddesinde cezai sorumlulukları daha geniş bir çerçevede düzenlenerek bilmesi gereken hallerde dahi ceza sorumluluklarının olduğu belirtilmiştir. Bu kişilerin UCM'nin yetki alanına giren işleyebilecekleri uluslararası suçlar; soykırım suçu, insanlığa karşı suçlar, savaş suçları ve saldırı suçu olarak sınırlı sayıda olsa da aslında deniz haydutluğu, köle ticareti, uçaklara saldırı ve uçakları kaçırma şeklinde çerçevesi daha geniştir. (Aydın 2002: 145-162) Anlatcağımız Nürnberg ve Tokyo Mahkemeleri de sadece barışa karşı suç, savaş suçu ve insanlığa karşı suçlar bakımından yetkiliydiler. Gerçekten Nürnberg ilkelerinin VI. maddesinde;

"Aşağıda sıralanan suçlar uluslararası hukuk önünde cezaî suçlar olarak belirlenmiştir:

(a) Barışa karşı işlenen suçlar

(i) Saldırgan ya da uluslararası antlaşma, sözleşme ve garantileri ihlal eden bir savaş planlama, hazırlık ya da kışkırtma,

(ii) Ortak plana işbirliği yapma ya da (i) maddede belirtilen eylemlerin başarılması karşı komplo;

(b) Savaş suçları

Yasaların ya da savaş adetlerinin ihlalleri, örneğin: köle işçilere ya da herhangi bir amaçla sivil halka ya da işgal altındaki bölge halkına, savaş tutsaklarına, denizdeki insanlara, kötü davranma ya da onları, rehinelere öldürme, sınır dışı etme; kamu ya da özel mülklerin yağmalanması, kent, kasaba ve köylerin ahlaksızca yıkımı ya da askeri gereklilikle açıklamayacak biçimde tahrip edilmesi;

(c) İnsanlığa karşı işlenen suçlar

Cinayet, kitle imha, köleleştirme, sürgün ve sivil halka yapılan diğer insanlık suçları, ya da siyasî, etnik ya da dinî nedenlerle eziyet, ya da savaş suçu ya da insanlığa karşı işlenen suçlarla ilgili idam ya da eziyet ya da eylemler sürdürülmesi."

ifadelerine yer verilerek bu husus açıkça belirtilmiştir. Bunların yanında kişilerin işledikleri uluslararası suçlardan dolayı sorumluluklarını etkileyen somut olayda yanılma, meşru müdafaa, zorlama, kişinin fiil ehliyetinin olmaması, kusurluluğu etkileyen hallerin bulunması ve

kaza gibi hususların da kişiye bireysel ceza sorumluluğu yüklenirken göz önünde bulundurulması gereken hususlardır. (Aslan 2007: 247-251)

II. ULUSLARARASI CEZA MAHKEMESİ

A.AD HOC ULUSLARARASI CEZA MAHKEMELERİ

UCM'nin kurulmasına kadar geçen süreçte bireylerin uluslararası topluma karşı suç işledikleri nedeniyle yargılandıkları 20. yüzyılda kurulmuş 4 önemli mahkeme vardır ki bunlar; Nürnberg, Tokyo, Yugoslavya ve Ruanda Ceza Mahkemeleridir. Bunların hepsinin ortak özelliği belirli bir olaya özgü olarak geçici nitelikte kurulmuş olmalarıdır.

Yukarıda bahsettiklerimizden önce de uluslararası nitelikte başarısız da olsa ceza mahkemeleri de kurulmuştur. Sözgelimi 20 Aralık 1907'de Kosta-Rika, Guatemala, Nikaragua, Honduras ve Salvador'dan oluşan 5 Orta Amerika Cumhuriyeti Washington'da imzaladıkları bir sözleşmenin sonucunda Uluslararası Hukuk kurallarının çiğnenmesi halinde fertlerin başvuru yapmaları amacıyla Orta Amerika Adalet Divanı'nı kurmuşlardır ve fakat 1918 yılına kadar Mahkeme'ye sadece 5 başvuru yapıldığı ve bunların 4 tanesi iç hukuk yollarının tüketilmemesi nedeniyle daha başvuru aşamasında reddedilip 1 tanesi da başvuran aleyhine karara bağlandı için söz konusu mahkeme kaldırılmıştır. (Dönmez 1985: 232-233)

II. Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından İngiltere'nin başkenti Londra'da toplanan ABD, İngiltere, SSCB ve Fransa devletlerinin temsilcileri aralarında imzaladıkları Londra Anlaşmasının 2. maddesine binaen Nürnberg'de Uluslararası Askeri Mahkeme'nin kuruluşu, yetki ve işleyişini bir statü dâhilinde belirlediler. Bu doğrultuda kurulan Nürnberg Mahkemesi, teorik bir tasarı olarak kalmayıp fiilen kurularak savaş suçlularını yargıladı (Eser 2007: 7) ve dünya tarihinde ilk defa uluslararası suç nedeniyle bireysel sorumluluk kabul edilerek faillere ceza verildi. (Parlak 2015: 42) Bunda özellikle mahkeme başkanı Yargıç Jackson'ın suçluların devlet adına suç işlediği ve dolayısıyla da cezalandırılmalarının mümkün olduğu düşüncesi Nazi suçlularının cezalandırılması adına büyük bir dayanak olmuş ve hatta yargıcın bu konudaki ısrarcı tavrından dolayı doktrinde Mahkemeyi "Jackson'ın Nürnberg'i" (Barrett 2007: 6) şeklinde veya tavırlarında dolayı da yargıçları "Nürnberg'in Kansızları" (Verges 1988) şeklinde nitelendirenler olmuştur. Yapılan yargılamalar sonucunda da yargılanan 24 üst düzey Nazi yetkilisinden 3 tanesi hakkında beraat kararı verilirken 11 tanesine ölüm, 3 tanesine müebbet, 7 tanesine ağır hapis cezaları verilmiştir.(Bozkurt 2010: 77)

Pasifik Bölgesi Müttefik Kuvvetler Başkomutanı General McArthur'un bizzat kendi yetkisiyle yayınladığı 19 Ocak 1946 tarihli kararnameye dayanılarak Avusturyalı yargıç William Webb'in başkanlığında kurulan Tokyo Uzakdoğu Uluslararası Askeri Mahkemesi; (Parlak 2015: 43) Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan atom bombalarının hesabını sormayı unutarak yaptığı 2,5 yıl süren yargılamalar sonucunda Başbakan Hideki Toko'nun da dâhil olduğu 28 davalıyı içerisinde barışa karşı suçlar ve savaş suçlarının da bulunduğu 55 farklı suçtan mahkûm etti. (Cryer,Friman,Robinson,Wilmshurst 2010: 116)

Önemli bir nokta olarak belirtilmesi gerekir ki Nürnberg ve Tokyo Mahkemelerine doktrinde iki noktada ciddi eleştiri getirilmiştir. Bunlardan birincisi, "suçta ve cezada kanunilik ilkesi"ne aykırı olarak işlendiği sırada suç sayılmayan eylemlerin bunlar gerçekleştirildikten sonra suç sayılarak faillerin cezalandırılması, diğeri ise "doğal hâkim ilkesi"ne aykırı olarak önceden kanunla kurularak tarafsız ve bağımsız yargılama yapması gereken Mahkemenin hem önceden belirlenmemiş olduğu hem de Mahkemenin galiplerin Mahkemesi (Eser 2007: 7) olması dolayısıyla tarafsız olmadığıdır. (Parlak 2015: 49) Ancak, burada üzerinde durulması gereken ve zaten Mahkemenin de üzerinde durduğu husus opinio juris ilkesidir. Nitekim söz konusu ilkeye göre, uluslararası teamül hukukuna göre devletlerin uzun süre uygulayarak bir ön kabul gibi kabul ettikleri pratikler zamanla adeta mantıksal bir unsur haline gelerek ilk elden öne sürülebilecek hususlar haline gelebilirler ve buna dayanarak Mahkemelerin suç isnat etme ve bunu yargılama yetkileri mevcuttur. (Arajavi 2014: 23)

BM Güvenlik Konseyi tarafından BM Anlaşması'nın VII. bölümünün "barışın tehdidi bozulması ve saldırı eylemi durumunda yapılacak hareket" başlığına binaen 25 Mayıs 1993 tarih ve 827 sayılı kararının eki kabul edilerek kuruldu.(Odman 1996: 143) Mahkeme 1 Ocak 1991 tarihini milat kabul ederek Yugoslavya topraklarında işlenen ağır insancıl hukuk suçlarının kovuşturulması ve suçluların adalet önüne çıkarılması amacıyla kuruldu.(Gülmez 2001: 162) 3 dava dairesi ve bir temyiz dairesi vardı. Her ne kadar kurulduğu dönemde mahkemenin diğer ad hoc mahkemeleri gibi bir sözleşmeyle kurulmadığı gerekçesiyle geçersiz olduğunu iddia edenler olmuşsa da 161 kişi hakkında iddianame düzenlenmiş ve hatta bunlardan 141 tanesi hakkında karar verilmiştir. (Sağlam 2015: 584)

Nisan-Temmuz 1994 arasında Hutu milislerinin, azınlık Tutsiler ile ılımlı Hutulara yönelik başlattığı soykırım sonucu 500.000 ile 1 milyon arasında insanın ölmesi sonucu BM Güvenlik Konseyi 8 Kasım 1994 tarih ve 955 sayılı kararıyla Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kurularak 1994 yılıyla sınırlı kalmak kaydıyla yetki alanına giren suçların kovuşturulması amacıyla kurulmuştur. (Gülmez 2001: 163) Önemli bir husus olarak belirtmek gerekir ki eski Başbakan Jean Kambanda'nın yargılanması esnasında tarihte ilk kez bir davada soykırım suçunun bizzat kendisi tarafından itiraf edilmesiyle bu suç nedeniyle bir kişinin ceza alması sağlanmıştır. (Gülmez 2001: 165)

Yukarıda belirttiğimiz Mahkemelerin yer ve zaman bakımından sınırlı bir alanda ve geçici olarak kurulmuş mahkemelerdir. Ancak Uluslararası Ceza Mahkemesi; bir milletlerarası hukuk sözleşmesi ile meydana getirilerek bu sözleşmeye konu olan suçların kovuşturulması bakımından yer ve zaman sınırlaması olmaksızın evrensel yetkili ve daimi bir ceza mahkemesidir. (Jescheck 2006: 28)

B.ULUSLARARASI CEZA MAHKEMESİ'NİN KURULUŞU VE YAPISI

Uluslararası Ceza Mahkemesi(*International Criminal Court*)'nin kurulması fikri, soykırım suçu yahut insanlığa karşı işlenen suçlar gibi insan haklarının ağır bir şekilde ihlaline neden olan suçların sadece bir devletin mahkemesine bırakılmasının uluslararası kamuoyu açısından yeterli görülmemekle suçluların uluslar üstü bir mahkemede yargılanması düşüncesiyle ortaya çıkmıştır. (Çetin 2010: 337)

Özellikle 1973 yılında Apartheid (ırk ayrımcılığı) Suçunun Kaldırılması ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin kabulüyle ilgili Sözleşme'nin V. maddesinde belirtilen Sözleşmeye taraf devletlerin yargılama yetkisini kabul ettikleri bir Uluslararası Ceza Mahkemesi (International Penal Tribunal) kurulmasının öngörülmesi büyük bir adım olmuş ve Yugoslavya Ceza Mahkemesinin de 1993'te kuruluşu bu fikri pekiştirerek gerçek kişilerin işledikleri ve Roma Statüsünde belirtilen suçlardan ötürü yargılanmalarını sağlayacak sürekli Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin 1 Haziran 2002 yılında söz konusu statü ile kurulmasına neden olmuştur. Mahkemenin zaman bakımından yetkisi ise bu tarihten sonra işlenmiş suçlarla sınırlıdır. Bu bağlamda Mahkemenin yargılama yetkisi kapsamındaki suçlar söz konusu Statü'nün 5. maddesinde tanımlanmıştır. Maddeye göre; "Mahkemenin yargılama yetkisi, uluslararası kamuoyunu tamamıyla endişeye düşüren çok ciddi suçlar ile sınırlıdır." Söz konusu "çok ciddi suç kavramı" evrensel nitelikte olup dünyanın neresinde işlenirse işlensin fark etmeksizin tüm uluslararası kamuoyunu ilgilendiren (Alibaba 2000: 182) ve aslında pasif mağdurumun da tüm uluslararası kamuoyu olması dolayısıyla faillerinin yakalandığı takdirde dünyanın her yerinde yargılanabileceği suçlardır. Nitekim bunun bir örneği de İsrail'in Nazi suçlusu Adolf Eichmann'ı kaçırmakla yargılaması ve ölüm cezası vermesidir. Söz konusu suçlar ise; soykırım suçu, insanlığa karşı suçlar, savaş suçları ve saldırı suçu olmak üzere 4 bent halinde sayılmıştır. Bunun yanında bu suçlara konu olan fiillerin yargılanabilmesi için hem Statü'nün yürürlüğe girmesi ve devletin bu Statüye taraf olması gerekmekte (Gülmez 2001: 172) hem de aktif kişisel ilkesi gereği taraf devletin ülkesinde işlenmesi yahut ülkesellik ilkesi gereği taraf devletin vatandaşı tarafından işlenmesi gerekmektedir. (Çetin 2010: 349)

UCM'nin 3 ana bölümde toplanabilecek bir yapısı vardır. Nitekim bunlar; Daireler, Savcılık ve Yazı işleridir. Lahey'de kurulmuş olması dolayısıyla yerleşik bir özelliği sahip olan UCM'nin her ne kadar yargılamalarını suçun işlendiği yerde yaparak daha etkili olması da öne sürülmüşse de yasal sistemin çökmüş olabileceği, bu konuda yerinde yargılama yapılacak ülkenin uygun bir mevzuatının bulunmayabileceği veya savcı yahut siyasilerin politik niyetlerinin davaya karışabileceği gibi düşüncelerle merkezi bir noktada olması daha uygun olmuştur.

C.MAHKEME'NİN YETKİ ALANINA GİREN SUÇLAR

UCM'nin yetkisine giren suçlardan kısaca bahsetmek gerekirse ilk olarak Soykırım Suçundan başlanması gerekir. Raphael Lemkin'in literatüre kazandırdığı *Genocide* ya da soykırım suçu, uluslararası Ceza Hukukunun en ağır olanıdır. Failin milli, etnik, ırki veya dini bir topluluğu kısmen de olsa yok etme kastıyla bir plan dahilinde hareket ederek meydana getirdiği fiilleri bu suçun konusunu oluşturur. (Beşiri 2013: 183) Bu yüzden "suçların suçu" (Kocaoğlu 2010) nitelendirilmesi de yapılmaktadır. İnsanlığa karşı suç ise Statü'nün 7. maddesinde de açıklandığı üzere öldürme, yok etme, köleleştirme, sürgün etme veya göçe zorlama, hapsedme, işkence, zorla fuhuş, zulüm, kayıp etme, apartheid ve diğer ciddi hasara yol açan insanlığa aykırı hareket fiilleri bilinçli olarak, geniş çaplı ve sistematik şekilde herhangi bir sivil topluluğa yöneltilirse insanlık aleyhine suç teşkil eder. (Aksar 2003: 127) Bir diğer suç olan Savaş suçları ise uluslararası teamül Hukuku'nda savaşta yapılmasının yasak teşkil ettiği suçlardan ibaret olup Roma Statüsünde bu suçlar uzun bir şekilde sayılmıştır. Son olarak saldırı suçu ise BM Genel Kurulunun 3814 Sayılı kararının 1. maddesinde "*Saldırı, bir Devletin diğer bir Devletin egemenliğine, ülke bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına karşı veya işbu tanımda belirtildiği üzere, Birleşmiş Milletler Andlaşması ile bağdaşmayan diğer herhangi bir tarzda silahlı kuvvet kullanılmasıdır.*" şeklinde tanımlanmıştır. Bu aslında ulusal bir hakka yönelik olarak barışa karşı işlenmiş bir suçtur ve dolayısıyla da kuvvete başvurma hakkını (Jus ad bellum) ortadan kaldırarak BM Anlaşması'nın 51. maddesi gereğince saldırıya maruz kalan devlet lehine meşru müdafaada bulunulmasına zemin hazırlar. (Kedikli 2005: 11) Bununla birlikte her ne kadar Roma Statüsünün 5. maddesinde bir suç olarak sayılarak Mahkemenin yargı yetkisi kapsamına alınsa da anlaşma sağlanamadığı için saldırı suçunun tanımı ilerleyen maddelerde yapılamamıştır.

III.ULUSLARARASI CEZA MAHKEMESİNİN ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI HUKUKUNA KATKILARI

BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin ilan edilme sebeplerinden biri olarak Giriş kısmında ifade edilen "İnsan haklarının tanınmaması ve hor görülmesinin insanlık vicdanını isyana sevk eden vahşiliklere sebep olmuş bulunması..." ve yine Roma Statüsü'nün de Giriş kısmındaki "Bu yüzyıl süresince milyonlarca çocuk, kadın ve erkeğin, insanlık vicdanını derdinden etkilemiş, hayal bile edilemeyen kötülüklerin kurbanı olduğunu akılda tutarak..." ifadesi Uluslararası Ceza Mahkemesinin kuruluş amacı ve Uluslararası İnsan Hakları Hukuku'nun amaçlarının paralellliğini ortaya koymaktadır. Gerçekten UCM felsefesinin temel yapıtaşlarından biri olarak insan haklarının korunmasını alarak Roma Statüsüyle kurulmuş insan hakları açısından devrim niteliğinde bir mahkemedir. Gerçekten Uluslararası Ceza Mahkemesi insanlığın barış, güvenlik ve refahına (*peace, security and well-being*) yönelik yapılmış utanç kaynağı pek çok suçun faillerinin cezasız kalmasının önüne çekilmiş önemli setlerden birisi ve aynı zamanda gelecekte de bu suçların işlenmesine karşı caydırıcı bir oluşumdur.

A.HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜ VE ADALETE HİZMET ETME DÜŞÜNCESİ

UCM'nin de benimsediği ilkelerden biri olan hukukun üstünlüğü ilkesi gereğince Mahkeme kimi zaman devlet politikası olarak kimi zaman da örgütsel bir proje dahilinde hareket ederek insan haklarını tehdit eden bireylere karşı uluslararası arenada mağdur bireyleri korur. (Balasco 2013: 51) Aslında bu perspektiften bakıldığında UCM'nin insan haklarının korunmasının garantörü konumunda olduğunun söylenmesi yanlış sayılmaz. Gerçekten UCM, Statü'ye bağlı kalarak uygulamaya çalıştığı normlarla uluslararası insan haklarının korunmasını garanti altına almaya çalışmaktadır. Nitekim insan hakları düşüncesi ortaya çıkışı itibariyle devletin sınırlamaya çalıştığı temel hak ve özgürlüklerin korunmasının sağlanması amacına hizmet etmeye yöneliktir ve bu doğrultuda da UCM siyasi gaye gütmeksizin bağımsız, tarafsız ve etkili yargılama yapılarak devletlerin uygulamaya çalıştığı baskıcı politikalara karşı bireylerin yanında yer alarak insanlığa adaletin sağlanması yolunda bir umut olmuştur. (Dalar 2017: 154)

UCM'de soruşturma başlatılacak bir dava açısından adalete hizmet etmesi şartı (*interests of justice*) Statü'nün 53.maddesinde açıkça ifade edilmiştir. Zira bugünkü adalet, gelecekteki potansiyel mağdurların da koruyucusudur. (Balasco 2013: 50) Gerçekten UCM'nin uluslararası insan haklarını ihlal eden bir suçluyu yargılaması, suçlunun ülkesi açısından geçmişe adeta bir sünger çekilerek insan haklarına saygılı ve hukukun üstünlüğüne inanan yeni bir hükümetin kurulmasına yardımcı olarak ülkenin ve vatandaşların geleceği açısından büyük bir adımdır. (Robinson 2003: 489)

Hukukun üstünlüğü ve adalete hizmet etme gayesiyle UCM sadece sanıkları yargılamaz, Statü'nün 62. maddesinde açıkça belirtildiği üzere adil bir duruşma ve eşitlik doğrultusunda sanıkların haklarını da korur. Nitekim söz konusu maddedeki haklar evrensel nitelikte olup şunlardır; suçlamayı öğrenme ve kendini savunma hakkı, çevirmenden yardım alma hakkı, avukattan yararlanma hakkı, hukuki açıdan dinlenme hakkı, yargılamanın makul sürede yapılması, yargı önünde meramını anlatabilme hakkı, kendi aleyhine delil vermeye zorlanmama hakkı ve şüphe durumunda Savcının bunu açığa çıkararak sanığın yararlanmasını sağlanmasıdır. Buradan hareketle UCM suçlunun haklarını koruyarak örnek bir ceza yargılamasına emsal teşkil ederek sanığın adil yargılanma hakkını da korur. Gerçekten tarihsel gelişim süreci içerisinde ortaya çıkmış bir birinci kuşak hak olan adil yargılanma hakkına BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin 10. ve 11. maddelerinde de yer verilmiştir ve BM'nin önderliğinde kurulan UCM'nin buna aykırı davranması da düşünülemez.

B.MAĞDURLARIN KORUNMASI

Yugoslavya ve Ruanda Mahkemeleri gibi Mahkemelerde mağdurların rolü sadece tanık sıfatıyla dinlenmeleriyle sınırlıyken UCM bu konuda mağdurların haklarını daha kapsamlı şekilde korumuştur. Gerçekten Statü'nün de 68. maddesi buna ilişkindir ve söz konusu maddede açıkça belirtildiği üzere mağdurların yargılama esnasında güvenliklerinin sağlanmasının yanında gerek fiziksel gerek ruhsal sağlıkları rehabilite edilmeye çalışılır, yargılamaya katılıp avukattan yararlanabilir yahut delillerini sunabilirler. Gerçekten bunun sağlanması yolunda önemli adımlar atan Mahkeme, örneğin 2005-2011 yılları arasında yargılamaya katılmak üzere 4773 başvuru almış ve bunlardan 2647 tanesine hukuki temsil imkanı sağlanmıştır. (ICC 2011: 2)

Statü'nün 75. maddesinde de “Mağdurlara Yönelik Tazminatlar” düzenlenerek Mahkeme'nin talep üzerine yahut re'sen harekete geçerek zararlarının tazmin edilmesini amaçlar. Yani Mahkeme sadece suçluların cezalandırılmasına hizmet etmeyip aynı zamanda mağdurların da maddi zararlarının karşılanmasına çalışmaktadır. İnsan Hakları Mahkemeleri'nin ceza veremeyip sadece tazminata hükmettikleri düşünüldüğünde bu durumda aslında UCM'nin diğer insan hakları Mahkemeleri'nden daha fazla insan haklarına hizmet ettiği

ve katkı sağladığı çıkarımı yapılabilir. Gerçekten tazminatın yanında cezaların verilebiliyor olması caydırıcılık ve cezanın önleme amacı bakımından tazminattan çok daha etkili bir yoldur ve insan haklarının bu şekilde adeta Demokles'in kılıcı gibi diktatörlerin tepesinde dikilmesi bakımından çok önemlidir.

C.BİR İNSAN HAKKI OLARAK “GELİŞME HAKKI”NA KATKILARI

II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan insan haklarının sadece devletlerin iç sorunu olmayıp aynı zamanda tüm uluslararası toplumun sorunu olduğu düşüncesi “Üçüncü Kuşak Haklar” veya aynı zamanda “Dayanışma Hakları” adı da verilen hakların gelişimini de beraberinde getirmiştir.(Kaboğlu 1992: 123) Bu haklar; barış hakkı, çevre hakkı, self determinasyon hakkı, gelişme veya kalkınma hakkı ve insanlığın ortak malvarlığına saygı hakkıdır. Ancak, bizim konumuz yönünden üstünde durulması gereken husus bunlardan gelişme hakkıdır.

UCM'nin yetki alanına giren suçların hepsi gelişme hakkını zedeler niteliktedir. (Kaboğlu 1991: 42) Bu durum aslında sadece mağdura veya onun ülkesine yönelik olmayıp aslında tüm insanlığı ilgilendirir. (Kaboğlu 1991: 40) Söz konusu hak yönünden Mahkeme'nin yaptığı katkı Roma Statüsü'nün 79. maddesiyle temellendirilebilir. Gerçekten ilgili maddede giderim fonunun kurularak mağdurların bundan yararlandırılması öngörülmektedir. Ancak fonun kullanma amacı sadece bununla sınırlanarak geniş bir çerçeveye yayılmıştır. Gerçekten ilgili fon yoluyla çatışmalarda zarar gören altyapı hizmetleri, binalar ve sair hususların da savaş sonrası yapılaşma adına tamir edilerek yaşamın eski haline döndürülmesine çalışılması mümkün olabilmektedir. (Balasco 2013: 59) Zira söz konusu fon mağdurlara yönelik doğrudan para yardımının yanı sıra dolaylı her türlü yardımda da kullanılmak üzere tasarlanmıştır. Buna güzel bir örnek olarak kurulan fonun Uganda'da Chili Üreticileri Birliği'yle ortaklaşa çalışarak 2700 savaş mağduruna chili tohumu ve tarım aletleri sağlayarak bunların hayatlarını sürdürmelerine yardımcı olması verilebilir. (Balasco 2013: 60) Bu durum sadece kişilerin değil aynı zamanda tüm insanlığın da yararınadır. Zaten kalkınma hakkı da uluslararası toplumu tek öge kabul ederek bunun herhangi bir üyesine gelen zararın hepsine gelmiş gibi addedilerek söz konusu zararın giderilip üyenin gelişimine devam etmesini amaçlar. (Aral 2001: 138) Bu gelişim sadece kişinin iktisadi ve ekonomik gelişmesi şeklinde tek boyutlu olmayıp aynı zamanda hem devletler, halklar ve azınlıkları hem de siyasal, toplumsal ve kültürel gelişmeyi de kapsayacak şekilde çok boyutludur. (Kaboğlu 1991: 45)

SONUÇ

İnsanlık tarihi boyunca yapılan savaşların hiçbirisi I. ve II. Dünya Savaşları kadar kanlı olmamıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı adeta bir sonraki dünya savaşında tüm insanlığın dahi yok olabileceğini herkese ispatlamıştır. Bu sebeple böyle bir savaşın bir daha meydana gelmemesi adına pek çok insan hakları belgesi imzalanmış ve bu doğrultuda çeşitli mekanizmalar da kurulmuştur.

Her ne kadar çeşitli noktalarda eleştiriye uğrasalar da Nürnberg ve Tokyo Uluslararası Ceza Mahkemeleriyle başlayan ve II.Dünya Savaşı'nda yapılan katliamları yargılamak için kurulan uluslararası ceza mahkemeleri süreci, doğrudan “Uluslararası Ceza Mahkemesi”nin kurulmasıyla kemale ermiştir. Uluslararası suçları yargılayan ve bunlara yönelik olarak verdiği kararlarla yaptırımlar öngören Mahkeme'nin bu noktada söz konusu suçlulara yönelik olarak ortaya koyduğu caydırıcılık ise yadsınamaz bir gerçektir. Söz konusu yaptırımlar suçu işleyen bireye yönelik olup bireysel sorumluluk öngörülmektedir.

UCM de dolaylı yoldan da olsa insan haklarının korunmasına hizmet eden mekanizmalardan birisidir. Roma Statüsü'nde sayılan suçları yargılama yetkisine sahip olan Mahkeme, suçlunun sıfatı ne olursa olsun bizzat kendisini cezalandırarak adalete ve uluslararası

toplumun vicdanının rahatlatılmasına hizmet etmektedir. Bunu yaparken de hukukun üstünlüğünden taviz vermemektedir. Nitekim yargılamalar yapılırken etkili, bağımsız ve tarafsız bir yargılamanın yapılmasının öngörülüyor olması da bu noktada Mahkeme'nin önemini ortaya koymaktadır. Bu yargılamaların en büyük faydası ise uluslararası toplumun vicdanını sızlatan bir suçu işleyen suçlunun cezalandırılarak hem tüm ulusların vicdanen rahatlatılması ve hem de suçun işlendiği ülkede gerek sosyal ve gerekse siyasal anlamda istikrarın sağlanarak adil bir hükümetin kurulmasına yardımcı olunmasında yatmaktadır.

Suçluyu cezalandırırken mağduru da her anlamda koruyan Mahkeme, gerek maddi ve gerekse manevi her türlü imkânın seferber edilmesiyle işlenen suçun neden olduğu tahribatın mağdurlar üzerindeki etkisinin kaldırılması veya en azından azaltılmasını sağlamaktadır. Bunun yanında Mahkeme, bir insan hakkı olan ve aslında insanca yaşamayı öngören gelişme hakkına da gerek yargılama esnasında ve gerekse yargılamadan sonra dahi giderim fonu yoluyla yapılan yardımlarla katkıda bulunmaktadır. Bunun faydası sadece suçun işlenmiş olduğu ülkeye yönelik olmayı tüm insanlığadır. Zira uluslararası toplum bütünlük arz eden bir organizmadır ve bunun herhangi bir ögesinin gelişimi bütün insanlığın gelişimine katkı sağlamaktadır.

Sonuç olarak, insanlığın geçirdiği pek çok acı tecrübenin nihayetinde kurulan Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin önemi sadece Uluslararası Ceza Hukuku bağlamında olmayıp aynı zamanda; adalete hizmet edilmesi ve hukukun üstünlüğü, mağdurların korunması ve Gelişme Hakkına yapılan katkılar bağlamında İnsan Hakları bakımındandır. Uluslararası toplumun zamanla daha da gelişmesiyle bu katkılar hem artacak ve hem de çeşitlenerek konunun önemi daha iyi anlaşılacaktır.

KAYNAKÇA

Adal, E. (1985) *Hukukun Temel İlkeleri*. İstanbul:Marmara Üniversitesi. Yayın No:428.

Aksar, Y. (2003) Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Amerika Birleşik Devletleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*,52(2),125-139.

Alibaba, A. (2000)Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Kuruluşu. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 49(4),181-207.

Arajarvi, N. (2014) *The Changing Nature of Customary International Law*. UK:Routledge.

Aral, B. (2001) Bir İnsan Hakkı Olarak “Kalkınma Hakkı”. *İnsan Hakları Yıllığı*, 23, 129-145.

Aslan , M.Y. (2007) Uluslararası Ceza Divanı ve Kişisel Ceza Sorumluluğu. *TBB Dergisi*, 73, 239-255.

Aydın, D. (2002) Uluslararası Ceza Hukuku'nun Gelişimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*,51 (4), 131-167.

Balasco, L.M. (2013) The International Criminal Court as a Human Security Agent. *The Fletcher Journal of Human Security*,18,46-67.

Barrett, J.Q. (2007) *The Nuremberg Roles of Justice Robert H. Jackson*. Erişim Tarihi: 13 Ocak 2018, Washington University Global Studies Law Review, <https://www.roberthjackson.org/wp-content/uploads/2015/08/the-nuremberg-roles-of-justice-robert-h.-jackson.pdf>

Beşiri, A. (2013) Soykırım ve Soykırımı İlişkin Uluslararası Mekanizmalar. *TBB Dergisi*,

108, 179-210.

Bozkurt, M.U. (2010) *Uluslararası Ceza Hukuku İlkeleri Kapsamında Ad Hoc Uluslararası Ceza Mahkemelerine Yönelik Eleştiriler ve Uluslararası Ceza Mahkemesi*. Erişim Tarihi: 13 Ocak 2018, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/84528>

Centel , N., Zafer, H., Çakmut, O. (2014) *Türk Ceza Hukukuna Giriş*. İstanbul: Beta Yayınları.

Cryer, R., Friman, H., Darryl, R., Wilmshurst, E. (2010) *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*. UK: Cambridge University Press.

Çetin, M.(2010) Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Türkiye'nin Durumu. *Ankara Barosu Dergisi*, 3, 335-360.

Dalar, M. (2017) Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne Yönelik Eleştirilerin Değerlendirilmesi. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2),153-165.

Dönmez, O. (1985) İnsan Haklarının Milletlerarası Alanda Korunması. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3, 223-285.

Eser, A. (2007) Uluslararası Ceza Mahkemesinin Kurulması: Roma Statüsünün Ortaya Çıkışı ve Temel Özellikleri. Erişim Tarihi:11 Ocak 2018, <https://freidok.uni-freiburg.de/dnb/download/6270>

Gemalmaz, M.S. (1997)*Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunu Genel Teorisine Giriş*. İstanbul: Beta Yayınları.

Gözübüyük, A. (1959) *Devletlerarası Ceza Hukuku*. Ankara:Türk Hukuku Kurumu.

Gülmez, M. (2001) İnsan Haklarında Gelişmeler Uluslararası Ceza Mahkemesi. *İnsan Hakları Yıllığı*, 23,161-177.

Jescheck, H. (2006) Ulusal, Avrupa ve Uluslararası Ceza Hukuku'nda Yeni Gelişmeler. *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, III (1), 15-32.

Kaboğlu, İ.Ö. (1992) İnsan Haklarının Gelişmeci Özelliği ve Anayasa Yargısı. *Anayasa Dergisi*,9, 121-136.

Kaboğlu, İ. (1991) Dayanışma Hakları'nın Hukuksal Değeri. İnsan Hakları Yıllığı, Erişim Tarihi:13 Ocak 2018, http://www.todaie.edu.tr/resimler/ekler/2ecdc2590a2e2b6_ek.pdf?dergi=Insan%20Haklari%20Yilligi

Kedikli, U. (2005) *BM Anlaşması'nda Meşru Müdafaa Hakkı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara.

Kocaoğlu, S. (2010) Suçların Suçu:Soykırım. *TBB Dergisi*,90, 139-163.

Odman, T. (1996) Eski Yugoslavya ile İlgili *Uluslararası Ceza Mahkemesinin Kuruluşu Ve Yasal Dayanağı*. *AÜHF Dergisi*, 45 (1-4), 131-151.

Robinson, D. (2003) Serving the Interests of Justice: Amnesties, Truth Commissions and the International Criminal Court. *European Journal of International Law*,14,481-505.

Sağlam, A. (2015) Uluslararası Yargılama Faaliyetleri Bağlamında Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesinin Değerlendirilmesi. *TAAD*,20, 567-594.

Parlak, T.M. (2015) Galiplerin Adaleti: Nürnberg ve Tokyo Askeri Ceza Mahkemeleri. *ABMYO Dergisi*,38,37-53.

Ulusoy, O. (2008)*Uluslararası Ceza Mahkemesi*. İzmir: İnsan Hakları Gündemi Derneği.

Verges, J. (1988) *Savunma Saldırıyor*.İstanbul: Metis Yayınları.

ICC (2011) *Registry and Trust Fund for Victims Fact Sheet*. Erişim Tarihi:13 Ocak 2018, http://www.iccnw.org/documents/Victims_Factsheet_March_2011.18apr1832.pdf

**TÜRK SİNEMASI ÖRNEKLEMİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE’NİN BATI İLE
KÜLTÜREL YAKINLAŞMA SERÜVENİ****Dr.Nizamettin DOĞAR¹****Özet**

Bu çalışmanın amacı Türk ve Batı toplumları arasında özellikle son 50 yılda meydana gelen kültürel yakınlaşmayı incelemek ve yakınlaşmanın yönünü sorgulamaktır. Sorgulama, kültürün bireysellik-toplumculuk boyutu üzerinden yapılmıştır. Araştırmada gözlem ve literatür taraması metodu kullanılmıştır. Gözlem aracı olarak Türk toplumunda hayatın tüm alanlarında değişimi ortaya koymada önemli bir gözlem aracı olan Türk sineması alınmıştır. Sinemada da gözlem yapılan dönemde öne çıkan filmler üzerinden toplumdaki değişimin izleri takip edilmiştir. Kültürün geniş çerçevesi dikkate alınarak gözlem ve analizler bireysellik-toplumculuk boyutu ile sınırlandırılmış ve toplumcu karaktere sahip Türk kültüründe batı ile etkileşim sonrasında bireyselliğe doğru evrilme olup olmadığı sorusu cevaplanmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgular, Türk ve Batı toplumları arasında kültürel yakınlaşmanın varlığını ortaya koymaktadır. Ancak söz konusu yakınlaşma Türk toplumunun Batıya yakınlaşması şeklinde, yani tek taraflıdır. Bu gerçeğin bireysellik-toplumculuk boyutuna yansımaları ise, Türk toplumunun bireyselliğe doğru evrildiği, dolayısıyla geçmişe oranla daha bireysel bir Türk toplumunun ortaya çıktığı şeklinde ifade edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kültür, kültürel yakınlaşma, Türk sineması, bireysellik-toplumculuk, küreselleşme.

**CULTURAL CONVERGENCY ADVENTURE OF THE TURKISH CULTURE
WITH WESTERN CULTURE IN CONTEXT OF THE TURKISH
CINEMA SAMPLE****Abstract**

Aim of this research is to examine cultural convergence between the Turkish and Western cultures for the last 50 years and to explore the way of convergence. Research is conducted focusing on individualism-collectivism dimension of culture. In this research, observation and literature review methods were used and as an observation tool, it is based on the Turkish cinema which is seen as a significant tool for revealing change in every area in the life of the Turkish society. Focusing on the important films during the mentioned period, change in the society is followed. Since culture has a wide perspective and usage, analysis and observation is restricted with individualism-collectivism dimension of culture. The question of if collectivist Turkish culture is evolving to individualistic culture because of close connection with the Western culture is answered. Results confirm presence of cultural convergence between two cultures. However, the convergence is one way, as the Turkish culture converging to Western. Reflection of that result to individualism-collectivism dimension is, the Turkish culture is evolving to individualistic culture and a less collectivist Turkish culture is arising.

Keywords: Culture, cultural convergence, the Turkish cinema, individualism-collectivism, globalization.

Özgün Araştırma / Original Article

¹ Sorumlu yazar/Corresponding author, Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara, TÜRKİYE, ndogar92@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0003-4420-3734.

Copyright © 2016-2018 IBAD
ISSN: 2536-4642

1. GİRİŞ

Kültür, toplumların kendilerini nasıl tanımladığıdır, yani kimliğidir. Farklı kültürel kimliklere sahip toplumların birbirleriyle teması sonucu ortaya karşılıklı bir etkileşim çıkmaktadır. Literatür, söz konusu etkileşimde kültürlerin reaksiyonunun farklı şekillerde olacağını belirtmektedir. Bizim üzerinde duracağımız yaklaşım ise etkileşimin, her iki kültürün birbirine doğru yaklaşması şeklinde olacağını iddia eden teorik yaklaşımdır. Kültürel yakınlaşma olarak ifade edilen yaklaşımda söz konusu olan, birbiriyle ilişki içerisinde olan toplum ve kültürlerin karşılıklı olarak birbirlerini etkileyeceği iddiasıdır.

Sinema toplumların aynasıdır. Sinema vasıtasıyla toplumun yaşadığı değişimleri görmek, sezmek mümkündür. Tam da bu sebeple makalede, sinemadaki değişimi takip ederek Türk toplumsal kültüründeki farklılaşmayı ve batıya doğru yakınlaşmayı incelemek hedeflenmiştir. İncelemenin kültürün tüm boyutlarıyla yapılması bu makalenin sınırlarını aşacağı için de analizler kültürün bireysellik-toplumculuk boyutu üzerinden yapılmıştır.

Makalede iki temel sorunun cevabı bulunmaya çalışılmıştır:

1. Türkiye ile batı arasında kültürel yakınlaşmanın varlığını ve yönünü sorgulamak,
2. Türk kültürünün toplumculuktan bireyselliğe doğru evrilip evrilmediği sorusuna cevap bulmak.

Kavramlaştırma kargaşasına düşmemek için batı ile ne kastedildiğini de daha başından belirtmekte fayda görülmektedir. Makalede genelde batı denildiğinde tüm batı değerlerine yapılan atıf vardır. Özelde ise inceleme konusu olan bireysellik-toplumculuk özelliği ile öne çıkan Orta-Kuzey Avrupa ve ABD kastedilmektedir.

2. KÜLTÜREL YAKINLAŞMA

2.1. Kültür

Kültür, bir grubun üyelerini diğerinden ayıran, zihnin kolektif bir programlamasıdır (Hofstede, 1980). Diğer bir deyişle kültür, toplumların temel karakterlerini ortaya koyan, bir toplumu diğerinden ayıran özellikler kümesi ve toplumların kimliğidir. Kültür konusunda neredeyse tüm yazının üzerinde mutabık olduğu konular ise kültürün doğuştan edinilmediği ve sonradan öğrenilmiş davranışlar toplamı olduğu (Ozankaya vd, 1983), toplumsal hafızanın bir araya geldiği sosyal bir bellek olduğu (Ferraro, 2002: 20) ve toplumun kodlarını barındırdığı (Kaba, 2012: 18) gibi hususlardır ki bunlar aynı zamanda kültürün genel karakteristikleri olarak öne çıkmaktadır.

Kültür konusunda diğer bir nokta da kültürün coğrafyaya vurgu yapan özelliğidir. Yani belli coğrafyalarda belli kültürel yapılar baskındır. Nitekim Kuzey Avrupa, Uzak Doğu, Orta Doğu ve Balkanlar coğrafyaları üzerinden Hofstede perspektifiyle yapılan karşılaştırmalı bir analiz, bu coğrafyalarda kültürel boyutların birbirine çok yakın, hatta bazı boyutlarda aynı olduğunu göstermektedir (Bkz. Doğan, 2016: 401-416).

Kültürle ilgili üçüncü bir nokta da kültürün stabil mi olduğu yoksa çeşitli faktörlerin etkisiyle değiştiği mi sorusudur. Kimi araştırmacılar kültürün oldukça stabil olduğu, değiştiğinde ise bunun toplumdan bağımsız şekilde geliştiği şeklinde görüş beyan ederken (Örn. Barkema & Vermeulen, 1997), kimileri de stabiliteye karşı çıkararak kültürlerin etkileşimi sonucunda farklılaşma, hibridleşme veya yakınlaşma olacağını iddia etmektedirler (Örn. Ritzer, 2011: 154). Hofstede'in de araştırmalarında kültürel değişimi ampirik verilerle desteklemek yerine bir dizi varsayımların kabulüne gitmesi, onun da kültürel stabiliteye inandığını göstermektedir (Taras ve Steel, 2009: 44). Dolayısıyla her ne kadar zıt görüşler olsa da insanın ve organizasyonların *öğrenen* karakterinin stabiliteye karşı olduğu ve değişimi zorunlu kıldığı ortadadır. Bu bakış açısı, toplumun ayakta kalması için değişiminin zorunlu olduğu ve bunun kültürle birlikte yapılması sonucunu ortaya çıkarmaktadır ki bu makale de toplumsal kültürün değiştiği kabulüyle hazırlanmıştır.

Hofstede'in kültürün boyutları ile ilgili çalışması literatürde geniş bir kabul görmüştür. 1967-1973 yılları arasında yaptığı araştırma sonucunda elde edilen yapı ulusal değerler sistemine göre ayrılmış,

birbirinden bağımsız dört temel boyut ortaya çıkmıştır. Bu boyutlar, güç mesafesi (büyük-küçük), belirsizlikten kaçınma (güçlü-zayıf), bireysellik-toplumculuk ve erillik-dişilik şeklinde adlandırılmıştır (Hofstede vd., 1990: 288). 1980'lerde araştırmaya uzun-kısa vadeli yönelim boyutu (Hofstede ve Bond, 1988: 4-21), 2000'lerde de hoşgörü-kısıtlama adlı altıncı bir boyut eklenmiştir (Hofstede ve Minkov, 2010: 493-504). Diğer boyutlar konumuza girmediği için burada sadece *Bireysellik-Toplumculuk* boyutu üzerinde durulacaktır.

2.2. Bireysellik- Toplumculuk

Toplumun, üyelerini birey veya bir grubun üyesi halinde görme derecesi ile ilgilidir (Hofstede, 1984: 392). Toplumcu bir kültürde grubun düşünce ve istekleri, bireyin düşünceleri üzerinde de etkin ve yönlendiricidir. İnsanlar grup içinde güçlü bir aidiyet duyarlar, ömür boyu gruba sadakatle bağlılık içerisindedirler (Hofstede, 1997). Bireysellikte ise gruptan ziyade kişi davranışları ve kişisel özellikler ön plandadır. Bireysel bir kültürde örneğin birisiyle karşılaşıldığında bu kişinin ne yaptığı, başarıları, kullandığı arabası veya nerede yaşadığı gibi konular ön plana çıkarken toplumcu kültürde hangi aile/aşirete/topluluğa ait olduğu konusu ön plandadır. Hofstede de bireysel kültürlerde bireysel hedeflere ve bireysel kendini gerçekleştirme hedeflerine odaklanıldığını, bunu tersine kolektif kültürlerde ise aile ve gruba öncelik verdiğini vurgulamaktadır (Hofstede, 2001).

Tablo-1 : Toplumcu ve Bireysel Kültürler Arasındaki 10 Farklılık

Bireysellik	Toplumculuk
Herkes sadece kendisi ve kendi ailesi ile ilgilenmek durumundadır.	İnsanlar kendilerini, sadakatleri karşılığında koruyan geniş aile ve topluluklarla ifade eder.
"Ben" merkezlik.	"Biz" merkezlik.
Kişiyi özellik/mahremiyet hakkı.	(Gruba) Güçlü aidiyet duygusu.
Kişisel/bireysel fikir beyanı olumlu karşılanır.	(Grup içi) Ahenk ve uyum her zaman tesis edilmelidir.
Başkaları, birey olarak adlandırılır.	Başkaları grup içinde veya dışında olmalarına göre adlandırılır.
Kişisel düşünce ön plandadır, bir kişi bir oy.	Fikirler ve oylar grup içerisinde önceden belirlenir.
Normlara itaatsizlik, suçluluk duygusuna neden olur.	Normlara itaatsizlik, utanma duygusuna neden olur.
Konuşma dilinde "ben" kelimesi vazgeçilmezdir.	Konuşma dilinde "ben" vurgusundan kaçınılır.
Eğitimin amacı "nasıl öğrenileceğinin" öğrenilmesidir.	Eğitimin amacı "nasıl yapılacağıının" öğrenilmesidir.
Görev, ilişkilerin önündedir.	İlişkiler, görevin önündedir.

Kaynak: Hofstede, G. (2011). Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context, Online Readings in Psychology and Culture, 2(1). <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1014>, Tablo-3, s.11.

Bir başka bakış açısıyla da bireysellik ve toplumsallık arasındaki ilişki, kişilerin kendi ihtiyaçlarına mı yoksa içinde buldukları grubun ihtiyaçlarına mı daha fazla öncelik ve önem verdiği ile ilgilidir. Bireysel kültürün hâkim olduğu toplumlarda kişiler, içinde buldukları grubun çıkarından çok kendi çıkarlarını düşünür, kimliklerini gruptan bağımsız olarak bireysel konularına ve zevklerine göre tarif ederler. Toplumcu kültürlerde ise insanlar kendilerinden önce bağlı oldukları grubu, aileyi, cemaati ve hemşeriliği önemserler. Kendilerini tanıtırken önce bağlı oldukları grubu ifade ederler, kendilerini ait oldukları grubun bir uzantısı olarak tarif etmekten hoşlanırlar (Kaya, 2013: 99-126). Tablo-2'de

Hofstede tarafından 1980'li yıllarda yapılan araştırmaya göre Türk toplumundaki kültürel boyut skorları görülmektedir. Araştırmanın yapıldığı yıllar itibariyle Türk kültürünün toplumcu karakteri %67 olarak öne çıkmaktadır. Diğer taraftan yeni karşılaşılan birisinin memleketinin, hangi mahalle/köyden veya kimlerden olduğunun sorgulanması, kalabalık aile yapılarının geçerli olması gibi veriler de toplumculuğa dikkat çekmektedir. Ancak araştırmaların yapıldığı tarihte tespit edilen bu değerlerin ve Türk kültürünün toplumcu karakterinin günümüzde aynı yerde olmadığı önermesi bu makalenin temel iddiasıdır.

Tablo-2: Türkiye'nin Kültürel Skorları (%)

Kültürel Boyut	Güç Mesafesi	Belirsizlikten Kaçınma	Bireysellik / Kollektivizm	Erillik / Dişilik	Uzun / Kısa Vadeli Yönelim	Hoşgörü / Kısıtlama
Skor	66	85	37/63	45/55	46/54	49/51

Kaynak: Geert Hofstede, Gert Jan Hofstede, Michael Minkov, (2010). *Cultures and Organizations: Software of the Mind. Revised and Expanded 3rd Edition. New York: McGraw-Hill USA ve Geert Hofstede, (2001). Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations. Second Edition, Thousand Oaks CA: Sage Publications.*

2.3. Kültürel Yakınlaşma

Toplumsal değişimin temelinde şüphesiz birçok etken yer alır ve değişimin incelenmesi derin sosyolojik ve felsefi analizleri gerektirir. Bu konuda neo-liberal politika uygulamalarından postmodern dönüşüme uzanan akademik tartışmalar yapılabilir. Değişimin Hegelyan anlamda diyalektik bir yöntemle mi yoksa tarihsel materyalist bir anlayışla ve çevresel faktörler üzerinden mi yapılması gerektiği üzerinde de uzun uzun konuşulabilir. Ancak bunların tamamı bu makalenin kapsamı dışındadır. Inglehart ve Baker (2000) ile Schwartz (1992) ekonomik gelişme, refah seviyesinin artması, teknolojik gelişme, sanayileşme gibi etkilerin kültürel değişime neden olacağını ifade etmektedirler. Benzer şekilde Triandis vd. (1988), gayri safi yurt içi hâsılanın değişiminin toplumdaki bireyciliğe olan eğilimin belirleyicilerinden biri olduğunu iddia ederler. Dolayısıyla Türkiye'de 1980 sonrasında gerek ekonomik gerekse teknolojik alanda meydana gelen gelişmelerin toplumda kültürel dönüşümü hızlandırdığı ve bu haliyle de toplumsallıktan bireyselliğe doğru evrilmeye neden olduğunu söylemek mümkündür. Türk toplumunun hiyerarşik yapısının zayıfladığını ve Türkiye'de toplulukçuluktan bireyselliğe doğru bir kayış olduğunu iddia eden çalışmalar da (Aycan ve Kanungo, 2000; Gürbüz ve Sığı, 2012) bu iddiayı desteklemektedir.

Diğer taraftan, açık sistemler diğer sistemlerle etkileşim içerisindedirler ve karşılıklı girdi-çıkı alışıverişinde bulunurlar. Termodinamiğin ikinci kanunu *açık sistemler diğer sistemlerle etkileşime girmezlerse entropiye varırlar* demektir (Bergiel ve ark., 2012: 70). Toplum açık bir sistemdir, bu yönüyle sürekli dış etkenlere açıktır ve etkileşim içerisindedir. Toplumun temel şekillendirici faktörlerden olan kültürün de bu dinamik yapı içerisinde stabil kalması düşünülemez. Dolayısıyla zaten etkileşim içerisinde olan kültürün, küreselleşme ile değişiminin boyut ve hızının arttığı da ortadadır.

Yukarıda değinildiği üzere kültürler içerisinde değerlerin değişimi ile ilgili birbirine zıt iki görüş vardır. Bunlardan kültürün stabil olduğu ve değişimlerden etkilenmediği görüşü yukarıda belirtilen nedenlerle kabul görmediği için ikinci teori olan, kültürün değiştiği/yakınlaştığı görüşü üzerinde durulacaktır. Ritzer, *global bariyerlerin artan oranda geçişkenliği ile birlikte, kavramların, bilginin ve yerlerin hareketi* şeklinde tanımladığı üç tür kültürel hareketten bahseder. Ona göre küreselleşmenin üç teorisi (2011, s.154);

- *Kültürel farklılaşma* (Kültürler, aralarında birbirlerini yaklaştıran ve benzer hâle getirmeye çalışan akımları reddeden bariyerlere sahiptir ve farklılaşma eğilimindedirler),
- *Kültürel hibridleşme* (lokal ve global kültürel akımların entegrasyonu sonucunda, kültürlerin karışımına vurgu yapar),
- *Kültürel yakınlaşma* (aynı kültürel akımlara maruz kaldıktan sonra kültürlerin birbirlerine daha fazla benzeyecek şekilde eğilim gösterdiklerinde geçerlidir) şeklinde özetlenmektedir.

Ritzer'in tanımlamasından da anlaşılacağı üzere kültürel yakınlaşma teorisi, farklı kültürlerin birbirleri ile sıkı ilişki içerisinde olduklarında, zaman içerisinde değişime uğrayarak birbirlerine daha fazla benzeyeceklerini iddia etmektedir (Axelrod, 1997: 203-226). Kincaid ise kültürel yakınlaşmayı, bir noktadan diğer noktaya, ortak ilgi sahasına ve daha büyük bir birlikteliğe doğru -hiçbir zaman bu hedefe tam olarak varamayacak olsa da- olan hareket şeklinde tanımlamaktadır (1988: 280-298). Bir diğer yaklaşım ise, kültürel yakınlaşmanın kendine has doğal yanının, toplumları zamanla birlik olma veya daha büyük bir birliktelik kurma adına yakınlaşmaya zorlayacağı iddiasıdır (Kincaid, 1988: 280-298). Son olarak Axelrod kültürel yakınlaşmayı, kültürler arası sık ilişkinin zaman içerisinde kültürlerin birbirlerine daha fazla benzemesi / kültürel benzeşme ile sonuçlanır (Axelrod, 1997: 203-226) şeklinde kısa ve öz olarak tanımlamaktadır.

Konuya ilişkin bir diğer tespitte kültürel yakınlaşma teorisi küreselleşmeyi, kültürlerin birbirlerine daha fazla benzemesine neden olan önemli bir süreç olarak görür ve dünyadaki baskın grup ve toplumların yakınlaşmayı sağlama konusundaki eğilimlerde önemli payları olduğunu iddia eder (Ritzer, 2011: 163). Her ne kadar bu teori küreselleşmenin sonucu gibi görülse de kültürel yakınlaşma, küreselleşme ile ortaya çıkmış yeni bir kavram değildir. Diğer bir deyişle, üzerindeki akademik tartışmalar yeni olsa da kavramın kendisi yeni değildir. Tarih boyunca etkileşim içerisindeki farklı kültürler arasında yakınlaşma hep olagelmıştır. Ancak eskiden coğrafya bazlı olan, yakın coğrafyalarda yaşayan toplumlar ve kültürler için bahsedebileceğimiz yakınlaşma, günümüzde artık coğrafyadan ayrılmış, teknolojinin ve internetin erişim alanındaki, yani her yerdeki topluluk ve kültürleri kapsama alanına almıştır. Nada Alaica'nın Sırp ve Hırvat köylülerin yüzyıllar boyunca yan yana yaşadıkları Habsburg Hanedanının Askeri Sınırdaki yaşayanlar örneği üzerinden yaptığı araştırma tarihteki kültürel yakınlaşma uygulaması olarak dikkat çekmektedir. Yazara göre bahse konu köylüler arasında, aynı tecrübeler paylaşarak ve her gün faaliyetlerde etkileşim içerisinde olarak Askeri Sınırdaki bazı geleneklerin yeni çevreye göre değiştiği ve gittikçe birbirlerine benzediği görülmüştür. (Alaica, 2003). Benzer şekilde Balkanlar'da hüküm süren 500 yıllık Türk-Osmanlı hâkimiyeti sonrasında bölgedeki kültürlerin yaklaştığı, bir taraftan bugün aradan geçen 100 yıla ve ciddi tahribata rağmen hâlâ bölge ülkelerinin günlük kullanımında hatırı sayılır miktarda Türkçe kelimenin kullanıldığı ve günlük yaşamda dönemin izlerinin bulunduğu, diğer taraftan da hem Türkçe'ye hem de Türk kültürüne Balkanlardan transfer olmuş temalar/kodlar bulunduğu dikkate alındığında, kültürel yakınlaşmanın varlığı inkâr edilemeyecektir.

Bergiel vd.nin ABD ve Japonya örnekleri üzerinden, Hofstede'in tüm kültürel boyutlarını dikkate alarak yaptıkları araştırma –tartışılacak noktaları birlikte- bu konuda ampirik veriler içermesi nedeniyle kayda değer bir çalışmadır. Araştırmada Japon kültürünün oldukça erkeksi, toplumcu ve uzun döneme odaklılık boyutları öne çıkmakla birlikte Japonya ile ABD arasında uzun zaman süren ilişkiler sonrasında ülke kültürünün daha bireyseli, kısa dönem odaklılık ve feminist özelliklerinin öne çıktığı görülmektedir. Çalışmada tüm boyutlar üzerinde tek tek durularak kültürlerin zaman içerisinde birbirine yaklaştığı bulunmuş, zaman içerisinde her iki kültürde de bazı boyutların daha benzer hâle gelirken bazılarının da zıt istikamette geliştiği görülmüştür (Bergiel vd., 2012: 69-79). Söz konusu değişimin ne kadar bir zaman aralığında gerçekleştiği belirtilmese de Japonya'daki kültürel değişimin erken batılılaşma süreci olarak adlandırılan 1850'li yıllara kadar götürülmesi (Segal, www.colorado.edu/, Erişim tarihi: 5 Şubat 2017) genel bir fikir vermektedir. Yukarıda belirtildiği üzere, küreselleşmenin, internetin ve uluslararası ticaretin yaygınlaşmaya başlamasından itibaren bu değişimin hızlandığını belirtmek de yerinde olacaktır.

Yukarıda tarihsel süreçte uygulamalarına değinilen kültürel yakınlaşmanın, teknoloji ile hızlandığı ve yakınlaşma süresinin azaldığı ifade edilmiştir. Zira bugün dünyanın her noktasına ulaşan kitle iletişim araçları yukarıda da değindiğimiz gibi bütün eğilimlerin hızla dünyanın dört bir yanına ulaşmasını sağlamaktadır. Ayrıca uluslararası ticaretin zorunlu olduğu bir ortamda dünyanın farklı bölgelerinden

insanların birarada iş yapması, bilgi, kaynak, para, tecrübe vb. paylaşması gibi faktörler de hep küreselleşme ile artmış ve zorunlu hâle gelmiştir ki bu da dünyayı her şeyin paylaşıldığı küresel bir köy haline getirmiştir.

Tarihsel süreçte kültürel yakınlaşmayı sağlayan temel dinamik coğrafyadır. Yani yakın coğrafyalarda yaşayan toplumlar, sürekli etkileşim içerisinde olarak zamanla kültürel olarak birbirlerine yaklaşmışlardır. Ancak 20'nci yüzyıla birlikte coğrafya paradigması değişmiştir. Zira coğrafi engelleri ortadan kaldıran modern dünyaya ait yeni değişkenler vardır. Teknolojik yenilikler olarak adlandırdığımız bu değişkenler kültürler arası etkileşimi coğrafyadan bağımsız olarak sağlamaktadır. İkinci bir faktör olarak da ticari ilişkiler gösterilebilir. Ticari ilişkiler bazen kapitalizmin aracı olarak bazen de klasik anlamda, farklı toplumları bir araya getiren ve etkileşimi sağlayan önemli bir etkidir. Yine ticari ilişkilerin de teknoloji ile yeni boyut kazandığını, yaygınlaştığını ve etkileşimin boyutlarının arttığını belirtmek lazımdır. Kısaca *kültürel yakınlaşmada küreselleşme etkisi* olarak belirtilebilecek bu etkilerin altyapısının teknoloji ile hazırlandığı, sonuç ve etkilerinin de bu makalenin konusuna girmeyen diğer faktörlerle hızlandığı ifade edilebilir. Dolayısıyla genel resmi ortaya koyma anlamında şöyle bir özetleme yapmak mümkündür. 20'nci yüzyıldan itibaren kültürel yaklaşmanın ana aktörü küreselleşmedir. Bu denklemde teknoloji, küreselleşmenin sağlayıcısı rolünde; uluslararası organizasyonlar, küreselleşmeyi kolaylaştıran ve hızlandıran aktörler olarak rol almakta; dünya dili kavramı da küreselleşmenin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

3. YÖNTEM

Kültürel boyutlardaki farklılaşmayı incelemek, Türk toplumunda kültürel değişimi ve değişimin yönünü göstermesi açısından önemlidir. Ancak farklılaşmanın tespiti ölçüm konusunu öne çıkarmaktadır ki kültürün nasıl ölçüleceği konusu önemli bir sorunsal olarak ortaya çıkmaktadır. Kültür konusunda Hofstede tarafından yapılan araştırma ile geçerli bir ölçüm aracı geliştirilmiştir. Ancak bu araştırmanın amacı olan kültürel yaklaşmanın tespiti zamana münhasır, değişimin aşama aşama ortaya konulmasını gerektirmektedir. Bu ise aynı araştırmanın yıllara bağlı olarak tekrar tekrar ve aynı örneklem grubuyla yapılmasını gerektirmektedir ki bu verilere ulaşmak mümkün değildir. Her ne kadar yukarıda değindiğimiz ABD-Japonya örneğindeki gibi araştırmalar ve kullanılan yöntemler olsa da örneklem grubunun farklılaşması ilâve bir ölçme kısıtı olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla ölçüm yöntemi olarak nicel bir yöntemin kullanılmasının zorluğu, nitel bir tekniğin kullanılmasını zorunlu kılmaktadır.

Bilimsel araştırmalarda gözlem yöntemi, araştırmacının olay ve/veya olguların oluşumlarını açıklayabileceği somut kanıtlara ulaşmak için sürece tanıklık edebileceği etkinliklerdir (Ural ve Kılıç, 2013: 64). Bu bağlamda makalede gözlem metodu kullanılmış, gözlem aracı olarak da sinema seçilmiştir.

Toplumlardaki kültürü incelemek için sanat dalları şüphesiz önemli bir enstrümandır ve toplumun eğilim ve beğenilerini, değişim ve gelişimi takip etmede önemli ipuçları vermektedir. Bu perspektiften bakıldığında sinemanın diğer sanat dallarına göre genç olmasına rağmen edebiyat, tiyatro, resim ve müzik sanat dalları tarihi kadar eski olduğu şeklinde bir önerme de yapılabilir. Bu önerme, sinemanın diğer sanat dallarındaki gelişmeleri taklit ederek hızlı geliştiği ve karakteri gereği diğer sanat dallarını kapsadığı iddiasıyla örtüşür ki bütün bu faktörler sinemayı çok kısa bir zaman içinde popüler bir sanat dalı haline getirmiştir. Oysa tiyatro, toplumsal bir sanat olarak ayrıcalıklı kültürel azınlığa hitap etmekte, edebiyat ise sinemanın 20 yıl içinde kat etmeye çalıştığı mesafeyi beş yüz yılda almıştır (Bazin, 2011). Dolayısıyla makalede incelenen dönemin kısalığı ve karakterleri dikkate alındığında, en hızlı gözlem imkânı sağlayan sinema seçilmiştir.

Sevinç (2013: 1) sinemanın; dil, din, ırk, kılık-kıyafet, mekân ve gelenek gibi olguların tümünü içine alan bir değişim aracı olduğunu söyledikten sonra bunun sinemanın ait olduğu toplumun bazen doğrudan bazen de dolaylı yansıması olması anlamına geldiğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşımın, sinemanın içinde bulunduğu toplumun koşullarından soyutlanamayacağı, toplumla içiçe ve karşılıklı etkileşimine işaret ettiği ortadadır. Bir başka bakış açısı, her sinema akımının temellerinde ve nedenlerinde o ülkenin ve o ülke sinemasının geçirdiği toplumsal/siyasal/iktisadi buhranlar yatar (Tunç, 2012: 210) derken bir diğeri de toplumu anlamak için, sinemasına bakmak yeterlidir, onda iyi,

güzel, hoş, ilgi çekici, kötü, yanlış, doğru ne varsa, sinemasında da o vardır (Bayrakçı, 2012) vurgusunu yapmaktadır. Bütün bu ifadeler bir araya getirildiğinde, sinemanın *toplumun aynası* olduğu iddiası gerçekçi olacaktır.

Bu çalışmada da temel olarak Türk sinemasının 100'üncü yılı nedeniyle yapılan bir değerlendirmede ortaya çıkan en iyi 21 Türk filmi (Cinedergi, Şubat 2014, www.otekinsinema.com/, Erişim tarihi: 3 Şubat 2017) üzerinden yapılan analizler ile Türk kültüründeki değişim ve batıya yakınlaşma izlenmeye çalışılmıştır.

Araştırmada iki hipotez test edilecektir:

H1: Türkiye örneğinde kültürel yakınlaşma tek yönlüdür (batılılaşma hedefi, Batı kültürünün baskın konumu, küreselleşme etkisi),

H2: Türk toplumu 50 yıl öncesine oranla daha bireyseldir.

4. TARTIŞMA

Aslında kültürel yakınlaşma her iki toplumda da birbirine doğru hareket anlamına gelmektedir. Ancak Türk toplumunun yeniden yapılanma dönemi ile birlikte kendisine hedef olarak seçtiği çağdaş uygarlık düzeyi ve batılılaşma hedefi, 20'nci yüzyıl başından itibaren Batı kültürünün dünyayı yönlendirmesi dolayısıyla baskın konumu ve son olarak da 1960'lardan itibaren teknolojik gelişmelerle birlikte dünyayı saran küreselleşme eğilimi ile medya etkisi kültürel yakınlaşmayı tek yönlü hâle getirmiştir. Dolayısıyla 20'nci yüzyıla birlikte Türk kültürü aslında en başından itibaren batı kültürüne doğru yaklaşan taraftır. Söz konusu yakınlaşmanın bu makale ile alakalı boyutuna bakıldığında ise ortaya şöyle bir resim çıkmaktadır. Sinema salonları vasıtasıyla topluma etki etmeye başlayan kültürel değerler gösterilen filmlerin yerli filmler olduğu dönemlerde toplum içi dönüşümü sağlarken, yabancı filmler de kültürel yakınlaşmayı / dönüşümü her geçen gün biraz daha artırmıştır. Bu kapsamda Türkiye'de yabancı film gösteriminin 1930'lardan itibaren artmaya başladığını görürüz. Eldeki verilere göre Türkiye'de gösterilen Amerikan filmi sayısı 1930'da 80, 1934'te 59 iken, bu sayı ülkede toplam 256 filmin gösterildiği 1940 yılında 180'e çıkmıştır. Fransız kaynaklarına göre 1949 yılında Türkiye sinema salonlarında gösterilen filmlerin %75'i ABD'den geldiğini (Yıldırım, 2015: 38-39) söylemek değişim ve etkileşimin temellerini göstermesi açısından önemlidir.

Türkiye'de ilk deneme yayını 1968 yılında yapan televizyon 1970'lerin başında ulusal anlamda izlenir hâle gelmiş, önce mahalleye girmiş daha sonra her evde yerini almıştır. Evden çıkmayı gerektirmediği için kolaylık ve ucuzluk sağlaması da eklenince cazibesi artmıştır. Ayrıca TV'de yayımlanan yabancı dizi ve filmler, artık izleye izleye bıkkın ve iyice özensizleşen Türk filmlerinden daha ilginç ve akıcıdır (Sevinç, 2013: 14). Önceleri Heidi, Vikingler benzeri çizgi filmlerle çocukların bilinç dünyalarında yer etmeye başlayan farklı kültürler, farklı dünyalar ve farklı karakterler, zamanla dizi ve filmlerle toplumun her kesimini etki altına almaya başlamıştır. Kara Şimşek, Uzay Yolu vb. dizi ve filmlerle hayal dünyası farklılaşan toplum, western filmleri ve uzantısı olan dizilerle kovboy karakterlerini başta *garipsedikten* sonra zamanla *kanıksamaya* başlamış, derken Amerikanvari kahramanları rol model olarak benimsemeye almıştır. O dönemin çocuklarının ellerinde birer oyuncak tabanca ile köşe başlarında kovboyculuk oynadıklarını hatırladığımızda artık *özdeşleşme ve taklit* sürecinin de başlamış olduğunu söyleyebiliriz. Dallas benzeri filmlerin toplumu ekran başına kilitlediği zamanlar toplumun Amerikan tarzı hayatı daha fazla tanıdığı, lüks ve entrika ile daha yakından tanıştığı dönemlere işaret eder. Bu ve benzer filmlerde beğenilen karakterlerin toplumun alışkanlıklarına da etki ettiğini görürüz. Örneğin kot pantolon modasının farkına varılmadan ve ilave bir motivasyona gerek kalmadan günlük yaşama girmesi gibi... Dolayısıyla gözlenen dönem itibariyle çocukların izledikleri western filmlerinden etkilenerek kendi aralarında kovboyculuk oynamaları, yetişkinlerin ise yabancı filmlerde beğendikleri karakterleri kıyafet ve davranış olarak taklit etmeleri toplumdaki kültürel değişimin başlamasına işaret etmektedir.

1990'larda Türk sinema sektörünün içerisine girdiği krizle birlikte ülkeye giren çok sayıda Hollywood filmleri, yeterli altyapısı büyük oranda sağlanmış olan kültürel etkiyi hızlandırmıştır. Bu dönemde giyim tarzları, hayat tarzı vb. ile *benimseme* aşamasına geçildiğini görmekteyiz. Dolayısıyla toplumun

en ücra köşesine kadar ulaşan batıya ait görsel öğeler, sırasıyla; önce *garipseme* sonra *kanıksama*, ardından *taklit ve özdeşleşme* ve derken *benimseme* süreçlerinden geçerek günümüze gelmiştir. Etkileri yukarıda belirtilen sinema ve TV sektörünün kültürel değişime yaptığı katkı da bütün bu süreçlerin işleminde görülmektedir. Bu dönemde de önceleri ürkek ve çekingen şekilde, toplum baskısından çekinerek taklit edilen batı tarzı davranışların daha rahatlıkla uygulandığını görmek mümkündür ki bunda 1980'lerden itibaren uygulanmaya başlanan politikalarla batıyla olan özellikle ilişkilerin daha serbestleşmesinin etkisi yadsınmaz.

Giovanni Scognamillo Türk sinemasını üç dönemde ele alır: 1896-1959 hazırlık dönemi, 1960-1986 siyasal ve toplumsal çalkantıların sineması ve 1987-1997 entelektüel filmlerin dönemi (Scognamillo, 2014). 1896-1897 yıllarında Türkiye'ye sinemanın girişi, ardından 1914'te ilk sinema salonunun kurulmasından sonraki dönemleri başka bir bakış açısıyla da şöyle özetlenebilir (Sevinç, 2013):

1922–1939 yılları, *Tiyatrocular Dönemi* ya da *Muhsin Ertuğrul Dönemi*,

1939–1950 yılları, *Geçiş Dönemi*,

1950–1970 yılları, *Sinemacılar Dönemi*,

1970–1980 yılları arası *Genç Türk Sineması Dönemi*,

1980-1990 arası dönem kriz dönemidir. Özellikle 1989'da yabancı sermaye yasasının değiştirilmesiyle sinema sektörünün dağıtım ve işletim hakları yabancılar eline geçer. Bu dönemde üretim oldukça sınırlıdır.

1990 sonrası *Yönetmenler Sineması*,

2000 sonrası ise *Yeni Türk Sineması* olarak tasnif edildiğini görürüz.

Müteakip bölümde de üzerinde durulacak 1980'li yıllar kültürel anlamda kırılma noktasıdır ki bu dönem sinema anlamında da dönüşümün izlerini taşır. Bu dönemde gösterime giren filmlerde iç göç konusunun en çok işlenen tema olduğu görülmektedir. Ancak sorunun yansıtılma biçimi biraz daha değişmiş, daha çok gecekondular ve gecekondulara hitap eden arabesk filmler bağlamında ele alınarak devam etmiştir (Güçhan, 1992: 12-13). 1980 sonrasında yönetmenlerin biraz daha bireysel filmlere yöneldiğini, bu dönemde özellikle kadın konusuna ağırlıklı olarak değinildiği görülmektedir (Sevinç, 2013: 18). Artık sinemada toplumda insan olarak gerçek yerini almaya çalışan, erkeğe bağlı olmayan, sadece evde değil dışarıda da çalışıp evin bütçesine katkı sağlayan ve artık cinsel bir nesne değil cinsel bir özne olarak var olan kadının yansıması vardır (Orta, 2005: 19). Bu dönemde kadın ve problemlerine ait çekilen filmlerdeki artış konuyu desteklemektedir. Bu bakış açısı toplumsallıktan bireyselliğe geçiş evresi ile de ilişkilendirilebilir, ya da Türk toplumunda 80'li yıllarla birlikte bireysel kültüre doğru evrilmenin hızlandığı iddia edilebilir.

90'lara gelindiğinde göç temalı filmler, muhtemelen, durmaksızın devam eden göç dalgalarının yol açtığı sosyal ve kültürel çözümlerin artık kanıksanmış hâle gelmesinden dolayı daha az çekilmeye başlamıştır. 90'lı yıllar sinemasında ülkede toplumsal oluşumun, ekonominin; serbest piyasa ekonomisi, özelleştirme gibi hedeflerle yeniden örgütlenmeye çalışılmasını da içeren yeni bir dönemin başlangıcı sayıldığı görülmektedir. Bu arada modernleşmenin küreselleşme denilen süreçle algılanır oluşu, iletişim ve ulaşım koşullarının önü alınmaz hızlı gelişimi, bireysel yaşamın ön plana çıkması sinemada da kendisini gösterir (İçduygu ve Ünal, 1998: 44).

90'lardan sonra ve özellikle 2000'lerde daha çok dış göçü anlatan filmler mevcuttur. Kimlik bunalımı bu dönem öne çıkan konudur. 90'ların ikinci yarısından sonra, *Eşkya* ile büyük bir çıkış yapan Türk sineması bir yenilenme dönemine girmiş ve yeni bir sinema dili oluşmuştur. Bu yeni sinema diliyle beraber daha önce söze dökülmeyen birçok şey anlatılmaya, söze dökülenler de daha gerçekçi bir dille ifade edilmeye başlanmıştır. Örneğin, 80'lerin getirdiği siyasi kısıtlamalardan dolayı kendi dünyalarını sade ve kendilerine has bir dille anlatmaya çalışan yönetmenler tarafından *yönetmenler sineması* oluşturulmuş, kadın, eril bakışın dışında kadın gözüyle değerlendirilmiş ve böylece erkeğin gölgesinden çıkan, sorgulayan, başkaldıran kadın imgesi yaratılmış, etnik kimlikler ilk defa bu dönemde bu kadar rahat kendilerini ifade etme olanağı bulmuşlardır (Sevinç, 2013: 42). Bu dönemde çekilen ve gösterime giren filmlerde geçmişe oranla daha bireysel temaların öne çıktığı, cinsiyet fark etmeden bireye ait problemlerin daha nitelikli olarak ele alındığı da görülmektedir.

Tablo-3: Türk Sinemasının Dönemleri ve 100 Yılında Öne Çıkan Filmler

1. Dönem (1896-1959): Hazırlık Dönemi (Scognamillo, 2014)	
2. Dönem (1960-1986): Siyasal ve toplumsal çalkantıların sineması (Scognamillo, 2014)	Gurbet Kuşları (1964); Sevmek Zamanı (1965); Vesikalı Yarım (1968); Umut (1970); Gelin-Düğün-Diyet (1973, 1974, 1975); Hababam Sınıfı (1974); Otobüs (1974); Susuz Yaz (1974); Selvi Boylum Al Yazmalım (1977); Sürü (1978); Yol (1981) Züğürt Ağa (1985); Anayurt Oteli (1986); Muhsin Bey (1987)
3. Dönem (1987-1997): Entellektüel filmlerin dönemi (Scognamillo, 2014)	Uçurtmayı Vurmasınlar (1989); Aşk Filmlerinin Unutulmaz Yönetmeni (1990); Eşkîya (1996), Tabutta Rövaşata (1996) Masumiyet (1997)
4. Dönem (2000 sonrası): Yeni Kuşak Sineması (Sevinç, 2013)	Kosmos (2010); Bir Zamanlar Anadolu'da (2010)

Kaynak: Scognamillo G. (2014). *Türk Sinema Tarihi*, İstanbul, Kabcacı Yayınları, ISBN: 9786055272777; *Cinedergi, Şubat 2014*, www.otekisinema.com/, Erişim tarihi: 3 Şubat 2017; Sevinç Z. (2013). *Yeni Türk Sineması: 2000 Sonrası Türk Sinemasına Sosyolojik Bakış*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Kütahya, s.43.

Burada iki hususu özellikle vurgulamakta fayda görülmektedir. Öncelikle yukarıda tabloda gösterilen filmler ve dönemler adı geçen kaynaklar çerçevesinde oluşturulmuştur. Farklı çalışmalarda farklı değerlendirmeler de yapılmış olabilir. Ancak makalenin ana amacı döneme ait veri sağlayıp örnek oluşturacak öge bulmak olduğundan bu konuda ilave değerlendirme ve arayışlara girilmemiştir. Yeri geldiğinde ilave filmler üzerinden analiz yapılması da bunu desteklemektedir. İkinci olarak da her film yönetmeninin topluma sunma iddiasında olduğu mesaj/mesajları vardır. Söz konusu mesajların konjonktüre göre bazıları zamanında alınır ve beğenilir, bazıları için de 20-30 yıl geçmesi gerekir. Bu çalışmanın amacı seçilen konuya ilişkin filmlerdeki temalar ve olgular üzerinden gözlem yapmaktır. Dolayısıyla aslında yönetmenin filmi yaparken belki de hiç düşünmediği bir konu da irdeleniyor olabilir ancak seyirciye ulaşmak için kullanılan argümanlar toplumun beklentilerini gösteriyordur ki araştırmanın ilgilendiği de budur.

Bu noktada konuyu biraz daha detaylandırarak filmler hakkında değerlendirmeler yapmak faydalı olacaktır. 1960-1980 arası döneme genel bir bakış açısı (Gurbet Kuşları ile başlayıp 1981'de çevrilmekle birlikte toplumcu özellikleri öne çıkan Yol filmi de bu döneme dâhil edilebilir) dönemin genel karakteri hakkında fikir vermektedir. Bu dönemin filmlerindeki ortak temaların; köy, toprak ve halk ilişkisi ile ağalık sistemi, geleneklere bağlılık, aile değerleri, erkek egemenliği, toplumsal baskı gibi çoğunlukla topluma, toplumsal değerlere ait vurgular olduğu dikkat çekmektedir. Filmlerde geleneklere yapılan atıf ile güçlü aidiyet duygusu kültürün toplumsallık boyutunu öne çıkaran hususlardır. İnsanların kendilerini, sadakatleri karşılığında koruyan geniş aileler veya topluluklarla ifade ettiği temalar, yukarıdaki listede geçmese de dönemin önemli filmlerinden olan Toprak Ana (1973), Boş Beşik (1969) vb. filmlerde de öne çıkan hususlardır.

Gurbet Kuşları'nda işlenen köyden kente göç ve aile değerlerine verilen değer ile bu değerlerden ayrılamama mücadelesi, *Vesikalı Yarım*'de vurgulanan toplum kuralları ile bu kurullarla çelişen ilişkilerin toplum tarafından onaylanmayacağı hatırlatması, *Umut*'ta üzerinde durulan geniş aile yapısı, erkeğin rolü vb. temalar hep toplumsal özelliklere vurgu yapmaktadır. *Hababam Sınıfı*'nda öğrencilerin zor durumda kalan arkadaşlarının okul taksitini denkleştirebilmek için okulun diğer

öğrencilerinin paralarını almaları (*yöntem yanlış olsa da*) toplumsallığın grup içi dinamiğini öne çıkarmaktadır. Mahmut Hoca'nın, gasp diyebileceğimiz olaya önce tepki gösterip, daha sonra nedenini öğrendiğinde bunu makul bir gerekçe olarak kabul etmesi de yine toplumcu kültürel yapının bir dışavurumudur. Bu yönüyle Türk sinemasının en uzun soluklu ve beğenilen filmlerinden olan Hababam Sınıfı bir taraftan eğitim sitemine eleştiriler içerse ve komedi temalı olsa da eninde sonunda *biz* temasına vurgu yapan, toplumsallıkta önemli dinamiklerden birisi olan *grup içi ahenk ve uyum her zaman tesis edilmelidir* kuralına sadık kalan bir yapıdadır. Kendi başına hareket etmeye çalışan karakterlere yapılan mahalle baskısı da bu çerçevede değerlendirilmesi gereken bakış açılarıdır.

Bu dönemin kült filmlerinden *Selvi Boylum Al Yazmalım* da toplumsal değerlerle bireysel tercihler arasında yapılan seçim vurgulanarak dönemin karakteri yansıtılmaktadır. Bireysel kültürün ben merkezli ve kendi istek ve tercihlerini ortaya çıkararak rol modeli aksine toplumsal kültürde geçen ailesi için yaşama, toplumsal değeri olana (filmde emek veren, aileye sahip çıkan Cemşit karakteri) önem verme bu çerçevede değerlendirilebilecek temalardır. *Sürü* filminde; Anadolu'nun doğusundan batısına taşınan sürü üzerinden gündeme getirilen aşiretler arası çatışmalar, geleneklere bağlı toplum yapısı, kadının nesne gibi kullanılmasına getirilen eleştirilerle mevcut olan toplumcu yapıya vurgu yapılmaktadır. Şivan örneğinde geleneğe isyan da aynı kapsamda değerlendirilmelidir. *Yol* filminde Seyit Ali ve Zine üzerinden toplumsal geleneklere getirilen eleştiri de yine dönemin mevcut toplumcu kültürel yapısını göstermektedir.

Daha önce de ifade edildiği üzere 1980'lerin genel özelliği Türk toplumunda geçiş dönemi olmasıdır. Bu geçişi toplumda klasik ve yerleşik değerlerdeki aşınma şeklinde yorumlayanlar olduğu gibi, modern topluma geçiş şeklinde de değerlendirenler bulunmaktadır. Bu dönem filmlerinde köyden kente göçenler üzerinden değişim ve neden olduğu problemler gözönüne serilmektedir. Dolayısıyla gelenek ve geleneksel olana karşı eleştiri, yabancılaşma, şehir hayatının bireyselliğe evrilmesi ve burada geleneksel insanın açmazları gibi temalar dikkat çekmektedir. Senaryolarda artık bireyin düşünceleri, iç dünyasının açmazları ön plana çıkarılmaya başlar. Bu dönemin kült filmlerinden ikisi olan *Züğürt Ağa* ve *Muhsin Bey* toplumdaki değişimin kodlarını vermesi açısından önemlidir. *Züğürt Ağa*'da işlenen ana karakter üzerinden köyden kente göç eden, toplumcu ve geleneksel sistemin bir ögesi olan ağanın bireysel gayret ve çabanın öne çıktığı şehir hayatına alışma trajedisi üzerinden toplumdaki değişim vurgulanmaktadır. *Muhsin Bey*'de de İstanbullu Muhsin Bey karakteri ile sembolize edilen geleneksel ve 'eski usul' bir adamın değişime ve yeni ortama uyum sağlayamaması teması öne çıkmaktadır. Hızla değişen şehire, köyden kente göçün getirdiği kültür erozyonuna yabancılaşma teması üzerinden toplumsal resim ortaya konulmaktadır. Her iki filmde de toplumsal hayattan bireysele geçişin sancılarının sinema diliyle anlatıldığı iddiası gerçekçi olacaktır.

Yine geçiş dönemi olarak adlandırdığımız 1986'da gösterime giren *Anayurt Otel*'inde birey üzerinden toplum eleştirisi yapıldığı dikkat çekmektedir. Filmde birey ve ben vurgusu o kadar derindir ki Zebercet karakteri dışındaki karakterlerin birçoğu isimleriyle anılmazlar. Aslında 1973 yılı gibi toplumculuk özelliğinin baskın olduğu dönemde yazılan bir romanın uyarlaması olan film, iki dönem arasında edebiyat ve sinemanın zamansal farklılığına dikkatimizi çekmektedir. Zebercet karakterinin psikolojik bunalımı üzerinden yapılan incelemeler edebiyatta 1973 yılında yapılmıştır ancak toplumun aynası olan ve toplumca beğenilmesi hedeflenen sinemada gösterilebilmesi için 1986 yılının beklenmesi gerekmiştir.

Scognamillo'nun *entelektüel filmler dönemi* olarak adlandırdığı 1987-1997 dönemine odaklanıldığında da işlenen temaların artık daha çok bireye, onun iç dünyasına, dünyanın birey açısından görünümüne vurgu yapan filmler olduğu görülmektedir. Hapishanede büyüyen 5 yaşındaki bir çocuğun gözünden sevgi, adalet ve özgürlük kavramlarına değinen *Uçurtmayı Vurmasınlar* filminde toplumsal bir konu 5 yaşındaki bir birey üzerinden irdelenmektedir. Olaylar dramatiktir ancak işlenen konu ve olayların ele alındığı pencere bireydir. İnci karakteri ile kurulan ilişki, mavi gökyüzü ile sembolleştirilen özgürlük gibi temalar da toplumsal bir kültürde üzerinde durulamayacak olan bireye ait temalardır.

Aşk Filmlerinin Unutulmaz Yönetmeni'nde Haşmet Asilkan karakteri üzerinden bu kez sinemadaki yeni trendler ve beklentiler üzerine değişim gayreti incelenir. Kendini seyircinin beklentilerine göre yenilemek isteyen yönetmenin çekme gayretinde olduğu film toplumun beklentilerini ortaya koyması açısından önemlidir. Bu perspektif, postmodern kültürün ve postfordist üretim çerçevesinde standart

ürün yerine tüketici odaklı, bireyselliği ön plana çıkaran bir yaklaşımın sinemaya yansması olarak görülebilir.

Eşkiya, birçok yerde Türk sinemasının yeniden dirilişi ve Türk sinemasının komada olduğu yılları sağ atlatmasını sağlayan bir klasik olarak görülür. 30 yıldan uzun bir süre hapiste yatan yaşlı bir eşkiyanın Güneydoğu'dan İstanbul'a uzanan hikâyesinde Türkiye'deki değişimin de izleri sürülür. Bireye ait aşk teması üzerinden aslında dönemsellik algısına ait mesajlar verilir. Toplumculuk düzeyinin yüksek olduğu dönemde çekilen Selvi Boylum Al Yazmalım filminde hayat, toplumsal değerler ve emek için bireysel aşk ve istekten vazgeçilirken, *Eşkiya*'da kullanılan *hayatın sevda karşısında ne önemi var* repliği ile sevda yüceltilmektedir. Ancak bu yüceltmede, kişisel ve bireysel bir tercih olan sevda için başkalarını bile feda ederek bireyselliğin ben merkezli yansması öne çıkmaktadır.

Tabutta Rövaşata ilginç konuyla toplumun kayıp birey(ler)ine dikkat çeker. Film baştan sona Mahsun'un bireysel çaresizliği üzerine kurulmuş ve onun üzerinden problem ortaya konulmuştur. Tayfun Pirselimoglu'nun yeni Türk sinemasının başlangıç noktası olarak aldığı filmde bir meczubun çok acıklı hikâyesi anlatılmakta ama orada İstanbul ve dolayısıyla Türkiye'nin arka planda bir resmi de görülmektedir. Bu yolla bir kimliğin hikâyesi anlatılırken daha önce Türk sinemasında hiç olmadığı ölçüde bu tarz filmlerin yapılabileceğiyle alakalı kanallar da oluştuğu, bu yeni sinemanın *bir derdim var onu anlatayım sineması* olduğu (Sevinç, 2013: 108) tespiti yapılır. Var olan derdin ise birey üzerinden toplumsal problemlere dikkat çekmek olduğu düşüncesi konumuzla alakalı olan kısımıdır.

Masumiyet'te konu etkileyicidir. Yeni ekolün simgelerinden olan verilmek istenen temanın az sayıda kişi ile verilmesi, konunun bir iki kişi üzerinde odaklanılarak anlatılması burada da dikkat çeker. Saplantı ve suç ile birlikte işlenmiş imkânsız aşk teması da yine bireyi merkeze alan bir yaklaşımdır.

2000 sonrası Yeni Kuşak Sineması olarak adlandırdığımız dönemin özellikleri ise Türk toplumunda trendi artan yerli film izleme davranışının tam bir yansmasıdır. Değişen kültürel alışkanlıkların bir göstergesi olarak hem çok farklı senaryolar işlenmekte hem de tüketim toplumunun kodları ön plana çıkmaktadır. Komedi filmlerinin ön plana çıktığı, en yüksek seyirci sayılarına bu filmlerin ulaştığı görülür. Bir de dikkat çeken toplum tarafından tanınan yüzlerin çevirdiği filmlerin daha çok seyirciye ulaştığı gerçeği. Yani tam da batı kültüründe olduğu gibi sembol ve kişi (birey) üzerinden kodlanan toplumsal kültür algısı.

1980 ve 90'ların genelde zengin-fakir ilişkisi üzerinden, hiciv içeren komedi anlayışından farklı olan 2000'li yılların komedi türünde, herhangi bir toplumsal mesaj kaygısı içermeyen, sıra dışı bir kişi ya da konu üzerine kurulu parodi ya da farklı komedi tarzında filmler olduğu görülür. Bu durum da zamanın algısının ve insanların beğenisinin değiştiğini göstermektedir. Tüketim kültürünün getirisi olan kullan-at mantığına alışan bireylerin sinemaya bakış açıları da bu yönde gelişmekte ve kendisini eğlendiren, düşünme ve dikkat gerektirmeyen yapımlardan fazlasını beklememektedir (Sevinç, 2013: 101). Recep İvedik serisine, GORA vb. filmlere bu perspektifle bakılabileceği düşünülmektedir.

Komedi filmlerini bir kenara bırakıp yine sinema-sanat çerçevesinde bakıldığında dönemin iki önemli filmi *Kosmos* ve *Bir Zamanlar Anadolu'da* öne çıkmaktadır. *Kosmos* birey ve bunalımları üzerine kurgulanmıştır ve yeni dönemin özelliklerini göstermektedir. İnsanı, onun zıt kutuplarda dolaşan hallerini zaman ve mekândan soyutlayarak anlatan filmde *Kosmos* karakterinin, bir taraftan insanlara yardım edip onları iyileştirirken diğer taraftan paralarını çalabilmesi bu paradoksa dikkat çekmektedir. Ancak filmin özünde yer alan hiçbir yere aidiyet duygusu beslemeyen ana karakter aslında yeni dönemin *toplum kurallarından sıyrılmış*, istediği gibi yaşayan ve düşünen *ben merkezli* karakter örneğidir.

Bu arada listemizde olmamakla birlikte bireyselliğe yaptığı net vurgular nedeniyle iki filmde daha bahsetmekte fayda var. *Kaybedenler Kulübü* ve *Pandora'nın Kutusu* gibi filmler bireysel temaları vurgulayan ve bireysel hayat tarzını öne çıkan çalışmalar olarak dikkat çekicidir (Özkan, 2012).

Sinemada değişim yaşanırken TV sektöründe de 2000'lere geldiğimizde dizi furçasının başladığını görürüz. Dönemin dizilerinin genel temasının aşk olmasına rağmen mekânlar, karakterlerin profilleri ve işlenen konulara bakıldığında toplumsal baskının artık eskisi kadar etkin olmadığı, karakterlerin bireysel başarılarının öne çıktığı, geleneksel yapının sorgulandığını veya modern şekilde yorumlandığını görürüz. Öyle ki 2002-2003 yıllarında toplum tarafından büyük beğeni toplayan,

ağalık teması ve geleneksel hayatı işleyen haliyle dönemin önemli dizilerinden Asmalı Konak'ta bile yeni nesil ağa eşinin ailedeki yeri, kadın olarak profili modernleşmeye, değişime dikkat çeker. Yine Aman Çocuklar Duymasın'daki çekirdek aile profili, çalışan kadın vurgusu, eş kavgalarının içerikleri bile bireysel özgürlüklerin öne çıkarıldığı bir karakter gösterir. Taş fırın erkeği modelinde geleneksele karşı ince eleştirilerin varlığı gözden kaçmaz. Şimdilerde artık iyice bir sektör haline gelmiş dizilerde ve bizim listemizde olmayan sinema filmlerinde lüksün, kişisel kariyerin, iki kişi üzerine kurgulanmış senaryoların, tüketim kültürünün, bireyin iç dünyasının öne çıkarıldığı, toplumsal değer ve aidiyetlerin eskisi kadar ön planda olmadığı senaryoları sıklıkla görmek mümkündür.

5. SONUÇ

Aycan ve Kanungo (2000) Hofstede'in 1980'de yapmış olduğu araştırmaya göre Türkiye'nin daha az toplulukçuluk özelliği gösterdiğini ve kültürel olarak daha az hiyerarşik bir yapıya sahip olduğunu ifade etmektedir. Buna benzer değişimler olduğunu iddia eden başka çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmada elde edilen sonuçlar da yukarıdaki araştırma sonuçları ile uyum göstermektedir.

Türk toplumunda Cumhuriyetle birlikte başlayan değişim önce rejimin yerleşmesi ve temel esasların oturtulması şeklinde olmuş, 1950 sonrasında NATO üyeliği ve AB üyelik süreci ile yeni bir boyut kazanmış, 1980'lerden sonra da hızlanan bir karakterde ve batıya yaklaşma şeklinde devam etmiştir. Dolayısıyla Türkiye'deki kültürel değişimin, dönemin hâkim kültürü olan batı ile kültürel yakınlaşma şeklinde realize edildiği görülmektedir. Özellikle önce sinema ve TV, ardından da internetin yaygınlaşması ile bu yakınlaşma hızlanmış ve artmıştır. Daha açık bir ifadeyle 1980'lere kadar batıya yakınlaşma toplumun daha sınırlı bir kesimi için geçerli iken bu tarihlerden sonra yukarıda değinilen nedenlerle toplumun her kesimine yayılmaya başlamıştır. Burada vurgulanması gereken konu ise teori kültürel yakınlaşmada etkileşim içerisindeki kültürlerin karşılıklı olarak birbirine yakınlaşmasını öngörse de Türkiye örneğinde bunun tek taraflı olmasıdır. Yani Türk kültürünün baskın kültür olan batı kültürüne doğru yaklaşmasıdır söz konusu olan. Bu durumun batı kültürünün baskın karakteri ve kültürün yayım enstrümanlarının elinde olmasından kaynaklı olduğunu belirtmek, ilave olarak da söz konusu durumun diğer birçok kültür için de geçerli olduğunu vurgulamak gereklidir.

Konuya bireysellik-toplumsallık perspektifinde bakıldığında ise 1960-1970'li yılların toplumsalcı, aşiret ağırlıklı, grup/aile değerlerinin baskın olduğu *toplumcu Türkiye* karakteri öne çıkmaktadır. 1980'li yılların dönüşüm anlamına geldiği ve bu dönemde yapılan düzenlemelerle dışa açılmanın arttığını ve modernleşme sürecinin hızlandığını görürüz. Modernleşme süreci batı ile ilişkilerin daha geniş bir yelpazede yürütüldüğü, toplumun daha geniş bir kesiminin gelişmeleri takip ettiği bir resim ortaya çıkarmıştır ki son tahlilde bu dönüşümün toplum üzerindeki etkilerinden birisi de toplumsal kültürün bireyselliğe doğru evrildiği gerçeğidir. Bu dönüşüm keskin değildir ancak toplumsal kodlar gündün güne zayıflamaya başlarken bireysel temalar öne çıkmakta ve eskisi kadar yadırganmamaktadır. Bunu, modernitenin sonuçlarından birisinin de toplumun bireyselleşmesi olduğu şeklinde okumak mümkündür. 1990'lı yıllar ivmenin arttığı, 2000'li yıllar ise bireysel temaların artık çekinmeden ifade edildiği bir Türkiye vardır. 2010'lu yıllara geldiğimizde her ne kadar geleneksel toplumcu kimlik korunsa da artık eskisi kadar her şey biz şeklinde ifade edilmemektedir. Z kuşağının sesini daha fazla çıkardığı, bireysel başarının, kariyerin, sahip olunan ev, araba ve cep telefonunun statü göstergesi olduğu bir Türkiye'den bahsetmekteyiz artık. Gençlerle birlikte iyiden iyiye dikkat çeken ben merkezlik, toplumsal aidiyetten çok bireysel tercihlerin ve kişisel düşüncenin öne çıkması, mahalle baskısının daha çok göz ardı edilmesi gibi konular toplumsallıktan bireyselliğe evrilme göstergesidir. Açık bir ifadeyle toplumcu Türk kültürü bireysel batı kültürüne yakınlaşmıştır. Ancak bu yakınlaşma, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere tek taraflıdır.

Bütün bu değerlendirmeler sonucunda kültürel yaklaşmanın Türkiye örneğinde iki temel çıkarımına ulaşmaktayız:

1. Türk kültürü 1960'larla kıyaslandığında artık daha az toplumcu ve daha bireysel bir yapıya sahiptir.
2. Türkiye ile batı arasındaki kültürel etkileşimde baskın olan batı kültürüne doğru tek taraflı bir yakınlaşmadan söz etmekteyiz. Yani kültürel yakınlaşmada yerinde duran [burada yerinde

durmaktan kasıt batı kültürünün Türk kültürüne karşı durumudur. Yoksa batı kültürü de kendi içerisinde ayrıca değişim içerisindedir] kültür batı iken yakınlaşan tarafın Türk kültürü olduğudur. Burada ortaya çıkan önemli sonuç ise, başta da belirttiğimiz, açık sistemlerin entropiye ulaşmamak için dengeye ulaşma zorunluluğudur. Bu denge için aslında tüm bileşenlerin (iki kültürün) karşılıklı yakınlaşması lazım gelirken sadece Türk kültürünün yön değiştirmesidir ki ortaya çıkan durumu kültürel yakınlaşmadan ziyade kültürel değişim/dönüşüm şeklinde adlandırmak mümkündür.

Kültürel yakınlaşmanın kısa süreli olay ve akımlarla ifade edilip edilemeyeceği elbette ki tartışma konusudur. Yani yüzyıllara dayanan kültürel altyapıların birkaç yılda meydana gelen gelişmelerle değişip diğer kültürle yakınlaşma şeklinde izah edilmesi başlangıçta oldukça yüzeysel bir açıklama olarak görülmektedir. Ancak buradaki kritik nokta bilişim teknolojilerinin sağladığı süratin, değişim hızını da etkilediği gerçeğidir. Örneğin 1980 sonrasında Türk toplumunda bazı kıyafet alışkanlıklarının değişmesi TV'den seyredilen filmlerden etkilenerek 10 yıldan fazla sürmemiştir. Konunun ilginç yanı ise toplumun en ücra köşesine kadar seyredilen bu filmler nedeniyle bahsedilen kıyafet ve dolayısıyla da kültürel değişim toplumun her kesimine yayılmıştır. Burada reklam sektörünün de konuya katkısı vurgulanmalıdır. Dolayısıyla üçüncü bir sonuç olarak, küreselleşme ve teknolojinin bir yansıması olarak kültürel yakınlaşma süresinin önemli ölçüde kısaldığını iddia edebiliriz.

Araştırmanın temel iddiası olan kültürel yakınlaşma oranının ampirik verilerle ortaya konulamaması bu araştırmanın sınırlamasıdır. İkinci sınırlama ise analizlerin genelde ödüllü ve sanatsal değeri yüksek filmler üzerinden yapılmasıdır. Sanatsal değeri olmasa da fazla seyirciye ulaşmış filmler üzerinden yapılacak bir araştırma bu çalışmayla birlikte önemli sonuçlara ulaşılabilmesini mümkün kılacaktır. İkinci olarak, Almanya benzeri, Türk toplumu ile batı kültürünün içiçe yaşadığı bölgelerde yapılacak araştırmaların her iki taraftaki kültürel yakınlaşmayı gösterebileceği düşünülmektedir.

Bilgilendirme / Acknowledgement: Bu makale Yıldırım Beyazıt Üniversitesi tarafından düzenlenen Sosbilko-2017 Konferansında bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Alaica, N. (2003). A Mixing of Cultural Identities: The Croatian Borderlands in the 19th Century, Cultural Identity in The Balkans: Convergence vs. Divergence, *Centre for Southeast European Studies (Ghent)*, December 12/13, 2003.
- Axelrod, R. (1997). The dissemination of culture: A model with local convergence and global polarization. *Journal of Conflict Resolution*, 41, 203-226.
- Aycan, Z. & Kanungo, R.N. (2000). Toplumsal Kültürün Kurumsal Kültür ve İnsan Kaynakları Uygulamaları Üzerine Etkileri. İçinde: Z. Aycan (Ed.), *Türkiye'de Yönetim, Liderlik ve İnsan Kaynakları Uygulamaları* (ss. 25-53). Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Barkema, H. G. & Vermeulen, F. (1997). What differences in the cultural backgrounds of partners are detrimental for international joint ventures?, *Journal of International Business Studies*, 28, 845-864.
- Bayrakçı, M. (2012). *Sinema ve Toplum*, <http://akademikperspektif.com/2012/10/03/sinema-ve-toplum/>, Erişim tarihi: 2 Mart 2017.
- Bazin, A. (2011). *Sinema Nedir* (Çev: İbrahim Şener), İstanbul, Doruk Yayınları, Haziran 2011, ISBN:978-975-553-542-5.
- Bergiel, E.B., Bergiel, B.J., Upson, J.W. (2012). Revisiting Hofstede's Dimensions: Examining the Cultural Convergence of the United States and Japan, *American Journal of Management*, Vol. 12(1).
- Doğar, N. (2016). Kültür, Kimlik, Etnisite ve Milliyet Kavramları Çerçevesinde Batı Balkanlar: Hofstede Perspektifi, *JASSS (The Journal of Academic Social Sciences Studies)*, 52, 401-416.
- Ferraro, G.P. (2002). *The Cultural Dimension Of International Business*, 4th.Edition, Upper Saddle River, New Jersey 07458, Printice Hall.

- Güçhan, G. (1992). *Toplumsal Değişme ve Türk Sineması*, Ankara, İmge Yayınları.
- Gürbüz, S. ve Sığırı, Ü. (2012). *Kariyer Çapalarının Temel Benlik Değerlendirmesi ve Kültürel değerleri ile İlişkisi: Türkiye ve ABD Karşılaştırması*. 20. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi'nde Sunulan Bildiri, İzmir.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences: International Differences in Work Related Values*. Beverly Hills, Calif.: Sage.
- Hofstede, G. (1984). The Cultural Relativity of the Quality of Life Concept. *Academy of Management Review*, 9, 389-398.
- Hofstede, G. & Bond, M.H. (1988). The Confucius connection: From Cultural Roots to Economic Growth. *Organizational Dynamics*, 16, 4-21.
- Hofstede, G., Neuijen, B., Ohayv, D.D. & Sanders, G. (1990). Measuring Organizational Cultures: A Qualitative and Quantitative Study Across Twenty Cases, *Administrative Science Quarterly*, 35(2), 286-316.
- Hofstede, G. (1997). *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. 1st edition, McGraw-Hill, USA.
- Hofstede, G. (2001). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations* (2nd ed). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Hofstede, G., & Minkov, M. (2010). Long- versus short-term orientation: New Perspectives. *Asia Pacific Business Review*. 16, 493-504.
- Hofstede G. (2011). Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context, *Online Readings in Psychology and Culture*, Article 8.
- Inglehart, R. ve Baker, W.E. (2000). Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values. *American sociological review*, 65(1),19-51.
- Kaba, I. (2012). *The Role of Identity Perceptions on Security: The Western Balkans Case*, Linköping University Faculty of Arts and Sciences Department of Management and Engineering Master in International and European Relations, Master Thesis, Linköping.
- Kaya, M. (2013). *Küreselleşme ve Değişen Toplumsallıklar*, İçinde: Gelenek ve Modernlik Arasında Bilgi ve Toplum, İstanbul: Yedirenk Yayınları.
- Kincaid, D.L. (1988). The Convergence Theory of Communication: Its Implications for Intercultural Communication, Y. Y. Kim (ed.), Theoretical Perspectives, Vol. XII, *International and Intercultural Annual*, Beverly Hills, Calif.: Sage.
- Ozankaya, Ö. vd., (1983). *Davranış Bilimlerine Giriş*, 2'nci Baskı, No:18, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Özkan, M.A. (2012). *Türk Sinemasında "Bireysellik" Okumaları: "Kaybedenler Kulübü" ve "Pandora'nın Kutusu" Örnekleri*, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo, Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, İstanbul.
- Ritzer, G. (2011). *Globalization - The Essentials*. London: Wiley-Blackwell.
- Sevinç, Z. (2013). *Yeni Türk Sineması: 2000 Sonrası Türk Sinemasına Sosyolojik Bakış*, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Kütahya.
- Scognamillo, G. (2014). *Türk Sinema Tarihi*, İstanbul, Kabalıcı Yayınları, ISBN: 9786055272777.
- Orta, N. (2005) *Türkiye'de Yaşanan Sosyal Olaylar ve Türk Sinemasına Yansımaları*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Schwartz, S.H. (1992). Cultural dimensions of values-Towards an understanding of national differences. In *International Journal of Psychology*, 27(3-4), 540-540, England, Psychology Press.
- Segal, E. (2017). *Meiji and Taishō Japan: An Introductory Essay* (Becoming Modern: Early 20th-Century Japan through Primary Sources), Center for Asian Studies, <http://www.colorado.edu/cas/tea/becoming-modern/1-meiji.html>, Erişim tarihi: 5 Şubat 2017.
- Taras, V. & Steel, P. (2009). *Beyond Hofstede: Challenging the Ten Commandments of Cross-Cultural Research*, in Nakata, C. (eds), *beyond Hofstede: Culture Frameworks for Global Marketing and Management*. London, UK: Palgrave Macmillan, 40-60.
- Triandis, H.C., Bontempo, R., Villareal, M.J., Asai, M. & Lucca, N. (1988). Individualism and collectivism: Cross-cultural perspectives on self-ingroup relationships. *Journal of personality and Social Psychology*, 54(2), 323-338.

- Ural, A. ve Kılıç, İ. (2013). *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ünalın, T. & İçduygu, A. (1998). *Türkiye'de İç Göç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Tunç, E. (2012). *Türk Sinemasının Ekonomik Yapısı (1896-2005)*, İstanbul: Doruk Yayınları.
- Yıldırım, T. (2015). Türk Sinema Tarih Yazımı ve Türler: Yeşilçam'ın Oluşum Döneminde Başat Türlerin Eleştirel Söylem Üzerinden Tanımlanması (1948-1959), *Doğubati*, Sinema Özel Sayısı, 72, Kasım 2015.
- <http://www.otekisinema.com/100-yilin-en-iyi-21-turk-filmi/>, Erişim tarihi: 3 Şubat 2017.

CİNSEL SALDIRGANLIK

Dr. Aysun ERGÜL TOPÇU¹
Dr. Gökhan TOPÇU²

Özet

Bu özet çeviri, Franzoi, S. L. (2003). Social psychology. New York, NY: McGraw-Hill'in "Aggression" adlı bölümünün bir alt bölümüdür.

Anahtar Kelimeler: tecavüz miti, cinsel şemalar, kadına yönelik şiddet

SEXUAL AGGRESSION

Abstract

This is a translation of a subtitle of the Chapter 13: "Aggression" in Franzoi, S. L. (2003). Social psychology. New York, NY: McGraw-Hill.

Keywords: rape myth, sexual scripts, violence against women

CİNSEL SALDIRGANLIK

Tecavüzün (forcible rape), 1977'den beri %21 oranında artarak tüm büyük suçlar arasında en fazla artış gösteren suç olduğunu bilmek sizi şaşırtır mıydı (Von ve ark., 1991)? Peki, ABD'de her yıl yüz binden fazla kadının (yaklaşık her 6 dakikada bir) tecavüze uğradığını bildirmesi gerçeğine ne dersiniz (Federal Bureau of Investigation, 2001)? Bu istatistikler, toplumumuzda kadınların karşı karşıya kaldığı tehlikelere ilişkin korkunç gerçeklerdir. Kuşkusuz tecavüz ABD ile sınırlandırılmaz. Tecavüz evrensel bir olgu olmakla birlikte en fazla erkek şiddeti ve erkek egemen bir toplumsal ideolojinin biçimlendirdiği toplumlarda görülmektedir (Sanday, 1981). Bu bölümde, cinsel saldırganlığın olası üç belirleyicisi üzerinde durulacaktır. Bunlar *pornografi*, *cinsel şemalar* ve *kıskançlıktır*.

Pornografi "Tecavüz Miti"ndeki Bir İnanışı Destekler ve Kadınlara Yönelik Erkek Şiddetini Artırabilir

Diana Russell'a göre (1993), *erotizm*, şiddet içermeyen ve konu edilen insanlara saygılı olarak üretilen cinsel olarak açık saçık ya da uyarıcı malzeme iken, *pornografi* cinsel malzemenin istismar ve aşağılama ile birleştirildiği ve bu tür davranışların onaylandığı, göz yumulduğu ya da özendiriliyormuş gibi görüldüğü bir biçimde ortaya konulmasıdır. Pornografiye cinsel içeriği nedeniyle değil, başka bir kişiyi, genellikle bir kadını,

Çeviri Makale / Translated Article

¹ Sorumlu yazar/Corresponding author, Dr. Aysun ERGÜL TOPÇU, Ankara Üniversitesi, Türkiye, aysunergul@gmail.com,

ORCID ID: 0000-0002-2657-5983.

² Hacettepe Üniversitesi, Türkiye, gokhant@hacettepe.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5205-0606.

istismar edici ve aşağılayıcı şekilde betimlemesi nedeniyle karşı çıkmaktadır. Deneysel çalışmalar, erotik malzemeye maruz kalmanın genellikle hoş bir duygusal tepkiye yol açtığını ve hem kadınlarda hem de erkeklerde cinsel uyarılmayı yükselttiğini göstermektedir, bu da onların genellikle daha az saldırgan olmalarıyla sonuçlanmaktadır (Davis ve Bauserman, 1993; Donnerstein ve ark., 1987).

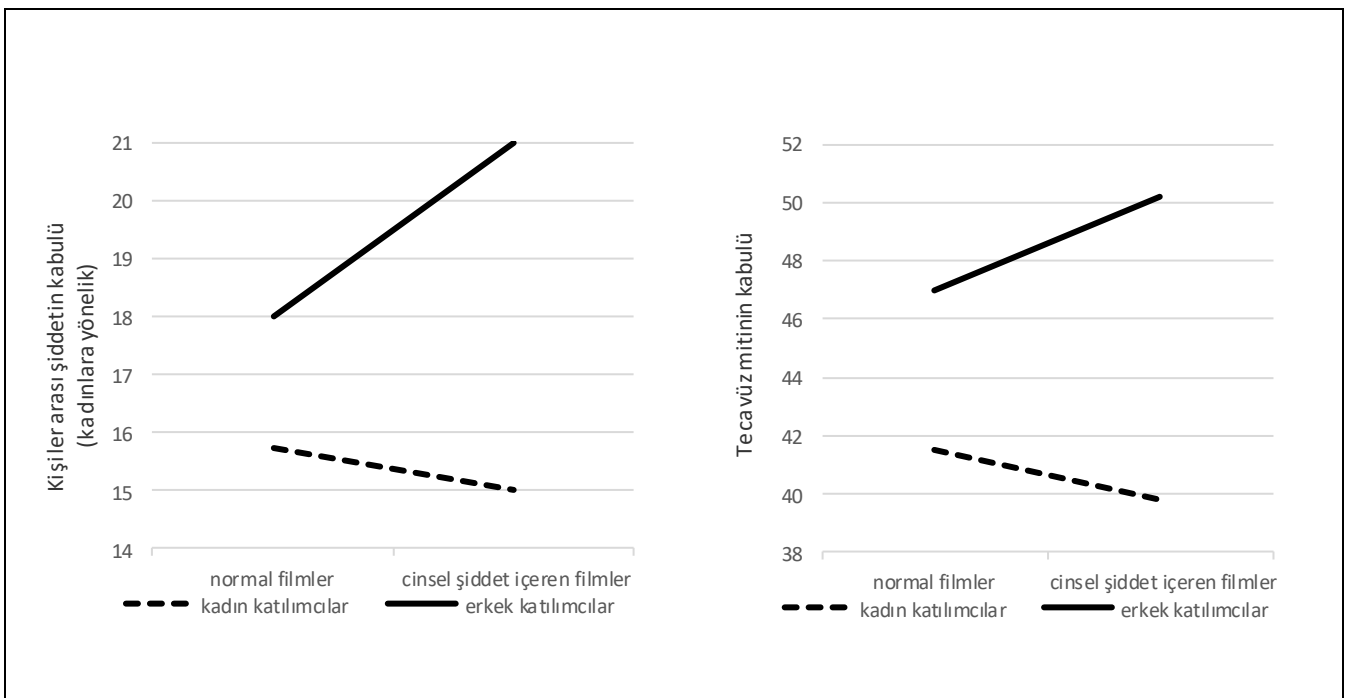
TECAVÜZ MİTİ

428 adet pornografik kitabın bir içerik analizinde, Sosyolog Donald Smith (1976), fiziksel istismarın, erkekler ve kadınlar arasındaki cinsel ilişkilerde en yaygın tema olduğunu ortaya koymuştur. Bu kitapta betimlenen tüm seks öykülerinin %20'si tecavüz içermektedir. Öyküler temel olarak, kurbanın saldırının başlarında yaşadığı korku ve dehşet üzerinde odaklanmıştır ve saldırı devam ettikçe, bunu kadının cinsel arzusunun uyanışı izlemiştir. Bu tecavüz betimlemelerinin %97'den fazlasında, kurbanlar cinsel saldırı sırasında orgazm yaşamıştır. Benzer hikâye temalarına, cinsel içerikli videolarda da rastlanmaktadır (Cowan ve Campbell, 1994).

Kadınların zora dayanan cinsel ilişkiden hoşlandıkları ve bunu cinsel açıdan heyecanlı buldukları şeklinde yanlış bir inanç vardır. Bu inanç, *tecavüz miti* olarak bilinmektedir (Payne ve ark., 1999). Tecavüz suçlularının bu mite inanma eğiliminde olmaları şaşırtıcı değildir (Scully, 1985), fakat pornografiye maruz kalmanın ayrıca sıradan erkeklerin tecavüz miti inançlarını artırdığı yönündeki kanıtlar daha endişe vericidir. Bu tür bir çalışmada, Neil Malamuth ve James Check (1981), Kanadalı bir grup üniversite öğrencisine ticari filmler izletmiştir. Öğrencilerin yarısı şiddet içermeyen iki romantik film (*A Man and a Woman* ve *Hooper*) izlerken, diğer yarısı kadın karakterlerin cinsel saldırı ile uyarıldığı ve saldırganlarını romantik olarak çekici bulmalarını konu alan cinsel saldırganlık içeren iki film (*Swept Away* ve *Getaway*) izlemiştir. Birkaç gün sonra, aynı öğrencilerden, tecavüz ve kadınlara yönelik diğer saldırganlık biçimleri hakkındaki tutumlarıyla ilgili bir anketi doldurmaları istenmiştir.

Sonuçlar, cinsel saldırganlık içeren bu iki filme maruz kalmanın, erkek izleyicilerde kadınlara yönelik kişilerarası saldırganlığın ve tecavüz mitinin kabulünü artırdığını göstermiştir (bkz., Şekil 1). Tersine, kadınlarda kadınlara yönelik kişilerarası saldırganlığın ve tecavüz mitinin kabulü, cinsel saldırganlık içeren bu filmleri izledikten sonra azaldı. Bu bulgu kadınlara yönelik şiddeti destekliyor görünen filmlere maruz kalmanın erkeklerin bu tür şiddeti daha fazla kabul etmelerine neden olabileceğini göstermektedir. Daha sonra yapılan çalışmalar bu sonuçları doğrulamıştır (Oddone-Paolucci ve ark., 2000).

Şekil 1. Medyanın Kadınlara Yönelik Şiddetin Kabulüne Etkileri

PORNOGRAFI KADINLARA YÖNELİK ERKEK SALDIRGANLIĞINI KIŞKIRTMAKTA MIDIR?

Buraya kadar, cinsel içerikli şiddet filmlerine maruz kalmanın, erkeklerin tecavüze ilişkin yanlış inançları daha fazla kabul edici olmalarına ve kadınlara yönelik şiddete daha fazla tolerans göstermelerine yol açabileceğini gördük. Peki, bu, gerçekte erkeklerin kadınlara karşı artan saldırganlığına dönüşmekte midir? Bu soruyu yanıtlamak için, sosyal psikologlar iki ayrı çizgide araştırma yapmışlardır: 1) laboratuvar ortamında saldırganlığı nasıl etkilediğini görmek için şiddet içeren pornografiye maruz kalmanın değişimlendiği laboratuvar deneyleri. 2) pornografinin belirli bir coğrafi bölgedeki yaygınlığının cinsel saldırganlıkla ilişkili olup olmadığı üzerine yapılmış tarama çalışmaları.

Tablo 1. Tecavüz Miti Kabul Ölçeği Örnek Maddeleri

1. İlk buluşmada erkeğin evine ya da dairesine giden kadın cinsel ilişkiye girmeye istekli olduğunu ima ediyor demektir.
5. Kadınlar sutyensiz ya da kısa etek ve dar bluzlarla dolaşıyorlarsa bela arıyorlar demektir.
10. Kadınların çoğu bilinç dışı bir tecavüz edilme isteği içindedirler ve bu nedenle bilinç dışı olarak saldırıya uğrayabilecekleri bir durum yaratabilirler.
12. Size göre tecavüze uğradığını bildiren kadınların yüzde kaçını kızgın oldukları ve suçladıkları erkekten intikam almak amacıyla yalan söylüyorlar?

Tablo 2. Bireylerarası Şiddetin Kabulü Ölçeği Örnek Maddeleri

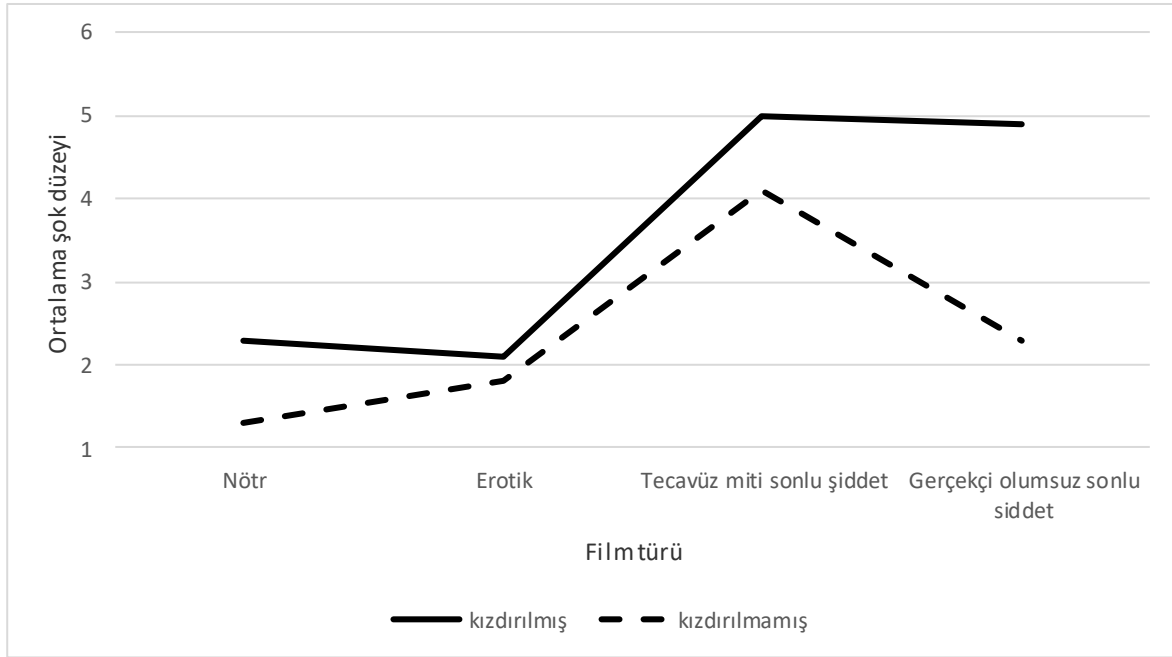
2. Hırpalanmak pek çok kadın için cinsel olarak tahrik edicidir.
6. Kocasını vurduğunda kadın evi terk etmelidir (ters kodlanmaktadır).

Laboratuvar deneylerinde, Edward Donnerstein tarafından yürütülen bir dizi çalışma, erkekten-erkeğe saldırganlığın şiddet içeren pornografiye maruz kaldıktan sonra artmadığını, ancak erkekten-kadına saldırganlığın büyük ölçüde arttığını ortaya koymaktadır (Donnerstein, 1983). Bir çalışmada, Donnerstein ve Leonard Berkowitz (1981), tecavüzün filmlerde betimlenme biçiminin, erkek izleyicilerin daha sonraki saldırganlığını belirlemede çok önemli olduğunu gösterdi. Önce, erkek katılımcılar bir erkek ya da kadın asistan tarafından ya kızdırıldılar ya da kızdırılmadılar ve daha sonra normal, erotik ya da şiddet içerikli iki pornografik filmden birini izlediler. Cinsel şiddet içeren her iki filmde de, bir kadına iki erkek tarafından tecavüz edildi. Ancak her iki film farklı bir sonla bitiyordu. Bu sonlardan birinde kurban, tecavüzden cinsel zevk aldığı için gülüyor ve direnmiyordu (*tecavüz miti sonu*). Diğerinde ise, kurban açıkça acı ve duygusal karışıklık içerisindeydi, öğrendiğini ve aşağılandığını ifade ediyordu (*gerçekçi olumsuz son*).

Şekil 2'den de görülebileceği gibi, araştırmacının kadın asistanı tarafından kızdırılmış olup tecavüz miti sonu ve gerçekçi olumsuz son içeren filmlerden herhangi birini izlemiş olan erkekler, bu filmlerdeki kurbanların tecavüze gösterdiği duygusal tepkilerden bağımsız olarak, kadın asistana daha büyük şoklar verdi. Bununla birlikte, kızdırılmamış ve tecavüz filmine maruz kalmış erkekler, yalnızca film kadını tecavüz deneyiminden hoşlanıyor olarak betimlediğinde, kadın asistana büyük şoklar verdi. Bu sonuçlar, cinsel özellik taşımayan saldırganlık konusunda yapılan diğer araştırma bulgularıyla tutarlıdır. Bu çalışmalarda, kurbanın acı çektiği yönündeki ipuçları, kızdırılmamış bireylerde, empatiye neden olarak saldırganlığı azaltma eğilimindedir. Ancak kurbanın acı içerisinde olması, yüksek düzeyde kızdırılmış bireyler için gerçekte saldırganlığın artmasına neden olabilir (Geen, 1978). Bu durumun olası bir açıklaması, kızgınlığın kurbanın içinde bulunduğu olumsuz duruma karşı empati eşliğini yükseltebileceğidir (Hartmann, 1969). Diğer açıklama, Berkowitz'in saldırganlık bağlantılı ipuçları görüşüdür. Bu görüşe göre kızdırılmış erkekler için, cinsel saldırının kurbanı olan bir kadını izlemek yalnızca uyarılmaya neden olmayabilir, ayrıca kadını saldırganlıkla

ilişkilendirebilir. Daha sonra, saldırganlığın davranışsal seçenek olduğu bir durumda, bir kadının varlığı halihazırda kızgın olan erkek için saldırgan davranışı tetiklemeye yeterli bir ipucu olabilir.

Şekil 2. Film kurbanının tecavüze tepkisi erkek izleyicilerin kadınlara karşı sonraki saldırganlık düzeylerini nasıl etkilemektedir?

Donnerstein'in genel bulguları ve diğer deneysel çalışmaların bulguları (Hui, 1986), şiddet içeren pornografi izleyen erkeklerin kadınlara karşı saldırgan davranışlara daha fazla başvurabileceğini göstermesine karşın, gerçek seks suçları hakkında yapılmış tarama çalışmaları genellikle bu sonucu desteklememektedir. Örneğin, Berl Kutchinsky (1971, 1985), "eğer pornografi kadınlara karşı erkek cinsel saldırganlığını artırıyorsa, o zaman cinsel suçlar pornografinin yasalarca serbest bırakıldığı zaman artmış olmalıdır" şeklinde mantıklı bir çıkarımda bulunmuştur. Bu hipotezi test etmek için 1960'ların sonlarına doğru Danimarka'da sert pornografinin yasallaşmasından önceki ve sonraki suç istatistiklerini bir araya getirmiştir. Elde ettiği sonuçlar, deneysel yazına dayanarak beklenebilecek sonuçların tam tersiydi: Pornografiye erişimin kolaylaşması, kayıtlara geçen tecavüz sayısı değişmeden kalırken, çocuklara yönelik cinsel suçlarda bir düşüşle aynı zamana rastlamaktaydı. Kutchinsky (1991), daha sonra çalışmasını genişleterek 1964-1984 yılları arasında Danimarka, İsveç, Almanya ve ABD'den elde ettiği tecavüz istatistikleri ve cinsel saldırganlık dışı suç oranlarına bakmıştır. Bu dört ülkede de yeni yasalar pornografiyi 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında daha erişilebilir kılmıştır. Pornografinin bu artan erişilebilirliği cinsel saldırganlıktaki artışla örtüşmekte midir? Suç istatistikleri, tecavüz oranlarının yalnızca ABD'de yükseldiğini, fakat bu değişikliğin cinsel saldırganlık dışı suçlarda benzer bir artışla aynı zamana rastladığını ortaya koymuştur. Kutchinsky, tecavüzler ve saldırılardaki bu eş zamanlı yükselmenin, tecavüzün cinsel uyarılmadan çok bir şiddet eylemi olduğu inancıyla tutarlı olduğunu kabul etmektedir. Bu sonuçlar, pornografiye erişilebilirlikteki artışın cinsel suçların artışında doğrudan bir katkısının olmadığını göstermektedir (Bauserman, 1996).

Deneysel ve tarama çalışmalarındaki çelişkili bulgular, bu konuda kesin bir sonuca varmadan önce başka çalışmalara ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Bu arada, Murray Straus ve arkadaşları, yaptıkları bir çalışmanın sonuçlarına dayanarak, tecavüz oranlarının iki toplumsal güç tarafından biçimlendirildiğini ileri sürmüştür (Baron ve Strauss, 1987,1989). Birincisi, yoksulluk, kentleşme ve boşanma (ABD'de 1960'lardan beri gittikçe artmakta olan en ciddi toplumsal sorunlar) gibi toplumsal sorunların artmasının yol açtığı *toplumsal dengesizlik*dir. İkincisi ise, kadınlar üzerinde güç kullanma ve baskın olma isteği olarak tanımlanan *süpererkeklik* (hipermasculinity). Tecavüz miti, süpererkekliğin bir ürünüdür.

Kültür Temelli Cinsel Şemalar Tanıdık Tecavüzünü Arttırabilir

Bir flört ilişkisinde, arkadaşlar ya da romantik bir ilişki yaşayan insanlar arasında ortaya çıkan ve zora dayanan cinsel ilişki *tanıdık tecavüzü* (ya da sevgili tecavüzü) olarak bilinir. Amerikan üniversite kampuslarında

tanıdık tecavüzü, tüm tecavüzler ya da tecavüz girişimlerinin %84'ünü açıklamaktadır (Koss ve ark., 1987). 1992 yılında ABD'deki en parlak iki bin lisenin birinci ve sonuncu sınıf öğrencileriyle gerçekleştirilen bir tarama çalışmasında, öğrencilerin %31'i tanıdık tecavüzünün kurbanı olan bir kişiyi tanıdıklarını belirtti. Erkeklerin %95'i ve kadınların %97'si cinsel tekliflerin bir kadının hayır cevabından sonra bırakılması gerektiğini kabul etmekle birlikte, yaklaşık yarısı bir kadın hayır dediği zaman bunun daima hayır anlamına gelmeyeceğine inanmaktaydı (Cox News Service, November 18, 1992).

Hayırın daima hayır anlamına gelmeyeceği inancının bir açıklaması ergenlerin olgunlaşırken öğrendiği cinsel şemalardan gelmektedir. Şemalar, insanların belirli bir ortamdaki olası hedefleri, davranışları ve sonuçları öngörmelerini sağlayarak onların sosyal davranışlarına rehberlik eder. Çocukların şiddet içeren televizyon programlarını izleyerek saldırgan şemaları öğrenebileceği gibi, ergenler ve yetişkinler de, saldırganlık ihtimalini artırabilecek toplumsal cinsel şemaları flört ilişkilerinden öğrenebilirler.

DİRENEN KADIN ROLÜ

Hayırın her zaman hayır anlamına gelmeyeceği şeklindeki yanlış inanç, kadının rolünün sekse direnmek ve erkeğin rolünün kadının itirazlarına rağmen cinsel isteklerinde ısrar etmek olduğu şeklindeki geleneksel cinsel şemaya dayanmaktadır (Alksnis ve ark., 1996). Charlene Muehlenhard ve Lisa Hollabaugh (1988), aslında bazı kadınların erkeklerle ilişkilerinde bazen bu geleneksel cinsel şemayı kabul etmekte olduklarını ortaya koydu. Yaklaşık 600 üniversite öğrencisi kadına uygulanan bir ankette araştırmacılar onlardan bir erkekle aşağıdaki gibi bir durumu hiç yaşamayı yaşamadıklarını hatırlamalarını istediler.

Sizle cinsel ilişki yaşamak isteyen bir erkekle birlikteydiniz ve bunu siz de istiyordunuz, cinsel ilişki yaşamak istemenize rağmen her nedense istemediğinizi belirttiniz. Başka bir deyişle, evet anlamında hayır dediniz.

Katılımcıların %39'u bunun gibi bir durumu, bir erkekle en az bir kez yaşadıklarını kaydetti. Daha yeni çalışmalar sekse simgesel direnmenin %39 yerine yaklaşık %10 olduğunu ve flört ilişkisinin ileriki evrelerinde ortaya çıktığını ileri sürmektedir (Shotland ve Hunter, 1995).

Bu daha düşük tahminler doğru olsa bile, niçin on kadından biri sekse karşı bu tür bir simgesel direnç göstermektedir? Olası bir açıklama, kadınlar ve erkekler arasında cinsel etkinlik konusundaki toplumsal çifte standartlarla ilgilidir. Daha basitçe, sıklıkla yaşanan evlilik dışı cinsel ilişki, toplumsal olarak erkekler için kadınlar için olduğundan daima daha kabul edildir. Kadınlar için seksi görünmek toplumsal olarak kabul edilebilir olsa da, cinsel olarak aşırı istekli görünmeleri halinde rasgele cinsel ilişki yaşayan ya da hafifmeşrep biri olarak etiketlenme riskine girerler. Bu çifte standartla karşılaşan bazı kadınlar, simgesel dirence başvurmayı bu türden olumsuz bir toplumsal yüklemeyi savuşturmak üzere rasyonel bir davranış olarak görebilirler.

Ancak bu cinsel şemayı kullanmanın bir tehlikesi şudur: Bu, kadınlar ve erkekler arasındaki dürüst iletişimi engellemekle kalmaz ayrıca kısıtlayıcı toplumsal cinsiyet rollerini devam ettirir ve erkekleri kadınların itirazlarını görmezden gelme noktasında cesaretlendirir. Sekse karşı simgesel direnç gösteren bir kadınla karşılaşmak, bir erkeğin tecavüz miti inancını pekiştirebilir.

AVCI ERKEK ROLÜ

Kanıtlar bazı kadınların cinsel istekleriyle ilgili karışık mesajlar gönderdiklerine işaret etmesine karşın, bu zora dayanan seksüel kesinlikle haklı çıkarmaz. Tanıdık tecavüzünün bir erkeğin cinsel saldırganlığını durdurmayı reddettiği zaman ortaya çıktığı gerçeği ne kadar vurgulansa azdır. Üniversite kampuslarındaki tarama çalışmaları, erkeklerin %12-15'inin karşısındakinin isteksizliğine rağmen cinsel ilişki yaşamak amacıyla zor ya da şiddet kullandığını kabul ettiğini göstermektedir (Sigelman ve ark., 1984). Çok daha şaşırtıcı olan tarama bulgularında, kesinlikle yakalanmayacakları ya da cezalandırılmayacaklarını bilmeleri durumunda bir kadına tecavüz etme olasılıklarını değerlendirmeleri istenen erkek üniversite öğrencileri, %35-51 oranında bunu yapmaları için en azından "biraz ihtimal" olduğunu ifade etmiştir (Malamuth, 1981).

Cinsel haz, açıkça, tecavüzde bir güdü olmasına karşın tecavüz suçlarıyla yapılan çalışmalarda, tecavüzü süpererkeklik duygularını tasdik eden saldırgan bir fetih olarak gördükleri ortaya çıkmıştır (Groth,

1979). Bu çalışmaya dayanarak toplum bilimciler kadınlar üzerinde güç kullanma ve baskın olma arzusunun cinsel saldırganlıkta anahtar bir etmen olduğunu saptadılar (Malamuth ve Thornhill, 1994).

Cinsel Kıskançlık Sık Sık Yakın İlişki Şiddetine Neden Olur

Cinsel saldırganlık yalnızca cinsel saldırıyı ve tecavüzü gerektirmez. Sevgililer ya da eski sevgililer arasındaki kıskançlık sık sık saldırganlığa yol açabilir. Amerikalı ve Kanadalı kadınların romantik bir ilişki yaşadıkları bir erkek tarafından yaralanma oranı, otomobil kazaları, silahlı soygunlarda ve yabancı tecavüzü oranlarının toplamından daha fazladır (Grandin ve Lupri, 1997; Zlotnick ve ark., 1998). Kurbanlar ve saldırganlar, bu tür saldırganlığın esas nedeninin cinsel kıskançlık olduğunu belirtmişlerdir (Daly ve Wilson, 1996). Kanada'da 1990 yılında öldürülen kadınların %39'u o sıradaki ya da eski sevgilisi tarafından öldürülmüştür (Toronto Globe ve Mail, 18 Ocak, 1993). ABD'de öldürülen kadınların yarısından fazlası partner cinayetinin kurbanıdır (Browne ve Williams, 1989). Erkek sevgililerini öldüren kadınlar genellikle bunu partnerlerinin kıskançlık bağlantılı fiziksel saldırılarına karşı kendilerini korumak amacıyla yapmaktadırlar.

Heteroseksüel erkeklerin partnerlerinin sadakatsizliğinden şüphelendikleri zaman daha fazla şiddet içeren bir tepki verme eğiliminde olmaları gerçeği, toplumların tarih boyunca bu tür tepkileri kadınlar için onaylamazken erkekler için onaylaması nedeniyle olabilir. Gerçekte dünya genelindeki çoğu kültürde kadınların dövülmesi diğer aile içi şiddet türlerinden daha yaygın olup (Levinson, 1989), erkeklerin arkadaş çevreleri tarafından desteklenmektedir (Capaldi ve ark., 2001).

Kıskançlığı ve şiddeti inceleyen tüm araştırmalar, aslında heteroseksüel ilişkilere odaklanmakla birlikte, yeni çalışmalar ayrıca eşcinsel erkeklerin ve eşcinsel kadınların ilişkilerinde de şiddet olduğunu belgelemektedir (Levy ve Lobel, 1991; Waterman ve ark., 1989). Şaşırtıcı bir şekilde, eşcinsel kadınlar en az eşcinsel erkekler kadar partnerlerini kurban ediyor görünmektedirler (Waldner-Haugrud ve ark., 1997). Daha önce verilen bulgular, kadınların fiziksel olarak erkeklerden daha az saldırgan olma eğiliminde olduklarına işaret etmekteydi. Peki, neden eşcinsel kadın ilişkilerinin istismar düzeyi daha düşük değildir? Birkaç çalışma, bunun eşcinsel kadın çiftlerin eşcinsel erkek çiftlerden daha fazla kendilerini toplumdan soyutlama eğiliminde olmaları yüzünden olabileceğini ileri sürmektedir (Lockhart ve ark., 1994; Renzetti, 1993). Bu tür bir soyutlanma eğilimi, kişinin partnerine aşırı bağımlılığına ve ilişkide şiddet olasılığının artmasına yol açar (Pagelow, 1984). Bu bulgular, cinsel yönelimden bağımsız olarak, çiftler birbirlerine aşırı bağımlı olduklarında kıskançlık temelli istismarın ortaya çıkabileceğine işaret etmektedir.

Tablo 3. ABD ve Kanada'da Çiftler Arasındaki Ev İçi Şiddet

Risk faktörleri
• Erkek işsizliği
• Erkeğin yılda en az bir kez uyuşturucu madde kullanması
• Partnerlerin farklı dini inançlarının olması
• Erkeğin babasının annesine vurduğuna şahit olmuş olması
• Çiftlerin kendilerini çevrelerinden soyutlamış olmaları
• Erkeğin mavi yakalı bir işte çalışıyor olması
• Erkeğin liseden mezun olmamış olması
• Erkeğin 18-30 yaş arasında olması
• Erkeğin ya da kadının ev içerisinde çocuklara yönelik aşırı şiddet uyguluyor olması

- Ailenin toplam gelirinin yoksulluk sınırının altında olması

Üniversite öğrencileriyle yapılan bir çalışmada, James Makepeace (1989) iki farklı tip kur yapma şiddetinin varlığını gösteren kanıtlar elde etti. Biri erken evre ilişkilere, diğeri ise geç evre ilişkilere özgüdür. Erken evre romantik ilişkilere, özellikle ilk flörtlerde, en yaygın görülen *avcı şiddetidir*. Saldırmanın temel güdüsü partnerini cinsel olarak istismar etmektir. Fiziksel saldırganlık, cinsel ilişki elde etmek için kullanılmaktadır ve bu nedenle bu şiddet daha önce tartışılan tanidik tecavüzüne benzemektedir. Bu ilişkiler genellikle bitmektedir. Düzenli olarak flört etme aşamasına ilerleyip, daha sora çiftin nişanlanma ve birlikte yaşamaya başladığı ileri aşamalarda, çiftler dikkatlerini ne şekilde sosyalleşeceklerine ve ilişkinin durumunu tam olarak tanımlamaya vermektedirler. Bu durumda ortaya çıkan şiddet ilişkisel (relational) olma eğilimindedir ve esas olarak kıskançlık ve reddetme tarafından güdülenmektedir.

İlişkisel şiddet kurbanlarının bu yıkıcı ilişkileri bitirmede başarısız olmalarının nedeni, partnerlerine aşırı psikolojik ve duygusal bağılıklarıyla ilişkili olabilir. Makepeace'nin bulguları, kendilerini kurban eden kişiyle nişanlı ya da evli olan ilişkisel şiddet kurbanlarının ilişkilerini bitirme olasılığının, çok istikrarlı bir flört ilişkisi yaşayan kişilere oranla daha az olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Alksnis, C., Desmarais, S., & Wood, E. (1996). Gender differences in scripts for different types of dates. *Sex Roles, 34*(5), 321-336.
- Baron, L., & Straus, M. A. (1987). Four theories of rape: A macrosociological analysis. *Social Problems, 34*(5), 467-489.
- Baron, L., & Straus, M. A. (1989). *Four theories of rape in American society: A state-level analysis*. Yale University Press.
- Bauserman, R. (1996). Sexual aggression and pornography: A review of correlational research. *Basic and Applied Social Psychology, 18*(4), 405-427.
- Browne, A., & Williams, K. R. (1989). Exploring the effect of resource availability and the likelihood of female-perpetrated homicides. *Law and Society Review, 75*-94.
- Capaldi, D. M., Dishion, T. J., Stoolmiller, M., & Yoerger, K. (2001). Aggression toward female partners by at-risk young men: The contribution of male adolescent friendships. *Developmental psychology, 37*(1), 61-73.
- Cowan, G., & Campbell, R. R. (1994). Racism and Sexism in Interracial Pornography A Content Analysis. *Psychology of Women Quarterly, 18*(3), 323-338.
- Daly, M., & Wilson, M. I. (1996). Violence against stepchildren. *Current Directions in Psychological Science, 5*(3), 77-81.
- Davis, C. M., & Bauserman, R. (1993). Exposure to sexually explicit materials: An attitude change perspective. *Annual Review of Sex Research, 4*(1), 121-209.
- Donnerstein, E. (1983). Erotica and human aggression. *Aggression: Theoretical and empirical reviews, 2*, 127-154.
- Donnerstein, E., & Berkowitz, L. (1981). Victim reactions in aggressive erotic films as a factor in violence against women. *Journal of personality and social psychology, 41*(4), 710-724.
- Donnerstein, E., Linz, D., & Penrod, S. (1987). *The question of pornography: Research findings and policy implications*. Free Press.
- Federal Bureau of Investigation. (2001). Crime in the United States. <http://www.fbi.gov/pressrel/pressrel01/cius2000.htm>
- Geen, R. G. (1978). Some effects of observing violence upon the behavior of the observer. *Progress in experimental personality research, cilt 8*, B. Maher (Ed), New York: Academiz Press, 49.

- Grandin, E., & Lupri, E. (1997). Intimate violence in Canada and the United States: A cross-national comparison. *Journal of Family Violence, 12*(4), 417-443.
- Groth, A. N. (1979). *Men who rape*: New York: Plenum.
- Hartmann, D. P. (1969). Influence of symbolically modeled instrumental aggression and pain cues on aggressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology, 11*(3), 280.
- Hui, C. H. (1986). Fifteen years of pornography research: Does exposure to pornography have any effects. *Bulletin of the Hong Kong Psychological Society, 16*, 41-62.
- Koss, M. P., Gidycz, C. A., & Wisniewski, N. (1987). The scope of rape: incidence and prevalence of sexual aggression and victimization in a national sample of higher education students. *Journal of consulting and clinical psychology, 55*(2), 162-170.
- Kutchinsky, B. (1971). Towards an explanation of the decrease in registered sex crimes in Copenhagen. *Technical Reports of the Commission on Obscenity and Pornography, 7*, 263-310.
- Kutchinsky, B. (1985). Pornography and its effects in Denmark and the United States: A rejoinder and beyond. *Comparative Social Research, 8*, 301-330.
- Kutchinsky, B. (1991). Pornography and rape: Theory and practice?: Evidence from crime data in four countries where pornography is easily available. *International Journal of Law and Psychiatry, 14*(1-2), 47-64.
- Levinson, D. (1989). *Family violence in cross-cultural perspective*. Sage Publications, Inc.
- Levy, B., & Lobel, K. (1991). Lesbian teens in abusive relationships. *Dating violence: Young women in danger*, 203-208.
- Lockhart, L. L., White, B. W., Causby, V., & Isaac, A. (1994). Letting out the secret: Violence in lesbian relationships. *Journal of Interpersonal Violence, 9*(4), 469-492.
- Makepeace, J. M. (1987). Dating, living together, and courtship violence. In M. A. Pirog-Good & J. E. Stets (Eds.), *Violence in dating relationships: Emerging social issues*. (pp. 94-107). New York: Praeger.
- Malamuth, N. M. (1981). Rape fantasies as a function of exposure to violent sexual stimuli. *Archives of Sexual Behavior, 10*(1), 33-47.
- Malamuth, N. M., & Check, J. V. (1981). The effects of mass media exposure on acceptance of violence against women: A field experiment. *Journal of Research in Personality, 15*(4), 436-446.
- Malamuth, N. M., & Thornhill, N. W. (1994). Hostile masculinity, sexual aggression, and gender-biased domineeringness in conversations. *Aggressive behavior, 20*(3), 185-193.
- Muehlenhard, C. L., & Hollabaugh, L. C. (1988). Do women sometimes say no when they mean yes? The prevalence and correlates of women's token resistance to sex. *Journal of personality and social psychology, 54*(5), 872-879.
- Oddone-Paolucci, E., Genuis, M., & Violato, C. (2000). A meta-analysis of the published research on the effects of pornography. In C. Violato, E. Oddone-Paolucci, & M. Genuis (Eds.), *Changing family and child development* (pp. 48-59). Aldershot, England: Ashgate
- Pagelow, M. (1984). *Family violence*. New York: Praeger.
- Payne, D. L., Lonsway, K. A., & Fitzgerald, L. F. (1999). Rape Myth Acceptance: Exploration of Its Structure and Its Measurement Using the Illinois Rape Myth Acceptance Scale. *Journal of Research in Personality, 33*(1), 27-68.
- Renzetti, C. M. (1993). Violence in lesbian relationships. In M. Hensen & M. Hareway (Eds.), *Battering and family therapy: A feminist perspective* (pp.188-199). Newbury Park, CA: Sage.
- Russell, D. E. (1993). *Making violence sexy: Feminist views on pornography*. Teachers College Press.
- Sanday, P. R. (1981). The socio-cultural context of rape: A cross-cultural study. *Journal of social issues, 37*(4), 5-27.
- Scully, D. (1985). The role of violent pornography in justifying rape. *Unpublished paper prepared for the Attorney General's Commission on Pornography Hearings, Houston, Texas*.

- Shotland, R. L., & Hunter, B. A. (1995). Women's "token resistant" and compliant sexual behaviors are related to uncertain sexual intentions and rape. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21(3), 226-236.
- Sigelman, C. K., Berry, C. J., & Wiles, K. A. (1984). Violence in college students' dating relationships. *Journal of Applied Social Psychology*, 14(6), 530-548.
- Smith, D. G. (1976, August). Sexual aggression in American pornography: The stereotype of rape. *In annual meeting of the American Sociological Association*, New York City.
- Von, J. M., Kilpatrick, D. G., Burgess, A. W., & Hartman, C. R. (1991). Rape and sexual assault. *Violence in America: A public health approach*, 95-122.
- Waldner-Haugrud, L. K., Gratch, L. V., & Magruder, B. (1997). Victimization and perpetration rates of violence in gay and lesbian relationships: Gender issues explored. *Violence and victims*, 12(2), 173-184.
- Waterman, C. K., Dawson, L. J., & Bologna, M. J. (1989). Sexual Coercion in Gay Male and Lesbian Relationships: Predictors and Implications for Support Services. *The Journal of Sex Research*, 118-124.
- Zlotnick, C., Kohn, R., Peterson, J., & Pearlstein, T. (1998). Partner physical victimization in a national sample of American families: Relationship to psychological functioning, psychosocial factors, and gender. *Journal of Interpersonal Violence*, 13(1), 156-166.

MELEKEND/MOLLAKEKENT MEDRESESİ'NDE EĞİTİM HAYATI VE MİMARİ**Öğr. Gör. İbrahim Burçin ASNA¹****Özet**

Melekend/Mollakent Medresesi, Muş iline bağlı Bulanık İlçesi'nde yer almaktadır. Bölge, gerek coğrafi gerek tarihi açıdan önemli bir yere sahiptir. Tarihi ve kültürel zenginliklerin bir yansıması olarak bölgede asırlarca vakıf medresesi olarak varlığını sürdüren Melekend/Mollakent Medresesi'nde edebi ve sosyal hayat makalede araştırılacaktır. Mimarinin ve zamanın mekâna yansıması olarak değerlendirdiğimiz bu çalışmada; Melekend/Mollakent Medresesi'nde eğitimin nasıl verildiği ve o yıllarda sosyal ve edebi hayatın nasıl olduğu makalede ayrıntılı olarak araştırılacaktır. Makalede Melekend/Mollakent Medresesi; tarihi, kültürel ve mimari açıdan ele alınarak o yıllarda medresede verilen eğitim sistemi makalede irdelenecektir. "Melekent/Mollakent Medresesi" konulu bu çalışmada araştırılan konular üç genel başlık ve yirmi iki alt başlık altında örneklenmiştir. Bu başlıklar altında araştırılan Melekent/Mollakent Medresesi'deki eğitim hayatı, medresedeki mimari eserler ve medresedeki edebi ve sosyal hayatı tanımlayabilmek için o yıllarda medresede okumuş öğrencilerle röportajlar yapılarak öğrencilerin bilgi ve gözlemlerinden faydalanılacaktır. Bu amaçla medresede okuyan öğrencilerin tanıklıklarına ve bilgilerine başvurulup "hikâyecî tarih" anlatım tekniğinden faydalanarak konuyla ilgili olarak araştırmalar yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Melekend Medresesi, Muş, Sosyal hayat, Edebi hayat, medrese.

EDUCATION LIFE IN THE MOLLAKEKENT MADRASAH AND ARCHITECTURAL**Abstract**

The Mollakent Madrasah is located in the town of Bulanık, which is part of the province of Muş. This region is very important both geographically and historically. In this article, the literary and social life will be investigated in the Mollakent Madrasah, which continues its existence as a foundation for centuries in the region as a reflection of the mentioned historical and cultural riches. In this study, which we regard as the reflection of the architect and the place in time, it will be investigated that how the education was given in Mollakent Madrasah and how the social life was in those years. In this article, the historical, cultural and architectural aspects of the Mollakent Madrasah will be emphasized and the educational system given here will be examined. In this study, interviews will be made with the students who are trained in medrices and students will benefit from their knowledge and observations.

Keywords: Melekend Madrasah, Mus, Social life, Literary life, madrasah.

Özgün Araştırma / Original Article

¹ Sorumlu yazar/Corresponding Author, Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye, b.asna@alparslan.edu.tr,

ORCID ID: 0000-0002-7242-2355

GİRİŞ

Kökene İslamiyet'in ilk dönemlerine kadar uzanan dini eğitim kurumu niteliğindeki medreseler, ilk defa Selçuklular döneminde kurumsal bir yapıya kavuşmuştur (Gelişli, 2005: 2). Tarihsel süreç içinde İslam dünyasının farklı bölgelerinde, farklı nitelik ve görünümünde medreseler ortaya çıkmıştır. Bu farklılık bölgelerin doğal ve beşeri koşullarının neticesinde meydana gelmiştir. Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Orta Asya gibi coğrafyalarda gerek mimari, gerek geleneksel yapı bakımından farklı medreselerin ortaya çıktığı bilinmektedir. Bunlar arasından en önemlilerinden biri şüphesiz Selçuklu ve Osmanlı döneminde kendilerine has özellikleri bulunan medreselerdir. Medreselerin müfredat ve işleyiş olarak örnek aldığı ilk yapılar "Nizamiye Medreseleri"dir. Doğu'da bu medrese geleneğinin ilk örneklerini "Şark Medreseleri" oluşturmaktadır. Bu medreseler, bu geleneğin bir parçası olarak bölgede asırlarca sorunsuz bir şekilde ilim hayatına katkıda bulunmuştur (Çiçek, 2009: 105).

Bu medreselerin doğal sınırlarından bahsederek; kuzeyde Erzurum-Hınıs, doğuda Van-Doğubeyazıt, güneyde Urfa-Şam ve batıda Kayseri'ye kadar olan geniş bir alanda var olmuşlardır. İslam ordularının bölgeyi fethetmesiyle bu süreç başlamış ve bölgenin Müslüman olmasında; dini ve toplumsal yaşayışının düzene girmesinde bu eğitim kurumlarına büyük görevler düşmüştür. Asırlar boyu başta gündelik hayatın düzene girmesi, insanların bilgi ihtiyacının karşılanması, toplumsal ve dini yaşamın devamı medreselerle mümkün olmuştur. Bölgede başta Harran olmak üzere, Ohin, Norşin, Bitlis, Cizre, Amadiye, Mesudiye, Kasımiye, Tilo bölgenin tanınmış medreseleri bulunmaktaydı (Arvasi, 2013: 486). Melekend Medresesi de asırlarca bir vakıf medresesi olarak bölgede tanınan bir medrese olmuştur.

İslam coğrafyasında bilginin ortaya çıktığı mekânlar medreseler olup başta edebiyat ve felsefe olmak üzere Tefsir, Hadis, Kelam, Fıkıh, Mantık, Sarf ve Nahiv gibi alanlarında dersler verilmiştir. "Medrese" kelime olarak eğitimin yapıldığı mekân anlamında olup 10. yüzyılın sonlarında İslam dünyasında kurulan, günümüzde üniversitelere denk gelen eğitim kurumlarıdır. Medreseler, İslam dünyasına yetiştirdiği bilim adamlarıyla adından her zaman söz ettirmiştir. Bu eğitim kurumları aynı zamanda ait olduğu toplumların kültürel ve bilimsel gelişimlerine kaynaklık etmiştir. Medreselerdeki sosyal ve edebi hayat, geçmiş yaşayışlarımızın kültürel yansıması olarak kabul edilmelidir.

Kendi zamanlarında eğitim hayatının mihenk taşı olan medreseleri, kendi dönemlerinin bakış açısıyla değerlendirmek gerekmektedir. Medresede hayatı, ünümüzdeki okul hayatından çok farklıydı; günümüz okullarından ve yurtlarından farklı bir yaşam tarzları vardı. Bu nedenle bizler de medrese hayatındaki sosyal ve edebi zenginliği; bu kurumlarda eğitim almış ve müderrislik yapmış kişilerin tanıklığına başvurarak anlatmayı uygun gördük. Bu bağlamda dört "seyda" ile röportaj yaptık: Seyda Mele Zeki Yasul, Seyda Şeyh Zenun Yuca, Seyda Mele M. Baki Aydın ve Seyda Mele Abdullah Yuca. Bu röportajlarda 1930'lu yıllarda ve sonrasında Mollakent Medresesi'nde eğitim görmüş bu âlimlerin bilgilerine başvurduk. Medresedeki eğitim hayatı, ancak o havayı soluyan insanların tanıklıkları ve bilgileriyle aydınlatılabilir. "Hikâyeci tarih" anlatım tekniği ile yaptığımız röportajlarla yaptığımız derlemeleri, onların yaşayışlarını bu çalışmada örnekledik.

1. Mollakent Medresesi'nin Tarihi ve Mimari Yapısı

Konum olarak, Mollakent (Melekend), Muş/Bulanık'a bağlı bir köydür. Bulanık ilçe merkezine 32 km, Muş il merkezine 97 km uzaklıktadır. 1994 yılında belde olmuş, nüfusunun azlığı nedeniyle 2014 yılında yeniden köy statüsüne kavuşmuştur. Coğrafi olarak Bilican Dağı'nın batı yamacında ve Liz Deresi'nin havzasında kuruludur (Evren, 1997: 27). Yörede

medrese Mollakent değil, Melekend olarak adlandırılmaktadır. Cumhuriyet döneminde köyün ismi Mollakent olmuştur; Osmanlı kayıtlarında ise Mehdikend, Melekendi ve Mührikend diye geçmektedir (K. K1: Şeyh Zenun-i Melekendi). İsmi daha çok, ailenin büyük âlimi Seyyid Molla Muhammed Mehdikend'den geldiği kabul edilmektedir. Başka bir görüşe göre; medrese yüzyıllardır âlim yetiştirdiği için “mollaların kenti” anlamında kullanılmaktadır.

Mollakent'in etrafı tarıma elverişli geniş topraklarla çevrili olup beldenin içinden Mollakent Deresi geçmektedir. Burada bulunan tarıma elverişli geniş düzlükler, yüzyıllardır toprak ve insan etkileşiminin doğmasına sebep olmuştur. Bu üretim ilişkisinin sonucunda bölgede kültürel mekânlar inşa edilmiştir. Bu verimli topraklar yüzyıllardır, temelde tahıl ürünleri olmak üzere birçok ürün vererek, insanların bu coğrafyada kalıcı hale gelmesine ve medeniyetin çeşitli örneklerini inşa etmesine olanak tanımıştır. Mollakent; toprağın, iklimin ve suyun verdikleri ile bir sosyal mekân haline gelmiştir. Toprak yapısının humuslu ve mineral bakımından zengin olması geniş meraların oluşmasına, tarım ve hayvancılığın yapılmasına imkân tanımaktadır. Bir diğer husus ise beldenin coğrafi konumudur. Beldenin, kuzey-güney hattı üzerinde devam eden tarihi yolun üstünde olması ve bu yolun yönlerinden birisinin Hınıs-Malazgirt-Patnos-Ağrı'ya doğru çıkması, diğer yönünün ise Muş-Bitlis güzergâhında olması, yüzyıllar boyunca bu güzergâh üzerinde insani, ticari, siyasi ve kültürel açıdan gelişmeye imkân tanımıştır. Ayrıca bölgede taş ocaklarının faaliyet göstererek bir üretim alanı yaratması bölgenin ekonomik hayatına katkı sunmaktadır. Bu taş ocaklarında yüzyıllar boyu hem Ermeni hem Müslüman ahalinin birlikte çalışması bu kültürel birlikteliğin en güzel örneklerindedir. Mollakent beldesi, İslam fetihlerinden bu yana önemli bir kavşak noktası olup bölgenin kültür ve eğitim merkezidir. Köyde Kürtler ve sonradan getirilen Ermeniler yaşamaktadır. Köyde yaşayan insanlar asırlar boyu birbirlerine karşı hoşgörülü olmuşlardır. Bir örnek vermek gerekirse: 18. yüzyılda Şeyh Abdurrahim, Piyong Köyü'ne gitmekte zorlanan köylülere köyde bir kilise yapabileceklerini söylemiş ve parasal destekte bulunmuştur. Böylelikle köyde kilise kurularak sosyal ve kültürel zenginlik adına örnek bir davranış gösterilmiştir. Köye ağalar ve şeyhlerin çok sık gelmesi, beldenin ulaşım yollarının üstünde olması nedeniyle köye misafir çok gelmiştir. O zamanlar köyde hoşgörülü bir geçmişin olmasının nedeni; ilme verilen değerlerle alakalıdır.

Medrese hakkında bilgi edinmek için, önce tarihine ve mimarisine bakmak gerekmektedir. Biz ilk değerlendirmeyi tarih bağlamında yapmayı uygun gördük. Anadolu'nun doğusunda kadim bir tarih, kültür ve İslam beldesi olma özelliklerini taşıyan Melekend/Mollakent tarihi mekânları ve zengin kültürel öğeleriyle pek araştırılmamış tarihi bir mekandır. Eski bir yerleşim yeri olan Mollakent, Selçuklu döneminde büyük bir merkez olarak kullanılmış ve zamanının en büyük medresesi bu beldeye yapılmıştır. Mollakent beldesinin ilk kurucusu Seyyid Abdülhadi Bağdadi'nin ailesidir. Aile Bağdat'tan göç etmiş bir “seyyid” ailesidir (Küçükaşer, 2009: 37-43). Seyyid Abdülhadi ve ailesi 1071'de Malazgirt Savaşı'nda büyük yararlıklar göstermiş, aile birçok şehit vermiştir. Savaş meydanındaki cesaretinden dolayı Sultan Alparslan, takdirini ileten bir mektubu, dönemin Abbasi halifesi El-Mukteda Bi Emrillah Ebu'l Kasım Abdullah Bin Muhammed'e göndermiştir (Aycan, 1999: 65-81). Mektubuna cevaben Abbasi halifesi bu aileye tarıma elverişli topraklar verilmesini söylemiş ve Alparslan; Mollakent ve sekiz köyü aileye hibe etmiştir (K K4: Yuca).

Seyyid Abdülhadi Bağdadi'nin oğlu Seyyid Kara Abdal'ın öncülüğünde Ahlat'tan yola çıkıp, bugün harabe şeklinde Mollakent'in güneyinde yer alan Akkent/Ahkend'e gelerek burada beldenin ilk yerleşim yerini kurmuştur. Büyük kardeş Kara Abdal ise Mollakent'e gelerek ilk yerleşimi kurmuştur. Kara Abdal, ailesi için barınma yerlerini kurduktan sonra bugünkü caminin hemen arkasında, bugün harabe şeklinde olan ilk camiyi Miladi 1200'lerin sonlarına

doğru inşa etmiş (Kemaloğlu, 2013: 1); daha sonra camiye abdesthane ve Kullateyn'i (971), Medrese'yi ve Hazire'yi ilave etmiştir (K K4: Yuca).

Tarihsel süreç içerisinde Şii-Safevi saldırıları nedeniyle medrese zamanla yeniden onarımdan geçmiş ve o yıllarda iki katlı Divan Köşkü yapılmıştır (Kılavuz, 1997: 74). Yine o yıllarda Şeyh Abdurrahman, Buzurhane ve mutfak ile iki büyük ahır inşa ettirmiştir. Mollakent Medresesi, Şeyh Abdurrahman tarafından Nakşibendiliğin Mevlana Halid-i Bağdadî kolunun merkezi bir tekkesi haline getirilmiştir. 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra medrese Sühreverdi'nin etkisine girmiştir (Öngören, 2010: 42-43). Halen Mollakent Asri Mezarlığı'nda 80'e yakın Sühreverdi Tarikatı halifesi yatmaktadır. Hicri 951 yılında Seyyid Şeyh Ömer Sahubi'nin vefatıyla beraber Mollakent Camii'nin karşısına ona ithafen bir türbe imar edilmiştir. Türbenin içindeki kitabede şu ifade yer almaktadır: “*Allah'ın mahşer günününün rıza ve talebi için bu münevver ve mübarek yerin ehli bu mübarek makberin imarına emir verdi. Rebi-i sâni hicri 1075 - Seyyid Ömer el-Müteveffa Hicri 951*” (K K4: Yuca).

19. yüzyılın başlarında Seyyid Şeyh İbrahim-i Mezin, Mollakent Medresesi'ni yeniden inşa ederek hizmete açmıştır. Medrese ve asri mezarlığın tek giriş kapısı bölge genelinde türüne nadir rastlanılan bir mimari örnektir. Medrese ve asri mezarlığın bu iç içe olma özelliği tasavvufi bir noktaya da temas etmekte, bu mekânla talebeler iki dünya arasında inanç bağı kurmaktadır (K K1: Şeyh Zenun-i Melekendi). 1876-1879 yılları arasında ise Seyyid Şeyh İbrahim-i Mollakendi, tarihi Kara Abdal Camii'nin 1820'de Haricilerin verdiği tahribat yüzünden kullanılmaz hale gelmesiyle, yeni cami inşa ettirmiştir. İki Ermeni duvar ustası dört yılda camiyi bitirmiştir. Yeni Camii Divan Köşkü'ne bitişik dört kubbeli, tek sütunlu ve kare planlı bir yapıdır (Kılavuz, 1997: 52). Cami günümüze değin gelmiş olup ibadete açıktır. Mollakent'in tarihi simgeleri olan cami, medrese, Divan Köşkü, Kullateyn ve zaviye/tekke uzun yıllar bölgenin dini ve kültürel merkezi olmuştur. Bölgenin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında içerisine sürüklendiği siyasi, ekonomik buhranlardan medrese de etkilenmiştir. Aynı yıllarda yaşanan aşiret savaşları ve toplumsal çalkantılar da Mollakent Medresesi'ni etkilemiştir. Bunlar arasında en önemli olay Osmanlı-Rus Savaşı olup Şeyh Sait Kıyâmî'na (1925) kadar medrese çok zorlu bir dönem geçirmiştir (K K1: Şeyh Zenun-i Melekendi). Bu yıllarda halk, bölgeyi terk etmek zorunda kalmış ve Diyarbakır, Urfa'ya göç etmiştir. Bu dönemde Mollakent Medresesi de eğitime bir müddet ara vermek zorunda kalmış, bu süreç 1925'e kadar sürmüştür. Medresenin tekrar ilme açılması, Seyyid Mele İbrahim-i Melekendi ve Seyyid Şeyh Abdullah-ı Melekendi'nin gayretleri ile olmuştur.

Cumhuriyet'le birlikte tarikat şeyhliği bölgede babadan oğula geçmeye başlamıştır. Önceden şeyhlik için bilgiye bakılırken, Cumhuriyet'le birlikte bu durum da değişmiştir. Medreselerle devlet arasında mesafe vardır. Köylüler ve Seyda devletle sorun yaşanmasına pek fırsat vermemişlerdir. Ama Şeyh Sait Kıyâmî başladığında her şey değişmiş, medreseye çok baskı yapılmıştır. Öğrenciler gelmemeye başlamış, zor zamanlar yaşanmaya başlamıştır. Medreseler, seferberlik ve savaş yıllarında zor dönemler geçirmiştir. O yıllarda medresede ne şeyh, ne de âlim kalmıştır. 20-30 yıl kadar bir zaman yaşanan boşluk döneminde savaşta ölen, kaybolan ve geri gelmeyen hoca ve öğrenciler olmuştur. Sonra yeni gelenlerle birlikte, bilgiler öğrencilere aktarılmış, bu zor koşullarda eğitimini sürdüren Mollakent Medresesi, hocalarının gayretiyle günümüze kadar gelebilmiştir. Ancak 1925 yılında kabul edilen Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasına Dair Kanun ile Mollakent Medresesi ekonomik ve siyasi zorluklar yaşamaya başlamış ve 1980'li yıllara kadar sancılı bir dönem geçirmiştir.

Savaş sonrası dönemde ekonomik ve toplumsal yaşayışlarını tekrar düzene sokmak için köylülerin çok çalıştıklarını biliyoruz. O yıllarda devletle ağaların arası çok iyiydi. Devletin herhangi bir müdahalesi olmaz, onlara hem arazi hem de silah verir; onları çoğu zaman albay,

yüzbaşı yaparak ödüllendirirlerdi. Özellikle Hamidiye Alayları'nda bu şekilde görevlendirilmiş birçok ağa vardı. Dışarıdan pek devlet adamı gelmezdi. Devletle medrese ve köylüler arasında mesafe vardı. Çünkü devlet baskı uyguladığı için köylüler olabildiğince devletten uzak durmaya çalışırdı. Bu baskı nedeniyle birçok kitabın tenkelere doldurularak toprağa gömüldüğüne köylüler şahit olmuştur. Bu sebeple devletle ilişki kurduklarında başlarının derde gireceği korkusu hep vardı. Zaten bir mesele oldu mu Seyda'ya danışılırdı. O yüzden devlete başvurulacak pek bir şey olmazdı. Dini meseleleri şeyhler, dünyevi meseleleri ağalar çözerdi. Bölgede adli meseleler olduğu zaman (daha çok adam öldürme, kan davası vb) karakol bakardı. Bölgede Hamidiye Alayları'nın olduğu zaman karakol olaylara müdahale etmezdi. Alaylarla ilgili meselelere de karışmazdı (K K2: Yasul).

Mimari olarak Mollakent Medresesi'ne bakıldığında, asırlarca bölgeden ekonomik ihtiyaçlarını karşılayabilen nüfuzlu bir medrese olduğu anlaşılmaktadır. Medresenin en dikkat çekici yapılarından biri; iç kubbelerle toplam dört tane küçük kubbenin iç içe geçerek dışarıdan bakıldığında tek bir kubbe biçiminde olmasıdır ve bu, camiyi diğer camilerden ayıran önemli özellik mimarisidir. Ayrıca caminin minberinin taştan yapılmış olması da yine camiyi farklı kılan bir başka özelliğidir. Caminin kuzey tarafında "Seyda evi" bulunmaktadır. Medrese tek bir yapı olarak gözükmemektedir. Bu yapılar içinde iç odalar, mutfak, ambar ve yatakhane de vardır. Medresenin alt tarafında Kulleteyn ve güneyinde mezarlık bulunmaktadır. Mezarlığın olduğu yerde çilehane ve Şeyh Yakup Türbesi ile Şeyh Ömer Sahubi Türbesi bulunmaktadır.

1.1. Mollakent Camisi

Şeyh İbrahim tarafından 1290'da Ahlat taşından yapılmıştır. Dört kubbeli üç pencerelidir. Mollakent Köyü'nün merkezinde bulunmaktadır. Caminin etrafında medrese ve mezarlık, kuzeyinde tekke, doğusunda türbe bulunmaktadır. Mimari olarak kare planlı, tek orta ayaklı ve dört eşit bölümlü camiler grubuna girmektedir. Kitabesinde 1295 (1878) tarihinde inşa edildiği yazılmaktadır. Günümüze kadar ulaşan cami ibadete açıktır.

1.2. Mollakent Medresesi

Bütün medreselerin aslı cami olduğu gibi bu medresenin de aslı Eski Cami'dir. İslam dünyasında medreseler caminin yanında ders verilen mekânlardır. Bunun ilk örneği de Mescidi Nebevi'dir (Hamidi, 2013: 314). Medrese; Şeyh İbrahim tarafından 1321'de Ahlat taşından yapılmıştır. İki büyük odası ve bir salonu vardır. Mollakent Medresesi, Mollakent Camii'nin güneyinde bulunmaktadır. Taç kapısı üzerinde bulunan kitabesine göre 1223(1818) tarihinde yapılmıştır. Medrese birbirine geçmeli üç odadan müteşekkildir. Üzeri düz damla örtülüdür.

1.3. Misafirhane

Misafirhane, tarihi caminin doğusundadır. Aslında caminin kuzeyindeki zaviyeye ait bir konaktır. Evin batı duvarında zaviyeye ait olan ve günümüzde sadece duvarlarının bir kısmı kalmış bir mutfak bulunmaktadır. Mutfak ile ev arasında önceden mevcut olan geçit kapatılmıştır. Ev tamamen düzgün kesme taş malzemeyle inşa edilmiştir. Doğu cephesinde sivri kemerli bir eyvan bulunmaktadır. Ev üç odadan oluşmaktadır (K K4: Yuca).

1.4. Mescit

Mollakent/Yeşilyurt Mahallesi'nde tarihi caminin batısında "ilk mescit" olarak ifade edilen bir yapı kalıntısı mevcuttur. Yapı dıştan dışa 7,30 x 7,50 m. ölçülerindedir. Mescit içerden ve dışarıdan düzgün kesme taş malzemeyle inşa edilmiştir (K K4: Yuca).

1.5. Şeyh Ömer Sahubi Türbesi

Türbe de Şeyh Ömer Sahubi'ye aittir. Kesin yapılış tarihi bilinmemektedir. Türbe halk arasında “Çilehane” diye anılmaktadır. Muş bölgesindeki açık türbe geleneğinin önemli örneklerindedir. Şeyh Ömer, ölünceye kadar çilehanede ibadet etmiş, ölünce de buraya gömülmüştür. Çilehanenin içi halılarla döşeli olup duvarlarında da Kuran-ı Kerimler asılıdır. İnanca göre “sara hastası ve hasta olanlar” bu türbede bir gece kaldıklarında iyileşirlermiş. Türbe ve çilehane; yörede Kara Abdal Çilehanesi olarak da bilinmekte olup yüzyıllar boyunca dua ve şifa bulmak amacıyla ziyaret edilen bir dini mekân olmuştur (K K4: Yuca).

1.6. Şeyh Yakup Türbesi

Tarihi mezarlığın 100 m. kadar doğusunda bulunan türbe üzerinde herhangi bir yazıt bulunmamakla birlikte Şeyh Yakup Türbesi olarak adlandırılmaktadır. Yapı tamamen moloz taş malzemeyle inşa edilmiştir. İçten kare planlıdır. İç mekânda, güney duvarına bitişik mezar bulunmaktadır. Ahşap hatlı, düz toprak damla örtülüdür. Daha çok ruhsal ve bedensel rahatsızlıkları olan kişiler burayı sıklıkla ziyaret etmektedirler (K K4: Yuca).

1.7. Şeyh Abdurrahman Tekkesi (Zaviyesi)

Tekke, köyün tarihi camisinin kuzeyindedir. Giriş kapısı üzerinde bulunan Arapça yapım kitabesine göre, Şeyh Abdurrahman tarafından 1820 tarihinde yapılmıştır. Günümüzde ev olarak kullanılan tekkenin batısında sonradan eve eklenen tandır evi, kuzeyinde boş bir alan, doğusunda duvarla çevrili avlu ve güneyinde de bitişik cami bulunmaktadır.

1.8. Kulleteyn

Halk arasında Quletayn olarak tanımlanan havuz, 1960'lı yıllara kadar var olan, sonradan yeni bir bina olarak inşa edilen 936 yıllık tarihi Kulleteyn/Quletayn, iç mekân olarak abdest alınan bir iç havuzdur. Bu su kulleteyne vardığı zaman içinde necis (pis) şey olmaz. Bu yapı günümüzde de faaliyet göstermektedir. Havuz, caminin altından geçen yol üzerindedir. Kulleteyn insan boyu derinliğindedir. Su, kanallar yoluyla büyük havuza ulaşmaktadır. Oldukça yüksek ve geniş olan dam, havuzun kenarında duvar içine oyuludur. İç bölmeler işlemeli olup çıra ve kitapların bulunduğu yerler vardır. Binanın dışından gelen, kaynağı tam olarak bilinmeyen su bir depoda bekletilmekte ve iç havuza akıtılmaktadır. Aynı su; kanalla havuza, buradan da yapının doğusundaki tuvaletlere gider. Burada abdest alınan bir bölüm vardır. Özellikle yaz aylarında serin olması hasebiyle burada insanlar dinlenmekte, sohbet etmekte ve ibadetlerini yapmaktadırlar.

1.9. Mezarlık

Mollakent, mezar taşı geleneğinin gelişimini, farklı biçim ve süslemelerle vermesi bakımından önemli bir mekândır. Mollakent Medresesi'nin sahip olduğu köklü ilmi geçmiş, yanı başındaki asri mezarlığa da yansımıştır. Burada Arap, Selçuklu, Kürt kültürlerine ait birçok iz bulunmaktadır. Ayrıca mezarlık dışında Ermenilerin olduğu bir çevirme olup toplam altı tane çevirme bulunmaktadır. Mezarlık içerisinde en ihtişamlı mezarlar büyüklüğü ve süslemeleriyle Kara Abdal'ın çevirmesidir.

Mezarlık birçok kültürel katmanı kendi içinde barındıran bir zenginliktedir. Farklı şekillerdeki mezar taşları bu zenginliği örneklemektedir. Dikkat çekici olan unsur mezarlıktaki taşların büyüklüğü ve süslemelerdeki zenginliktir. Aslan, koyun figürleri, Ahlat taşıyla süslenmiş bitki ve simetrik şekiller, piramit şeklindeki yapılar, delikli taşlar, saç arkadan bağlı

genç kız figürleri, kılıç, tüfek ve silah figürleri en ilginç olanlarıdır. Sühreverdi ve Nakşibendi tarikatlarından halifelik makamına erişmiş 121'den fazla halifenin mezarı ve anılan dönemlerdeki önemli resmi yetkililerin mezarları bulunmaktadır. Ayrıca Mollakent'in manevi değerinden dolayı bölgenin büyük aşiretlerinden Hasenan (Bulanık-Malazgirt), Hevidi (Muş), Sipkan (Patnos), Rojki (Bitlis-Hakkâri), Gasori (Bulanık), Berazi (Erciş), Malbati (Bulanık-Malazgirt), Bekirî (Muş) gibi aşiretlerin büyük ağaları vefatlarından sonra vasiyetleri gereği Mollakent'in asri mezarlığına defnedilmişlerdir (K K4: Yuca). Yakın zamana kadar adı geçen bu aşiretlere mensup olan kişiler özellikle dini bayramlarda ve genellikle heyetler halinde Mollakent'te bulunan büyüklerinin kabirlerini ve ayrıca türbe ve medreseyi de ziyaret etmekteydiler. Kabirlere ve diğer dini mekânlara yapılan bu ziyaretler, ziyaretçiler ile Mollakent beldesi sakinleri, medresede bulunan Seyda ve talebeleri arasında güçlü toplumsal etkileşimlerin doğmasına, dostluk ve aile bağlarının kurulmasına vesile olmuş ve bölgenin kültürel ve tarihi mekânlarla olan ilişkilerinin günümüze kadar gelmesine vesile olmuştur.

2. Mollakent Medresesi'nde Eğitim

Mollakent Medresesi, Türkiye'nin her bölgesinden talebesi bulunan ortalama 80-100 öğrencisi olan (Kurmanç, Zaza/Kird, Arap, Türk) bir vakıf medresesidir. Mollakent Medresesi, Birinci Dünya ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında çok zorlu bir dönem geçirmiş olup bu sayı 20-30 öğrenciye kadar düşmüştür (K K3: Baki). Bizlerin de tanıklığına başvurduğumuz öğrenciler bu yıllarda medresede okumuştur. Lokal olarak bahsedeceğimiz olaylar medresenin hem eğitim hem de ekonomik hayatını aksattığı için medrese bu dönemde bir duraklama dönemine girmiş ve bir daha kendisini toparlayamamıştır. Talebelerde herhangi bir vasıf aranmazken gelen her öğrenciye ekonomik koşullar elverdiğince okuma fırsatı verilmiştir. Bu öğrenciler çok fakir olduğu için ailelerinden herhangi bir ekonomik talepte bulunulmamıştır. O yıllarda bu öğrenciler için medresede okumak büyük bir fırsat olup ailelerinde de hayatlarının ancak bu şekilde kurtulacağı inancı hâkimdir. Ailelerin temel isteği çocuklarını geleceğini kurtarıp arkalarından dua okuyacak bir evlat yetiştirmektir. Çocuklar yıllarca ailelerini görmeden medresede kalırlardı. Bu süreçte elbise ve diğer ihtiyaçları hayırsever insanların desteğiyle sağlanmaktaydı. Medrese "öşür" ile elde edilen gelir köylülerin ihtiyaçlarını karşılamakta ve bu gelir sayesinde hocaların maaşı ve medresenin ihtiyaçları giderilmekteydi. Öğrenciler hatim ya da mevlit okuduğunda kendilerine para ve hediye verilirdi. Bazen ölen kişinin arkasından kelime, tesbihat ve iskat gibi ibadetlerde bulunarak bir miktar para kazanırlardı.

Kabiliyeti olan öğrenciler hafızlığa teşvik edilirdi. Talebe hafızlığa bir komisyon kararı ile alınır ve eğitimi ayrı verilirdi. Hafızlık yapmayan öğrencilere din eğitimi Amme Cüzü, Yasin Cüzü, Tebareke Cüzü ve 15-16 sure ezberletilirdi. Daha çok bu sureler namazda okunacak olan surelerdi. En başta Nahiv ve Sarf eğitimi verilirdi. İki temel eğitim olup Arapça gramer öğretilirdi. Bu iki ders birlikte verilirdi. Sarf ilminde Emsile, Bina, İzzi; Nahiv ilminde ise Avami'l Birgevi-Zuruf-Terkib-Ecrumiyye Şerhi Kevakib ed-Durriyye okutulurdu. Asıl Arapça eğitimine geçmek için öğrenciler sözlü sınava girer, başarılı olanlar eğitimlerine devam ederlerdi. Bu öğrenciler Molla Cami'den ders alarak geçiş yaparlardı. Başarılı olamayan öğrenci bir sonraki sınavı beklerdi. Temel Arapça eğitimi belli kitaplar üzerinde durularak verilirdi (Hamidi, 2013: 319). Şark medreseleri, Arapça grameri öğretmeyi esas alan müfredatının çoğunu bu derslere göre şekillendiren medreselerdi.

Müderris hoca kendi öğrencilerine, talebeler küçük öğrencilere, Seyda da daha büyük öğrencilere ders verirdi. Bu dersler akşama kadar tam gün devam ederdi. Seyda öğrencileri gruplar halinde karşısına alır, dersi verdikten sonra teker teker onlarla ilgilenir ve soru sorardı. Zeki olan öğrencilerle ayrıca şakalaşır öğrencinin ödevini okuyup okumadığını sınamak için kitaptan bölümler okumasını isterdi. Her grubun ve öğrencinin ders sırası belliydi. Öğrenci ders

almaya yakın hocanın yanında bekler, sırası gelince huzuruna çıkardı. Seyda öğrenciyi karşısına alır, genellikle öğrencinin önüne minder koyar ve öğrencinin kitaptan bir şeyler okumasını ya da ezberini söylemesini isterdi. Öğrencilerin kitapları yoktu. Bütün kitaplar Seyda'nındı. O yıllarda matbaa olmadığı için kitapların yeniden basımı zordu. O yüzden bazen dışarıdan kitap getirtilmeye çalışılırdı. Seyda daha çok öğrencinin zekâ durumuna göre dersi belirler, dersin bitiminde tekrarlarını yaptırdıktan sonra haftaya sorumlu olduğu ödevi verirdi. Bazen üst düzeyde olan öğrencilere ikinci dersleri verilirdi. Daha çok bu dersler tefsir, hadis, kelam ve mantık dersleri olur ve ortalama 40 dakika sürerdi.

Bir öğrencinin eğitim hayatı 15-16 yıl kadar sürmekteydi. Bu süre sonunda Seyda, öğrencinin artık buradan alabileceği bir şey kalmadığına inanınca bir mektup yazarak öğrenciyi eğitimi için başka bir medreseye gönderirdi. Mektupta öğrencinin özelliklerinden bahsederek ihtiyacı olan dersleri yazardı. Bu eğitim sisteminde talebe kitabı bitirmek için 1,5 yıl gibi bir süreye ihtiyaç duyardı ve derslerin üzerinde cümle cümle durulurdu. Bu sebeple talebe konuyu iyice özümseyip alıştırma yapma imkânı bulmaktaydı. Röportaj yaptığımız Seydalar seksen yaşın üstünde olup bu dersleri hala unutamadıklarını söylediler.

2.1. Hiyerarşik Yapı

2.1.1. Seyda

Hiyerarşik olarak en tepede olan kişidir. Seyda kelimesi Farsçada “ileri gelen, hoca, büyük” anlamında kullanılmış, zamanla Kürtçe “Seyda” kelimesine dönüşmüştür (Keskin, 2017: 66). Dini ilimlerde icazet almış ve icazet verebilecek seviyede olan din âlimi anlamına gelmektedir. Seyda'dan sonra medresede görevli diğer bir eğitimci de müderristir (Hamidi, 2013: 315). Sekiz köyden alınan öşürle buğday karşılığı Seyda'ya 600, müderrise 400 teneke buğday verilirdi. Asırlar boyu medrese hocalarının maaşları bu şekilde ödenmiştir (K K2: Yasul).

Mollakent Medresesi, Seyda merkezli eğitim veren bir medrese olup başta sarf, nahiv, akaid, tefsir, mantık, hadis alanlarında dersler verilmiştir. Mollakent Medresesi'nin, Konya'dan Trabzon'a, Mardin'den Van'a birçok bölgeden öğrencisi olmuştur (K K2: Yasul). Ezbere dayalı ve öğretmen merkezli olan bu eğitim sisteminde merkezde “Seyda” olmak üzere öğrencilere gruplar halinde sabahtan akşama kadar ders verilmiştir. Öğretim elemanları için, Seyda, mir, müderris, terimleri kullanılmıştır.

Mollakent Medresesi'nin hocalarından Seyyid Muhammed El Mühri'nin kaleme aldığı *Kenz-ül Dekaiik* eseri Hanefî mezhebinin fihri üzerinedir. *El Bidaye* eserinde ise yaşadığı dönemin sosyal konularını kaleme almıştır. 1810-1870 yılları arasında Şark bölgesinin en meşhur âlimlerinden biri de, Molla Abdurrahman-ı Melekendi'dir. Onun döneminde Mollakent Medresesi en parlak dönemini yaşamıştır. Seyda Molla Abdurrahman-ı Melekendi'nin, Hicri 1381 yılında Kürtçe kaleme aldığı *Terkibül Avamil-i Cürcani* adlı eseri bulunmaktadır. Seyda Zeki'nin de fikh üzerine yazmış olduğu bir kitabı mevcuttur. Ayrıca Molla Abdurrahman-ı Melekendi'nin pek çok manzumesi bulunmaktadır. Talebeleri arasında Seyyid Sıbgatullah Arvasi, Şeyh Fethullah Verkanisî, Seyda İbrahim El-Çokreşi bulunmaktadır (Baz, 2017: 108).

Seyda-i Mele Abdurrahman-ı Melekendi'den sonra Mollakent Medresesi'nin yetiştirdiği bir diğer büyük âlim Şeyh Abdullah-ı Melekendi'dir (K K4: Yuca). Mollakent Medresesi'nin son halkasını Şeyh İhsan-ı Melekendi ve oğlu Seyda Abdullah Yüce oluşturmaktadır. Şeyh İhsan-ı Melekendi, Cizre'de Şeyh Seyda Medresesi'nde 20 yıla yakın müderrislik yapan Şeyh İhsan-ı Melekendi gibi birçok talebe yetiştirmiş, bu talebeler Mollakent Medresesi'nde dersler vermeye başlamışlardır. Şeyh İhsan-ı Melekendi'nin yanında yetişen oğlu Seyda Abdullah-ı

1970'lerin sonunda Mollakent Medresesi'nde müderrisliğe devam etmiştir. Medresenin bazı hocalarını sıralarsak: Seyda Abdullah, Şeyh İhsan, Mele İbrahim-i Melekendi, Mele Mahmud-i Neyniki, Mele Baki-i Pırkaşını, Mele Zeki-i Uruman, Mela Zenun-i Melekendi, Mele Selim-i Dadina, Mele Zülfi-i Palu, Mele Sıddık-i İnalı gibi daha çok isim vardır (Baz, 2017: 24-48).

2.1.2. Müderris

Kelime anlamı olarak “ders veren, medrese hocası” anlamına gelmektedir. Bu hocalar, geleneksel eğitim metoduyla eğitim veren medreselerden mezun olmuştur. Geleneksel metotlarla öğrenci yetiştirirler ve medreseden icazet almış olmaları gerekir. Melekend Medresesi'nde her zaman iki müderris maaşlı olarak görev yapmıştır.

2.1.3. Mir

Medresede bulunan öğrencilerin başkanı anlamındadır. Yerel bir deyim olduğundan bazı bölgelerde kullanılmamaktadır. Mir, medresenin ikinci büyük kişisiydi. Seyda olmadığı zaman ders verirdi, o olduğunda da medreseyi çekip çevirirdi (Yakışır, 2013: 505). Mire yardım eden talebeler olurdu. Daha çok öğrencileri uyandırma, yemek ve kahvaltılara nezaret etme, temizlik ve gelen misafirlerle ilgilenme işlerini yaparlardı. Mir kelime anlamı olarak komutan ya da bir bölgeden sorumlu kişi anlamına gelmektedir (Hamidi, 2013: 315). Mirlerin başlıca görevi medresede nizam ve intizamı sağlamaktır. Başta eğitim düzeni olmak üzere öğrencilerin eğitimini aksatmadan yemek ve yatma-kalkma düzenini sağlayan, öğrencilere ahlaki sorumlulukları öğreten kişiydi.

2.1.4. Haris

Gece nöbetçisidir. Özellikle medreselerde gece boyunca nöbet tutar. Sabah namazına yakın bir saatte öğrencileri uyandırır, namaz kıldıktan sonra uyur. Haris denen görevliler, öğrencilerin yatma ve kalkmalarını sağlayan öğrenciler olurdu. Geceleri özellikle küçük öğrencilerin yorganlarını örter ve sabah öğrencileri uyandırırıldardı (Dağ, 2013: 293).

2.1.5. Dotçu (Dor)

Sıra demektir. Nöbet sırası gelen öğrenci, o günkü mutfak işlerini yapmakla mükelleftir. Dor listesi, geleneksel eğitim kurumlarındaki öğrencilerin yemek ve bulaşık işlerinin sırayla yapılmasını sağlar. Bunlar öğrenciler ders yaptığı sırada kahvaltı, öğlen ve akşam yemeklerini yaparlardı. Mir başlarında durur, bu öğünleri onlarla birlikte hazırlar, sofrayı düzenini de Dotçular yapardı. (Dağ, 2013: 293). Bu sofrayı düzeninde yemek arkadaşları birbirlerini beklerdi. Yemek öncesi ve sonrasında el ve ağız yıkanır, dua ile yemek faslı bitirilirdi. Yemeklerde pek çeşit olmazdı. O yıllar fakirlik yılları olduğu için haftalarca aynı yemek yenmiştir. Kahvaltıda çökelek, peynir; diğer öğünlerde pilav, mercimek çorbası, germi, fasulye, sîr vb. yemekler yenirdi. Akşam yemeğinden önce feqîler ev ev dolaşarak ekmek alırlardı (K K3: Baki).

2.1.6. Talebeler(Feqî)

Talipler, Molla Cami kitabını okuma seviyesine gelenler için kullanılırdı. Bu öğrenciler medrese işlerini yapmazlardı. Bir bakıma acemilik evreleri tamamlanmış öğrencilere denmekteydi (Günçtekin, 2012: 125). Öğrenciler arasında Molla Cami'ye kadar okuyanlara “Feqî”, ondan üstü okuyanlara ise “Talip” denilirdi (K K1: Şeyh Zenun-i Melekendi). Medresede bulunan öğrencilere, “Talip” olmadan önce verilen isim talebe idi. Feqî'ler günümüzde ortaokul öğrencilerine denk gelmektedir (Sami, 2013: 155).

2.1.7. Suğte (Çömez)

Küçük yaşta olan öğrencilere denirdi. 7-8 yaşlarında olan bu öğrencilere elif-ba ve namaz duaları okutulurdu. Bu öğrenciler medrese işlerinden muaf olan, temel eğitim alan öğrencilerdi.

2.1.8. Rojkiter

“Rojkiter” denilen öğrenciler çok zekiydi. Bu öğrencilere ders anlatmada hocalar zorlanırlardı. Daha çok üst düzeyde kitaplar okuyan, öğrencinin ilgi ve zekâsına göre Seyda tarafından özel eğitime alınan öğrencilerdi. Bu öğrencilerle Seyda ilgilenir ve onlara sadece kendisi eğitim verirdi.

2.2. Medresede Öğrencinin Bir Günü

Medreselerde hayat sabah namazından yarım saat öncesinde başlardı. Haris denen öğrenci, sabah öğrencileri erkenden kaldırarak namaza kalkmalarını sağlardı. Öğrencileri “Haydi namaza!” diyerek uyandırırdu. Namaz, Mollakent Medresesi’nde en hassas konuydu. Şeyh İhsan, namaz kılmayan öğrenciyi medresede istemezdi (Memduhoğlu, 2013: 148). Uyanamayan öğrencilerin yüzüne su atılarak kaldırılırdı. Öğrenciler abdestlerini ve banyolarını aldıktan sonra medresenin mescidine iner, cemaati bekler, birlikte namaz kılarılardı. Namaz sonrası hafız talebeler bir cüz okur, ondan sonra dağılırlardı.

Sabah namazı ile gün başlardı. Sabah namazı cemaat ile kılınır ve namaz ritüelleri yerine getirildikten sonra bir süre dinlenilir, güneş çıktıktan sonra öğrenciler kahvaltıya kadar zihinleri parlak olduğu için ezberlerini yaparlardı. Kahvaltı yaptıktan sonra öğrenciler “metin salonu” denen geniş odada bir aşağı bir yukarı giderek ezberlerini yaparlardı. Mevsim yaz olduğunda, bu ezberleri bahçede ya da mezarlığın içinde yaparlardı. Kışın ise hayvanların kaldığı ahır daha sıcak olduğu için öğrenciler burada ezber yaparlardı. Bu ezber yapma şekli medresenin eski bir geleneğidir. Bu metinler daha çok İbn-i Malik’in *Elfiyye* adlı eserinden yapılırdı. Vezinli nahiv kitabı olan bu eser öğrencilerin mekân ve eğitim anlamında en çok kaynaştıkları eserdi.

Her bir talebenin “ratıb” diye bilinen usulle kendisine tayin edilen üç veya iki evden getirdiği kahvaltılık için ne verildiyse medresede ortak sofraya kurulu topluca yenilirdi. Kahvaltıdan sonra öğrenci dersle ilgili “mütalaa” yapardı. Derse ön hazırlığın yapıldığı bu zaman diliminde öğrenci sessiz bir yer bularak şerhleri, haşiyeleri açarak o günkü derse hazırlık yapar, eksikliklerini gözden geçirirdi. Yazılması gereken haşiyeler sayfa kenarlarına Arapça yazılarak not edilirdi. Mütaalası biten öğrenci artık ders almaya hazırdu. Seyda’nın gelişi ile ders başlardı. Öğle namazından sonra öğle yemeğine geçilir, öğle yemeğinden sonra tekrar derslere başlanılırdı. İkinci namazından sonra dersler akşam namazına kadar devam eder, akşam namazından sonra akşam yemeği ve yemekten sonra yatsı namazına kadar bireysel çalışma ya da karşılıklı müzakere ile dersler tekrar yapılırdı. Yatsı namazından sonra ise mütalâa dedikleri toplu veya grup şeklinde çalışmalar yapılırdı (K K2: Yasul).

2.3. Medresede Müzakere

Medresede okutulan bir dersin gün içinde öğrenciler tarafından sesli olarak çalışılması ya da karşılıklı olarak tekrar edilmesi faaliyetidir. Medresenin temel taşlarından biri de müzakereydi. Müzakere talebenin ders tekrarına denirdi (Memduhoğlu, 2013: 148). Müzakerede öğrenci tek başına o günkü dersi tekrar ederek dersini çalışmaktaydı. Daha sonra kendisi ve medrese tarafından belirlenen bir saatte karşılıklı olarak birbirlerine anlatmak

suretiyle dersi tekrar ederlerdi. Bazen küçük yaştakiler topluca halka oluşturarak, kitap olarak kendilerinden daha ileri seviyede olan bir talebeden ders alırlardı. Zaten öğrenciler birbirlerine üstünlüğü sınıf olarak değil, kitaplara göre belirlerlerdi. Müzakereler için belli bir saat yoktu. Öğrenci yatıncaya kadar bu tekrarlarını yapar, istediği öğrenciye soru sorabilirdi. Öğrenciler birbirlerine karşı anlayışlıydı. Bu müzakereler sesli olarak yapılmaktaydı. Öğrencilerin okuduğu metinleri Seyda belirlerdi. Öğrenci eğer başarıyla metnini okumuşsa ya başka metin verilir ya da başka bir kitaba geçilirdi. Medresenin eğitim dili Kürtçe olup ağırlıklı olarak öğrenciler Arapça gramer eğitimi alırlardı (K K1: Şeyh Zenun-i Melekendi).

2.4. Medresede Mütalaa

Öğrencinin ders aldıktan sonra tek başına çalışmasıydı. Bir nevi kendi kendine öğrenme de denebilir. Sabah erken saatlerde ve akşam yatmadan öğrencinin dersi tekrar etmek için tek başına yaptığı ders çalışma yöntemi (Memduhoğlu, 2013: 147). Medresede İslam fihri, tefsiri, kelam ve hadis ilimleri ağırlıklıydı. Arapça pratik az olduğu için metinler ezberletilirdi. Medresede ezber en önemli eğitim metodu. Sürekli hıfzedilmesi gereken yığınla metin vardı. Bazen hoca soru sorar, bazen de tartışma niyetiyle herkese tefsir ve fıkhıtan bilgi yoklaması yapardı. Öğlen namazından sonra “mütalaa”ya devam edilirdi. Bu eğitim modeli tam gün esasına dayalı idi. Akşamları da akşam namazından sonra yemek yenir ve derslere yeniden devam edilirdi. Medreselerde uygulanan öğretim metodu birebir eğitim metodunda olup ezber ve tekrara dayalı bir eğitim sistemi (Dağ, 2013: 291). Pratik yapmanın önemini hocalar kavramışlardı.

2.5. Medresede Sınav (İcazet)

Öğrenciler medreseye sınavla alınmazdı. Herkes ilk önce Seyda'yla tanışır, o izin verirse öğrencinin eğitimine başlanırdı. Bazen yaşı büyük öğrenciler de medreseye alınır, onlara eğitim verilirdi. Medresede yazılı sınav yapılmazdı. Seyda sınav yapacağı öğrenciyi karşısına alır; bilgi, ezber ve zekâya dayalı sorular sorardı. Bu sınavdan başarılı olan öğrenciler başka bir kitaba başlatılırdı. Bu sınavların en sonuncusu icazet almaktı (Şanal, 2003: 158). “Mucâz” artık mezun olmaya aday, öğrencinin en yüksek seviyeye geldiği zamanda öğrenciye verilen isimdi. Seyda çeşitli konulardan ve kitaplardan soru sorduktan sonra öğrencinin eğitimini tamamladığına kanaat getirirse öğrencilerin ve hocaların huzurunda ona cübbe ve sarık giydirir ve Hz. Muhammed'den günümüze kadar medresedeki ulema dahil olmak üzere bir şecere yazılır ve kendisine verilirdi (Ahmetoğlu, 2013: 445). Ekte de bu şecerelerden örnekler mevcuttur. İcazetini alan öğrenci ya kendi memleketine giderek orada müderrislik yapar ya da Seyda'ya gelerek hoca talebinde bulunan köylülere kendisini imam olarak tayin etmesini isterdi. Köylüler genellikle tecrübeli müderris isteseler de Seyda en uygun öğrenciyi önlerine katarak gönderirdi. Burada hem köylülerin Seyda'ya hem de Seyda'nın öğrencisine itimadı tamdı. Çünkü bu eğitim sona ermiş, artık topluma faydalı bir birey olması gerektiği öğütlenmişti. Zaten köye gidecek olan öğrencinin bütün ihtiyaçları köylüler tarafından karşılanmaktaydı.

Medresede öğrencilere, dini ve ahlaki kaideler küçük yaşlardan itibaren öğretilmeye başlanırdı. Hem öğrencilerin kendi aralarında hem cemaatle olan ilişkilerinde karşılıklı bir saygı ve sevgi vardı. Medresede büyüklere saygı, küçüklere sevgi esastır. Aynı ilişki Seyda-talebe arasında da devam ederdi. Talebe bir hoca gördü mü saygıyla ayağa kalkar ve hatırını sorardı. Büyükleri de onlara şefkatle yaklaşırlardı. Çünkü talebelerin hepsi gurbette yaşıyor ve aile özlemi çekiyorlardı. Artık aralarında bir aile ilişkisi oluşmuştu. Röportaj yaptığım Seydaların hepsinin ortak duygusu; hayatlarının en güzel yıllarının o yıllar olduğu idi. Bu durumun tesadüfi olmadığı hepimizce malumdur. Öğrencilerle köylüler arasında da aynı saygı mevcuttu. Genellikle büyükler küçük talebelere nasihatler vererek onları hayata hazırlardı.

2.6. Medresede Okutulan Kitaplar

Medreselerde okutulan tefsir, hadis, fıkıh, akaid gibi İslami bilimlerin hepsine “nakli bilimler” adı verilmektedir. Bu derslere; felsefe, belagat, lügat, nahiv ve sarf örnek olarak gösterilebilir (Arslan, 2013: 233). Derslerde sırasıyla; Emsile Bina, İzzi, Sa’dini, Zarf, Terkip, Avamil, Şerhil Muğni, Katrûnnida, Elfiyye, İbnu Akil veya Suyuti, Molla Cami kitapları okunurdu. Kitapları gruplarına göre sıralarsak: Birinci Kitap Grubu: Kuran-ı Kerim, Mevlid, İman Akides; İkinci Kitap Grubu: Emsile, Bina, İzzi; Üçüncü Kitap Grubu: Avamil Zuruf, Terkip, Sadullah Gevre; Dördüncü Kitap Grubu: Sadini, Şerh-ul Muğni, Halul Muakid; Beşinci Kitap Grubu: Suyuti, Cami, Şerhu’l-Akaid; Altıncı Kitap Grubu: Cemu’l-Cevami (Memduhoğlu, 2013: 141). Bazı öğrencilerin bu dersleri iki yılda bitirdikleri görülmüştür. Ayrıca edebî kitaplar da sohbetlerde ders aralarında okutulurdu. Dersler genelde Kürtçe lisaniyla yapılırdı. Metin Arapça okunur, sonra da Kürtçeye çevrili yapılırdı. Medresede okutulan kitapların listesi aşağıda verilmiştir.

Tablo-1: Medresede Okutulan Kitaplar

Dersler	Kitaplar
Tecvîd	Şâtibî, Dürri’l-Yefîm
Kelâm	Fıkh’ül-Ekber, Makâsid, Şerh-i Mevâkif, Cevheri Şerhi Bucurî, Şarhu’l-Akaid
Hadis	Edebu’l- Hikmet, Buharî, Kütüb-i Sitte, Şerh-Nuhbe
İstiare	Feride Şerhi Usam
Münazara	Velediyye
Tefsir	Beydavî, Kâdı, Hüseyin-i Va’iz, Medârik
Sîyer	Siyretu’n- Nebeviyye
Lügat ve tarih	Nubahar, Rüstem-i Zal, Şerefname, Cenknameler
Sarf ve Nahiv	Emsile, Bina, İzzi, Avami’l- Cürçani, Şerhu’l- Muğni, Sâdinî, Suyuti, Molla Camii, Zuruf, Terkip, Şerhu’l-Muğni, Saadullah Gevre, Hal, Netaic, İbn-i Kasım
Sahiv	Hind, İsâm, Cami, Muğni’l-Lebîb
Mantık	Tehzib’ül-Mantık ve’l-Kelâm, Muğnitullah, Fenari
Tasavvuf	Melaye Ciziri Divanı, Ahmede Xanî
Fıkıh	Cemu’l-Cevami, Gayetü’l-ihţisar (Şafii), Verakat

3. Mollakent Medresesi’nde Sosyal Yaşam

Mollakent Medresesi, özellikle aşiretler arasında meydana gelen kavga ve tartışmaların, kan davalarının, arazi sorunlarının, ailevi ve adli sorunların çözümünde ilk müracaat yeri olarak görülmüş ve verilen kararlara asla itiraz edilmemiştir. Bu yönüyle medreseler; sosyal barışın ve huzurun ikame ve idamesinde uzun yıllar etkili olmuşlardır. Bölgede Bekiran, Zirkan, Hesenan aşiretleri vardı. Bu aşiretler Antep'e kadar nüfuzu olan aşiretlerdi. Bulanık'ın kuzey kısmında Hesenan Aşireti vardı. Bölgenin en nüfuzlu aşireti onlardı. Melekend Köyü'nde ağalık yoktu. Ama Bilican Dağları'nda Faris Ağa ve Yusuf Ağa bölgenin tanınan ağalarıydı. Şeyhlerle ağaların arası iyiydi, kolay kolay çatışmazlardı. İki de milletin sırtından geçinirlerdi. Bazı ağalar “Biz sizin tarikattanız” deyip şeyhle iyi ilişkiler kurar, birbirlerine silah hediye ederlerdi. Bu sayede toplum, hem devlet hem ağa hem şeyhler yoluyla baskı altına alınmış olur, herhangi bir fikir ve değişim toplumda görülmezdi. Ağalar topluma zulmediyorlardı. İnsanlar çok fakirdi. Çekilen bu fakirliği bir musibet olarak görüyor, Rusların bize musallat olduğuna inanıyorlardı. O yıllarda ilginç bir olay oldu. Büyük bir kuyrukluydız kaydı ve köylüler bunu Ruslarla büyük bir savaş çıkacağı şeklinde yorumladılar (K K4: Yuca).

Medresedeki sosyal ve edebi hayata değindiğimiz zaman, medresede tatil günleri cuma günleri olup perşembe öğleden sonra başlar, cuma akşamına kadar devam ederdi. Bu günlerde öğrenciler dinlenir, öğrencilere herhangi bir kısıtlama getirilmezdi. Öğrenciler, yıllık izinlerini daha çok yaz aylarında kullanırlardı. Özellikle perşembeyi cumaya bağlayan gece Yasin ve Mevlid-i Şerif okunurdu. Mevlid olarak Melaye Bate'nin Mevlid'i okunurdu. Sesi güzel olan öğrencilerden kaside okuması istenirdi. Hocaların edebi eserleri kitap şeklinde olmayıp yazılan kasidelerin sayfalarını bazen öğrenciler ezbere okurlardı. Cuma günleri tatildi, diğer talebelerle çevre gezilerine çıkılır, sesi güzel olan talebelere biri ya metin okur ya da dengbeçlik ederek kılam dediğimiz türkülerini okurlardı. Oyunlar, dışarda veya içerde oynanan oyunlar olarak ikiye ayrılmaktaydı. Dışardaki oyunlar “bırr, kalek, üçtaş, cirit”; içerdeki oyunlar ise; “yüzük, xeb xeb, kamçı ve bilmece” oyunlarıydı. Kışın ise daha çok medresede oyun oynanırdı. Bazen serinlemek için öğrenciler Kulleteyn'e gider, orada dinlenirdi. Pek köyün içinde dolaşılmazdı, Çünkü hocalar köylüler yanlış anlar diye buna izin vermezlerdi. Öğrenciler ancak izin alarak dışarı çıkabilirdi.

Kışın ahırlar ve tandırlar sıcak olduğu için talebeler metinlerini burada ezberlerdi. Mollakent Medresesi'nde okuyan öğrencilerin çoğunun ekonomik durumları iyi değildi. Öğrencilerin çok azı, şehri ve parayı tanırdı. Türkçe konuşmayı ve yazmayı bir iki kişiden fazlası bilmezdi. Öğrenciler vakıftan gelen öşürlerle idare ederlerdi. Feqî'ler akşamları günlük ekmeklerini almak için köyde ev ev dolaşırlardı. Halk gelirinden bir kısmını zekât, sadaka veya başka bir hayır işi adıyla medrese ve talebelerine bağışlardı. Devletin desteği hiç yoktu. Medresede ve camide ders verebilmek için icazet almak gerekirdi. Medreseyi bitiren bir talebe genelde bir köy onu kabul ederse orada imam olurdu. Niyeti de varsa talebe edinir ve ders de verirdi. Ayrıca imamı olmayan köyler de Seyda'ya gelip talebelerinden birisini imam olarak isterlerdi (K K1: Şeyh Zenun-i Melekendi).

Hocalar talebelerin dış görünüşüne dikkat ederlerdi. O yıllar fakirlik yıllarıydı. Öğrencilerin elbiseleri hep yamalıydı ama önemli olan temizlikti. Elbiseler genellikle yamalı olup kimse bundan utanmaz; kadınlara diktirilir ya da öğrencilerden maharetli olanlar da bu elbiseleri dikerdi. Öğrencinin saç ve tırnakları haftada bir gün mutlaka Seyda tarafından kontrol edilirdi. Kış aylarında kalın çorap ve elbise giyilmesine dikkat edilirdi. Hocalar, elbisenin bir öğrenciye ve hocaya yakışacak şekilde olmasını hep öğütlerdi. Namaz vakitleri kaçırılmaz ve namazdan sonra mütalaa edilirdi. Elektrik yoktu, gece çıra veya Kürtçe “bızır” denilen bir yağ vardı, o yakılır, önünde ders çalışılırdı (K K2: Yasul).

Köylüler namaz sonrası ya da akşamları Seyda'nın sohbetine katılmak için medreseye gelirlerdi. Seyda her hafta perşembe akşamı muhtarın evine gider, sohbetini orda yapardı. Bu sohbetlerde daha çok edebi kitapları ele alır, her hafta ayrı bir kitapla misafir olurdu. Seyda'nın pek zamanı yoktu ama yine de bu sohbetlere devam ederdi. Sohbetinde Rüstemî Zâl'in Hikâyeleri ve Şerefnâme'den bölümler okurdu. Bu gelenek hep devam etmiş ve köylülerle medresenin kaynaşmasına vesile olmuştur. Bu eserlerden bazıları edebi türde olduğu için bu metinleri köylüler anlamazdı. Bu yüzden daha çok namaz sonrası sohbetlere ya da tefsir ve hadis derslerine gelirlerdi. Seyda, sohbet esnasında daha çok eski âlimlerden ve hikâyelerden bahsederdi. Bu sohbetlerde edebi eserler olarak Melayê Ciziri'nin Divanı, Feqiyê Teyran'ın şiirleri, Melaye Batê'nin Mewlidî, Ahmede Xanî'nin Mem û Zin'i, Hafızî Şirazi'nin Divanı, Gülistan, Buharistan, Cenknemeler okunurdu (K K4: Yuca).

Medresenin tarikat ilişkisini irdelediğimiz zaman şunu görürüz: 1800'lerde Melekend Medresesi'nde Sühreverdî kolu vardı. Daha sonra Halidî tarikatına geçildi. Neden geçildiği bilinmemektedir. Öğrenciler arasında tarikata bağlılık aranmazdı. Tarikata bağlılık sadece Seyda'da vardı. Öğrenciye tarikat yasaktı. Akşamları bazen Şeyh geldiği zaman sohbet edilir ve o esnada cezbe düşülürdü. Çalgı olarak erbane çalınır, halka oluşturulur ve ilahiler söylenirdi. Cemaat hep birlikte ilahi söylerdi. Köylüler daha çok cezbe düşerlerdi. Öğrencilerin bu sohbetlere katılmaları yasaktı. Bu sohbetlerde çok az öğrenci olurdu. Bu Şeyhler irşad için medreseye gelirlerdi ama öğrenciye ders vermezlerdi. Daha çok bu misafirler Ağrı'dan, Hınıs'tan, Patnos'tan gelirlerdi. Çünkü köy yol üzerindediydi. Güneye gidecek olanlar mutlaka köye misafir olur, sonra yola koyulurlardı. Bu misafirler köyde bir iki gece kalırlar, daha çok köylülerin evlerinde misafir edilirdi. Bu misafirlerden kimse gocunmazdı. İnsanlar onların gelişine sevinir, hürmet gösterirdi. Ellerindeki ekmeği, çorbayı paylaşmayı seven insanlardı. Bazen sohbetlerde cezbe düşme olayını köylüler yaşardı. Daha çok medreseye bir Şeyh geldiği zaman bu sohbetler gerçekleşirdi. Şeyh, bazen teveccüh ettiği zaman cezbe düşer, köylüler de ona eşlik ederdi. Cezbeye düşen insanları öğrenciler alır, evlerine kadar sırtlarında taşırlardı. Cezbeye düşme hali tarikata bağlı medreselerde yaygınlık gösterirken Mollakent Medresesi'nde bu olay az yaşanır. Bu olay daha çok erbane eşliğinde insanların kendilerinden geçtikleri bir ruhani durumdu. Dışarıdan gelen Şeyhler ve âlimler, köylülerin evlerinde misafir edilirken, feqî ve talebeler medresede misafir edilirdi. O yıllarda tekke ve zaviyesi, resmi belgeleri ve icazeti olan, resmi vakfiyeye sahip olan tek medrese Mollakent Medresesi'ydı. Şeyh ailesi olarak bin yıldır bu bölgede bir tek "Yuca/Yüce" ailesi vardı. Bölgede Abri ve Til şeyhleri de vardır. Abri şeyhleri bu ailenin bir koludur. Til şeyhleri de Hz. Ebubekir soyundandır. Diğer medreselerin 150 yıllık bir geçmişi vardır ama resmi belgeleri yoktur. Bu medreseler de ilim yoluyla tanınırlardı. Medreseye, çilehane ve türbeye insanlar gelirler; hastalığı olan, psikolojik rahatsızlığı olanlar, çocuk ve evlilik dileğinde bulunanlar dua ederlerdi. Yaramaz çocuklar buralarda bir gece yatırılırdı. Bazen de toprak yenirdi, sedef ve cilt hastalıklarına toprağın şifa verdiği söylenmekteydi (K K4: Yuca).

Medreselerin toplumsal hayattaki öneminden bahsetmek gerekirse; birincisi din hizmetidir. Din eğitimi alan öğrenciler topluma bu hizmeti layıkıyla yapmışlardır. İkincisi toplumsal barıştır. Toplum bir arada yaşayan insanların oluşturduğu sosyal bir bütünlüktür. Medreseler, buldukları bölgedeki sosyal meselelere duyarsız kalmayan, toplumu ayırıştırıcı değil birleştiren, barış içinde yaşaması için çaba harcayan bir kurum niteliğindedir. Medreseler buldukları köylerde insanlar arasında oluşan anlaşmazlıklar, kavgalar ve benzeri huzursuzlukların önüne geçmede aktif rol oynamışlardır. Son olarak söylenecek şey, medreselerin toplumsal dayanışmaya zemin hazırladığı ve örnek olduğudur. Özellikle savaş yıllarında medrese hocaları ve öğrencileri savaşa katılarak vatanın müdafaasını gerçekleştirmiş, dayanışma ve yardımlaşmanın en güzel örneğini bu zor yıllarda herkese göstermişlerdir.

Sonuç

Tarihi, mimarisi, eğitimi yönünden incelediğimiz Mollakent Medresesi, sosyal yönü ağır basan bir eğitim kurumudur. Medrese, hocalarının eserleri ve eğitim modeliyle asırlar boyu ayakta kalabilmiş bir kültürel mekândır. Birçok Seyda'yı yetiştiren medrese; bölgenin kültür merkezidir. Bu eğitim merkezi; bölgede örnek bir kurum olmuş, sosyal ve kültürel hayatın gelişmesine kaynaklık etmiştir. Mollakent Medresesi, özverili eğitim ve öğretimi sayesinde bölgenin dini ve sosyal hayatına olumlu katkılarda bulunmuştur. Gerek çıkan kitaplar, gerek verilen dersler yoluyla tanınan medrese bölgede bazen 80-100 öğrenciye eğitim vererek kültürel ve ekonomik hayata büyük katkılar sunmuştur. Özellikle Kürt tarihi ve edebiyatına katkıları olan eserler medresede yazılmıştır.

Köklü ve zengin bir tarihsel zemin üzerinde kurulmuş olan Mollakent Medresesi uzun yıllar Doğu Anadolu'da bir ilim ve kültür merkezi olma vasfını korumuştur. Özellikle dini mekânlarına ibadet amacıyla gelen farklı aşiret ve etnik grupların etkileşimi önemli bir sosyolojik realite olarak belirlemiştir. Günümüzde halen bu bağlar canlı bir şekilde devam ettiği gibi beldenin saklı tarihsel zenginliklerine yeni unsurlar katılmaktadır. Ayrıca bölge genelinde ortaya çıkardığı köklü medrese geleneği ile Mollakent Medresesi'nin popülerliğinin en önemli nişanesi, İslami ilimler alanında yetiştirdiği âlim ve talebelerdir.

Medreselerin toplumsal hayattaki öneminden kısaca bahsetmek gerekirse bunu üç başlık altında değerlendirebiliriz: Birincisi din hizmetidir. Din eğitimini alan öğrenciler topluma bu hizmeti layıkıyla yapmışlardır. İkincisi toplumsal barıştır. Toplum bir arada yaşayan insanların oluşturduğu sosyal bir bütünlüktür. Medreseler, buldukları bölgedeki sosyal meselelerle ilgilenmişler, toplumu birleştiren ve barış içinde yaşaması için çaba harcayan kurumlar olmuşlardır. Halk arasında oluşan anlaşmazlıklar, kavgalar ve benzeri huzursuzlukların önüne geçmede aktif rol oynamışlardır. Medreseler, toplumsal dayanışmaya zemin hazırlamış ve örnek olmuşlardır. Özellikle savaş yıllarında savaşa katılarak; dayanışma ve yardımlaşmanın en güzel örneklerini bu zor yıllarda herkese göstermişlerdir.

Biz bu çalışmayla Mollakent Medresesi'nin tarihsel kimliği, sosyolojik yapısı ve kültürel zenginliğini tekrar gün yüzüne çıkarmayı hedefledik. Böylesi yerleşim yerlerinin ihtiva ettiği kültürel zenginliğin ortaya çıkarılması gerekmekte, böyle araştırmalar kendinden sonra yapılacak çalışmalara da kaynaklık etmektedir. Önceden de belirtildiği gibi bu çalışmalar; mikro düzeyde olmasının sağladığı ilmi avantajlarla tarih içerisinde saklı kalmış mekânların, kültürlerin ve insani olan unsurların keşfi ile yeni değerleri ortaya koymaktadır.

Melekent Medresesi, insanların sığındığı ve dinsel hoşgörünün ortaya çıktığı bir mekândır. Tarihi ve kültürel konumu itibarıyla bölgede adli ve dini konuların çözüldüğü bir merkez; insanların sosyalleştiği bir mekândır. Sonuç olarak "Doğu Medreseleri" ekseninde anıt ve sit alanı olarak koruma altına alınması gereken bir kültürel merkezdir. "Sosyal ve Kültürel Sürdürülebilirlik" açısından toplum kimliğini yaratan ve sürdüren bu mekân olduğu için koruma altına alınmalıdır.

Bilgilendirme / Acknowledgement: İbrahim Burçin ASNA, Muş Bulanık Mollakent Köyünde Bulunan Tarihi Kültürel Değerlerin Tespiti ve Tanıtılması, Muş Alparslan Üniversitesi, BAP Projesi, 2017, Proje No: MSU16-FEF-G03.

KAYNAKÇA

- Ahmetoğlu, Ş. (2013). “*Caferi Mezhebinde Medrese Geleneği*”, Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Konulu Uluslararası Sempozyum, Muş: M.Ş.Ü Yay.
- Anameriç, H. (2008). “*XXVI Yüzyıllar Arasında Medrese ve Üniversitelerde Eğitim*”, Tarih İncelemeleri Dergisi, Sayı: 2.
- Arslan, G. (2013). “*Doğu Medreselerinde Temel Tefsir Olarak Kadı Beydavi'nin Mesajcı Yorum Açısından Kritisini*”, Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Konulu Uluslararası Sempozyum, Muş: M.Ş.Ü Yay., Cilt: 2.
- Arvasi, N. (2013). “*Arvas Medresesi ve Toplum Üzerindeki Etkisi*”, Uluslararası Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu, Muş: M.Ş.Ü Yay., Cilt:1.
- Baz, İ. (2015). “*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Norşin Dergâhı Ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî*”, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Sayı: 34.
- Biber, H. (2014). “*Bulanık ve Malazgirt'teki Bazı Demir Çağ Kaleleri ve Arzaşkun'un Yeri ve Sorunu*”, Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kùltürleri Sempozyumu.
- Biber, H. (2010). “*Muş İli Ve İlçeleri 2009 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması (Demir Çağları)*”, 2. Araştırma Sonuçları Toplantısı, İstanbul: T.C. Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- Boardman, J. (1982). *The Cambridge Ancient History*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Çakır, M. S. (2016). “*Seyyid Sibğatullah Arvâsî Hizânî Ve Gayda Tekkesi*”, İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2.
- Çiçek, M. H. (2009). *Şark Medreselerinin Serancamı*, İstanbul: Bayan Yay.
- Dağ, Y. (2013). “*Mardin'de Medrese Geleneği*”, Medrese ve İlahiyat Kavşasında İslami İlimler Sempozyumu, Bingöl: B.Ü. Yay.
- Evren, A. (1997). “*Bulanık Abri (Esenlik) ve Mollakent Köylerinde Bir Araştırma*”, Türk Etnografya Dergisi, Sayı: 20.
- Gelişli, Y. (2005). “*On Dokuzuncu Yüzyılda (Osmanlı Devleti'nin) Bağdat ve Yemen Vilayetlerinde Medreselerin Açılma Gerekçelerine İlişkin İki Belge*”, Gazi Eğitim Fakùltesi Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 2.
- Günçtekin, N. (2012). “*Osmanlı Devletinin 1907-1908 Yılına Ait Eğitim İsteği*”, İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Cilt: 11, Sayı: 22.
- Hamidi, M. S. (2013). “*Doğu ve Güneydoğu Medreselerinin Mahiyeti ve Ders Müfredatının İslah Önerisi*”, Uluslararası Medresenin Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu, Muş: M.Ş.Ü. Yay., Cilt: 1.
- İsmetullah, S. (2013). “*Doğu Medreselerinde Eğitim ve Öğretim, Çokreş Örneği*”, Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Konulu Uluslararası Sempozyum, Muş: M.Ş.Ü Yay., Cilt: 2.

- Kemaloğlu, M. (2013). “*XI. –XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Dini Eserlerinden Kümbet-Türbe-Ziyaretgâh-Namazgâh ve Camiler*”, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 39, Kasım-Aralık.
- Keskin, M. (2017). “*Doğu Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri: Gaziantep Örneği*”, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 1.
- Kılavuz, B. N. (2013). “*Ortaçağ Ve Sonrası Muş İli Yüzey Araştırması-2008-2010*”, Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi, Sayı: 11.
- Kılavuz, B. N. (1997). “*Muş ve Çevresindeki Türk Mimari Eserler*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van: Van Ün. Yay.
- Memduhoğlu, A. (2013). “*Geçmişten Günümüze Tilo Medreseleri*”, Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Konulu Uluslararası Sempozyum, Muş: M.Ş.Ü Yay., Cilt: 2.
- Öngören, R. (2010). “*Sühreverdiye*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt: 40, İstanbul.
- Şanal, M. (2001). “*Osmanlı Devletinde Medrese Ders Programları*”, Erciyes Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 14, Kayseri.
- Sayılan, H. (2007). “*Muş İlinde Kültür Turizmi Potansiyelinin Coğrafi Yönden Değerlendirilmesi*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yakışır, N. (2013). “*İlim ve İrfan Aşıyanı Medreseler*”, Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Konulu Uluslararası Sempozyum, Muş: M.Ş.Ü. Yay., Cilt: 1.

Kaynak Kişiler

- K1. Şeyh Zenun-i Melekendi ile sözlü görüşme, 02 Şubat 2017, Yaş: 84, Emekli imam, Muş.
- K2. Mele Zeki Yasul ile sözlü görüşme, 20 Ağustos 2017, Yaş: 91, Emekli imam, Muş.
- K3. Mele M. Baki Aydın ile sözlü görüşme, 16 Nisan 2017, Yaş: 68, Emekli imam, Muş.
- K4. Mele Abdullah Yuca ile sözlü görüşme, 16 Şubat 2017, Yaş: 62, Emekli imam, Muş.

EKLER:

1. İl haritası

2. Mollakent Medresesi'nde Sosyal Hayat

3. Mollakent' Medresesi'nde Sosyal Hayat

4. Medresede Ders Alan Öğrenciler

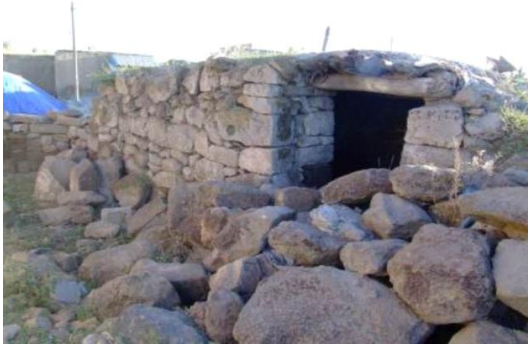
5. Mollakent Köyü'nde Sosyal Hayat

6. Kulleteyn ve Taziye evi

7. Mollakent Medresesi'nde Sosyal Hayat

8.Mollakent Seyh Yakup Türbesi

9.Mollakent Mescit Batı Cephe

Mollakent Medresesi ve Giriş Kapısı (Burç)

10

11. Mollakent Camisinin içten görünümü

Seyyid Şeyh İbrahim-i Melekendi Camii, Divan Köşkü ve Seyyid Şeyh Ömer Sahubi Melekendi Türbesi

12.Camii, Divan Köşkü, Türbe

13.Mollakent köyünün genel görünümü

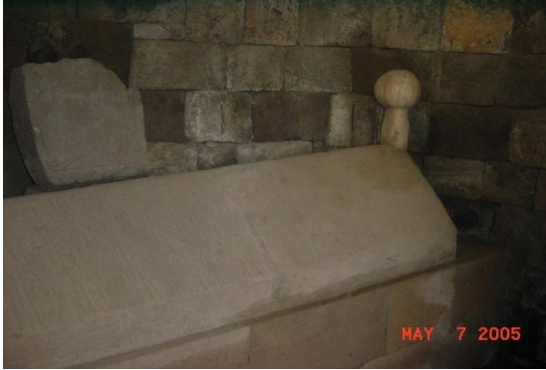

14.Mollakent Asri Mezarlığı

15.Mollakent Medresesi'nin Misafirhanesi

16. Şeyh Ömer Sahibi'nin Türbesi ve Kitabesi

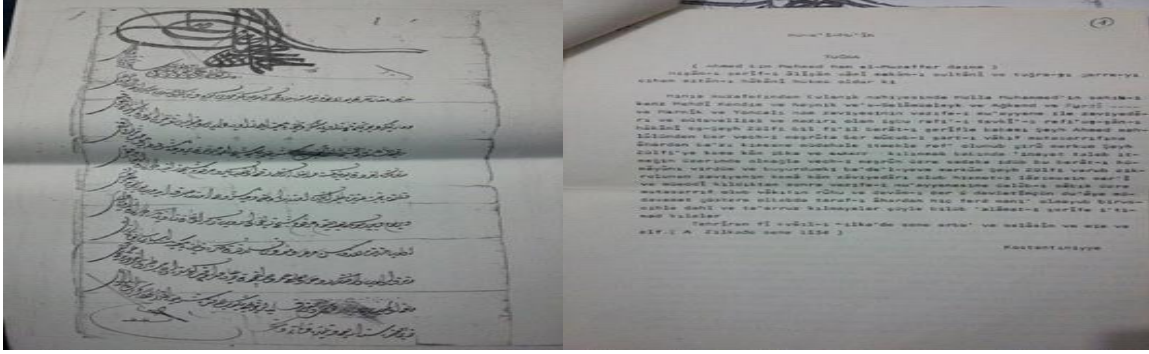

17.Akkent mezar taşları

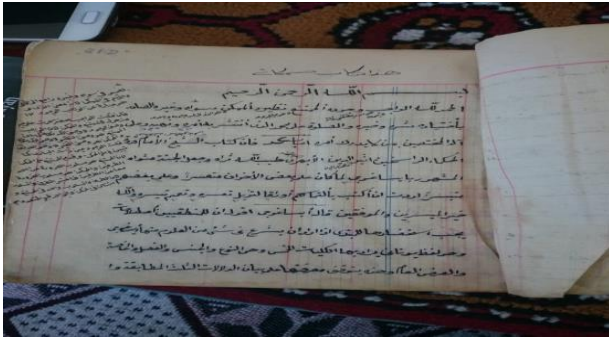
18.Medrese'nin Kurucusu Kara Abdalın Çevirmesi

19.Caminin minberi ve kitabe

20.Molla Muhadmed el-Mehri Melekendi (Mehdikend) Vakfiyesi

21.Mele Zeki Yasul (Uruman)'ın kitabı

22.Mele Zeki Yasul (Uruman)

23.Seyyid Şeyh Zenun-i Melekendi

24. Seyda Abdullah

25. Mala Bakî (Ortada)

TRABZON İLİNİN YAYLA TURİZMİ POTANSİYELİNİN DEĞERLERİLMESİ VE FARKINDALIK YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

Arş. Gör. Demet Ülkü GÜLPINAR SEKBAN¹, Arş. Gör. Makbulenur BEKAR²
Prof. Dr. Cengiz ACAR³

Özet

Son yıllarda hızla gelişen kentleşme ve kent alanlarında bulunan yeşil alanların sayısının azalması buna ek olarak mevcut alanların niteliklerinin yetersiz olması kentliyi dinlenmek ve eğlenmek için farklı mekân alternatifleri arayışına sokmuştur. Tercih ve ihtiyaçlardaki bu değişim yayla turizmini ön plana çıkararak geleneksel yaylacılığı yakından etkilemiş ve buna bağlı olarak yayla turizmi faaliyetlerinde önemli gelişmeler oluşturmuştur. Yayla turizminin yapıldığı yaylalar doğal tabiat zenginliği içerir, ekolojik zenginliğin yanı sıra folklorik zenginliğe sahip narin alanlar oldukları için koruma-kullanma dengesi oldukça önemlidir. Ülkemizde geleneksel yaylacılık faaliyetlerinin devam ettiği yerler arasında Doğu Karadeniz Bölgesinde bulunan Trabzon ili önemli bir alan teşkil etmektedir. Trabzon'da Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından ilan edilen altı adet turizm merkezi yanında yayla turizmine hizmet eden birçok yayla bulunmaktadır. Ancak yapılan çalışmalar doğrultusunda, bazı yaylalar daha çok tercih edilip, bu dönemlerde koruma-kullanma dengesinin aşıldığı tespit edilmiştir. Oluşan bu tahribat sonucu hem doğa hem de yerel halk zarar görmektedir. Yapılan bu çalışmanın amacı Trabzon ilinde tercih edilen popüler yaylaların kullanıcılar tarafından neden tercih edildiğini saptayarak yayla turizm potansiyeli bulunan diğer yaylar için öneriler geliştirmektir. Böylece yayla turizm ihtiyacını birkaç yaylada giderilmesini engellemek bu sayede artan ihtiyaca cevap verirken hem doğayı korumak hem de diğer yaylarda yaşayan yerel halkın kalkınmasını teşvik etmektir. Çalışmada anket uygulaması yapılmıştır. Kullanıcı grubun yaylalar hakkındaki düşüncelerini öğrenebilmek için çeşitli sorular sorularak çalışma sonucunda üç farklı tanımlığa ve tanıma sahip yayla için kullanım verileri elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yayla Turizmi, Trabzon, Yayla Turizmi Potansiyeli

EVALUATION OF TRABZON'S HIGH PLATEAU TOURISM POTENTIAL AND EXAMINATION FROM AWARENESS**Abstract**

In recent years, people living in the city have searched for different alternatives to relax and have fun because the number of green areas in urban areas has decreased due to the rapidly developing urbanization and in addition the quality of existing areas has become inadequate. This change in preferences and needs brings high plateau tourism into the forefront. In turn this has affected the traditional transhumance and has made significant improvements in high plateau tourism activities. The high plateau where used for high plateau tourism are quite important because they are delicate area with rich natural richness and ecological richness as well as folkloric richness. The protection-use balance for these areas is very important. Trabzon province in the Eastern Black Sea Region constitutes an important area among the places where traditional transhumance activities continue in our country. There are a number of high plateau tourism serving along with six tourism centers announced by the Ministry of Culture and Tourism in Trabzon. However, in the course of the studies carried out, some tablelands were preferred than others and it was determined that the protection-use balance was exceeded in these periods. As a result of this destruction both of nature and local people are suffering. The purpose of this study is to determine the reason why the popular high plateau preferred by users in Trabzon and to develop suggestions for the other high plateaus which have the potential of high plateau tourism. Questionnaire was applied in the study. The user group was asked various questions in order to be able to learn the thoughts about the springs and obtained usage data for the plateau with three different recognition and recognition results.

Keywords: High Plateau Tourism, Trabzon, Potential of High Plateau Tourism

Özgün Araştırma / Original Article

¹ Sorumlu yazar/Corresponding Author, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye, demetsekb@ktu.edu.tr,

ORCID ID: 0000-0002-9614-6009

² Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye, mnurbekar@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4511-1284

³ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye, cengiz@ktu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6036-0073

GİRİŞ

Nüfusun artmasıyla birlikte insanların temel yaşam ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için son yıllarda sanayileşme ve kentleşme büyük bir ivme kazanarak artmıştır. Artan sanayileşme ve kentleşme çoğunlukla kontrolsüz ve plansız gelişim ve yerleşim göstermektedir. Günümüzde plansız gelişerek ekolojik bağlamları hiçe sayan kentler, sanayi ile bütünleştiğinde endüstriyel ve araç kirliliğinden kaynaklanan zararlı maddelerin egemen olduğu, makro ve mikro ölçekte hava kalitesinin, su kalitesinin, nicelik ve nitelik bakımından doğal alanlarının yetersiz olduğu yapay ve negatif mekanlar haline gelmişlerdir. Bu yapay ve negatif mekânlar kullanıcılar için birçok toplumsal ve çevresel sorun barındırmaktadır. Kentlerin sahip olduğu bu olumsuz koşullar insanlar üzerinde hem psikolojik hem de fizyolojik birtakım sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu sebeptir ki bu sorunlarla baş edebilmek amacıyla doğayla buluşabilecekleri, temiz havayı soluyabilecekleri, kentlerin kaosundan uzak kalabilecekleri mekanların arayışına girmişlerdir (Alesheikh ve ark., 1999; Yeşiltaş ve ark., 2009; Çetin ve ark., 2010; Barros ve ark., 2013; Çetin ve ark., 2018). Kentlerdeki nüfus yoğunluğu ve açık alanların yetersizliği, kullanıcıların boş zamanlarını değerlendirerek eğlenme ve dinlenme ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için yaşam şartlarıyla özgün, ekolojik özellikleriyle bozulmamış ve kültürümüzün bir parçası olan yaylaları önemli birer pozitif açık mekanlar imkanlarına dönüştürmüştür. Eski Türkçe dilinde yaz mevsimi anlamına gelen “yay” kökünden türeyen “yaylak/ yaylag” yani “yazlık konaklama yeri” günümüzde “yayla” kelimesine dönüşmüştür. Yayla genel olarak, dağlık, yüksek bölgelerde, kışın hayat şartları güç olduğu için boş bırakılan, yazın havası iyi ve serin olan, hayvan otlatma ve dinlenme yeri olarak tanımlanmaktadır. Yaylalar, genellikle dönemsel bir yerleşme yeri olmalarının yanı sıra başta hayvancılık, tarım gibi ekonomik faaliyetlerle birlikte dinlenme, eğlenme, doğal güzelliklerden yararlanma, rekreasyon yapma, gözlem yapma, sağlık ve eğitim gibi birçok amaç için kullanılan alanlardır.

Türkiye hem doğal hem kültürel açıdan oldukça zengin kaynaklara ev sahipliği yapan önemli bir coğrafyaya sahiptir. Sahip olduğu bu değerler arasında yaylalar mevcut potansiyellerinin yeterince ve planlı bir şekilde değerlendirilmediği zenginliklerin başında gelmektedir. Yayla turizmi genel itibarıyla deniz turizmine alternatif oluşturan, turizm mevsimini uzatarak gelir elde edilebilecek geçim kaynağı olarak görülen genelde yakın çevrede oturan insanların tercih ettiği alanlar olarak görülmekteydi. Ancak şu son zamanlarda yeşile duyulan özlem, yeni yerler keşfetme ve doğal olana sahip çıkma anlayışlarıyla birlikte yayla turizmi daha evrensel bir bakış açısıyla değerlendirilmeye başlanmıştır. Bozulmamış doğal yapısı, geleneksel yaşam tarzı, kültürel değerleri, her coğrafyaya ait farklı yaşam alanları, sessiz ortamı, özellikle yaz aylarında sahip olduğu serin ve temiz havasıyla sunduğu fırsatlar yüzünden oldukça popüler hale gelen yayla turizmi bakımından Doğu Karadeniz oldukça şanlı bir bölgedir (Doğanay, 2001; Zaman, 2001; Bekdemir ve Özdemir, 2002). Doğu Karadeniz yaylaları yaz aylarında gündüzleri ılıman ve sıcak geceleri ise serin şartlara sahip olduğu için yaz aylarında yaşam için oldukça konforlu yaşam alanları oluşturmasıyla (Grötsbach, 1984) birlikte yaz-kış mevsimlerinde farklı renklerde flora ve fauna çeşitliliğiyle, doğal güzellikleriyle, pek çok kültürel zenginliklere ev sahipliği yapmasıyla, kent merkezine ulaşım kolaylığıyla, sivil mimari özelliklere sahip olmasıyla birlikte Kültür ve Turizm Bakanlığının belirlediği kriterlere uygunluklarıyla 23 adeti turizm merkezi ilan edilmiştir (Aydınöz ve Solmaz, 2003; Zaman, 2010).

Eko turizm, yeşil turizm veya doğa turizmi olarak da bilinen ve günümüzde oldukça popüler hale gelen yayla turizmi kullanıcı kazanmak, gelir elde etmek, turizm sezonunu uzatmak ve kullanıcılara farklı kullanım alternatifleri sunabilmek için doğal çevreye ve kültüre duyarsız kullanım politikalarıyla şekillendirilmemesi gereklidir. Buna bağlı olarak yayla turizmine artan talepler sonucu koruma-kullanma dengesini aşmadan kullanımları teşvik etmek amacıyla yaylalardaki uygun alanların belirlenmesi ve planlanması gereklidir (Kushi 2011; Golumbeanu

ve ark., 2014; Çetin ve ark., 2018). Bununla birlikte alanların planlanması ve yönetiminde kullanıcıların istekleri, bölgede yaşayan kullanıcıların gereksinimleri ve doğal / kültürel kaynakların korunması arasında denge kurgulanmalıdır. Yapılan bu çalışma alışılmış tek değişkenli tercih çalışmalarının aksine, yaylaların fiziksel imkânları ve kullanıcıların isteklerini karşılaştırarak yayla turizmi için kaliteli ve tercih edilen mekânların ne gibi özelliklere sahip olması gerektiğini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda literatürde Trabzon ilinde bulunan yaylaların turizm kullanım süreçlerine dair yapılan çalışmalar incelenmiştir. Çavuş ve Altaş'ın (2010) Turizm Merkezi olan Kayabaşı Yaylası hakkında yapmış olduğu çalışmada görüldüğü gibi kullanım sürecinin planlanması bir çok alternatifin, imkanların, tehditlerin, fırsatlarının ve zayıflıkların fark edilerek koruma-kullanma dengesi içerisinde yorumlanmasıyla ilgilidir. Özellikle yayla alanlarının kullanım sürecini belirleyen en önemli unsur doğal ve kültürel değerlerin oluşturdukları fırsatların farkına varmak ancak bu fırsatların doğru kullanılmadığında tehditlere dönüşebileceğini bilmektir. Yazıcı ve Doğanay'ın (2000) Zigana Yayla Tatil Köyü üzerine yapmış olduğu çalışmada aynı düşünceleri savunmaktadır. Çalışmada özellikle etkinlik alanlarının çeşitliliğinin yayla turizmine olan talebi arttıracığı kanaatine varılmıştır. İncelenen çalışmalarda da görüldüğü gibi her yayla alanının potansiyelini keşfederek bu alanlar için çıkarımlarda bulunmak oldukça özenli çalışmalar gerekmektedir. Yapmış olduğumuz bu çalışmada farklı statülerdeki yayla alanlarının birbiriyle olan hem ortak hem de özel farklılıklarına ve benzerliklerine değinilmiştir. Bununla birlikte yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen veriler ile literatüre veri sağlama yönünde katkısı olacağı düşünülmektedir.

MATERYAL VE METOD

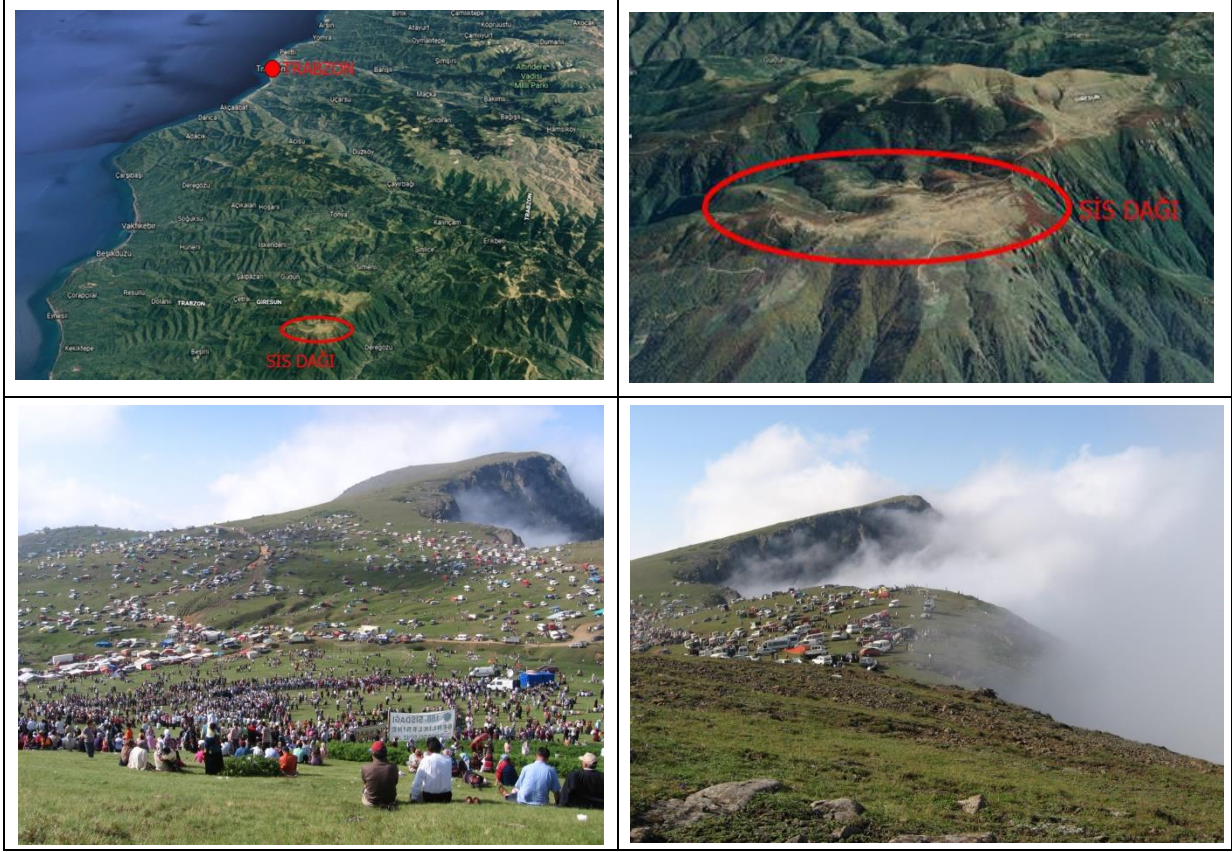
MATERYAL

Trabzon'un Araklı, Şalpazarı ve Çaykara ilçelerinde yer alan 2 adedi turizm merkezi, 1 adedi yayla tanımıyla geçen toplamda 3 adet yayla turizmi için kullanılan alan incelenmiştir (Tablo 1). Çalışmada üç farklı alan seçilmesinin nedeni hem Turizm Merkezi ilan edilen iki farklı yaylayı birbiriyle kıyaslamak hem de Turizm Merkezi olarak ilan edilmemiş başka bir yaylayı, Turizm Merkezi olarak ilan edilen yaylalarla kıyaslamak amaçlandığı için bu alanlar çalışma materyalini oluşturmaktadır.

Tablo 1. Çalışma alanları

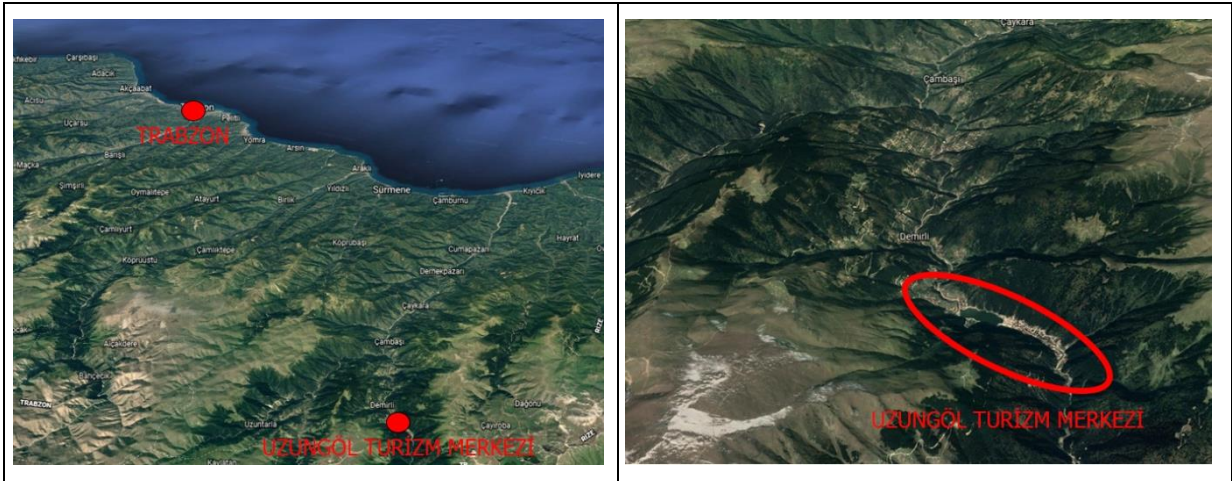
Alanın Adı	İlçesi	Konumu
<i>Uzungöl</i>	Çaykara	Turizm Merkezi
<i>Yeşilyurt-Yılanataşı Yaylası</i>	Araklı	Turizm Merkezi
<i>Sis Dağı</i>	Şalpazarı	Yayla

Sis Dağı Yaylası Trabzon ve Giresun illeri sınırları içerisinde kalan Aladağ'ın 2182 m yükseklikteki Sis (Ali Meydan) Dağında geniş bir alana kaplanmaktadır. Sis dağı yaylasının genel rakımı 1800-1900 m'dir (Zaman, 2010). $40^{\circ}52'47''N$ ve $39^{\circ}05'42''E$ koordinatlarında olan yaylaya hem Trabzon ilinden hem de Giresun ilinden ulaşım vardır (Şekil 1). 1819 yılından beri düzenli olarak devam eden Sis Dağı şenlikleri temmuz ayının dördüncü cumartesi yapılmaktadır. Şenlik zamanında birçok ziyaretçi alanda çim kayağı, trekking, piknik gibi rekreasyonel faaliyetlerde bulunabilirler. Bununla birlikte alanın belli bir bölümü Milli Park sahası olarak koruma altındadır.

Şekil 1. Sis Dağı çalışma alanı ve fotoğrafları

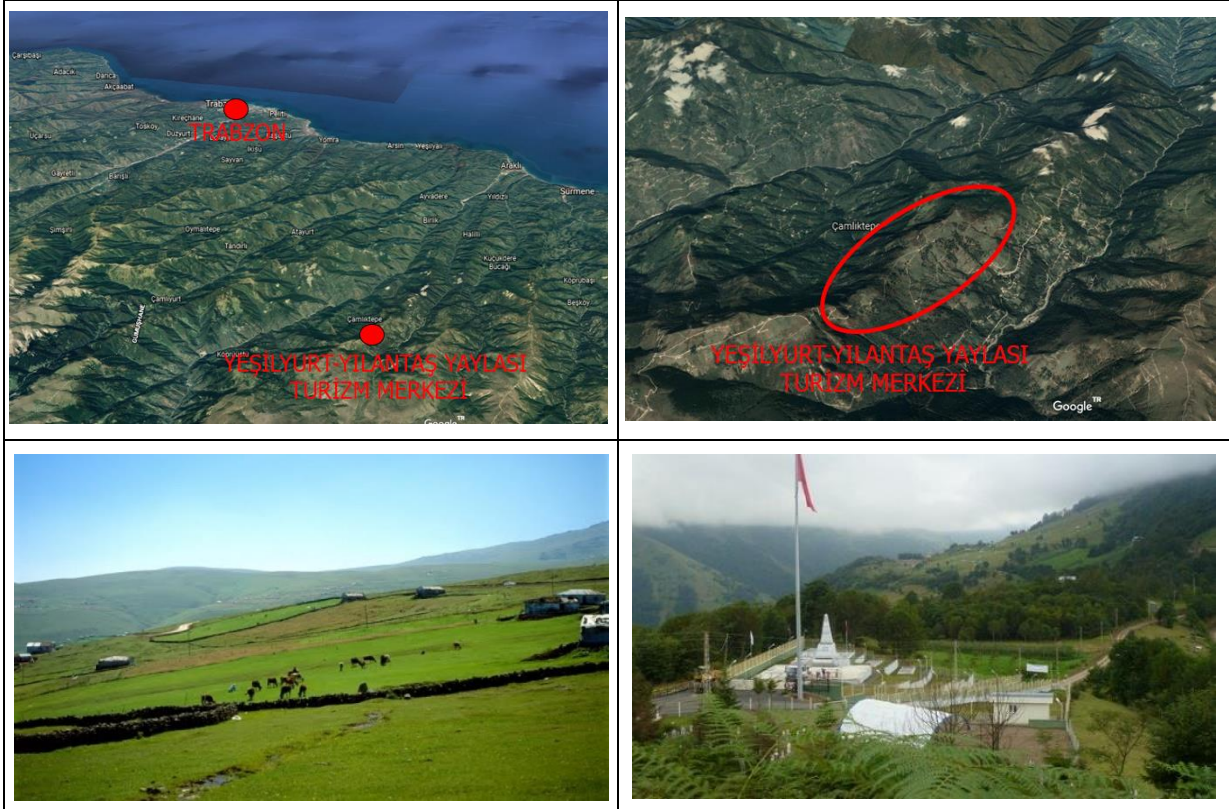
Uzungöl Turizm Merkezi Trabzon iline yaklaşık 100 km uzaklıkta, Trabzon ilinin Çaykara ilçesine bağlı 1090m rakımda doğal güzellikleriyle yayla turizmi potansiyeli oldukça yüksek olan 1625 hektarlık bir alanı kapsar (Zaman, 2010). $40^{\circ} 36'04''$ N ve $40^{\circ} 18'24''$ E koordinatlarında olan yaylaya Solaklı Deresi Vadisinden 50km'lik asfalt yolla ulaşım vardır (Şekil 2). Alan 5 Mart 1990 yılında 20452 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Bakanlar Kurulu kararı ile turizm merkezi ilan edilmiştir (Zaman, 2010). Heyelan sonucu oluşan göl çevresinde sahip olduğu bitki örtüsüyle birlikte oldukça önemli doğal değerlere sahiptir. Gölü besleyen Haldizen Deresi ve çevresi bitkisel zenginliklere ve alabalık üretimi için gerekli olan doğal kaynaklara sahiptir (Zaman, 2010). Alanda düzenlenen herhangi bir şenlik bulunmamasıyla birlikte özellikle yaz aylarında yerli ve yabancı turistlerin kısa veya uzun dönemli kullandığı ve konakladığı bir alan haline gelmiştir.

Şekil 2. Uzungöl Turizm Merkezi çalışma alanı ve fotoğrafları (URL-1)

Yeşilyurt- Yılantaş Yaylası Turizm Merkezi Trabzon ilinin Araklı ilçesine bağlı olup, Trabzon'a yaklaşık 60 km, Araklı'ya ise yaklaşık olarak 30 km uzaklıktadır. $40^{\circ} 41'51''$ N ve $40^{\circ} 00'06''$ E koordinatlarında olan yaylaya Yeniköy üzerinden 10km'lik stabilize yolla ulaşım vardır (Şekil 3). Yayla yaklaşık olarak 2000m rakımda bulunmakla birlikte 11 Ocak 1998 yılında 23227 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Bakanlar Kurulu kararı ile turizm merkezi ilan edilmiştir (Zaman, 2010). Alanın birçok rekreasyon potansiyelinin yanında alanda 25 Ağustos- 1 Eylül tarihleri arasında Yeşilyurt-Yılantaş Geleneksel Kültür ve Sanat Etkinlikleri Festivali yapılmaktadır. Yayla alanı ve çevresi odunsu bitki dokusuyla birlikte zengin çeşitlilikte otsu bitkilere de ev sahipliği yapmaktadır. Yaylaya ulaşım olanakları diğer yaylara göre nispeten daha kolay olmasının yanı sıra bozulmamış doğal yapısı ve geleneksel kültürel yaşantısıyla birlikte hem doğal hem de kültürel değerler için değerli bir kaynaktır.

Şekil 3. Yeşilyurt-Yılantaş Yaylası Turizm Merkezi çalışma alanı ve fotoğrafları (URL-2)

METOD

Çalışma Yeşilyurt-Yılantaş Yaylası Turizm Merkezi, Sis Dağı Yaylası ve Uzungöl Turizm Merkezi alanlarının mevcut durumunun kullanıcılar tarafından değerlendirilmesinden oluşmaktadır. Çalışmada; mevcut durumu göz önünde bulundurularak mekânların gelişimini ortaya koymak, kullanıcıların ihtiyaçları dikkate alınarak yapılan bu durumun kullanıcılar tarafından değerlendirmesini kapsamaktadır. Anket çalışması birebir kullanıcı grup ile araştırma alanlarında ve Trabzon Meydanında yapılmıştır. Arazi çalışması özellikle kullanıcı yoğunluğunun fazla olduğu cumartesi ve pazar günleri saat 14.00 ile 17.00 arasında yapılmıştır. Anket formları kullanıcılara verilerek ortalama 10dk da anketlerin doldurulması istenmiştir. Anket çalışması Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında yapılarak toplamda 12 gün sürmüştür.

Alanların mevcut durumundaki imkânlar kullanıcılar tarafından değerlendirilen anket sayısının belirlenmesi için 2016 yılına ait Trabzon il merkezi nüfusu baz alınarak aşağıdaki formül kullanılmıştır (Çingı, 1994; Balcı, 2001; Karasar, 2010);

$$n = \frac{Z^2 NPQ}{ND^2 + Z^2 PQ}$$

n= Örnek büyüklüğü

Z=Güven katsayısı

P=Ölçmek istediğiniz özelliğin kütlede bulunma ihtimali

Q=1-P

N=Ana kütle büyüklüğü

D=Hata Yüzdesi

Anket verileri daha sonrasında frekans ve yüzde değerleri olarak değerlendirilmiştir.

BULGULAR

Çalışmada Trabzon ilinde Yeşilyurt-Yılantaş Yaylası Turizm Merkezi, Sis Dağı Yaylası ve Uzungöl Turizm Merkezi incelenmiştir. Alanların mevcut durumundaki imkânlar kullanıcılar tarafından değerlendirilip, 138 kişiye uygulanan anketler sonucunda veriler elde edilmiştir. Arazi çalışması sonucunda elde edilen bulgular aşağıda verilmiştir.

Katılımcı Profili

Çalışmaya katılanların kişisel özelliklerine ait (yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, çalışma durumu, gelir düzeyi) elde edilen bulgular sayı ve yüzde (%) olarak Tablo 2’de verilmiştir. Tablo 2’ye göre; uygulamaya katılanlardan %44,9’i erkek ve %55,1’i kadındır. Katılımcıların yaş gruplarını göre sıraladığımızda ise, 12-25 yaş grubu %22,4, 25-40 %52,8, 41 ve üstü yaş grubu %24,8’dir. Eğitim durumlarına göre sıraladığımızda ise, İlkokul mezunu %15,9, ortaokul mezunu %7,9, lise mezunu %31,1, üniversite mezunu %26,8, lisansüstü mezun ise %18,3 olarak veriler elde edilmiştir. Meslek gruplarını sorguladığımızda öğrenci %17,4, memur %29,7, çiftçi %5, çalışmıyor %3,6, özel sektör %23,1, diğer gruplar ise %21,2 oranla alınan cevaplar arasındadır. Katılımcıları Trabzon ilinde yaşama süreleri sorgulandığında ise doğumdan beri %48,5, 20 yıldan çok %23,1, 1 ile 10 yıl arasında %12,3 ve 1 yıldan az %16,1 oranla alınan cevaplar arasındadır (Tablo 2).

Tablo 2. Sosyo-demografik analiz

Değişkenler		Sıklık	%	Değişkenler		Sıklık	%	
Cinsiyet	Erkek	62	44,9	Meslek	Öğrenci	24	17,4	
	Kadın	76	55,1		Memur	41	29,7	
	<i>Toplam</i>	<i>138</i>	<i>100</i>		Çiftçi	7	5	
Yaş	12-25	31	22,4		Özel Sektör	32	23,1	
	25-40	73	52,8		Çalışmıyor	5	3,6	
	40+	34	24,8		Diğer	29	21,2	
	<i>Toplam</i>	<i>138</i>	<i>100</i>		<i>Toplam</i>	<i>138</i>	<i>100</i>	
Eğitim	İlkokul	22	15,9		Trabzon'da Yaşama Süresi	Doğumdan beri	67	48,5
	Ortaokul	11	7,9			20 yıldan çok	32	23,1
	Lise	43	31,1			1-10 yıl arası	17	12,3
	Universite	37	26,8	1 yıldan az		22	16,1	
	Lisansüstü	25	18,3	<i>Toplam</i>		<i>138</i>	<i>100</i>	
	<i>Toplam</i>	<i>138</i>	<i>100</i>					

Alan Kullanım Durumu

Yeşilyurt-Yılantaş Yaylası Turizm Merkezi, Sis Dağı Yaylası ve Uzungöl Turizm Merkezi alanlarının mevcut durumundaki imkânlar doğrultusunda kullanım yoğunluğu, dikkat çekici özellikleri, ulaşılabilirliği, diğer turistik yerlere oranla tercih edilme durumu, rekreasyon fırsat değerleri, imkanları ve eksiklikleri ölçülmüştür. Anket verileri doğrultusunda elde edilen bu bulgular Tablo 3, 4, 5, 6, 7'da verilmiştir.

Çalışmada ankete katılanlara Yeşilyurt-Yılantaş Yaylası Turizm Merkezine, Sis Dağı Yaylasına ve Uzungöl Turizm Merkezine daha önce “gittiniz mi/biliyor musunuz” diye sorulduğunda verilen en yüksek cevap oranı % 52,8 ile Uzungöl Turizm Merkezi daha sonra %48,5 ile Sis Dağı Yaylası en son ise %9,4 oranla Yeşilyurt-Yılantaş Yaylası Turizm Merkezi yer almıştır. Katılımcıların “gitmedim ama daha önce duydum” olarak işaretlediği oranlar ise Uzungöl T.M. için %32,6, Sis Dağı Yaylası için %28,2, Yeşilyurt-Yılantaş Yaylası T.M. için ise %14,4'dür. Çalışmada Uzungöl T.M. yi daha önce duymamış katılımcıların oranı %14,6, Sis Dağı Yaylası için %23,3 ve Yeşilyurt-Yılantaş Yaylası T.M. için ise %76,2'dir (Tablo 3).

Tablo 3. Alanlara gitme/bilme durum dağılımı (Yüzde%-Frekans)

Değişkenler						
Alan	Biliyorum Gittim		Gitmedim ama daha önce duydum		Bilmiyorum daha önce duymadım	
Uzungöl Turizm Merkezi	% 52,8	73	% 32,6	45	% 14,6	20
Sis Dağı Yaylası	% 48,5	67	% 28,2	39	% 23,3	32
Yeşilyurt-Yılantaş Yaylası Turizm Merkezi	% 9,4	13	% 14,4	20	% 76,2	105

Ankete katılan katılımcıların çalışma alanlarına gitmeyi tercih ettikleri dönem ve gitme sıklıkları sorgulandığında ise, Uzungöl T.M için Haziran-Temmuz-Ağustos dönemi %36,4, Mart- Nisan- Mayıs dönemi %33,4, Aralık-Ocak-Şubat dönemi %12,3, Eylül- Ekim –Kasım %17,9 oranla alınan cevaplar arasında olurken, gitme sıklığı düzeylerinde ise, yılda 1-2 kez %72,8, ayda bir %9,5, 15 günde bir %13,6, haftada bir %4,1, haftada birden fazla ve her gün ise %0 oranlarındadır (Tablo 4). Sis Dağı

Yaylası için verilen cevaplar şu şekildedir; Haziran-Temmuz-Ağustos dönemi %42,2, Mart- Nisan-Mayıs dönemi %34,2, Aralık-Ocak-Şubat dönemi %8,5, Eylül- Ekim –Kasım %15,1'dir. Sis Dağı Yaylası için alana gitme sıklığına verilen cevapların yüzde değerleri şu şekildedir; yılda 1-2 kez %77,7, ayda bir %2,9, 15 günde bir %19,4, haftada bir, haftada birden fazla ve her gün ise %0'dır (Tablo 4). Yeşilyurt-Yıllantaş Yaylası Turizm Merkezi için verilen cevaplar ise şu şekildedir; Haziran-Temmuz-Ağustos dönemi %61,6, Mart- Nisan- Mayıs dönemi %0, Aralık-Ocak-Şubat dönemi %0, Eylül- Ekim –Kasım %38,4'dir. Yeşilyurt-Yıllantaş Yaylası Turizm Merkezi için alana gitme sıklığına verilen cevapların yüzde değerleri ise şu şekildedir; yılda 1-2 kez %100, ayda bir, günde bir, haftada bir, haftada birden fazla ve her gün ise %0'dır (Tablo 4).

Tablo 4. Ankete katılan katılımcıların çalışma alanlarına gitmeyi tercih ettikleri dönem ve gitme sıklıkları (Yüzde%-Frekans)

Değişkenler		Uzungöl Turizm Merkezi		Sis Dağı Yaylası		Yeşilyurt-Yıllantaş Yaylası Turizm Merkezi	
		Yüzde%	Frekans	Yüzde%	Frekans	Yüzde%	Frekans
Gidilen dönem	Eylül- Ekim -Kasım	17,9	35	15,1	23	38,4	5
	Aralık-Ocak-Şubat	12,3	24	8,5	13	-	-
	Mart- Nisan- Mayıs	33,4	65	34,2	52	-	-
	Haziran-Temmuz- Ağustos	36,4	71	42,2	64	61,6	8
Gitme sıklığı	Her gün	-	-	-	-	-	-
	Haftada birden fazla	-	-	-	-	-	-
	Haftada bir	4,1	3	-	-	-	-
	15 günde bir	13,6	10	19,4	13	-	-
	Ayda bir	9,5	7	2,9	2	-	-
	Yılda 1-2 kez	72,8	53	77,7	52	13	100

Anket verileri doğrultusunda çalışma alanlarının tercih edilme önceliklerine ilişkin dağılım incelendiğinde (Tablo 5), Uzungöl Turizm Merkezi için % 20,4 oranla misafirini gezdirmek/tanıtılmak en yüksek alanda bulunma sebebini oluşturmaktadır. Sis Dağı yaylasına bakıldığında ise %15,7 oranla piknik yapmak en yüksek alanda bulunma nedeni olurken, Yeşilyurt-Yıllantaş Yaylası Turizm Merkezi'nde en yüksek bulunma sebebi % 17,7 ile açık havada zaman geçirmek ve yürüyüş yapmak olduğu görülmüştür. Uzungöl Turizm Merkezi ve Yeşilyurt-Yıllantaş Yaylası Turizm Merkezi'nde kamp yapma seçeneği %0 çıkarken, Sis Dağı Yaylası için yerel mimarinin hakim olduğu butik otellerde konaklamak tercih nedeni %0 çıkmıştır.

Tablo 5. Ankete katılan katılımcıların araştırma alanlarında bulunma nedenleri (Yüzde%-Frekans)

Değişkenler	Uzungöl Turizm Merkezi		Sis Dağı Yaylası		Yeşilyurt-Yıllantaş Yaylası Turizm Merkezi	
	Yüzde%	Frekans	Yüzde%	Frekans	Yüzde%	Frekans
Piknik yapmak	5,1	17	15,7	63	16,1	10
Yeme-içme işletmelerine gitmek	15,7	53	2,3	9	-	-
Doğal-Organik besinlere ulaşmak	1,5	5	10,4	42	6,4	4
Kamp yapmak	-	-	2,8	11	-	-
Yerel mimarinin hakim olduğu butik otellerde konaklamak	10,7	36	-	-	-	-
Doğa-Manzara güzelliğini seyretmek	13,9	47	14,8	59	3,2	2
Misafirini gezdirmek/tanıtılmak	20,4	69	12	48	11,2	7
Açık havada zaman geçirmek	11,3	38	15	60	17,7	11

Yürüyüş yapmak	3,6	12	9,2	37	17,7	11
Fotoğraf çekmek	13,4	45	5,8	23	14,5	9
Bilimsel-egitimsel çalışmalar yapmak	2,9	10	2,3	9	-	-
Festival-eğlence etkinlikleri katılmak	1,5	5	9,7	39	13,2	8

Katılımcılara bilip gittikleri veya daha önce duydukları ama gitmedikleri çalışma alanlarını nereden duydukları, bildikleri ve öğrendikleri sorulduğunda (Tablo 6) ise Uzungöl Turizm Merkezi ve Sis Dağı Yaylası için sırayla %35,6 ve %35,8 oranlarıyla sosyal medya çıkarken, Yeşilyurt-Yılantaş Yaylası Turizm Merkezi için alanı nereden duydukları, bildikleri ve öğrendikleri sorusuna %45,5 oranla akraba-arkadaş sayesinde cevabı verilmiştir.

Tablo 6. Ankete katılan katılımcıların araştırma alanlarını nereden duydukları, bildikleri ve öğrendikleri (Yüzde%-Frekans)

Değişkenler	Uzungöl Turizm Merkezi		Sis Dağı Yaylası		Yeşilyurt-Yılantaş Yaylası Turizm Merkezi	
	Yüzde%	Frekans	Yüzde%	Frekans	Yüzde%	Frekans
Orada doğdum veya büyüdüm	9,3	11	17,9	19	21,2	7
Yazlı medya sayesinde(gazete, dergi vb.)	11	13	9,5	10	3	1
Televizyon programları sayesinde	8,4	10	4,7	5	12,1	4
Arkadaş-akraba sayesinde	19,4	23	27,4	29	45,5	15
Sosyal medya sayesinde	35,6	42	35,8	38	15,2	5
Belediye etkinlik sayfaları sayesinde	11	13	1,8	2	-	-
Diğeri	5,3	6	2,9	3	3	1

357

Katılımcılara alandaki eksiklikler ve gördükleri sorunlar sorulduğunda (Tablo 7) Uzungöl Turizm Merkezi için aşırı kullanım (%18,2), düzensiz planlanma (%15,9) ve fiyat kalite performansının düşüklüğü (%15,1) en önemli sorunlar arasında sıralanırken, Sis Dağı Yaylası için donatı eksikliği (%17,8), konaklama imkanlarının eksikliği (%14,3) ve Wc, temiz su eksikliği (%13,7) en önemli sorunlar arasında ilk üçte sıralanmaktadır. Yeşilyurt-Yılantaş Yaylası Turizm Merkezindeki sorunlara bakıldığında ise aktivite alanlarının yetersizliği (%15,2), yeme-içme yerlerinin eksikliği (%13,4) ve konaklama imkanlarının eksikliği (%12,1) sıralanmıştır.

Tablo7. Ankete katılan katılımcıların araştırma alanlarında gördüğü eksiklikler, sorunlar(Yüzde%-Frekans)

Değişkenler	Uzungöl Turizm Merkezi		Sis Dağı Yaylası		Yeşilyurt-Yılantaş Yaylası Turizm Merkezi	
	Yüzde%	Frekans	Yüzde%	Frekans	Yüzde%	Frekans
Donatı eksikliği(bank, çöp kutusu vb.)	0,5	2	17,8	57	7,3	6
Doğal güzelliklerde bozulma	13,6	47	2,8	9	1,2	1
Düzensiz planlanma	15,9	55	0,3	1	8,5	7
Aşırı kullanım	18,2	63	4	13	1,2	1
Yeme-İçme yerlerinin eksikliği	0,8	3	13,4	43	13,4	11
Ulaşım problemi	0,5	2	6,5	21	9,7	8
Otopark problemi	7,2	25	0,6	2	-	-
Temizlik eksikliği	4,9	17	3,1	10	2,4	2
Güvenlik eksikliği	2,9	10	0,9	3	2,4	2
Aktivite alanlarının yetersizliği	1,4	5	12,1	39	15,2	12

WC ve temiz su eksikliği	4,3	15	13,7	42	6	5
Yürüyüş yolları eksikliği	11	38	5,3	17	9,7	8
Konaklama imkanlarının eksikliği	0,8	3	14,3	46	12,1	10
Fiyat-Kalite performansının düşüklüğü	15,1	51	1,2	4	7,3	6
Diğer	2,9	10	4	13	3,6	3

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan bu çalışma kapsamında Trabzon'da bulunan Uzungöl Turizm Merkezi, Sis Dağı Yaylası ve Yeşilyurt-Yılantaş Yaylası Turizm Merkezinin mevcut durumunun kullanıcı istekleri tarafından değerlendirilmesi konu almıştır. Trabzon'un farklı yerlerinde 138 kişiyle yapılan anket sonucu veriler elde edilmiştir.

Yapılan sorgulamalar sonucunda çalışma alanları içerisinde en tanınan (%52,8) ve kullanıcılar tarafından yılda bir-iki kez (%72,8) gidilen yer Uzungöl Turizm Merkezi olarak ortaya çıkmıştır. Uzungöl Turizm Merkezinin bilinmesi, tanınması daha çok sosyal medya aracılığıyla (%35,6) olduğu anketlerimiz sonucunda ortaya çıkmaktadır. Günümüzde sosyal medya kullanıcıların fotoğraflayıp internet ortamında paylaştığı fotoğrafların hızla yayılmasıyla birlikte bir yere olan ilgi ve merakın arttığı sonucu bilinmektedir (Vural ve Bat, 2010). Bununla birlikte Uzungöl Turizm Merkezindeki sorunların başında aşırı kullanım (%18,2) gelmektedir. Kullanıcılar tarafından popüler olan Uzungöl de özellikle Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında (%36,4) görülen yoğunluk koruma-kullanma dengesini aşmaktadır. Bir turizm merkezinin kullanım yoğunluğu ve istediğinin fazla olması, yayla turizmi için oldukça önemlidir ancak her şeyden önce yayla turizmine bağlı kullanımların ve kullanım yoğunluğunun, geleneksel yaylacılık faaliyetini olumsuz yönde etkilememesi, doğal ve kültürel değerlere zarar verilmemesi oldukça önemlidir. Ancak yaptığımız çalışma doğrultusunda Uzungöl Turizm Merkezinin doğru şekilde planlanmaması (%15,9) ve doğal güzelliklerde (değerlerde) bozulmalar (%13,6) sonucunda, sadece kullanıcıların bilinirliği ve popülerliği yüzünden misafirlerini gezdirmek için (%20,4) getirdikleri, kullandıkları mekanları fiyat-kalite performansında (% 15,1) sorunlu olarak tanımladıkları bir yer sonucuna varılmıştır.

Çalışma doğrultusunda Uzungöl Turizm Merkezi için şu öneriler geliştirilmiştir;

- Kitle turizmi yerine doğaya ve yerel halka saygılı yayla turizmi imkânları geliştirilmelidir.
- Kitle turizminin yaygın olması ile aşırı kullanma yoğunluğunun oluşturduğu otopark, temizlik, fiyat kalite performansı gibi bir alanın refah düzeyini belirleyen kıstaslarda bulunan sorunlar gerekli altyapı, bakım ve yönetim çerçevesinde planlanmalı, belirli sınırlandırmalar ve koşullar ile bu sorunlar giderilmelidir.
- Aşırı kullanımdan ve düzensiz planlamadan kaynaklanan sorunların giderilmesi, doğal ve kültürel değerleri yüksek olan bu alanların planlanması ve yönetilmesi için disiplinler arası meslek gruplarının bir arada çalışmasından yararlanılmalıdır. Peyzaj mimarı bu grupların içerisinde aktif görev almalı ve alanın doğal ve kültürel peyzaj potansiyellerini doğru saptayıp, bu potansiyellerin maksimum yararla kullanılması sağlanmalıdır.
- Yaz aylarında aşırı olan kullanımı kış aylarına doğru dağıtmalı böylece yerel halkın geçimine katkıda bulunulmalıdır.
- Popüler kullanımın etkisiyle oldukça revaçta olan konaklama imkanları doğal çevreye baskı oluşturmamalıdır. Bunun içinde yapılaşmaya belli kıstaslar getirerek geleneksel mimari ön plana çıkarılmalıdır.

- Kullanım yoğunluğunun bir noktada toplanması engellenmeli. İlgi ve aktivite merkezleri koruma kullanma dengesi dikkate alınarak başka yerlere dağıtılmalıdır.
- Aktivite alanları ve insanların yoğun olarak kullandığı yerler ile doğal değerler arasında koruma alanları oluşturulmalı aşırı kullanımın doğal değerlere zarar vermesi önlenmelidir.

Yapılan sorgulamalar sonucunda çalışma alanları içerisinde Uzungöl Turizm Merkezinden sonra en çok tanınan, bilinen (%48,5) ve kullanıcılar tarafından yılda bir-iki kez (%77,7) gidilen yer Sis Dağı Yaylası olarak ortaya çıkmıştır. Sis Dağı Yaylasının bilinmesi, tanınması Uzungöl Turizm Merkezinde de olduğu gibi daha çok sosyal medya aracılığıyla (%35,8) olduğu anketlerimiz sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte Sis Dağı Yaylasındaki sorunların başında donatı eksikliği (bank, çöp kutusu vb.) gelmektedir. Kullanıcılar tarafından özellikle Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında (%42,2) piknik yapmak (%15,7) için kullanılan Sis Dağı Yaylası donatı eksikliği yüzünden kullanım kalitesini düşürmektedir. Yapılan anket uygulamasının arazi çalışmaları sırasında alanda yapılan gözlemlerde bunu desteklemektedir. Alan çöp kutusu, oturma bankı, gölgelendirme elemanları bakımından oldukça yetersizdir. Alanın bitki dokusu daha çok çalı ve ağaççık düzeyinde olduğu için alanın bitki dokusu gölge ihtiyacını karşılamamaktadır. Bununla birlikte kullanıcılara gölge yapabilecek herhangi bir donatı planlanmadığı için kullanıcılar piknik için geldikleri alana kendi malzemelerini (şemsiye, çubuk ve örtüler vb.) getirmek durumunda kalmaktadırlar. Buda alanda geçirilen zamanının ve yapılan etkinliklerin kalitesini düşürmektedir. Bununla birlikte konaklama imkânlarındaki (%14,3), WC, temiz su kaynaklarındaki (%13,7) ve yeme-içme yerlerindeki (&13,4) eksikler alanda geçirilen süreyi kısaltmaktadır.

Çalışma doğrultusunda Sis Dağı Yaylası için şu öneriler geliştirilmiştir;

- Alanda geçirilen rekreasyon süresini uzatmak ve kullanıcıların alandan maksimum düzeyde yararlanmasını sağlayabilmek için alanda eksikliği duyulan konaklama, yeme-içme ve WC birimleriyle birlikte temiz su kaynakları çoğaltılmalıdır.
- Kullanıcıların alanda geçirdikleri zamanı kaliteli hale getirebilmek için donatı eksiklikleri giderilmelidir.
- Doğal güzellikleri ve doğal-organik besinlere ulaşma imkanlarıyla tercih edilen alanda planlı şekilde geliştirilen ve kurgulanan satış birimlerinin olması hem turistik amaçla gelen kullanıcıları cezbedecek hem de yayla halkı için geçim kaynağı olacaktır. Ancak bu birimler Uzungöl Turizm Merkezinde yaşanan sorunlara sebebiyet vermemesi için belli kuralları uyararak belirli bir sayısı geçmeyen kooperatifler şeklinde olmalıdır.

Yapılan sorgulamalar sonucunda çalışma alanları içerisinde en az tanınan (%9,4) ve kullanıcılar tarafından yılda bir-iki kez (%100) gidilen yer Yeşilyurt-Yılantaş Yaylası Turizm Merkezi olarak ortaya çıkmıştır. Yeşilyurt-Yılantaş Yaylası Turizm Merkezinin bilinmesi, tanınması daha çok Arkadaş-akraba sayesinde (%45,5) olduğu anketlerimiz sonucunda ortaya çıkmaktadır. Ulaşım bakımından diğer çalışma alanlarına göre daha avantajlı konumda olan Yeşilyurt-Yılantaş Yaylası Turizm Merkezinin bilinmemesi tanıtım ve reklam eksikliği sonucunda olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte Yeşilyurt-Yılantaş Yaylası Turizm Merkezindeki sorunların başında aktivite alanlarının yetersizliği (%15,2) gelmektedir. Kullanıcılar tarafından daha çok Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında (%61,6) kullanılan yayla alanında Sis Dağı Yaylasında da görülen yeme-içme yerlerindeki (%13,4) ve konaklama imkanlarındaki (%12,1) eksiklikler mevcuttur. Bir kullanım alanındaki yapılaşmanın fazlalığı kullanıcıyı ne kadar rahatsız ediyorsa, temel ihtiyaçları karşılamak için var olması gereken yapıların eksikliği de kullanıcıyı bir o kadar rahatsız etmektedir. Buna bağlı olarak kullanım potansiyeli düşmekte ve kullanıcının bir daha buraya gelme isteği ve alandaki beklentisi azalmaktadır.

Çalışma doğrultusunda Yeşilyurt-Yılantaş Yaylası Turizm Merkezi için şu öneriler geliştirilmiştir;

- Alanın doğal, kültürel değerleri hakkındaki bilgiler ve tanıtımlar sosyal medya ve internet aracılığıyla daha geniş kitlelere ulaştırılmalıdır.

- Alan içerisinde rekreasyon imkanlarına göre planlamalar yapılarak aktivite çeşitliliği sağlanarak her yaştan ve her kesimden kullanıcıya hitap edecek kullanım alanları ve mekanları planlanmalıdır.
- Kullanıcının yeme-içme gereksinimlerini giderebilecekleri, belirli kurallar çerçevesinde mekanlar ve birimler planlanmalıdır.

Karadeniz Bölgesine ait Trabzon ilinin turizm değerleri incelendiğinde nispeten bozulmamış doğası, doğal ve kültürel değerleri değerli turizm anlayışına kolaylıkla cevap verebilecek ve turizm potansiyeline koruma-kullanma dengesiyle birlikte daha da değer katabilecek ölçüde ve kalitedir. Şu anda Trabzon yaylalarında artan yayla turizmin devamının gelebilmesi ve daha çok kullanıcının ihtiyaçlarına cevap verebilmesi için doğal değerlerinde bozulma, kültürel değerlerinde azalma olmaması gerekmektedir. Buda kullanım planlamalarının doğaya ve yerel halkın ihtiyaçlarına saygılı bir şekilde planlanmasını ve yönetilmesini gerektirmektedir.

Alanların tanıtımı, yayla festivalleri ve etkinlikleri hakkındaki bilgiler, etkinlik zamanları ve programları ilçe belediyelerinin sayfalarından ziyade daha geniş kitlelere haber vermek ve bilgilendirmek için sosyal medya ve internet aracılığıyla duyurulmalı ve reklamları yapılmalıdır. Böylece birçok doğal ve kültürel zenginliğimiz hakkında kullanıcılar bilgilendirilmelidir. Bir alanın turizm merkezi olarak ilan edilmesi o alanın bütün potansiyellerinin korunduğu veya kullanıldığı anlamına gelmemektedir. Bu sonucu en iyi yansıtan iki örnek Yeşilyurt-Yılantaş Yaylası Turizm Merkezi ve Sis Dağı Yaylasıdır. Turizm Merkezi olarak ilan edilen alanın peyzaj potansiyelleri, imkanları ve değerleri hakkında bilgilendirme, tanıtma planlamaları yapılmalıdır. Bu planlarla birlikte kullanım planları sürdürülebilirlik içermelidir. Bir turizm merkezinin kullanımından kaynaklanan yoğunlukların ne tür sıkıntılar ortaya çıkarabileceğine dair örnek ise Uzungöl Turizm Merkezidir.

Turizm Merkezi olarak ilan edilen yaylalarda dâhil olmak üzere yaylaların dört mevsim kullanılmasını sağlanmalıdır. Bir alanın yıl boyu kullanımını sağlayan en önemli etken alt yapı yeterliliğidir. Özellikle yüksekliklerinden dolayı kış mevsiminde kar altında kalan yaylaların dört mevsim kullanılabilmesi büyük oranda alt yapı ve ulaşım imkânlarına bağlıdır. Bu yüzden planlama ve kullanım süreçleri belirlenirken bu tür yetersizlikler giderilmelidir.

Çalışma alanlarının en önemli farklılığı ise yaylaların festival, şenlik gibi etkinliklerinin varlığıdır. Yeşilyurt-Yılantaş Yaylası Turizm Merkezi olarak sınıflandırılmasına ve kendisine ait şenlikleri olmasına rağmen tanınmışlık ve bilinirlik açısından Sis Dağı Yaylasına nazaran oldukça zayıf bulunmuştur. Hâlbuki kullanıcılar arasında bu tür özel etkinlikler açık alanda kaliteli zaman geçirmek için birer fırsat ve gün içerisinde sıradanlaşan aktivite seçenekleri dışında kullanıcılara keyif veren sosyo-kültürel deneyimleri oluşturmaktadır (Mc Donnel ve ark., 1988). Yeşilyurt- Yılantaş Yaylası Turizm Merkezi'nde yapılan festivalin geliştirilip, duyurulması ve tanıtımlarının yapılması bölgenin ekonomik kalkınmasının yanı sıra bölgenin tanınırlığı ve turizm çekiciliğini arttıracaktır.

Doğal ve kültürel değerlerimizin kaynaklarından olan yaylarımızın hak ettikleri statülere ve konumlara gelebilmesi için bilinçli kullanım planlamaları yapılmalıdır. Bu kullanım planlamaları daha çok doğal değerleri korumalı ve yerel halkın ihtiyaçlarını gözetmelidir. Planlamalar ekolojik ve sürdürülebilir kriterlere uygun olarak koruma-kullanma ilkelerine göre hazırlanmalıdır. Bununla birlikte insan kullanımını için planlanan alanlar kullanıcıların temel ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri nitelikte ve nicelikte olmalıdır.

Bilgilendirme / Acknowledgement: Bu çalışma 1st International Congresses on New Horizons in Education and Social Science (ICES - 2018) sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

ALESHEIKH, A. A., BLAIS, J. A. R., CHAPMAN, M. A., VE KARIMI, H. (1999). RIGOROUS GEOSPATIAL DATA UNCERTAINTY MODELS FOR GISS. Spatial Accuracy Assessment: Land Information Uncertainty in Natural Resources, 195-202.

AYDINÖZ, D., VE SOLMAZ, F., (2003). DOĞU KARADENİZ BÖLÜMÜ YAYLACILIK FAALİYETLERİNE BİR ÖRNEK: GİRESUN KÜMBET YAYLASI, Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23(3), 63.

BALCI, A. (2001). SOSYAL BİLİMLERDE ARAŞTIRMA, YÖNTEM, TEKNİK VE İLKELER, Pegem A yayıncılık, 3.Baskı, 376s. Ankara.

BARROS, A., GONNET, J., VE PICKERING, C. (2013). IMPACTS OF INFORMAL TRAILS ON VEGETATION AND SOILS IN THE HIGHEST PROTECTED AREA IN THE SOUTHERN HEMISPHERE. *Journal of environmental management*, 127, 50-60.

BEKDEMİR, Ü., VE ÖZDEMİR, Ü. (2002). DOĞU KARADENİZ BÖLÜMÜNDE GELİŞMEKTE OLAN YAYLA TURİZM MERKEZLERİNE BİR ÖRNEK: BEKTAŞ YAYLASI. *Doğu Coğrafya Dergisi*.

AHMET ÇAVUŞ, A., VE ALTAŞ, N. T., (2010). TRABZON'DA GELİŞMEKTE OLAN BİR TURİZM MERKEZ: KAYABAŞI YAYLASI, *Eastern Geographical Review*, 23, 203-222.

CETİN, M., TOPAY, M., KAYA, L. G., VE YILMAZ, B., (2010). EFFICIENCY OF BIOCLIMATIC COMFORT IN LANDSCAPE PLANNING PROCESS: CASE OF KUTAHYA. *Turkish Journal of Forestry*, 1(1), 83-95.

CETİN, M., ZEREN, İ., SEVİK, H., ÇAKIR, C., VE AKPINAR, H. A., (2018). STUDY ON THE DETERMINATION OF THE NATURAL PARK'S SUSTAINABLE TOURISM POTENTIAL. *Environmental monitoring and assessment*, 190(3), 167.

ÇİNGİ, H., (1994). ÖRNEKLEME KURAMI, HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ FEN FAKÜLTESİ YAYINLARI, Ders Kitapları Dizisi 20, Ankara.

DOĞANAY, H., (2001). TÜRKİYE TURİZM COĞRAFYASI. Çizgi Kitabevi, 3. Baskı, Konya.

GOLUMBEANU, M., NENCIU, M., TEOHAREVA, M., STEPANOVA, K., RUBEL, O., DYACHENKO, A., VE BILASHVILI, K., (2014). ENVIRONMENTAL SUSTAINABLE TOURISM WITHIN THE BLACK SEA REGION. *Journal of Environmental Protection and Ecology*, 15(2), 574-579.

GRÖTSBACH, E., (1984). SPATIAL STRUCTURE AND DEVELOPMENT PROSPECTS OF TOURISM IN THE BLACK SEA REGION OF TURKEY, *Ege Coğrafya Dergisi*, Sayı: 2, İzmir.

KARASAR, N., (2010). BİLİMSEL ARASTIRMA YÖNTEMİ-KAVRAMLAR, İLKELER, TEKNİKLER. 21. Baskı, Nobel Yayınevi, Ankara.

KUSHI, E., (2011). SUSTAINABLE TOURISM AND ENVIRONMENT PROTECTION IN ALBANIA. *Journal of Environmental Protection and Ecology*, 12(1), 251-257.

MC DONNELL, İ., JOHNNY, A., VE O'TOOLE, W., (1998), FESTIVAL AND SPECIAL EVENT MANAGEMENT, John Wiley and Sons Australia Baskı., Brisbane.

URL-1, (2018), <http://61lone.blogspot.com.tr/2011/12/sis-dagi.html>, 02.04.2018

URL-2, (2018), <https://gezilmesigerekenyerler.com/trabzon/uzungol-nerede-nasil-gidilir-ve-konaklama-trabzon.html>, 02.04.2018

URL-3, (2018), <http://www.arakli.bel.tr/yesilyurt-sehitligi-ve-yilantas-yaylasi.html>, 02.04.2018.

VURAL, Z., VE BAT, M., (2010). YENİ BİR İLETİŞİM ORTAMI OLARAK SOSYAL MEDYA: EGE ÜNİVERSİTESİ İLETİŞİM FAKÜLTESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA. *Journal of Yasar University*, 5(20).

YAZICI, H., VE DOĞANAY, S., (2000). ALTERNATİF TURİZM MERKEZLERİNE TİPİK BİR ÖRNEK: ZİGANA YAYLA TATİL KÖYÜ. *Türk Coğrafta Dergisi*, 35, 69-84.

YEŞİLTAŞ, M., ÇEKEN, H., VE ÖZTÜRK, İ., (2009). KARADENİZ BÖLGESİNDEKİ TURİZM OLANAKLARININ SWOT ANALİZİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2009(3).

ZAMAN, M., (2001). YAYLA TURİZM MERKEZLERİNE BİR ÖRNEK: HİDİRNEBİ YAYLA KENT 1. *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı: 6, Konya, 215-236.

AÇIKLANMIŞ KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER İNDEKSİ ÇERÇEVESİNDE AB ADAY ÜLKELERİ ENERJİ SEKTÖRÜ REKABET GÜCÜ ANALİZİ (2006-2016)

Dr. Öğretim Üyesi Nurdan KUŞAT¹

Özet

Küresel yapının ivmelediği hızlı ekonomik büyüme, nüfus artışı ve şehirleşme; hem ulusal hem uluslararası arenanın en önemli gündem konusudur. Bu çalışma gelişmiş ekonomileri temsil eden AB 28 ülkelerinin dünya ticaretindeki enerji sektörü rekabet gücü analizinin yanı sıra, AB aday ülkelerinin de bu sektördeki rekabet güçlerini test etmektedir. Çalışma da Balassa'nın Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (Revealed Comparative Advantages – RCA) indeksi kullanılmak suretiyle AB 28 ülkeleri ve AB aday ülkelerinin enerji sektörü rekabet gücü ölçülmesi gerçekleştirilmiştir. Hesaplamalarda SITC Rev 3 çerçevesinde 3. basamakta yer alan verilerden yararlanılmıştır. Elde edilen bulgular incelenen ülkelerden sadece Karadağ ve Arnavutluk'un enerji sektöründeki rekabet avantajını göstermektedir (2016 yılı için). Bu genel değerlendirmeye karşılık Karadağ'ın 3.32 "Taş, Kok ve Briket Kömürü" ticaretinde çok yüksek bir rekabet avantajı ortaya koyduğu, Arnavutluk'un 3.33 "Petrol ve Petrolde Edilen Ürünler" de çok yüksek olmasa da belirgin bir rekabet üstünlüğü sergilediği gözlenmektedir. Türkiye'nin ise 3.35 "Elektrik Enerjisi" alt basamağında sahip olduğu rekabet avantajını yıllar itibarıyla kaybederek, üstünlüğü Karadağ, Bosna-Hersek, Sırbistan ve Arnavutluk'a kapırdığı dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rekabet Gücü, Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler, Enerji Sektörü, AB, AB Aday Ülkeleri.

EU CANDIDATE COUNTRIES' ENERGY SECTOR COMPETITIVENES ANALYSIS IN THE FRAMEWORK OF REVEALED COMPARATIVE ADVANTAGE INDEX (2006-2016)

Abstract

Rapid economic growth, population art and urbanization accelerated by global structure; they are the most important agendas of both national and international arena. In addition to analyzing the competitiveness of the energy sector in the world trade of the EU 28 countries which represent developed economies, EU candidate countries' competitiveness in this sector are also tested. In the study, energy sector competitiveness measurement of EU 28 countries and EU candidate countries was carried out using Balassa's Revealed Comparative Advantages (RCA) index. In the calculations, in the third step of the SITC Rev 3 framework are used. Result of this study shows that only Montenegro and Albania have a global competitive advantage in energy sector (for the year 2016). In response to this general assessment, Montenegro's 3.32 "Coal, Coke And Briquettes" trade showed a very high competitive advantage, and also it is observed that Albania's 3.33 "Petroleum, Petroleum Products And Related Materials" show a significant competitive advantage, though not very high. Turkey has lost its competitive advantage under the 3:35 "Electric Current" stage year to year against Montenegro, Bosnia and Herzegovina, Serbia and Albania.

Keywords: Competitiveness, Revealed Comparative Advantages, Energy Sector, EU, EU Candidate Countries.

Özgün Araştırma / Original Article

¹ Sorumlu yazar/Corresponding Author, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta - Türkiye, nurdankusat@sdu.edu.tr,

ORCID ID: 0000-0002-2823-8948

GİRİŞ

‘Enerji’ tüm dünya ekonomilerinin en önemli gündem konularından birini oluşturmaktadır. Bazı ülkeler için yoğun enerji kullanımının çevresel etkileri gündem teşkil ederken, bazı ülkeler için yetersiz enerji sahipliği kaynaklı kalkınma sorunları öne çıkmaktadır. Bir kısım ülke içinse aşırı enerji potansiyelinin yarattığı uluslararası siyasi baskılar söz konusudur ki, bu durum biraz daha karmaşık bir yapı sergiler. Fakat gündem gerekçesi her ne olursa olsun enerji; her ülke ekonomisinin büyüme, kalkınma ve gelişme süreçlerinin vazgeçilmezli olup, sürdürülebilirliği bir şekilde sağlanmak zorunda olan, olmazsa olmaz bir üretim faktörüdür.

Enerjinin ülkeler için vazgeçilmezliği, hükümetlerin mevcut ulusal enerji kaynaklarını en etkin şekilde kullanmaları gereğini doğururken, aynı zamanda geleceğe yönelik enerji politikalarını da en akılcı şekilde oluşturmalarını zorunlu hale getirmiştir. Bu anlamda yerli ve yabancı literatürde ön plana çıkan pek çok yayına rastlanması da çok şaşırtıcı değildir. Gerçekleştirilen çalışmalar incelendiğinde, genellikle ülkelerin enerji potansiyellerini araştırmaya, yenilenebilir enerji kullanımının yaygınlaştırılarak sürdürülebilir bir enerji dengesi oluşturulmaya ve aynı zamanda sürdürülebilir bir ‘dünya enerji modeli’ geliştirmeye yönelik çalışmaların ağırlıklı olduğu gözlenmektedir. Bir diğer ifadeyle bu çalışmaların geniş bir kısmı enerji olgusuna teknik bir perspektiften yaklaşmakta, işin sosyal boyutunu da genellikle sürdürülebilir bir dünya çerçevesinde inşa etmektedir.

Ekonomik sürdürülebilirlik çerçevesinde gelişmiş ülkeler için enerji; genelde enerji kaynaklarının sürdürülebilirliğinin sağlanması boyutunda anlamlılık kazanırken (daha çok teknik ve bir anlamda çevresel kaygılar çerçevesinde), gelişmekte olan ülkeler için üretimin sürdürülebilirliği (daha çok enerji kaynağı) boyutunda anlaşılmaktadır. Bu bakış açısından enerji sektörüne yoğunlaştığımızda ve liberal ticari ilişkileri dikkate aldığımızda, çalışma alanımız olan AB 28 ülkeleri ve AB aday ülkeleri için enerji sektörünün farklı anlamlar üstlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Nihayetinde bu çalışma hem gelişmiş ülke statüsündeki AB 28 ülkelerini, hem de Türkiye, Sırbistan, Karadağ, Arnavutluk, Bosna Hersek ve Makedonya’dan oluşan gelişmekte olan ülkeleri kapsamaktadır. Bu ülkelerin her birinin gelişmişlik düzeyi birbirinden farklı olsa da, enerjiye olan ihtiyaçları bu ülkeler için ortak bir gerçekliktir. Özellikle AB’ye tam üye olarak katılabilme arzularını dikkate aldığımızda, enerji sektöründeki rekabet avantajına sahipliğin aday ülkeler için ne kadar büyük önem taşıdığı da ortaya çıkmaktadır.

Çalışma kapsamında, yukarıdaki gerekçelerle çalışmanın örnekleme içerisine alınan AB 28 ülkeleri ve AB aday ülkelerinin enerji sektörlerindeki rekabet avantajları; Balassa tarafından geliştirilen Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (Revealed Comparative Advantages – RCA) indeksi kullanılmak suretiyle test edilmektedir. Hesaplama SITC Rev 3 çerçevesinde 3. basamakta “Mineral Yakıtlar, Yağlar vb. İlgili Maddeler” başlığı altında yer alan ve bu basamağın altında ayrıca değerlendirilen “Taş, Kok ve Briket Kömürü”, Petrol ve Petrolden Elde Edilen Ürünler”, “Doğalgaz ve Mamül Gaz” ve “Elektrik Enerjisi” alt basamaklarındaki verilerden yararlanılmıştır. Mevcut verilere <https://comtrade.un.org/data> ve <https://www.wto.org> adreslerinden ulaşılmış ve hesaplamalar Balassa’nın Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (Revealed Comparative Advantages – RCA) denkleminde yerine konulmak suretiyle gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın başlangıcında ülkelerin AB’ye adaylık süreçleri hakkında kısa bir bilgilendirme yapılarak, adı geçen ülkeler ve AB 28 ülkelerinin dünya ticaretindeki profilleri dış ticaret verileri ile somut bir şekilde ortaya koyulmaktadır. Akabinde; enerji sektörünün ekonomik kalkınmadaki önemine yönelik literatür taramasına yer verilmekte ve örnekleme oluşturan ülkelerin enerji sektöründeki uluslararası ticari verileri değerlendirilmektedir. Son aşamada ise çalışmanın uygulama kısmını oluşturan ve örnekleme ülkelerine ait enerji sektörü rekabet analizi yapılmakta ve çalışma bulguları değerlendirilmektedir.

1. AB 28 VE AB ADAY ÜLKELERİNE GENEL BAKIŞ

Günümüzde AB dünyadaki en başarılı ekonomik entegrasyon örneği olarak kabul edilmektedir. Birlik; 1957 yılında AET (Avrupa Ekonomi Topluluğu) adıyla ve 6 kurucu üyeyle çıktığı yolculuğunda, şu an 28 asil üyesi ve 7 aday ve potansiyel aday üyesi ile emin adımlarla ilerlemektedir. 1973 yılında 3, 1981’de 1, 1986’da 2 ve 1995’de 3 ülkeyi bünyesine alarak yavaş ve temkinli bir şekilde genişleme sürecine girmesine rağmen; 2004’de 10 Avrupa ülkesine kapılarını açmış ve 2007’de 2, 2013’de 1 ülkeyi

daha Birlik içerisine almıştır. 2004'den itibaren Birlik'e entegre edilen ülkeler gerek küçük ekonomik potansiyelleri, gerekse dönüşüm ekonomisi içerikli yapılarıyla çok fazla ses getirmiş olsa da; Avrupalı küçük ülkelere yeni bir umut olmuştur.

Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti'nin 90'lı yılların başında dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan küçük ulus devletler, sosyalist ekonomik yapıdan kapitalist ekonomik yapıya geçerken yaşadıkları ekonomik ağırlıklı sorunlardan kurtulabilmek için, AB'nin üyesi olmayı bir çözüm yolu olarak görmüşlerdir. AB de bu çerçevede özellikle pazar payını artırmak umuduyla bu yaklaşıma sıcak geri dönüşlerde bulunmuştur.

1.1. AB Aday Ülkeleri

Çalışma tarihi itibarıyla AB'nin aday ülke statüsüyle görüşmelere başladığı yada potansiyel aday olarak kabul ettiği ve zaman içerisinde üyelik müzakerelerine başlayacağını belirttiği ülke sayısı 7'dir. Bu ülkelerden Türkiye, Sırbistan, Karadağ, Arnavutluk ve Makedonya aday ülke; Bosna-Hersek ve Kosova potansiyel aday ülke statüsünde değerlendirilmektedir (<http://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=282>).

1959 yılında Türkiye ve AB arasında imzalanan Ankara Anlaşması, Türkiye'nin AB'ye "tam üye" statüsüyle katılmak adına verdiği mücadelede başlangıç noktasını oluşturmaktadır. 1995 yılında Toplulukla Türkiye arasında Gümrük Birliği statüsünde kısmi çerçeveli bir ekonomik entegrasyon oluşturulması ise Türkiye - AB ilişkilerinde ikinci çıkış noktası olarak kabul edilmektedir. 1999 yılındaki Helsinki Zirvesi ise bu ilişkiye son şeklini veren ve Türkiye için bu ilişkinin günümüzdeki görünümünü de anlatan "aday ülke" statüsünü kazandıran en son aşamadır. Bu çerçevede 1959'dan 1999'a gelene kadar Türkiye - AB ilişkilerinde yaşanan inişli çıkışlı sürecin sonucu Türkiye için sadece AB'ye aday ülke statüsünün kazanımı olmuş ve günümüzde bu statünün bir üst basamağı olan tam üyelik mertebesine geçiş halen sağlanamamıştır.

Makedonya'nın AB'ye üyelik başvurusu 2004 yılı başlarında gerçekleşmiş ve aday üyelik onayı 2005 yılı sonlarında alınmıştır. Makedonya bu açıdan, Hırvatistan'dan sonra aday ülke statüsüne en hızlı şekilde kabul edilen ikinci Avrupa ülkesi olmuştur (Hırvatistan bu konuda birinciliğe sahip ülkedir) (<http://www.ab.gov.tr/index.php?p=267&l=1>). Fakat Makedonya tam üyelik konusunda bu kadar şanslı olamamış, Yunanistan'ın engellemeleri ve 2015 yılında ülkede başlayan siyasi kriz sürecin işleyişindeki ivmeyi geriye doğru çalıştırmıştır (<http://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=282>).

Sırbistan'ın yakın geçmişte Doğu Avrupa'da yaşanan ve insanlık tarihi için çok büyük bir ayıp olarak kabul edilen insanlık dışı olaylardaki rolü yadsınamaz. Fakat Sırbistan'ın bu süreçten sorumlu olarak kabul edilenleri tutuklayarak Lahey'e sevk etmesi, AB tarafından önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. Bu bakış açısıyla ülkenin 2009 yılı sonundaki üyelik başvurusu 2012 yılı başlarında kabul edilerek, 2014 yılı itibarıyla de Birlik ile tam üyelik müzakerelerine başlanmıştır (<http://www.ab.gov.tr/index.php?p=49043&l=1>).

2006 yılında Sırbistan'dan ayrılarak bağımsızlığını kazanan Karadağ ise, AB'ye üyelik başvurusunu 2008 yılı sonunda gerçekleştirmiş ve 2010 yılı sonu itibarıyla de aday ülke olarak Birlik içerisinde yeni konumuna kavuşmuştur. Karadağ - AB arasındaki katılım müzakereleri ise 2012 yılı Haziran'ında başlamış ve halen devam etmektedir (<http://www.ab.gov.tr/index.php?p=45465&l=1>).

Arnavutluk AB'ye üyelik başvurusunu 2009 yılında gerçekleştirmiş ve AB tarafından bu başvuru 2014 yılı ortalarında aday ülke statüsüyle kabul edilmiştir (<http://www.ab.gov.tr/index.php?p=49992&l=1>). AB'ye katılım müzakerelerine başlanabileceği olurunun ise 2016 yılında elde etmiştir (<http://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=282>).

Günümüzde AB'ye "potansiyel aday ülke" statüsüne sahip olan iki ülke dikkat çekmektedir. Bunlardan bir tanesi Bosna - Hersek, diğeri BM Güvenlik Konseyi Kararı (1244) altındaki Kosova'dır.

Bosna - Hersek'in AB tarafından potansiyel aday ülke olarak kabulü 2013 yılı ortalarında gerçekleşmiş olmasına rağmen (<http://www.ab.gov.tr/index.php?p=45469&l=1>), ülke tam üyelik başvurusunu 2016 Şubat ayında yapmıştır. Fakat AB ile Bosna - Hersek arasındaki müzakere sürecine henüz başlanmamıştır (http://www.mfa.gov.tr/no_-230_-20-eylul-2016_-bosna-hersek_in-ab-adaylik-basvurusunun-kabuledilmesi-hk_.tr.mfa).

Kosova'nın AB üyelik sürecinde karşılaştığı en önemli sorun, AB üyesi olan Romanya, Slovakya, İspanya, Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi tarafından tanınmaması olmaktadır (<http://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=282>). Kosova ile AB arasında 2013 yılı sonu itibariyle İstikrar ve İşbirliği müzakerelerine başlanmış ve 2015 yılı sonlarında İstikrar ve İşbirliği Anlaşması imzalanmış olmasına karşın, henüz ülkenin pek çok alanda AB'ye uyum için erken aşamada bulunduğu kabul edilmektedir (<http://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=282>).

1.2. AB 28 ve AB Adayların Dış Ticaret Performansları

Bu bölümde AB28 ve aday / potansiyel aday ülkelerin önce dünya ticareti içerisindeki dış ticaret değerlerine, sonrasında ise aday ve potansiyel aday ülkelerin AB ile ticaretlerinin değer ve paylarına göz atılmaktadır. Fakat Kosova'nın dış ticaret verilerine ulaşamadığı için bu tablolarda yer almamaktadır.

Tablo 1, 2006-2016 yılları arasında AB28 ve aday ülkelerinin tüm dünya ile gerçekleştirdikleri ihracat değerlerini göstermek için düzenlenmiştir.

Tablo 1. AB28 ve AB Aday Ülkeleri Toplam İhracat Değerleri (2006-2016) (Milyon \$)

Yıllar	Dünya	AB28	Türkiye	Sırbistan	Karadağ	Arnavutluk	Makedonya	Bosna Hersek
2006	12131000	4606065	85535,0	6428,0	556,5	798,0	2401,0	3323,0
2007	14023000	5366010	107271,8	8824,7	626,3	1077,6	3398,3	4152,0
2008	16160000	5954870	132027,2	10972,1	616,6	1354,8	3990,6	5021,1
2009	12555000	4613535	102142,6	8345,1	387,5	1090,6	2708,5	3953,9
2010	15301000	5183905	113883,2	9794,5	436,6	1544,6	3351,4	4803,1
2011	18338000	6092185	134906,9	11779,5	627,5	1951,0	4478,3	5850,1
2012	18496000	5808580	152461,7	11229,0	468,8	1968,0	4015,4	5161,8
2013	18953000	6076950	151802,6	14614,4	498,4	2331,5	4298,8	5687,3
2014	19001000	6158385	157610,2	14845,2	440,9	2430,6	4964,1	5890,7
2015	16488000	5389370	143838,9	13378,9	351,8	1929,6	4530,1	5099,2
2016	15985000	5379330	142557,4	14851,8	360,5	1962,1	4787,2	5326,7

Kaynak: <https://www.wto.org>, Erişim: 05.02.2018.

2006 yılı itibariyle 12.131.000 milyon \$ olan dünya ihracatının, 2016 yılında yaklaşık %32 oranında artarak 15.985.000 milyon \$'a yükseldiği gözlenmektedir. AB28 ülkeleri ise 2006 yılında bu ihracat değerinin yaklaşık %38'ini gerçekleştirirken, 2016 yılında yaklaşık %34'ünü gerçekleştirmeye başlamışlardır. Dünya toplam ihracatı içerisindeki payları oransal olarak azalmasına rağmen, AB ülkeleri yine de dünyanın lider ihracatçı ülke/ülke grubunu oluşturmaktadır.

AB aday ülkeleri arasında dünya ihracatı içerisinde en fazla ağırlığa sahip olan ülke ise Türkiye'dir. Türkiye'yi sırasıyla Sırbistan, Bosna Hersek, Makedonya, Arnavutluk ve Karadağ takip etmektedir. Tablo 1 ayrıca Karadağ'ın ihracatında yıllar itibariyle meydana gelen aşınmayı da göstermektedir.

Tablo 2, 2006-2016 yılları arasında AB28 ve aday ülkelerinin tüm dünya ile gerçekleştirdikleri ithalat değerlerini göstermek için düzenlenmiştir.

Tablo 2. AB28 ve AB Aday Ülkeleri Toplam İthalat Değerleri (2006-2016) (Milyon \$)

Yıllar	Dünya	AB28	Türkiye	Sırbistan	Karadağ	Arnavutluk	Makedonya	Bosna Hersek
2006	12461000	4870290	139576,0	13172,3	1841,5	3058,0	3762,7	7345,0
2007	14330000	565516	170062,7	19164,0	2867,3	4187,5	5280,6	9720,1
2008	16572000	6358375	201963,6	24331,0	3731,2	5250,6	6882,7	12188,6
2009	12782000	4809190	140928,4	16047,4	2313,1	4550,0	5072,8	8773,3
2010	15511000	5421065	185544,3	16734,5	2181,9	4405,9	5474,5	9223,0
2011	18503000	6330060	240841,7	19861,9	2544,0	5395,7	7027,2	11050,6
2012	18705000	5950945	236545,1	18924,9	2336,4	4482,3	6522,4	10019,1
2013	19016000	6011965	251661,3	20542,5	2354,3	4901,7	6619,6	10294,9
2014	19095000	6145655	242177,0	20608,6	2369,3	5229,8	7301,4	10990,4
2015	16734000	5325300	207234,4	18211,2	2039,4	4320,4	6426,8	8994,0
2016	16229000	5342585	198618,2	19237,3	2285,6	4669,2	6757,5	9129,6

Kaynak: <https://www.wto.org>, Erişim: 05.02.2018.

2006 yılı itibariyle 12.461.000 milyon \$ olan dünya ithalatının, 2016 yılında yaklaşık %30 oranında artarak 16.229.000 milyon \$'a yükseldiği gözlenmektedir. AB28 ülkeleri ise 2006 yılında bu ithalat değerinin yaklaşık %39'unu gerçekleştirirken, 2016 yılında %6'lık bir azalışla yaklaşık %33'ünü

gerçekleştirmeye başlamışlardır. Dünya toplam ithalatı içerisindeki payları oransal olarak azalmasına rağmen, AB ülkeleri yine de dünyanın lider ithalatçı ülke grubunu oluşturmaktadır.

AB aday ülkeleri arasında dünya ithalatı içerisinde en fazla ağırlığa sahip olan ülke ise, ihracatta da olduğu gibi, Türkiye'dir. Türkiye'yi sırasıyla Sırbistan, Bosna Hersek, Makedonya, Arnavutluk ve Karadağ takip etmektedir. Tablo 2 tüm aday ülkelerin ithalatlarının 2006-2016 yıl aralığında arttığını da göstermektedir.

2. ENERJİ SEKTÖRÜNÜN ÖNEMİ VE AB 28 VE ADAY ÜLKELERDE ENERJİ SEKTÖRÜ TİCARETİ

Gelişmişlik düzeyine bakılmaksızın tüm ülkeler için ekonomik kalkınmanın sürdürülebilirliği büyük oranda üretimin sürdürülebilirliğine bağlıdır. Üretimin en önemli yapı taşı ise enerjidir. Fakat dünya üzerindeki ülkeleri incelediğimizde enerji sahipliklerinin birbirinden farklı olduğunu görürüz. Hatta enerji sahipliklerinin yanı sıra enerjiye sahip olmak için gösterdikleri çabalar da birbirlerinden farklılık arz eder. Bu anlamda bu bölüm enerji sektörünün ülke ekonomileri için önemini anlatan ve bu konuda yapılmış olan bazı çalışmalara yer vermenin yanı sıra, AB 28 ve AB'ye aday statüsünde bağlı olan ülkelerin enerji ticaretlerinin sayısal boyutlarını göstermek amacıyla oluşturulmuştur.

2.1. Enerji Sektörünün Önemi ve Literatür Sonuçları

Küreselleşmenin önemli bir sonucu olarak ortaya çıkan hızlı ekonomik büyüme, üretim ve tüketim süreçlerinde artış yaratmakla kalmamış, gerek hayat standartlarında iyileşme, gerek şehirleşme ve nüfus artışı etkileriyle enerjiye olan ihtiyacı hızla artırmıştır. Öyle ki yaşanan gelişmeler gelecekte de enerjiye olan ihtiyacın artarak devamlılık göstereceğini kanıtlar niteliktedir. Hotunluoğlu ve Karakaya (2011:92) tarafından gerçekleştirilen çalışma sonuçları da bu beklentileri desteklemekte ve Türkiye'nin gelecekteki enerji talebinin çok yüksek olacağı yönünde bulgular ortaya koymaktadır.

Enerjinin varlığı, sürdürülebilirliği, edinimi gibi konuların ülke ekonomileri için arz ettiği önem artışı neticesinde 'enerji ekonomisi' ve 'enerji piyasası' alanındaki bilimsel ve kurumsal bazlı çalışmaların artmaya başladığı gözlenmektedir. 1977'de kurulan Uluslararası Enerji Ekonomisi Birliği (IAEE) bu konuda atılmış olan önemli bir adım olarak kabul edilebilir (Silvast, 2017:4).

Enerji sektörüne olan talep miktarının bir belirleyicisi olarak dikkate alınan tanımlayıcılardan bir tanesi de ülkelerin finansal gelişmişlik düzeyleri olmuştur. Bu çerçevede enerji tüketimi ile finansal gelişmişlik düzeyi arasındaki bağlantıyı ölçümlemeyi amaçlayan çalışmalara da rastlanmaktadır. Finansal gelişme menkul kıymet ve bankacılık piyasalarında olumlu reformların varlığını içerir. Nihayetinde bu süreç ekonomik büyümeyi artırarak enerji talebi üzerinde de bir hareketlenmeye sebep olabilir (Sadorsky, 2010; Sadorsky, 2011a). Çoban ve Topçu'nun (2013:81) çalışma bulguları; gelişmiş AB ülkeleri için enerji tüketiminin finansal kalkınmanın önemli bir belirleyicisi olduğunu, buna karşılık gelişmekte olan AB ülkeleri için ise böyle bir ilişkiden bahsedilemeyeceğini göstermektedir. Shahbaz ve arkadaşlarının (2013a:8) çalışma sonuçları ise finansal kalkınma ve ekonomik büyüme arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durumda enerji tüketimindeki artışların finansal kalkınmayı tetiklemesi ve finansal kalkınmanın da ekonomik büyümeyi ivmelenmesi beklenebilecek bir süreçtir.

Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığı genel kabul görmektedir. Bu konuda yapılmış çok sayıda çalışma bulunmakta ve sonuçları enerji talebi ile büyüme arasındaki ilişkiyi doğrulamaktadır. Bu ilişkinin yönü konusunda da bir takım soru işaretleri olduğu gözlenmekte ve bu konuda da çeşitli çalışmaların sürdürüldüğü dikkat çekmektedir. Örneğin Shahbaz ve arkadaşlarının (2013a:8) çalışma bulguları enerji tüketiminden ekonomik büyümeye uzanan tek yönlü bir nedensellik ilişkisini teyit etmektedir. Ayrıca Yıldırım ve arkadaşlarının (2016:14) yapmış oldukları çalışmanın bulguları da Türkiye'de enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Yani Türkiye örneğinde enerji tüketimi artışı ekonomik büyümeyi tetikleyici bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Fakat enerji maliyetlerinin ve dolayısıyla fiyatlarının yüksekliği özellikle gelişmekte olan ülke ekonomileri için büyük bir sorun teşkil etmektedir. Bu sorunun ortadan kalkması ve ekonomik büyümenin ivmelenmesi için bazı tedbirler alınabilir. Sorrell (2009)

enerji arzının ve enerji verimliliğinin artırılması sayesinde enerji hizmetlerinin marjinal maliyetlerinde düşüşler elde edilebileceği ve dolayısıyla enerji fiyatlarının da bu sayede düşeceğini ifade etmektedir.

Enerji talebi ve dış ticaret ilişkisi de ayrıca merak edilen ve sorgulanan bir diğer konu olmuştur. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin enerji kullanımındaki artış, dış ticaretlerinde de bir artışa sebep olduğu için, özellikle gelişmekte olan ülkelerin gelecekle ilgili beklentilerinde bir umut ışığı olmaktadır (Öztürk, 2010; Cuadros vd., 2004; Giles ve Williams, 2000). Narayan ve Smyth (2009) Ortadoğu ülkeleri üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında enerji talebi ile ihracat arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlamazken; Shahbaz ve arkadaşlarının (2013a:8) Çin ekonomisi üzerinde gerçekleştirdikleri çalışma sonuçları elektrik talebi ve dış ticaret arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını göstermektedir. Shahbaz ve arkadaşlarının (2013b) Pakistan ekonomisinde gerçekleştirdikleri bir başka çalışmada da aynı bulgular teyit edilmektedir. Sadorsky (2011b) Ortadoğu ülkelerini kapsayan çalışmasında hem ithalat hem de ihracatın enerji tüketimi üzerinde uzun vadede olumlu etkilerinin olduğunu tespit etmektedir.

2.2. AB 28 ve Aday Ülkelerin SITC Rev.3'e Göre Enerji Ticaretlerinin Görünümü

AB 28 ülkeleri dünya dış ticaretindeki yüksek ticaret hacimleriyle dikkat çekmektedir. Tablo 1 ve Tablo 2'de yer alan değerler bu sonucun en önemli bulgularıdır. Bu tabloları gözetmek kaydıyla; AB 28'in 2016 yılı baz alındığında dünya ihracatının yaklaşık %34'ünü, dünya ithalatının ise yaklaşık %33'ünü gerçekleştirmekte olduğunu söylemek mümkündür. Bu açıdan dünya dış ticaretinin 3 de 1'inin AB 28 ülkeleri tarafından gerçekleştirildiği aşikardır.

Ülkelerin dış ticaret kapasitelerinin üretim güçleriyle olan bağlantısı ve üretimin de enerji arzına olan duyarlılığı düşünüldüğünde; enerji sektörünün ülkeler için kritik rolü daha iyi anlaşılmaktadır. Bu amaçla AB 28 ve aday statüsündeki ülkelerin 2006-2016 dönemi için enerji sektörü dış ticaret verilerinin gözlemlenmesinin önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu gözlem için bir uluslararası istatistik sınıflandırma sistemi olan SITC Rev.3'den yararlanılmıştır. Bu sınıflandırma sistemine göre 3. basamakta yer alan "Mineral Yakıtlar, Yağlar vb. İlgili Maddeler" başlığındaki dış ticaret verileri, incelenen ülkeler arasında bir karşılaştırma yapabilmek amacıyla Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. AB 28 ve Aday Ülkeler SITC Rev 3, 3. Basamak (Mineral Yakıtlar, Yağlar vb. İlgili Maddeler) Ticaretleri (Milyon \$)

Yıllar	AB 28		Türkiye		Sırbistan		Karadağ		Arnavutluk		Makedonya		Bosna Hersek	
	İhr	İth	İhr	İth	İhr	İth	İhr	İth	İhr	İth	İhr	İth	İhr	İth
2006	76646	414495	3566	20345	225	2595	5	275	33	321	225	760	280	1163
2007	88624	452967	5148	23883	231	3195	11	431	80	614	165	979	329	1364
2008	113982	619021	7532	15123	373	4671	19	531	118	840	0	1418	492	1997
2009	77814	382254	3921	11607	390	2383	12	291	126	536	30	260	522	1278
2010	94877	477225	4369	14994	500	2980	44	276	278	635	257	967	725	1780
2011	135359	647246	6413	19724	471	3711	87	462	413	948	390	1439	817	2376
2012	150293	659961	7478	20645	401	3320	65	429	523	972	259	1390	463	2057
2013	150909	620994	6476	20237	705	3112	143	343	723	838	106	1074	648	2001
2014	134819	558051	5885	20123	553	2894	64	314	38	426	87	1052	564	1832
2015	88487	336654	4298	14416	381	2097	52	222	170	415	53	696	357	1216
2016	---	---	3021	11883	381	1695	57	208	219	339	55	606	362	1082

Kaynak: <https://comtrade.un.org/data>, Erişim: 05.02.2018.

Ülkelerin enerji sektörünü temsilen değerlendirilen "Mineral Yakıtlar, Yağlar vb. İlgili Maddeler" ticareti, incelenen yıl periyodu çerçevesinde çok istikrarlı bir yapının ortaya koyulmadığını göstermektedir. Bu istikrarsızlık özellikle Avrupa'nın 2008 yılında yaşadığı finansal krizin bir sonucu olarak da değerlendirilebilir. Fakat son yıllarda da sektörün dış ticaret açısından tüm ülkelerde inişli çıkışlı bir yapı gösteriyor olması, bölgede ekonomik kökenli bir takım problemlerin sürmekte olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Çalışmada incelenen ülkelerin SITC Rev.3, 3. basamağa göre yıllar itibariyle gerçekleştirdikleri dış ticaretin ortaya koyduğu gelişmeleri dış ticaret açık ve fazlalıkları açısından da değerlendirmek mümkündür. Bu değerlendirme sonucu, incelenen ülkeler açısından enerji kabiliyetlerinin ve bu konuda

elde ettikleri gelişmeler de gözlemlenmiş olacaktır. Tablo 4 bu gerekçelerle Tablo 3'deki verilerden yararlanılmak kaydıyla oluşturulmuştur.

Tablo 4. AB 28 ve Aday Ülkeler SITC Rev. 3, 3. Basamak (Mineral Yakıtlar, Yağlar vb. İlgili Maddeler) Ticaretleri Açık Miktar (Milyon \$) ve %'leri

Yıllar	AB 28		Türkiye		Sırbistan		Karadağ		Arnavutluk		Makedonya		Bosna Hersek	
	Dış Açık	Dış Açık	Dış Açık	Dış Açık	Dış Açık	Dış Açık	Dış Açık	Dış Açık	Dış Açık	Dış Açık	Dış Açık	Dış Açık	Dış Açık	Dış Açık
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
2006	337849	68,8	16779	70,2	2370	84,0	270	96,4	288	81,4	535	54,3	883	61,2
2007	364343	67,3	18735	64,5	2964	86,5	420	95,0	534	76,9	814	71,2	1035	61,1
2008	505039	68,9	7591	33,5	4298	85,2	512	93,1	722	75,4	1418	100	1505	60,5
2009	304440	66,2	7686	49,5	1993	71,9	279	92,1	410	61,9	230	79,3	756	42,0
2010	382348	66,8	10625	54,9	2480	71,3	232	72,5	357	39,1	710	58,0	1055	42,1
2011	511887	65,4	13311	50,9	3240	77,5	375	68,3	535	39,3	1049	57,4	1559	48,8
2012	509668	62,9	13167	46,8	2919	78,4	364	73,7	449	30,0	1131	68,6	1594	63,3
2013	470085	60,9	13761	51,5	2407	63,1	200	41,2	115	7,4	968	82,0	1353	51,1
2014	423232	61,1	14238	54,7	2341	67,9	250	66,1	388	83,6	965	84,7	1268	52,9
2015	248167	58,4	10118	54,1	1716	69,2	170	62,0	245	41,9	643	85,8	859	54,6
2016	-	-	8862	59,5	1314	63,3	151	57,0	120	21,5	551	83,4	720	49,9

Kaynak: <https://comtrade.un.org/data>, Erişim: 05.02.2018.

Tablo 4 gerek AB 28 ülkelerinin, gerek aday statüsündeki ülkelerin 2006-2016 yıl aralığında enerji sektöründe (Mineral Yakıtlar, Yağlar vb. İlgili Maddeler) sürekli açık veren konumda olduklarını göstermektedir. Makedonya hariç olmak üzere; diğer ülkelerin dış açıklarının azaldığı gözlenmektedir. Enerji sektörü açısından en az ticari açık veren ülke ise 2016 yılı itibariyle (%21,5) Arnavutluk'tur. 2016 yılı için sektörel bazlı en yüksek açık değeri ise %83,4 ile Makedonya'da tespit edilmiştir.

Yıllar itibariyle ülkelerin genelinde gözlemlenen enerji sektörü dış ticaret açıklarındaki azalmaların nedeni, ülkelerin yerli yeni enerji kaynaklarına ulaşım imkanı buldukları, mevcut enerji kaynaklarını daha etkin kullanmaya başladıkları ya da üretim kapasitelerini azalttıkları şeklinde üç farklı gerekçeden bir tanesinin ya da daha fazlasının varlığından kaynaklanıyor olabilir².

3. ÇALIŞMANIN YÖNTEM, BULGU VE SONUÇLARI

Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi (Revealed Comparative Advantage Index – RCA), Balassa tarafından rekabet gücünün ölçülmesi amacıyla geliştirilmiş en yaygın kullanım alanı bulan bir endekstir (Bilas ve Bošnjak; 2015). Balassa sonrasında da bu endeksten yararlanılmak kaydıyla farklı versiyonlarının kullanıldığı bilinmektedir. Fakat De Benedictis ve Tamberi (2002) tarafından gerçekleştirilen çalışma sonuçları Balassa'nın orijinal endeksinin diğer endekslere göre daha az sınırlama getirdiğini ortaya koymaktadır. Ama yine de RCA endekslerinin bir ülkenin ihracattaki karşılaştırmalı üstünlük avantajını göstermesine rağmen, karşılaştırmalı üstünlüğün kaynağını göstermediği (Utkulu ve Seymen, 2004) yapılan çalışmaların değerlendirilmesi aşamasında gözden kaçırılmamalıdır.

Yerli ve yabancı literatürde Balassa'nın RCA endeksi formülünden yararlanılmak kaydıyla gerçekleştirilmiş pek çok çalışma bulunmaktadır. Farklı ülkeler ve farklı sektörler üzerinde gerçekleştirilen bu çalışmalardan bazılarında Tablo 5'de yer verilmiştir.

Tablo 5. Balassa'nın RCA Endeksine Göre Yapılmış Bazı Yerli ve Yabancı Çalışmalar

Araştırmacı	Yıl	Karşılaştırma Yapılan Ülkeler	İncelenen Sektör
Kaitila ve Widgren	1999	Baltık ülkeleri - AB	Genel
Ferto ve Hubbard	2002	Macaristan - AB	Genel
Altay ve Gacaner	2003	Türkiye - Çin	Tekstil ve Hazır Giyim
Hatırlı ve ark.	2003	Türkiye - AB	Tekstil ve Hazır Giyim
Erlat ve Erlat	2004	Türkiye - 12 Ortadoğu Ülkesi	Genel
Çoban ve Kök	2005	Türkiye - AB	Tekstil
Seyoum	2007	Genel	Hizmet
Serin ve Civan	2008	Türkiye - AB	Domates, Zeytinyağı ve Meyve Suyu
Jayawickrama ve Thangavelu	2008	Singapur-Çin-Hindistan	Endüstri
Yücel	2010	Türkiye - Çin	Tekstil ve Hazır Giyim
Amighini ve ark.	2011	İtalya	Genel

² Adı geçen ülkelerin (Karadağ hariç olmak üzere) ihracatlarında gözlemlenen yıllık artışlar, ülkelerin büyüdüğünü ve daha fazla ürettiklerini gösterdiği için, üretimlerinde bir kısıntının gerçekleşme ihtimalinin olmadığı söylenebilir.

Kara ve Erkan	2011	Türkiye	Emek Yoğun
Riaz ve Jansen	2012	Pakistan	Tarım
Mahajan ve ark.	2015	Hindistan – İrlanda - İsrail	İlaç

3.1. Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada Türkiye gibi AB'ye aday ülke statüsünde yer alan Sırbistan, Karadağ, Arnavutluk, Bosna Hersek ve Makedonya'nın 2006-2016 yılı dış ticaret verileri kullanılarak, "Enerji Sektörü" nün rekabet gücü karşılaştırmasının yapılması amaçlanmıştır. Bu amaçla çalışmada SITC Rev 3 (Standart International Trade Classification Rev 3 – Standart Uluslararası Ticaret Sınıflaması 3. Revizyon, 1988) çerçevesinde değerlendirilmiş olan 10 adet tek basamaklı sınıflandırmada 3. basamakta yer alan "Mineral Yakıtlar, Yağlar vb. İlgili Maddeler" başlığı altında yer alan ve bu basamağın altında çift basamaklı olarak ayrıca değerlendirilen "Taş, Kok ve Briket Kömürü", Petrol ve Petrolden Elde Edilen Ürünler", "Doğalgaz ve Mamül Gaz" ve "Elektrik Enerjisi" alt basamaklarındaki veriler kullanılmıştır. Mevcut verilere <https://comtrade.un.org/data> ve <https://www.wto.org> adreslerinden ulaşılmış ve hesaplamalar bu verilerin Balassa'nın kullandığı Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (Revealed Comparative Advantages – RCA) denklemine yerine konulmak suretiyle gerçekleştirilmiştir.

Balassa'ya ait RCA endeksini çalışmamızın uygulama bölümünde de kullandığımız haliyle aşağıdaki şekilde yazmak ve yorumlamak mümkündür (Balassa, 1965):

$$RCA_{ij} = (X_{ij} / X_{it}) / (M_{ij} / M_{it})$$

Bu eşitlikte;

RCA_{ij} i ülkesinin j mal grubundaki açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük katsayısını;

(X_{ij}) i ülkesinin j mal grubundaki ihracatını;

(X_{it}) i ülkesinin toplam ihracatını;

(M_{ij}) i ülkesinin j mal grubundaki ithalatını;

(M_{it}) i ülkesinin toplam ithalatını göstermektedir.

$RCA_{ij} > 1$ ise i ülkesinin j mal grubunda rekabet gücü yüksek, $RCA_{ij} < 1$ ise i ülkesinin j mal grubunda rekabet gücü düşük, $RCA_{ij} = 1$ ise i ülkesinin j mal grubunda rekabet gücü dünya uzmanlaşma düzeyiyle aynı şeklinde yorum yapılır (Coxhead, 2007).

3.2. Çalışmanın Bulgu ve Sonuçları

Tablo 6 AB28 ile AB aday ülkelerinin SITC Rev 3'de 3. Basamakta yer alan - "Mineral Yakıtlar, Yağlar vb. İlgili Maddeler" açısından Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlüğü' nü (RCA) 2006-2016 yıl aralığında gözlemlemek amacıyla düzenlenmiştir.

Tablo 6. AB 28 ve Aday Ülkeler SITC Rev 3, 3. Basamak (Mineral Yakıtlar, Yağlar vb. İlgili Maddeler) RCA Değerleri

YILLAR	AB 28	TÜRKİYE	SIRBİSTAN	KARADAĞ	ARNAVUTLUK	BOSNA HERSEK	MAKEDONYA
2006	0,20	0,29	0,18	0,06	0,39	0,53	0,46
2007	0,21	0,34	0,16	0,12	0,51	0,56	0,26
2008	0,20	0,76	0,18	0,22	0,54	0,60	0,00
2009	0,21	0,47	0,31	0,25	0,98	0,91	0,22
2010	0,21	0,47	0,29	0,80	1,25	0,78	0,43
2011	0,22	0,58	0,21	0,76	1,20	0,65	0,43
2012	0,23	0,56	0,20	0,76	1,23	0,44	0,30
2013	0,24	0,53	0,32	1,97	1,81	0,59	0,15
2014	0,24	0,45	0,27	1,10	0,19	0,57	0,12
2015	0,26	0,43	0,25	1,36	0,92	0,52	0,11
2016	-	0,35	0,29	1,74	1,54	0,57	0,13
ORT. RCA	0,22	0,48	0,24	0,83	0,96	0,61	0,24

AB28'in incelenen yıl aralığındaki Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlüğünün (RCA) zayıflığı dikkat çekmektedir (10 yıl ortalaması 0.22). Hatta bu değer tüm AB aday ülkelerinin ortalama RCA

değerlerinin altında kalmakta ve AB ülkelerinin incelenen “Mineral Yakıtlar, Yağlar vb. İlgili Maddeler” açısından düşük rekabet gücünün bir göstergesi olmaktadır.

2006-2016 yıl aralığında aday ülkeler çerçevesinde en yüksek rekabet gücüne sahip olan ülke Arnavutluk olarak tespit edilirken (ortalama RCA değeri 0,96), Arnavutluk’u Karadağ (ortalama RCA değeri 0,83), Bosna Hersek (ortalama RCA değeri 0,61) ve 4. Sırada Türkiye’nin (ortalama RCA değeri 0,48) takip ettiği görülmektedir. Makedonya ve Sırbistan aynı ortalama RCA değerlerine sahip olup (0,24), bu değerleriyle bile AB üyelerinin üzerinde bir rekabet gücüne sahip bulunmaktadırlar.

2016 yılı dış ticaret verileri çerçevesinde yüksek rekabet gücü sergileyen iki ülke vardır: Karadağ (RCA 1,74) ve Arnavutluk (RCA 1,54). Gerek AB28, gerekse diğer AB aday ülkeleri 2016 yılı itibariyle sektörel bazlı bir rekabet gücüne sahip değildir.

Karadağ ve Arnavutluk adına sektörel rekabet gücünün yüksek bulunmuş olması aslında çok da şaşırtıcı değildir. Enerji sektörü Karadağ’ın kullanılmamış potansiyele sahip olduğu en stratejik sektörlerinden bir tanesidir ve şu anda ülke sanayisinin %50’den fazlasını kapsayan imalat sanayi içerisinde, elektrik üretiminin payı %44’ün üzerindedir (<https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Karadağ>) . Arnavutluk ise ham petrol ve kömür gibi yeraltı kaynaklarına az miktarda sahip olmasına karşın, özellikle 2015 yılından itibaren artan ham petrol ve elektrik enerjisi ihracatı ile dikkat çeken bir ülke durumundadır (<https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Arnavutluk>). Ayrıca Arnavutluk hükümetinin enerji sektöründeki altyapı projelerine odaklandığı ve bu alanda yabancı yatırımları ülkeye çekmeye çalıştığı da gözlenmektedir (<http://www.mfa.gov.tr/arnavutluk-ekonomisi.tr.mfa>).

Tablo 7, AB28 ile AB aday ülkelerinin SITC Rev 3 çerçevesinde 3. Basamakta yer alan - “Mineral Yakıtlar, Yağlar vb. İlgili Maddeler” grubunun ilk alt hesap grubu olan “3.32. Taş, Kok ve Briket Kömürü” açısından Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlüğü’ nü (RCA) 2006-2016 yıl aralığında gözlemlemek amacıyla düzenlenmiştir.

Tablo 7. AB 28 ve Aday Ülkeler SITC Rev 3, 3.32. Basamak (Taş, Kok ve Briket Kömürü) RCA Değerleri

YILLAR	AB 28	TÜRKİYE	SIRBİSTAN	KARADAĞ	ARNAVUTLUK	BOSNA HERSEK	MAKEDONYA
2006	0,04	0,00	0,05	26,47	0,06	2,06	0,16
2007	0,03	0,01	0,10	18,31	0,07	2,57	0,12
2008	0,03	0,04	0,08	9,08	0,01	1,66	0,00
2009	0,04	0,00	0,04	34,11	0,03	1,60	0,16
2010	0,06	0,01	0,04	62,47	0,00	1,37	0,10
2011	0,05	0,01	0,02	27,03	0,00	1,03	0,03
2012	0,05	0,01	0,05	29,90	0,01	0,83	0,07
2013	0,05	0,01	0,23	11,81	0,00	0,81	0,01
2014	0,05	0,02	0,08	13,43	0,00	0,98	0,01
2015	0,06	0,01	0,01	12,88	0,00	0,88	0,04
2016	---	0,00	0,02	15,85	0,00	0,99	0,01
ORT. RCA	0,05	0,01	0,07	23,76	0,02	1,34	0,06

AB aday ülkelerinin SITC Rev 3, 3.32. Basamak (Taş, Kok ve Briket Kömürü) RCA Değerlerini incelediğimizde, Karadağ’ın gerek AB ve gerekse diğer aday ülkeler karşısında dikkat çeken bir rekabet üstünlüğüne sahip olduğunu gözlemlemekteyiz. Sonuçlar bize Karadağ’ın “taş, kok ve briket kömürü” nde diğer incelenen ülkeler karşısındaki rekabet gücü üstünlüğünün 23 kattan fazla olduğunu göstermektedir (2006-2016 yıl aralığında Karadağ’ın bu enerji kategorisindeki ortalama RCA değeri 23,76 olarak hesaplanmıştır). Bosna Hersek de, Karadağ kadar olmasa da, incelenen sektörde diğer aday ülkeler ve AB karşısında yüksek bir rekabet gücü performansı sergilemektedir (2006-2016 yıl aralığı ortalaması 1,34). Bu basamaktaki en düşük performans ise 0,01’lik ortalama RCA değeri ile Türkiye’nindir. Ayrıca AB ülkelerinin incelenen basamaktaki ortalama RCA değerinin de oldukça düşük (0,05) olduğu tespit edilmiştir.

2016 yılı ticaret verilerine göre hesaplanan RCA değerleri de, Karadağ’ın incelenen ülkeler arasındaki yüksek rekabet gücünü ortaya koymaktadır (RCA 15,85). Karadağ’ın bu performansı, ülke genelinde kalkınmada öncelikli alan olarak belirlenmiş üç sektörden biri olan enerji sektörüne yönelik teşviklerin

(https://ihale.tobb.org.tr/dosya/2617_Karadag_Yatirim_Firsatlari.pdf) olumlu sonucu olarak değerlendirilebilir. Ayrıca ülke genelinde termik santral projelerine de özel bir önem verildiği bilinmektedir (https://ihale.tobb.org.tr/dosya/2617_Karadag_Yatirim_Firsatlari.pdf).

Tablo 8, AB28 ile AB aday ülkelerinin SITC Rev 3 çerçevesinde 3. Basamakta yer alan - “Mineral Yakıtlar, Yağlar vb. İlgili Maddeler” grubunun ikinci alt hesap grubu olan “3.33. Petrol ve Petrolden Elde Edilen Ürünler” açısından Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlüğü’ nü (RCA) göstermektedir.

Tablo 8. AB 28 ve Aday Ülkeler SITC Rev 3, 3.33. Basamak (Petrol ve Petrolden Elde Edilen Ürünler) RCA Değerleri

YILLAR	AB 28	TÜRKİYE	SIRBİSTAN	KARADAĞ	ARNAVUTLUK	BOSNA HERSEK	MAKEDONYA
2006	0,23	0,32	0,18	0,01	0,48	0,05	0,51
2007	0,24	0,40	0,11	0,14	0,97	0,06	0,39
2008	0,24	0,96	0,14	0,27	1,00	0,04	0,00
2009	0,26	0,56	0,28	0,26	1,15	0,20	0,47
2010	0,24	0,58	0,28	0,39	1,13	1,66	0,48
2011	0,25	0,71	0,22	0,22	1,52	0,37	0,50
2012	0,27	0,67	0,23	0,22	1,91	0,33	0,35
2013	0,27	0,64	0,28	0,28	2,21	0,27	0,20
2014	0,27	0,54	0,32	0,26	0,20	0,32	0,15
2015	0,30	0,62	0,28	0,60	1,12	0,23	0,12
2016	----	0,53	0,25	0,60	1,66	0,20	0,14
ORT. RCA	0,26	0,59	0,24	0,29	1,21	0,34	0,30

Gerçekleştirilen RCA hesaplama sonuçları Petrol ve Petrolden Elde Edilen Ürünler basamağında rekabet gücü üstünlüğünün Arnavutluk’ta olduğunu göstermektedir (2006-2016 yıl aralığında ortalama RCA değeri 1,21). Bu alanda Türkiye’nin rekabet gücü üstünlüğü düşük olarak hesaplanmış olmakla birlikte (ortalama RCA değeri 0,59), diğer aday ülkeler (Arnavutluk hariç) ve AB karşısında daha iyi bir üretim ve rekabet performansına sahip olduğu gözlenmektedir.

Sadece 2016 yılı performansını değerlendirdiğimizde ise; yine Arnavutluk’un 1,66’lık RCA değeri ile rekabet üstünlüğünü elinde bulundurduğu söylenebilir. İncelenen diğer ülkeler için rekabet dezavantajı söz konusudur. Arnavutluk az denilebilecek miktarda ham petrol kaynağına sahip olmasına karşın, özellikle 2015 yılından itibaren artan ham petrol ihracatı ile dikkat çeken bir ülke olmuştur (<https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Arnavutluk>). Çalışma bulguları da Arnavutluk dış ticaretindeki bu yapılanmayı destekler niteliktedir.

Tablo 9, AB28 ile AB aday ülkelerinin SITC Rev 3 çerçevesinde 3. Basamakta yer alan - “Mineral Yakıtlar, Yağlar vb. İlgili Maddeler” grubunun üçüncü alt hesap grubu olan “3.34. Doğalgaz ve Mamul Gaz” açısından Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlüğü’ nü (RCA) göstermek amacıyla düzenlenmiştir.

Tablo 9. AB 28 ve Aday Ülkeler SITC Rev 3, 3.34. Basamak (Doğalgaz ve Mamul Gaz) RCA Değerleri

YILLAR	AB 28	TÜRKİYE	SIRBİSTAN	KARADAĞ	ARNAVUTLUK	BOSNA HERSEK	MAKEDONYA
2006	0,03	0,18	0,02	0,00	0,27	0,00	0,15
2007	0,02	0,11	0,02	0,00	0,37	0,00	0,05
2008	0,02	0,17	0,02	0,00	0,16	0,00	0,00
2009	0,02	0,17	0,02	0,00	0,53	0,02	0,17
2010	0,03	0,11	0,02	0,00	0,03	0,01	0,07
2011	0,03	0,14	0,03	0,00	0,02	0,00	0,09
2012	0,05	0,17	0,02	0,00	0,00	0,00	0,07
2013	0,06	0,16	0,05	0,02	0,06	0,00	0,07
2014	0,08	0,11	0,07	0,00	0,00	0,00	0,04
2015	0,05	0,10	0,07	0,00	0,13	0,00	0,03
2016	----	0,09	0,13	0,00	0,34	0,00	0,04
ORT. RCA	0,04	0,14	0,04	0,00	0,17	0,00	0,07

İncelenen ülkelerde Doğalgaz ve Mamul Gaz açısından herhangi bir karşılaştırmalı üstünlük tespit edilememiştir. Gerek AB28, gerekse aday ülkelerin doğalgaz ve mamul gaz üretimlerinde bir rekabet avantajı bulunmamaktadır.

Tablo 10, AB üye ülkeleri ile AB aday ülkelerinin SITC Rev 3 çerçevesinde 3. Basamakta yer alan “Mineral Yakıtlar, Yağlar vb. İlgili Maddeler” grubunun son alt hesap grubu olan “3.35. Elektrik Enerjisi” açısından Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlüğü’ nü (RCA) göstermek amacıyla düzenlenmiştir.

Tablo 10. AB 28 ve Aday Ülkeler SITC Rev 3, 3.35. Basamak (Elektrik Enerjisi) RCA Değerleri

YILLAR	AB 28	TÜRKİYE	SIRBİSTAN	KARADAĞ	ARNAVUTLUK	BOSNA HERSEK	MAKEDONYA
2006	0,91	11,24	2,08	0,00	0,00	5,20	0,37
2007	0,90	12,18	1,35	0,00	0,00	2,80	0,01
2008	0,78	7,44	1,72	0,00	0,05	5,26	0,00
2009	0,59	11,36	2,67	0,00	0,82	10,96	0,09
2010	1,19	14,74	2,00	2,87	2,53	4,74	0,48
2011	1,24	3,06	1,81	1,81	0,81	5,96	0,34
2012	1,01	1,16	0,93	1,78	0,15	2,09	0,29
2013	1,12	0,14	2,39	8,33	0,77	7,06	0,05
2014	1,23	0,31	0,78	5,27	0,00	6,50	0,09
2015	1,45	0,33	1,38	7,91	0,71	4,73	0,13
2016	---	0,09	2,21	5,20	1,67	4,80	0,14
ORT. RCA	1,04	5,64	1,76	3,02	0,68	5,46	0,18

Elektrik Enerjisi alt sektörüne ortalama RCA değerleri çerçevesinde baktığımızda Türkiye’nin bu üretim alanındaki karşılaştırmalı üstünlüğü dikkat çekmektedir (Ortalama RCA değeri 5,64). Türkiye’nin an yakın takipçisi ise Bosna Hersek (ortalama RCA değeri 5,46)’ dir. Arkasından ortalama 3,02’lik RCA değeri ile Karadağ, 1,76’lık değeri ile Sırbistan ve 1,04’lük değeri ile AB ülkeleri gelmektedir.

Yıl bazlı gelişmelere baktığımızda ise; Türkiye’nin elektrik enerjisinde sahip olduğu rekabet üstünlüğünü zaman içerisinde yitirdiği (2006 yılı RCA değeri 11,24 iken 2016 yılı RCA değeri 0,09) ve Türkiye, Makedonya ve Bosna-Hersek dışındaki ülkelerin elektrik enerjisi rekabet güçlerinde bir artış olduğunu söylemek mümkündür.

2016 yılı verilerine göre hesaplanan RCA değerleri, elektrik enerjisinde Karadağ’ın (5,20), Bosna Hersek’in (4,80), Sırbistan’ın (2,21), Arnavutluk’un (1,67) ve AB28’in (2015 yılı RCA’sı 1,45) rekabet gücü avantajını göstermektedir.

Karadağ, Bosna Hersek, Sırbistan ve Arnavutluk’u elektrik enerjisi açısından rekabette güçlü kılan ve Türkiye’nin önüne geçiren unsurlar, aslında birbirinden çok da farklı değildir. Karadağ için elektrik ülke ekonomisinin başlıca ihracat kalemidir (<http://www.mfa.gov.tr/karadag-ekonomisi-tr.mfa>). Bosna Hersek’de dış ticaret fazlası veren iki sektörden bir tanesi elektrik enerjisidir (http://www.kalkinma.com.tr/data/file/raporlar/ESA/UA/BiH_Sosyo_Ekonomik_Yapi_Sektorel_Degerle_ndirme_Ozeti.pdf – s.17). Ayrıca Bosna Hersek’in dış ticaret verilerinden yola çıkılarak yapılmış olan RCA hesaplaması sonuçları, incelenen 26 sektörden (bu sektörler ülke dış ticaretinin %98’ini temsil ediyor) 5 tanesinin rekabet gücünün yüksek olduğunu ve bunlardan birisinin de elektrik üretimi sektörü olduğunu göstermektedir (http://www.kalkinma.com.tr/data/file/raporlar/ESA/UA/BiH_Sosyo_Ekonomik_Yapi_Sektorel_Degerle_ndirme_Ozeti.pdf – s.37). Elektrik enerjisi Sırbistan’ın başlıca ihracat kalemleri içerisinde yer almakta olup, 2016’dan 2017’ye geçişte bu değerde bir miktar düşüş yaşandığı gözlenmektedir (<https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Sırbistan>). Arnavutluk’da ise 2015 yılı itibarıyla elektrik enerjisi ihracatının ülke ihracatındaki öneminin artmaya başladığı görülmektedir (<https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Arnavutluk>).

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Enerji neredeyse tüm mal ve hizmet sektörleri için vazgeçilmez bir girdi olma özelliğinden dolayı, ülkelerin hem ekonomik, hem sosyal, hem de siyasi gelişimlerinin kazanılması ve sürdürülmesi süreçlerinde temel bir gereklilik olarak kendisini göstermektedir. Bu anlamda da sürdürülebilir bir kalkınma için enerjinin de sürdürülebilirliğine ihtiyaç duyulmaktadır.

Açıklanan gerekçeler çerçevesinde çalışma; enerjinin tüm ülke ekonomileri için vazgeçilmez bir olgu olmasından yola çıkılarak; gerek AB28 ülkelerinin, gerekse AB'ye aday ülke statüsünde yer alan ülkelerin (Türkiye, Sırbistan, Karadağ, Arnavutluk, Makedonya, Bosna-Hersek) enerji sektöründeki avantajlı/dezavantajlı alanlarını gözlemlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

SITC Rev.3 çerçevesinde 3. Basamakta 'Mineral Yakıtlar, Yağlar vb. İlgili Maddeler' ana başlığı ile enerji sektörünün genelini temsilen değerlendirilen bölüme ait 2016 yılı RCA değerleri, sadece Karadağ ve Arnavutluk için bir yüksek rekabet gücünün mevcudiyetine işaret etmektedir. AB dahil diğer aday ülkelerin ise enerji sektörünün geneli göz önüne alındığında rekabet dezavantajına sahiptir. Arnavutluk 2010, Karadağ ise 2013 yılından itibaren yüksek rekabet gücünün varlığını ortaya koyabilmiş olmasına rağmen; 2016 yılı itibariyle enerji sektörü genelinde rekabet gücü en yüksek olan ülke Karadağ olmuştur.

3. basamak altında 32 kodlu olarak yer alan 'Taş, Kok ve Briket Kömürü' ticaretinde yine Karadağ'ın yüksek rekabet gücü olduğu görülmektedir. (RCA değerinin 1'in üzerinde bulunması yüksek rekabet gücünün göstergesi olarak yorumlanırken, Karadağ'ın RCA değeri 2016 yılı için 15,85 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç çok büyük bir rekabet avantajını ortaya koymaktadır.) Karadağ'ın bu sektördeki tek rakibi Bosna Hersek iken, incelenen yıl aralığı itibariyle Bosna Hersek'in mevcut rekabet avantajının yıllar itibariyle dezavantaja dönüştüğü de dikkat çekmektedir. Bu durum Karadağ'ın yeni kömür yataklarına ulaşmasına karşılık, Bosna Hersek'in mevcut kaynaklarını tükettiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

33 kodlu 'Petrol ve Petrolden Elde Edilen Ürünler' ticaretinde ise Arnavutluk'un rakipsiz bir şekilde rekabet gücü avantajına sahipliği dikkat çekmektedir. AB28 dahil, Arnavutluk hariç tüm aday ülkelerin bu üretim sahasında hiçbir rekabet gücü avantajı söz konusu değildir.

34 kodlu 'Doğalgaz ve Mamul Gaz' ticaretinde ise incelenen hiçbir ülkenin bir üstünlük sergileyemediği ve incelenen tüm ülkelerin bu üretim sahasında çarpıcı bir şekilde dezavantajlı oldukları gözlenmektedir. Bu olağan bir sonuçtu. Çünkü bu ülkelerin hiç birisinde etkin doğalgaz kaynakları yoktur.

35 kodlu 'Elektrik Enerjisi' ticaretinde, Türkiye ve Makedonya hariç olmak üzere, incelenen tüm ülkelerin bir rekabet avantajına sahip oldukları görülmektedir. Özellikle Karadağ ve Bosna-Hersek'in diğer aday ülkeler karşısındaki rekabet üstünlüğü oldukça yüksek bulunmuştur (2016 yılı için Karadağ'ın RCA değeri 5,20, Bosna-Hersek'in RCA değeri 4,80'dir).

Ana ve alt başlıklar çerçevesinde yapmış olduğumuz değerlendirme sonuçları, başta Karadağ olmak üzere, Arnavutluk ve Bosna-Hersek'in enerji sektöründeki rekabet avantajının varlığını ortaya koymaktadır. Enerji sektörünün sadece gelişmekte olan ülkeler için değil, gelişmiş ülkeler için de büyük bir öneme sahip olduğu düşüncesiyle bu sonuçları değerlendirdiğimizde; enerji sektöründe rekabet dezavantajına sahip AB 28'e, mevcut aday ülkeler arasından bir katılım gerçekleşecekse, Karadağ ve Arnavutluk'un ön sıralarda yer alacağını söyleyebiliriz. Ayrıca Bosna-Hersek'in de bu kabul konusunda çok gerilerde kalmayacağı düşünülebilir.

Bilgilendirme / Acknowledgement: Bu makale 9-11 Nisan 2018 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenen "1st International Congress on New Horizons in Education and Social Science (ICES - 2018)" isimli uluslararası kongrede sözlü olarak sunulmuş bildirinin genişletilmiş halidir.

KAYNAKÇA

ALTAY, N. O., GACANER, A. (2003). TURKEY'S DYNAMICS OF COMPETITION: A COMPARATIVE ANALYSIS OF COMPETITIVENESS OF THE TEXTILE AND CLOTHING INDUSTRY. Paper Presented at the VII.ERC/METU International Economy Congress, Ankara.

AMIGHINI, A., LEONE, M., RABELLOTTI, R. (2011). PERSISTENCE VERSUS CHANGE IN THE INTERNATIONAL SPECIALIZATION PATTERN OF ITALY: HOW MUCH DOES THE 'DISTRICT EFFECT' MATTER?. *Regional Studies*. 45(3): 381-401.

BALASSA, B. (1965). TRADE LIBERALISATION AND 'REVEALED' COMPERATIVE ADVANTAGE. *The Manchester School of Economic and Social Studies*. 33 (2):99-123.

- BILAS, V., BOŠNJAK, M. (2015). REVEALED COMPARATIVE ADVANTAGE AND MERCHANDISE EXPORTS: THE CASE OF MERCHANDISE TRADE BETWEEN CROATIA AND THE REST OF THE EUROPEAN UNION MEMBER COUNTRIES. *Ekon. Misao Praksa Dbk. God. XXIV, Br. 1:29-47.*
- CUADROS, A., ORTS, V., ALGUACIL, M. T. (2004). OPENNESS AND GROWTH: RE-EXAMINING FOREIGN DIRECT INVESTMENT, TRADE AND OUTPUT LINKAGES IN LATIN AMERICA. *J. Dev. Stud.* 40: 167-192.
- COXHEAD, I. (2007). A NEW RESOURCE CURSE? IMPACTS OF CHINA'S BOOM ON COMPARATIVE ADVANTAGE AND RESOURCE DEPENDENCE IN SOUTHEAST ASIA. *World Development.* 35(7):1099-1119.
- ÇOBAN, S., TOPÇU, M. (2013). THE NEXUS BETWEEN FINANCIAL DEVELOPMENT AND ENERGY CONSUMPTION IN THE EU: A PANEL DATA ANALYSIS. *Energy Economics.* 39: 81-88.
- ÇOBAN, O., KÖK, R. (2005). TÜRKİYE TEKSTİL ENDÜSTRİSİ VE REKABET GÜCÜ: AB ÜLKELERİYLE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ ÖRNEĞİ (1989-2001). *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi.* 20(228): 68-81.
- DE BENEDETTI, L., TAMBERI, M. (2002). A NOTE ON THE BALASSA INDEX OF REVEALED COMPARATIVE ADVANTAGE. *Universita' Politecnica delle Marche (I), Dipartimento di Scienze Economiche e Sociali, Working Papers* 158.
- ERLAT, G., ERLAT, H. (2004). TÜRKİYE'NİN ORTA DOĞU ÜLKELERİ İLE OLAN TİCARETİ, 1990-2002. (Edt) Ercan Uygur ve İrfan Cıvır. *GAP Bölgesinde Dış Ticaret ve Tarım. TEK Yayını.*
- FERTO, I., HUBBARD, L. (2002). REVEALED COMPARATIVE ADVANTAGE AND COMPETITIVENESS IN HUNGARIAN AGRI-FOOD SECTORS TECHNOLOGY FORESIGHT IN HUNGARY. *Institute of Economics Hungarian Academy of Sciences, Discussion Papers.* 2002/8.
- GILES, J. A., WILLIAMS, C. L. (2000). EXPORT-LED GROWTH: A SURVEY OF THE EMPIRICAL LITERATURE AND SOME NON-CAUSALITY RESULTS. *J. Int. Trade Econ. Dev.* 9: 261-337.
- HATIRLI, S. A., DEMİRCAN, V., ÖZKAN, B. (2003). TEKSTİL VE KONFEKSİYON İHRACATINDA TÜRKİYE'NİN REKABET DURUMU. *Türkiye VI. Pamuk, Tekstil ve Konfeksiyon Sempozyumu Bildirileri. Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü. Yayın No:106:115-122.*
- HOTUNLUOĞLU, H., KARAKAYA, E. (2011). FORECASTING TURKEY'S ENERGY DEMAND USING ARTIFICIAL NEURAL NETWORKS: THREE SCENARIO APPLICATIONS. *Ege Akademik Bakış. Cilt 11, Özel Sayı, 87-94.*
- JAYAWICKRAMA, A., THANGAVELU, S. M. (2010). TRADE LINKAGES BETWEEN CHINA, INDIA AND SINGAPORE: CHANGING COMPARATIVE ADVANTAGE OF INDUSTRIAL PRODUCTS. *Journal of Economic Studies.* 37(3):248-266.
- KAITILA, V., WIGREN, M. (1999). REVEALED COMPARATIVE ADVANTAGE IN TRADE BETWEEN THE EUROPEAN UNION AND THE BALTIC COUNTRIES. *The Research Institute of the Finnish Economy Discussion Papers, No. 697.*
- KARA, O., ERKAN, B. (2011). TÜRKİYE'NİN EMEK YOĞUN MAL İHRACATINDAKİ KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLERİN MAKROEKONOMİK BÜYÜKLÜKLERLE İLİŞKİSİ *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Bahar 2011, 7,7(1):67-93.*
- MAHAJAN, V., NAURIYALAND, D.K., SINGH, S.P. (2015). TRADE PERFORMANCE AND REVEALED COMPARATIVE ADVANTAGE OF INDIAN PHARMACEUTICAL INDUSTRY IN NEW IPR REGIME. *International Journal of Pharmaceutical and Healthcare Marketing.* 9(1):56-73.
- NARAYAN, P. K., SMYTH, R. (2009). MULTIVARIATE GRANGER CAUSALITY BETWEEN ELECTRICITY CONSUMPTION, EXPORTS AND GDP: EVIDENCE FROM A PANEL OF MIDDLE EASTERN COUNTRIES. *Energy Policy.* 37, 229-236.
- ÖZTÜRK, İ. (2010). A LITERATURE SURVEY ON ENERGY-GROWTH NEXUS. *Energy Policy.* 38, 340-349.

RÍAZ, K., JANSEN, H. G. P. (2012). SPATIAL PATTERNS OF REVEALED COMPARATIVE ADVANTAGE OF PAKISTAN'S AGRICULTURAL EXPORTS. *Pakistan Economic and Social Review*, 50(2) (Winter 2012), 97.

SADORSKY, P. (2010). THE IMPACT OF FINANCIAL DEVELOPMENT ON ENERGY CONSUMPTION IN EMERGING ECONOMIES. *Energy Policy*, 38: 2528-2535.

SADORSKY, P. (2011a). FINANCIAL DEVELOPMENT AND ENERGY CONSUMPTION IN CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN FRONTIER ECONOMIES. *Energy Policy*. 39: 999-1066.

SADORSKY, P. (2011b). TRADE AND ENERGY CONSUMPTION IN MIDDLE EAST. *Energy Econ*. 33: 739-749.

SERİN, V., CİVAN, A. (2008). REVEALED COMPARATIVE ADVANTAGE AND COMPETITIVENESS: A CASE STUDY FOR TURKEY TOWARDS THE EU. *Journal of Economic and Social Research*. 10(2): 25-41.

SEYOUM, B. (2007). REVEALED COMPARATIVE ADVANTAGE AND COMPETITIVENESS IN SERVICES: A STUDY WITH SPECIAL EMPHASIS ON DEVELOPING COUNTRIES. *Journal of Economic Studies*. 34(5): 376 – 388.

SHAHBAZ, M., KHAN, S., TAHİR, M. I. (2013a). THE DYNAMIC LINKS BETWEEN ENERGY CONSUMPTION, ECONOMIC GROWTH, FINANCIAL DEVELOPMENT AND TRADE IN CHINA: FRESH EVIDENCE FROM MULTIVARIATE FRAMEWORK ANALYSIS. *Energy Economics*. 40: 8-21.

SHAHBAZ, M., LEAN, H. H., FAROOQ, A. (2013b). NATURAL GAS CONSUMPTION AND ECONOMIC GROWTH IN PAKISTAN. *Renew. Sustain. Energy Rev*. 18: 87-94.

SILVAST, A. (2017). ENERGY, ECONOMICS AND PERFORMATIVITY: REVIEWING THEORETICAL ADVANCES IN SOCIAL STUDIES OF MARKETS AND ENERGY. *Energy Research ve Social Science*. 34: 4-12.

SORRELL, S. (2009). JEVONS' PARADOX REVISITED: THE EVIDENCE FOR BACKFIRE FROM IMPROVED ENERGY EFFICIENCY. *Energy Policy*. 37: 1456-1469.

UTKULU, U., SEYMEN, D. (2004). REVEALED COMPARATIVE ADVANTAGE AND COMPETITIVENESS: EVIDENCE FOR TURKEY VISÀ-VIS THE EU/15. Paper presented on the European Trade Study Group 6th Annual Conference ETSG, Nottingham.

YILDIRIM, E., ŞÜKRÜOĞLU, D., ASLAN, A. (2014). ENERGY CONSUMPTION AND ECONOMIC GROWTH IN THE NEXT 11 COUNTRIES: THE BOOTSTRAPPED AUTOREGRESSIVE METRIC CAUSALITY APPROACH *Energy Economics*. 44: 14-21.

YÜCEL, Y. (2010). ULUSLARARASI TİCARETİN SERBESTLEŞTİRİLMESİ SÜRECİNDE TÜRK TEKSTİL VE HAZIR GIYİM SEKTÖRÜNÜN REKABET GÜCÜ VE ÇİN TEHDİDİ. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*. 29(2):227-250.

İnternet Kaynakları

<https://comtrade.un.org/data>. Erişim: 05.02.2018.

<https://www.wto.org>. Erişim: 05.02.2018.

<http://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=282>. Erişim: 05.02.2018.

<http://www.ab.gov.tr/index.php?p=45465&l=1>. Erişim: 05.02.2018.

<http://www.ab.gov.tr/index.php?p=49043&l=1>. Erişim: 05.02.2018.

<http://www.ab.gov.tr/index.php?p=49992&l=1>. Erişim: 05.02.2018.

<http://www.ab.gov.tr/index.php?p=45469&l=1>. Erişim: 05.02.2018.

<http://www.ab.gov.tr/index.php?p=267&l=1>. Erişim: 05.02.2018.

http://www.mfa.gov.tr/no_-230_-20-eylul-2016_-bosna-hersek_in-ab-adaylik-basvurusunun-kabuledilmesi-hk_.tr.mfa. Erişim: 05.02.2018

<http://www.mfa.gov.tr/karadag-ekonomisi-.tr.mfa>. Erişim: 19.04.2018.

<https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/dislliskiler/ulkeler/ulke-detay/Karadağ>. Erişim: 19.04.2018.

https://ihale.tobb.org.tr/dosya/2617_Karadag_Yatirim_Firsatlari.pdf. Erişim: 19.04.2018.

<https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/dislliskiler/ulkeler/ulke-detay/Arnavutluk>. Erişim: 19.04.2018.

<http://www.mfa.gov.tr/arnavutluk-ekonomisi.tr.mfa>. Erişim: 19.04.2018.

http://www.kalkinma.com.tr/data/file/raporlar/ESA/UA/BiH_Sosyo_Ekonomik_Yapi_Sektorel_Degerlen_dirme_Ozeti.pdf. Erişim: 19.04.2018.

<https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/dislliskiler/ulkeler/ulke-detay/Sirbistan>. Erişim: 19.04.2018.